CUMHURİYET'İN 80. YILI ARMAĞANI

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 20

NUTUK
II

(1927)

KAYNAK YAYINLARI

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 20

NUTUK
II

(1927)

KAYNAK YAYINLARI

Atatürk'ün
Bütün Eserleri

Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti. Adına Sahibi
İsmet Öğütücü

Genel Yayın Yönetmeni
Şule Perinçek

Redaksiyon
Nejat Bayramoğlu, Kurtuluş Güran

Ankara Temsilciliği
Kemal Şenoğlu

Arşiv-Araştırma
Ercan Dolapçı, Hüseyin Gültekin, Musa Sarıkaya, Gökçe Şenoğlu, Hâdiye Yılmaz

Çevrimyazı
Ercüment Hüsnü Baki, Yücel Demirel, Ahmet Hezarfen, Sadık Perinçek, Musa Sarıkaya

Sayfa Düzeni ve Dizgi
Güler Kızılelma

Kapak Tasarımı
Emre Şenoğlu, Sistem Ofset

Montaj
Analiz

Baskı
Yaylacık Matbaası

Cilt
Cansın Mücellit

Satış ve Pazarlama
Şinasi Gökçe

Dağıtım
Mesut Barış, Fetih Kişioğlu

Abone
Sevgi Sivaslı

Muhasebe
Saniye Yalçın
© 2007
Bu eserin yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir
Birinci Basım: Ocak 2007
Kaynak Yayınları: 474
ISBN: 975-343-235-6 (Tk. No)
975-343-480-4 (20. Cilt)

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3-4 34430 Galatasaray-İstanbul
Telefon: (0212) 252 21 56 - 252 21 99 - 292 21 08 Faks: 249 28 92
Ankara: (0312) 231 56 64 Web: www.kaynakyayinlari.com
E. Posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
suleperincek@ataturkuneserleri.com

Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu

(Alfabetik soyadı sırasına göre)

M. Türker Acaroğlu
Prof. Dr. Feroz Ahmad
Prof. Dr. Sina Akşin
Talip Apaydın
Prof. Dr. Zeki Arıkan
Prof. Dr. İlhan Arsel
Ercüment Hüsnü Baki*
Nejat Birdoğan*
Em. Kur. Alb. Dr. Orhan Coşkun
Muazzez İlmiye Çığ
Ali Dündar
Erol Şadi Erdinç
Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü
Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu
Ahmet Hezarfen*
Prof. Dr. Alpaslan Işıklı
Suphi Karaman*
Prof. Dr. Nejat Kaymaz
Em. Tümg. Turhan Olcaytu*
Emin Özdemir
Ahmet Bekir Palazoğlu
Sadık Perinçek*
Dr. Doğu Perinçek
Prof. Dr. Tülin Sağlamtunç
Zeki Sarıhan
Prof. Dr. Taner Timur
Prof. Dr. Şerafettin Turan
Gürbüz Tüfekçi
Memet Türkkan

* Sadık Perinçek'i 13 Eylül 2000, Nejat Birdoğan'ı 4 Mayıs 2001, Ercüment Hüsnü Baki'yi 23 Aralık 2001, Em. Tümg. Turhan Olcaytu'yu 25 Ağustos 2003, Suphi Karaman'ı 15 Nisan 2004, Ahmet Hezarfen'i 27 Mayıs 2005 tarihinde kaybettik.

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 20

NUTUK
II

(15 Ekim 1927-20 Ekim 1927)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	17
NUTUK ÜZERİNE	19
NUTUK II	21
Türk Milletinin Takip Etmesi Lazım Gelen Siyasi Prensip: Milli Siyaset	23
Hükümet Teşkili	24
Milli Hâkimiyet Esasına Dayalı Halk Hükümeti: Cumhuriyet	26
Türkiye Büyük Millet Meclisi, Reisliğine Beni Seçti	26
İcra Vekilleri Heyeti Teşkili	27
Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri Teşkili	28
Dahili İsyanlar	29
Anzavur İsyanları, Düzce İsyanı	29
Hilafet Ordusu	30
Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan İsyanları	32
Güney Sınırlarımızda Olan Hadiseler	33
Konya İsyanı	33
Harp Cephelerinin Vaziyeti	34
İstanbul, Ankara İle Temas Arıyor ve Bu Teması Nurettin Paşa Temine Çalışıyor	36
Nurettin Paşa Ankara'da	39
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Harici Meseleler Hakkında İlk Verdiği Karar: Moskova'ya Bir Heyet Gönderilmesi	41
İlk Genel Yunan Taarruzu	42
Yunan Taarruzu Karşısında Milli Cephelerin Bozulması Üzerine Meclis'te Şiddetli Tariz ve Eleştiriler	43
Ciddi Askeri Teşkilat Yapabilmek İçin ve Bunda Muvaffakiyet İmkânı Temin Edebilmek İçin, Zaman Şarttır	45
Yeşilordu	46
Çerkez Ethem Bey ve Kardeşlerinin İlk Defa Dikkat Çekici Görülmeye Başlanan Bazı Tavır ve Muameleleri	47
Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a Gidişi ve Oradan Ortaya Attıkları Meseleler	49
Celâlettin Arif Bey'in Geniş Çapta Doğu Vilayetleri Valiliği Teklif Ediliyor	50

Celâlettin Arif Bey Kendi Kendine Erzurum Vali Vekili Oluyor 51
Doğu Cephesinde Ermenistan'a Taarruz Kararı Verdiğimiz Sırada 53
Celâlettin Arif Bey'in Ültimatomu 53
Kahraman Erzurum Ahalisinin Bana Açtığı Samimiyet Kucağını Suiistimal Edebileceğine Asla İhtimal Veremedim 55
Doğu Cephemizde Ermenilerle Harp Başlıyor 58
Ordularımızın Üstsubay ve Subayları Hakkında Malum Olan Bir Hakikat 59
Milli Hükümetin Yaptığı İlk Antlaşma: Gümrü Antlaşması 60
Trakya'daki Vaziyet 61
Trakya'daki Kolordumuzun Askeri İcapları ve Vatanperverlik Namusunu Yapamamasının Yegâne Mesulü Cafer Tayyar Paşa'dır 62
İkinci Konya İsyanı 63
"Ordudan Fayda Yoktur" Sözleri ve Batı Cephesi Kumandanı'nın Taarruz Teklifi 64
Gediz Taarruzu 65
Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular 67
Meclis'te Görülen Aykırı Eğilimler ve Nâzım Bey'in Dahiliye Vekilliğine Seçilmesi Karşısında Aldığım Tavır 68
Millet, Vekillerini Seçerken Çok Dikkatli ve Kıskanç Olmalıdır 69
Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine Tayini ve Cephenin İkiye Ayrılması Kararı 69
Süratle Muntazam Ordu ve Büyük Süvari Kütlesi Vücuda Getirmek ve Gayri Muntazam Teşkilat Fikrini ve Siyasetini Yıkmak Kararı 70
Görünüşte Bize Mülayim Zannolunan Bir Politika İle Dahilden Bizi Dağıtmak Teşebbüsü 71
İstanbul'da İktidar Mevkiine Getirilen Tevfik Paşa Kabinesi Ankara İle Temas İmkânı Arıyor 72
Bilecik Görüşmesi Kararlaşıyor 74
Ethem ve Tevfik Kardeşlerin Muhalefete Geçmesi 75
Tevfik, Cephe Kumandanı'nı Tanımıyor 78
Ethem ve Tevfik Kardeşler ve Kendileriyle Hemfikir Olan Bazı Arkadaşlarının Milli Hükümete İsyanı 81
Bilecik Görüşmesi 85
İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da 86
Ethem ve Kardeşleri Zaman Kazanmak İçin Bizi Aldatmaya Çalışıyorlardı 87
Çerkez Ethem, Hükümetin Kanunlarını Tanımıyor 88
Demirci Efe de Harekete Geçiyor 91
Reşit, Orduyu Yoldan Çıkarmaya Teşebbüs Ediyor 92
Çerkez Ethem'e Bir Nasihat Heyeti Gönderiliyor 94
Asi Ethem ve Kardeşleri Aleyhine Fiili Harekâta Geçilmesini Emrettim 98
Ethem ve Kardeşleri, Kuvvetleri İle Beraber Düşman Saflarında Layık Oldukları Vaziyeti Aldılar 100

Birinci İnönü Zaferi 100
Düşmanlarla İşbirliği Yapan Saruhan Mebusu Reşit Bey'in
Mebusluktan İhracı Kararı 100
Ethem ve Kardeşleri, Canlarını Refet Paşa'ya Borçludurlar 101
İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan Memnun Görünmüyor,
İlle Payitahta Gitmek İstiyorlardı 102
Sadrazam Tevfik Paşa Benimle Temas Arıyor 104
Tevfik Paşa'ya Verdiğim Resmi ve Özel Cevaplar 105
Tevfik Paşa ve Arkadaşları, Anadolu'yu İstanbul Hükümetine
Bağlamaya Çalışıyor 109
Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Esas Maddelerini Tevfik Paşa'ya Bildirdim 110
İlk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun Tarihçesi 112
Hilafet ve Saltanat Meseleleri Hakkında
Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verdiğim İzahat 113
Londra Konferansı'na İştirak Edecek Delegeler, Doğrudan Doğruya
Milli İradeyi Temsil Eden Büyük Millet Meclisi Tarafından Seçilmelidir 114
Tevfik Paşa Yeminle Bağlı Olduğu Kanunu Esasi'ye Sadakatten Ayrılamıyor 116
Osmanlı Ricalinin Mümtaz Vasfı 119
Tevfik Paşa'nın Teklifleri Karşısında Büyük Millet Meclisi'nin Kararı 119
Londra Konferansı'na İştirakimiz 120
Delegeler Daha Yolda İken Başlayan Yunan Taarruzu 122
İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'den Gördüğü Vaziyet 122
Güney Cephesindeki Harekât 123
Yunan Ordusunun Genel Taarruz Planında Nazarı Dikkati Çok Çeken Bir Hata 124
Refet Paşa Kendisi Mağlup Olduğu Halde Düşmanı Mağlup Kabul Ediyordu 125
Refet Paşa Türk Ordusuna Başkumandan Olmak İstiyordu 126
Londra Konferansı'ndan Dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in
İmzaladığı Mukaveleler 127
Bekir Sami Bey, Ne Olursa Olsun Barış Yapmak Taraftarı İdi 130
Meclis'te Belirmeye Başlayan Siyasi Gruplar 131
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun Teşkili 132
Hoca Raif Efendi "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" Teşkil Ediyor 133
Kâzım Karabekir Paşa, "Devlet Şeklinde Tarihi Değişiklik Teşebbüslerinde
Askeri ve Mülki Ricalin Lazımı Gibi Görüşü Alınmalıdır" Diyor 134
İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'da Siyasi Vazife Almayacaklarını
Taahhüt Etmeleri Üzerine İstanbul'a Dönmelerine Müsaade Edildi 136
İzzet ve Salih Paşalar Sözlerinde Durmadılar 137
Ahmet İzzet Paşa Türk Milletine Hizmet Etmeyi,
Vahdettin'in Hizmetkârı Olmaya Tercih Edemedi 139
Muhterem Milletime Tavsiyem 140
Sakarya Meydan Muharebesi 140
Ordunun Başına Geçmemi İsteyenler 141
Başkumandanlığı Kabul Ediyorum 142

Başkumandanlığıma Yapılan İtirazlar 143
Başkumandanlığı Fiilen Üstlendim 147
Tekâlifi Milliye Emirleri 147
Cephe Karargâhına Hareket 148
Hattı Müdafaa Yoktur, Sathı Müdafaa Vardır 151
Bütün Türk Milletini, Cephede Bulunan Ordu Kadar, Fikren, Hissen ve
Fiilen Muharebe İle Alakadar Etmeli İdim 152
Büyük Millet Meclisi'nce Bana Müşir Rütbesiyle Gazi Unvanı Verilmesi 152
Fransa Hükümeti İle Temas ve Ankara Anlaşması 152
Pontus Meselesi 158
Anadolu Ortasında Yeniden Çıkan Birtakım Dahili İsyanlar 160
Merkez Ordusunun Teşkili ve Nurettin Paşa'nın Kumandanlığa Tayini 160
Malta'dan Yeni Dönen Nafıa Vekili Rauf ve
Kara Vâsıf Beyler Takip Olunan Askeri Siyaseti Öğrenmek İstiyorlardı 161
Benim Şahsen Ankara'dan Uzaklaşmam Arzu Ediliyordu 162
İkinci Grup Teşekkül Ediyor 165
Ordu Saflarına Kadar Yaydırılan Bozguncu Telkinler 166
Ordumuzun Kararı Taarruzdur 166
Hazırlığı Kâfi Derecede Olması Lazım Gelen Üç Vasıta;
Dahili ve Görünürdeki Cephelerimiz 167
Doğu Cephesi Kumandanı'nın Bir Görüşü 169
Muhtelif Devletlerle Yapılan Resmi ve Gayri Resmi Birtakım Temaslar 171
Cihan Nazarında Vereceğimiz İmtihana Hazırlanırken 175
22 Mart 1922 Tarihli Mütareke Teklifi 176
Mütareke Teklifine Cevap Vermeye Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi 178
Başkumandanlık Kanunu'nun Tarihçesi 182
Memleketin Yüksek Menfaatı Namına
Başkumandanlık Vazifesini Yapmaya Devam Kararını Verdim 182
Ordunun Kıpırdanamayacağını İddia Eden Bir Gafili Alkışlayanlar 191
Ordumuzun Manevi ve Maddi Kuvveti Milli Emelleri
Tam Bir Emniyetle Elde Edecek Mertebeye Ulaşmıştı 191
Muhalif Grubun Meclis'teki Faaliyeti 192
Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi Oldu 192
Taarruz Kararı 195
1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın Meydana Getirdiği Vaziyetler 196
Taarruz Planımızın Esası 199
Taarruza Hazırlık Emri 200
26 Ağustos 1922, Taarruz Emri 200
Başkumandan Muharebesi 201
Mütareke Teklifi 201
Ordularımız İzmir Rıhtımında İlk Verdiğim Hedefe, Akdeniz'e Vardılar 202
İtilaf Devletlerinin 23 Eylül 1922 Tarihli Mütareke Teklifi 205
Mudanya Konferansı 206

Barış Konferansı'na Göndereceğimiz Delegeler 207
İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliğine ve Delege Heyeti Reisliğine Seçilmesi 207
Lozan Barış Konferansı'na Davet 208
Saltanatın Lağvı 208
Rauf Bey'in Saltanat ve Hilafet Hakkındaki Fikri 209
Saltanatın Lağvı Meclis'te Müzakere Olunurken Rauf Bey'e Verdiğim Rol 210
Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve Arkadaşları da İştirak Etmek İstiyordu 211
Menfaatlarını Kirli Bir Tahtın, Çürümüş, Çökmüş Ayaklarına Sarılmakta Bulanlar 211
Osmanlı Saltanatının Lağvı Kararının Verildiği Gün Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerinin Müşterek Toplantısı 212
Müşterek Encümene Anlattığım Hakikat 215
Osmanlı Saltanatının Yıkılış ve Bitiş Merasiminin Son Safhası 216
Hain Vahdettin Bir İngiliz Harp Gemisiyle İstanbul'dan Kaçıyor 216
Asil Bir Milleti Yüz Kızartıcı Bir Vaziyete Düşüren Sefil 217
Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce Halife Seçilmesi 218
Abdülmecit Efendi, Babasının Adı Münasebetiyle de Olsa "Han" Unvanından Vazgeçemiyor 220
Halife Olacak Zatın Sıfat ve Salahiyeti Ne Olacaktı 221
Türkiye Halkı Kayıtsız Şartsız Hâkimiyetine Sahiptir 221
Lozan Barış Konferansı 222
Osmanlı Devletinin Dünya Nazarında Hiçbir Kıymeti Kalmamıştı 223
Halk İle Yakından Temasa Gelmek, Ruh Halini ve Fikri Eğilimleri Bir Daha İncelemek İçin 223
Milli Hâkimiyet Ve Hilafet Makamının Vaziyetleri ve Münasebetleri 224
Halife Olan Zatı Ümide Düşürecek Sadakatkârane Muameleler 227
Din Oyunu Aktörleri, Halife'yi Bütün İslamın Hükümdarı Yapmak İstiyorlardı 228
Hilafet Meselesi Hakkında Halkın Tereddüt ve Endişesini Gidermek İçin Verdiğim İzahat 230
Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Ukde Teşkil Eden Noktalar 234
Halk Fırkası'nı Teşkil Teşebbüsü. 237
Dokuz Umde, Fırkamızın İlk Programı 237
Lozan Konferansı Kesintiye Uğradı 238
Lozan Konferansı Müzakereleri Üzerinde Meclis'te Hararetli Münakaşalar 238
Meclis'teki Muhaliflerin Muhtelif Hücum Hareketleri 242
"Beni Vatandaşlık Haklarından Mahrum Etmek" Teklifi Üzerine Meclis'te Vuku Bulan Beyanatım 242
Teklif Edilen Maddedeki Şartlara Neden Sahip Değildim 243
Milletin, Hakkımda Gösterdiği Muhabbet ve İtimadın Samimi İfadeleri 244
Yeniden Seçim Yapılması Kararı 244
Lozan Konferansı'nın İkinci Safhası ve Yeni Seçimlerde Milletin Gösterdiği Uyanıklık 245

Nurettin Paşa'nın Resen Mebus Olmak Teşebbüsü ve
Yayımladığı Yaşamöyküsü 246
Nurettin Paşa'nın ve Babası Müşir İbrahim Paşa'nın
Meşrutiyet İnkılabına Temaslarının Şekline ve Derecesine Ait Hatıralarım 248
Yaşamöyküsü Kitapçığına Göre Nurettin Paşa'nın
Meşrutiyet'in Elde Edilişinden Sonra Gördüğü Hizmetler 252
Irak Seferi'nde Nurettin Paşa 253
Büyük Taarruz Harbi'nde Nurettin Paşa Muharebe Meydanını
Dürbünle Seyretmeyi Tercih Ediyordu 254
Yaşamöyküsü Kitapçığına Göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve
Anadolu'da Gördüğü Mühim İşler Nelerdi 255
Nurettin Paşa, Zaferin Şerefine En Az İştirake Hakkı Olanlardan Biridir 256
Nurettin Paşa'yı ve Ordusunu Bizzat Takip ve Sevk ve
İdareye Zaruret Gördüm 257
Millet ve Tarih, Unvan Vermekte O Kadar Cömert Değildir 258
Lozan Barış Antlaşması 259
Mondros Mütarekesi'nden Sonra Türkiye'ye Yapılan
Dört Barış Teklifi Arasında Bir Mukayese 259
Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa İle Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey
Arasında Çıkan Anlaşmazlık 270
İsmet Paşa'da, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e Karşı
Güvensizlik Hissi Başlamıştı 271
Yunan Tamiratı Meselesinden Dolayı İsmet Paşa İle Heyeti Vekile Arasında
Hasıl Olan Görüş Farkı ve Gerginlik 271
Ben, İsmet Paşa'nın Görüşünü Destekledim 274
Meseleyi Hal İçin Bir Tarafa Hak Vererek Diğer Tarafı Susturmak Sistemini
Tatbik Etmedim 274
Kuponlar ve İmtiyazlar Hakkındaki Haberleşmeler
İki Tarafı Yeniden Asabiyete Sevk Etti 282
Rauf Bey'in Aradaki Görüş Ayrılığını Kendisi İle İsmet Paşa Arasında
Başlı Başına Bir Mesele Sayması Doğru Değildir 283
Rauf Bey, Müzakereleri Bitirip Barışı Hazırlayan İsmet Paşa'nın
Netice Hakkında Hükümetin Fikrini Soran Telgrafına Cevap Vermemişti 283
İsmet Paşa'ya Barışı İmzalamasını Bildirdim 284
İsmet Paşa'nın Çektiği Istırap 284
Lozan Barış Antlaşması'nı Hazırlayan ve İmzalayanlara Teşekkür ve Tebrik 285
Rauf Bey Tebrik Etmek İstemiyor 285
Rauf Bey'in Yazdığı veya Yazdırdığı Telgraf 285
Rauf Bey Lozan Antlaşması'nı Yapan İsmet Paşa'yı Tebrik Vesilesiyle
Mondros Mütarekesi'ni Yapan Kendisini Müdafaaya Çalışıyor 286
Rauf Bey Muzaffer Ordunun Başından Lozan'a Giden Zata
Zaferden Zafere Yürüyen Ordunun Hikâyesini Anlatıyor 287

Rauf Bey "İsmet Paşa İle Karşı Karşıya Gelemem,
Onun Karşılanmasında Bulunamam" Diyor 287
Rauf Bey Devlet Riyaseti Makamının Takviyesini Söylerken
Ne Düşünüyordu 288
Memlekete ve Millete Kimler Hizmet Ederse "Apolet" Onlardır 288
Rauf Bey'in Heyeti Vekile Reisliğinden,
Ali Fuat Paşa'nın Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden İstifaları 289
Yeni Türkiye Devletinin İdare Merkezi: Ankara 289
Meclis'te Fethi Bey'in Riyasetindeki Heyeti Vekile'ye,
Fethi Bey'in Şahsına Tarizler ve Eleştiriler Başladı 290
Tatbiki İçin Münasip Zaman Beklediğim Bir Fikrin Tatbiki Anı Gelmişti 291
Fethi Bey'in Riyasetindeki Heyeti Vekile İstifa Ediyor 292
Heyeti Vekile Listeleri ve Heyeti Vekile Riyasetine Seçilmesi
Muhtemel Görülen Simalar 292
"Milli Hâkimiyetimizi Her Şeye ve Her Şeye Karşı Koruyalım" Diyen Zat 293
Fırka İdare Heyeti de Kati Bir Heyeti Vekile Listesi Hazırlayamadı 293
Cumhuriyetin İlanı Kararını Nerede ve Kimlere Söyledim 294
İsmet Paşa İle Cumhuriyetin İlanı Kanununa Ait Tasarıyı Hazırladık 294
29 Teşrinievvel [Ekim] 1923 Günü Halk Fırkası Grubu'nda
Cereyan Eden Müzakereler 295
Ben, Umumi Reis Sıfatıyla Meselenin Halline Memur Edildim 297
28/29 Teşrinievvel [Ekim] Gecesi
Hazırladığım Kanun Müsveddesini Teklif Ettim 297
Hükümetimizin Şekli Mutlaka Cumhuriyet Olacaktır 299
Teklifim Fırka'ca ve Hemen Meclis'çe Müzakere ve
"Yaşasın Cumhuriyet" Sesleri Arasında Kabul Olundu 300
Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Oybirliğiyle Beni Seçti 300
Cumhuriyetin İlanından Milletin Duyduğu Genel ve Samimi Sevince İştirakte
Tereddüt ve Endişe Gösterenler 302
Rauf Bey'in Cumhuriyet İlanı Dolayısıyla
İki İstanbul Gazetesi İle Yaptığı Görüşme 304
İstanbul Halkı Temsilcileri Cumhuriyetin İlanını Nasıl Karşılamışlardı 305
Cumhuriyetin İlanıyla Boşa Çıkan Ümitler 307
Cumhuriyetin İlanı Üzerine Halife'ye Yaptırılmak İstenen Rol ve
Halife Lehinde Yapılan Neşriyat 309
Rauf Bey'in Ankara'ya Gelerek Birtakım Propagandalarla,
Arkadaşları, Fırka'yı Aleyhimize Teşvik ve Tahrike Koyulması 313
Rauf Bey'in Sahneye Koymak İstediği Oyunu Keşfedenler Tarafından,
Bir Fırka Toplantısında Rauf Bey'in Çekildiği İmtihan 314
Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin İlanına Mâni Olabilirsen Memlekete
Büyük Hizmet Etmiş Olursun" Diyen Rauf Bey
Asla Cumhuriyet Taraftarı Olamaz 315

SUNUŞ

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye halkının ulusal demokratik devriminin önderidir. O'nun hayatı, daha 1908 Devrimi öncesinden 1938'de hayata göz yummasına kadar toplumumuzun devrim süreçleriyle iç içedir.

Atatürk, çağımızın iki büyük devrim dinamiğinden birini oluşturan Mazlumlar Dünyası'nın başarıya ulaşan ilk devrimine önderlik etmiştir. Bu nedenle, O'nun başında bulunduğu eylem, yalnız ulusal tarihimize damgasını vurmakla kalmamış, insanlık tarihinin yaratılmasına da önemli katkıda bulunmuştur. Kurtuluş Savaşı'mızın ve Cumhuriyet Devrimi'mizin, bir bütün olarak, bütün dünyada Kemalist Devrim diye bilinmesi, başka deyişle O'nun adıyla anılması doğaldır.

Bu gerçekler ışığında, Atatürk'ü bilmek ve anlamak, 20. yüzyıl Türkiye'sini ve dünyasını inceleme ve açıklama çabasının bir gereğidir. Oysa O'nun önderliğindeki büyük devrimci eylemi ateşleyen ve yönlendiren düşünce birikiminin belgeleri, çeşitli kitap, dergi, gazete, yayın ve arşivlere dağılmıştır. Bu nedenlerle, araştırmacılar ve ilgililer, Türkiye Devrimi'ni bütün yönleri ve derinliğiyle inceleme ve açıklama olanağından yoksundur.

Atatürk'ü kaybetmemizden bu yana 60 yıl geçtiği halde, yazı ve konuşmalarını, bir arada ve asıllarına uygun olarak yayımlama görevi, ne yazık ki, bugünlere kalmıştır.

Kaynak Yayınları, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni yayımlama görevini üstlenmekle tarifsiz bir onur duymaktadır ve yaptığı işin bilincindedir.

Kuvvet kaynağımız, Türkiye halkının devrimci pratiğini özetleyen bu büyük birikimi, önümüzdeki devrimci atılımların enerji kaynağına dönüştürme iradesidir. Biricik güvencemiz ise, Türkiye devriminin yaratıcısı ve sahibi olan Türkiye halkıdır ve onun aydın birikimidir.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, yalnız bir derleme ve özgün metinlere göre düzeltme çalışması sınırları içinde kalmamış, bir araştırma ve keşif faaliyeti boyutlarına ulaşmıştır. Kaynak Yayınları, Atatürk'e ait ülkemiz ve yabancı ülkeler arşivlerinde gizlenen belgelere ulaşmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış ve özel bir çalışma yürütmüştür. Bu çabalarımızın ürünlerini toplamaktayız. Özellikle Türkiye ve eski Sovyetler Birliği arşivlerinde bulduğumuz, yüzlerce yeni belge, yazı, mektup, demeç, tutanak, görüşme ve konuşma, Türkiye devrim tarihinin bazı aşamalarını yeniden yazmayı gerektiren bilgileri ve kanıtları içermektedir.

Atatürk'ün Bütün Eserleri'ni yayımlama görevi, kuşkusuz ancak Türkiye devrim tarihine ve Atatürk araştırmalarına emek vermiş aydın ve uzman birikimiyle başarılabilirdi. Bu anlayışla oluşturulan Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, araştırmaların yürütülmesinde ve eserin oluşturulmasında izlenecek yöntemleri tartışmış ve anlayış birliğine varmıştır. Buna göre:

- Bu çalışmayla, Atatürk'ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı bütün metinler ve belgeler bir araya getirilecektir.
- *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde, yalnız Atatürk'e ait olduğu kanıtlanmış olan metinler yer alacaktır. Hatıralardaki aktarmalar, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ne konmayacaktır.

• Hataların ve tahrifatların düzeltilmesi yanında, eksiklerin giderilmesi için, yayımlanmış metinler, asılları ve özgün belgelerle karşılaştırılacaktır.

• Belgenin kaynağı, konuşmanın nerede, hangi tarihte yapıldığı gibi nesnel bilgiler, yorumsuz olarak verilecektir.

• Metinler, eserde tarih sırasına göre yer alacaktır. Çünkü, Atatürk'ün görüşleri, tarihsel akış içinde anlamlıdır.

• Eser, günümüz Türkçesiyle yayımlanacaktır. Dildeki tarihi hava korunurken, artık anlaşılmayan sözcük ve deyimlerin yerine bugünkü karşılıkları konulacaktır.

Bu çerçevede binlerce kitap, gazete, dergi ve belge taranmış, incelenmiş, yayımlanmış metinlerle karşılaştırılmış; eski yazı metinler Latin harfli Türkçe yazıya yeniden aktarılmış; Rusça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve diğer yabancı dillerden metinler, yeniden çevrilmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde yer alan bütün metinler ve tarihleri, belgelerin asıllarına ya da ilk kaynaklarına başvurularak teker teker incelenmiş, araştırılmış, karşılaştırılmış ve defalarca kontrol edilmiştir. Yüzlerce yanlış okuma, çeviri ve tarih hataları saptanıp giderilmiştir.

Metinler 40 yaş aydın kuşağının Türkçesi temel alınarak, tarihi dokusu bozulmadan sadeleştirildi.

Dipnotlarda, metinlerin daha önce yer aldığı kaynaklar ile belgelerin bulunduğu arşiv belirtilmiştir.

Rumi tarihlerin yanında miladi karşılıkları gösterilmiştir.

Öğle vaktini esas alan 12 saat sistemi korunmuştur. Örneğin; "saat 2 sonra'da", "saat 14'te"; "saat 6 evvel'de", "saat 06'da" anlamındadır.

Kişi ve yer adlarının yazılışına müdahale edilmemiş, farklılıklar korunmuştur. ("Saip, Sâip, Saib", "Saffet, Safvet" ya da "Kanlı sırt, Kanlısırt" gibi.)

Sonunda "Y.N." (Yayımlayanın Notu) imzası bulunan notlar Kaynak Yayınları tarafından konulmuştur.

Böylesine ağır ve yorucu olan bu çalışma sırasında, Danışma Kurulu'nun yanında çok sayıda uzman araştırmacı, arşivci, çevirmen ve redaktör görev almaktadır. Hepsinin adını burada anmamıza sayfalarımız yetmez. Değerli katkıları için kendilerine ne kadar teşekkür edilse azdır.

***

Atatürk'ün Bütün Eserleri'ni en başta O'nun önderliğinde Türkiye Devrimi'ni gerçekleştiren Türkiye halkına, Birinci Dünya Savaşı'nın, özellikle Çanakkale Direnişi'mizin, Kurtuluş Savaşı'mızın silahlı kuvvetlerine, şehit ve gazilerine, Cumhuriyet Devrimi'mizin Aydınlanma savaşçılarına, Devrim şehitlerine, Kubilay'lara, "Cumhuriyet bize emanet" diyen devrim gençliğine, ulusal demokratik devrimimizi tamamlamak için mücadele eden emekçi ve aydınlarımıza borçluyuz. Bu büyük eserin gerçek yaratıcıları, başta Atatürk, onlardır.

20. yüzyılın devrimci yükselişinde, Ezilen Dünya'nın ayağa kalkışını ateşleyen ve 21. yüzyılın büyük devrimci atılımlarına olağanüstü katkılarda bulunacak olan Türkiye halkına ve aydınlarına, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni, Cumhuriyet'in 75. yılı armağanı olarak, derin saygı ve bağlılıkla sunuyoruz.

Ekim 1998
KAYNAK YAYINLARI

NUTUK ÜZERİNE

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*'u Cumhuriyet Halk Fırkası'nın II. Büyük Kongresi'nde 15 Ekim 1927 Cumartesi günü saat 10.00'da okumaya başladı. 2 Eylül 1927'de seçimler yapılmıştı. Yeni Meclis 1 Kasım'da açılacaktı. Atatürk kürsüye Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Umumisi, bugünkü dille CHP Genel Başkanı olarak çıktı. Konuşması, altı gün sürdü. Günde altışar saatten 36 saat 31 dakika konuştu. Son gün, 20 Ekim 1927'de altı oturum yapıldı. Gençliğe Hitabe'yi söyleyip kürsüden indiğinde saat 20.25'ti.

Nutuk metnini bizzat Atatürk okumuştur. Vesika sunuşlarına sıra geldiğinde Atatürk her vesikayı kürsüden, Kongre'de kâtiplik yapan Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'e uzatmış, vesikalar onun tarafından okunmuştur.

Mebusların ve vilayet delegelerinin oluşturduğu Kongre, 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında dokuz gün sürmüştür. Dinleyici olarak askeri erkândan başka yabancı devlet temsilcileri de Kongre'yi izlemiştir. Atatürk'ün *Nutuk*'undan sonra, Erzurum Mebusu Necip Asım (Yazıksız) Bey şu önergeyi sunmuştur: "Fırkamızın Umumi Reisi, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin Milli Mücadele ve İnkılap Tarihimiz hakkındaki beyanat ve izahatını büyük bir hürmet ve takdir ile dinledik. Bütün vatanperverane icraat ve hizmetleri, vatan ve milletin kurtuluş ve yükselişini temin eden Gazi Hazretleri'nin *Nutuk*'larının tamamen ve harfiyen tasvip edilmesini ve millet namına Kongre Genel Kurulu'nun imzalarıyla yazılı olarak teşekkür ve takdirler sunulmasını Büyük Kongre'ye arz ve teklif ederim, efendim." Önerge oybirliği ile kabul edilmiş ve bütün Kongre üyeleri tarafından tek tek imzalanmıştır.

Nutuk'un müsveddesi TC Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nde bulunmaktadır. Atatürk, bazı bölümlerini kendisi yazmış, bazı bölümlerini yazdırmıştır. Müsveddeler üzerinde düzeltmeler, çıkarmalar ve eklemeler vardır. Büyük Devrimci Önder, hazırlık aşamasında, toplanan yüzlerce vesikayı tek tek elden geçirmiş ve düzenlemiştir. Ayrıca kişilerin bilgisine başvurulmuştur. Atatürk, yazdıklarını ilgili kişilere okuyup saatlerce tartışmış ve son şekli vermiştir. Önemli bir bölümü Ankara'da Çankaya'daki çalışma odasında kaleme alınmış. Son bölümleri de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda yazılmıştır.

En son şeklin verildiği ve baskıya giden metin, Türk Hava Kurumu Müzesi'nde bulunmaktadır.

Nutuk'un 1927 tarihli ilk basımı *"Nutuk/ Mustafa Kemal Tarafından"* (543+[2] sayfa) ve *"Nutuk/ Muhteviyata Ait Vesaik"* (303+[2] sayfa) başlığıyla iki cilt halinde, büyük boy yayımlanmıştır. Üzerinde "Türkiye'de tab ve neşir hakkı Türk Tayyare Cemiyeti'ne tevdi buyurulmuştur" kaydı bulunmaktadır. Basım yeri Ankara, Türk Ocakları Heyeti Merkeziye Matbaası'dır. Cildin başında Atatürk'ün "Gazi M. Kemal" imzalı fotoğrafı yer almaktadır. Arka kapakta bir cep içinde üç harita ve yedi kroki vardır. Hepsi numaralı olarak ilk 100 bin adet basılmıştır. Metin başlıklandırılmamıştır. Sadece bazı satırbaşlarında paragraf işareti, bölüm sonlarında üç yıldız bulunmaktadır. Vesikaların sıra numarası vardır. "Trakya Teşkilatına Ait Vesaik" numarasız olarak "Vesikalar"ın sonuna eklenmiştir.

Nutuk'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımı dışında ayrıca 2000 adet lüks basımı yapılmıştır. Bu basım da iki cilttir. Bazı paragrafların baş harfleri süslü ve büyük yazılmıştır. Sayfa zeminleri renkli, çevresi de süslüdür. Türk Tayyare Cemiyeti, *Nutuk*'un bu basımını İstanbul'da Ebüzziya Matbaası'na yaptırmıştır.

Atatürk'ün fotoğrafı ve haritalar Ahmet İhsan (Tokgöz) Matbaası aracılığıyla Viyana'da Elbemühl Matbaası'nda basılmıştır.

Nutuk, kâğıt ve ciltlerinin kalitesi ve süslemelerine göre 5, 10, 25, 45, 50 ve 500 lira fiyattan satılmıştır. 10 adet özel basılan ve ciltlenen *Nutuk,* Atatürk'e, TBMM Reisi'ne, Başvekil'e ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'ne ve İnkılap Müzesi'ne armağan edilmiştir. Dört adedi de beş yüz lira karşılığında koleksiyonculara satışa sunulmuştur. Ciltleme, İstanbul'da Zelliç Matbaası'nın mücellithanesinde yapılmıştır. 10 adet özel ciltlenen *Nutuk*'un süslemeleri İstanbul'da Medreset-ül-hattatin adıyla anılan okulun sanatçıları tarafından düzenlenmiş, kuyumculuk işlerini İstanbullu kuyumcular yapmıştır.

Nutuk'un yeni harflerle ilk basımı 1934'te İstanbul, Devlet Matbaası'nda yapılmıştır. Üç cilt halinde yayımlanan *Nutuk*'un birinci cildi BMM'nin açılacağını bildiren genelge ile bitiyor. İkinci cilt BMM'nin açılışıyla başlıyor. Üçüncü cilt vesikalara ayrılmış. Birinci cildin başında A. Kampf'ın çizdiği Atatürk portresi yer alıyor. Metin içine fotoğraflar konulmuştur. Metnin yan tarafına eklenen konu başlıkları Faik Reşit Unat tarafından hazırlanmıştır. Harita ve krokiler ciltle birliktedir. İlk iki ciltte dizin bulunmaktadır. 1934 baskısının saklanan kalıpları aynen kullanılarak, 1938'de, sadece metin bölümü tek cilt olarak Kültür Bakanlığı'nca yayımlandı.

Nutuk, bütün dünyada ilgi gördü ve yabancı dillere çevrildi. Aralık 1927'de *Oriente Moderno* dergisinde yayımlanan 30 sayfalık İtalyanca özetinden sonra, 1928'de Almanca çevirisi iki cilt olarak *"Gasi Mustafa Kemal Pascha, Der Weg zur Freiheit 1919-1920/ Die neue Türkei 1919-1927, Rede, gehalten von Gasi Mustafa Kemal Pascha in Angora vom 15. bis 20 Oktober 1927 vor den Abgeordneten und Delegierten der Republikanischen Volkspartei"* ve *"Gasi Mustafa Kemal Pascha, Die Dokumente, zur Rede"* başlıklarıyla Leipzig'de K.F. Köhler Yayınevi tarafından basıldı. Yine aynı yayınevi tarafından 1929'da *"Discours du Ghazi Moustapha Kemal, Président de la République Turque, Octobre 1927"* başlığıyla Fransızcası; *"A Speech delivered by Ghazi Mustapha Kemal, President of the Turkish Republic, October 1927"* başlığıyla İngilizcesi yayımlanmıştır. Fransızca ve İngilizce basımlarda çeviren adı yoktur. Almanca baskısında *Nutuk*'un "yazarının gözetimi altında hazırlanan Fransızcasından" Dr. Paul Roth tarafından çevrildiği belirtilmektedir.

Rusça basımı en kapsamlı olanıdır. 1929-1934 yılları arasında *"Put Novoy Turtsii 1919-1927"* başlığıyla dört cilt basılmıştır. Yapıta ayrıca Atatürk'ün yaşamöyküsü, Türkiye Devrimi'ni anlatan 45 sayfalık bir giriş bölümü, açıklayıcı notlar, geniş bir ad ve kavram dizini, dizinli sözlük, zaman dizimi çizelgesi, fotoğraflar, görsel belgeler eklenmiştir.

Atatürk'ün Bütün Eserleri kapsamında *Nutuk* yayıma hazırlanırken, Türkiye'de ilk kez 1927'de yapılan iki basım ve 1934 basımı karşılaştırılarak okunmuştur. Farklılıklar dipnotlarda belirtilmiştir. Biçim olarak 1934 basımı esas alınmıştır.

KAYNAK YAYINLARI

NUTUK

Gazi Mustafa Kemal Tarafından

II. Cilt
1920-1927

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresi'nde söylenmiştir.

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927; Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* Ankara, 1927 (lüks basım); Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1934. *Nutuk*'un müsveddesine ait el yazısı belgelerin bazı kısımları için bkz. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Arşivi'nden fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1975,* T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s.13-61; *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1978,* T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1978, s.21-73; *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979,* T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1979, s.27-98. *Nutuk*'un 1927'deki eski yazı basımları Yücel Demirel ve Musa Sarıkaya, *Atatürk Haftası Armağanı*'ndaki el yazısı belgeler Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

NUTUK
II

Muhterem efendiler;

Şimdiye kadar vuku bulan maruzatım, şahsen ve Heyeti Temsiliye namına temas ettiğim vaka ve hadiselerin izahına yönelik idi. Bundan sonraki beyanatım, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından ve usulünce hükümet teşekkül ettikten bugüne kadar vukua gelmiş olan hadise ve inkılapları kapsayacaktır. Bu beyanatım, esasen herkesçe açıkça malum olan veyahut kolaylıkla malum olması mümkün bulunan vakaların safhalarına aittir. Hakikaten, Meclis'in zabıtnamelerinde, vekâletlerin dosyalarında, matbuat koleksiyonlarında, bu vaka ve hadiselerin vesikaları kayıtlı ve saklı bulunmaktadır. Dolayısıyla ben bütün bu vakaların yalnız genel istikametini işaret ve tespit etmekle yetineceğim. Maksadım, inkılabımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır. Bütün bu vaka ve hadiselerin cereyanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi, Başkumandan ve Reisicumhur sıfatlarına sahip bulunmuş olmaktan ziyade, teşkilatımızın umumi reisi sıfatıyla bu vazifeyi yerine getirmeye kendimi mecbur sayarım.

Türk milletinin takip etmesi lazım gelen siyasi prensip: Milli siyaset

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, Meclis'e, içinde bulunduğumuz vaziyet ve şartları izah ve takip ve tatbikini uygun gördüğüm görüşlerimi arz ettim. Bu görüşlerin başlıcası, Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi lazım gelen siyasi prensiple alakalı idi.

Malumdur ki, Osmanlılar devrinde muhtelif siyasi meslekler[1] takip olunmuştu ve olunuyordu. Ben bu siyasi mesleklerin hiçbirinin yeni Türkiye siyasi teşekkülünün mesleği olamayacağına kani olmuştum. Bunu Meclis'e anlatmaya çalıştım. Bu nokta üzerinde daha sonra da çalışmaya devam olunmuştur. Bu hususa dair başından itibaren vuku bulmuş olan beyanatımın esas noktalarını burada hep beraber hatırlamayı faydalı bulurum.

Efendiler, bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele, çarpışma demektir. Hayatta muvaffakiyet, mutlaka mücadelede muvaffakiyetle mümkündür. Bu da, manen ve maddeten kuvvete, kudrete dayanır bir keyfiyettir. Bir de, insanların meşgul olduğu bütün meseleler, maruz kaldığı bütün tehlikeler, elde ettiği mu-

1 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)

vaffakiyetler, ortaklaşa, genel bir mücadelenin dalgaları içinden doğagelmiştir. Doğu kavimlerinin Batı kavimlerine taarruz ve hücumu, tarihin belli başlı bir safhasıdır. Doğu kavimleri arasında Türk unsurunun başta ve en kuvvetli olduğu malumdur. Hakikaten Türkler, İslamdan önce ve İslamdan sonra Avrupa içerisine girmişler, taarruzlar, istilalar yapmışlardır. Batı'ya taarruz eden ve istilalarını İspanya'da Fransa sınırlarına kadar uzatan Araplar da vardır. Fakat efendiler, her taarruza karşı daima karşı taarruz düşünmek lazımdır. Karşı taarruz ihtimalini düşünmeden ve ona karşı güvenilir tedbir bulmadan hareket edenlerin akıbeti, mağlup olmak ve hezimete uğramaktır, yok olmaktır.

Batı'nın, Araplara karşı taarruzu, Endülüs'te acı ve ibret verici bir tarihi felaket ile başladı. Fakat orada bitmedi. Takip, Afrika kuzeyinde devam etti.

Attilâ'nın, Fransa ve Batı Roma topraklarına kadar genişletilmiş olan imparatorluğunu hatırladıktan sonra, Selçuk devleti enkazı üzerinde teşekkül eden Osmanlı devletinin, İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere dönüp bakalım. Osmanlı tacidarları içinde, Almanya'yı, Batı Roma'yı zapt ve istila ederek muazzam bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bulunmuş olan vardı. Yine bu hükümdarlardan biri, bütün İslam âlemini bir noktaya bağlayarak sevk ve idare etmeyi düşündü. Bu emelin sevkiyle Suriye'yi, Mısır'ı zapt etti. Halife unvanını takındı. Diğer bir sultan da, hem Avrupa'yı zapt etmek, hem İslam âlemini hükmü ve idaresi altına almak gayesini takip etti. Batı'nın devamlı karşı taarruzu, İslam âleminin hoşnutsuzluğu ve isyanı ve böyle cihangirane tasavvurlar ve emellerin aynı sınır içine aldığı muhtelif unsurların uyuşmazlıkları, neticede emsali gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine bıraktı.

Efendiler, harici siyasetin en çok alakadar olduğu ve dayandığı husus, devletin dahili teşkilatıdır. Harici siyasetin dahili teşkilatla uyumlu olması lazımdır. Batı'da ve Doğu'da başka başka tabiatlara ve kültüre ve emele sahip birbirine zıt unsurları toplayan bir devletin dahili teşkilatı elbette asılsız ve çürük olur. O halde harici siyaseti de esaslı ve metin olamaz. Böyle bir devletin dahili teşkilatı bilhassa milli olmaktan uzak olduğu gibi, siyasi mesleği de milli olamaz. Buna nazaran Osmanlı devletinin siyaseti milli değil, fakat şahsi, belirsiz ve istikrarsız idi.

Muhtelif milletleri müşterek ve genel bir unvan altında toplamak ve bu muhtelif unsur kütlelerini aynı hukuk ve şartlar altında bulundurarak kuvvetli bir devlet tesis etmek, parlak ve cazip bir siyasi görüştür; fakat aldatıcıdır. Hatta, hiçbir sınır tanımayarak, dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir devlet halinde birleştirmek, elde edilmesi imkânsız bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hadiseler ile meydana koyduğu bir hakikattir.

Panislamizm, panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı tatbik sahası yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan, cihangirane devlet teşkili hırslarının neticeleri de tarihte yazılıdır. İstilacı olmak hevesleri, bahis mevzumuzun haricindedir. İnsanlara her türlü hususi hissiyat ve bağlarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik dairesinde birleştirerek, insani bir devlet kurmak teorisi de kendine mahsus şartlara sahiptir.

Bizim kendisinde açıklık ve tatbik kabiliyeti gördüğümüz siyasi meslek, *"milli siyaset"*tir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve asırların beyinlerde ve karakterlerde biriktirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin, dahili teşkilatımıza tamamen uygun ve dayalı olması lazımdır. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim mana ve öz şudur: Milli sınırımız dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi muhafaza ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve bayındırlığına çalışmak... Rastgele sonu gelmez emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve zarara uğratmamak... Medeni cihandan, medeni ve insani muamele ve karşılıklı dostluk beklemektir.

Hükümet teşkili

Efendiler, Meclis'e teklif ettiğim mühim bir husus da, hükümet teşkili meselesiydi. Bu meselenin ve buna dair teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz.

Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilafetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni esaslara dayalı, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat vaziyeti olduğu gibi telaffuz etmek, maksadın büsbütün kaybına sebep olabilirdi. Çünkü genel fikir ve eğilimler, henüz Padişah ve Halife'nin mazur mevkiinde bulunduğu merkezinde idi. Hatta Meclis'te, ilk anda hilafet ve saltanat makamıyla irtibat ve merkezi hükümet ile uzlaşma aramak cereyanı başgöstermişti.

İstanbul şartlarının Halife ve Padişah ile, ne aleni ve ne de hususi ve gizli temasa müsait olmadığını izaha çalıştım. Böyle bir temasla ne anlamak istediğimizi sordum ve "milletin, bağımsızlık ve memleketin bütünlüğünün temini için çalışmakta olduğunu haber vermek için ise, buna hacet yoktur. Çünkü padişah, halife olan zatın da bundan başka bir şey düşünmesine ve arzu etmesine imkân var mıdır? Bunun aksini ağzından işitsem inanmam, mutlaka bunun zorlama ve baskı altında söyletildiğini kabul ederim" dedim. Aleyhimizde çıkarılmış olan fetvanın uydurma ve merkezi hükümetin emir ve tebliğlerinin yorumlanmaya muhtaç olduğunu söyleyerek, bazı zayıf kalpli ve

zayıf muhakemeli insanların sevk etmek istedikleri ihtiyatkârlığa lüzum görmediğimizi izah ettim.

Milli hâkimiyet esasına dayalı halk hükümeti: Cumhuriyet

Arz etmek istiyorum ki, hükümet teşkili hakkında teklifte bulunmadan evvel, hissiyat ve anlayışları göz önünde bulundurmak zarureti vardı. Bu zarurete tabi olmakla beraber, maksadı saklı bulunduran teklifimi bir önerge halinde takdim ettim. Kısa bir münakaşa ile ve bazı itirazlara rağmen kabul olundu.

Bu önergeyi bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı umdelerin tespit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz.

Bu umdeleri, müsaade buyurursanız, burada belirterek sayacağım:

1) Hükümet teşkili zaruridir.

2) Geçici kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah vekili ortaya çıkarmak caiz görülemez.

3) Meclis'te yoğunlaşan milli iradeyi, bilfiil vatanın mukadderatına el koymuş tanımak esas umdedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.

4) Türkiye Büyük Millet Meclisi kanun yapma ve icra salahiyetlerini kendinde toplamıştır.

Meclis'ten seçilecek ve vekil kılınacak bir heyet hükümet işlerine bakar. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir.

Not: Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır.

Efendiler, bu esaslara dayalı olan bir hükümetin mahiyeti kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, **milli hâkimiyet esasına dayalı halk hükümetidir; cumhuriyettir.**

Böyle bir hükümetin teşekkülünde esas, kuvvetler birliği teorisidir. Zaman geçtikçe bu esasların kapsadığı manalar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman münakaşalar ve vakalar birbirini takip etti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Reisliğine beni seçti

Muhterem efendiler, açık ve gizli celselerde bir iki gün devam eden izahat ve beyanatımdan ve işaret ettiğim esasları ihtiva eden teklifte bulunduktan sonra, yüce Meclis beni riyasete seçmekle hakkımda genel itimadını gösterdi.

Burada ufak bir noktayı da izah etmeliyim:

Hatırlarsınız ki, hasıl olmaya başlayan milli birliği, milletin galeyan ve uyanışı neticesine atfetmekten ziyade, şahsi teşebbüs semeresi olarak görüyorlardı. Bu doğrultuda benim teşebbüsten alıkonulmamı mühim görüyorlardı...

Beni millete, hükümete ret ve tel'in ettirmekten fayda umuyorlardı. Yapılan propaganda da, "Ben ret ve tel'in olunduğum takdirde, millet ve devlet aleyhinde hiçbir harekette bulunulmayacak... Bütün fenalığın müsebbibi benim şahsımdır. Bir adam için, bir milletin birçok tehlikeyi göze aldırması makul değildir" tarzında idi. Hükümet ve düşmanlar, benim şahsımı, millete karşı bir silah gibi kullanıyordu. Dolayısıyla 24 Nisan 1920 günü gizli bir celsede, Meclis'e bu hususu izah ettim. Riyaset seçiminde, bunun da bir sakınca olarak nazarı dikkate alınmasını ve yalnız millet ve memleketin selameti düşünülerek oy ve kararlarının isabetle verilmesini rica ettim.

İcra Vekilleri Heyeti teşkili Efendiler, Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri'nin seçimine dair 2 Mayıs 1920 tarihli Kanun ile, Erkânıharbiyei Umumiye işleri de dahil olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nde 11 vekilden meydana gelen bir "İcra Vekilleri Heyeti" vücuda geldi.

Görülüyor ki, Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisan'dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu müddet zarfında, bittabi memleket ve millet işleri ve bilhassa olumsuz cereyan ve faaliyete karşı tedbir almak hususu bir an bile bekleyemezdi ve beklememiştir. Yalnız, İcra Vekilleri seçimine dair olan kanun çıktığı zaman Meclis'çe vekâlete seçilen zevattan bazıları daha evvel fiilen vazifeye başlamışlar ve bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa Hazretleri de Erkânıharbiyei Umumiye işlerini üstlenmiş bulunuyordu.

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı kaydetmeye lüzum görüyorum: O günlerde, mevcut arkadaşların ne suretle vazifelendirilmelerinin münasip olacağı düşünülürken, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti için İsmet Paşa'yı tercih etmiştim. Ankara'da bulunan Refet Paşa, beni özel olarak görerek izah talebinde bulundu. Anlamak istediği, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nin en büyük askeri makam olup olmadığı noktası idi. Benden, söz konusu makamın en büyük askeri makam olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağı cevabını alınca, buna itiraz etti. İsmet Paşa'nın, Başkumandanlık demek olan bu vaziyetine razı olamayacağını söyledi. Vazifenin çok mühim ve nazik olduğunu ve benim bütün arkadaşlar hakkındaki vukufuma ve tarafsızlığıma emniyet etmenin uygun olacağını söyledim. Kendisinin böyle bir iddiada bulunmasının münasip olmadığını da ilave ettim.

Efendiler, daha sonra Batı Cephesi Karargâhı'nda görüştüğüm Fuat Paşa da, İsmet Paşa'nın Erkânıharbiyei Umumiye Reisliğine kati surette karşı çıktı. Fuat Paşa'yı da, halin en uygun icabı olan çözüm şeklinin kabulündeki zarurete iknaya çalıştım. Refet ve Fuat Paşaların kendilerine mahsus bazı fikirlerine ilave ettikleri itiraz şu idi: Kendileri daha evvel Anadolu'da benimle işbirliği yapmışlar ve fakat İsmet Paşa daha sonra iltihak etmiş. Halbuki bun-

dan evvelki beyanatımda sıra ve münasebet düştüğü için arz etmiştim ki, İsmet Paşa, benim İstanbul'dan hareketimden evvel benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelip beraber çalışmıştı. Fakat, Fevzi Paşa Hazretleri'nin Harbiye Nazırlığına gelmesi üzerine mühim düşüncelerden dolayı özel vazife ile tekrar İstanbul'a gönderilmişti. Dolayısıyla, fikir ve faaliyet birliğinde kıdem söz konusu olamazdı.

Erkânıharbiyei Umumiye vazifesinin ilk defa İsmet Paşa'ya verilmesinde isabetsizlik olsaydı, bu hususta Fevzi Paşa Hazretleri'nin de beni ikaz etmeleri vatani bir vazife hükmünde idi. Halbuki Paşa Hazretleri, bilakis, bu vazifelendirme tarzını pek münasip bulmuş ve kendileri teklif olunan Müdafaai Milliye Vekilliğini pek samimi bir hisle derhal kabul buyurmuştur. İsmet Paşa'nın, gerek Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinde ve gerek daha sonra bilfiil Cephe Kumandanlığında gösterdiği liyakat ve üstün gayret kendisine vazife vermekteki isabetimi fiilen ispat etmiş bulunduğu için, millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen müsterihim.

Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri teşkili

Efendiler, Meclis, 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu ve müteakip aylarda İstiklal Mehakimi Kanunları'nı[1] da çıkarmakla inkılabın tabii icaplarına başvurmuş oldu.

Efendiler, İstanbul'un işgalini müteakip başlayan birtakım olumsuz cereyanlara, vakalara, isyanlara temas etmiştik. Bunlar, seri bir surette memleketin her tarafında ortaya çıktı ve sürüp gitti.

İstanbul'da Damat Ferit Paşa, derhal yeniden iktidar mevkiine getirildi. Damat Ferit Paşa Kabinesi ve İstanbul'da bütün olumsuz ve hain teşekkülerin vücuda getirdiği blok ve bu blokun Anadolu dahilindeki tekmil isyan teşkilatı ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, müştereken aleyhimize faaliyete geçtiler. Bu müşterek tecavüz politikasının talimatı da, Padişah ve Halife'nin, düşman tayyareleri de dahil olduğu halde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı "huruç alessultan"[2] fetvası idi.

Bu genel, türlü ve hainane saldırılara karşı, biz de, daha Meclis açılmadan evvel, Afyon Karahisarı'nda, Eskişehir'de ve bütün hat boyunda bulunan yabancı kıtalarını Anadolu'dan çıkarmakla, Geyve, Lefke,[3] Cerablus[4] köprülerini tahrip etmekle ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'nun değerli ulemasının fetvasını almakla karşı tedbirlere geçtik.

1 İstiklal Mahkemeleri Kanunları. (Y.N.)
2 Padişaha karşı ayaklanma. (Y.N.)
3 Bilecik'e bağlı Osmaneli ilçesinin eski adı. (Y.N.)
4 Urfa'nın Birecik ilçesine bağlı Barak kasabası. (Y.N.)

Dahili isyanlar Efendiler, 1919 senesi içinde milli teşebbüslerimiz aleyhinde başlayan dahili isyanlar, süratle memleketin her tarafına sirayet etti.

Bandırma, Gönen, Susığırlık,[1] Kirmasti,[2] Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum havalisinde; Umraniye,[3] Refahiye, Zara, Hafik havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen kargaşalık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hıyanet, cehalet, kin ve taassup dumanları, bütün vatan semasını koyu karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşçasına kasıtlar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden mühim mıntıkaları da Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı.

Dikkate değerdir ki, sekiz ay evvel, millet Heyeti Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit hükümetiyle münasebet ve haberleşmelerini kesmiş iken, Ali Galip teşebbüsü gibi münferit vakalardan başka böyle genel ayaklanma olmamış idi. Bu seferki yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay zarfında memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit'i takip eden hükümetlerle milli şuurun muhafazasına ve kuvvetlendirilmesine yönelik mücadelelerimizin ne kadar haklı sebeplere dayandığı acı bir surette bir daha anlaşılmış oluyordu. Milli mücadeleye kuvvet vermek için, cephelerle ve ordu ile iştigal etmekte İstanbul'daki hükümetlerin gösterdiği diğer türlü ihmallerin acı neticeleri de ayrıca görülecektir.

Anzavur isyanları, Düzce isyanı Efendiler, evvela dahili isyanlar hakkında açık bir fikir edinmek için müsaade buyurursanız bu isyan hareketlerine yeri gelip temas ettikçe, temas olunan safhaları özetle arz edeyim.

21 Eylül 1919 senesinde Balıkesir'in kuzey mıntıkasında başlayan birinci Anzavur isyanı, 16 Şubat 1920'de yine aynı mıntıkada ikinci defa olarak vuku buldu. Bu iki isyan, askeri kıtalarımız ve milli müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihlerinde Bolu, Düzce havalisi de isyan etti. Bu isyan, 19 Nisan 1920 tarihinde Beypazarı'na kadar sirayet etti. Bu esnada Anzavur, 11 Mayıs 1920 tarihlerinde top ve mitralyözlerle donanmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak Adapazarı ve Geyve havalisinde za-

1 Susurluk. (Y.N.)
2 Mustafakemalpaşa. (Y.N.)
3 İmranlı. (Y.N.)

yıf bir milli müfrezemize taarruz etmek suretiyle meydana çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz milli müfrezelerimize, nizamiye[1] kıtalarımıza devamlı olarak saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde Geyve Boğazı civarında mağlup ve firara mecbur edildi.

Düzce havalisindeki isyan hadisesi mühim idi. Abaza ve Çerkezlerden meydana gelen dört bin kişilik bir kalabalık, Düzce'yi basarak hapishaneleri tahliye ettiler ve çarpışma ile oradaki süvari müfrezemizin silahlarını aldılar. Hükümet memurlarıyla subayları hapsettiler.

Her taraftan, asiler üzerine kuvvet sevk ettik. Bu arada, Geyve'de bulunan 24. Fırka da, Kumandanı Kaymakam[2] Mahmut Bey başta olduğu halde Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey, Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da asiler tarafından elde edildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920'de Hendek-Düzce yolu üzerinde asiler tarafından aldatılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Erkânıharbi Sami Bey, yaveri ve daha birkaç subay da aynı zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine, 24. Fırka muharebe edemeden tamamen asiler tarafından esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu esnada, İstanbul'dan İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim Adapazarı'na geldi. Ahaliye Padişah'ın selamını tebliğ etti ve yüz elli lira maaşla gönüllü kaydına başladı. Toplanan asi kuvvetler, bütün o havaliye hâkim olduktan sonra Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar.

Bizim, bu isyan sahasına yönelttiğimiz kuvvetler şunlardı:

1. Salihli ve Balıkesir Kuvayi Milliyesi'nden meydana gelen Çerkez Ethem Bey müfrezesi;

2. İki tabur nizamiye, dört dağ topu ve beş makineli tüfek ve üç yüz efe süvarisinden meydana gelen Binbaşı Nazım Bey müfrezesi;

3. İki tabur piyade, sekiz makineli tüfek, iki sahra ve iki dağ topundan meydana gelen Kaymakam Arif Bey müfrezesi;

4. Üç yüz kişilik milli kuvvet ve iki makineli ve iki bomba topundan ibaret Binbaşı İbrahim Bey müfrezesi (Çolak İbrahim Bey).

Kumandan olarak da Ali Fuat Paşa Geyve Boğazı civarından Adapazarı istikametinde ve Refet Paşa da Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu istikametinde memur edildiler.

Hilafet Ordusu

Efendiler, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa kumandasında, Hilafet Ordusu unvanını taşıyan bir hain kuvvet yığınak yapıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de, Bolu civarlarında Erkânıharp

1 Nizamiye: Kara ordusu. (Y.N.)
2 Kaymakam: Yarbay. (Y.N.)

Binbaşısı Hayri Bey kumandasında asileri takviye etmişti. Bu kuvvetle beraber İstanbul'dan gönderilmiş birçok subaylar da vardı.

Hilafet Ordusu'nun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, belli başlı kumandanları, Süvari Mirlivası Suphi Paşa ve Topçu Kaymakamlarından Senai Bey'di. İstanbul'da da özel olarak teşkil edilmiş bir erkânıharbiye heyeti vardı. Bu heyetin belli başlı reisleri de, Erkânıharp Miralayı Refik ve Erkânıharp Kaymakamı Hayrettin Beylerdi.

Suphi Paşa hakkında küçük bir hatıramı nakledeyim: Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanırdım. Ben kolağası, o daha o zaman mirliva ve süvari fırkası kumandanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen çok samimi arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyet'in ilanında, ilk defa İştip havalisinde "Cumalı" namında bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Diğer bazı erkânıharpler arasında beni de tatbikat ve manevrada bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi Almanya'da tahsil görmüş, çok usta bir binici idi. Fakat askerlik sanatını anlamış bir kumandan değildi. Manevranın bitiminde, ben, salahiyetim ve rütbem müsait olmadığı halde, Paşa'yı bütün subaylar önünde acı bir tarzda eleştirmiştim ve müteakiben "Cumalı Ordugâhı" isminde küçük bir eser de yazmıştım. Suphi Paşa, gerek aleni eleştirilerimden ve gerek yayımlanan bu eserimden pek üzüldü. Kendi itirafı üzere manevi kuvveti kırıldı. Fakat şahsen bana gücenmedi. Arkadaşlığımız devam etti. İşte Hilafet Ordusu'na buldukları kumandan bu Suphi Paşa'dır. Paşa, daha sonra Ankara'ya geldi. Seyahate çıkıyordum. İstasyonda çok kalabalık içinde birbirimize tesadüf ettik. Kendisine ilk sorum şu oldu: "Paşam, niçin Hilafet Ordusu kumandanlığını kabul ettin?" Suphi Paşa bir an tereddüt etmeksizin: "Size mağlup olmak için" cevabını verdi.

Bu cevabıyla anlatmak istiyordu ki, bu vazifeyi bile bile kabul etmişti. Suphi Paşa böyle bir histe bulunabilir. Fakat hakikatte kumandayı üstlendiği zaman kuvvetleri zaten mağlup edilmiş bulunuyordu.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyan, bu defa 4 Haziran 1920 tarihine kadar üç aydan fazla devam etti. Fakat bundan sonra 29 Temmuz'da tekrar bir isyan oldu. Bundan sonra dahi, bu havalide tamamen sakin kalınmış değildir. Bununla beraber, asiler, neticede tamamen hezimete uğratılmış ve reisleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına bırakılmıştır. Hilafet Ordusu'nun, Bolu civarında bulunan kısmı da hezimete uğratıldı. Kumandanı Binbaşı Hayri ve subayları Yüzbaşı Ali, Mülazımıevvel Şerefettin, Mülazımevvel Hayrettin, Makineli Tüfek Subayı Mehmet Hayri, Tabur Kâtibi Hasan Lûtfi, Cerrah İbrahim Ethem Efendiler asilerin diğer reisleri gibi muamele gördüler. Hilafet Ordusu da, İzmit'ten İstanbul'a firara mecbur edildi.

Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan isyanları

Efendiler, memleketin kuzeybatı mıntıkasında asilerle uğraşırken, memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan havalisinde de isyan başlıyor. Bu isyan hareketleri de zikredilmeye değer.

14 Mayıs 1920 tarihinde Postacı Nâzım ve Çerkez Kara Mustafa namında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihan'a tabi Kaman köyünde isyan ettiler. Bu hareket, artan bir şiddetle genişledi. Asiler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım asiler de Tokat civarında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve kısmen esir ettiler. Cüretlerini artıran asiler, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek müdafaa ettiler. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra asilere teslim oldular. Asiler 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan 5. Kafkas Fırkası, başında Cemil Cahit Bey olduğu halde, asiler aleyhine harekete geçirildi. Ayıntap[1] mıntıkasında bulunan Kılıç Ali Bey de, bir milli müfreze ile bu havaliye getirtildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum mili müfrezesi de, o havalide terk olundu. 1920 senesi Temmuz'unun ortalarına kadar, bu asilerin takip ve tepelenmesi ile uğraşıldı. Yenihan isyanı, Orta Anadolu'nun diğer yerlerindeki bozguncuları da harekete geçirdi. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi birtakım eşkıyayı başlarına toplayarak 13 Haziran'da Yozgat civarında Köhne[2] nahiye merkezini işgal etmek suretiyle isyan ettiler ve 14 Haziran'da da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir mıntıkaya hâkim oldular. Merkezi Sıvas'ta olan 3. Kolordu kuvvetleri ve o mıntıkada bıraktığımız milli kuvvetler yetersiz geldi. Eskişehir'den Ethem Bey müfrezesi ve Bolu havalisinden İbrahim Bey müfrezesi de Yozgat mıntıkasına sevk olundular.

Yozgat ve havalisinde asiler tepelendikten sonra, oraya gönderilen müfrezelere diğer mıntıkalarda vazife verildi. Fakat bu havalide genel olarak sükûn tesis olunamadı.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler Zile civarlarında; Kara Nâzım, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da Erbaa taraflarında tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine İkinci Kuvvei Seyyare[3] namını alan İbrahim Bey müfrezesi, tekrar bulunduğu Eskişehir mıntıkasından Yozgat'a vararak, mahalli milli müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle birlikte Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü mıntıkalarında, muhtelif gruplar halinde bozgunculuk ve eşkıyalık eden asileri takip etti ve tepeledi. İbrahim Bey, asilerin tepelenmesine ancak üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi.

1 Antep. (Y.N.)
2 Bugünkü Sorgun ilçesi. (Y.N.)
3 İkinci Seyyar Kuvvetler. (Y.N.)

Güney sınırlarımızda olan hadiseler

Efendiler, bu tarihlerde güney mıntıkalarımızda da bizi ciddi bir surette meşgul eden mühim isyanlar vukua geldi.

Milli Aşireti reisleri Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdürrahman Beyler, güneyde düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra Siirt'ten Dersim havalisine kadar, bütün aşiretlerin reisi sıfatını takınarak o havaliye tahakküm ve riyaset iddiasına kalkıştılar.

Fransızlar, 1920 senesi Haziran'ının başında Urfa'yı ikinci defa zapt etmek maksadıyla hareket ettikleri zaman Milli Aşireti de Siverek istikametinde ilerledi. Buna karşı, o havalide bulunan 5. Fırka'mız memur edildi. Bu fırka, o havalideki milli kuvvetlerimizle de takviye olundu. 19 Haziran 1920 tarihinde, kıtalarımızın takibi altında güneydoğu istikametinde düşman mıntıkasına firara mecbur edildi. Bu aşiret bir müddet düşman mıntıkasında hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi ve bin kadar piyadeden ibaret bir kuvvetle tekrar arazimize geçti. Viranşehir civarına geldi. Asiler, aman dilemek maksadıyla geldiklerini söyleyerek mahalli kumandanlarımızı aldattılar ve tedbir almakta ihmale sevk ettiler. Bu sırada, o civarda dağınık bulunan müfrezelerimize hücum ederek, onları mağlup ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i işgal ettiler. Haberleşme ve irtibatımıza mâni olmak üzere de, o mıntıkadaki bütün telgraf hatlarını kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, 5. Fırka'nın Siverek, Urfa, Resülayn[1] ve Diyarbekir'de bulunan kıtalarından gönderilen kısımlar ve sadık aşiret kuvvetleri, asileri mağlup edebilmişlerdir. Takip olunan Milli Aşireti tekrar güneye, çöle firar eyledi.

Efendiler, güneyde Milli Aşireti'nin isyanını bastırmaya çalışırken, Afyon Karahisar mıntıkasında Çopur Musa namında bir adam da, başına topladığı kuvvetle askerleri firara teşvik ve millete, askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa 21 Haziran 1920 tarihinde Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında firar ve Yunan ordusuna iltihak etti.

Konya isyanı

Efendiler, Çopur Musa hadisesinden evvel bir fesat hareketi de Konya'da oldu. 5 Mayıs 1920 tarihinde, Konya'da bir fesat cemiyeti keşfolundu. Bu cemiyete mensup olanların ileri gelenleri tutuklanmaya başlandı. Bir gün sonra, tutuklanmakta bulunan bu ileri gelenler, halka da fesat sokarak Konya içinde silahlı bir toplantıya teşebbüs ettiler. Bir kısım ahali de silahlı olarak hariçten gelerek hep beraber isyan ettiler. Konya'da bulunan kumandan, sahip olduğu kuvvetlerle cesurane hareket ederek asileri dağıtmaya ve önayak olanları tutuklamaya ve takibe muvaffak oldu.

***

1 Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinin güneyinde, Suriye sınırları içinde kalan bir yerleşim merkezi. (Y.N.)

Harp cephelerinin vaziyeti

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, muhtelif cephelerin ne halde olduklarını da hep beraber bir defa daha hatırlayalım:

1) İzmir Yunan cephesi:

Malumu âlinizdir ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada, 17. Kolordu Kumandanı olarak, karargâhıyla bizzat Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Kaymakam Hurrem Bey kumandasında 56. Fırka'nın iki alayı vardı. Bu kuvvet, bilhassa Kolordu Kumandanı'nın emriyle, mukavemet ettirilmeksizin, büyük hakaretler altında Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu fırkanın bir alayı (172. Alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Kumandanı Kaymakam Ali Bey idi (Afyon Karahisar Mebusu Miralay Ali Bey'dir).

Yunan ordusu işgal dairesini genişletirken, Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da muharebeye girişti. Bu tarihe kadar, Yunan kıtaları hiçbir tarafta ateşle karşılık görmemişti. Bilakis, bazı şehir ve kasabalar ahalisi yıldırılmış, merkezi hükümetin emirlerine uyarak, üst seviyedeki memurlar başta olmak üzere, Yunan kıtalarını özel heyetlerle karşılamışlardı. Ali Bey'in Ayvalık mıntıkasında muharebe cephesi teşkil etmesi üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de milli cepheler teşkil olunmaya başlamıştı.

5 Haziran 1919 senesi başından itibaren, Miralay Kâzım Bey (Meclis Reisi Kâzım Paşa Hazretleri), Balıkesir'deki 61. Fırka'nın kumandasını vekâleten üstlenmişti. Sonradan Ayvalık, Soma, Akhisar kısımlarından meydana gelen Kuzey Cephesi Kumandanlığını yapmıştı. Fuat Paşa'nın, Batı Cephesi Kumandanlığına tayinini müteakip Kâzım Bey'e Kuzey Kolordusu Kumandanlığı makam ve salahiyeti verildi. Aydın havalisinde, İzmir'in işgalini müteakip, asker ve ahaliden bazı vatanperverler, Yunanlılara karşı müdafaa ve ahaliyi teşvik ve silahlı milli teşkilat tesis etmek için çalışıyorlardı. Bu arada, İzmir'den isim ve kıyafet değiştirerek o havaliye gitmiş olan Celâl Bey'in (İzmir Mebusu Celâl Bey'dir) gayret ve fedakârlığı zikredilmeye değer. 15/16 Haziran 1919 gecesi, Ali Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan işgal kuvvetlerini bir baskınla bertaraf etmişlerdi. Bu baskına, Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de kısmen iştirak etmişti. Bu vaka üzerine Yunanlılar dağınık ve zayıf müfrezelerini geri çekip toplamak lüzumunu hissettiler. Bu arada Nazilli'yi de tahliye eylediler, Bu sebeple, Aydın'da da hazırlıkta bulunurken, etraftan toplanan ahali kuvvetleri bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılarla ahali arasında şiddetli bir çarpışma vuku buldu. Neticede, Yunanlılar, Aydın'ı da tahliye edip çekildiler.

Bu suretle, 1919 senesi Haziran ortalarında, Aydın cephesi de teşkil olundu. Bu mıntıkada bulunan 57. Fırka'nın Kumandanı Miralay Mehmet Şefik Bey ve Fırka Topçu Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey, alay kumandanlarından

Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve milli kuvvetlerin başında Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe vardı. Neticede, Demirci Mehmet Efe, vaziyete hâkim olarak Aydın Cephesi Kumandanlığını kendi eline aldı. Yeri geldiğinde arz etmiştim ki, daha sonra oraya gönderdiğim Miralay Refet Bey (Refet Paşa) dahi, Demirci Mehmet Efe'nin kumandanlığını kabul eylemiştir.

Efendiler, İzmir'in muhtelif cephelerinde tesis olunan ve yavaş yavaş subaylar ve askeri kıtalar ile takviyeye çalışılan milli cephelerin iaşeleri, esaslı olarak doğrudan doğruya o mıntıkalar ahalisi tarafından temin olunuyordu. Bunun için de, geri mıntıkalarda milli teşkilat yapılmıştı. Bu vazifenin ahaliden hükümete intikali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin teşkil olunmasından sonra temin olunabilmiştir.

2) Güney Fransız cephesi:

a) Doğrudan doğruya Adana mıntıkasında Fransız kıtalarına karşı, Mersin, Tarsus, Islahiye mıntıkalarında ve Silifke havalisinde milli kuvvetler teşekkül etmiş ve çok cesurane faaliyete geçmişlerdi. Doğu Adana mıntıkasında, Tufan Bey unvanıyla hareket eden Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları kayda değerdir. Milli müfrezeler, Mersin, Tarsus, Adana şehirlerinin girişlerine kadar hâkimiyet tesis ettiler. Pozantı'da Fransızları kuşattılar ve geri çekilmeye mecbur ettiler.

b) Maraş'ta, Ayıntap'ta, Urfa'da ciddi muharebeler ve çarpışmalar oldu. Neticede işgal kuvvetleri buralardan çekilmeye mecbur edildiler. Bu muvaffakiyetlerin kazanılmasında başlıca etken olan Kılıç Ali ve Ali Saip Beylerin isimlerini yâd etmeyi vazife sayarım.

Fransız işgal mıntıkalarında ve cephelerinde milli kuvvetler, her gün daha esaslı bir surette teşkilatlanıyorlardı. Milli kuvvetler, nizamiye kıtalarıyla da takviye olunmaya başlanmıştı. İşgal kuvvetleri, her taraftan sıkı ve şiddetli bir surette zorlanıyordu.

Efendiler, bu vaziyet üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 başlarından itibaren bizimle temas ve görüşme aradılar. Evvela, Ankara'ya İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu zevat İstanbul'dan evvela Beyrut'a gitmişler. Eski Van Mebusu Haydar Bey bunlara aracılık ediyordu. Bu görüşme ve konuşmalarımızdan esaslı bir netice çıkmadı. Fakat, Mayıs nihayetlerine doğru, Suriye Fevkalade Komiseri namına hareket eden Mösyö *Düke*[1] namında bir zatın riyasetinde bir Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir ateşkes yaptık. Bu geçici ateşkes ile biz, Adana mıntıkasının tahliyesine bir başlangıç hazırlamayı hedefliyorduk.

Efendiler, bu Fransız heyetiyle yaptığım yirmi günlük ateşkes, Büyük Millet Meclisi'nde bazılarının itirazlarına uğradı. Halbuki, benim bu ateşkesi kabul etmekle temin etmek istediğim noktalar şunlardı:

1 General Duquest. (Y.N.)

Evvela, Adana mıntıka ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle de takviye olunan milli kuvvetleri rahatça düzene sokmak istiyordum. Milli kuvvetlerin bu ateşkes esnasında dağılmaları ihtimalini de nazarı dikkate alarak ateşkes tebliğini de bazı tedbirlerle beraber emrettim. Bundan başka efendiler, mühim saydığım siyasi bir faydayı da elde etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve hükümeti, henüz İtilaf devletlerince bittabi tasdik edilmemişti. Bilakis, memleket ve milletin mukadderatıyla alakalı meselelerde, İstanbul'da Ferit Paşa hükümetiyle münasebet ve muamelede bulunmakta idiler. Bu itibarla, Fransızların İstanbul hükümetini bir tarafa bırakıp Ankara'da bizimle görüşmeleri ve herhangi bir meselede uzlaşmaları, o gün için temini mühim siyasi bir nokta idi. Bu ateşkes görüşmesinde, milli sınırımız dahilinde olup Fransızlar tarafından işgal altında bulunan mıntıkaların tamamen tahliyesini açık ve kati olarak ortaya koydum. Fransız delegeleri, bu hususta salahiyet almak üzere Paris'e gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük ateşkes, bir bakıma daha esaslı bir anlaşma yapmak için salahiyet almaya zaman bırakmak gibi kabul edildi. Efendiler, bu görüşme ve konuşmalarımızdan bende hasıl olan intiba, Fransızların Adana ve havalisini tahliye edecekleri merkezinde idi. Bu görüş ve kanaatimi Meclis'e ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar, ateşkes müddeti son bulmadan Zonguldak'ı işgal etmek suretiyle anlaşmanın yalnız Adana mıntıkasına ait olduğunu göstermek istemişlerse de, biz, bu hareketi ateşkesin feshine sebep saydık. Fransızlarla anlaşmamız bir müddet gecikti.

İstanbul, Ankara ile temas arıyor ve bu teması Nurettin Paşa temine çalışıyor

Muhterem efendiler, 9 Mayıs 1920 günü Meclis'te gizli celse halinde izahat verirken ve Fransız memurları ve heyetleri tarafından temas ve irtibat arandığını beyan ederken, mebuslardan biri (hatıramda yanılmıyorsam Çorum Mebusu merhum Fuat Bey), "Birkaç günden beri güya İstanbul bizim ile anlaşmak istiyormuş; bu hususta malumat verir misiniz?" diye bir soru yöneltti.

Hakikaten, o tarihten dört beş gün evvel, İstanbul'da *Leon* isminde birisi Çanakkale üzerinden bizi aramıştı. Ankara'yı bulduktan ve bizim burada bulunduğumuzu anladıktan sonra dediler ki, "Söyleyeceğimiz şeyler gayet mühimdir. Onun için haberleşmeyi geceye bırakalım. Ordu merkezleri de aradan çekilsinler." O gece görüşmediler. Fakat, bir iki gece sonra tekrar aradılar. Bu defa karşımıza çıkan muhataptan, eski İzmir Valisi Nurettin Paşa imzasıyla bir telgraf verildi. Bu telgrafname muhteviyatı şöyle idi: "Ben, iki arkadaşımla beraber, İstanbul'un sizinle anlaşmasına aracılık etmeyi vatanın menfaatlarından sayarım. Buradaki hükümet ve İngilizler buna olur verdiler. Sizin de olur cevabınızı bekleriz." Nurettin Paşa, telgrafını Heyeti Temsiliye Riyaseti'ne yöneltiyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin teşkil

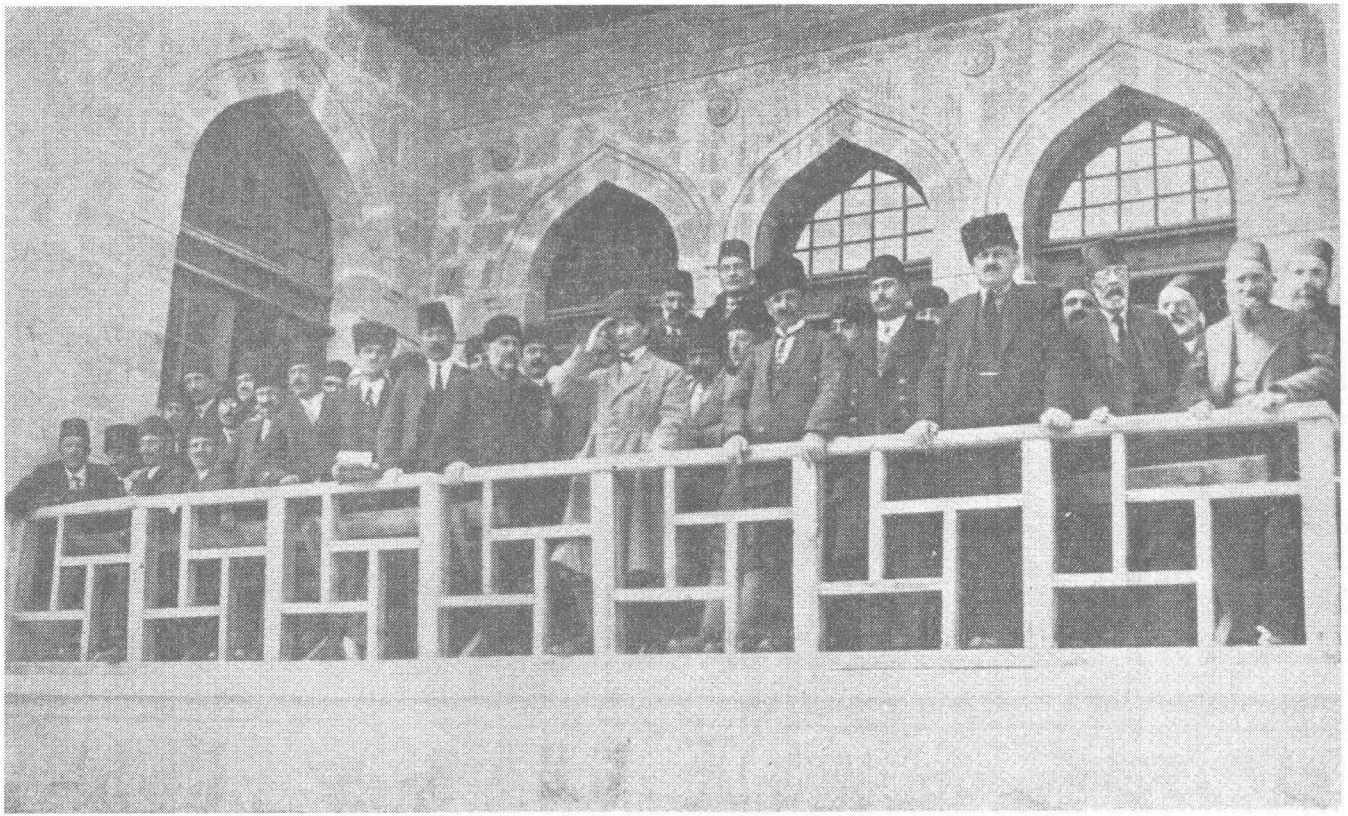

Büyük Millet Meclisi'nin ilk yıldönümü günü.

olunduğundan ve faaliyet icrasına başladığından ve Büyük Millet Meclisi'nin mevcudiyet ve meşruiyetini teyit eden Hıyaneti Vataniye Kanunu'ndan habersiz görünüyordu. Nurettin Paşa'nın telgrafını, Müdafaai Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa Hazretleri'ne havale ettim. Paşa Hazretleri, Nurettin Paşa'ya cevap verdi. Bu cevabında dedi ki, "Telgrafınızı Heyeti Temsiliye Riyaseti'ne çekmekle henüz hakiki vaziyeti öğrenememiş olduğunuz anlaşılıyor" ve vaziyeti izah ettikten sonra "İstanbul'da hangi makam, Ankara'da hangi makamla görüşmek istiyor" dedi. Bu telgrafa imzasız gelen cevapta "Telgrafnameyi yazan zevat şimdi burada değildir. Bunu bıraktılar, gittiler, yarın saat onda size malumat veririz" deniliyordu. Bundan sonra, Nurettin Paşa, ikinci defa olarak yine müracaat etti. Bu defa, "Telgraf haberleşmeleriyle anlaşmak imkânı olmadığından, tarafınızdan salahiyet sahibi bir heyeti İstanbul'a gönderin, görüşelim ve anlaşalım" diyordu.

Efendiler, biz de cevaben dedik ki "Pek doğrudur, hakikaten telgrafla anlaşmak mümkün değildir, fakat siz Mudanya'ya geliniz ve ne vakit gelebileceğinizi de bildiriniz. Bizim tarafımızdan da orada salahiyet sahibi zevat hazır bulunur. Bursa'ya da icap eden talimat verildi." Ondan sonra, bir daha müracaat vaki olmadı. Hoca Müfit Efendi (Kırşehir), "Acaba hakikaten Nurettin Paşa mı idi" diye sordu. Ben de, "Evet! Hakikaten Nurettin Paşa" cevabını verdim.

Efendiler, Nurettin Paşa vasıtasıyla İstanbul'un vuku bulan bu müracaatının, Anzavur'un Balıkesir mıntıkasında mağlup edildiği ve Bolu'da muvaffakiyet elde edilmeye başlandığı günlere tesadüf ettiğini de kayıt ve işaret etmeliyim.

Nurettin Paşa Ankara'da

Efendiler, Nurettin Paşa'dan bir daha telgraf almadık. Fakat kendisi, Diyarbekirli Kâzım Paşa ile beraber, 1920 senesi Haziran'ı ortalarında Ankara'ya geldi. Bizimle işbirliği yapmadan evvel bazı meseleler hakkında görüşümüzü anlamak istediğini ifade etti. Bu noktalar şunlardı:

Birincisi, hilafet ve saltanat makamına karşı tasavvur ve görüşümüz;

İkincisi, Bolşeviklik hakkındaki görüşümüz;

Üçüncüsü, İtilaf devletlerine karşı, bilhassa İngilizlere karşı dahi muharebeye karar verip vermediğimiz meselesiydi.

Görüşme, Ziraat Mektebi'ndeki karargâhımızın bir odasında gece vaki oldu. Bu görüşmede, Nurettin Paşa ile beraber gelen Kâzım Paşa'dan başka, Fevzi ve İsmet Paşalar da hazır bulunuyorlardı. Nurettin Paşa, birinci, ikinci sorulara aldığı cevapları pek tatminkâr bulmadı. Fakat bilhassa üçüncü sorunun cevabı, uzun ve hararetli münakaşaları doğurdu. Çünkü biz demiştik ki, maksadımız, milli sınırımız dahilinde toprak bütünlüğümüzü ve milletin tam bağımsızlığını temin etmektir. Buna mâni olmak üzere karşımıza çıkacak olan kuvvet, kim ve

ne olursa olsun, mutlaka çarpışırız ve muvaffak oluruz. Bu hususta ki karar ve kanaatimiz katidir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna kani ve razı olamıyordu. Nihayet kendisine dedik ki, "Bu fikir alışverişini kabul etmekle yeni kanaat ve kararlar almak söz konusu değildir. Sen bugüne kadar milletin billurlaşmış, tahakkuk etmiş kanaatlerine tabi olacaksın!" Ondan sonra, kendisine verebileceğimiz münasip bir vazife söz konusu edildi. Kendisinin, Konya valisi mülki vazifesi ve Konya Havalisi Kumandanı unvanıyla Yunan cephesinin güneyindeki mıntıkanın kumandanı olmasını uygun gördük. Asıl Batı Cephesi için, kumandan olarak Ali Fuat Paşa'yı 18 Haziran 1920'de memur eyledik.

Efendiler, o günlerde Yunan cephesinde düşmanın bazı hazırlıkları anlaşıldığından cephede hassasiyet ziyadeleşti. Bu münasebetle, Nurettin Paşa'nın memuriyetini neticelendiremeden ve kendisini memuriyet mahalline gönderemeden acilen Batı Cephesine hareketim icap etti. Nurettin Paşa'nın vazifelendirilmesi muamelesinin tamamlanmasını, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi bulunan İsmet Paşa'ya terk ettim. Hakikaten düşman, bütün cephe üzerinde taarruza geçmişti. Bizim kıtalarımız çekiliyorlardı. Nurettin Paşa, cephedeki gayri müsait vaziyeti anlayınca, İsmet Paşa'ya vazife kabul edebilmek için birtakım şartların hükümetçe karar altına alınması lüzumundan bahsetmiş. O şartlara göre, hükümet memleketin idaresinde ve mühim meselelerde esaslı ve kati karar almadan evvel Nurettin Paşa'nın görüş ve rızasını almaya mecbur olacaktır. Çünkü, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni teşkil edenler, Tevfik Paşa ve emsali gibi olgun yaşta, sınanmış zevat olmayıp, genç birtakım kimseler imiş. İsmet Paşa, garip bulduğu bu zihniyet ve teklifi, hemen şifre ile bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşa'nın kendisine vazife teklif ettiğim zaman söylemediği bu fikri, genel vaziyetin buhrana dönüşmesi üzerine ortaya atmasını manidar buldum ve İsmet Paşa'ya verdiğim cevapta kendisine vazife verilmemesini emrettim. Nurettin Paşa'nın, Yunan taarruzu başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir tezkeresinin muhteviyatını dikkate değer bulmuştum. Arzu buyurursanız, bu tezkereyi aynen yüksek heyetinize okuyayım:

Ankara İstasyonu, 24 Haziran 1920

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Efendim Hazretleri,

Tayin edilmiş olduğum kumandanlıktan ve valilikten azledilme şeklimi ve azil keyfiyetinin tebliğ tarzını hakaret kabul ettim. Bir devlet adamı tarafından ortaya konulan vatani bir fikir ve görüşün münakaşasına değil, hatta dinlenmesine bile rağbet ve tenezzül edilememesini ve alakadar Büyük Millet Meclisi'nin ve Heyeti İcraiye'sinin görüşünün alınmasına[1] kadar bile beklenilmeyerek ve tahammül edilmeyerek ve-

1 "Görüşünün alınmasına" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarında yer alan "istihsali âsına" sözcükleri, 1938 basımında yanlışlıkla "istihsali âsarına" şeklinde. (Y.N.)

yahut belki buna lüzum görülmeyerek iki veya üç zat gibi az sayıdaki üyenin fikir ve arzularıyla bu yolda muameleler icrasında beis görülmemesini ve dolayısıyla memleketin, eğer yanılmıyorsam, bu zihniyetle sevk ve idaresini, millet ve vatan için tehlike doğuracak ahvalden görmekte bulunduğumun arzına riyasetpenahilerinin müsaadesini rica ederim.

Mevcut şartlar ile vazife kabulünü sakıncasız ve işbirliğini faydalı göremediğim için, memleketim olan Bursa'da ikamet etmek üzere ilk tren ile Ankara'dan dönüleceğini, malumat için ve veda makamında arz eylerim, Efendim Hazretleri.

Nurettin İbrahim

Efendiler, benim bu tezkereye verdiğim cevap da aynen şu idi:

25 Haziran 1920

Mirliva Nurettin Paşa'ya

24 Haziran 1920 yüksek tezkereleri cevabıdır:

Bahis buyurulan kumandanlık ve valilik vazifeleri, henüz Müdafaai Milliye ve Dahiliye Vekâletlerince resmen zatıâlilerine verilmemiş ve tebliğ edilmemişti. Dolayısıyla ne tayininiz ne azliniz vaki değildir. Yalnız, zatıâlinize vazife verilmesi tasavvur edilmiş ve bu hususta görüş ve rızanız sorulmuş idi. Tayin keyfiyeti henüz kararlaştırılmamış olduğu bir sırada, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti aracılığıyla öğrenilen fikir ve kanaatinizdeki[1] tereddütleriniz üzerine, Heyeti Vekile'ce tayininizden vazgeçilmesi kararlaştırıldı. Böyle bir kararı tespit için zan buyurduğunuz gibi Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurul'una keyfiyetin arzı, mevcut ve geçerli kanunların icaplarından değildir. Bursa'ya gidişiniz ve orada ikametiniz meselesine gelince, mensubu bulunduğunuz askerlik mesleği dolayısıyla bu konuda Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine usulüne göre müracaat buyurmanız lüzumu tebliğ olunur, Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Nurettin Paşa Bursa'ya değil, fakat Taşköprü'ye gitmiş ve uzun müddet orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine, tekrar birkaç vaziyette temas edeceğiz. O vaziyetleri de sırasında lüzumu derecede izah edeceğim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin harici meseleler hakkında ilk verdiği karar: Moskova'ya bir heyet gönderilmesi

Efendiler, teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, harici meseleler hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir heyet gönderilmesi olmuştur. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "kanaatinizdeki" sözcüğü yerine, 1927 lüks basımında "kanaatlerdeki". (Y.N.)

Bey'in riyasetinde idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden heyetin esas vazifesi, Rusya ile irtibat tesis etmekti. Rusya'nın hükümetimizle yapacağı antlaşmanın bazı esasları 24 Ağustos 1920'de parafe (paraphé) edilmiş olmakla beraber, vaziyetin icabı olarak uzlaşma mümkün olamayan bazı noktalardan dolayı gecikmiştir. Moskova Antlaşması namıyla yâd olunan devletlerarası vesikanın imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmiştir.

Muhterem efendiler, memleket dahilinde yer yer ortaya çıkan dahili isyanları takip etmekte gecikmeyen ilk genel Yunan taarruzu, gözümüzü tekrar batıya çevirtecektir.

İlk genel Yunan taarruzu

Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milen Hattı'ndan[1] genel taarruza geçtiler. Kuvvetleri altı fırkaya ulaşmış bulunuyordu. Üç fırka ile iki koldan Akhisar-Soma istikametinde, iki fırka ile Salihli istikametinde, bir fırka ile de Aydın cephesinden taarruz ettiler. Düşmanın kuzey kolu, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1920'de Kirmasti[2] ve Karacabey'i işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan 61 ve 56. Fırkalarımız, Uluabat[3] köprüsünü tahrip ederek Bursa istikametine çekildi. Düşman, takibe devam ederek Bursa'yı da işgal etti ve ileri hatlarını Dimboz-Aksu hattına kadar sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehir'e kadar çekildi. Bu harekât esnasında İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya ve 2 Temmuz 1920'de de Bandırma'ya birer müfreze çıkardılar.

Salihli istikametinde doğuya ilerleyen iki Yunan fırkası da, 24 Haziran'da Alaşehir'e girdi. Ve daha sonra ilerleyerek 29 Ağustos'ta Uşak'ı zapt etti ve Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere bu mıntıkaya kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23. Fırka ve milli kuvvetlerimiz çok zayiata ve zaafa uğradı!.. Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da Nazilli'ye kadar geldi.

Bu harekât esnasında, fırkalarımızın kadro halinde ve mühimmatsız oldukları ve takviyelerine de henüz imkân olmadığı malumunuzdur.

Efendiler, bizzat Eskişehir'e ve oradan ileri mıntıkalara gittim. Gerek orada ve gerek diğer mıntıkalarda bulunan kuvvetlerimizin düzene sokulmasını emrettim. Yeniden, düşman karşısında, muntazam kumandaya tabi cepheler tesisini temin eyledim.

1 Milne Hattı: Mütareke döneminde İngiliz işgal Komutanı George Milne'nin Yunan işgal kuvvetleriyle Türk birlikleri arasında saptadığı hat. (Y.N.)
2 Mustafakemalpaşa. (Y.N.)
3 Ulubat. (Y.N.)

Yunan taarruzu karşısında milli cephelerin bozulması üzerine Meclis'te şiddetli tariz ve eleştiriler

Efendiler, Yunan taarruzu ve milli cephelerin bozulması, Meclis'te büyük buhrana ve şiddetli tarizlere ve eleştirilere sebep oldu.

Büyük Millet Meclisi'nin, 13 Temmuz 1920 günü, 41. toplantısında, kusurlarından ve idaresizliklerinden dolayı Bursa Kumandanı Bekir Sami ve Valisi Hâcim Muhittin Beylerin ve Alaşehir Kumandanı Âşir Bey'in ne için bir divana verilmediklerinden dolayı Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti ve Dahiliye Vekâleti'ne yönelik gensoru önergeleri okundu.

Bu önerge sahibi, Afyon Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'di. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey'in de süratle cezalandırma hususundaki ısrarı "bravo" sesleriyle karşılanıyordu. Önerge sahibi olan Mehmet Şükrü Bey'in "Biz mesul edildiğini görmek istiyoruz" feryadı üzerine gensoru kabul ediliyor. Gensoru günü olarak tespit edilen 14 Ağustos 1920'de Erkânıharbiyei Umumiye Reisi cevap verdi. Fakat bir türlü kanaat ve sükûnet hasıl olmuyordu. Karahisar Mebusu Şükrü Bey "anket"[1] istiyor, diğer bir hatip, bazı subayların ve kumandanların cezalandırılmalarının tabii olduğundan bahsederek birçok misaller sayıyor, diğer bir hatip, asker geri çekilirken bir kumandanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor, başka bir hatip de Yunan ordusunun kısa bir zaman zarfında Akhisar'dan Marmara sahillerine varıncaya kadar, bütün şehirler ve köyleri yıldırım süratiyle istila eylediğinden bahsederek, "Bursa felaketi dolayısıyla uğramış olduğumuz müthiş ziyan, cihan nazarında Anadolu'da müdafaa denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğuna genel bir kanaat uyandırmıştır" diyor ve tantanalı hezimetin mesullerinin cezalandırılmasını talep ediyordu.

Efendiler, uzun ve hararetli devam eden münakaşalara benim de karışmam icap etti. Vaki olan acı vaziyette Meclis'in üzüntü ve alakasını takdir ettikten sonra, fikirleri ve hisleri tatmin maksadıyla beyanat ve izahatta bulundum. Benim sözlerime karşı da vuku bulan ufak tefek tarizlere cevap verdikten sonra, genel izahat kâfi görüldü.

Efendiler, tafsilatını zabıt ceridelerinde okuduğunuz bu hararetli müzakereden evvel, 26 Temmuz 1920 günü de gizli bir celsede buna benzer bir müzakere cereyan etmişti. Orada da, uzun izahatta bulunmaya mecbur olmuştum. Çünkü, üzüntü ve elem neticesi olarak yapılmakta olan eleştirilerde ve tekliflerde, bu mağlubiyetin hakiki sebepleri ve etkenleri sanki unutulmuş gibi idi. Bütün felaketin müsebbibi olmak üzere, daha teşekkül edeli ve mesuliyet üstleneli iki ay olmayan Heyeti Vekile'yi mesul etmek hedefleniyordu. Bir seneyi aşkın bir zamandan beri, Yunan ordusunun İzmir mıntıkasında yerleşmiş ve devamlı olarak hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna karşı-

1 Anket (Fr. enquête): Soruşturma. (Y.N.)

lık İstanbul hükümetlerinin ordumuzu devamlı felce uğratacak sebepler hazırlamakla meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği milli kuvvetleri dağıttırmaya ve imha ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer bu bir sene zarfında Yunan kuvvetleri karşısında az çok bir vaziyet vücuda getirilmiş idi ise, bunun da, beş on fedakârın kendiliğinden vuku bulmuş olan azim ve gayretleri mahsulü olduğunu insafla görmek istemiyorlardı. Askeri harekâtı, hakiki vaziyete vâkıf olarak ve askeri icapları nazarı dikkatte tutarak değerlendiren ve inceleyen yoktu. Söylenilen sözler, ya hamiyet[1] hissi galeyanıyla veyahut zayıf kalplilik eseri olarak feryat ve figan halinde ifade ediliyordu. Söz söyleyenler içinde, ender olmakla beraber milli inancı ve vatana bağlılığı şüpheli olanlar dahi vardı.

Bu söz konusu ettiğimiz gizli celsede, uzun beyanatım arasında bilhassa demiştim ki: "Felaket başa gelmeden evvel, onu önleme ve ona karşı müdafaa çareleri düşünülmek lazımdır. Geldikten sonra elemlenmenin faydası yoktur. Yunan taarruzu vaki olmadan evvel, vukuu kuvvetli ihtimal dahilinde idi. Eğer bunu önleyici çare ve tedbirler alınamamış ise, bunun mesuliyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun hükümetine ait olamaz. Büyük Millet Meclisi hükümetinin mesuliyet mevkiine geldiğinden beri almaya başladığı tedbirlerin, bir sene evvelinden beri İstanbul hükümetleri tarafından bütün milletle beraber ve ciddiyetle alınmaya başlanması lazımdı. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp dahili isyanların bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki faydadan daha mühim ve zaruri idi ve halen de öyledir. Gerçi Bursa'da terki zaruri olan bir fırka, Adapazarı isyan mıntıkasına sevk olunan iki fırka, Hendek'te dağılan bir fırka, yani dört fırka; Zile, Yenihan mıntıkasında asilerle uğraşan bir fırka ve bütün bu nizamiye kuvvetlerine yardım eden milli müfrezeler cephede bulundurulabilseydiler, ihtimal düşman taarruzu bu derece ilerleyemezdi. Fakat, memleketin sükûneti, milletin kurtuluş emeli noktasında birlik ve dayanışması temin olunmadıkça, harici bir düşmanın istila adımlarını durdurmaya çalışmak ne mümkündür ve ne de bundan esaslı bir fayda ve netice beklenir. Ancak, memleket ve milletçe dediğim vaziyet muhafaza edilirse, düşmanın herhangi bir zamandaki muvaffakiyeti ve bunun neticesi olarak fazla arazi işgali geçici olmak mahiyetinden kurtulamaz. Birlikte ve emelde azim ve ısrar eden millet, mağrur ve mütecaviz her düşmanı, önünde sonunda gurur ve tecavüzünde pişman kılabilir. Onun için, dahili isyanları bastırmak, Yunan taarruzunu durdurmaktan elbette daha mühimdir. Zaten, cepheden dahili isyanlara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı dahi, neticenin başka türlü olabileceğini farz etmek müşküldür. Mesela, düşman, kuzey cephesine üç fırka ile tecavüz etti. Bizim orada, cephe ile orantılı kuvvetimiz yoktu. Filan noktada, filan derede,

1 Hamiyet: Milli onur ve haysiyet. (Y.N.)

filan köydeki kuvvetimiz veya oradaki subay veya kumandanımız, düşmanın geçmesine müsaade etmeseydi, bu felaket başımıza gelmezdi tarzında feryat etmekte mana yoktur. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Bilhassa, söz konusu olan cephe, tahsis olunan kuvvetle tamamen orantılı dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda bulunursa, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin sonuna kadar müdafaasını kabul etmek, bütün tasavvurları ve muhakemeleri hataya sevk eder. Cepheler delinebilir, buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise, cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, ihtiyatta, kuvvetli kademeler bulundurmakla mümkündür. Halbuki, Yunan ordusu karşısındaki milli cephemiz bu vaziyet ve bu kuvvette mi idi? Bütün Batı Anadolu vilayetlerimiz, Ankara ve havalisi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir birlik bırakılmış mı idi?

Ciddi askeri teşkilat yapabilmek için ve bunda muvaffakiyet imkânı temin edebilmek için, zaman şarttır

"Muharebe hatlarına komşu köyler ahalisinin yapabileceği müdafaadan, hayali neticeler beklemek makul olamaz. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından istifade şartlarına ve salahiyetine sahip olduktan sonra dahi, ciddi askeri teşkilat yapabilmek için ve bunda muvaffakiyet imkânı temin edebilmek için, zaman şarttır. Bursa'da Bekir Sami Bey'in emrine verilen kuvvetin esası, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin maneviyatının değiştirilmesi için İstanbul hükümetleri herhangi bir tedbir almışlar mıydı? İstanbul hükümetleri değil miydi ki, Balıkesir'de, müdafaaya çalışan kuvvetlerimizin Yunan taarruzundan evvel Anzavur'u arkalarına saldırdı. Yine İstanbul hükümeti ve Halife ve Padişah değil miydi ki, Yunan cephesinde kullanılacak nispeten kuvvetli bir fırkayı, 24. Fırka'yı Hendek-Düzce yolunda Hilafet Ordusu ve isyancı gruplar tarafından yoldan çıkararak dağıtmış ve kumandanlarını şehit ettirmişti.

"Memleketin mukadderatı mesuliyetini yeni üstlenmiş olan Heyeti Vekile, bu tarihteki şartlara göre seferberlik yapabilmeyi acaba düşünebilir miydi? Memleketin adeta baştan başa Halife'nin fetvası hükmünü infaza sevk olunduğu ve zorlandığı bir sırada, milleti askere davet etmek caiz ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silah altına davet etmeden evvel, silah miktarının ve mevcut silahı faaliyet halinde tutabilmek için cephane ve para miktarlarının, kaynaklarının düşünülmesi zaruri değil miydi? Vaziyeti muhakeme ederken ve tedbir düşünürken, acı olsa da hakikati görmekten bir an uzak durmamak lazımdır. Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz, vaziyetin ve cephelerin ihtiyaçla-

rından gafil değiliz. Her taraftan, namıma sayısız telgraflar gelmektedir: 'Büyük muntazam kuvvetler sevk ediniz', 'Şu kadar cephane gönderiniz', 'Bunlar gelmezse burada mağlup oluruz' denilmekte ve tehlike ve ateş içinde bulunmaktan kaynaklanan heyecan sevkiyle acı lisanla vaziyet izah edilmektedir. Bizim vazifemiz ve vaziyetimiz, onların üzüntü ve heyecanına iştirak ederek herkesin manevi kuvvetini kırmak değildir, bilakis onlara metanet ve sebat ve ümit verecek tarzda hareket etmektir.

"Bundan sonra, elbette vaziyetler değişecek ve bütün memleket ve millete cidden ümit ve emniyet bahşedecek tedbirler tatbik olunacaktır. Artık buna mâni kalmamıştır. Heyeti İcraiye, bir kısım doğumluları silah altına da alabilecektir."

***

Yeşilordu Muhterem efendiler,

Bazı belirsiz meselelerin kolaylıkla izahına yardımcı olacağını zannettiğim için yüksek heyetinize bir "Yeşilordu"dan bahsedeceğim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin kuruluşundan sonra Ankara'da "Yeşilordu" namı altında bir cemiyet teşekkül etti. Bu cemiyetin ilk kurucuları pek yakın ve malum arkadaşlardı. Teşkil maksadını izah için, dahili isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen nizamiye kuvvetlerinin ve milli müfrezelerin gösterdikleri bazı vaziyet ve manzaraları hatırlamak icap eder. Asilerin, nizamiye efradına Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin gayri meşruluğundan bahsederek onları kolaylıkla aldattıkları mükerreren görüldü. Hakikaten, birçok yerlerde bazı nizamiye efradı, asilerle çarpışmaksızın, bilakis silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Milli müfrezelerin inkılap maksadını daha kolaylıkla anladıkları ve asilerin aldatmalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple Osmanlı ordusunun bakayası denilebilecek olan o tarihlerdeki yorgun ve bezgin ve yeni inkılap mefkûresine göre yetiştirilmemiş kıtalar ile inkılabı başarmak hususundaki müşkülat, hissedilir bir derecede idi. Orduyu yeni zihniyete göre şuurlu bir hale getirmenin, o günlerin şartları içinde pek müşkül olacağı zehabı vardı. Dolayısıyla talep olunan vasıflara sahip, şuurlu kimselerden güzide ve inkılap için güvenilir teşkilat yapmak fikri bazı zevatta hâkim olmaya başladı. Yekdiğerini izleyen ve kanlı ve tehlikeli vaziyetler arz eden dahili ihtilaller karşısında bu arz ettiğim fikir ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet bazı zevat böyle bir teşkil vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüs aldılar. Ben, bir taraftan ordumuzu canlandırma ve takviye vasıtalarına girişirken, teşekkül etmiş bulunan milli müfrezelerden de, her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde ister istemez azami istifadeye çalışmakta idim. Fakat ciddi

disiplin ve kayıtsız şartsız ve tereddütsüz itaat talep eden ciddi askeri vazifelerin, ancak muntazam ordu ile yerine getirilebileceği hakikatini unutmaya elbette mahal yoktu. Milli müfrezelerden istifade, zaman kazanmak maksadına dayalı olabilirdi. Şüphesiz istihdamları zaruri olan milli müfrezelerin güzide ve şuurlu kimselerden meydana getirilebilmesi arzu edilmekteydi.

Yeşilordu teşkilatının ilk müteşebbisleri arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak fikriyle kendileri teşebbüs alarak faaliyette bulunmayı münasip görmüşler, bana yalnız faydalı bir iş yapacaklarını söyleyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdi. Ben, cidden çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman alakadar olamadım. Yeşilordu teşkilatı, bir bakıma gizli bir teşkilat mahiyetinde kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Kâtibi Umumisi Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki heyeti idaresi, ciddi ve esaslı faaliyet sarf etmişler. Matbu nizamnameleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu teşkilatıyla iştigal edenler, işin benim malumat ve rızam ve arzum dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta benim namıma teşkilatı genişletmeye ve takviyeye çalışanlar çoğalmış. Tatbik edilmekte olan teşkilat, sadece milli müfrezeler vücuda getirmek gibi sınırlı bir sahadan çıkmış, çok genel bir gayeye yönelmiş.

Teşkilatın kurucuları arasına, mebus bulunan Çerkez Reşit Bey ve -Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak- Çerkez Ethem ve biraderi Tevfik Beyler dahil olmuşlar. Bundan başka, Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin tekmil efradı, Yeşilordu'nun adeta esasını teşkil eylemişler.

Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin ilk defa dikkat çekici görülmeye başlanan bazı tavır ve muameleleri

Efendiler, bu girişten sonra, Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin, ilk defa dikkat çekici görülmeye başlanan bazı tavır ve muameleleri hakkında yüksek heyetinizi aydınlatmak isterim.

Çerkez Ethem Bey, milli bir müfreze ile evvela Anzavur takibinde ve ondan sonra Düzce isyanında muvaffakiyetli bazı hizmetler yapmış olduğu için Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya çağrıldığı zaman, hemen herkes tarafından iltifat ve takdirler gördü. Kendisini mübalağalı bir tarzda meth ve sitayiş edenler de şüphesiz bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin daha sonra gösterdikleri vaziyetten, gördükleri takdirkârane muameleden mağrur oldukları ve hatta bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor. Ethem Bey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat isyanını bastırmakla Yozgat'ta meşgul olduğu sırada, kendine yakın uzak ne kadar askeri ve milli kumandanlarımız varsa bunların rütbe ve mevkilerine ehemmiyet vermeksizin hepsine birer birer aşağılayıcı ve tecavüzkâr

muamelede bulunmakta hiçbir beis görmemeye başladı. Çoğunluğu Ethem Bey'in şahsını, mahiyet ve kıymetini tanımayan kumandanlar, memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Ethem Bey'in mübalağalı bir tarzda işittikleri hizmetini düşünerek, mümkün olduğu kadar kendisiyle fazla çekişmekten kaçınmışlardı. Bundan cüret alan Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve kumandan bulunmadığı ve kendilerinin herkesin üstünde birer kahraman oldukları zannına kapılmışlar ve bu zanlarını açıktan açığa pervasızca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin icra edilmemesi halinde idam edileceği tehdidini de ilave ediyorlardı. Ethem Bey Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde dahi nüfuz kurmak tecrübesinde bulunmuştur. Güya Yozgat isyanı, Yozgat'ın tabi bulunduğu Ankara Valisi'nin kötü idaresinden doğmuş; dolayısıyla diğer isyan müsebbipleri hakkında tatbik ettiği cezayı -ki o ceza, asarak idam idi- Ankara Valisi hakkında da bizzat vaka mahallinde tatbik etmeye karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini talep ettiği Ankara Valisi, milli teşebbüslerde fevkalade hizmet ve fedakârlık göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey idi. Yahya Galip Bey'in bilhassa bizce hizmeti takdir olunmuş ve varlığı pek lüzumlu ve faydalı bir zat olduğu malum idi. İşte böyle bir zatı, kendi eline, idam sehpasına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük nüfuz ve tesiri kazanabileceğini düşünmüştü. Bittabi Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu mesele üzerinde fazla ısrar gösteremediler. Fakat, Yozgat'ta, bilhassa mebuslara "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Reisi'ni Meclis önünde asacağım" yollu münasebetsiz sözleri işitilmiştir. Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey de bu münasebetsiz sözleri işitenlerdendir. Biz, bütün malumat ve istihbaratımıza rağmen, bu "kardeşleri" daima istifade edilebilir bir halde bulundurmak yolunu tercih ettik. Bu sebeple kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra Ankara üzerinden Kütahya havalisine gönderdik. Bu meseleye tekrar dönmek üzere asıl bahis mevzumuz olan Yeşilordu'ya sözü getireceğim.

Arz etmiştim ki, her yerde Yeşilordu teşkilatını benim namıma yapıyorlardı. Şahsen tanıdığım zevattan biri, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in memur bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşilordu teşkilatının memnuniyetime sebep olabilecek tarzda genişletilmeye çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberin uyarmasıyla, bu gizli cemiyet hakkında incelemelerde bulundum. Bu cemiyetin, zararlı bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Hemen lağvı cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim, icabını yaptılar. Fakat, Kâtibi Umumi olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin lağvı hakkındaki teklifimin kabul edilemeyeceğini ve tatbik olunamayacağını söyledi. Ben, lağv ettiririm, dedim. Bunun da imkânsız olduğunu ve çünkü

vaziyetin tahminden daha büyük ve daha kuvvetli olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayete kadar maksatlarından ayrılmayacaklarına dair yekdiğerlerine söz vermiş olduklarını, özel bir tavırla ifade etti. Vakalar gösterdi ki, biz bu gizli cemiyetin faaliyetini önlemeye çalıştığımız halde tamamen muvaffak olamadık. Cemiyet reislerinin bir kısmı -ki, Reşit, Ethem, Tevfik biraderler başta bulunuyorlardı- faaliyetlerine ve bu defa bittabi tamamen olumsuz ve aleyhtarane bir tarzda devam eylemişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları *Yeni Dünya* gazetesi ile de fikir ve maksatlarını saldırgan bir surette yayımlattırıyorlardı.

Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a gidişi ve oradan ortaya attıkları meseleler

Muhterem efendiler, takibini düşündüğüm sıraya göre, yüksek heyetinizi biraz Doğu cephemizle meşgul edeceğim. Fakat temas edeceğim vaziyetten önceki bir safha vardır ki, evvela onu izah etmek lazım geliyor.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Reis olan Erzurum Mebusu Celâlettin Arif Bey 15 Ağustos 1920 tarihli bir önergeyle Meclis'ten iki ay müddetle izin aldı. İleri sürdüğü mazeret, zihin yorgunluğu neticesi tutulduğu daimi başağrısı idi. Aynı zamanda çoktan beri görmediği seçim dairesini de teftiş eylemeyi arzu ediyordu.

Celâlettin Arif Bey, Erzurum mebuslarından Hüseyin Avni Bey'in kendisine refakat ettirilmesini özel olarak benden rica etti. Hüseyin Avni Bey'in Meclis'ten izin talep edebilmesi için açık bir mazereti yoktu. Kendisini, ben, özel bir vazifeyle gönderecektim. Bu hususu, 18 Ağustos 1920'de Meclis'ten rica ettim. Tasvip olundu.

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a varışlarını müteakip, Celâlettin Arif Bey'den 10 ve 15/16 ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde üç şifre telgraf aldım. Bu telgrafnamelere göre, Erzurum ahalisinde hassasiyet ve galeyan varmış... Fakat, Celâlettin Arif Bey'in Ankara'dan Erzurum'a hareketinden haberdar olunca halk bekleme vaziyetini almış... Galeyan sebepleri de, ordu ambarlarıyla ve tüfek ve cephane kaybıyla ve süt dağıtımıyla alakalı imiş...

Celâlettin Arif Bey, bazı memurların değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi icraatta sürat talep ediyordu. Söz konusu memurların değiştirilmesi ve cezalandırılmasında, Erzurum Vali Vekilliğinde bulunan Miralay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım Paşa) başta bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, ahali ile müzakerede bulunarak, eski Adana Valisi Nâzım Bey'in Erzurum valiliğine memur edilmesinin kararlaştırılmış olduğundan ve Trabzon yoluyla tebligat yapmalarından ve Nâzım Bey'in varışına kadar halkın genel oyuna müracaatla bir vekil seçiminden bahsettikten sonra, verilecek olur cevabıyla halkın artan galeyanı acilen teskin edilemezse, ortaya çıkacak neticelerin vahametin-

den korkulduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafnamesinde, "Mesele, Ankara, şikâyeti nazarı itibara almadığından, Ankara'ya itimadın kalmaması suretine dönüşebilecektir" denilmekte idi.

Efendiler, doğudaki kolordumuzda dehşetli fenalık ve suiistimaller varmış... Fenalık derecesi o kadar genişlemiş ki, halkın hamiyetine dokunmuş... Müthiş galeyanına sebep olmuş... Fakat, bu kadar genel ve teskin edilemez galeyanı Erzurum'da ne Vali Vekili, ne Kolordu Kumandanı anlamış!.. Böyle bir galeyanın, hiçbir vazifedar, hiçbir alakadar farkına varamamış; hükümeti haberdar eden hiçbir kimse bulunmamış... Bununla beraber, halk, Celâlettin Arif Bey'in zihin yorgunluğundan dolayı izinli, Hüseyin Avni Bey'in de benim tarafımdan memur olarak Erzurum'a hareketlerinden haberdar olduklarından, hassasiyet ve galeyanlarını zapt etmişler... Mebus beylerin varışlarıyla beraber açığa vuruyorlar...

Doğrusu efendiler, ben bu malumata asla inanamadım. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin birer suretle Ankara'dan Erzurum'a temin ettikleri seyahatlerini manidar buldum ve hayret ettim. Bilhassa, halkın genel oyuyla vali tayini teklifinin, hukuk profesörlüğü etmiş, kanunşinas tanınmış, Meclisi Mebusan Reisliğinden Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğine gelmiş Celâlettin Arif Bey'den vuku bulduğunu görmek, hayretimi artırdı.

Erzurum'da Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi'ne, 16/17 Eylül 1920 tarihinde "telgrafnamelerinin Heyeti Vekile'de okunduğunu ve bu konuda Cephe Kumandanlığı'yla haberleşilmekte olduğunu" bildirdim. Doğu Cephesi Kumandanlığı'na da, Celâlettin Arif Bey'in bildirimlerini özetledikten sonra malumat ve fikrini sordum.

Celâlettin Arif Bey'in geniş çapta Doğu Vilayetleri valiliği teklif ediliyor

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın da 14 Eylül 1920'de, benim telgrafımdan evvel yazılmış bir şifre telgrafını 19 Eylül'de aldım. Bu telgrafnamede, "Celâlettin Arif Bey'in, Lâzistan, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayazıt vilayetlerini ve yüce Meclis'çe uygun görülecek diğer mıntıkaları ihtiva etmek üzere Doğu Vilayetleri valiliğine tayin buyurulmasını arz ve teklif eylerim" denildikten sonra, şu fikirler ilave olunuyordu: "Bu teklifin tasvip ve icrası halinde, askeri ve mülki her iki vazifenin layık olduğu ehemmiyet ve dikkatle yapılacağı faydasından başka, gerektiği zaman mühim işleri müzakere etmek ve icabını süratle yapmak için milletvekili olarak bir zat daha bulunmuş olur. Yukarıda arz edilenlerin Büyük Millet Meclisi'nce layık olduğu ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak kabul ve tasvip buyurulacağını ümit ve bu hususta zatı samilerinin aracılık ve gayretlerini istirham eylerim. Keyfiyet, esas hatları itibariyle

Celâlettin Arif Beyefendi ile görüşülmüş ve adı geçence de hale uygun bulunmuş ise de, bu konudaki kararın Millet Meclisi'nin uygun görmesine ve olur vermesine bağlı olduğu tabiidir."

Efendiler, ordunun suiistimalinden, ahalinin galeyanından, Erzurum'a genel oy ile vali seçilmesinden ve süratle uygun cevap verilmezse Ankara'ya itimatsızlık hasıl olacağından bahseden Celâlettin Arif Bey, ordunun kumandanıyla görüşüyor ve kendisinin geniş çapta Doğu Vilayetleri valiliğini teklif ettiriyor. Ordu Kumandanı da, Celâlettin Arif Bey'in neticede kendi aleyhinde olan şikâyetlerinden habersiz görünüyor. Vaziyetin, özel maksatla tertip olunmuş bir oyun ve aynı zamanda bir gaflet manzarası göstermediğini kabul etmek müşkül idi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 16/17 Eylül tarihli telgrafıma 18 Eylül'de verdiği cevapta: "Celâlettin Arif Bey'in bildirimleri, birkaç zatın, Vali Vekili Miralay Kâzım Bey'i sırf Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halkın galeyanı ve genel oy ile vali seçilmesi hususlarının, ne yazık ki Celâlettin Arif Bey'in yanlış bir istikameti tutmalarından başka bir şey olduğunu zannetmiyorum. Küçüklerinin, büyüklerinin, bütün Doğu'nun pek ziyade hürmet ve emniyetini kazanan bendenize söz konusu şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin muvaffak olamayacaklarını bilmeleri neticesidir...

Celâlettin Arif Bey, Miralay Kâzım Bey'in vali vekilliğinden ve kolordu kumandanlığı vekilliğinden alınarak Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vali vekilliğinden alınmasının, Dahiliye Vekâleti'nden emrolunmasıyla ve vali vekilliğinin bizzat kendileri tarafından, yani Celâlettin Arif Bey tarafından üstlenilmesiyle mümkün olabileceğini bildirdim.

Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'daki gayri resmi vaziyetinin nüfuzunu kırabileceğini zannederim. Derhal Erzurum vali vekilliğini üstlenmesi, başladıkları işin sükûnetle ve muvaffakiyetle sona erdirilmesi için elzemdir. Daha sonra tasvip buyurulursa, Doğu Vilayetleri müfettişliğine veya valiliğine tayin buyurulur. Her halde bahis buyurdukları galeyan ve hassasiyetin kendi teşrifleri üzerine bekleme vaziyetine geçtiğini kabul etmiyorum. Böyle bir sözün büyük bir ehemmiyetle kabul edildiğini gören zatın cüretkâr ifadeleri diye kabul ediyorum..."

Celâlettin Arif Bey kendi kendine Erzurum vali vekili oluyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 14 ve 18 Eylül tarihli telgraflarına 20 Eylül'de verdiğim cevapta "Büyük Millet Meclisi üyeliğiyle memuriyetin bir zat üzerinde toplanamayacağı" hakkındaki 5 Eylül 1920 tarihli kanunun özel maddesini aynen yazdıktan sonra, "Celâlettin Arif Bey'in Erzurum valiliğine tayini mümkün değildir. Mebus-

luktan istifa eylediği takdirde, belirtilen vilayete tayini Heyeti Vekile'ye teklif olunabilir" dedim.

Halbuki efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın son telgraf tarihi olan 18 Eylül günü, bizim 20 Eylül'de bildirdiğimiz kanunun hükmüne aykırı olan vaziyet Erzurum'da alınmış imiş...

Bu kanuna aykırı hareketten, aynı zamanda yeni Türkiye'nin Adliye Vekili bulunan Celâlettin Arif Bey'in 18 Eylül'de yazılıp 21 Eylül'de aldığım telgrafnamesiyle haberdar edildim. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan Adliye Vekili'nin telgrafı aynen şudur:

Erzurum, 18 Eylül 1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Kâzım Paşa Hazretleri'ne şerefle gelen değerli telgrafnameleri üzerine, Paşa Hazretleri ile arz olunan meseleler hakkında tafsilatlı olarak görüştük. Paşa, ahvalin vahametini anlamak istemiyorlar ve maiyetinde bulunan zevat her şekilde himaye olunuyor. Kamuoyundaki galeyanın bir an evvel teskini için silah ve mühimmat ve diğer levazım ile kilisede rivayet olunan suiistimalleri ciddi bir surette araştırmak ve buna cüret edenleri kanunun pençesine teslim edebilmek için, halkın hürmetine mazhar olmuş olan 9. Fırka Kumandanı Halit Bey'in memur buyurulmasını istirham eylerim. Ordu hesaplarının teftişi de lazım geldiğinden, seri vasıtalarla bir maliye müfettişinin gönderilmesi devletlilerinin görüşüne bağlıdır. Kâzım Paşa'dan şimdi aldığım bir tezkerede evvelce vali vekilliğinden kayıtsız şartsız çekilmeye karar veren Miralay Kâzım Bey, fikir değiştirerek vekâleti bendenize veya Dahiliye Vekâleti'nden tayin olunacak bir vekile devredeceğini tezkere ile beyan etmiş ve adı geçenin vekilliğinin devamı da sakıncalı ve tehlikeli görülmüş olduğundan, şu bir iki gün zarfında ahvalin nezaketi ve memlekette muhtemel olan karışıklığa meydan verilmemek üzere zaruri olarak Dahiliye'den gelecek emri bekleyerek bizzat vekilliği kabul mecburiyetinde kaldım. Erzurum ahalisince vekilliği arzu olunan arkadaşlardan Hüseyin Avni Bey'e vekilliğin verilmesi istirham olunur. İfade eylediğim işbu teklifler sayesinde kamuoyu teskin olunabileceğinden, icabının icrası devletlilerinin görüşüne bağlıdır.

Adliye Vekili
Celâlettin Arif

Efendiler, Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi ve Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey'in bu hareket tarzı ve bildirimleri bizim için anlaşılmaz bir muamma halini aldı. Vaziyet çok mühim ve nazik idi. Bu ehemmiyet ve nezaketin sebebi, bence, Celâlettin Arif Bey'in ve beraber hareket ettiği arkadaşlarının teminini tahayyül ettikleri gizli niyetler ve bu maksatla aldıkları tavır veyahut yaptıklarını zannettikleri emrivaki değildi. Hayatının mühim bir kısmını muharebe meydanlarında geçirmiş, ihtilaller ve inkılaplar içinde bulunagelmiş insanlar için, bu gibi beklenmedik ufak tefek hadiselerin karşı tedbirleri-

ni bulup tatbik etmekte vehmedileceğini ve yavaş davranılacağını zannedenlerin aldanacaklarına şüphe yoktur.

Doğu Cephesinde Ermenistan'a taarruz kararı verdiğimiz sırada

Hakikaten vaziyet çok mühim ve çok nazik idi. Çünkü o günlerde Doğu Cephesinde Ermenistan'a artık taarruza karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve tedbirler almakta idik. Doğu Cephesi Kumandanı'na da icap eden emirler ve talimat verilmişti. Doğuya, ileri yöneltilen ordunun arkasında, hükümetin Adliye Vekili, güya o ordunun hırsızlığını, mensuplarının suiistimal erbabından bulunduklarını meydana çıkarmak için, vilayet vali vekili sıfatını gayri kanuni olarak edinmeyi çare ve yegâne tedbir buluyor.

Erzurum'dan cephede karargâhına gitmiş bulunan Cephe Kumandanı, nihayet 22 Eylül tarihinde diyor ki:

Celâlettin Arif Beyefendi'nin Doğu Vilayetleri genel valiliğine tayini hakkında zatı devletlerine daha önce vaki olan teklifim bendenize hissettirilmiş ve tarafımdan samimi kabul olunmuş bir fikrin neticesiydi. Erzurum hakkında Celâlettin Arif Bey'in teşebbüsleri ve müracaatı ile hakikat ortaya çıkmış bulunduğundan, adı geçenin genel valiliğe tayinindeki teklifimden bittabi vazgeçtiğim arz olunur.

Doğu Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Celâlettin Arif Bey'in ültimatomu

Erzurum vali vekilliğini üstlenen Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi'nden de aynı tarihli, yani 22 Eylül 1920 tarihli bir telgraf aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki: "Silah ve mühimmat ve erzak ve emvali metrukede[1] vuku bulan suiistimaller ve gayri kanuni ve sınırsız vergiler alınması, kanunsuz tahakküm ve zorlama, halkın hissiyatını büsbütün rencide etmiş... Erzurum'un emniyetsiz ve ümitsiz bir vaziyete düşerek, artık kendi elleriyle idare edilmeleri lüzumunu yegâne kurtuluş çaresi saymış olduğu bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa'nın da hareketi memleket menfaatlarına uygun düşmedi. Bu sebeple, alenen yapılan fenalıklara hemen nihayet vermek ve sebep olanları cezalandırmak lüzumunda ahali müttefikan ısrar etti. Güven verici tedbirlerin acilen alınması talebi ve vali vekilliğini bizzat kabul etmekliğim, Paşa da dahil olduğu halde ahali tarafından istirham olundu. Vekilliği Hüseyin Avni Bey'e ver-

1 Emvali metruke: Terk edilmiş, bırakılmış, sahipleri bilinmeyen mallar. Hükümetçe görülen idari ve siyasi lüzum ve zaruret üzerine bulundukları yerlerden başka yerlere naklolunan veya kendiliklerinden bulundukları yerleri terk ederek kaybolan, ayrılan veyahut yabancı memleketlere, yahut düşman işgali altında bulunan yerlere kaçan gayrimüslim unsurların bıraktıkları mallar hakkında kullanılan bir tabirdir. (Y.N.)

mek lüzumunu yazmıştım. Memleketin kendilerinden sayarak emniyet gösterdikleri Mebus Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saate kadar memuriyetinin tebliği... Celâlettin Arif" *(Vesika: 258)*

Muhterem efendiler, halkın kendi eliyle kendini idare etmesi prensibini ortaya koyan bizdik. Fakat bundan, her vilayetin veya her mıntıkanın ayrı ayrı birer idare teşkil etmesini asla kastetmedik. Maksadımızı, Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde açık ifade ettik.

Meclis'in de kabul ettiği maksat ve gayemiz, milli iradenin yegâne tecelligâhı olan Millet Meclisi'nin, bütün vatanın mukadderatına el koymuş olduğu suretinde ifade olundu.

Bu Meclis'in reislerinden biri ve Heyeti İcraiye'de vekili, hem de Adliye Vekili olan zatın, orduda veya herhangi bir yerde kanuna aykırı bir hareketi meydana çıkartmak ve sebep olanları kanunun pençesine teslim etmek için girişeceği tedbir birtakım beyinsizlere uyarak, çok yakından tanıdığım, cidden vatanperver Erzurum hemşerilerimin asla uygun göremeyecekleri isyankâr bir vaziyet almak mı olacaktı?

Hüseyin Avni Bey'in 24 saate kadar vali vekilliğine tayinini talep ediyor. Bu ültimatomun manası var mıydı?

Celâlettin Arif Bey, bu teklifini Kâzım Karabekir Paşa'ya da yapmış... Kâzım Karabekir Paşa ona demiş ki: "Hüseyin Avni Bey, ihtiyat mülazımı olarak sahnelerde subayları eğlendiren... hiçbir memuriyette bulunmamış vasat bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak, hükümeti oyuncak yapmak istemek olur."

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'in ültimatomuna verdiğim cevap aynen şu idi:

Şifre — Ankara, 23.9.1920
Geciktirilemez
Numara
388

Erzurum'da Adliye Vekili Celâlettin Arif Beyefendi'ye

C. 22.9.1920 şifreye: İlk telgrafnamenizi ehemmiyetle nazarı dikkate almış ve bu hususta Doğu Cephesi Kumandanlığı ile haberleşilmekte olduğunu yazmıştım. Adı geçen kumandanlıkça ahvalin icabının yapılacağı pek tabii idi. Buna rağmen, süregelen kanunsuz ve isabetsiz teklif ve teşebbüsleriniz Heyeti Vekile'ce şaşırtıcı bulunmuştur. Dahiliye ve Müdafaai Milliye Vekâletlerince ilgili makamlara gerekli tebligatta bulunulmuştur. Zatıâlilerinin Heyeti Vekile'nin lüzum gördüğü izahatı vermek ve icap ederse Meclis huzurunda da izahatta bulunmak üzere Ankara'ya hemen dönmeniz lazımdır.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 22 Eylül 1920 tarihli bir şifresinde şu malumatı veriyordu:

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey, daha Ankara'da iken, adı geçen ile bazı külâh kapmak isteyenler güzel bir program yapmışlardır. Mesela Hüseyin Avni Bey Erzurum valisi olacak... Celâlettin Arif Bey Doğu Vilayetlerinin genel valisi olacak...

Celâlettin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim, pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Bey'i bendenize teklif etmeden yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkındaki ısrarı, başka mana ifade etmiyor. Halit Bey'in Miralay Kâzım Bey ile arası pek iyi olmadığından, Kâzım Bey aleyhine kendisine bir karar verdirilebilir. Hüseyin Avni Bey de vali namı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine tayinini işitenler ümitsizliğe düşüyorlar ve iğreniyorlar. Özetle arz edeyim ki, Erzurum Mebusu Necati Bey'in biraderi olup son zamanlarda Maarif Müdürlüğü'ne tayin olunan Mithat Bey, Bolşevikliği, memleketin iş beceremeyenlerin[1] mevki kapması tarzında anladığını zannediyor. Bu zat, menfaatperest olduğundan çoğunluk tarafından pek sevilmez. Halk hükümeti meselesinde bendenizi müsait bulamadığından Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle haberleşerek işin daha evvelden tertip ve tasvip edildiğini zannediyorum.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'i Ankara'ya davet eden 23 Eylül tarihli telgrafnamem, 24 Eylül tarihli sert mealde bir telgrafname ile karşılandı. Bu telgrafname Meclis Riyaseti makamına hitaben yazılmış idi. "Heyeti Vekile'de ve Büyük Millet Meclisi'nde okunacaktır" ihtarını da ihtiva ediyordu. Benim telgrafımdaki iki kelimeyi, kanunsuz ve isabetsiz kelimelerini alarak, Celâlettin Arif Bey Erzurum'daki teşebbüs ve tekliflerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. Bu mu kanunsuzdur? Bu mu isabetsizdir? diyerek kendini müdafaa ediyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu yeri geldikçe verilen malumattan anlaşıldığı için, hangisinin kanunsuz olmadığını ve hangisinin isabetsiz bulunmadığını takdir etmek güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey, "Kanunsuz ve isabetsiz teklifin benden çıkmayacağına Heyeti Vekile'nin inanmasını beklerdim" dedikten sonra, "aranızda iddialarımı takdir edecek arkadaşlarım mevcut olacağına inanıyorum" ifadesiyle, kendisini takdir edebilmenin, kendisinin eşi, arkadaşı olmak mahiyetinde bulunmakla ancak mümkün olabileceği hakikatini ifade ediyordu. Celâlettin Arif Bey, seçim dairesini teftiş etmeksizin Ankara'ya dönemeyeceğini de bildiriyordu.

Kahraman Erzurum ahalisinin bana açtığı samimiyet kucağını suiistimal edebileceğine asla ihtimal veremedim

Efendiler, ben de İstanbul'a dönemeyeceğimi İstanbul hükümetine Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer, davet mahal-

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "beceremeyenlerin" sözcüğü, 1927 lüks basımında "beceremeyenlerinin" şeklinde. (Y.N.)

li ve davet sahibi aynı olsaydı, insanın adeta garip bir nazire yapılmakta olduğuna hükmedeceği gelebilirdi. Fakat, şartlar büsbütün başka olduğuna göre, İstanbul'un davetine karşı bana vefa ve fedakârlık kucağını açmış olan kahraman Erzurum ahalisinin bu samimiyet kucağını suiistimal edebileceğine asla ihtimal vermedim.

Hatta efendiler, 28 Eylül 1920 tarihinde Erzurum ahali delegeleri namıyla memurlar ve ahaliden elli imza ile aldığım telgrafname dahi bu kanaatimi ihlal etmedi. Gerçi telgraf çok kaba ve isyankâr idi. Fakat imzaların büyük kısmı, Celâlettin Arif Bey'in vali vekilliği ettiği vilayet memurlarının idi. Bilhassa istinaf[1] üyelerinden olup Celâlettin Arif Bey tarafından polis müdüriyeti vekilliğine tayin edilen zatın imzası, bu telgrafnamenin nasıl çirkin bir zihniyetin mahsulü olabileceğine hükmetmeye dayanak sayılamaz mıydı? Bu telgrafnamenin Maarif Müdürü Mithat Bey'in evinde toplanan birtakım kimseler tarafından tertip edildiğini anlamak hususu gecikmedi.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey, tekliflerini bir taraftan Erzurum Heyeti Merkeziye Reisi Tevfik imzasıyla "Celâlettin Arif Beyefendi'nin vaki bildirimi üzere muamele yapılmasını katiyetle talep ederiz" diye teyit ettirirken, bir taraftan da güya Ankara ile şifreli haberleşmelerle birtakım işler yapılmak ve teşebbüsün ne tesir yaptığı anlaşılmak isteniyordu.

Erzurum, 21/22.9.1920

Ankara Maarif Vekâleti'ne

Erzurum Mebusu Necati Bey'e:

Mümkünse, Sıhhiye Müdüriyeti'ne Merkez Tabibi Doktor Salim Bey'in tayinine gayret edilmesi uygundur. Bundan evvelki tayinlerin ciddiyetten uzak bulunduğu. Tahsisatımızı mutlaka alarak Ziraat Bankası'ndan havale veriniz. Meclis'e yazılmıştır. (Hüseyin Avni.)

Maarif Müdürü
Mithat

Ve ondan sonra:

Erzurum, 22.9.1920[2]

Maarif Vekâleti'ne

Rıza Nur Beyefendi'ye:

Şimdiye kadar yazdığım meselelerden ne netice hasıl oldu? Heyeti Vekile'de bu

1 İstinaf mahkemesi: Osmanlı yargısında ilk mahkemelerle Temyiz Mahkemesi arasında bulunan mahkeme. (Y.N.)

2 Telgrafın tarihi *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "22.9.1920", 1927 lüks basımında "25.9.1920" şeklinde. (Y.N.)

mesele hakkında ne cereyan eyledi? Lütfen beni malumattar etmenizi rica ile gözlerinizden öperim. (Celâlettin Arif)

Maarif Müdürü
Mithat

Ve ondan sonra:

Gayet mühim ve aceledir. Erzurum, 25.9.1920

Ankara'da Maarif Vekâleti'ne

Rıza Nur ve Necati Beyler okuyacaktır:

Ermenileri yola getirmek maksadıyla Haziran'da seferberlik ilan olunarak üç yüz beşe [1899 doğumlulara] kadar silah altına davet olunmuş dokuz bini muharip ve on üç bini gayri muharip ki, toplam yirmi iki bin askerle subay ailelerinin iaşeleri hemen Erzurum vilayeti ahalisine yükletilerek şu zamanda harp vergileri suretiyle bir buçuk milyon liralık erzak ve hayvan ve nakliye vasıtaları alınmıştır. Halk, maksadın ulviyetini takdir ettiğinden dolayı bu kadar fedakârlık ettikten sonra *Çiçerin*'in malum mektubunun askeri hareketi neticesiz bırakması ve Ermenilerin bundan cesaret alarak İslam ahaliye mezalim yaparken ordunun Ermeni ve Bolşevik ittifakını ileri sürerek cesaretsizlik göstermesi ve Kızıllar ile talep olunan derecede anlaşılamaması ve bunlarla beraber Celâlettin Arif Bey'in yazdığı suiistimallere meydan verilmesi pek fena bir tesir yaparak halkı ayaklanmaya ve densizliğe[1] sevk etmiştir. Doğu ahvalini idare edebilmek kudreti Kâzım Paşa'da olmadığı için, buranın[2] siyasi ve askeri ahvalini Ermenilere karşı koyacak uyanıklıkta iyi idare edebilecek muktedir ve aynı zamanda fevkalade salahiyete sahip bir heyetin varlığı elzemdir. Şimdiye kadar kıymettar zamanlar Ankara'da dosyası mevcut manasız haberleşmeler ile geçmiş, belki de birçok fırsatlar kaybolmuştur. Diğer taraftan Erzurum'un mevsim itibariyle müşkül zamanları geldi. Ordunun muhafazası zaruri olup, halbuki elbise ve iaşe hususunda pek ziyade zaruret çekilmektedir. Askeri ve mülki memurlar dört aydan beri maaş almamakta ve askeri masraflar için yeni vergiler salmayı tasavvur ediyorlarsa da ahalinin kudretini bilmiyorlar. Katiyen müsait değildir. Merkezi hükümet pek bigâne ve civar livalar, bilhassa Harput vilayeti bütün kayıtsız, hiç alaka göstermemektedir. Bu gibi muameleler hakkında hükümetten, icap ederse namıma Meclis'inizden de izah talebinde bulununuz ve ordunun ihtiyaçlarını oraca katiyen temin ederek sonra geliniz. Doğu Vilayetleri hakkındaki ajansa çok inanmadım. İmza: Hüseyin Avni.

Maarif Müdürü
Mithat

Görülüyor ki, Celâlettin Arif Bey'in Heyeti Vekile arasında iddialarını takdir edeceğini zannettiği ve makamının şifresinden istifadeye kalkıştığı zat da kendisinin mahremi olmak istememiş ve Meclis Riyaseti'ni haberdar eylemiştir.

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "densizliğe" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "dinsizliğe" şeklinde. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarındaki "buranın" sözcüğü, 1938 basımında "buhranın" şeklinde. (Y.N.)

Efendiler, kırk elli kişinin bütün Erzurum ahalisi namına telgraf çekmesi suretiyle oynanmak istenen oyunun, yine Erzurum ahalisi tarafından, halkın Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne sadakat ve fedakârlık hissiyatıyla dolu olduğuna dair gelen telgrafla mahiyeti anlaşıldı.

Celâlettin Arif Bey, Ermenistan seferinde en nihayet Büyük Millet Meclisi ordusunun muzaffer olduğunu gözleriyle gördükten sonra, yani geri dönmesi için yapılan tebligatı aldığından kırk yedi gün sonra Erzurum'dan harekete karar mecburiyetine kani olmuştu. Böyle iken, hareketini şu telgrafla Meclis'e müjdeletiyordu:

Erzurum, 27 Teşrinisani [Kasım] 1920

Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi ve Umuru Adliye Vekili muhterem mebusumuz Celâlettin Arif Beyefendi, mebusumuz Hüseyin Avni Bey'le dünkü gün kışın şiddetine rağmen Erzurum ahalisinin büyük ve parlak uğurlama merasimi ile Ankara'ya doğru hareket ettiklerini arz ve bu vesile ile Meclis'e karşı olan sonsuz hürmetlerimizi takdim eyleriz.

Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziye Reisi
Tevfik

Hüseyin Avni, Celâlettin Arif Beylerin Erzurum'dan döndükten sonra, Meclis'teki muhalif vaziyetleri ve Kâzım Karabekir Paşa'ya taarruz ve hücumlarıyla Meclis'i çok meşgul ettikleri görülmüştür.

Doğu Cephemizde Ermenilerle harp başlıyor

Muhterem efendiler, doğu sınırlarımızda acil olan işimiz, Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'un inkılap tarihinde bıraktığı eserini daha fazla değerlendirmeye ve incelemeye müsait değildir. Arzu buyurursanız aynı günlerde doğu sınırımızdaki ciddi iştigale gelelim:

Malumu âlinizdir ki, Mondros Mütarekesi'nden beri Ermeniler, gerek Ermenistan dahilinde, gerek sınıra yakın mahallerde Türkleri kütle halinde katletmekten bir an geri durmuyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermeni mezalimi tahammül edilmez bir hale geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde doğu mıntıkasında geçici seferberlik ilan ettik. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Kumandanı yaptık. 1920 Haziran'ında, Ermeniler, Oltu'da teşekkül eden mahalli Türk idaresine karşı hareketle o havaliyi istila etti. Hariciye Vekâleti'miz tarafından Ermenilere 7 Temmuz 1920'de bir ültimatom verildi. Ermeniler aynı hareket tarzlarına devam ettiler. Nihayet seferberlikten 3,5-4 ay kadar sonra Kötek, Bardiz mıntıkalarında toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin taarruzuyla harp harekâtına başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz cephesinden baskın tarzında yaptıkları genel bir taarruzla muvaffak oldular. Efendiler, bu hoşa gitmeyen malumata ait Doğu Cephesinin raporunu okurken, Ermenilerin taarruzları günü olan 24 Eylül'de yazılmış Celâlettin Arif Bey'in de malum ültimatomunu alıyordum *(Vesika: 259).* Ermeniler püskürtüldüler. Ordumuz 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya taarruza geçiyor. Ne kötü tesadüf!.. Sanki bu efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi!..

Ordu, 29 Eylül'de Sarıkamış'a dahil oldu. 30 Eylül'de Merdenek işgal olundu. Fakat, bazı sebepler ve düşünceler dolayısıyla 28 Teşrinievvel [Ekim] 1920 tarihine kadar, bir ay Sarıkamış-Lâloğlu hattında kaldı.

Bu sebeplerden birinin de, Erzurum'da bulunan Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları vaziyet olduğunu tahmin buyurursunuz. Hakikaten, Kâzım Karabekir Paşa'nın 29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış'tan çekilen telgrafında "30 Eylül'de cepheyi gezip tespit ettikten sonra Erzurum'a giderek orada cereyan eden meselenin neticelendirileceği arz olunur" deniliyordu.

Kâzım Karabekir Paşa, 30 Eylül 1920 tarihinde, Sarıkamış'tan Celâlettin Arif Bey'e de yazdığı bir şifrede, "Erzurum ahalisi namına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, harici düşmanların milyonlar sarf ederek temin edemeyeceği bir vesikadır. Vakanın kendisinden daha mühim ve tehlikeli olan işbu açık telgrafı harici düşman tehlike ve tehdidinden daha tahripkâr ve vahim neticelerini cephe vaziyetinden mühim gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğimi arz eylerim" diyordu.

Celâlettin Arif Bey, 5/6 Teşrinievvel [Ekim] 1920 tarihli telgrafıyla, bilhassa "vatanperver ordu dahilinde kıymetli ve halkın itimadına mazhar olmuş pek çok subay ve üstsubay mevcut olduğundan, suiistimal şikâyetleri bittabi ordunun mukavemet kuvvetine ve disiplin esasına tesir yapacak kadar büyümemiştir" malumatını veriyordu.

Ordularımızın üstsubay ve subayları hakkında malum olan bir hakikat

Senelerce vatanın muhtelif harp sahnelerinde kumanda ettiğim ordularımızın üstsubay ve subayları hakkında zaten malumum olan bir hakikati yüz sekseninci[1] defa olsa da işitmiş olmaktan elbette çok haz duymuştum.

Efendiler, muharebe meydanında emir bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Teşrinievvel [Ekim] 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, mukavemet etmeksizin Kars'ı terk etti. 30 Teşrinievvel'de [30 Ekim'de] tarafımızdan işgal olundu. 7 Teşrinisani [7 Kasım] tarihinde kıtalarımız, Arpaçayı'na kadar olan mıntıkayı ve Gümrü'yü işgal etti.

1 Atatürk burada, "Yüz seksen kez de olsa tekrarda fayda vardır" anlamında Arapça-Türkçe karışımı bir deyimden (Et-tekrarü ahsen velev kâne yüz seksen) esinlenmektedir. (Y.N.)

Ermeniler, 6 Teşrinisani'de [6 Kasım'da] ateşkes ve barış için müracaat etmişlerdi. Biz de ateşkes maddelerini, Hariciye Vekâleti vasıtasıyla 8 Teşrinisani'de [8 Kasım'da] Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Teşrinisani'de [26 Kasım'da] başlayan barış müzakereleri 2 Kânunuevvel'de [2 Aralık'ta] son buldu ve 2/3 Kânunuevvel [2/3 Aralık] gecesi Gümrü Antlaşması imza olundu.

Milli hükümetin yaptığı ilk antlaşma: Gümrü Antlaşması

Efendiler, Gümrü Antlaşması milli hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayalhanesinde kendisine ta Harşit vadisine kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı devletinin 1877 Seferi'yle[1] kaybetmiş olduğu yerleri bize, milli hükümete terk ederek dava haricine çıkarılmıştır. Doğuda, vaziyetlerde mühim değişiklik olması yüzünden, bu antlaşma yerine, daha sonra imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Teşrinievvel [Ekim] 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçmiştir.

Efendiler, genel mıntıka itibariyle temas halinde bulunduğumuz Gürcistan ile cereyan eden muamele ve münasebet hakkında da kısa bir malumat vereyim.

1920 senesi Temmuz'unda, Batum İngilizler tarafından tahliye edilince, Gürcüler hemen işgal ettiler. Bu keyfiyet Brest-Litovsk ve Trabzon Antlaşmalarına muhalif olduğundan, 25 Temmuz 1920'de tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1921'de Ankara'da itimatnamesini takdim etmiş olan Gürcü Sefiri'yle de Türkiye-Gürcistan Antlaşması için müzakere başlamıştı. Nihayet verdiğimiz kati bir ültimatom üzerine Ardahan ve Artvin'in 23 Şubat 1921'de tarafımızdan işgaline razı olundu. On beş gün kadar sonra Batum tarafımızdan işgal edilmiştir. İşbu yerlerde, Türkiye'ye iltihakını sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde işgal keyfiyeti vaki oldu.[2]

1 93 Harbi. (Y.N.)

2 Bu kısım *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında şu şekildedir: "[...] Nihayet 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kat'î bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgaline muvafakat olundu. İşbu yerlerde, Türkiye'ye iltihakını sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde işgal keyfiyeti vaki oldu."
Bu kısım hakkında Atatürk tarafından *Nutuk*'un basılışı esnasında düzeltme talimatı verilmiştir. Talimatta "[...] Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgaline razı olundu" cümlesinden "Batum" çıkarılmış ve bu cümleyi takiben "On beş gün kadar sonra Batum tarafımızdan işgal edilmiştir" cümlesi eklenmiştir. (Bkz. Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Kutu: 140-1, Dosya: 82, Fihrist: 3/15-16'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: Prof. Dr. Utkan Kocatürk, "Büyük Nutkun Basılışı Esnasında Atatürk Tarafından Yapılan İki Düzeltme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Mart 1985, c.1, Sayı: 2, s.609-614.)
Ancak bu kısım basılmış olduğu için söz konusu düzeltme 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında girilememiş, 1927 lüks ve 1934 basımlarında ise -ilgililerin dikkatsizliği sebebiyle- yanlış girilmiştir. Söz konusu kısım 1927 lüks ve 1934 basımlarında şu şekildedir: "[...] Nihayet 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kat'î bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgaline muvafakat olundu. Batum'un işgali bu tarihten on beş gün kadar sonra vaki olmuştur. İşbu yerlerde, Türkiye'ye iltihakını sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde işgal keyfiyeti vaki oldu." (Y.N.)

Daha sonra, Moskova Antlaşması icabınca Batum tahliye ve fakat işgal eylemiş olduğumuz diğer kısımların anavatana bağlılığı teyit olundu.

***

Trakya'daki vaziyet Efendiler, içinde bulunduğumuz tarihlerde Trakya vaziyetine de hep beraber göz gezdirelim:

Doğu Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesi bir kongre yaptı ve bu kongre, Trakya'nın idaresini Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesi'ne verdi. Trakya'da Kolordu Kumandanı bulunan Cafer Tayyar Bey (Cafer Tayyar Paşa) bu heyeti merkeziyeye dahil olmakla beraber Edirne Mebusu olarak da Meclis'imize üye seçilmişti. Trakya Heyeti Merkeziyesi'ne ve Kolordu Kumandanı'na verdiğimiz talimat, Trakya'nın talihinin bütün memleketin talih ve mukadderatıyla birlikte hallolunabileceği esasına dayalı idi. Askeri harekât bakımından da verdiğimiz direktif şu idi:

Üstün kuvvetlerin taarruzuna maruz kalınırsa nihayete kadar mukavemet edilecek ve Trakya tamamen zapt ve işgal edilse dahi, teklif olunacak herhangi bir çözüm şekli tek başına kabul olunmayacaktır. Zaten Trakya'daki kumandanın da kararının böyle olduğu ifade edilmekte idi. Fakat son zamanlarda Kumandan Cafer Tayyar Bey yabancıların verdiği teminat üzerine vuku bulan davetc uyarak İstanbul'a gitmiş, bizi ancak dönüşünde keyfiyetten haberdar etmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya'nın yalnız başına mevcudiyetini muhafaza edemeyeceğinden Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı idaresi sayesinde yaşayabileceği tarzında fikirler telkin olunmuş... Her halde manevi kuvveti kıracak birtakım propagandalar yapılmış...

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken fırka kumandanlarından Muhittin Bey, İstanbul'dan Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiş... Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya dönmesine müsaade olunmuş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul muhitleriyle temastan sonra, Muhittin Bey teklif ettiği halde, artık kolordunun kumandanlığını üstlenmemiş, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Bu suretle Trakya'nın talihi, İstanbul siyasi mahfillerinin verdiği tesire terk olunmuş...

Efendiler, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman Trakya'da 1. Kolordu'nun konuşlanması şöyle idi:

Kolordu Karargâhı Edirne'de;

60. Fırka: Keşan, Edirne, Uzunköprü havalisinde;

55. Fırka: Tekirdağ mıntıkasında;

49. Fırka: Kırkkilise[1] mıntıkasında.

1 Kırklareli. (Y.N.)

Yunan ordusu, Anadolu'da, Batı Cephesinde yaptığı genel taarruzda muvaffak olduktan sonra 20 Temmuz 1920 tarihinde Tekirdağı'na bir fırka çıkardı. Tekirdağ mıntıkasında çok dağınık bir halde bulunan 55. Fırka toplanmaya vakit bulamadan Yunan fırkası Edirne istikametinde yürümeye başladı.

Batı Trakya'dan Meriç'i geçerek taarruz etmek isteyen Yunan kuvvetleri, o mıntıkadaki 60. Fırka'ya kumanda eden Cemil Bey'in (Dahiliye Vekili Cemil Bey'dir) ve 15 Haziran'dan itibaren kuvvetleriyle Edirne'ye gelmiş bulunan ve Edirne-Karaağaç istasyonu arasında ciddi muharebeler vermiş olan Şükrü Naili Bey'in (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve mukavemeti sayesinde durduruldu ve hareketsiz hale getirildi.

Trakya'daki kolordumuzun askeri icapları ve vatanperverlik namusunu yapamamasının yegâne mesulü Cafer Tayyar Paşa'dır

Edirne istikametinde serbestçe ilerlemekte bulunan düşman fırkasına karşı, bütün 1. Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak kumandanın, Kolordu Kumandanı Muhittin Bey'in ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız elde ettiğim malumata nazaran, Cafer Tayyar Bey, kendi kuvvetlerine temas edemeksizin Havsa[1] civarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevk ve idareden mahrum 1. Kolordu'muz tamamen dağıldı. Kıtalarının bir kısmı esir oldu ve bir kısmı da Bulgaristan'a iltica etti. Netice olarak, Trakya tamamen Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki, 1. Kolordu Kumandanı'ndan, milletin talep ettiği ve beklediği basiret, dikkat ve fedakârlığın tecellisine şahit olamadık.

Efendiler, Trakya'nın hususi ve müşkül vaziyet ve şartlar içinde bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat bu hususiyet ve müşkülat, hiçbir vakit Trakya'daki kolordunun askeri icapları ve vatanperverlik namusunu yerine getirmesine mâni olamazdı. Eğer bu yapılamamış ise, millet, tarih nazarında bundan yegâne mesul, Cafer Tayyar Paşa'dır. Tarihte bütün bir vatanı, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son avuç toprağına kadar karış karış kahramanca ve namuskârane müdafaa etmiş ve yine mevcudiyetini muhafaza eyleyebilmiş ordular görülmüştür. **Türk ordusu, o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona kumanda edenler, kumanda edebilmek vasıflarına sahip bulunsun!**

Efendiler, kumandanlar, askerlik vazife ve icaplarını düşünürken ve tatbik ederken, kafalarını siyasi fikirlerin tesiri altında bulundurmaktan kaçınmalıdırlar. Siyasi tarafın icaplarını düşünen başka vazifedarlar olduğunu unutmamalıdırlar.

Kumandanların, emri altına verilen millet evladını, memleket vasıtalarını, düşmana, ölüme yöneltirken, yegâne düşüneceği nokta, milletin kendisinden

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "Havsa" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "Havza" şeklinde. (Y.N.)

beklediği vatani vazifeyi ateşle, süngü ile ve ölümle yerine getirmek ve neticelendirmektir. Askeri vazife, ancak bu zihniyet ve kanaatle yerine getirilebilir. Lafla, politika ile, düşmanın aldatıcı vaatlerine kulak vermekle askerlik vazifesi yapılamaz. Kumandanlık vazife ve mesuliyetini yüklenecek kadar omuzlarında ve bilhassa kafasında kuvvet bulunmayanların feci akıbetlerle karşılaşması kaçınılmazdır.

Efendiler, bir kumandanın esareti de mazur görülebilir. O zaman ki, askeri vazife ve icapları yerine getirmekte ve tatbikte elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulamaksızın düşman eline düşerse...

Efendiler, bütün ordusu üstün düşman ordusu karşısında mağlup ve kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını düşman başkumandanının çadırına saldırarak ölüm arayan Türk kumandanları görülmüştür.

Bir Türk kumandanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü tesadüf ve kötü talih neticesi dahi olsa, düşmana esir düşmesini biz mazur görsek de, tarih bunu asla affetmez ve affetmemelidir. Türk inkılap tarihinin gelecek nesillere hitap ve ihtarı işte budur...

***

İkinci Konya İsyanı Muhterem efendiler, Anadolu ortasında çıkarılan dahili isyanların Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve tertibatımız üzerinde yaptığı kötü tesirler, düşmanlarca beklenen neticeleri vermedi. Müdafaa kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya tesirli olarak cephemizi yıkmaya yönelik harekâtla beraber, cepheye yakın mıntıkalarda da ahaliyi ayaklandırmak, düşmanların ehemmiyet verdikleri bir mesele idi. İstanbul bu hususta öteden beri çalışmakta idi. Zeynelâbidin Partisi'nin Konya ve havalisinde vukuuna vasıta olduğu isyankâr harekât, nihayet 1920 senesi Teşrinievvel'i [Ekim'i] başlarında ortaya çıktı.

Delibaş namında bir şaki beş yüz kadar asker firarisini başına topladı. 2/3 Teşrinievvel [Ekim] 1920 gecesi Çumra'yı bastı. 3 Teşrinevvel [3 Ekim] sabahı da Konya'yı işgal etti ve hükümete el koydu. Konya Valisi bulunan Haydar Bey ve Kumandan Avni Bey (Mebus Avni Paşa'dır) Konya'da mevcut cüzi miktarda asker ve jandarma ile Alâettin Tepesi'nde asilere[1] karşı zikre değer bir kahramanlıkla müdafaada bulundular. Fakat asilerin[2] çokluğu ve her taraftan hücumları karşısında asiler eline düştüler.

1 "Asilere" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "usata" sözcüğü yerine, 1927 lüks basımında "isyana". (Y.N.)

2 "Asilerin" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "usatın" sözcüğü yerine, 1927 lüks basımında "isyanın". (Y.N.)

Aynı günlerde Beyşehri[1] ve Akşehir kazalarında da vazifeli olarak dolaşan askeri heyetlerimiz oralardaki asiler tarafından vazife yapmaktan alıkonuldu. Ilgın kazasının Çekil köyü civarında toplanan üç yüz kadar asi de, nasihat için giden heyete ateş etti. Konya güneyinde Karaman kazasında da asiler toplanmaya başladı. Sultaniye asiler eline düştü.

Efendiler, bu isyan hareketlerine karşı, Afyon Karahisar'dan ve Kütahya'dan sevk ettiğimiz Derviş Bey (Kolordu Kumandanı Derviş Paşa'dır) kumandasındaki kuvvetler Konya kuzeyinde, Meydan istasyonu civarında asilerle temas etti. Ankara'dan da bir süvari alayı ve bir dağ topu ile o zaman Dahiliye Vekili bulunan Refet Bey kumandasında sevk olunan kuvvet, Meydan istasyonundan ilerleyen Derviş Bey kuvvetiyle birleşti. Adana cephesinden de bir kuvvet Karaman'a doğru gönderildi.

Konya üzerine hareket eden kuvvetler, asilerle birkaç çarpışmadan sonra 6 Teşrinievvel [Ekim] 1920'de Konya'yı asilerden kurtardı. Oradan kaçan asiler, Koçhisar, Akseki ve Bozkır ve Manavgat istikametlerine gittiler.

Diğer bir kısım asiler de Afyon Karahisar'la Konya arasında, Kadınhan ve Ilgın'ı işgal ettiler. Bu mıntıkaya da Batı Cephesinden Kaymakam Osman Bey kumandasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey müfrezesi Ilgın, Kadınhan, Çekil ve Yalvaç'ı yola getirdi. Güneyden gelen kuvvetimiz Karaman'ı kurtardı.

İsyan mıntıkasında asileri tepelemeye muvaffak olan kuvvetlerimiz, Bozkır, Seydişehri[2] ve Beyşehri'ni de asilerden temizledi. Her tarafta, asilerin dökünütüleri kısmen bize sığındılar, kısmen de Antalya ve Mersin istikametlerine firar ettiler. Delibaş, Mersin mıntıkasında Fransızlara sığındı.

Muhterem efendiler, Yeşilordu teşkilatından bahsederken izah etmiştim ki, kuvvet teşkilinde karşıt iki görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim takip ettiğimiz muntazam ordu teşkili fikrine karşıt olarak "milis" diyebileceğimiz bir nevi teşkilat fikrine genel bir cereyan vermeye çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik biraderler, Kütahya civarında, Kuvayi Seyyare namı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak, bu cereyanın başında ve hararetli bir surette çalışıyorlardı.

"Ordudan fayda yoktur" sözleri ve Batı Cephesi Kumandanı'nın taarruz teklifi

Batı Cephesinde, orduda ve halk arasında ve hatta Meclis'te bu cereyan etrafında yapılan propaganda o kadar kuvvetli ve tesirli bir hale geldi ki, "Ordudan fayda yoktur, dağılsın! Hepimiz Kuvayi Milliye olalım!" sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

1 Beyşehir. (Y.N.)
2 Seydişehir. (Y.N.)

Batı Cephesi kıtaları arasında, Kuvayi Milliye halinde, bir mıntıka ve bir cepheye sahip bulunan Ethem Bey müfrezesinin efradı, adeta, müstesna ve askeri efrattan üstün, imtiyazlı, gıpta edilecek vaziyette görülmeye başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir nevi nüfuz ve hâkimiyet tesisine başladılar...

İşte bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Kumandanı, Erkânıharbiye Umumiye Riyaseti'ne, Ethem ve Tevfik biraderlerin tesiriyle olduğu zannolunan bir teklifte bulundu: "Yunan ordusunun Gediz civarında bulunan yalnız bir fırkasına taarruz etmek!.."

Batı Cephesi Kumandanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağınık bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve yalnız bir halde bırakıldığını düşünürken düşmanın manevi kuvvetinin düşkün olduğunu da kabul ediyordu.

O tarihlerde Yunan ordusu, üç fırka ile Bursa mıntıkasında, bir fırka ile Aydın havalisinde ve bir fırka ile Uşak'ta ve bir fırka ile Gediz'de bulunuyordu.

Gediz Taarruzu Batı Cephesi Kumandanı,[1] iki piyade fırkası ve Ethem Bey Kuvayi Seyyaresi'ni Gediz'deki Yunan fırkası üzerine gönderebilecekti. Bu hareketten parlak bir netice almayı kuvvetle ümit ediyordu.

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti, Batı Cephesi Kumandanlığı'nın bu teklifini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bizim ordumuzdan bütünü itibariyle kuvvetli idi. Biz, henüz ordumuzu teşkil etmiş ve düzene sokmuş bir halde bulunmuyorduk. Cephanemiz miktarı da ihtiyatlı olmayı gerektiriyordu. Düşman aleyhine, Gediz'de bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek nispeten üstün bir kuvvet toplamak ve seri bir muvaffakiyet kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat, kuvvetimiz ve hazırlığımız böyle bir muvaffakiyeti genel ve neticeli bir muvaffakiyete ulaştırmaya müsait değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, mevzî ve geçici bir muvaffakiyet elde etmekte kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde düşman bütün kuvvetleri ile karşı taarruza geçerse her tarafta mağlubiyet muhakkak olurdu. Dolayısıyla cephenin ve hükümetin şimdilik asıl vazifesini, ordu teşkilatını genişleterek ve artırarak cepheyi takviyeyle sınırlamak lazım geliyordu. Memleketin hayat ve memat meselesini teşkil eden Batı Cephesinde, özel ve sınırlı fikirlere kapılmak caiz görülmüyordu.

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, bu Gediz taarruzunun icra edilmemesinde ısrar etti. Batı Cephesi Kumandanlığı'yla haberleşme ile anlaşamadı. Bizzat Ankara'dan, Eskişehir'de Batı Cephesi Karargâhı'na gitti. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi İsmet Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın bu görüşmeleri neticesinde Ali Fuat Paşa, vaziyeti mahallinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, hareketi ertelemişti.

1 Ali Fuat (Cebesoy) Paşa. (Y.N.)

Fakat, birkaç gün sonra Cephe Kumandanlığı'nın vuku bulan bildiriminden, taarruza karar verildiği anlaşıldı.[1]

Efendiler, o günlerde bu taarruz lehinde, her tarafta ve Meclis'te müthiş bir propaganda cereyan ediyordu.

"Düşman Gediz'de yalnızdır. Biz, onu orada mahvederiz. Parlak bir vaziyet hasıl olur. Zaten Yunan ordusu kaçmaya hazırdır" sözleriyle, Gediz taarruzu lüzumu adeta genel bir kanaat haline getirilmek isteniyordu.

Nihayet Batı Cephesi Kumandanı 61. ve 11. Fırkalar ve Kuvvei Seyyare ile 24 Teşrinievvel [Ekim] 1920'de Gediz'deki düşmana taarruz etti.

Efendiler, dalgalı ve inzibatsız ve emir ve kumandasız bazı harekâttan sonra, malumunuz olduğu üzere, Gediz'de mağlup olduk.

Yunan ordusu bu harekete cevap olmak üzere, 25 Teşrinievvel [Ekim] 1920 günü Bursa cephesinden taarruza geçti. Yenişehir'i, İnegöl'ü işgal etti. Uşak'tan Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan kıtalarımıza taarruz etti. Kıtalarımız Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Bu suretle efendiler, cephenin her tarafında, yeniden genel bir mağlubiyete uğradık.

Batı Cephesi Kumandanı'nın taarruza başladığından dört gün sonra Heyeti Vekile'de şu telgrafı okundu:

Çavdarhisar, 27/28.10.1920

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

1. Kıtaların muharebe zayiatını süratle telafi ihtiyacındayız. Gediz muharebesi, üç yüz muharip mevcudun bir taburun harp vazifelerine kâfi gelmediğini gösterdiğinden, tabur mevcutlarını dörder yüz muharibe çıkarmak mecburiyetindeyiz. Malum muharebeler dolayısıyla tekmil depo kıtaları dahi cepheye sürüldüğünden, talimli, silahlı ve teçhizatlı bin ikmal efradının hızla, bilhassa Ankara'daki kıtalardan, bu uygun değilse en yakın bir mahalden süratle verilmesini.

2. Harekât ve muharebeler, giydirilebilen efradın dahi elbiselerini ayakkabılarını parçalamış, dünden beri kar yağan dağlarda asker çıplak ve yalınayak kalmıştır. Cephe Kumandanlığı Vekâleti emrinde hiçbir şey olmadığından, bilhassa kaput, ayakkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak, kısaca havanın tesirlerinden muhafaza için ne verilmek lazımsa on beş bin hesabıyla süratle gönderilmesini ehemmiyetle arz ve rica ederim.

3. Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne ve malumat için Cephe Vekâleti'ne yazılmıştır.

Batı Cephesi Kumandanı
Ali Fuat

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "anlaşıldı" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "anlaşılmıştır" şeklinde. (Y.N.)

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, henüz Gediz Muharebesi'nin cereyan etmekte bulunduğu bir sırada okuduğumuz bu telgrafnamesindeki muhteviyat, bilhassa hissolunan mana ve zihniyetin pek ziyade dikkate değer görülmesi tabiidir zannederim. Askerin hali, kuvvetimizin miktarı, hazırlığımızın derecesi, bütün memlekette her bakımdan muhtaç olduğumuz kaynakların kudret ve kabiliyeti bittabi bu telgraf tarihinden üç gün evvel Batı Cephesi Kumandanlığı'nca malum bulunuyordu. Her şey tamam olup da Gediz Muharebesi'nin cereyan müddeti olan üç beş gün zarfında mı mahvolmuştu? Malum olan bütün hakikatlere rağmen Batı Cephesi, Erkânıharbiyei Umumiye tarafından mı taarruza zorlanmıştı?

Söz konusu telgrafname Heyeti Vekile'de okunduktan sonra altına şu görüş yazılmıştı:

Heyeti Vekile'de okundu. İleri sürülen sebepler ve vakalar makul bulunmadı. Gerekli yardımın yapılacağı tabiidir. 3. Alay'dan tasavvur olunan kuvvet gönderilecektir. İsmet.

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin çıkardığı dedikodular

Efendiler, her muvaffakiyetsizliğin sonunda, birtakım dedikoduların meydan alması beklenmelidir. Gediz Muharebesi'nden sonra da, genel vaziyet feci bir manzara arz edince, her tarafta dedikodu ve haklı ve haksız eleştiriler başladı.

Bazıları ve bilhassa Kuvayi Seyyareciler, Ethem ve kardeşleri, bütün kusurları Cephe Kumandanı'na ve nizamiye fırkalarına atfen kendilerinin müşkül vaziyette bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve "Ordu Kumandanı, hatalarını kapatmak için bize kusur atfediyor" diyorlardı.

Ordu dahi Kuvayi Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını ve yapmaya muktedir olmadığını ve muharebede verilen emirlere itaat etmediğini, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

***

Efendiler, tekrar bıraktığım noktadan, izahata devam etmek üzere küçük bir vakayı burada zikretmeme müsaadenizi rica edeceğim. Malumdur ki, Büyük Millet Meclisi'nin teessüsü sırasında konulan esaslara göre Heyeti İcraiye namı verilen hükümetin üyeleri doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından seçiliyordu. Bu usul 4 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihine kadar tatbik olundu. Bu konudaki kanun, ancak bu tarihte, "İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Reisi'nin Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından, mutlak çoğunluk ile seçilir" suretinde değiştirildi.

Meclis'te görülen aykırı eğilimler ve Nâzım Bey'in Dahiliye Vekilliğine seçilmesi karşısında aldığım tavır

İşte arz etmek istediğim husus, vekillerin seçilmesine ait kanunun değiştirilmesini gerektiren sebeplerden biridir.

Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat Mebusu bulunan Nâzım Bey, 89 oya karşı 98 oy ile Meclis'çe Dahiliye Vekâleti'ne seçildi. Nâzım Bey, dakika kaçırmaksızın büyük acele ile vekâlet makamına gidip vazife yapmaya başladı. Ondan sonra, Heyeti İcraiye Reisi de bulunmam hasebiyle beni ziyarete geldi.

Ben Nâzım Bey'i kabul etmedim. Meclisi Âli'nin itimat ve seçimine mazhar olan bir vekili kabul etmemekle yaptığım muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük menfaatı beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Bittabi, hareketimin sebebini izah ve ispat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın yüce Meclis'çe de mühim görüleceğinden emin idim.

Efendiler, Meclis üyeleri arasından, aykırı birtakım prensiplere eğilim gösterenler çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey ve arkadaşları en çok nazarı dikkatimi çekmişti. Nâzım Bey'in daha Sıvas Kongresi esnalarında kendisinden aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarıyla ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, mebus olarak Ankara'ya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasi faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her siyasi hiziple temas fırsatını kaçırmıyordu.

Nâzım Bey, bizzat ve dolaylı olarak yabancı mahfillerden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve yardıma da mazhariyetini temin etmişti.

Bu zatın, Halk İştirakiyyun Fırkası diye, gayri ciddi, sırf menfaat sağlamak maksadıyla bir fırka teşkili teşebbüsünde ve onun başında gayri milli faaliyet sevdasında bulunduğunu mutlaka işitmişsinizdir.

Bu zatın yabancı mahfillere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, daha sonra İstiklal Mahkemesi birçok hakikatleri meydana koymuştu.

İşte efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasıyla yaptığı devamlı propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, milletin yüce menfaatlarını unutarak yaptıkları yardımlarla Dahiliye Vekâleti'ne geçirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey, hükümetin bütün dahili idare makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti yapabilecek vaziyete gelebilmişti.

Bittabi efendiler, buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman dahi, Meclis'te gizli celsede malumat ve fikirlerimi açıkça söyledim.

Millet, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır

Muhterem efendiler, pek güzel bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle idare olunmuş ve olunan memleketlerde vatan için, millet için en büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu, çoğu zaman kolaylıkla temin olunabilmiştir. Meclislerle idare olunan memleketlerde de, en tehlikeli yön, bazı mebusların yabancı nam ve hesabına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet meclislerine kadar dahil olmak yolunu bulabilen vatansızlara tesadüf edilebileceğine tarihin bu konudaki misalleriyle hükmetmek zaruridir. Bunun için millet, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Milletin hatadan korunması için yegâne salim çare, fikirleri ve faaliyetiyle milletin itimadına mazhar olmuş siyasi bir fırkanın seçimde millete yol göstermesidir. Genel olarak millet fertlerinin, adaylıklarını ortaya atan her şahıs hakkında hükme varmaya yardımcı olacak sağlam malumata ve isabetli görüşe sahip bulunacağını kabul etmek, teorik olarak farz olunsa bile, bunun tam hakikat olmadığı, tecrübelerin tecrübeleriyle inkâr edilemez bir açıklık olmuştur.

***

Efendiler, bıraktığımız noktaya, yani Batı Cephesine dönüyorum. Gediz Muharebesi'nden ve onun maddi ve manevi can sıkıcı neticelerinden sonra Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki kumandanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görülüyordu. Kendisini kumandadan çekmeyi zaruri saymaya başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek hususunda 5 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli şifre ile izin istedi. 6 Teşrinisani'de [6 Kasım'da] Ankara'ya gelmesinin münasip olacağını cevaben bildirdim. Fuat Paşa aleyhindeki dedikodu ve Kuvayi Seyyare mevcudiyetinin ordu disiplinsizliği üzerindeki kötü tesirleri o kadar hissedilmeye başlamıştı ki, 7 Teşrinisani [7 Kasım] tarihinde Ali Fuat Paşa'ya en seri bir surette Ankara'ya gelmesini emretmeyi lüzumlu gördüm.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine tayini ve cephenin ikiye ayrılması kararı

Efendiler, artık Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesine kumanda edemeyeceğine kani olmuştum. O günlerde Moskova'ya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok ciddi ve dikkatli mesai talep ettiğinden, bu cephe kumandanlığını da zaten genel askeri harekât ile iştigal etmekte bulunan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya ek olarak ver-

mek en seri ve uygun bir tedbir olacaktı. Bir[1] yönden de gerek dahili isyan ve itaatsizliklere karşı ve gerek harp harekâtı bakımından kuvvetli süvari teşkilatına ihtiyaç bariz idi. Sırf bu teşkilatı vücuda getirmek için de Dahiliye Vekili bulunan Refet Bey'e (Refet Paşa) ek olarak bu vazifeyi vererek kendisini Konya ve havalisine göndermeyi münasip görüyordum. Çünkü Refet Paşa muhtelif zamanlarda muhtelif sebeplerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş, Batı Cephesinin güney kısmıyla alakadar olmuş ve o kısımla münasebettar mıntıkaları tanımış bulunuyordu. O halde meseleyi şu suretle halledebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; mühim kısımları ihtiva eden sahayı, "Batı Cephesi" diye isimlendirerek İsmet Paşa'nın kumandasına vermek; güney kısmını da, Konya havalisine göndereceğim Refet Paşa'ya vermek ve her iki cepheyi doğrudan doğruya Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamına bağlamak...

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne de Müdafaai Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi. Fuat Paşa zamanında, cepheden Sıvas'a kadar uzanan bir de[2] geri mıntıkası vardı. Ali Fuat Paşa bu mıntıkayı idare edebilmek için de bir Cephe Kumandanlığı Vekâleti makamı meydana getirmeye mecbur olmuştu. Bunun tabii ve pratik olmadığı meydanda idi. Dolayısıyla, yeni tertipte bu geri mıntıkasını da kısmen menzil sahası olarak cepheye bıraktıktan sonra Müdafaai Milliye Vekâleti'ne bağlamak tabii idi. İsmet Paşa'nın bir zaman için Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinden ayrılmaması ordunun düzenlenme ve hazırlanmasında sürat temini için faydalı görüldüğü gibi, Refet Bey'in de Dahiliye Vekâleti sıfatını geçici olarak muhafaza etmesi, bilhassa mıntıkası dahilinde asayişin temini ve ahaliden hayvan ve malzeme toplamak suretiyle vücuda getirmeye mecbur olduğu süvari teşkilatını bir an evvel şekillendirmek için lüzumlu idi.

Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek ve gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı

Efendiler, 8 Teşrinisani [Kasım] 1920'de Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Fuat Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuvayi Milliye kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Kumandanı'nı bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet cereyanının bütün Batı Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir değerlendirmeden sonra, yeni alabileceği vazifeyi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "Bir" sözcüğü, 1927 lüks basımında "Bu" şeklinde. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "bir de" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "yerde" şeklinde. (Y.N.)

Paşaları davet ederek yeni vaziyet ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kati direktif, "süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmekten" ibaret idi. Bu suretle 1920 senesi Teşrinisanisi'nin [Kasım'ının] sekizinci günü "gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı" fiil ve tatbik sahasına konulmuş oldu.

***

Görünüşte bize mülayim zannolunan bir politika ile dahilden bizi dağıtmak teşebbüsü

Muhterem efendiler, burada bir an durarak bakışlarımızı İstanbul'a çevirelim. Damat Ferit Paşa hükümetinin her nevi düşmanlarla müşterek olan "silah ile netice almak planı" tatbikatta muvaffak olamamıştı. Dahili isyanlara karşılık verdik ve mukavemet ettik. Yunan taarruzu en nihayet bir hatta durdu. Yunanlıların ondan sonraki hareketleri de belirli sahalarla sınırlı kaldı. Dahili isyanlara ve Yunan cephesine karşı, mukabil ve ciddi tedbirler almakta olduğumuz görülüyordu. Dahilden ve hariçten gelen silahlı hücumların, bilhassa Ankara'daki milli hükümeti sarsamayacağı anlaşılıyordu. Dolayısıyla İstanbul'un silahlı tecavüz politikası iflas etmiş bulunuyordu. Bunu değiştirmek, yeniden görünüşte uzlaşma politikasına geçmek suretiyle, dahilden dağıtmak politikasının daha faydalı olacağına kanaat getirdiklerine hükmolunabilirdi. Tıpkı, 1919 Eylül'ünde Damat Ferit Paşa'nın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin gelmesiyle olduğu gibi, görünüşte bize mülayim zannolunan bir politika ile dahilden bizi dağıtmak teşebbüsü yenilenecekti.

Bundan sonraki mücadelelerimizde, İstanbul vasıtasıyla yapılan dahili ve harici teşebbüsler ve zayıflığa sürükleyecek telkinlerle, Yunan ordusuyla olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha güç şartlar içinde, dahili bozgunculuklara karşı uğraştığımız görülecektir.

İstanbul'da Tevfik Paşa iktidar mevkiine getirildi. Dahiliye Nazırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı olarak Salih Paşalar kabinede bulunuyordu. Tevfik Paşa Kabinesi derhal bizimle temas ve münasebet aradı. Bu vazifeyi, başlıca Ahmet İzzet Paşa üstlendi. Saray erkânıharbiyesinde bulunan bir subay, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlar ile Ankara'ya gönderildi. Bu notlarda, eskisine nispetle daha müsait şartlarla, mesela Osmanlı hâkimiyeti dahilinde İzmir'de Yunanlılar tarafından bir özel idarenin kabul edilmesi gibi şartlarla, bir barış yapılması ümidinde bulundukları ve her şeyden evvel İstanbul hükümetiyle bir uzlaşma temininin mühim olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın ve dahil olduğu kabinenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin mahiyet ve salahiyetinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbul'da bir hükümet yapmak ve o vasıta ile millet ve memleket mukadderatı meselelerini halletmek hususlarını düşündükleri görülüyordu.

Ahmet İzzet Paşa'yı ve Tevfik Paşa Kabinesi'ni vaziyetten haberdar etmek ve tamamıyla aydınlatmak maksadıyla, icap eden malumat ve fikirleri tafsilatlı olarak yazdırıp, Ankara'ya gelen özel memurla, 8 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde İnebolu istikametinde yola çıkardık.

12 Teşrinisani [Kasım] 1920 günü, Zonguldak'tan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telgraf aldım. Bunda, şifreli bir telgrafı çekmek üzere İstanbul'dan hareket ettirildim, deniliyordu. Söz konusu şifreli telgraf, Dahiliye Nazırı İzzet Paşa imzalıydı. İstanbul'da 9 Teşrinievvel [Ekim] 1920[1] tarihinde yazılmıştı.

İstanbul'da iktidar mevkiine getirilen Tevfik Paşa Kabinesi Ankara ile temas imkânı arıyor

Bu telgrafnamede, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsiziyle haberleşmeye Fransız temsilcisinin olurunun alındığından bahsolunduktan sonra, "Hükümet ile bir uzlaşma esası kabul olundu mu? Kabul olunduysa, nerede buluşmak mümkün ve oraya hangi yolla gelmek münasip olacağı" sorulmakta idi.

İstanbul Posta ve Telgraf Müdiri Umumisi Orhan Şemsettin imzalı 11 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli bir emir de, Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti'ne geliyordu. Bu emir Ereğli Müdüriyeti'ne gönderilen gayri resmi bir mektubun zarfından çıkıyordu. Emir aynen şudur:

Madde 1. Anadolu ve payitaht arasında telgraf haberleşmelerinin bir an evvel tesisi lüzumlu görülmektedir.

Madde 2. Bu maksadın temini için bir taraftan Sapanca ile Geyve arasındaki büyük hat üzerinde tamiri mümkün olan tellerin süratle ıslahı ve diğer taraftan da mühim ameliyat ve inşaata ihtiyaç gösteren İzmit, Kandıra, İncili arasının inşa ve tamirine başlanılması uygun görülmektedir.

Madde 3. Bahsolunan tamiratı icraya memur olan İstanbul Fen Müfettişi Bekir Bey, maiyetinde bir başçavuş ve kâfi miktarda çavuşla İzmit'e harekete hazırdır.

Madde 4. Dahiliye Nezareti Celilesinin vesikasını taşıyan bu memurların vaziyet icabınca herhangi tarafta ameliyata lüzum gördüklerinde haklarında gerekli yardım ve destekte bulunulması hususunun tarafınızdan ilgili makamıyla haberleşerek temini iş bilir gayretlerinizden beklenmektedir. 11 Teşrinisani [Kasım] 1920.

Bu telgraf üzerine icap edenlere verdiğimiz emir, İstanbul ile temastan kaçınılması ve telgraf hatlarını tamir bahanesiyle gelen olursa tutuklanması lüzumuna dairdi.

1 *Nutuk*'ta telgrafın tarihi "9 Teşrinievvel [Ekim] 1920" olarak yer alıyor. Doğrusu "9 Kasım 1920" olmalıdır. Nitekim Tevfik Paşa Kabinesi 21 Ekim 1920 tarihinde kurulmuştur. (Y.N.)

Efendiler, İzzet Paşa'nın dolaylı olarak gönderdiği şifre telgrafnamesine cevap vermeyi, özel memurla gönderdiğimiz notların tarafından okunmuş olduğu haberine bırakıyordum. İzzet Paşa'nın, tarafımızdan verilen malumatı öğrendikten sonra da fikrinde sebat edip etmemekte olduğunu anlamak istiyordum. Bu husus anlaşıldıktan sonra, İzzet Paşa'ya aradaki vasıtalarla şu cevabı verdim:

Zatı devletleri ve Salih Paşa Hazretleri'nin de dahil bulunmaları gerekli olan heyetle en kolay ve seri olarak Bilecik'te buluşmak mümkündür. İstanbul'dan ya Sapanca'ya kadar şimendifer ve oradan otomobille veyahut deniz yoluyla Bursa'ya ve yine oradan otomobille Bilecik'e teşrif buyurulabilir. Bahsolunan istikametler üzerinde şimdiden icap edenlere tebligat yapılmıştır. Kânunuevvel'in [Aralık'ın] ikisine kadar Bilecik'te bulunacak şekilde seyahatin düzenlenmesini ve İstanbul'dan hareket günü ve yolunun şimdiye kadar kullanılan vasıta ile Zonguldak'a bildirilmesini rica ederim. Seyahatin mümkün olduğu kadar dağdağasız icrası hatıra kabilinden arz olunur. 25/26 Teşrinisani [Kasım] 1920.

Efendiler, İstanbul'da 23/24 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde yazılıp İstanbul'a varmış olan özel memurun imzasıyla İnebolu'ya gönderilen ve oradan 27 Teşrinisani'de [27 Kasım'da] Ankara'ya çekilen bir telgrafnamede şu malumat veriliyordu:

"Bugün 23.11.1920'de İzzet Paşa nezdinde bulunduğum esnada, Hariciye Nazırı, son siyasi vaziyet hakkında aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

Yeni gelen İngiliz sefiri, Ermenistan, Gürcistan ve bir zaman sonra İzmir'le alakalı mühim meselelerde Osmanlı hükümeti lehinde bir çözüm şeklinin temin edileceğini söylemiş. Bu müsait vaziyetten istifade ederek memleketin geleceğinin teminat altına alınmasına gayret sarf edilerek bu fırsat kaybedilmemelidir. Şayet Ankara zaman kazanmak arzusunda ise bile, bir temas hasıl ederek aşağıdaki kararlar müştereken temin edilmelidir. dedikten sonra şu satırlar ilave olunuyordu:

Beyanata ilaveten İzzet Paşa'nın, kendisine tarafımızdan gönderilen özetteki "Şimdiye kadar olan mücadelelerin bugün bahş ve temin etmekte olduğu müsaadelerden istifade vazifemizdir" cümlesine dayanarak, eğer Anadolu, gönderilecek heyeti kabul etmezse, şahsen benimle temas ederek maksadımızı şahsen kararlaştırmalıyız. Buna da olur vermedikleri takdirde, söz konusu cümledeki fikirden feragat anlaşılacağından, artık kabinede bulunmayarak istifa edeceğini ve arzu edersek İstanbul'u nazarı dikkate almayarak kendisinin de Anadolu'ya geleceğini söylemiş.

Efendiler, aynı telgrafnamede, İstanbul matbuatında İzzet Paşa'ya atfen şu beyanatın da yayımlandığı yer almaktaydı:

Hükümetin Anadolu'ya bir özel memur göndermekten maksadı, Ankara'dakilerle bir temas hasıl olup olmayacağını anlamak içindi. Dönen memur, bu temasın temin edilebileceğini anlattı ve haberleşmeler de temin edildi. Tabiatıyla icabının icrasına girişeceğiz.

Bu tarzda beyanatın, Anadolu'nun görüşüne uygun olamayacağı ve tekzibi lazım geldiği fikrine karşı bunu kabine kabul etmemiş. Bununla beraber, İzzet Paşa *Tercümanı Hakikat* gazetesiyle şu beyanatta da bulunmuş:

Memleketin yüksek menfaatları, şimdilik bu meselede matbuatın susmasını emretmektedir. Dolayısıyla bir iki gün daha beyanatta bulunmakta mazurum.

Efendiler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli, uzak görüşlü biliyordu. Bu sebeple, Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan ibaret bir kabine iktidar mevkiine gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa Kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, kamuoyunda iyi niyetine hükmolunmamak için sebep tasavvur olunamadı. Herkes, Tevfik Paşa Kabinesi'nin iktidar mevkiine gelmesini hayra alamet saydı. Bu kabinenin, memleket ve milletin azami menfaatlarını temin çare ve vasıtalarını bulmadan hükümete gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi. Bilhassa, kendileri de İstanbul mahfillerinde ve matbuatta kullandıkları lisan tarzıyla kamuoyunun anlayışını teyit edecek vaziyet almış bulunuyorlardı.

Bilecik Görüşmesi kararlaşıyor

Biz, hakiki vaziyetin, herkesin zannettiği ve anladığı gibi olmadığına tamamen kani bulunuyorduk. Fakat, İstanbul'un, kurtuluş çaresi için vuku bulan uzlaşma ve görüşme tekliflerini kamuoyunu tatmine yarayacak şartları hazırlamadan reddetmeyi uygun bulmadık. Onun için, bilhassa İzzet ve Salih Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecik'te görüşmeyi uygun gördük. Bu zevatla görüştükten sonra, kamuoyunun bütün zan ve anlayışının esassız olduğunun anlaşılacağına şüphem yok idi. Bir de, her ne olursa olsun, kamuoyunca işaret ettiğim vasıflarda tanınmış bu zevatın İstanbul'da hükümet teşkil etmesinin milli maksat için ne kadar zararlı olduğu meydanda idi. Dolayısıyla, görüşmeden sonra da kendilerinin dönmesine müsaade etmemek lüzumu bence tabii idi. İşte bu düşüncelerden dolayı, İzzet Paşa heyetiyle Bilecik'te görüşme kararlaştırıldı. Görüşme, 2 Kânunuevvel'de [2 Aralık'ta] değil, fakat 5 Kânunuevvel'de [5 Aralık'ta] vuku buldu.

Efendiler, bu görüşmeyi beklerken, o güne kadar cephede ve Ankara'da cereyan eden hadiseleri kısaca arz edeyim:

Efendiler, hatırlarsınız ki, İzzet Paşa'nın özel memurunun İnebolu üzerinden İstanbul'a hareket ettirildiği 8 Teşrinisani [Kasım] 1920 günü, Fuat Paşa'nın Moskova Sefareti, İsmet ve Refet Paşaların da Batı Cephesine memuriyetleri kararlaştırılmıştı. İsmet Paşa, ertesi gün cepheye hareket etti. 10 Teşrinisani'de [10 Kasım'da] vazifeye başladı.

O zamanlar Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir zatın, 13 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli, Eskişehir'den bir şifre telgrafını aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki:

> Ethem Bey'in, Fuat Paşa Hazretleri refakatinde Rusya'ya gideceği şayiası cephe muhitinde ve geride bulunan ahali tarafından bir kötü fikre yorulmaktadır. Bu gibi zevatın muhitinizden uzaklaştırılması, zatı devletlerinin diktatörlük ilan edeceğiniz zannını doğurmuştur...

Efendiler, hakikaten Ethem ve biraderlerinin Türkiye'den uzaklaşmaları, Türkiye'nin ve kendilerinin menfaat ve selameti bakımından uygun idi. Bu sebeple Fuat Paşa'ya, arzu ederlerse, bunları da beraber alıp münasip surette vazifelendirebileceğini söylemiştim. Ethem Bey'in arkadaşı tarafından yazılan bu telgrafname muhteviyatının, yalnız arkadaşının fikri ve hakikate uygun olduğu elbette kabul edilemezdi. Çünkü, ne cephenin ve ne de ahalinin, Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği meselesiyle alakası yok idi. Bilhassa "Ben, diktatör olmak istiyorum, fakat Ethem ve emsali mânidir; onun için bu gibileri uzaklaştırıyorum" zannından bahsolunması büsbütün nazarı dikkatimi çekti.

Ethem ve Tevfik kardeşlerin muhalefete geçmesi

İsmet Paşa'nın cephede faaliyete başlamasını müteakip, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet oturdu. Yokluğunda kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'e vekâleten Kuvvei Seyyare'nin başında kumandan bulunuyordu.

Vaziyeti lüzumu gibi aydınlatabilmek için, bir vakalar zincirinin bazı esas noktalarını işaret etmek münasip olur. Kuvvei Seyyare Kumandanlığı, Karacaşehir'de kendine bağlı olmak üzere gizlice Karakeçili namında bir müfreze teşkil etmişti. Bundan Batı Cephesi Kumandanlığı'nın malumatı yoktu. Bu müfrezenin mevcudiyeti, 17 Teşrinisani [Kasım] 1920'de tesadüfen öğrenildi. Cephe Kumandanlığı'nın, bu müfrezenin mevcudiyeti hakkında malumat talebi ve kıtanın teftişe arz edilmesi emri, Ethem Bey tarafından yerine getirilmedi. Cephe Kumandanlığı'nın, mülki işlere, geri hizmetlere müdahale etmemeleri hakkında verdiği genel emre aykırı olarak, Kuvvei Seyyare Kumandanlığı, bilakis Kütahya havalisinde, her şeyde gösterdiği müdahale ve örfi[1] harekâtını artırdı.

1 Örfi: Yasalarla belirlenmemiş, yasal olmayan şekilde. (Y.N.)

Cephe Kumandanı, Ethem Bey Kuvvei Seyyaresinin diğer Kuvvei Seyyarelerden ayırt edilmesi için "Birinci Kuvvei Seyyare" namıyla yâd edilmesini emrettiği halde, Ethem Bey ve kardeşi bunu nazarı dikkate almak şöyle dursun, bu emre rağmen kendi kendine "Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı" suretinde bir kumanda vaziyeti ortaya çıkardı.

Görülüyor ki, Ethem Bey ve kardeşi, emirleri altındaki kıtaları teftiş ettirmiyorlar ve sahip olmadıkları salahiyet ve unvanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

"Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik" imzasıyla 21 Teşrinisani [Kasım] 1920'de Cephe Kumandanlığı'na gelen bir raporda "13. düşman fırkasının Emîrfakıhlı,[1] İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekte olduğu" ve "kendi mıntıkasında bulunan Gördeslilerin düşman askerini davet ettikleri"ne dair malumat vardı. Halbuki, hakikatte ne düşman fırkası ilerliyordu ve ne de Türk ahalinin düşmanı daveti vaki idi. Bu malumatın özel maksatlarla verildiği anlaşılacaktır. İslam ahalinin düşmanı daveti yalnız bir sebeple izah olunabilirdi ki, o da tarafımızdan zulüm ve tecavüze uğrayacaklarını zannetmeleridir. İşte Cephe Kumandanı, vaziyeti bu noktadan değerlendirerek verdiği genel emirde demişti ki:

Muharebenin buhranı esnasındaki öfkelerin tesiriyle örfi tedbirler almaya katiyen mâni olmak lazımdır. Hıyaneti ne derece muhakkak olursa olsun, hiçbir köy katiyen yakılmayacak, ahaliden hiçbir kimse, hiçbir müfreze tarafından, hiçbir cürüm ile idam olunmayacaktır. Casuslukları ve diğer ihanetleri ortaya çıkmış adamların, muhafaza altında İstiklal Mahkemelerine gönderilmeleri icap eder.

Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey bu emre de itiraz etti.

Efendiler, düşman, kuvvetlerini toplu bulundurmak maksadıyla aldığı tertibat yüzünden, Kuvvei Seyyare Kumandanlığı mıntıkasında bazı yerleri tahliye etmişti. Buralarda mülki hükümet tesis olununcaya kadar ahalinin emniyetle idaresi için acil teşkilat kurmaya lüzum vardı. Bu sebeple, jandarma hizmetinde bulunmuş efrattan ve iyi halli kimselerden seçilerek yüz elli mevcudunda bir sahra jandarma bölüğü teşkil edildi ve Simav ve Havalisi Kumandanlığı namı altında bir makam meydana getirildi. Bu makam, tayin olunan mıntıka dahilinde dahili inzibat işlerine bakacaktı. Kaymakam İbrahim Bey namında bir zatın memur edildiği bu makama, idare ve inzibat itibariyle bu havalideki ahzi asker[2] şubeleri de bağlı olacaktı. Nizamiye kıtaları veya Seyyare kumandanları yalnız askeri harekâttan mesul olacaklardı. Bu havali kumandanlığı teşkili münasebetiyle o civar ahalisine Cephe Kumandanlığı

1 Emirfakılı. (Y.N.)
2 Ahzi asker: Askerlik şubesi. (Y.N.)

tarafından yazılan beyannamede, "Sizin her türlü dertlerinizi dinlemek, adilane bir idare tesis etmek vazifesiyle Simav'da bir havali kumandanlığı teşkil ediyorum" cümlesi vardı. Bu cümleyi, Kuvayi Seyyare Kumandanlığı tarafından kötüye yorumlanacağını göreceğiniz için, bilhassa kaydediyorum.

Düşmandan kurtarılan bu kazalar halkı, kurtarılma tarihinden itibaren iki ay müddetle askeri hizmetten muaf tutulmuşlardı. Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey, birtakım sebepler ve düşüncelerle bu Havali Kumandanlığına da itiraz etti.

Tevfik Bey, 23 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli bir raporunda "Bir düşman fırkasının taarruzu üzerine kuvvetlerini Günan köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini" bildiriyor ve "Sol cenahında[1] bulunan Cümbürdü istikametini temin ediniz" diyor.

Düşmanın ciddi bir taarruzu olmamıştır. Kuvayi Seyyare Kumandanlığı'nın maksadının, nizamiye kıtalarını cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, Tevfik Bey'in verdiği malumatı ciddi kabul ederek, icap edenlere icabı gibi emirler vermiş olmakla beraber, kendisinden de, "taarruz eden düşmanın tahminen kaç top kullanmakta olduğunu" ve "Kuruköy'den cadde boyunca Çamköy'e doğru bir düşman hareketi vuku bulmuş mudur" diye sordu ve Cümbürdü vadisinin İslamköy'e doğru temininin, Güney Cephesi'ne ait olduğunu da bildirdi.

Tevfik Bey, 24 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde Cephe Kumandanlığı'na yazdığı telgrafta, birtakım tarizkâr sözlerden sonra, "bendeniz, kuzey ve güney cephelerinin her ikisi de aynı hükümetin emrinde olduğunu zannediyorum. Mademki değildir, idaresizlik yüzünden, beyhude burada vatan evladını kırdıramayacağım. Yirmi dört saate kadar sol cenahımız kuvvetli bir surette temin edilmediği halde Kuvayi Seyyare'yi ... Efendiköprüsü civarına çekeceğim. Bu hususta mesuliyetin kime ait olduğunu hükümet bulsun, Efendim" diyordu. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Kuvayi Seyyare Kumandanı'na cevap verdi ve dedi ki: "12. Kolordu, sol cenahınızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan başka, geri[2] çekilmiş olan düşmanı kati taarruzla ve zorla yerinden atmak vazifesi kıtalarımıza verilmemiştir. Dolayısıyla Kuvayi Seyyare, düşmanı takip eden bağımsız bir süvari fırkası vaziyetindedir. Düşmanın üstün kuvvetle taarruzlarına karşı yalnız başına tedbirler alır ve düşman, mevziî ve ciddi bir hareket yaptıkça buna karşı kati muharebeden kaçınır. Bu vazifeler süvari fırkalarına verilir. Güney Cephesinde kuvvetli süvari olmadığından, sizin cephenizi süvari hattıyla uzatmaya imkân yoktur. Kuvvei Seyyare ile Güney Cephesinin harici cenahtan karşılıklı olarak yalnız te-

1 *Nutuk*'ta "cenahında". Doğrusu "cenahımda" olmalı. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "geri" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yanlışlıkla "gerek" şeklinde. (Y.N.)

mas ve irtibatı muhafaza etmesi mümkün ve lazımdır. Kısaca, cephemiz iyi idare edilmektedir vs..."

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanlığı, bittabi ordusunun bütçesini düzenlemek istiyordu. Bu maksatla, 22/23 Teşrinisani [Kasım] 1920'de bütün cephe kıtalarından muntazam bir kuvvei umumiye[1] talep edildi. Cephe kıtalarının hepsinden cevap geldi. Kuvayi Seyyare, talep olunan kuvvei umumiyeyi göndermedi. Bu hususta cepheden vuku bulan izah talebine gelen cevapta Tevfik Bey diyordu ki: "Kuvayi Seyyare ne bir fırka, ne de bir muntazam kuvvet haline sokulamaz... Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü subay gördüler mi, Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Ve bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan meydana gelmektedir ve sen yapamıyorsun diye bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur. Kuvayi Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zaruridir... Esasen Kuvvei Seyyare'yi zaptürapt ve intizama koymak değil, bu fikrin meydan almakta olduğunu hissettiği anda dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye yormayınız..."

Tevfik, Cephe Kumandanı'nı tanımıyor

Efendiler, tam bu günlerde, düşmanın, Bursa cephesi ilerisinde, İznik civarlarında bir faaliyeti hissolundu. Cephe Kumandanı bizzat oraya giderek yakından tedbirler almaya mecbur idi. Onun için 28 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey'e cevap verirken: "Bugün Bilecik'e gidiyorum. Dönüşte zatıâlileriyle nerede şifahen görüşmek mümkün olur" sorusunu sormuştu. Cephe Kumandanı'na cevap verilmemişti. Cephe Kumandanı, İznik vaziyetine karşı tedbirler ve tertibat almakla meşgul bulunduğu sırada, Kuvvei Seyyare Kumandanlığı'ndan muharebe raporları gelmemeye başlamış... sebebi sorulmuş:

Raporlar gerektiği vakit Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne yazılmıştır. İmza: Yüzbaşı Tahsin

telgrafı alınmış.

Efendiler, bir cephe kumandanı için, cephesinin bir kısmında cereyan eden hadiselerden malumat alamamak ne kadar müşkül bir haldir. Böyle belirsizlik içinde kalmak bütün cephenin idaresini [illegible] yola sevk edebilir. Tamir edilemez

1 Kuvvei umumiye: Bir birliğin er, subay, silah, cephane, hayvan ve başka gereçleri gibi varlıklarını göstermek ve üst komutanlığa sunulmak için düzenlenen cetvel, genel döküm. (Y.N.)

tehlikelere sebep olabilir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, keyfiyeti Ankara'da bulunan Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem Bey'e 29 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde yazarak raporlar için vekilinin ikaz edilmesini bildiriyor.

İsmet Paşa, 29 Teşrinisani [Kasım] 1920'de bize de şu telgrafı gönderdi:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne
Ankara'da Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

1. Kuvayi Seyyare Kumandanlığı, 27.11.1920 akşamından beri Cephe Kumandanlığı'na rapor vermemektedir.

2. Bugün Ethem Bey'den, vekilini ikaz etmesini rica ettim. Geri alınan arazide mülki idare için meydana getirilen Simav ve Havalisi Kumandanlığı sebebiyle Tevfik Bey'in üzüntü duyduğundan bahis Ethem Bey'den bugün bir telgraf almış ve cevap vermiş idim. Vaziyette dikkat çekici bir fevkaladelik var ise de fazla malumatım yoktur. Orada[1] mevcut malumatın bildirilmesini istirham ederim.

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanlığı'yla Kuvayi Seyyare Kumandanlığı arasında cereyan eden haberleşmelere ve ortaya çıkan vaziyete nasıl temas ettiğimi ve bunları nasıl öğrendiğimi müsaade buyurursanız izah edeyim:

Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey tarafından İsmet Paşa'ya yazılan, firari ve casusların İstiklal Mahkemesi'ne verilmesine itirazı içeren ve Kuvvei Seyyare'nin sol cenahı yirmi dört saate kadar 12. Kolordu'ca temin edilmeyecek olursa kuvvetini Efendiköprüsü'ne çekeceği hakkındaki telgrafnameleri, bana Ankara'da bulunan Ethem Bey verdi. Ben, bittabi bu telgrafları manidar buldum. Kuvvei Seyyare'nin vaziyetinde tedbirler almayı gerektiren dikkat çekici bir hal gördüm. Onun için, İsmet Paşa'ya, bu telgrafları Ethem Bey vasıtasıyla öğrendiğimi bildirdiğim 25 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli telgrafnamemde, "Tevfik Bey'in ehemmiyet verdiğim bu müracaatına karşı ne tarzda cevap verildiğinin ve ne gibi tedbirler alındığının bu gece bildirilmesini rica ederim" demiştim.

İsmet Paşa, cereyan eden haberleşmeyi aynen bildirdi.

Efendiler, bir taraftan da, 28 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinden itibaren, Kuvayi Seyyare'nin sabah ve akşam raporları, Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Mehmet Tevfik imzasıyla doğrudan doğruya bana bildirilmeye başlandı. Tevfik Bey'e şu şifre telgrafı yazdım:

Ankara, 29/30 Teşrinisani [Kasım] 1920

Birinci Kuvvei Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Beyefendi'ye

İki üç günden beri doğrudan doğruya tarafı âcizaneme göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Batı Cephesi Ordu Kumandanlığı'na verilmiş olduğunun

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "Orada" sözcüğü, 1934 basımında "Oraca" şeklinde. (Y.N.)

kayıtlı bulunmadığı nazarı dikkatimi çekti. Bir yanlışlık mıdır, yoksa bir sebebe mi dayanmaktadır? Bu konuda malumat verilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Bu telgrafıma Tevfik Bey'den cevap almadım. Fakat, Ankara'da bulunan Ethem Bey'den merhum Hayati Bey'e şöyle bir tezkere gönderildi:

30.11.1920

Hayati Bey Kardeşime

Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki yanlış anlamanın sebepleriyle bu hususta her ikisiyle vaki haberleşmelerimizi aynen takdim ediyorum. Lütfen Paşa Hazretleri'ne okunup gösterilerek yanlış anlamaya meydan verilmemesini rica ederim, Efendim.

Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı
Ethem

Efendiler, bu tezkereye ekli haberleşmelerde dikkat çekici olan noktalar şunlardı: Tevfik Bey, kardeşine diyor ki: "Simav ve Havalisi Kumandanlığı'na katiyen ihtiyaç yoktur. Bu havali kumandanının Eskişehir'e dönmesi için şimdi emir verdim." Tevfik Bey, İsmet Paşa'nın halka hitaben beyannamesini de şu suretle yorumluyordu:

Bu beyanname, bulunduğumuz mevkilerde bizim adaletsiz, emniyetsiz, namussuzcasına hareket ettiğimizi ilan ediyor... Kuvayi Seyyare bunu katiyen kabul etmez. Bu noktalar halledilinceye kadar, Kuvayi Seyyare Batı Cephesi Kumandanlığı'nı tanımayacaktır.

Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa'ya yazdığı telgrafta, biraderinin üzüntüsünden bahsettikten sonra, bu icraatın dönüşüne ertelenmesini rica ediyor. Biraderine de, Batı Cephesi Kumandanlığı'na yazdığından ve itidal ve nezaketle hareket etmenin ve karşılık vermenin lüzumundan bahsediyor. Tevfik Bey 28 Teşrinisani [Kasım] 1920'de Ethem Bey'e yazdığı cevabi telgrafında:

"Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Kumandanı'nı bundan böyle amir tanımayacağımı ve Simav'a gönderdiği kumandanına bugün maiyetiyle Eskişehir'e dönmesi için emir verdiğimi ... yazmıştım" dedikten sonra "Bu hususta başka şey düşünemem ve düşünebilmek imkânı da yoktur, Efendim" diyordu.

Tevfik Bey'in, biraderine olan aynı tarihli diğer bir telgrafnamesinde de:

"... En küçük bir şey hissedersem bu yeni meydana getirilen kumandanlığın bütün mensuplarını muhafaza altında Batı Ordusu'na iade edeceğim. Batı Ordusu Kumandanı İsmet Bey'in bu cephe kumandanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum" denilmekte idi.

Efendiler, bundan sonra Kuvayi Seyyare'nin muharebe raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı Cephesine gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuvvei Seyyare Kumandanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerine sansür koymuş. Telgraf ve telefon hatlarının Kuvvei Seyyare Kumandanlığı'nın haberleşmeleriyle meşgul olduğundan bahisle cephe ile haberleşmeler aleni ve resmi surette yasaklanmış. Aynı zamanda, Kuvvei Seyyare'nin Eskişehir civarına tecavüzlerde bulunacağı yayılmıştı.

Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileriyle hemfikir olan bazı arkadaşlarının milli hükümete isyanı

Muhterem efendiler, bu vaziyeti hep beraber değerlendirmeye yarayacak kadar malumat arz ettiğimi ümit ederim. Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileriyle hemfikir olan bazı arkadaşları, milli hükümete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının tatbikine cephede Tevfik Bey vesile ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken, Ankara'da Ethem Bey ve mebus olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları siyaseten çalışıyorlardı. İsyan planında muvaffak olabilmek için, her şeyden evvel buna mâni tasavvur olunan Batı Cephesindeki ordunun başındaki kumandanı, itibar ve makamından düşürerek, orduya hâkim olmak elzem idi. Ondan sonra da, Meclis kamuoyunu tamamen kendi lehlerine çevirerek kumandan veya vekil veya hükümet düşürmekte kolaylığa mazhar olmak mühim idi. İşte bu maksatlarla çalışmakta olduklarına bizde şüphe kalmamıştı. Ethem Bey'in İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı mülayim ve nazikane bazı kelimelerin henüz zaman kazanmak maksadına yönelik olduğuna ve meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasında yanlış anlamadan doğan bir üzüntüden, en nihayet Tevfik Bey'in asabiyetine mağlup olarak fazla hareketinden ibaret gösterip, kendilerinin gayet itaatkâr ve mütevazı olduklarını bir zaman için daha göstermeye çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi. Biz de, vaziyeti olduğu gibi ciddi kabul ettik. Siyasi ve askeri tedbirlerimizi ona göre tatbike başladık.

Efendiler, arz etmeliyim ki, her bakımdan gerek cephede ve gerek Ankara'da icap eden tedbirleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyanları halinde bastırılıp cezalandırılabileceklerine şüphem yoktu. Onun için gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle edep ve itaat dairesine sokmaya çalışmayı, bunda muvaffak olamadığım takdirde, kamuoyunda daha ziyade açıklık kazanacak olan tecavüz-

kâr faaliyet ve hareketlerinin icabını yapmayı tercih ediyordum. Bu düşünceyle Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Beyleri ve bazı zevatı beraber alarak bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya, 2/3 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihinde karar verdim. Ethem Bey'in bu seyahatte bana refakatten kaçınacağını tahmin ediyordum. Halbuki, her halükârda Ethem Bey'i beraber alıp götürmek bence lüzumlu idi. Bunun için, arzusu olsun olmasın, Ethem Bey'i beraber götürmek veyahut ısrarı halinde ona göre muamelede bulunmak üzere icap eden tedbirleri de emretmiştim.

Hakikaten, ertesi günü Ethem Bey, hastalığından bahsederek beraber seyahat edemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey'in rahatsızlığının seyahate mâni olduğunu söyledi. Israr ettim. Nihayet, 3 Kânunuevvel [Aralık] 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e hareket ettik. Ethem ve biraderi Reşit Beylerden başka beraber bulunan arkadaşlardan başlıcaları şunlardı:

Kâzım Paşa, Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey.

4 Kânunuevvel [Aralık] 1920 sabahı erkenden henüz ben uykuda iken tren Eskişehir'e vardı. Daha evvel İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan, Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durup hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim. Birkaç dakika sonra, "hazırız" denildi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan araştırmadan anlaşıldı ki, herkes hazırdır ama Ethem Bey bir arkadaşıyla beraber ortada yoktur. Derhal Ethem Bey'in firar ettirildiğine hükmettim. Fakat bu hükmü kimseye söylemedim. Yalnız "O halde" dedim, "Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz."

İsmet Paşa da, telgraf başında özel görüşmeden sonra Eskişehir'e hareket etti. Daha evvel yalnız ve özel görüşmemiz lüzumlu olduğundan, ben de bir iki istasyon ileri giderek, buluştuk. Beraber 4 Kânunuevvel [Aralık] 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep beraber bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu biraderinden sordum. "Rahatsızdır, yatıyor" dedi. O gece İsmet Paşa karargâhında, Kâzım Paşa, Celâl Bey, Hakkı Behiç Bey hazır olduğu halde Reşit ve Ethem Beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilave etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik; fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şu idi: "Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!"

Milli mücadelenin ilk günlerinden birinde
Büyük Millet Meclisi Reisi ve Batı Cephesi Kumandanı.

Bu habere rağmen sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

Şu noktayı da izah etmeliyim ki, ben Eskişehir'e resmi bir sıfatla gitmemiştim. Bazı arkadaşların da hazır bulunmasıyla İsmet Paşa ile olan buluşma ve görüşmelerimizi tarafsız bir arkadaş sıfatıyla yaptığımı söylemiştim. İsmet Paşa, vaziyeti, cereyan eden haberleşmeleri, Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili sıfatıyla Tevfik Bey'in aldığı serkeşane vaziyeti izah etti. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi namına cevap veriyordu. Reşit Bey, gayet kaba ve saldırganca konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini ve bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu pervasızca söylüyor ve ordu, disiplin, kumanda, hükümet kavramlarına ve bunların icaplarına dair söylenen fikirlere kulak dahi vermiyordu. Onun üzerine ben dedim ki: "Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatıyla ve sizin lehinizde bir neticeye ulaşmak samimane hissiyle görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve hususiyete ait vaziyetim son bulmuştur. Şimdi karşınızda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin Reisi bulunmaktadır. Devlet Reisi sıfatıyla Batı Cephesi Kumandanı'na halin icabını tatbikte salahiyetini kullanmasını emrediyorum." Hemen İsmet Paşa da dedi ki: "Maiyetimde bulunan kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben, onu terbiyeye ve cezalandırmaya muktedirim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu vazifenin kolayca yapılması için yardımını rica etmiş değilim. Ben vaziyetin icabını yaparım."

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi vaziyet üzerine avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan Reşit Bey, derhal sığınırcasına bir vaziyet aldı ve ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir hal çaresi bulabileceğini beyan etti. Bundan bir netice çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini aydınlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydanda idi. Buna rağmen Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü İsmet Paşa'nın hazırlatacağı özel bir trenle Kütahya'da kardeşlerinin yanına gitmesine olur verildi. Kâzım Paşa'nın da Reşit Bey'le beraber gitmesi münasip görüldü. Hareket ettiler.

Bilecik Görüşmesi Muhterem efendiler, müsaadenizle bu hikâyeyi şimdilik burada bırakacağım. Aynı günde, yani 5 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Bilecik istasyonunda bekleyen Ahmet İzzet Paşa heyetine temas edeceğim.

Hatırınızdadır ki, İzzet Paşa'nın talep ve teklifi üzerine kendileriyle Bilecik'te buluşmak kararlaştırılmıştı. Heyet, ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Heyet, İzzet, Salih Paşalarla sefirlerden Cevat, Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir Beyler ve Hoca Fatin Efendi'den mey-

dana gelmekte idi. Bilecik istasyon binasının bir odasında birleştik. İsmet Paşa da beraberdi. Görüşme şu tarzda cereyan etti: Ben, ilk söz olarak "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi" diyerek kendimi takdim ettikten sonra, "Kimlerle müşerref oluyorum" sorusunu yönelttim. Salih Paşa benim maksadımı anlayamayarak kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğunu izaha kalkışırken, ben hemen İstanbul'da bir hükümet ve kendilerini o hükümetin ricali olarak tanımadığımı ve eğer İstanbul'da bir hükümetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileriyle görüşmekte mazur olduğumu beyan ettim. Ondan sonra, sıfat ve salahiyet söz konusu edilmeyerek fikir alışverişinde bulunmak uygun görüldü.

Konuşmanın bazı safhalarına Ankara'dan beraber gelen bazı mebus arkadaşları da iştirak ettirdim. Birkaç saat cereyan eden konuşmadan, gelen zevatın esaslı hiçbir malumat ve kanaatleri olmadığı anlaşıldı. Nihayet, İstanbul'a dönmelerine müsaade etmeyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi tebliğ ettim.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da

Zaten beklemekte bulunan trenle hareket olundu. 6 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul heyetini, arzuları hilafına alıkoymuştum. Fakat bunu ilan etmeyi faydalı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşalardan ve diğer zevattan milli hükümet işlerinde istifadeyi düşünerek haysiyetlerini saklı bulundurmak istedim. Bu maksatla, Ankara'ya gelir gelmez matbuata verdiğim resmi ajans tebliğinde, söz konusu zevatın, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle temas etmek vesilesiyle İstanbul'dan çıktıklarını ve memleketin hayır ve selametine daha verimli ve tesirli bir surette çalışmak üzere iltihak eylediklerini ilan ettirdim.

Efendiler, biz İzzet Paşa heyetiyle Bilecik-Ankara yolu üzerinde bulunduğumuz 5/6 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihinde Reşit Bey'den, Kütahya'ya vardığından ve ertesi günü Tevfik Bey'le buluşacağından, Ethem Bey'in de oraya ulaştığından bahseden ve fakat henüz olumlu bir mana ifade etmeyen telgraf aldım. Dört gün sonra da Reşit Bey'in dönerken Eskişehir'den gönderdiği 9 Kânunuevvel [9 Aralık] tarihli bir telgrafnamede, "Tevfik ile olan mesele iyi neticeye bağlanmıştır" denildikten sonra, "lakin tanımak ve tanıtmak istediğimiz zevatın basit ve zamana layık düşünememeleri veyahut düşünemediklerine bin bir işaret konmuştur" ibaresi okunmakta idi. Reşit Bey tarafından Eskişehir'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya da, meselenin hal ve haberleşmenin temin edildiği ve Simav Havalisi Kumandanlığı'nın iade olunabileceği söylenmiş idi. 9 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Ethem Bey'den de[1] aldığım bir şifre telgrafnamede, meselenin İsmet Paşa tarafından bile bi-

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "de" bağlacı 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

le ve zamansız çıkarılmış olduğu anlatılmak isteniyordu. O zaman seryaverim bulunan Salih Bey'in de, güya almakta olduğu tedbirler ve tertibattan aynen haberdar edildikleri zikrediliyordu. Benim evhama sevk edildiğimi delilleriyle haber aldığını yazıyordu. Ondan sonra, birtakım tatminkâr cümlelerle, Kuvayi Seyyare'ye mensup olup Maden'den iltihak etmek üzere dönen ve Erkânıharbiyei Umumiye'nin emriyle Güney Cephesi'ne sevk edilen bir müfrezesinin kendine iltihakını ve Kuvayi Seyyare'nin Fuat Paşa zamanında seyyar jandarma teşkilatı icabınca bütçeye dahil edildiğinden bahsederek fazla para temin etmek istediği görülüyordu.

Benim üç gün sonra buna verdiğim tatminkâr cevapta, "Son günlerin fiili tecellilerinin beni vehme değil, fakat tereddüde sevk ettiğini itiraf ederim" dedikten başka "... genel vaziyetimizin ahenk ve intizamını ihlalde hiç kimseye müsamaha eylememesini" yazdım.

Ethem ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlardı

Hakikatte mesele hallolunmamıştı. Vereceğim izahattan anlaşılacaktır ki, Ethem Bey ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlardı. Maksatları, mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet getirip toplamak ve Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetlerini ve Lefke'de bulunan Gök Bayrak Taburu'nu kendine iltihak ettirmek ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendisiyle beraber isyanını temin etmek, bir taraftan da cephe kumandanlarını düşürmek ve ordu subaylarının ve efradının kendilerine karşı koymamaları için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı. Hakikaten, Simav ve Havalisi Kumandanı, Simav'a gitmek üzere Kütahya'dan geçerken, Ethem ve Tevfik Beyler tarafından çağırtılarak kendi emirleri altında ve gösterecekleri mahalde istihdam edilmek üzere Kütahya'da kalması emrolunmuştur. Bu emirlerinin teyidi lüzumunu da 10 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Cephe Kumandanlığı'ndan temenni etmişlerdir. Görülüyor ki, "her şey hallolundu" denildiği halde başlangıçtaki itaatsizlik aynen muhafaza edilmekte idi.

Ethem Bey, Konya, Ankara, Haymana dahil, her tarafa ellerinde özel şifreler bulunan, irtibat subayı unvanıyla birtakım memurlar göndererek yeniden silah ve hayvan tedarikine başladı. Bunlara verdikleri vazife ve hükümet memurlarına yaptıkları tebliğler hakkında bir fikir edinmek üzere, mesela 7 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Ankara kuzeyinde Kalecik kaymakamına yazdığı tezkereyi aynen okuyayım:

Kütahya, 7 Kânunuevvel [Aralık] 1920

Kalecik Kazası Kaymakamı Canibi Vâlâsına

Kuvayi Seyyare müfreze kumandanlarından olup aşağıda künyesi yazılı İsmail Ağa kazanız dahilinde Kuvayi Seyyare'ye mensup olup izinli ve izinsiz mücahitler

ile yeniden silah ve hayvan tedarikiyle, iltihak edecek vatanperverleri alıp getirmek vazifesiyle memuren Kalecik'e gönderilmiştir. Kendisine gerekli her türlü kolaylığın ve vatani yardımın yapılmasını rica eylerim, Efendim.

Umum Kuvayi Seyyare ve
Kütahya Havalisi Kumandanı
Ethem

Batı Cephesi Kumandanı'nın, Kuvayi Seyyare Kumandanlığı'ndan mevcut cephane miktarını ve son Gördes Muharebesi'nde ne miktar topçu cephanesi sarf edildiğini sorması üzerine, Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik imzasıyla 11 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de "... Bu yazışınızdan bize emniyet etmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenir, ne içilir, ancak düşmana atılır. Bu emniyet meselesi hatıra geliyor ise, cephane göndermeyebilirsiniz" tarzında cevap verilmekte idi.

Efendiler, burada ufak bir noktaya dikkatinizi çekeyim. Görüyorsunuz ki, Ethem Bey cephede ve kuvvetinin başında olduğu halde, Tevfik Bey yine vekil sıfatıyla haberleşme ve muamelede bulunuyor. Aynı kuvvet üzerinde, aynı salahiyette iki kumandan...

Cephe Kumandanı, 13 tarihinde sorulan soru ve alınan cevap suretlerini malumat için bana göndermişti. Hükümetçe, anahtarı olmayan şifreler ve özel şifreler kullanılması bütünüyle yasaklanmıştı. Halbuki Ethem Bey'in özel memurları ve mebuslardan bazı arkadaşları, bu yasağa riayet etmeksizin, şifre haberleşmelere devam etmekte idiler. Bittabi bunlara engel olundu. Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa'ya 13/14 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihli bir müracaatıyla "bazı ihtiyaçlar vesaire hakkında Ankara ve Eskişehir Kuvayi Seyyare irtibat subaylarına verilen telgrafların alıkonulmakta olduğu anlaşılmıştır. Haberleşmelerimizin yasaklanması veya müşkülata uğratılması suretiyle vaki muameleye lütfen son verilmesini rica ederim" diyordu. Halbuki, irtibat subaylarının açık haberleşmeleri yasaklanmamıştı. Yasaklanan, özel şifre haberleşmesi idi. Bilhassa Ethem Bey'in bahsettiği Ankara ve Eskişehir'deki subayların hiçbir haberleşmesi yasaklanmış ve bu subaylar tarafından Ethem Bey'e şikâyet vaki olmuş değildi. O günlerde Eskişehir'de çektirilmeyen bir özel şifre vardı. Fakat o, kumandan ve mebus diye imza atan Ethem Bey'in bir arkadaşının şifresi idi. Onun için İsmet Paşa, Ethem Bey'e verdiği cevapta bu hususta muhbirin kim olduğunun bildirilmesini talep etmişti.

Çerkez Ethem, hükümetin kanunlarını tanımıyor

Efendiler, başlı başına nazarı dikkati çeken bir muameleyi de burada zikredeyim. Bu tarihlerde Kütahya'da Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet

Asım Efendi namında bir zat bulunuyordu. Kütahya'da Mevki Kumandanı unvanıyla Ethem Bey tarafından tayin edilmiş, Abdullah Bey namında da biri vardı. Bu kumandan, firari askeri efrat ailelerinden bazılarını tehcir edilmek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi'ye gönderir. Mutasarrıf Vekili, tehcir muamelelerinin son kanun icabınca İstiklal Mahkemesi'ne aidiyetinden bahsederek evrakı kumandanlığa iade eder. Bunun üzerine Mevki Kumandanı, Mutasarrıf Vekili'ni gece vakti makamına getirtmeye kalkar. Mutasarrıf Vekili, gece meşgul olduğundan sabahleyin görüşebileceğini bildirir. Kumandan'ın gönderdiği neferler Mutasarrıf Vekili'nin ikametgâhının harem kapısını kırmak suretiyle zorla hanesine girerek büyük hakaretle kendisini alırla: ve götürürler. Sorguladıktan sonra aynı gece silahlı kuvvet ile on dört saat mesafede bulunan Kuvvei Seyyare Kumandanlığı'nın huzuruna götürürler. Ondan sonra da Kütahya'dan ihraç edip uzaklaştırırlar. Kadı olmak ve mutasarrıf vekili bulunmak hasebiyle muhtelif vekâletlerin büyük bir memuru olan bir zatın uğradığı tecavüz ve muamele, bittabi doğrudan doğruya hükümete yöneltilmiş bulunuyordu. Bu vaka üzerine Meclis'te hükümetten izah talep edildi. Ait olduğu vekâletler, Cephe Kumandanlığı'ndan vakaya cüret edenlerin Divanı Harbe sevklerini talep ettiler. Cephe Kumandanı'nın, Kuvayi Seyyare Kumandanlığı'ndan tahkikat icrasına ve neticenin bildirilmesine dair yazılan telgrafına, 19 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandan Vekili Mehmet Tevfik imzalı gelen cevapta: "Abdullah Bey her ne yapmış ise tarafımdan verilen kati emir üzerine yapmış ve yapmaya mecbur idi. Bu meselenin gerekçesi icap eden vekâletlere arz edilmişti... Adı geçenin dönmesine kati emir verildiği tarafı âlinizden bildiriliyor. Döndüğü halde... mutlaka idam edeceğim..." deniliyordu.

Efendiler, milletin vekillerinin emriyle vazifesine iade edilmek istenilen bir memurun idam edileceğinin bildirilmesi, elbette esas hükümler ve kanunlar ile bağdaştırılamazdı. 13 Kânunuevvel [Aralık] 1920 günü Ethem Bey, Ankara'da biraderi Reşit Bey'le makine başında açık telgraflarla uzun uzadıya görüştü. Bu haberleşmelerin özeti şu idi: Ethem Bey "Meseleyi mutlaka Meclis'te bahis konusu ettiriniz. Sarı Efe denilen Edip'in, müfrezesiyle beraber Gök Bayrak Taburu'na iltihakı için haber gönderiniz. Meclis vasıtasıyla kumandanları çektiriniz. Meclis vasıtasıyla olamadığı takdirde bunu idareten hemen temin ediniz" diyor ve "patlatacağı bombaları ta İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının pek yakın olduğunu" söylüyor. Reşit Bey'in verdiği cevaplar arasında da, nazarı dikkati çeken şunlar vardı: "Kuvvei Seyyare'nin düşmana karşı müdafaa etmemesini, bunu fırkalara bırakmasını ve Edip'le bizzat haberleşmesini, buna engel olunduğu takdirde Cephe Kumandanı'yla tekrar alakayı kesmesini" söylüyordu.

Reşit Bey, bu haberleşmeleri olduğu gibi bana gönderdi. Kendisi yanıma gelmedi. Zaten Eskişehir'den Kütahya'ya gidip döndükten sonra yanıma gelmemişti. Kendisini nezdime getirttim. Ne istediklerini sordum. "Cephe kumandanlarını değiştiriniz" dedi. "Yerine koyacak adamlarımız yoktur" dedim. "Beni tayin ediniz, ben daha iyi yaparım" dedi. "Cephe kumandanlarını değiştirmek mühim bir meseledir. Genel vaziyetimizi zaafa uğratır. Böyle bir teklifi kabul etmek kolay ve uygun değildir" cevabını verdim.

Aynı günde, yani 13 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Ethem Bey'e de yazdığım bir telgrafta, Reşit Bey'le makine başındaki haberleşmelerini okuduğumu söyledikten sonra, meselenin Meclis'te resmen söz konusu edilip görüşülmesinin uygun olmadığını, Edip'in yerinden oynatılmasının caiz bulunmadığını bildirdim. Aynı tarihte Ethem Bey verdiği cevapta, meselenin ciddi olduğunu söyleyerek kumandanlar aleyhinde sözler sarf ediyordu.

Efendiler, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan kumandanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar. Vekâletleri ve hükümeti tanımıyorlar. Yalnız güya bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi arzularına göre harekete geçireceklerini ümit ediyorlar. Bana ve Meclis'e uysal görünerek büyük bir faaliyetle hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Ethem Bey, 18/19 Kânunuevvel [18/19 Aralık] tarihli bir telgrafıyla da, yine Edip'in müfrezesiyle kendisine iltihak ettirilmesini benden rica ediyordu. Talebini haklı göstermek için de diyordu ki:

Anadolu harekâtı ve isyanların bastırılması zamanında vaziyet icabı Biga havalisinde terk ettiğim ve daha sonra Düzce'ye geçici olarak sevk edilen Birinci Kuvvei Seyyare'ye mensup Edip Bey'in, müfrezenin büyük kısmı İzmir ve havalisi gönüllülerinden olan 250 süvari, 200 piyade, bir cebel takımı,[1] iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvari efradından meydana gelen müfrezemizin, İzmir sınırına yaklaşmamız dolayısıyla kendilerinden daha fazla istifade edileceği tabii bulunmakla beraber, devamlı olarak da müracaat vaki olmakta bulunduğundan ve şu anda o havalide asayiş vesairenin de emniyet verici bir raddede olduğu Edip Bey tarafından da bildirildiğinden, münasip diğer bir kıta ile söz konusu mıntıka teslim alınarak, adı geçen Edip Bey'in müfrezesinin harp vasıtalarıyla Kuvayi Seyyare'ye iltihakının lazım gelen makamlara emir ve havalesini rica eylerim.

Efendiler, bu telgrafnamede ileri sürülen fikirlere en tecrübesiz ve en basit muhakemeli birinin dahi kani olması kabul olunabilir mi? Kütahya'da bulunan bir zat İzmir sınırına yaklaşmaktan bana bahsediyor. Düzce ve havalisinde vaziyetin emniyet verici olduğunu benden daha iyi haber alıyor. Edip Bey müfrezesinin kuvvetini teferruatıyla saydıktan sonra bu müfrezenin harp vasıtalarıyla beraber iltihakı ricasını yerine getirilebilir göreceğimi zannediyor.

1 Dağ topu takımı. (Y.N.)

Bu telgraf üzerine, 19 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de, hususi olarak bizzat Düzce'de Müfreze Kumandanı Edip Bey'e, Ethem Bey'in talebinden ve kendisinin bunu arzu ettiğinin bildirildiğinden bahsederek ve fakat müfrezesinin o havalide mevcudiyetine kati ihtiyaç bulunduğunu da zikrederek yazdım.

Edip, 19/20 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de verdiği cevapta, müfrezesinin o mıntıkada kalmasının zaruri olduğunu bildirdi. Buna, müfrezesinin, Kuvvei Seyyare mürettebatı gibi aynı tahsisatla istihdamları hususunun temini istirhamını ilave etmek fırsatını da kaçırmamıştı.

Efendiler, Ethem ve arkadaşları, Ankara yakınında Haymana'da da ayrıca bir kuvvet toplamaya teşebbüs ettiler. Hırsızlık maddesinden Ankara'da tutuklu iken daha sonra tahliye olunan Van mültecilerinden Musa Bey zade Abbas namında biri, elinde vesika olduğu halde beş on kişi ile Haymana havalisinde efrat toplamaya başladı. Bu adam, 19 Kânunuevvel'de [19 Aralık'ta] yakalanabilmiş ve Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmişti. Bunu yakalamak ve avenesini dağıtmak için özel ve seri tertibat almak lazım geldi. Bu maksatla Haymana'ya gönderilen özel bir kuvvet, şimdi mebus bulunan Recep Zühtü Bey kumandasında sevk olunmuştu. Recep Zühtü Bey, Abbas'ı üç arkadaşıyla yakaladıktan sonra mühim bir hücuma maruz kalacağını kuvvetle muhtemel gördüğünden, tutukluları, yolunu değiştirerek Polatlı üzerinden trenle Ankara'ya getirmeye mecbur olmuştu.

Demirci Efe de harekete geçiyor Efendiler, Demirci Efe, Ethem Bey'le haberleştikten sonra özel bir vaziyet aldı. Bu hissolunur olunmaz, Güney Cephesinde bulunan Refet Bey süvarileri derhal üzerine gönderildi. 15/16 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Dinar civarında İğdecik köyünde bir gece baskınıyla[1] Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış... Kendisi beş on kişiyle firar etmiş. Efe, çok sonra iltica ederek affa mazhar olmuştur.

Efendiler, Reşit Bey, 20/21 Kânunuevvel [20/21 Aralık] gecesi evinde dört kişiyi, ordu subaylarını ve bilhassa efradını, Kuvvei Seyyare ile bir çarpışma halinde ayartmaya memur ediyordu. Bu dört kişi şunlardı: *Yeni Dünya* gazetesinde Hayri, Arif Oruç'un kız kardeşinin oğlu Nizamettin, Müşir Fuat Paşa zade Hidayet ve arkadaşı Şükrü Beyler... Bunlar, 21 Kânunuevvel'de [21 Aralık'ta] trenle Eskişehir'e hareket ettiler. Beraberlerinde Ethem Bey'in kâtibi olan birisi de vardı. Bunların içinden biri, trenin hareketinden evvel gizli bir surette istasyondaki ikametgâhıma gelip, bana keyfiyeti bildirdi. Bu zat, propagandayı tertip ve idareye memur imiş. Reisleri Hidayet Bey imiş. Para sarfı salahiyeti de onda

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "baskınıyla" sözcüğü yerine, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "baskınla". (Y.N.)

imiş. Muhbir olan, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Ethem Bey'den talimat aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Diğerleri Eskişehir'de bekleyeceklerdi.

Ben, bu zata, "Biz Ethem Bey ve kardeşleri hakkında muhabbetkârız. Onlar, beyhude telaşa düşüyorlar. Bu teşebbüslerinden üzüntü duydum. Fakat Ethem Bey'in orduyu karıştırmak için vereceği talimatı bilmek isterim" dedim ve arkadaşlarıyla beraber kendilerini hareketlerinde serbest bıraktım.

Eskişehir'de İsmet Paşa'ya, Afyon Karahisarı'nda Fahrettin Paşa'ya malumat verdim ve bu adamların takip olunmaları lüzumunu bildirdim.

Muhbir, ihbarlarında sadık olduğunu daha sonra fiiliyat ile ispat etmiştir.

Efendiler, Kâzım Paşa, Reşit Bey'le beraber Kütahya'da Ethem ve Tevfik Beylerle görüşüp konuştuğu zaman, Ethem Bey'in ifadelerinden dikkat çekici noktaları bana şu suretle özetlemişti:

1. Ankara'daki hükümet, gayenin teminine kabiliyetli ve muktedir değildir. Bu hükümete karşı miskin davranmamız caiz değildir.

2. Fiili teşebbüsümüzün mahiyetini kötüye yoracaklardır. Fakat neticede muvaffak olursam, herkes bana hak verecektir.

3. Refet Bey'le aramızda izzetinefis meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in izzetinefsini tercih ediyor ve bizimkini kırıyor. Her halde Refet Bey'i önüme katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterim. Ölürsem de bu takipte öleyim.

4. Biz çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit'in Ankara'da Meclis'te vaziyeti bizi aldatmıştır. Meclis'in ne ehemmiyet ve mahiyeti vardır?

Reşit, orduyu yoldan çıkarmaya teşebbüs ediyor

Kâzım Paşa, bu fikirleri dinledikten sonra, "Türkiye'nin Batı Cephesinden başka doğuda, güneyde, merkezde dahi orduları vardır. Bu orduların başında ve içinde büyük kıymette ve kudrette kumandanlar ve subaylar vardır. Bütün bunlarla beraber bir[1] millet vardır" diyerek kendilerini sakin ve ılımlı bir vaziyete getirmeye çalışmıştı.

Efendiler, Reşit Bey, Meclis'te hararetli telkin ve teşebbüslerde bulunuyordu. Bir gün, Meclis'te kırk elli kadar mebus toplanmış. Bunlar, cephe hakkında bazı şüpheler varmış, Heyeti Vekile'yi davet ederek, bunu anlamak istiyorlarmış. Bolu mebusu bulunan merhum Yusuf İzzet Paşa, bu vaziyeti ve toplanan mebusların arzusunu bir mektupla bana bildirdi. Ben, toplantı halinde bulunan Heyeti Vekile nezdinde bulunuyordum. Heyeti Vekile, bu suretle toplanan mebusların herhangi bir mesele hakkında izah istemek için hükümeti davet etmesi usule uygun değildir, kabul edemeyiz, dedi. Ben, bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa vasıtasıyla tebliğ etmekle beraber, şahsi fikrim olarak ila-

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "bir" sözcüğü 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

ve ettim ki: "Siz mebussunuz, ben de reisinizim. Herhangi bir mesele hakkında benimle görüşmek isterseniz memnuniyetle kabul ederim." Benim cevabımı, Yusuf İzzet Paşa, toplantı halinde bulunanlara tebliğ ettiği vakit, Reşit Bey ayağa kalkarak:

"Efendiler! Bu cevap, göğsünüzü kapayın! demektir. Malumu âlinizdir ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması disiplin icabıdır."

Reşit Bey'in, "Reis bizi askeri inzibat altına almak istiyor" demek istediği anlaşılıyor.

Söz konusu toplantıyı tertip eden, bittabi Reşit Bey ve bazı arkadaşları idi.

Reşit Bey, Ankara'da bulunan İzzet Paşa heyetiyle de yaptığı temas ve konuşmalara dayandırarak, paşaların İzmir'i, İstanbul'u kurtararak barış yapılabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, tutuklandıkları noktası üzerinde bir cereyan da uyandırmıştı.

22 Kânunuevvel [Aralık] 1920 günü, Reşit Bey'i ve vekillerden ve mebuslardan on beş kadar arkadaşı hükümetteki daireye davet ettim. Bu arkadaşlar arasında, Celâl Bey, Kâzım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet ve Emir Paşalar vardı. Fevzi Paşa Hazretleri de hazır bulundu. Bu heyete, söz konusu meselenin bütün gelişme seyrini, icap eden vesikaları da göstermek suretiyle, açık bir tarzda izah ettim. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. Düşman tecavüzlerine karşı yegâne kuvvetin, Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim teşkil ettiğimiz fırkaların çil yavrusu gibi dağılacaklarını beyan ederek, her halde Ethem Bey kuvvetinin artırılmasına ve takviyesine ihtiyaç olduğunu bildirdi. Cevaben dedim ki: "Ethem Bey'in şahsen tesiri altında olarak kullanabileceği kuvvetin azami miktarı bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir. Bu artırılırsa, disiplinsizlikten dağılıp, felaket sebebi olur. Her halde, memleket mukadderatının şahsa bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına tabi muntazam kıtalara verilmesi lazımdır. Kuvayi Seyyare, belirli bir kadro dahilinde verilen emirlere tamamen itaat etmek ve boyun eğmek şartıyla istifadeli olabilir."

Reşit Bey, ortaya konulan hakikatleri teslim eder gibi bir vaziyet aldı. Bunun üzerine, son bir teşebbüs olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla beraber kardeşlerinin yanına gidip nasihatlerde bulunması kabul edildi.

Bundan sonra, meselenin halli için şimdiye kadar yaptığım şahsi teşebbüslere de son vereceğimi, heyete beyan ettim. Heyet, Kuvvei Seyyare'ye, hükümetin son ve kati talepleri olmak üzere şu hususları tebliğ edecekti:

1. Kuvvei Seyyare, diğer kıtalar gibi emir ve kumandaya tamamen tabi olacak ve kanun haricinde her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.

2. Kuvvei Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir suretle adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son

verecektir. Efrat ihtiyacı, diğer kıtalar gibi, vaki olacak müracaat üzerine cephe kumandanlığınca temin edilecektir.

3. Kuvvei Seyyare, firarilerini yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar tayin edip göndermeyecek, firarileri, diğer kıtalarda olduğu gibi, cephe kumandanlığınca takip ettirilecek ve yakalattırılacaktır.

4. Kuvvei Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının şahısları hükümetçe malum olacak ve bu irtibat subayları elinde bulunacak şifrenin bir sureti de bize verilecektir.

Çerkez Ethem'e bir nasihat heyeti gönderiliyor

Bu şartlar yerine getirildiği takdirde, Kuvvei Seyyare, şimdiye kadar olduğu gibi, belirli bir kadro dahilinde yine vazifesine devam edecektir. Reşit Bey'le beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi Beyler 23 Kânunuevvel'de [23 Aralık'ta] öğleyin Ankara'dan hareket ettiler ve 24 Kânunuevvel [24 Aralık] günü öğleden sonra saat 4.45'te Kütahya'ya vardılar.

Efendiler, Ethem, Tevfik Beylerin Cephe Kumandanı'nın malumat ve uygun görüşü olmaksızın mıntıkalarında bulunan nizamiye kıtalarını cepheye dağıtarak Kuvvei Seyyare'nin hafif yüklü efradını Gediz'de ve Pehlivan Ağa müfrezesini Kütahya'da toplamış olduğunu haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Kütahya'da Celâl Bey ve arkadaşlarına yazdığım açık bir telgrafta, "Bu hareket tarzından maksat ve mananın ne olduğunu katiyen bilmek isterim. Bu konudaki kanaatinizin bildirilmesini makine başında beklerim" dedim. Bu telgrafın suretini, İsmet, Refet ve Fahrettin Paşalara şifre ile bildirerek nazarı dikkatlerini çektim. Heyet, müşterek imza ile şu kısa cevabı verdi: "Müsterih olunuz, yanlış anlamayı icap ettirir hiçbir maksat yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Neticeyi tafsilatlı olarak arz ederiz." Ben bu cevaptan, giden arkadaşların ya vaziyetten haberdar edilmeyerek aldatılmakta olduklarına veyahut tutuklanıp arzu edildiği gibi yazı yazmaya mecbur edildiklerine hükmettim. Onun için, hakiki vaziyeti anlamamış ve kısa telgraflarıyla verdikleri teminata kani olmuş görünmek istedim. Bu sebeple, Tevfik Bey'le dahi görüşmelerinden sonra, memleket ve milletin azami menfaatlarını temin edecek esaslar üzerinde ittifak edeceklerine şüphem olmadığını... bana ulaşan haberleri dedikodu sayarak hükümetçe hiçbir tedbir alınmasına lüzum olmadığı kanaatimi arz etmeye ve anlatmaya muvaffak olacağımı, ancak samimiyeti zedeleyen ahvalin bir an evvel sona ermiş bulunduğu haberini beklediğimi, kalbimi kırmamalarını cevaben yazdım.

Heyetin, 26/27 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de müşterek imza ile çektikleri tafsilatlı ve açık bir telgrafnamede mühim noktalar şunlardı:

1. Emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Vaziyetleri tamamen müdafaa maksatlıdır. Kendilerine karşı yığılan ve ikame edilen kuvvetler ve yeni kurulan karakollar asli mevzilerine çekildiği takdirde, bu harekâttan da vazgeçeceklerdir.

2. Hasmane harekete maruz kalmadıkça, memleketin gelecekteki selameti için ve devletlilerinin şahsına karşı besledikleri dostluk dolayısıyla, her türlü fiili hareketten kaçınacaklarını en büyük yeminlerle temin eylemişlerdir.

3. Kuvayi Seyyare'nin, Konya ve Alaca'da bulunan efradıyla, Konya'dan Mülazım Sadrettin Efendi kumandasıyla gelmekte iken, Fahrettin Paşa tarafından alıkonulan seksen neferin ve Kuvayi Seyyare müfreze kumandanlarından Kürt İsmail Ağa'nın, Kalecik'ten akrabasından cihada iştirak etmek üzere askerlik çağı haricindeki kimselerden toplananların iltihaklarına engel olunmaması;

4. Kuvayi Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na emir verilmesi;

5. Emniyet ve itimadın fiilen tesis ve idamesi için Fahrettin ve Refet Beylerin cepheden uzaklaştırılmaları.

Bu noktalardan çıkan mana nedir efendiler!? Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin bu manayı idrak edemeyeceklerine ihtimal verilebilir miydi? Dolayısıyla biraz evvel işaret ettiğim gibi, Kütahya'ya giden heyet hakikaten tutuklanmıştı. Kendilerine bu yazılan şeyler, dikte ettiriliyordu. Bunun böyle olacağını, heyet gitmeden evvel biliyordum. Bu sebeple idi ki, Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı beraber götürmek için ısrar ettiği halde, müzakere esnasında tesadüfen solumda oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi lazım geldiğini hissettirmiştim. Çünkü Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, temelli tutuklayarak, imzasını kullanmaktan çok istifade edebilirlerdi.

Aynı gece kendilerine şu cevabı verdim: "Telgrafnamenizi yarın Heyeti Vekile'ye arz edeceğim." Aynı zamanda, 26/27 gecesi Eskişehir'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Beyefendi'ye de şu şifre telgrafı yazdım:

Kütahya'ya giden heyetin tafsilatlı telgrafnamesini aynen aşağıya alıyorum. Bunun esas noktalarını özetleyerek, makine başında Refet ve Fahrettin Beylere bildirmenizi rica ederim. Heyete makine başında verdiğim cevap da, "Telgrafnamenizi, yarın Heyeti Vekile'ye arz edeceğim"den ibarettir. Yarın, Heyeti Vekile kararıyla heyete, vazifelerinin son bulduğunu ve süratle Ankara'ya dönmelerini tebliğ edeceğim. Ondan sonra, meseleyi bütün teferruatıyla Meclis'e izah etmek fikrindeyim.

Kuvvei Seyyare'ye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve tetikte olmalarını ve alınmış bulunan genel tedbirlere daha çok ehemmiyet ve dikkat atfedilmesini rica ederim. Fiili harekete her halde onlar başlamadan, şimdilik başlanmaması taraftarıyım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, ertesi günü Batı ve Güney Cephesine şu telgraf verildi:

Şifre 27.12.1920

Batı Cephesi Erkânıharbiye Birinci Şube Müdüriyeti'ne
Güney Cephesi Erkânıharbiye Birinci Şube Müdüriyeti'ne

Refet ve İsmet Beyefendilere mahsustur. Kütahya'ya giden heyetin gönderdiği tafsilatlı telgraf Heyeti Vekile'de okunarak aşağıdaki kararlar alındı: Bu kararlar, bu akşam açık telgrafla Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesinden doğruca Kütahya'ya tebliğ edilecek ve heyetin vazifesine son verilecektir. Buna göre icap eden tedbirlerin alınması ve fikirlerinizin bildirilmesi rica olunur. (Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Vekili Fevzi)

Harekât Şubesi Müdürü
Salih

27 Kânunuevvel [Aralık] 1920

Kararname

Vatanın hakiki selamet ve kurtuluşu için ordularda fikri birlik ve mutlak itaatin gerek ve lüzumunu her şeyden öncelikli sayan Heyeti Vekile, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin Kütahya'dan 26/27 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihli telgrafnamesini ve bu mesele etrafında cereyan eden ahval ve hadiseleri okuyup görüştükten sonra aşağıdaki kararları almıştır:

1. Birinci Kuvvei Seyyare, diğer bütün askeri kıtalar gibi kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına ve hükümetin nizamlarına ve emirlerine tabi olmak ve itaat etmekle mükellef ve askeri disiplin ile kayıtlıdır.
2. Birinci Kuvvei Seyyare Kumandanlığı'nın, askeri vazife ve hususlardan dolayı bütün teklif ve fikirleri, ancak emri altında bulunduğu kumandanlığa ve söz konusu kumandanlık vasıtasıyla icap eden makamlara bildirilir.
3. Belirtilen hususlar ile iştigal Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne aittir.

Mustafa Kemal

Dahiliye Vekili *Doktor Adnan*	Hariciye Vekili *Ahmet Muhtar*	Müdafaai Milliye Vekili *Fevzi*
Şer'iye Vekili *Fehmi*	Maliye Vekili *Ferit*	Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Vekili *Fevzi*

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin, 26/27 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihli tafsilatlı telgrafnamelerine, 27 Kânunuevvel'de [27 Aralık'ta] cevap verdim. Bunda, He-

yeti Vekile kararını aynen tebliğ ettim ve dedim ki: "Buna göre, zatıâlilerinizden rica ettiğim özel vazife son bulmuş olduğundan geri dönmeniz rica olunur."

28 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de heyetten aldığım bir telgrafname aynen şu idi:

Kütahya, 28.12.1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Heyeti Vekile kararını ihtiva eden emirnamelerini akşam aldık. Esasen her birerlerimiz, memleket ve milletin selameti için emrinize büyük bir samimiyetle boyun eğerek buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın hal ve tavrını gördük. Anlaşmazlık konusu olan meseleyi tam bir tarafsızlık ve hakkaniyet ile inceledik ve araştırdık. Müzakerenin cereyanını ve safhalarını olduğu gibi arz ve samimi kanaatlerimize dayanarak meselenin hal noktasını anladığımız gibi yazdık. Maruzatımıza nazaran Heyeti Vekile'nin tebliğ olunan kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık. Bilakis, vatanın selamet ve saadetine yönelik olan maruzatımızın iyi karşılanmadığını gördük. Meselenin daha ziyade uzatılmasına tahammülü olmadığına itimat buyurmalarını istirham ederiz.

Kılıç Ali *Vehbi* *Eyüp Sabri* *Reşit* *Celâl*

Bu telgrafa şu cevabı verdim:

Şifre makine başında Ankara, 28.12.1920

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi Üyelerinden
Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylere

C. 28.12.1920 şifreye: Memleket ve milletin selameti için âcizanem hakkındaki samimiyetinize cidden müteşekkirim. Söz konusu mesele hakkında buradan gidişinizden evvel bütün vesikaları göstermek suretiyle verdiğim izahat neticesinde, meseleyi resmen hükümete intikal ettirirken, zatıâlilerinizin münasip olan hareket şeklini oradaki arkadaşlara izah etmek ve anlatmak üzere seyahat külfetinde bulunmanızı rica etmiştim. Meselenin hal noktası diye telgrafnamenizde işaret buyurduğunuz nokta zaten burada dahi söz konusu olmuş idi. Hükümetin genel tedbirlerinin ve tertibatının, herhangi bir tarafın yazdırmasıyla olamayacağını arz etmiştim. Heyeti Vekile kararı, zaten riayet edilmesi gereken tabii ve malum hususları resmen ve katiyen bir defa daha ifade eder. Yüksek bildirimleri hiçbir suretle kötüye yorulmuş değildir. Ancak, burada dahi arz eylediğim üzere, benim bir buçuk aydan beridir şahsi ve hususi aracılık ve teşebbüslerimle ve büyük bir samimiyetle vuku bulmuş olan iştigalimin, ne yazık ki takdir edilmemiş olduğunu görüyorum ve bittabi meselenin hal ve takibini mesul ve alakadar olan makamlara terk etmiş bulunuyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Kütahya'daki heyetin, Meclis'te vaziyeti izah ederek kendilerine daha faydalı olabileceklerine Ethem ve kardeşlerini ikna suretiyle ellerinden kurtulabildikleri anlaşılmıştır. Bittabi Reşit Bey orada kalmıştı.

Asi Ethem ve kardeşleri aleyhine fiili harekâta geçilmesini emrettim

Efendiler, Kütahya'ya, Heyeti Vekile kararını ve heyetin dönmesi lüzumunu tebliği müteakip cephe kumandanlarına da asi Ethem ve kardeşleri aleyhine fiili harekâta geçmelerini emrettim.

Efendiler, askeri harekâtı, çapulculuktan ve devlet teşkil ve idaresini, şunun bunun masum çocuklarını kurtuluş fidyesi dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanının başını ağrıtan ve Türk milletinin Büyük Meclisi'ni kendileriyle meşgul eden hayasız, haddini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağılık ve rezil tıynette bulunan bu kardeşleri, ellerindeki azami kuvvet ve dayandıkları düşmanlar da dahil olduğu halde cezalandırıp tepelemek suretiyle, inkılap tarihimizde tesirli bir ibret misali kaydetmek zaruri görüldü. Onun için şu tertibatı almıştık:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade fırkası terk olunarak, iki piyade fırkası ve bir süvari livasına, Eskişehir'in güneybatısında ve Kütahya genel istikametinde yığınak yaptırılmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, yalnız bir tabur cephede terk olunarak, iki piyade fırkası ve yedi süvari alayına, Dumlupınar civarında ve yine Kütahya genel istikametinde yığınak yaptırılmıştı.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz, derhal Kütahya'da bulunan asi Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Kânunuevvel [Aralık] 1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da Batı ve Güney cephelerinden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30, 40 kilometre ilerisinde ve Gediz genel istikametinde bir hatta birleştiler. Asi Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmaya ve mukavemet ettirmeye cesaret edemeden Gediz üzerine çekilmişti.

Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu, kendisini ve Büyük Millet Meclisi ve hükümetini küçümseyecek kadar beyinsizlik ve ahmakça gurur gösteren bu asilere layık oldukları terbiye edici silleyi vurmak için, zapt olunmaz bir hiddet ve şiddetle hareket ediyorlardı. Nefes alamaksızın firar eden asi Ethem, "Dersaadet'te Yüce Sadaret Makamına" diye şu telgrafı veriyordu:

Ankara'da tutuklanan muhterem arkadaşlarınızın İstanbul'a iade edilmeleri için Ankara Meclis Riyaseti'ne çektiğim protestoname aşağıda arz olunmuştur. Şimdiki halde Millet Meclisi'nin kararıyla taarruza maruz bulunuyorum. Kuvvetim müdafa-

aya, hatta taarruza bile kâfi olmakla beraber, cephe ve cenahım Yunanlılarla temasta bulunduğundan ve hareket tarzı hakkında Yunan kumandanlığıyla anlaşmaya varılmış ise de, devletlilerinin rızasının alınması her bakımdan lazım görüldüğünden, icabının icrası ve haberleşmelerin ve devletlilerinin emirlerinin ulaşmasının temini için Gediz telgraf hattının tamir ve ıslahı arz olunur, ferman.

Eski Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı
ve Şimdi Umum Kuvayi Milliye Kumandanı
Ethem

Efendiler, bu telgrafnamede yer alan, "protestoname" denilen bir hezeyanname, hakikaten Meclis Riyaseti'ne çekilmiş ve gizli bir celsede Meclis'e okunmuştu.[1] Bunda kullanılan sözler ve tabirler, o kadar çirkin ve o kadar edepsizcedir ki, bir defa okunduktan sonra, tekrar aynen okunmasına ve dinlenilmesine tahammül edilememişti. Bu kadar adi bir hezeyannameyi huzurunuzda da arz etmeye lüzum görmüyorum. Bu hezeyanname ile mebusların şahıslarına hakaret, Milli Meclis'in meşruiyetine tecavüz edilerek, İzzet Paşa heyetinin İstanbul'a harekette serbest bırakılması talep olunuyordu.

Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Meclis'te bazı mebuslar tarafından sorguya çekilmiş bulunuyordum. Asi Ethem'e karşı hareket, ona taarruz, onu takip etmemize itirazlar ediliyordu. Fuat Paşa'nın Ethem ve kardeşini iyi idare edebildiğinden, değiştirilmemesi uygun olurmuş. Bütün anlaşmazlıklara sebebiyet veren, yeni tayin ettiğim kumandanların tecrübesizlikleri ve hale uygun tavır ve hareket tarzında bulunmamaları imiş... Orduda ciddiyet ve intizam aramak zamanı mı imiş? Ya, Allah muhafaza etsin, Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu kadar mühim bir hadiseye kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar Meclis haberdar edilmeksizin nasıl alınırmış gibi birçok sorular ve eleştirilerden sonra, "her halde Ethem Bey ve kardeşleri vurulmamalıdır" talepleri ileri sürüldü. 29 Kânunuevvel [29 Aralık] gününün bütün celselerini ve 30 Kânunuevvel [30 Aralık] gününün birkaç gizli celsesini izahat vermekle geçirdim. Vaziyetin bütün safhalarını vesikalarıyla, delilleriyle, hakikatleriyle izaha çalıştım. Bütün bu izahatıma rağmen, münakaşa bir türlü son bulmuyordu. Her şey bir yana, yalnız Meclis'in meşruiyetine tecavüzü ihtiva eden telgrafname, sahiplerini Hıyaneti Vataniye Kanunu'na çarptırmaya kâfi iken, bu asilerin aylardan beri sürdüregelmekte oldukları isyankâr vaziyetleri ve milli hükümeti yıkmak, kendi akıllarınca başka nevi bir hükümet teşkil etmek fikirlerini tatbike yeltenmeleri nazarı dikkate alınmak istenmiyor, bilakis tepelenmekten, cezalandırılmaktan kurtarılmaya çalışılmak isteniyor gibi idi. Bunun kısaca sebebini izah edeyim. Efendiler, me-

1 Çerkez Ethem'in söz konusu telgrafnamesi için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.270. (Y.N.)

buslardan bazıları, vaziyetin şahsi ve hissi kırgınlıklardan doğduğu zannına kapılmışlardı. Hakikaten bu vadide sonsuz propaganda yapılmış ve kamuoyu yoldan çıkarılmak istenmişti. Yine kuvvetli ve mübalağalı telkinlerden, Ethem kuvvetlerinin çok ve mağlup edilmesi müşkül olduğu zannında bulunarak, ordu ile çarpışması halinde ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını ve o zaman hakikaten vaziyetin feci olabileceğini tasavvur ediyorlar ve böyle bir fiili çatışmaya mâni olmayı uygun görüyorlardı.

Efendiler, bu fikirleri isabetli görüp ona göre hareket etmenin neticesinin, emirerliğinden gelen ve esasen daha yüksek bir fikri kabiliyete sahip bulunmayan Ethem'in koskoca Türk vatanında diktatörlüğünü kabul ve tasdike varacağını anlamamak mümkün müydü?

Meclis'in heyecan ve tereddüdünü giderecek, tatminkâr bir surette söz söyleyerek, gizli celseler müzakerelerini fiili neticeleri beklemek üzere kapattık.

Ethem ve kardeşleri, kuvvetleri ile beraber düşman saflarında layık oldukları vaziyeti aldılar

Efendiler, Ethem kuvvetlerini takip eden kıtalarımız, 5 Kânunusani [Ocak] 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleriyle beraber düşman saflarında layık oldukları vaziyeti aldılar. Artık, Ethem vakası kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman püskürtülerek, cephesine geri döndürülmüştü. Bundan sonra, yalnız bir düşman cephesini ve hareketini gözlemleyeceğiz. Hakikaten, bir gün sonra, 6 Kânunusani [Ocak] 1921'de bütün Yunan ordusu, bütün cephe üzerinde her noktadan taarruza geçti.

Efendiler, bugünkü askeri vaziyeti basit bir şekilde izah için şöyle diyeceğim:

Birinci İnönü Zaferi

İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a bir hat tasavvur ediniz. Bu hattın Gediz'in kuzeyinde kalan parçası, iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da, otuz kilometre kadardır. Düşman, üç fırka ile bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman fırkalarını karşılamaya mecbur idi. Karşıladı, mağlup etti. İnkılabımız tarihine Birinci İnönü Zaferi'ni kaydetti.

Güney Cephesine ait olan kuvvetler, eski yerlerine, Dumlupınar'a iade edildiler. Kütahya'da yalnız 61. Fırka, iki alay kadar kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa'dır) kumandasında terk edilmişti.

Düşmanlarla işbirliği yapan Saruhan Mebusu Reşit Bey'in mebusluktan ihracı kararı

Efendiler, 8 Kânunusani [Ocak] 1921 Cumartesi günü Meclis'in açık celsesinde vaziyeti izah ediyordum. Artık herkes ha-

kikati görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşleri lehinde mülayim hareket fikrinde bulunanlar, bu defa aleyhlerinde pek coşkun idiler. Ben beyanatta bulunurken "Ethem, Tevfik ve Reşit Beylerin" diyerek konuştuğuma itiraz olundu. Yükselen bir ses "Paşa Hazretleri, artık Bey demeyiniz. Hain deyiniz!" ihtarında bulundu. "Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, fakat henüz Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını taşıyan Reşit Bey hakkında da aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Yüksek heyetinize hürmeten bunu telaffuz edemem. Evvela Reşit Bey'in üyelikten düşürülmesine oy vermenizi rica ederim" dedim.

Reis: "Millet ve memleket menfaatları aleyhine silah kullanarak düşmanlarla işbirliği yapan Saruhan[1] Mebusu Reşit Bey'in mebusluktan ihracını kabul buyuranlar el kaldırsın!" dedi. Eller kalktı, kabul olundu.

Ethem ve kardeşleri, canlarını Refet Paşa'ya borçludurlar

Yunan ordusunun icra ettiği bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen vazifeyi yerine getirmekten geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan zayıf fırkamıza taarruza başladılar. İzzettin Paşa'nın metin karakteri ve vâkıfane kumandası ve maiyetindeki Türk subay ve neferlerinin yüksek kahramanlıkları Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri mağlup ve geri çekilmeye mecbur etti. Eğer şahısları da dahil olduğu halde tamamen imha edilmekten kurtulabilmişlerse, bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya borçlu bulunduklarını söylemeliyim. Bu noktayı izah edivereyim:

Refet Paşa, iki süvari fırkasıyla, Dumlupınar'ın on kilometre kadar doğusunda Küçükköy'de bulunuyordu. Kütahya'da bulunan 61. Fırka'ya, batıdan taarruz eden Ethem kuvvetlerini seri bir surette mağlup ve imha etmek üzere hareketi emrolundu. Refet Paşa süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu mevkiden kuzeye, Kütahya'ya bakılacak olursa, bu vazifenin tabii bir yürüyüşle ve pek tesirli bir surette yapılabileceği meydanda idi. Halbuki Refet Paşa, icap eden yere gitmemiş, bunun aksi tarafına, Kütahya'nın batısında değil, doğusunda Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Kânunusani [Ocak] 1921 günü öğleye doğru Alayunt mıntıkasına ulaştı.

Refet Paşa, İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gitti. İzzettin Paşa, süvari fırkalarının, Kütahya güneyinden, Yellice dağı batısından, tamamen süvariden ibaret olan Ethem kuvvetlerinin gerilerine sevk edilmesini teklif etmiş.

Refet Paşa, iki tarafın muharebe vaziyeti hakkında tam bir malumatı olmadığını ileri sürerek, böyle bir harekete yanaşmamış... Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin doğuya, Porsuk suyu gerisine çekilmesi halinde, süvarileriyle Kütahya ovasından asilerin yan ve gerilerine taarruzu düşünüyormuş. Atlı asiler hayvanlarından inmiş, piyade fırkamız karşısında yaya cenk yap-

1 Manisa. (Y.N.)

tığı en zayıf vaziyetinde üzerine yürümekte tereddüt gösteren kumandanın, piyade fırkamız mağluben geri çekilirken atları üzerinde bulunacak, manevi kuvvetleri yükselmiş asilerin hangi yanına ve nasıl taarruz etmeyi düşündüğü, hakikaten her asker için düşünülecek bir meseledir. Böyle şey olamaz! Bu düşman süvarisi, geri çekilmeye mecbur ettiği piyadeyi bırakıp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?

Efendiler, muharebe meydanına, top ve tüfek sesine gelen bir kuvvetin, bir tek tüfeğin, muharebe eden kendine mensup kuvvetin mağlubiyetini beklemesi ve ondan sonra iş görebileceği zannında bulunması, yalnız asker olanların değil, en sade görüşlü insanların bile makul bulacağı bir fikir değildir. Vazife ve fedakârlık, muharebe eden kısmın mağlup olmadan, çekilmeden muvaffakiyetini temine çalışmakla yerine getirilir.

Arkadaşı muharebe ederken ve yardıma muhtaç iken seyirci kalmış kumandanlar, arkadaşının mağlubiyetine şahit olabilirlerse de, tarihin amansız eleştirisinden, kınamasından asla kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Kânunusani [Ocak] 1921 günü öğlesinden 13 Kânunusani [13 Ocak] geceyarısına kadar cereyan eden şiddetli ve buhranlı muharebeler esnasında, süvari gruplarının da taarruza iştiraki zamanının geldiği hakkında Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne de maruzatta bulunmuştu. Refet Paşa, Güney Cephesinden çağırttığı 8. Fırka yetişebildiği takdirde, 14 Kânunusani'de [14 Ocak'ta] taarruza geçmek niyetinde olduğunu, kıtalarına bildiriyordu. İzzettin Paşa, 11, 12, 13 Kânunusani [11, 12, 13 Ocak] günlerinde yalnız başına düşmanla muharebe ettikten sonra, akşam gurup zamanı yaptığı bir karşı taarruzla asileri mağlup ve firara mecbur etti. Refet Paşa muharebeye seyirci kalmak suretiyle büyük bir fırsat kaçırdı ve Ethem'in ve kuvvetlerinin geri çekilmesine müsait vaziyet bıraktı. 14. günü emri altında bulunan bütün süvari kuvvetlerini Süvari Fırka kumandanlarından Derviş Bey'in (Kolordu Kumandanı Derviş Paşa'dır) emri altına vererek onu, Ethem'in takibine memur etti. Derviş Paşa, Afşar'da, bilhassa Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru geceleri de yürümek suretiyle yönelttiği müthiş darbelerle Ethem, Tevfik, Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Kânunusani'den [14 Ocak'tan] 22 Kânunusani'ye [22 Ocak'a] kadar dokuz gün nefes aldırmaksızın devamlı takip etmiştir. Neticede, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yeni vazife almak üzere, düşman ordugâhına firar edebilmişlerdir.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan memnun görünmüyor, ille payitahta gitmek istiyorlardı

Muhterem efendiler, Ankara'da bulunan İstanbul misafirlerimize bir, bir buçuk aylık misafirlik müddetle-

ri esnasında çok şeyler göstermek fırsatlarına sahip olduğumuzu zannediyorum. Asi Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları, üç günde İnönü'nde mağlup ettik. Büyük Millet Meclisi'nin rahat ve memnun olacağı yeni bir devir açıldı. Fakat, İzzet ve Salih Paşalar bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, sıla hasretine müptela olmuş gibi, ille payitahta gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok merak etmekte oldukları anlaşılıyordu.

Ankara'ya varışlarından on gün sonra, Fransız telsiz telgrafıyla Zonguldak'a bir telgraf gelmişti. Telgraf şudur:

16 Kânunuevvel [Aralık] 1920[1]

Zonguldak Mutasarrıflığı Vasıtasıyla Devletlû İzzet Paşa Hazretleri'ne

Tarafı samii fahimanelerinden henüz bir bildirim vaki olmadığından, heyeti celilenin varışı haberinin beklenilmekte olduğu.

Mustafa Arif

İki gün sonra Adapazarı üzerinden de şu telgraf geldi:

Dahiliye Nazırı İzzet Paşa Hazretleri'ne

Tarafı samii fahimanelerinden bir bildirim vaki olmadığından, varışınız haberinin beklenilmekte olduğuna dair birkaç gün evvel Zonguldak üzerinden yazılan telgrafname cevabının bir an evvel verilmesi rica olunur.

Dahiliye Nazırı Vekili
Mustafa Arif

Tevfik Paşa Kabinesi namına, Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği bir özel memur, 10/11 Kânunusani [Ocak] 1921'de uzun bir şifre ile birtakım malumat veriyordu.

İzzet Paşa heyetinin, Anadolu'ya iltihakı haberi İstanbul'ca teyit olunmuş... Kabine, İzzet Paşa'dan malumat talep ediyormuş... Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit Beyler de demişler ki: "Memleketin menfaatı, heyetin Anadolu'da kalmasını elzem kılıyorsa, buna bir şey denilmez. Bu takdirde, kabinenin düşeceği muhakkaktır. Ancak, bu halde, biz de bu vatanın evlatlarıyız. Hiç olmazsa bizleri de vaziyetten haberdar etsinler... bizi aydınlatsınlar, biz de ona göre hareket edelim..."

Ziya Paşa, Paris'ten, Ahmet Rıza Bey'den aldığı bir mektup muhteviyatından ve İstanbul'da sağlam bir kaynaktan elde ettiği bir malumattan da bahsettiriyordu.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "16 Aralık 1920" tarihli olan telgraf, 1934 basımında yanlışlıkla "16 Aralık 1921" şeklinde. (Y.N.)

Ahmet Rıza Bey diyormuş ki, eğer Kuvayi Milliye'nin askeri kudreti müsait ise, İzmir meselesi, iyi hazırlanmış bir hücumla emrivaki suretiyle halledilmeli imiş... Aldığı malumat bunu teyit ediyormuş. Kral Konstantin'i tutacaklarmış...

Ziya Paşa'nın özel malumatı da, son konferanstan evvel Yunanlıların takviye olunarak büyük bir taarruz icra ettirileceğine dair idi.

Damat Ferit Paşa, hummalı faaliyete başlamış... Baltalimanı'nda çeşitli kabine listeleri tanzim edilmeye başlanmış...

İnebolu'ya gelmiş olan özel memur vasıtasıyla Ziya Paşa'ya ve arkadaşlarına bildirdiğim cevapta, verdikleri malumata teşekkürden sonra, "İzzet ve Salih Paşalar, müşterek maksadımızın kati icabı olarak Ankara'da kalmışlardır" dedim. Kendilerinin İstanbul'da hâkim vaziyette kalmaları caiz ise de, düşmeden evvel hepsinin, şimdiden hazır bulunduracakları emin ve seri bir vasıta ile, hemen Anadolu'ya gelmelerinin vatanın yüksek menfaatları icabından olduğunu ve bu suretle yapabilecekleri hizmet ve fedakârlığın millet nezdinde pek teşekküre değer olacağını yazdım.

Özel memurun İstanbul'a dönüşünü müteakip İnebolu'ya gönderdiği ve oradan 19 Kânunusani [Ocak] 1921'de çekilen şifrede, Ziya Paşa ve arkadaşlarının görüşüm dairesinde harekete karar verdikleri bildirilmişti.

Sadrazam Tevfik Paşa benimle temas arıyor

Efendiler, bu tarihten bir hafta kadar sonra, Kocaeli Kumandanlığı'ndan şöyle bir telgraf aldım:

Geyve İstasyonu, 26.1.1921

Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

Memleketin yüksek menfaatlarıyla alakalı mühim bir mesele hakkında Sadrazam Paşa'nın zatı devletleriyle makine başında görüşmek istedikleri İstanbul Telgraf Müdiri Umumisi'nin 26.1.1921 ve saat 16.30 sonra işaretli telgrafıyla bildirilmektedir. Bu konudaki irade ve izinleri arz olunur.

Kocaeli Kumandanlığı'na aynı günde makine başında verdiğim cevapta dedim ki:

İstanbul, Geyve ile doğrudan doğruya nasıl haberleşebilir? İstanbul'da Tevfik Paşa ile veya herhangi biriyle, haberleşme ve münasebette bulunabilmekliğim, Heyeti Vekile'nin ve belki Meclis'in kararına bağlı olduğundan, bu hususta şimdiden bir şey diyemem. Tevfik Paşa ile telgraf memurunun dahi, açıktan açığa haberleşmesi, İstanbul'a karşı olan vaziyetimizin hariçteki algılanışında karışıklık yaratacağından caiz değildir. Ancak Tevfik Paşa'nın, benim şahsıma değil, fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bir müracaatı varsa, bu müracaatın kabulü tabiidir. Bu hususun gayri resmi ve aynı vasıta ile kendisine iletilmesinde beis yoktur.

İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf ve oradan Geyve'ye askeriyenin nezareti altında telefon hattı mevcut idi. Tevfik Paşa'nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine, İstanbul teli Ankara'ya bağlattırıldı.

Tevfik Paşa'dan açık olarak şu telgrafı aldım:

İstanbul, 27.1.1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

25 Kânunusani [Ocak] tarihinde Paris'te toplanan Meclis tarafından alınan kararlar icabınca Doğu Meselesinin hallini müzakere etmek üzere 21 Şubat'ta Londra'da Müttefik devletler delegeleriyle Osmanlı ve Yunan hükümetleri delegelerinden meydana gelen bir konferans toplantıya davet olunacaktır. Mevcut antlaşmada, hadiseler dolayısıyla zaruri görülecek değişiklikler icra edilecektir. Hükümeti seniyeye[1] gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut Ankara'ca[2] gerekli salahiyete sahip delegelerin Osmanlı delege heyeti arasında bulunmaları şartına bağlıdır. İşbu kararlar, Müttefik devletlerin İstanbul temsilcileri tarafından tebliğ edildi. Tayin buyuracağınız delegeler, buradan seçeceğimiz zevatla birleşerek gitmek üzere karar ve cevabınızı bekliyorum. Zamanın nezaketi dolayısıyla bu gibi bazı mühim tebliğler için hattın açık bulundurulmasını rica ederim. Makine başında hemen cevap vermek mümkün ise telgraf başında beklemekteyim, Efendim. Bir de şifre var, Efendim.

Tevfik

Şifre çözümü de şu idi:

Dersaadet, 27 Kânunusani [Ocak] 1921
Saat: 8 sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Londra Konferansı'nda kuvvetli konuşmak için Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e sevk etmekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya hareket ettirmekte olduğu ve on güne kadar bir taarruz hareketine başlayacakları sağlam bir şekilde haber alınmıştır.

Tevfik

Tevfik Paşa'ya verdiğim resmi ve özel cevaplar

Efendiler, Tevfik Paşa'ya verdiğim cevabi telgraf şu idi:

1 İstanbul hükümetine. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "Ankara'ca" sözcüğü 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Tel Ankara, 28.1.1921

Dersaadet'te Tevfik Paşa Hazretleri'ne

C. 27.1.1921. Milli iradeye dayanarak Türkiye'nin mukadderatına el koymuş olan yegâne meşru ve bağımsız hâkim kuvvet, Ankara'da devamlı toplantı halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye'yle alakalı bütün meselelerin halline memur ve her türlü harici münasebetlerde muhatap, ancak işbu Meclis'in hükümet heyetidir. İstanbul'da herhangi bir heyetin, hiçbir bakımdan meşru ve hukuki bir vaziyeti yoktur. Dolayısıyla, böyle bir heyetin kendine hükümet namını vermiş olması, milletin hâkimiyet haklarına açıkça aykırıdır ve bu nam altında memleket ve milletin hayatına ait meselelerde harice karşı kendini muhatap göstermesine izin verilemez. Heyetinize düşen vatani ve vicdani vazife, derhal hakikat ve vaziyete uyarak millet ve memleket namına meşru muhatap hükümetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilan etmektir. Millet ve memleketimiz namına meşru salahiyete sahip hükümetin Ankara'da olduğu İtilaf devletlerince takdir edildiği şüphesiz bulunduğu halde, söz konusu devletlerin bu görüşlerini alenen açıklamakta gecikmeleri, İstanbul'da aracı bir heyetin mevcudiyetinin kendileri için istifadeli olabileceğini zannetmelerinden ileri gelmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti barış ve selameti büyük bir ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız milli haklarının tanınmasını talepten ibaret olan şartlarını mükerreren ilan ve işbu hakların tasdiki halinde, teklif olunacak müzakereleri kabule hazır olduğunu beyan eylemiştir. İtilaf devletleri, Londra'da yapacakları konferansta, Doğu Meselesini adalet ve hak dairesinde halletmeye karar vermişlerse, davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne doğrudan doğruya yöneltmelidirler. Belirtilen şartlar dairesinde vuku bulacak davetin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından iyi karşılanacağını tekrar beyan ederiz.

Saat: Dakika
30 evvel

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Bunu müteakip de resen ve özel olarak da şu telgrafı yazdım:

Tel Ankara, 28 Kânunusani [Ocak] 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Zatı samileri gibi bütün bir ömür bu millet ve memlekete aralıksız teşekküre değer hizmetlerde bulunmuş muhterem bir devlet adamına, bütün geçmiş hizmetlerinizi taçlandıracak ve tamamlayacak müstesna ve tarihi bir fırsatın ortaya çıktığına kaniiz. Biz, tam bir birlik halinde hareket etmek istiyoruz. Dolaylı olarak davetli olduğumuz konferansta memleketi ayrı ayrı temsil edecek iki heyetin ne kadar sakıncalar doğuracağını tamamıyla takdir buyurduğunuza eminiz.

Milletin, sırf hâkimiyet haklarını muhafaza arzusuyla sarf ettiği emekler, akıttığı hesapsız kanlar dahili ve harici birçok müşkülata karşı gösterdiği sebat ve mukave-

met, bugün karşısında bulunduğumuz müsait yeni vaziyeti meydana getirdi. Bir taraftan da, dünya hadiseleri, sebat ve mukavemetin asıl hedefi olan tam bağımsızlığımızı teyit edecek surette gelişmekte devam ediyor. Bizi esaret ve yok olmaya mahkûm etmek istemiş olan hükümetler karşısında, milli haklarımızı müdafaa ederken ...[1] maddi ve manevi bütün memleket kuvvetlerinin birlikte hareket etmesi elzemdir. Bunun için Zatı Şahane'nin milli iradeye memlekette yegâne tecelligâh olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını resmen ilan etmesi artık icap etmiştir. Bu suretle, İstanbul'un memlekete art arda zararlar verdiği uğursuz tecrübelerle sabit olan ve ancak yabancılar lehine devam ettirilen gayri tabii vaziyetine bir nihayet vermek nasip olur. İtilaf devletleri temsilcileri tarafından vaki olan tebligat gösteriyor ki, İstanbul'dan hareket edecek bir delege heyetinin Londra Konferansı'na iştirak edebilmesi, ancak onun, Ankara hükümeti tarafından tam salahiyet verilmiş[2] temsilcileri ihtiva etmesi şartına bağlıdır. Bu suretle İtilaf devletleri, Türkiye namına, barış müzakerelerine girecek delegelerin, ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından gönderilebileceğini kâfi bir açıklık ile itiraf etmiş oluyorlar. Fiilen ve hukuken memlekette yegâne meşru hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin koyup ilan ettiği esasları kabul ve bu esasların düşmanlarımız tarafından tasdikini kolaylaştırmak için, bize iltihak suretiyle vaziyetinizi düzeltmenizi[3] ve tespit buyurmanızı tarih ve millet karşısında üstlenmiş olduğumuz vazife ve salahiyetle teklif ederiz. Bu suretle mücadelemizi mesut bir neticeye eriştirmek hususu hızlandırılmış olur. Birlikte hareket ve milli emelleri azami kuvvetle müdafaa etmek fikriyle vaki olan bu samimane tekliflerimiz kabul ve infaz buyurulmadığı takdirde, saltanat ve hilafet makamında oturan Zatı Şahane'nin vaziyetinin sarsılması tehlikesinden haklı olarak korkulur ve biz, milli iradenin bahşetmiş olduğu fiili ve hukuki bütün salahiyetlere sahip bir hükümet sıfatıyla, şimdiden kayıt ve işaret ederiz ki, bundan doğacak mesuliyet tahmini mümkün olmayan bütün neticeleriyle doğrudan doğruya Zatı Şahane'ye aittir. Zatı samilerinin bu vaziyet karşısında vicdani ve tarihi vazifenizi tamamıyla yapmanızı ve neticelerini tarafımıza kati ve açık olarak bildirmenizi bekliyoruz. Bu vesile ile özel hürmetlerimizin kabulünü rica ederiz, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

1 Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafının Büyük Millet Meclisi'nin 29 Ocak 1921 günkü 139. toplantı 1. celsesinde okunan örneği için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.7, Hazırlayan: TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 2. Basım, Ankara, 1944, s.411-412. *Nutuk*'taki üç nokta yerine *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "Büyük Millet Meclisi'nin daima tevkir ve hürmeti kendisine teveccüh etmiş olan makarrı saltanat ve hilâfetten başlayarak" (Büyük Millet Meclisi'nin daima tazim ve hürmeti kendisine yönelmiş olan saltanat ve hilafet merkezinden başlayarak) sözcükleri vardır. (Y.N.)

2 "Tam salahiyet verilmiş" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'ta yer alan "salâhiyeti tamme ile terhis edilmiş" sözcükleri yerine, *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "salahiyeti tamme ile terfik edilmiş" (tam salahiyetle yanlarına katılmış). (Y.N.)

3 "Düzeltmenizi" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'ta yer alan "tashih" sözcüğü yerine, *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "tasrih" (açıkça belirtmenizi). (Y.N.)

Muhterem efendiler, zaten manen ve maddeten hükmü kalmamış ve fakat mevcudiyetinin muhafazası çok zararlı olan İstanbul hükümetini bertaraf etmek mühimdi. Buna başlıca mâni olanların başında Padişah ve Halife bulunuyordu. Dolayısıyla bu makama Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümetini tanıtmak, vaziyetin açıklık kazanması için bittabi ilk teşebbüs olmak lazım gelirdi. Zaten elimizde ve temasımızda olmayan bu makama, henüz başka bir muamele tatbikine maddi imkân da yoktu. Dolayısıyla Tevfik Paşa'ya aynı günde şu üçüncü telgrafı da yazdım:

Ankara, 28 Kânunusani [Ocak] 1921

Dersaadet'te Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Resmi ve özel telgrafnamemizdeki görüş ve tekliflerimizi aşağıda özetle tekrar ve icaplarının süratle yapılarak neticesinin bildirilmesini rica ederiz:

1. Zatı Şahane Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir hattı hümayun[1] ile ilan buyuracaklardır. Bu hattı hümayun hilafet ve saltanat makamının dokunulmazlığını esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni mevcut şekil ve mahiyet ve salahiyetiyle kabul buyurduklarını ihtiva edecektir. Diğer tafsilat ve teferruatın ilavesi şimdilik karışıklığa sebep olabilir.

2. Birinci madde hükmü infaz olunduğu takdirde ailevi olan dahili vaziyetimizin tanzimi aşağıdaki gibi olabilir:

Zatı Şahane eskisi gibi Dersaadet'te ikamet buyururlar. Salahiyet ve mesuliyet sahibi olup her türlü tecavüzden korunmuş ve her türlü bağımsızlık şartlarını kendisinde toplamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümet şimdilik Ankara'da bulunur. Bittabi İstanbul'da artık kabine namı altında bir heyet kalmaz. Ancak, İstanbul'un özel vaziyeti mecburiyetiyle nezdi şahanede Büyük Millet Meclisi'nden vazife ve salahiyete sahip bir heyet bulundurulur.

3. İstanbul şehir ve havalisi idare işlerinin nasıl tanzim edileceği ondan sonra düşünülüp tatbik olunur.

4. Belirtilen şartların kabul ve tatbikiyle beraber, Büyük Millet Meclisi'nce tasdik olunmuş bütçemizde, esasen mevcut padişah tahsisatı ve saltanat hanedanı tahsisatıyla beraber, bütün lüzumlu memurlar ve diğer maaş sahiplerinin tahsisatlarını vermek için gerekli paralar hükümetçe temin edilip ödenecektir. Mali kudretimiz bu hususa kefildir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Tevfik Paşa'nın bu uzunca telgrafımıza gece verdiği cevap çok kısa oldu, Tevfik Paşa'nın cevabı şu idi:

Tel 28/29.1.1921

Telgrafnameleri aldım. Yarın heyeti toplayarak saat altıda malumat arz ederim, Efendim.

1 Hattı hümayun: Herhangi bir konuda padişah tarafından yazılan yazı. (Y.N.)

Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu İstanbul hükümetine bağlamaya çalışıyor

Tevfik Paşa, heyetini toplamış, cevap verdi. Bunu da aynen arz edeceğim:

Dersaadet, 29.1.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

28 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli üç kıta telgrafnamelerine cevaptır:

Bugünkü hükümet, İstanbul ve Anadolu'nun birliği hususundaki menfaatları öteden beri takdir eylediğinden, bu maksatla işbaşına gelmiş ve şimdiye kadar bu uğurda mesai sarf eylemiştir.

Milletin hâkimiyet haklarını muhafaza arzusuyla sarf ettiğiniz emeklerin ve verdiğiniz kurbanların, karşısında bulunduğumuz müsait vaziyeti meydana getirdiğine, çok tesiri olduğuna kaniiz. Dolayısıyla bir milli fayda temin edecek tekliflerinizi kabule hazırız. Bu bakımdan bildirimleriniz hakkındaki görüşümüzü aşağıda izah eyliyorum:

Konferansa dolaylı davet edilmeniz tabiidir. Çünkü İtilaf hükümetlerinin temsilcileri buradadır. Dolayısıyla İstanbul'da bulunan ve sizinle işbirliğine çalışan bir hükümet vasıtasıyla tebligat yapılması pek tabii görülmelidir. Şimdiye kadar Anadolu'yu tanımaya bile lüzum görmeyen Avrupa hükümetlerinin, bilhassa Anadolu delegelerinin konferansta bulunmasını şart kabul eylemeleri memnuniyet vericidir. Bu bakımdan, bir şekil meselesi tasavvuruyla bu mesut değişimden istifade etmemek, millete karşı üstlendiğiniz vazife ile asla bağdaşmaz. Zaten aramızda birlik olduğumuz ilan edildikten sonra delegelerimiz ayrı gayrı değil, yekvücut demek olur. Kabul olunan esaslar dairesinde konuşacaklarına göre bu konuda bir sakınca tasavvur edilemez. Dolayısıyla devlet ve millete karşı mükellef olduğumuz vazife, bu tarihi anda bize uzatılan elden istifade edilmesini katiyen emretmektedir. Bundan kaçınmanın, Yunan iddialarına karşı müdafisiz kalınmasına ve memleketimizin daha ne kadar müddet harp felaketlerine sahne olmasına sebep olacağı düşünülmelidir. Esasen taleplerimizi konferans huzurunda öne sürmek ve hakkımızı Avrupa'da duyurmak, farz edelim konferans neticesiz bile kalmış olsa, zarar getirmez. Zatıâlileri ve arkadaşlarınızın vatanperverlikleri bu fırsatın kaçırılmayacağının teminatıdır. Şimdiye kadar eski kabineler tarafından alınmış ve her iki taraf için fena netice vermiş olan kararların kaldırılması tabii bulunduğundan, ayrılık ve gayrılık kalmamıştır. Ancak İstanbul'un işgal altında bulunması sebebiyle burasının icra kuvvetinden yoksun kalması, hükümet idaresinin büsbütün ve tamamen İtilaf devletleri eline geçmesine ve dolayısıyla antlaşmada yer alan İstanbul hakkındaki kayıtların tatbik mevkiine konulmasına sebebiyet verilmiş olacağı gibi, harp halinde bulunduğumuz Yunan askerinin şimdiki halde İstanbul ve havalisinde mevcudiyeti dahi bu teklifleri icra edilemez bir hale koymuştur. Heyetimizce makam muhafazası fikrinin bu görüşlerde varit olmadığını temine bile lüzum görmem. Esasen bugün en ziyade acil olarak halli icap eden mesele, vakti yaklaşmakta bulunan konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibaret olduğundan ve biz konferansta bulunmadığımız takdirde Yunanlılar iştirak ederek konferansta gıyabi hüküm giymek ve dolayısıyla davamızı kaybetmek tehlikesinde kalacağımızdan, bu konuda tarafımızdan mesuliyet kabul edilemeyeceğini beyan ve konferansta vak-

tinden evvel bulunmak menfaatlarımız icabı olacağından, delegelerinizin süratle buraya gönderilmesini rica ederim.

Sadrazam
Tevfik

Muhterem efendiler, Tevfik Paşa ve hükümeti, İstanbul ve Anadolu'nun birliği için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Biz de aynı şey için çalışmakta idik. Şu farkla ki, Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu eskisi gibi İstanbul'a bağlamak ve esir etmek istiyordu. O İstanbul'a ki, düşman kuvvetlerinin işgali altında bulunuyordu. Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu İstanbul hükümetine bağlamaya çalışıyor. Öyle bir hükümete ki, cihanda mevcudiyetine itiraz olunmuyorsa, düşman emellerini kolaylaştırmaya vesile olacak mahiyette görüldüğü içindi. Tevfik Paşa ve arkadaşlarına göre müsait vaziyetin ortaya çıkmasında Anadolu mücadelesinin çok tesiri vardır. Ama vaziyeti meydana getiren yalnız Anadolu mücadelesi değildir. İhtimal ki bu ihtiyar diplomat, bu kerameti kendisinin iktidar mevkiine gelmesinde hayal ediyordu.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddelerini Tevfik Paşa'ya bildirdim

Tevfik Paşa'ya şu suretle cevap verdim:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

1) 27.1.1921 ve 28.1.1921 tarihlerinde yazdığım üç telgrafname ile zatı samilerine icap eden ve tatbiki ve desteklenmesi zaruri olan bütün hususları açıklık ve katiyetle bildirmiş olduğuma kaniim. Buna rağmen 29 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli telgrafnamenizle vaziyetin henüz lüzumu derecede vukuf ve isabetle değerlendirilememekte olduğunu gördüm. Vaziyetin ehemmiyeti ve zamanın nezaketi, zatı samileriyle beraber değerli arkadaşlarınızın ve bilhassa Zatı Şahane'nin her hususta bir defa daha aydınlatılmasına aracılığımızı bir vazife hükmüne koyuyor. Görüş ve muhakemelerinizden isabetli neticeler çıkarılmasını kolaylaştırmak maksadıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce konulan ve tatbik edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddelerini aşağıda aynen tebliğ ediyorum:[1]

Teşkilatı Esasiye Kanunu
Esas Maddeler

1. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.

2. İcra kudreti ve kanun yapma salahiyeti, milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder ve toplanır.

1 Bu paragrafın başında bulunan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddesinde yer alan "1" rakamı, 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır.

4. Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca seçilmiş üyelerden meydana gelir.

5. Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki senede bir kere icra olunur. Seçilen üyelerin üyelik müddeti iki seneden ibaret olup, fakat tekrar seçilmek caizdir. Eski heyet, yeni heyetin toplanmasına kadar vazifeye devam eder. Yeni seçim icrasına imkân görülmediği takdirde toplantı devresinin yalnız bir sene uzatılması caizdir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri kendini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp bütün milletin vekilidir.

6. Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu, teşrinisani [kasım] başında davetsiz toplanır.

7. Şer'i hükümlerin tatbiki, bütün kanunların konulması, değiştirilmesi, feshi ve antlaşma ve barış yapılması ve vatan müdafaası ilanı gibi esas haklar Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanunlar ve nizamlar tanziminde, halkın işlerini en kolaylaştırıcı ve zamanın ihtiyaçlarına en uygun fıkıh ve hukuk hükümleri ile adap ve muameleler esas alınır. Heyeti Vekile'nin vazife ve mesuliyeti özel kanunla tayin edilir.

8. Büyük Millet Meclisi, hükümetin kısımlara ayrılan dairelerini, özel kanun icabınca seçilmiş olan vekilleri vasıtasıyla idare eder. Meclis, icrai hususlar için vekillere yön tayin eder ve ihtiyaç görüldüğünde bunları değiştirir.

9. Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen reis, bir seçim devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisi'dir. Bu sıfatla Meclis namına imza koymaya ve Heyeti Vekile kararlarını tasdike salahiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi, Vekiller Heyeti'nin de tabii reisidir.

2) Kanunu Esasi'nin işbu maddelerle çelişmeyen hükümleri eskisi gibi yürürlüktedir.[1]

Bizce saydığım esas maddelere aykırı hareket etmeye imkân ve salahiyet olmadığını nazarı dikkati samilerine ehemmiyetle arz ederim. Meclis Riyaseti'yle başlayan haberleşmenizin lüzumlu kıldığı muamelenin takibi İcra Vekilleri Heyeti'ne verilmiştir, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

1 *Nutuk*'un 1934 basımında "10" numarayla yer alan bu paragraf, 1927 basımlarında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddesinde "2" numaralıdır. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddeleri dokuz maddeden oluştuğuna göre, bu paragraf telgrafın "2" numaralı maddesi olmalıdır. (Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun sadeleştirilmemiş tam metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.10, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2003, s.302-304.) Teşkilatı Esasiye Kanunu tasarısının Meclis'te tartışıldığı gün (20 Ocak 1921) Karesi Mebusu Hasan Basri Bey, Abdurrahman Lâmi Efendi ile birlikte bir önerge verirler. Bu önergede "İşbu maddelere muhalif olmayan Kanunu Esasi maddeleri ve hükümleri yürürlüktedir" maddesinin kanunun onuncu maddesi olarak kabulünü teklif ederler. Mustafa Kemal Paşa: "Efendim, Beyefendi'nin teklifleri pek doğru, pek tabii! Fakat zaten yüksek heyetinizce kabul edilmiş bir karar vardır. Bunu bir kanun maddesi olarak buraya almayı bendeniz uygun bulmuyorum. Çünkü bizim yapacağımız kanunlar yalnız bundan ibaret değildir. Daha birçok kanunlar yapacağız. Ancak arzu edilirse, bu ayrıca bir madde halinde saklı ve kayıtlı olarak kalabilir. Yoksa buraya alınmasını bendeniz gereksiz görüyorum" der. Oylamaya konulan önerge reddedilir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.7, Hazırlayan: TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 2. Basım, Ankara, 1944, s.337. (Y.N.)

İlk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun tarihçesi

Muhterem efendiler, bu telgrafnamemde esas maddeleri yer alan[1] Teşkilatı Esasiye Kanunu, bu tarihten henüz on gün evvel, yani 20 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihinde Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve milli hükümetin vaziyet ve salahiyetini ve şekil ve mahiyetini tespit ve ifade eden ilk kanundur. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu esas kanunun Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zaruri olmuştu. Bu zaruretin kökeni hakkında bir fikir verebilmek için, müsaade buyurursanız, kısa bir izahta bulunayım:

Malumdur ki, Meclis'in açılışını müteakip, elzem olan esasları ihtiva eden bir önerge vermiştim. Meclis ve onun İcra Vekilleri Heyeti, o esasları pratik olarak ilk günden tatbike başlamıştı. Bir taraftan da, teşekkül eden Hukuku Esasiye Encümeni, bu önerge muhteviyatı esas olmak üzere, bir kanun tasarısı hazırlamaya başladı. Nihayet dört ay kadar bir müddet sonra, bu Encümen "Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Kanun Maddeleri" başlıklı sekiz kanun maddesi Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1920 tarihinde aciliyet kararıyla müzakereye alınan bu kanun maddelerinin, uzunca bir de gerekçesi vardır.

Encümen mazbatasının, Büyük Millet Meclisi'nin tarifine ait satırları arasında şu cümleler yazılı idi: "Halife ve Padişah'ın esareti ve diğer hadiselerin de buna eklenmesiyle hasıl olan zaruretin sevk ve zorlamasıyla teşekkül eden Meclis'imizin, ebediyen bugünkü şekilde devam edeceğini kabul etmek, had ve istisnai vaziyetlere tabii şekil vermek olduğundan ve halbuki gayri tabii şekiller kalıcı olamayacağı düsturundan dolayı, ihlal edilen hilafet ve saltanat hakkı ve millet ve vatanın bağımsızlığının teminine ve teyidine değin devamı ve ancak esas maksat olan bu mukaddes arzuların hasıl olmasıyla Meclis'in tabii şekil alması uygun görülmüş ve onun için ikinci maddenin birinci fıkrası 'gayenin hasıl olmasına değin' ibaresiyle sınırlanmıştır." Hakikaten Meclis'in toplanma müddeti zamanla belirtilip sınırlanmamıştı.

Bu gerekçe ve görüşe göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1920 Ağustos'unda henüz daimi vaziyet ve mahiyetinin tabii olmadığı anlayışının cari bulunduğu anlaşılıyor.

Kanun maddelerinin birincisi de: "Büyük Millet Meclisi, kanun yapma ve icra kudretlerine sahiptir ve devlet idaresine bizzat ve bağımsız olarak el koymuştur" suretinde idi. Bu madde ile Meclis'e verilen salahiyetin dahi gerekçeye göre geçici olması lazım geleceği tabii idi. Mahiyeti geçici olan bir müessesenin salahiyeti dahi mevcudiyeti müddetiyle geçerli olur.

1 "Yer alan" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede yer alan "münderiç" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında yoktur. 1934 basımında ise "münderiç" yerine "bildirilen" sözcüğü vardır. (Y.N.)

Hukuku Esasiye Encümeni'nin anlayış ve görüşü, Meclis'te de aynen ortaya çıktı. Hatta Meclis üyelerinden birçokları, maksadın izahında encümenin ifadelerini eksik bularak, açıklık getirilmesi teklifinde bulundular. Dediler ki, birinci maddenin başına "hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin bağımsızlığının kurtarılmasına kadar..." açıklamasını ilave etmek lazımdır. İkinci maddedeki "gayenin elde edilmesine değin" ibaresi yerine dahi aynı açıklamanın ikamesi lüzumu talep olundu. Bu mesele çok münakaşalara sebep oldu. Bazı mebuslar, "Yalnız 'hilafet' kelimesini koyalım, saltanat onun içinde mevcuttur" dediler.

Bazı hoca efendiler buna razı olmadılar. "Hilafet manevi bir iştir" fikrinde bulundular. "Hilafette ruhbaniyet yoktur" itirazına hoca efendiler şu yolda cevap verdiler: "Saltanat hükmettiği memleketleri kapsar. Hilafet bütün yerküredeki İslamı kapsar."

Bu münakaşalar günler ve günlerce devam etti. Çatışan fikirlerden biri açıktı: "Halife ve padişah vardır ve var olacaktır. O mevcut olunca bugünkü vaziyet, şekil, salahiyet geçicidir. Hilafet ve saltanat makamı, faaliyet icrasına fırsat bulunca, siyasi ve esas teşkilatın ne olduğu bellidir, malumdur. O bakımdan yeni bir şey tasavvur etmek söz konusu değildir. Hilafet ve saltanat makamının faaliyet icrasını temin edinceye kadar, Ankara'ya toplanmış olan birtakım insanlar, geçici tedbirlerle çalışacaklardır."

Hilafet ve saltanat meseleleri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiğim izahat

Buna karşı olan fikirde açıklık yoktu. "Saltanat millete intikal etmiştir; saltanat kalmamıştır. Hilafet de, saltanat demektir; dolayısıyla onun da mevcudiyetinin hikmeti yoktur" tarzında açık ve kesin konuşulamıyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylül'de bir gizli celsede Meclis'e bazı izahatta bulunmayı faydalı gördüm. Cereyan eden fikir ve hisleri tatminden sonra başlıca şu görüşleri ileri sürmüştüm:

"Türk milletinin ve onun yegâne temsilcisi bulunan yüce Meclis'in, vatan ve milletin bağımsızlığını, hayatını temin için çalışırken, hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek yüksek menfaatlar gereğidir. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakatin muhafaza edildiğini ifade ve teyit etmekse, bu zat haindir. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna 'halife ve padişah' deyince, millet, onun emirlerine itaat ederek düşman emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve salahiyetini kullanmaktan yasaklanmış olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. 'O halde,

onu tahttan indirip yerine derhal diğerini seçeriz' demek istiyorsanız, buna da, bugünün vaziyet ve şartları müsait değildir. Çünkü tahttan indirilmesi lazım gelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun mevcudiyetini yok sayarak diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından feragat etmeyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi makamını muhafaza ve faaliyetini sürdürmeye devam edebileceğine göre, millet ve yüce Meclis, asıl maksadını unutup halifeler davasıyla mı uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özetle, bu mesele geniş, nazik ve mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız kanuni esaslar, mevcudiyet ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve milli hükümeti takviyeye yönelik mana ve salahiyeti temin ve ifade etmelidir!"

Efendiler, bu izahatımdan bir hafta evvel, ben de, Meclis'e bir proje vermiştim. 13 Eylül 1920[1] tarihli olup siyasi, toplumsal, idari, askeri, görüşleri özetleyen ve idari teşkilat hakkındaki kararları ihtiva eden bu program, Meclis'in 18 Eylül 1920[2] günkü toplantısında okundu. İşte, bu tarihten, daha dört ay geçtikten sonra kararlaşan ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu bu programdan çıkmıştır.

***

Londra Konferansı'na iştirak edecek delegeler, doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmelidir

Şimdi[3] arzu buyurursanız İstanbul ile haberleşmeye devam edelim.

Tevfik Paşa 27 Kânunusani [27 Ocak] tarihli telgrafnamesi muhteviyatını 29 Kânunusani [29 Ocak] tarihli bir telgrafname ile tekrar etti. İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden şu cevap verildi:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

İtilaf siyasetinde Türkiye lehine vuku bulan son gelişme, milletin fedakâr azminin mahsulüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevr Antlaşması'nı bütünüyle red-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede yer alan "13 Eylül 1920" tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "13 Eylül 1921" şeklinde. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede yer alan "18 Eylül 1920" tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "18 Eylül 1921" şeklinde. (Y.N.)

3 *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede "Şimdilik" şeklinde. (Y.N.)

detmesi üzerine meydana gelen şu vaziyetten, milli menfaatlara en uygun neticelerin elde edilmesi, Londra Konferansı'na iştirak edecek delegelerin doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiş ve salahiyet verilmiş olmasıyla mümkündür. Uğursuz Sevr Antlaşması'nı imzalamış bir heyetin özel vârisi olan heyetiniz delegelerinin, memleket ve millete faydalı şartlar elde edebilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, vatanın yüksek menfaatları icabı işbu barış müzakerelerinde sizin aradan çıkarak Büyük Millet Meclisi delegelerini, milli birliği tamamen gösterir bir şekilde serbest bırakmaklığınız lazımdır. Bu sebeple, evvelki tebligatımız hakkında cereyan edecek müzakereleri bir taraftan takip ve icra eylemekle beraber aşağıdaki kararları acilen kabul edip yerine getirmeniz rica olunur:

1. Londra Konferansı'na iştirak edecek Türkiye delege heyeti, yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından seçilecek ve gönderilecektir.

2. İşbu delege heyeti refakatine verilmesini lüzumlu gördüğümüz bazı mütehassıs müşavirler ile lüzumlu evrak ve vesikalar tarafınızdan hazırlanacak ve heyete iltihak etmek üzere gönderilecek ve yollanacaktır.

3. Tarafımızdan gönderilecek işbu delege heyetinin, bütün Türkiye menfaatlarını temsil edecek yegâne heyet olduğunu da İtilaf devletlerine tebliğ edeceksiniz.

4. Vaktin darlığı hasebiyle, kati ve nihai olarak alınan işbu kararların yerine getirilmemesi halinde memleket ve milletin selameti namına doğacak tarihi mesuliyet tamamen heyetinize ait bulunacaktır.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Fevzi

Efendiler, Tevfik Paşa'nın mesai arkadaşı olup Ankara'da bulunan İzzet Paşa tarafından da bir telgraf yazılması faydalı olur zannında bulunduk. İzzet Paşa'nın telgrafı şu idi:

Şifre Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Şubat sonlarında Londra'da toplanacak konferansa dair Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle zatı samileri arasında cereyan eden açık haberleşmeler muhteviyatını öğrenmiş bulunuyoruz. Heyetimizin uğradığı muvaffakiyetsizlik üzerine yine görüş belirtmeye cesaret etmek utandırıcı olmakla beraber, zatı fahimanelerini hakiki vaziyet ve burada hüküm süren görüşler hakkında aydınlatmaya vatanperverlik saikiyle lüzum hissediyoruz. İstanbul'un işgal altında olması hasebiyle oradaki bir hükümetin milletin esas menfaatlarını müdafaadan âciz olacağı buraca tabii görülmektedir. Ayrı iki heyet halinde konferansta bulunmaktan, daha sonra Anadolu ile İstanbul'un ayrılmasına yol açılacağı endişesiyle de çekinilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de, telgrafnamelerindeki görüşlerden esas itibariyle vazgeçmeye salahiyettar değildir. Anadolu'da Hakk'ın yardımıyla muhalefet ve isyanlar kırılıp giderilmiş ve çeteler tepelenerek kuvvetli bir ordu ve hükümet teşekkül etmiştir. Avrupa'yı, Sevr Antlaşması'nın lehimize değiştirilmeye sevk edebi-

lecek müzakerelerin kesilmesine mahal verilmeyecek surette elden gelen gayretin esirgenmemesini dostluğumuza dayanarak istirham eyleriz. Buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Padişah tarafından tanınması esas şartı baki kalmak üzere teferruat ve görünüşe ait bazı hususlar için dahi fikir alışverişi imkânı mevcuttur. Bu imkânın kaybına mahal verilmemek üzere keyfiyetin bildirilmesi arz olunur.

Ahmet İzzet

Tevfik Paşa yeminle bağlı olduğu Kanunu Esasi'ye sadakatten ayrılamıyor

Efendiler, sizi yormazsam Tevfik Paşa'nın bu telgrafa verdiği cevabı da arz edeyim:

Şifre

İstanbul, 31.1.1921

Ankara'da İzzet Paşa Hazretleri'ne

C. 30 Kânunusani [Ocak] 1921

Hepimizin hükümlerini muhafazaya yemin ettiğimiz Kanunu Esasi'ye muhalif esas değişiklikler icrasının ve bunun tasdikinin kanunun açık hükümleri ile ne derece bağdaşabileceği düşünülmeye değer. Bu husus, ancak Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin ... vasıtasıyla gönderdiği telgrafla beyan olunan ve bizce lüzumlu bulunan değişikliklerin İtilaf devletlerince kabul edilmesine ihtimam olunup inşallah talep elde edildikten sonra usulü dairesinde hallolunacak dahili meselelerdendir. Aksi hal, dünkü telgrafımızla dahi izah olunduğu üzere konferansa kabul edilmememize ve İstanbul'un derhal Osmanlı hâkimiyetinden ihracına ve Yunanlıların davasının müdafaasız kalmasına, belki haklı görülmesine sebep olacaktır. Telgraflardan, bir yönün anlaşılmadığı neticesini çıkarıyoruz. Konferansa sizin ve bizim diyerek iki heyet gönderileceğinin nereden çıkarıldığı anlaşılamıyor. Dava aynı, müdafaa gerekçeleri aynı olmakla beraber, bu hususta tam birlik olunca, oraca tayin olunacak delegeler İtilaf devletlerinin tanımakta olduğu hükümetin yanlarına katacağı delegelerle beraber gidince, heyet, birleşmiş ve yekvücut ve lüzumlu salahiyete sahip olur ve çekinmeden beraberce milli davayı müdafaa eder. Bu lüzumun oraca da takdir buyurulduğu, delegelerin İtilaf devletlerine tanıttırılmalarını bizden talep buyurmasıyla sabittir. Tebliğ olunan nota ve bu[1] beyanatınız açıkça göstermektedir ki, İtilaf devletleri Londra Konferansı'na yalnız olarak Anadolu delegelerini kabul etmemektedir. Bunlar, hükümet delegeleriyle birlikte bulunmak suretiyle kabul olunacaktır. Böyle ayrılık muhafaza edilecek olursa, büyük ihtimalle hiçbir tarafın delegeleri kabul edilmeyecektir. Bu konuda yalnız buradan delege kabul edilmesi muhtemel ise de, Anadolu için bu ihtimal de yoktur. Dolayısıyla pek büyük fedakârlıklar mahsulü olan bu değişiklik, zararımıza hallolunur. Çünkü İtilaf mahfillerinde Yunan dostları fazla olup, kendilerine "Türkler Doğu'da harbin devamına taraftar ve barış ve anlaşmaya talip değildir" diye propaganda ile lehte olanları kendilerine çekmeye, bizi haksız ve düşmanımızı haklı göstermeye salahiyet verilmiş olur. Müşterek delegelerden meydana

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "bu" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

gelen bir heyet gönderilirse taleplerimiz kabul olunmasa bile, lehimize olan görüşleri aleyhe çevirmemiş ve belki aleyhtar olanların mühim bir kısmını kazanmış oluruz. Vakit pek dardır. Haberleşme ile kaybedilecek zaman kalmamıştır. Delegelerin hemen gönderilmesi vatani ve milli menfaatlar icabıdır. Zatı devletleriyle muhterem arkadaşlarınızın dahi dönmeleri lazımdır. Zira ora fikirlerine ancak gözle görerek vâkıf olmanızdan hakkıyla istifade edecek zamanda ve orada fikirlerin bu görüşlere çekilmesi lüzumunda müttefik olduğumuz kanaatindeyiz, Efendim.

Sadrazam
Tevfik

Efendiler, Tevfik Paşa'nın Fevzi Paşa Hazretleri'ne olan cevabi telgrafını da okuyalım:

Şifre Dersaadet, 1.2.1921

Ankara'da Mustafa Fevzi Paşa Hazretleri'ne

C. 30 Kânunusani [Ocak] 1921 Kral *Konstantin*'in Atina'ya dönmesi üzerine İtilaf devletleri mahfillerinde ve kamuoyunda Yunanistan aleyhine meydana gelen değişiklik münasebetiyle Avrupa'da lehimize bir cereyan doğmakla beraber, bu cereyana karşı, Rumlara arka çıkan ve Sevr Antlaşması'nın tamamen veya cüzi değişikliklerle tatbiki suretiyle Türkiye'yi imha fikrinde ısrarlı bazı siyasi ricalin de mevcut bulunması, bilhassa aldığımız sağlam malumata göre, söz konusu ricalin Anadolu temsilcilerinin dahi konferansa davet edilmesini kabul edip desteklemeleri Anadolu'nun böyle bir davete icabet etmeyeceğine kani olmalarından ileri gelmiş ve bundan maksatları da şu icabet etmeme keyfiyetini öne sürerek ve aleyhimize zorlayıcı tedbirler alınmasını haklı göstererek kamuoyunu siyasetlerine uymaya mecbur eylemekten ibaret bulunmuş olması dolayısıyla konferansa bir an evvel ve müştereken gidilerek hakkın alınmasına çalışılması zaruridir. Şayet orada meşru ve haklı taleplerimizin reddolunduğunu görür ve konferansı terke mecburiyet hissedersek, bu keyfiyet hasımlarımızın elinde aleyhimize tesirli bir silah olamaz. Telgrafnamelerinde beyan olunan taleplerin, evvelce de bildirilen sebeplerden ve İstanbul'un özel vaziyetinden dolayı kabulü mümkün değildir. Bunlarda ısrar ile konferansa vakti zamanında iştirak fırsatı kaçırılırsa, birinci olarak birlik temin olunmamasından dolayı İstanbul ve Boğazlar'ın büsbütün Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, ikinci olarak İtilaf devletlerinin Yunanistan'a nakdi ve askeri yardım yapmaya ve Anadolu'da müşterek bir taarruz hareketi icrasına kalkışarak zaten harbin art arda gelen felaketleriyle adedi pek ziyade azalmış olan Türk unsurunun bir kat daha mahv ve perişanlığa maruz kalması, üçüncü olarak büyük nispette fedakârlıklara katlanmak karşılığında harici yardıma ihtiyaç mecburiyeti hasıl olarak neticede istenen gaye olan bağımsızlığın heder edilmesi gibi vahim neticeler ortaya çıkar. Delegelerinizin Dersaadet'e süratle hareketi elzemdir, Efendim.

Sadrazam
Tevfik

Muhterem efendiler, Osmanlı Sadrazamı'nın daha bazı tavsiye ve ihbarları vardır. Müsaade buyurursanız onları da okuyalım:

Şifre Dersaadet, 5.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Londra'da toplanacak olan konferansa Devleti Âliye'nin dahi davet edilmesinden dolayı telaşa düşen Yunanlılar, aleyhimizdeki propagandalarını bir kat daha artırmışlardır. Paris'teki delegemizden aldığımız malumata göre, Fransa'da kamuoyunu aleyhimize çevirmek için güya Anadolu'da bir Alman askeri heyeti mevcut olduğunu ve harekât ve siyasetinizin bu heyetin telkinlerinden doğduğunu Fransız mahfillerinde yaymakta oldukları gibi, Türkiye'deki Hıristiyanların katliam edilmekte olduğundan bahisle bunların kurtarılması için Papa tarafından bütün parlamentolara müracaat edildiğinin duyulduğu sözü geçen delege tarafından ilaveten bildirildiğinden, fevkalade kötü tesirlere sebep olacak olan işbu söylentilerin süratle tekzip edilmesi rica ve tavsiye olunur.

Sadrazam
Tevfik

Şifre Dersaadet, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Konferansa tesir etmek maksadıyla Şubat'ın yirmi birinde Yunanlıların 70-80 bin kişiyle taarruza geçecekleri Hariciye Nezareti'nden sağlam bir şekilde haber alınmıştır. Taarruzun Karahisar-Eskişehir istikametinde olmasına ihtimal verilir. Ankara delegelerinin yalnız olarak konferansa kabul edilemeyeceği, temsilcilerin ifadelerindendir.

Sadrazam
Tevfik

Bu telgrafın yazılmasından maksat, Yunanlıların taarruz edeceğini bildirmek miydi; veyahut, Ankara delegelerinin yalnız olarak kabul edilemeyeceğini söylemek miydi, bunu anlamak müşküldür. Yoksa 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin taarruzu tehdidiyle ikinci fıkra manası temin edilmek mi isteniyordu?

Delege gönderilmesi hakkında bizim ileri sürdüğümüz görüşleri bildirimlerimiz doğrultusunda Tevfik Paşa İtilaf temsilcilerine tebliğ etmiş de, telgrafın son fıkrasıyla aldığı cevabı mı iletiyordu? Bu da açık değildir.

Dersaadet, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Fransız kamuoyunu rencide etmemek için Kilikya'da taarruzdan kaçınılması, hayırhahlığında şüphe olmayan bazı Fransız ricalinin tavsiyesi üzerine Paris delegemizden büyük bir ehemmiyetle bildirilmiştir.

Sadrazam
Tevfik

Osmanlı ricalinin mümtaz vasfı

Efendiler, bu gibi tavsiyeleri İstanbul hükümetlerinden çok dinlemiştik. Bizim taarruzdan kaçınmamızı tavsiye eden hayırhahın muhatabı, işittiğini bir gramofon gibi bize ulaştırırken, hayırhaha, bize de taarruzdan kaçınılmasını icap edenlere tavsiye edip etmediğini sormuş mu acaba? Aldığı cevap olumsuz idiyse, onun hayırhahlığına nereden hükmetmiş idi? Vatanımızı işgal edenlerin kamuoyunu rencide etmemeyi tavsiye edenlere, vatanı işgal olunan milleti niçin rencide ettiklerini ve etmekte devam eylediklerini sormamak, neden, bu Osmanlı ricalinin mümtaz vasfı olmuştu?

Özetle, muhterem efendiler, görülüyor ki, Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla esasta, fikirde, anlayışta anlaşmak mümkün olamıyordu. Nihayet mesele Meclis'e intikal ettirildi.

Meclis'e iki teklifte bulundum. Birisi, memleketin ve milletin vaziyet ve maksadını İstanbul'a açık olarak bildirmek; ikincisi, ayrıca davet vukuunda Londra'ya bağımsız bir heyet göndermekti. Her iki teklifim kabul edildi.

Tevfik Paşa'nın teklifleri karşısında Büyük Millet Meclisi'nin kararı

Efendiler, Meclis'in görüş ve kararını, Tevfik Paşa'ya bildiren telgrafname aynen şöyle idi:

Londra Konferansı'na davet dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'yle İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasında teati edilen haberleşme, Genel Kurul'da okunmak suretiyle Meclis'çe öğrenildi. Tevfik Paşa Hazretleri tarafından ileri sürülen görüşler, memleketin bugünkü vaziyeti hakkında açık bir fikir edinmekten pek uzak olduklarını üzüntüyle bize gösterdi. İstanbul'da Mütareke'den beri iki tür hükümet birbirini takip etmiştir. Biri Damat Ferit'in riyaseti altında, muhtelif zevatın iştirakiyle teşekkül eden hükümetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilaf devletlerine karşı mutlak itaat fikrini temsil etmiş ve memleketin kendi hâkimiyet haklarını devam ettirmek için esirgemediği fedakârlıkları, düşmanlarla beraber çalışmak suretiyle neticesiz bırakmayı özel bir meslek edinmiştir. Bu fikrin takipçileri, memleketin şer ve hıyanete meyilli ne kadar nankör evladı varsa, hepsini tahrik ederek ve teçhizatlandırarak, milli müdafaaya kendilerini hasreden vatanperverler aleyhine devamlı kullandılar. Şer'i mübin[1] namına yayımlanan sahte fetvaların, taltife mazhar olan mirimiran[2] Anzavur'larla bağımsızlık ve müdafaa fikri aleyhine yaydıkları manevi ve maddi zehir ve fesat kuvvetleri aleyhine, Anadolu aylarca müddet çarpışmaya mecbur oldu. Onlar, düşmanlar hesabına cephelerimizi kaç defa arkadan vurdular. İslamın ilk asrından[3] beri, şeref ve hak din namına cihat eden milletimiz, tarihimizin ilk günlerinden beri, devlet ve memleket ne vakit tehlikeye düşmüşse kanını esirgemeden akıtmaktan geri kalmayan milletimiz,

1 İslam dini. (Y.N.)

2 Mirimiran: Osmanlılar'da beylerbeyi, vali; mülki rütbelerden birinin adı; bir tür paşa aşaması. (Y.N.)

3 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "asrından" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "asırdan" şeklinde. (Y.N.)

bu defa muazzam vatandan geriye kalan son parçada, son kaleye çekilmiş, en son müdafaasını yaparken, hükümet namını alan heyetler, düşmanlar hesabına, düşman safları arasında kendi milletleri aleyhine çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde, Fatih'in teslim davetine karşı "Allah'ın bana bir emaneti olan bu memleketi, ancak Allah'a teslim ederim" diyen son Rum Kayserinin tahtına vâris bir hanedandan gelen bugünkü halife ve sultanın hükümeti, esir olmamak isteyen milleti, kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci safha, o hükümetlerin ve müttefiklerinin hezimetiyle netice buldu. İkinci tür hükümet, Tevfik Paşa'nın riyaset ettikleri heyettir ki, maksat itibariyle Anadolu müdafaasına taraftar olduğunu söylemekle beraber, icraat itibariyle, memleketin samimiyetle elde etmek istediği barışa caiz görülemeyecek bir gaflet ve inat ile mâni olmakta devam ediyor. Şûrayı Saltanat'ta, İtilaf devletlerinin uzattığı esaret ilamını ayağa kalkmak, hürmet göstermek suretiyle kabul ve imza eden rical ve âyan, bütün memlekette hiçbir hak ve salahiyeti temsil etmeyen bir düşük kuvvet halindedir. Anadolu ve İstanbul, bağımsızlık ile esaretin, hürriyetle mahkûmiyetin zıtlaştığı ve çatıştığı iki ayrı parça halinde kalmıştır.

Biz, memleketin esir edilmiş, iradesini kaybetmiş parçasını hür ve bağımsız kısma ilhak etmek istiyoruz. İstanbul ricali, bütünü teşkil eden ve bütün bir düşmanlık cihanına karşı kendini şeref ve sebatla müdafaa eden hür kısmı, esir ve mahkûm parçaya tabi etmek, ilhak etmek istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, hürriyet ve bağımsızlığına âşık bütün memleket evlatlarını ve bugünkü mazlum İslam ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un sakat ve hürriyetten mahrum bir heyetine tabi olmayı hiçbir zaman kabul edemez.

Meclis'imiz tarafından kabul ve ilan edilen ve bütün memlekette itaat olunan Teşkilatı Esasiye Kanunlarımız icabınca, hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir ve milletin kanun yapma ve icra kudreti ise, onun hakiki ve yegâne temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder. Bu esaslar sebebiyle delege heyetimizin İstanbul'a gitmesi ve oradan seçilecek bir heyete dahil olması ve oranın vereceği salahiyetname ile cihana karşı milli davamızı üstlenmesine imkân yoktur. Eğer isterseniz, fiilen ve haklı olarak mutlak bağımsızlığa sahip olan, bütün idari teşkilatıyla memleketi idare eden, orduları doğuda ve batıda düşmanlara hadlerini bildirerek memlekete barışın yollarını açan Meclis'imizin delege heyetini, memleketi temsil edebilecek yegâne heyet olarak tanırsınız. Yoksa, biz kendi heyetimizi kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek cevabın, birtakım sözler değil, fakat fiiliyat olması, bizce talep olunan ve lüzumlu görülendir.

Londra Konferansı'na iştirakimiz

Efendiler, Hariciye Vekili bulunan Bekir Sami Bey'in riyaseti altında ayrıca ve bağımsız bir delege heyeti tertip edildi. Heyet, Londra Konferansı'na özel olarak davet vukuunda icabet ve iştirak etmek kaydıyla ve fakat zamandan istifade maksadıyla, Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirildi.

Heyetimiz, İtalya Hariciye Nazırı Kont İsforça[1] vasıtasıyla konferansa resmen davet olundukları kendilerine tebliğ olunduktan sonra Londra'ya gitmişlerdir.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Olumlu hiçbir netice vermedi.

İtilaf devletleri, İzmir ve Trakya nüfusları hakkında kendileri tarafından bir tahkikatın neticesini kabul edeceğimize dair bizden vaat almak istediler. Delege heyetimiz, evvela, bunu kabul etmişti. Ankara'dan vuku bulan ihtar üzerine, daha sonra, tahkikatın icrasını, Yunan idaresinin kaldırılmasına bırakma teklifinde bulundu. İtilaf devletlerinin, Sevr Antlaşması'nın diğer hükümlerinin, itiraz edilmeksizin tarafımızdan samimiyetle tatbikini temin etmek istediği anlaşılmıştı. Delege heyetimiz, bu hususiaki tekliflere ret mahiyetinde cevaplar vermişti. Yunan delegeleri, tahkikatı esasından reddetmişlerdi. Bunun üzerine, İtilaf devletleri delegeleri Türk ve Yunan delege heyetlerine bazı teklifleri ihtiva eden bir proje vererek, hükümetlerinden bu projeler muhteviyatına dair alacakları cevapların, konferansa bildirilmesini talep etmişlerdi.

Bizim delege heyetimize verilen projede, Sevr Antlaşması hükümlerinde icra olunacak değişikliklerle alakalı şu noktalar vardı:

Bize bırakılan jandarma ve özel kıtalar miktarlarını cüzi surette artırmak. Memleketimizde kalacak yabancı subay adedini biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerine konulmuş sınırlamaları biraz hafifletmek. Bayındırlık işleriyle alakalı imtiyaz vermek hakkımız üzerine konulmuş sınırlamaları da biraz hafifletmek... Bundan başka adli kapitülasyonlar, yabancı postaları, Kürdistan... hakkında Sevr projesinde değişiklik icrasını ümit ettirecek bazı belirsiz vaatler...

Aynı teklifler projesinde, Ermenistan sınırlarının tayini hususu, Cemiyeti Akvam'ın[2] göndereceği bir komisyona terk edilmekte idi. İzmir mıntıkasında da özel bir idare teşekkül edecekti. Güya, İzmir vilayeti bize iade olunacaktı. Fakat İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak, İzmir sancağı asayişi İtilaf subayları tarafından idare olunacak, bu sancaktaki jandarma kuvveti, nüfusu nispetine göre muhtelif unsurlardan teşekkül edecek, vilayete Cemiyeti Akvam tarafından bir Hıristiyan vali tayin olunacak, İzmir vilayeti Türkiye'ye gelirin çoğalmasıyla artacak senelik bir meblağ ödeyecek idi.

İzmir vilayeti hakkında teklif olunan bu çözüm şekli, beş sene sonra iki taraftan birinin talebi üzerine Cemiyeti Akvam'ca değiştirilebilecekti.

1 Kont Sforza. (Y.N.)
2 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)

Delegeler daha yolda iken başlayan Yunan taarruzu

Efendiler, İtilaf devletleri, delege heyetimiz vasıtasıyla yaptıkları tekliflerin cevabını almayı beklemeden, daha delege heyetimiz[1] yolda iken, Yunanlılar, bütün ordusuyla, bütün cephelerimize karşı taarruza geçtiler.

Görüyorsunuz ki efendiler, Yunan taarruzu, konferans ve barış hikâyesini bize ister istemez terk ettiriyor. Şimdi müsaade buyurursanız, size bu taarruzu ve neticesini arz edeyim:

Yunan ordusunun, Bursa ve doğusunda mühim bir grubu, Uşak ve doğusunda diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir kuzeybatısında ve Dumlupınar ve doğusunda olmak üzere iki grup halinde idi. Bundan başka, Yunanlıların, İzmit'te bir fırkaları, bizim de ona karşılık Kocaeli Grubu bulunuyordu. Yunanlıların, Menderes boyundaki kıtalarına karşı da kıtalarımız vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa kumandasında bulunan Batı Cephesi kıtaları, arz ettiğim gibi, Eskişehir kuzeybatısında toplanmıştı. Karar, muharebeyi İnönü mevzilerinde kabul etmekti. Ona göre tedbir ve tertibat alınıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ cenahı ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede temas hasıl oldu. Düşman, 28'de sağ cenahımıza taarruza geçti. 29'da her iki cenahtan taarruz etti. Düşman, mevzî, mühim muvaffakiyetler elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli muharebelerle geçti. Bu muharebelerin de neticesi düşman lehine tecelli etti.

İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'den gördüğü vaziyet

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü, karşı taarruza geçti ve düşmanı mağlup ederek, 31/1 Nisan gecesi ricata mecbur etti. Bu suretle, inkılap tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü zaferiyle yazıldı.

Efendiler, düşman çekilirken Batı Cephesi Kumandanı'yla 1 Nisan günü cereyan eden haberleşmeler, o günün hislerini tespit eden vesikalardır. O hisleri canlandırmak için, müsaade buyurursanız, o günkü haberleşmeden bazı telgrafları aynen okuyacağım:

Metristepe'den, 1.4.1921

Saat 6.30 sonrada Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüzbey kuzeyinde, sabahtan beri sebat eden ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ cenah grubunun taarruzuyla düzensiz çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan ve "delege heyetimiz" sözcüklerinin aslı olan "heyeti murahhasamız" sözcükleri, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında "murahhasamız", 1934 basımında "murahhaslarımız" şeklindedir. (Y.N.)

istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce maktulleriyle doldurduğu muharebe meydanını silahlarımıza terk etmiştir.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Ankara, 1.4.1921

İnönü Muharebe Meydanında Metristepe'de
Batı Cephesi Kumandanı ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü meydan muharebelerinde üstlendiğiniz vazife kadar ağır bir vazife üstlenmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin bağımsızlık ve hayatı, dahiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silah arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük emniyetle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu.

Namınızı tarihin iftihar kitabesine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedi minnet ve şükrana sevk eden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş şaşaasıyla dolu bir geleceğin ufkuna da nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

Türkiye[1] Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Zulüm ve istibdat dünyasının en zalimane hücumlarına karşı, yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddi ve manevi bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi'nin Reisi Mustafa Kemal Paşa!

Kahraman askerlerimiz, subaylarımız ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan fırka ve kolordu kumandanları namına takdir ve tebriklerinize büyük bir iftiharla şükranlarımı arz ederim.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Güney Cephesindeki harekât Muhterem efendiler, İnönü muharebe meydanını ikinci defa olarak mağluben terk ve Bursa istikametinde eski mevzilerine ricat eden düşmanın takibinde, piyade ve süvari fırkalarımızın gösterdikleri anılmaya değer kahramanlıkları izah etmeyeceğim. Yalnız, genel askeri vaziyeti tamamlamak için müsaade buyurursanız Güney Cephemize ait mıntıkada cereyan etmiş olan harekâtı özetleyeyim.

1 "Türkiye" sözcüğü, *Nutuk*'un *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddesinde yer almaktadır. (Y.N.)

Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın emrinde bulunan üç piyade fırkası, Dumlupınar'da, hazırlanmış bir mevzide bulunuyorlardı. Bundan başka, bir süvari fırkası ve bir de süvari livası vardı. Bu mevziin sol cenahında bulunuyordu. Güney Cephesi Kumandanı'nın aldığı vazife, bu mevzide düşmanı durdurmaktı. Uşak doğusundaki mevzilerinden hareket eden üç piyade fırkası ve bir kısım süvari, Dumlupınar mevzilerine temas ve taarruz ettiler. 26 Mart'ta kıtalarımız, mevzilerini terke mecbur oldu. Güney Cephesi, kumandanı bundan sonra esaslı bir hatta kuvvetlerini durdurmaya ve yeniden tertibat almaya muvaffak olamayarak, iki kısma ayrıldı. Bir kısmı -ki, 8. ve 23. Piyade Fırkalarıyla 2. Süvari Fırkası'ndan meydana geliyordu- kendi emri altında, Altıntaş istikametinde çekildi. Diğer kısım -ki, Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'nın emri altında bulunuyordu- 57. Piyade Fırkası'yla 4. Süvari Livası'ndan ibaret idi. Düşman, bütün kuvvetiyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine yönelerek doğuya yürüdü. Refet Paşa kuvvetlerine karşı, Dumlupınar'da, yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa, daha sonra 23. Fırka'yı Altıntaş üzerinden güneye, Fahrettin Paşa emrine iade etti. Altıntaş istikametinde, düşmanın hiçbir hareketi olmadığı tahakkuk edince, Refet Paşa yanında bulunan kuvvetlerle kuzeye getirtildi.

Doğu istikametinde ilerleyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri muhtelif mevkilerde muharebeler vererek Afyon doğusuna çekildi. Düşman, Afyon Karahisarı'nı işgal ettikten sonra, Çay-Bolvadin hattına kadar ilerledi ve orada durdu. Bu düşman karşısında, Fahrettin Paşa, 57., 23. Fırkalarla beraber, güneyden Adana mıntıkasından gelen 41. Fırka'yı da alarak, karşı bir hat vücuda getirdi.

Yunan ordusunun genel taarruz planında nazarı dikkati çok çeken bir hata

Efendiler, strateji üzerinde fazla durmaktan kaçınmak taraftarı olmakla beraber, Yunan ordusunun bu defaki genel taarruz planında, nazarı dikkati çok çeken bir hatayı işaret etmek isterim. Yunan ordusunun Uşak grubunun, Dumlupınar'dan sonra Eskişehir genel istikametinde yürümesi lazımdı. Afyon üzerinden Konya genel istikametine yönelmesi, asıl kati netice sahasından kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları atıl ve tehlikeli bir vaziyette bırakmıştır. İnönü'de muvaffakiyet bizim tarafta kaldıktan sonra, bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an evvel ve süratle ricatlarını teminden başka bir şey düşünemeyeceklerine şüphe yoktu. İnönü'de muzaffer olan kuvvetlerimizin, Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek ve bu mesafenin mühim bir kısmında demiryolundan azami istifade mümkün olduğuna göre, Afyon Karahisar'ın doğusunda bulunan Yunan grubunun ricat hattını kesmesi ve bu suretle o grubu büyük bir felakete uğratması pek kuvvetli bir

ihtimal dahilinde idi. Nitekim, bu fikrin tatbikatına geçmekte bir an gecikilmemiştir. Derhal Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın emrine ilk serbest kalan fırkalar verilerek harekete geçirilmiştir.

Yunan ordusunun Uşak grubu, İnönü Meydan Muharebesi'nin neticesi üzerine derhal ricata başladı. Refet Paşa, 7 Nisan 1921 tarihinde karargâhıyla Çöğürler'de, 4. ve 11. Fırkalar Altıntaş mıntıkasında, 5. Kafkas Fırkası ve kuvvetli bir alay mahiyetinde bulunan Meclis Muhafız Taburu Çöğürler güneyinde, 1. ve 2. Süvari Fırkaları Kütahya mıntıkasında bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı takip eder ve sıkıştırırken, Refet Paşa da, düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına bu saydığımız kuvvetlerle, yani üç piyade fırkası ve bir taburla taarruz etti. Bir taraftan da, kuzeyden daha iki fırka, 24. ve 8. Fırkalar güneye hareket ettirildi. Aslıhanlar'daki Yunan alayı, Refet Paşa'nın taarruzunu durdurdu. Çok zaman kazandı, bu müddet zarfında geriden gelen kıtalarla iki fırkaya kadar takviye olundu. Bu kuvvetler, Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine iltihakını temin etti.

12 Nisan 1921 günü Refet Paşa'nın emrinde kuzeyden güneye ve doğudan batıya taarruz eden kuvvetlerin toplamı şu idi:

Kuzeyden gelen 4, 5, 11, 8 ve 24; doğudan ilerleyen 57, 23 ve 41. Fırkalar ki, toplam sekiz piyade fırkası ve bir piyade taburu... 1. ve 2. Süvari Fırkaları çok uzak mesafelerden dolaştırılarak ancak düşman mağlup edildiği takdirde tesirli olabilecek, fakat o günün muharebesinde hiç de tesirli bulunmayan, düşman gerisinde Banaz hedefine sevk olunmuştu. Refet Paşa'nın kumandası altına verilen kuvvetler, taarruzlarında muvaffak olamadılar; bilakis, fazla zayiat verildi. Düşman, Dumlupınar mevzilerine hâkim olarak yerleşti ve orada kaldı. Refet Paşa kuvvetleri de, Dumlupınar'dan on kilometre güneydoğuda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Muhaberesi diye yâd olunan bu hareket, bu suretle son buldu.

Refet Paşa kendisi mağlup olduğu halde düşmanı mağlup kabul ediyordu

Efendiler, muhaberenin cereyanı esnasında muharebe hatlarından bazı kısımların ileri geri vuku bulan dalgaları ve bilhassa Afyon doğusunda bulunan düşman fırkalarının, Dumlupınar ilerisinde bıraktıkları bir alaylarının mağlup ve bertaraf edilememesi yüzünden, Dumlupınar'a kadar çekilebilmelerini müteakip Yunan kuvvetlerinin esaslı bir hat işgal etmek üzere tertibat alırken, ilerideki parçalarının o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın muharebe neticesini yanlış hükmetmesine sebep oldu. Hakikaten, Refet Paşa, kendisi mağlup olduğu halde düşmanı mağlup ve ricat eder kabul etti ve bunu beş gün devam eden Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde düşmana son darbeyi vurmak nasip olduğunu bildiren telgrafıyla bize de bildir-

di. Biz de, bittabi memnun olarak, hemen büyük takdir ve tebriklerde bulunduk. Fakat, vaziyeti tamamıyla meydana çıkarmak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım cevaplardan, vaziyetin bildirildiği gibi olduğunda şüphe ve tereddüte düştük. Nihayet anlaşıldı ki, düşman, tamamen maksadına ve genel vaziyetine uygun olarak, Dumlupınar'da müdafaası kolay, hâkim ve esaslı bir mevzi alıyordu. Bilakis, Refet Paşa'nın, biraz geride, bütün kuvvetleriyle Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattını tutması lazım geldi.

Efendiler, vaziyette sükûnet peyda olduktan sonra Refet Paşa'nın kumanda ettiği orduda, kendisine karşı itimadın kalmamış olduğu anlaşıldı. Vaziyeti mahallinde incelemek üzere, Fevzi Paşa Hazretleri Ankara'dan ve İsmet Paşa da Batı Cephesi'nden birlikte bizzat Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın kumanda vaziyetinin bir müddet daha devam ettirilmesi tercih edilmekte olduğundan, meseleyi ona göre hal ve tespite çalıştılar. Fakat zaman geçmeden bu vaziyetin devam ettirilmesinin mümkün ve caiz olmadığı kanaati hasıl oldu. Bu sebeple, ben, bizzat Fevzi ve İsmet Paşaları alarak Refet Paşa nezdine gittim. Vaziyeti yakından inceledim ve derhal şu çözüm şeklini tatbik ettim: Kumandası altında bulunan Güney Cephesi'ni Batı Cephesi'ne bağlayarak İsmet Paşa kumandasına verdim. Kendisine Ankara'da bir vazife verilmek üzere oraya dönmesi lüzumunu bildirdim.

Refet Paşa Türk ordusuna başkumandan olmak istiyordu

Refet Paşa, Ankara'ya döndüğü zaman şöyle bir çözüm şekli tasavvur etmiştim: İsmet Paşa artık Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nden istifa ederek, tamamen genişletilmiş olan Batı Cephesi Kumandanlığı'yla meşgul olacak, Müdafaai Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa Hazretleri de vekâleten yapmakta olduğu Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ni asil olarak üstlenecek. Ondan boşalacak Müdafaai Milliye Vekâleti vazifesini de Refet Paşa yapacak.

Refet Paşa, esas itibariyle yine askeri bir vazife üstlenmek taraftarıydı. Fakat benim çözüm şeklimi beğenmedi. Diyordu ki, "Müdafaai Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa'nın makamından istifa etmesine sebep yoktur. İsmet Paşa'nın Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nden istifasını zaruri görüyor ve bana da bu aralık bir vazife vermeyi düşünüyorsanız, çözüm şeklinin ona göre tanzimi mümkündür."

Ben, birdenbire Refet Paşa'nın fikrinin taşıdığı maksada nasılsa intikal edemedim. Çünkü biraz sonra anlar gibi olduğum görüş asla hatırıma gelmemişti. Tereddütlü olduğum noktayı açıklığa kavuşturmak için bizzat kendisine sordum. Dedim ki, "Yani siz mi Erkânıharbiye Reisi olmak istiyorsunuz?" Gerçi açık bir cevap vermedi, ama ben maksadın tamamen bundan ibaret olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine şu fikri ifade ettim: "Erkânıharbiyei

Umumiye Riyaseti, bizim teşkilatımıza göre, bugün fiilen Başkumandanlık makamıdır. Siz, henüz Türk ordusuna başkumandan olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu şimdilik hatırınızdan çıkarınız!"

Refet Paşa, verdiği cevapta dedi ki, "Öyle ise ben de Müdafaai Milliye Vekâleti'ni kabul etmem." "O sizin bileceğiniz iştir," dedim ve bıraktım. Hakikaten kabul etmedi ve aldığı izin üzerine Kastamonu ormanlarında Ecevit denilen yerde bir müddet istirahate çekildi. Refet Paşa'nın Müdafaai Milliye Vekâleti bundan sonra hasıl olan diğer bir vaziyet üzerine vuku bulmuştur.

Londra Konferansı'ndan dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in imzaladığı mukaveleler

Muhterem efendiler, İkinci İnönü Zaferi'nden sonra, Londra'ya gitmiş olan delege heyetimiz döndü. Konferansın olumlu bir neticeye kavuşmamış olduğu malumunuzdur. Fakat Delege Heyeti Reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi ricaliyle temas ve müzakerelerde bulunarak ayrı ayrı her biriyle birtakım mukavelenameler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı bir mukavele icabınca, elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini iade edecektik. Buna karşılık İngilizler de bize esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız Türk esirleri arasında Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötü muamele etmiş olduğu iddia edilenler istisna edilecekti.

Hükümetimiz bittabi böyle bir mukaveleyi tasvip ve tasdik edemezdi. Çünkü böyle bir mukaveleyi tasvip etmek, Türk tebaasının Türkiye dahilindeki hareketleri üzerinde yabancı hükümetinin bir nevi yargı hakkını tasdik etmek olurdu.

Bu mukaveleyi tasdik etmemekle beraber, İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından, biz de buna karşılık elimizde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktık.

Daha sonra 23 Teşrinievvel [Ekim] 1921 tarihinde, Hilali Ahmer[1] İkinci Reisi Hâmit Bey'le İstanbul'da İngiliz Komiseri arasında hasıl olan anlaşma üzerine, Malta'da bulunan bütün Türk tutukluları ile nezdimizde bulunan bütün İngiliz tutuklularının mübadelesi kararlaştırılarak tatbik edilmiştir.

Efendiler, Bekir Sami Bey, resmi müzakereler ve konuşmalar haricinde sırf şahsi olarak da[2] Loyt Corç[3] ile görüşmede bulunmuş... Aralarında söylenen sözler stenografiye edilmiş... Bu zabıt imza da edilmiş... Bekir Sami Bey'in elinde bulunan nüshanın muhteviyatı hakkında haberdar edildiğimi

1 Kızılay. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "da" bağlacı, 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)
3 Lloyd George. (Y.N.)

hatırlamıyorum. Son zamanda Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Bekir Sami Bey'den bu nüshayı talep ettirdim ise de, vekâlete gönderdiği bir mektupta, o zaman bu nüsha tercümelerinin bana gösterildiğini, gerek aslının ve gerek tercümelerinin Hariciye Vekâleti'nden ayrıldığında ait olduğu dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu vesika bulunamamıştır. Ve Hariciye'de kimse bu vesikadan ve muhteviyatından malumattar bulunmuyor. Ben de arz ettiğim gibi hiçbir vakit haberdar edildiğimi hatırlamıyorum.

Efendiler, Bekir Sami Bey'le Fransız Başvekili Mösyö *Briyan*[1] arasında da 11 Mart 1921 tarihli bir mukavele imza edilmiştir. Bu mukaveleye göre Fransa ile milli hükümet arasında düşmanlığa nihayet verilecek. Fransızlar silahlı çeteleri, biz de mücahitlerimizi silahtan tecrit edeceğiz... Zabıta kuvvetlerimize Fransız subayları dahil olunacak... Fransızlarca teşkil olunan zabıta muhafaza edilecek... Fransa'nın tahliye edeceği yerlerle Mamuretülâziz,[2] Diyarbekir ve Sıvas vilayetlerinin iktisadi gelişmesi için yapılacak teşebbüslerde rüçhan hakkı ve Ergani maden imtiyazı da Fransızlara verilecek... vb.

Hükümetimizce bu mukavelenin de kabul edilmemesi sebeplerini saymaya hacet yoktur zannederim.

Bekir Sami Bey, İtalya Hariciye Nazırı bulunan Kont İsforça[3] ile de 12 Mart 1921'de bir mukavele imza etmiş... Buna göre, İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize iadesi hakkındaki taleplerimizi konferans nezdinde desteklemesine karşılık, biz de İtalya devletine Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının daha sonra tayin edilecek kısımlarında iktisadi teşebbüsler için rüçhan hakkı verecektik. Bundan başka, işbu mıntıkalarda Türk hükümeti veya Türk sermayesi tarafından yapılmayacak olan iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk şirketine devri kabul edilmekte idi.

Bittabi bu mukavele de hükümetimizce redden başka bir muameleye maruz kalamazdı.

Efendiler, İtilaf devletlerinin Londra'ya barış tesisi için gönderdiğimiz Delege Heyetimiz Reisi Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri mukaveleler muhteviyatının, Sevr projesinin ardından aralarında imzaladıkları "accord tripartite"[4] denilen ve Anadolu'yu nüfuz mıntıkalarına taksim eden anlaşmayı, başka namlar altında, milli hükümetimize kabul ettirmek maksadına yönelik olduğu pek aşikârdır. İtilaf siyasi ricali bu maksatlarını Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeye muvaffak da olmuşlardır. Bekir Sami Bey'in Londra'da konferans müzakerelerinden ziyade ayrı ayrı konuşmalarla meşgul edildiği anlaşılıyor.

1 Briand. (Y.N.)
2 Elazığ. (Y.N.)
3 Kont Sforza. (Y.N.)
4 Üçlü anlaşma. (Y.N.)

Milli hükümet prensipleriyle Hariciye Vekili olan zatın takip ettiği yol arasındaki farkı izah etmek ne yazık ki mümkün değildir.

Bekir Sami Bey bu anlaşmalarla Ankara'ya döndüğü zaman, fevkalade nazarı dikkatimi çektiğini ve garibime gittiğini itiraf etmeliyim. Bekir Sami Bey, imza ettiği mukavelenameler muhteviyatının memleketin yüksek menfaatlarına uygun olduğu kanaatini belirtiyor ve bunu Meclis'te dahi müdafaa ve ispat edebileceğini[1] iddia ediyordu. Kanaatinde isabet, iddiasında mantık olmadığına şüphe yoktu. Görüşlerinin Meclis'te tasvibe mazhar olamayacağından başka, Hariciye Vekâleti'nden düşürüleceği de muhakkaktı. Fakat Meclis'i siyasi meselelerin müzakere ve münakaşalarına boğmayı o günlerin şartlarına uygun görmediğimden, Bekir Sami Bey'e isabetsizliğini bizzat söyleyerek Hariciye Vekâletinden çekilmesini teklif ettim. Bekir Sami Bey, bu teklifimi kabul ederek istifanamesini verdi.

Fakat, Bekir Sami Bey, delege heyeti riyaseti vazifesiyle Avrupa'daki seyahati esnasında yaptığı muhtelif temasların kendisinde hasıl ettiği intibalara göre, İtilaf devletleriyle prensiplerimiz dahilinde anlaşmak imkânı bulunduğu kanaatinde ısrar ediyordu. Ve kendisinin bu anlaşmaları temine yardımcı olabileceğini ileri sürüyordu. Bunun üzerine kendisine şu özel mektubu yazdım:

19.5.1921

Amasya Mebusu Bekir Sami Beyefendi'ye

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şimdiye kadar muhtelif vesile ve vasıtalarla bütün âleme ilan edilmiş olan prensipleri yüksek malumunuz olup, bu prensiplerin esas hatları şu kısa cümle ile ifade edilebilir: "Malum olan milli sınırlarımız dahilinde memleketimizin bütünlüğünü ve milletin tam bağımsızlığını temin etmek." Delege heyeti riyaseti vazifesiyle vuku bulan son seyahat ve temaslarınızın sizde hasıl ettiği tesirler ve intibalara göre İtilaf hükümetlerinin konulmuş prensiplerimizi ihlal etmeksizin memleketimizle anlaşmaya meyilli oldukları kanaatinde bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilaf hükümetlerinin bu eğilimlerine işaret edecek ciddi ve samimi belirti ve neticeleri henüz görememektedir. Bu konudaki tahminlerinizin tahakkukuna imkân verecek bir zemin bulmanız mümkün olduğu takdirde, bu neticenin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğini temin eylerim, Efendim.

Mustafa Kemal

Bekir Sami Bey bundan sonra tekrar Avrupa'ya gitti. Bu seyahatinden de bir fayda hasıl olmadı. Yalnız, Ankara'da Mösyö *Franklen Buyyon*[2] ile cereyan eden müzakerelerin, Bekir Sami Bey'in Paris'te bazı teşebbüsleriyle müş-

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "edebileceğini" sözcüğü, 1927 lüks basımında "ve edeceğini" şeklinde. (Y.N.)

2 Franklin Bouillon. (Y.N.)

külata uğratılmakta olduğunun anlaşılması üzerine, hükümetçe Bekir Sami Bey'in resmi bir vazifesi olmadığının ajansla ilanı zaruri görülmüştür.

Bekir Sami Bey, ikinci defa Avrupa'da bulunduğu sırada, bana bazı bildirimlerde bulunduğu gibi, dönüşünde de bir rapor vermişti. Gerek bildirimlerinde ve gerek raporunda tesadüf edilen bazı görüşler, ne yazık ki, Bekir Sami Bey'in, Türk milletinin takip ettiğimiz emel ve mefkûresini tamamen kavramış ve o daire dahilinde hareket eylemekte bulunmuş olduğunda şüphe ve tereddüdü mâni mahiyette değildi.

Bekir Sami Bey, Avrupa'da aldığı tesirlere ve intibalara göre görüş beyan ediyordu.

12 Ağustos 1921 tarihli bir şifre telgrafnamesinde bizim siyasetimizi eleştirdikten sonra diyordu ki: "Henüz fırsat elde iken akıllıca bir siyaset takibi, memleketi düştüğü büyük girdaptan kurtarabilir. Vakalar tamamıyla incelenerek memleketin selameti namına bir hareket hattı elzemdir. Aksi takdirde, tarih ve millet gözünde mesuliyetten hiçbirimiz kurtulamayız.

Milletin saadeti ve İslamiyetin selameti namına isabetli bir hareket hattının tutulmasını ve bir an evvel tebliğ buyurulmasını rica eylerim".

Bekir Sami Bey, ne olursa olsun barış yapmak taraftarı idi

Bekir Sami Bey, ne olursa olsun barış yapmak taraftarı oldu. Bu görüşünü 24 Kânunuevvel [Aralık] 1921 tarihli raporunda şu suretle izah ediyordu:

"... harbin devamının, bu memleketi, milletin mevcudiyetini tehlikeye koyacak kadar tahrip ve imha edeceği ve bütün katlanılan fedakârlıkların beyhude kaybedilmiş olacağı fikrini kuvvetle taşıyorum. Harbin devamının, harici ve dahili düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine ve korktuğumuz bela ve felaketleri kendi kendine memleketin başına çekip davet eyleyeceğine bütün mevcudiyetimle kaniim. Zatı samilerinin üzerine düşen vazife dünyada hemen hiçbir siyaset adamının iktidarına yüklenmeyen en ağır bir yüktür. Tarihte beş altı asırda değil, belki on, on beş asırda bir ferde ancak kısmet olabilen bir vazife üstlenildi. Aşırılıktan da geri kalmaktan da sakınarak bugünkü faydaya geleceğin hakiki menfaatlarını feda etmeyerek, Türklük ile beraber bütün İslamiyet âleminin geleceğini temin için, pek yakın bir zamanda ziyadesiyle elde edilmesi mümkün milli ve İslami gayeyi kurtarmak ve tahkim eylemek için, hatta geçici olarak fedakârlığı bile kabul eylemek sayesinde, dünya tarihinde ölümsüz bir nam kazanmak ve İslamiyet binasının yenileyicisi olmak zatı fahimaneleri için mümkündür. Aksi halde, Türk milletinin ve dolayısıyla bütün İslamiyet âleminin esaret ve zillete mahkûm olacağı bendenizce şüphesizdir. İsminizi kıyamet gününe kadar bütün İslam nesilleri için Hazreti Fahri Kâinat Efendimizden[1] sonra en

1 Hz. Muhammed. (Y.N.)

mukaddes bir nam ve yadigâr olmak üzere terk etmek şerefini ve fırsatını kaybetmemenizi, hamiyet ve İslamiyet saiki olarak arz etmeyi mukaddes bir vazife sayarım, Efendim Hazretleri."

Bütün bu görüşlerin özeti, felaketten, zillet ve esaretten kurtulmak için kendisinin Londra'da yaptığı mukavelenameler sınırı dahilinde milli mücadeleye nihayet vermeyi teklif ediyordu.

Efendiler, Bekir Sami Bey'in bu görüşleri bende olumlu tesir hasıl etmemişti. İleri sürdüğü fikirler ve muhakeme tarzları, kendisiyle müzakere ve münakaşayı dahi lüzumsuz ve faydasız saydırmıştı.

***

Meclis'te belirmeye başlayan siyasi gruplar

Efendiler, yüksek heyetinizi biraz da Büyük Millet Meclisi dahilinde cereyan etmekte olan ahval ile temasa getirmek istiyorum. Malumu âlinizdir ki, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne, milletçe üye seçilirken Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin heyetleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre denilebilirdi ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir grubu mahiyetinde idi. Hakikaten, başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Meclis genel kurulunun esas umdelerini, cemiyetin esas umdeleri teşkil ediyordu. Malumdur ki, Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nde tespit olunan esaslar, son İstanbul Meclisi Mebusanı'nca kabul ve teyit olunup, *Misakı Milli* namı altında özetlenmiş idi. Bu esaslar, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o daire dahilinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını temin edecek barış ve selametin elde edilmesine çalışılıyordu. Fakat, zaman geçtikçe, Meclis'te müşterek mesainin temin ve tanziminde müşkülat ortaya çıkmaya başladı. En basit meselelerde oylar bölünüyor, Meclis'ten iş çıkamıyordu. Bazı zevat buna çare olmak üzere 1920 senesi ortalarında birtakım teşekküller meydana getirmek teşebbüsüne başladılar. Bütün bu teşebbüsler, Meclis müzakerelerinin muntazam cereyanını temin etmek ve görüşülen meseleler hakkında oyları birleştirerek olumlu iş çıkarmak gayesine yönelik bulunuyordu.

Yeri geldiğinde arz etmiştim ki, ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu'muza kök teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tespit eden ve Meclis'in açılışını müteakip okunup kabul olunan önergemi de, bu kısımla beraber, "Halkçılık Programı" unvanı altında

bastırtmış ve yayımlatmıştım. Arz ettiğim teşekküller, benim bu programımdan ilham alarak birtakım unvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu teşekküllerin belli başlılarının isimlerini sayayım:

a) Tesanüt Grubu;
b) İstiklal Grubu;
c) Müdafaai Hukuk Zümresi;
d) Halk Zümresi;
e) Islahat Grubu.

Bu hiziplerden başka, isimsiz olarak, özel maksatlar etrafında bazı küçük teşekküllerin de faaliyet halinde bulundukları hissedilmekte idi.

Efendiler, bu isimlerini saydığım hiziplerin her biri Meclis müzakerelerinde disiplini temin ve oyları birleştirmek maksadıyla teşekkül etmiş oldukları halde, mevcudiyetleri aksine sebep oluyordu.

Hakikaten adetleri çok, üyeleri sınırlı sayıda olan bu hizipler, birbiriyle müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden adeta Meclis'te bir kargaşa varlığına sebep olmaya başlamışlardı. Bilhassa Teşkilatı Esasiye Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Kânunusani [Ocak] 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve teşekkül eden hiziplerin, her meselede genel olarak iştirak ve birlikte mesailerini temin etmenin bir kat daha müşkül olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misakı Milli'nin tespit ettiği esaslarda kayıtsız şartsız birlik ve ittifak halinde olan fikirler ve emeller, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ortaya koyduğu görüşlerde tamamen iştirak etmiş manzarasını arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için, dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat, bu suretle hasıl olan neticelerin kalıcı olamadıkları görüldü. İşe bizzat müdahale zaruri olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu unvanıyla bir grup teşkiline karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir esas madde koydum. Bu maddenin ruhu iki noktadan ibaretti. Birinci nokta: Grup, Misakı Milli esasları dairesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını temin edecek barış ve selameti elde etmek için, milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini icap eden hedeflere yöneltip kullanacak ve memleketin resmi ve özel bütün teşkilat ve tesislerini bu esas maksadın hizmetine koşmaya çalışacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun teşkili

İkinci nokta: Grup, devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilatı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tespite ve hazırlamaya gayret edecektir.

Efendiler, bütün hizipleri ve Meclis'in çoğu üyesini davet ederek bu iki esas üzerinde birleşmelerini temin ettim. Bu işaret ettiğim esas maddeye ve bundan sonra grubun dahili nizamnamesine ait olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü vuku bulan toplantıda kabul olundu. Grup genel kurulunun seçimiyle, grubun bizzat riyasetini de üstlenmiştim.

Efendiler, memleket dahilinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti mevcut olduğu gibi, onun, Meclis'te aynı unvan altında bir de siyasi grubu teşekkül etmiş oldu. İstanbul Meclisi Mebusanı'nın yapmaktan çekindiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bütün devamı müddetince hükümetin vazife yapmasına hizmet edebilmiştir. Fakat, grup nizamnamesi esas maddesinin ihtiva ettiği ikinci noktayı manidar bulanlar oldu. Bu gibiler, niyetlerini ifşa etmemekle beraber, bu noktanın taşıdığı mana ve maksadın hasıl olmaması için derhal faaliyete geçmekte gecikmediler. Olumsuz faaliyet diye vasıflandırabileceğimiz bu tür teşebbüsler iki suretle vuku bulmakta idi.

Birincisi, grubun dahilinde fikirleri bozmak ve aleyhte hazırlamak tarzında oluyordu.

Hoca Raif Efendi "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" teşkil ediyor

İkincisi, memleket dahilinde ve yine teşkilatımız içinde... Bu noktayı izah eden en bariz misali, Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi'nin ve bazı arkadaşlarının, grubun teşekkülünden evvel Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun çıkmasını müteakip aldıkları teşebbüs teşkil eder. Arzu ederseniz, bu hususta bir nebze malumat arz edeyim.

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi'nin unvanını değiştirdi. *Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti* dedi. Mevcut cemiyet esaslarının başına da, hilafet ve saltanat makamının ve devlet şeklinin muhafazasının teminiyle alakalı birtakım ilavelerde de bulunmuş, bu teşebbüsünü diğer vilayetlere, bilhassa doğu vilayetlerine de birtakım beyannameler göndererek yaymaya kalkışmıştır. Ben, bundan haberdar olur olmaz, Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın nazarı dikkatini çektim. Hoca Raif Efendi'yi ve arkadaşlarını ikaz ve bu tür teşebbüslerden vazgeçirmesini rica ettim.

Sarıkamış'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi arasında bazı haberleşmeler cereyan ettikten sonra, Raif Hoca, bizzat Paşa'nın karargâhına gitmiş, orada "Muhafazai Mukaddesat" unvanının kullanılmasındaki sebepleri izah ederken demiş ki, "Maksat, hilafet ve padişahlık haklarını muhafaza etmek ve memleketin ve İslam âleminin şimdiki ve

gelecekteki hayatı için büyük kargaşa ve sakıncaları davet eden cumhuriyet şeklinden katiyen sakınmaktır." Hoca, "Büyük Millet Meclisi'nde teşekkül eden Müdafaai Hukuk Grubu maksadının hilafet ve saltanat şeklinin cumhuriyete çevrilmesini hedeflediği hissedilmektedir" görüşünü ileri sürdükten sonra, bu gibi teşebbüslere itaat etmemekte mazur olduklarını bildirmiş.

Kâzım Karabekir Paşa, "Devlet şeklinde tarihi değişiklik teşebbüslerinde askeri ve mülki ricalin lazımı gibi görüşü alınmalıdır" diyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu malumatı veren 11 Temmuz 1921 tarihli şifre telgrafında, Kâzım Paşa da, ileri sürdüğü görüşler arasında diyordu ki: "Hükümet şekline ait esasları, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tespit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz, bu kanun muhteviyatının nihayet bir fırka programı halinde kalmasını, tatbik kabiliyetinde ortaya çıkacağını tahmin ettiğim müşkülata karşı, daha faydalı buluyorum. Bu fikrimi yakinen nüfuz edebildiğim mıntıkamın fikir ve hislerine göre kısaca izah etmek isterim. Meclis'te Teşkilatı Esasiye Kanunu taraftarlığıyla teşekkül eden gruba dahil olan çoğu zevat, yeni bir idari inkılapta memleket mukadderatında etken olmak hevesinde görünenlerdir. Halk arasında, ancak küçük bir hizip yeni teşkilat fikirlerini destekler. Mebusların Teşkilatı Esasiye Kanunu'na taraftarlıkları, ancak şahsi fikirleri olabilir. Devlet şeklinin bu büyük ve tarihi değişikliği teşebbüslerinde, memleketin hayati mukadderatında mesul ve müşterek olan askeri ve mülki ricalden ve Müdafaai Hukuk merkezlerinden lazımı gibi görüşler alınmasını ve fevkalade bir Meclis'te incelenmesini müteakip keyfiyetin bir karara bağlanması lazımdır kanaatindeyim."

Efendiler, kati zaferden sonra da İkinci Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet'i ilan ettiği zaman dahi Kâzım Karabekir Paşa İstanbul gazetecilerine beyanatında, öteden beri gelen hissiyat ve şikâyetlerini "Cumhuriyet ilanını bize sormadılar" suretinde özetlemekte idi.

Kâzım Karabekir Paşa, görüşleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, millet tarafından fevkalade salahiyetler verilen üyelerden meydana gelen fevkalade bir meclis olduğunu unutmuş gibi görünüyor. Böyle bir meclisin koyduğu kanuna, hem de Teşkilatı Esasiye Kanunu'na karşı bulunduğunu ima ediyor. Daha garibi, devlet teşkilatının değiştirilmesinde tesirli olacak kararlar alabilmek için, askeri ve mülki ricalin ve Müdafaai Hukuk merkezlerinin görüşleri alınmak lüzumuna kani bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaai Hukuk Grubu'yla alakama da itiraz ederek, "Bendeniz, zatı samilerinin bu gibi siyasi fırkalara... iştirakten uzak kalmasına bilhassa taraftarım" dedikten sonra benim tarafsız bir vaziyet muhafaza eylememi tavsiye ediyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına, 20 Temmuz 1921'de cevap verdim. Biraz uzunca olan bu cevabın bazı hususları aydınlatmaya yarayacak noktalarını zikretmekle yetineceğim. Cevabımda demiştim ki: "Müdafaai Hukuk Grubu, memleketin tam bağımsızlığını temin gibi kısa ve kati bir gaye ile meydana gelmiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tatbiki hususu da gayesi dahilindedir. Teşkilatı Esasiye Kanunu, bütün idari şubeleri[1] ve Türkiye hükümetinin hukuki vaziyetini ihtiva eden tafsilatlı ve tam bir kanun olmayıp memleketin mülki ve idari teşkilatında zamanın icaplarının lüzumlu kıldığı halkçılık esasını ifade eden bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda, cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe çevrileceğinin hissedildiği hakkındaki fikri vehimdir.

Merkez idaresinin verildiği zevat arasında, şahsiyetleri ve geçmişteki faaliyetleriyle eleştirilmeye müstahak olanların bulunduğu hakkındaki iddia ise, daha somut bir ifade ile belgelenmeye muhtaç bir mahiyettedir. Her işi, bütün idareci karakterler[2] ve şahsi faziletler ile mükemmelen yetişmiş adamlara vermek, pek kıymetli ve tatlı bir temenni olmakla beraber, muhitimiz için değil, hatta dünyanın en ileri gitmiş milletleri için bile her mahfil, her mıntıka, her meslek sahibi[3] tarafından hürmete layık sayılacak bu kadar çok adam bulmak mümkün değildir. Vehme dayalı ve ispatsız fikir ve iddialar ile memleketin dayanağı olacak yegâne kuvvet ve teşkilatı zaafa uğratacak tedbirlere başvurmak, eğer cahilane bir cinnet değilse, her halde bir hıyanet olarak kabul edilmelidir. Malumu devletleridir ki, ilerlemek yolunda vuku bulacak her mühim teşebbüsün, kendine göre mühim sakıncaları vardır. Bu sakıncaların asgari haddine indirilmesi için tedbir ve teşebbüslerde kusur etmemek lazımdır."

Bundan sonra efendiler, Teşkilatı Esasiye Kanunu yapılırken, mülki ve askeri ricalden ve Müdafaai Hukuk topluluğundan görüş almak hususundaki fikrimi şöyle izah ettim: "Malumu devletleri olduğu üzere bir hükümet şeklinde yaşıyoruz ve onun bütün kavramlarına tabi olmak mecburiyetindeyiz. Kanunun Meclis encümenlerinden sonra genel kurulda geçen münakaşalarında billurlaşacak şekil üzerine, uzaktan alınacak fikirlerle tesir icrasına imkân olmadığı elbette teslim buyurulur."

Kâzım Karabekir Paşa, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun yapılmasındaki acelenin ve bunun tatbikindeki müşkülatın ve hilafet ve saltanat meselesi hak-

1 *Nutuk*'ta yer alan ve "idari şubeleri" sözcüklerinin aslı olan "füruatı idariyeyi" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "mevzuatı idareyi" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.983. (Y.N.)

2 *Nutuk*'ta yer alan ve "idareci karakterler" sözcüklerinin aslı olan "secayayi idariye" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "secayayı behiye" (güzel karakterler) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.983. (Y.N.)

3 *Nutuk*'ta yer alan ve "meslek sahibi" sözcüklerinin aslı olan "sahibi meslek" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "sahibi selâhiyet" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.983. (Y.N.)

kındaki görüşün izahını da talep etmişti. Bu noktalara ait cevaplarımda demiştim ki: "Teşkilat Kanunu'nun yapılmasında acelecilik olarak kabul buyurulan hareket tarzının hikmeti, bütün dünyada ve memleketimizde hissedilen halkçılık cereyanını esaslı bir şekil üzerinde tespit ile bu mevzuda başka müdahalelere mahal vermemek ve aynı zamanda asırlardan beri devamlı olarak ehil olmayanlar elinde suiistimal edilen milli hakları korumak için, bu hakların asli sahibi olan millete de söz hakkı bahş eylemek ve bu yüksek fikrin gelişmesi için şimdiki fevkalade şartlardan istifade eylemektir.

Kanunun tatbiki hususundaki imkânının derecesini ölçmek için de, bu işle iştigale fırsat bulacakların azmini ve irade kabiliyetini[1] söz konusu etmek lazım gelir.

Hilafet ve saltanat meselesi, bir esas mesele olarak mevcut değildir. Söz konusu olan mesele, hükümdarın hakları olup, onun tayini ve sınırlanması için son birkaç asrın tecrübeleri ve devlet kavramındaki millet haklarının hakiki manası etken olmalıdır. Bu esas üzerine henüz tespit edilmiş kati bir düsturumuz yoktur."

Kâzım Karabekir Paşa'nın, grup reisi olmayıp tarafsız kalmaklığım hususundaki teklifine de verdiğim cevapta, şu görüşü ifade etmiştim: "Meclisi Mebusan mahiyetinde bir meclisin reisi bulunmuyorum. Böyle dahi olsa bir fırkaya mensubiyet tabiidir. Halbuki Büyük Millet Meclisi'nin icra salahiyeti de bulunduğundan, bir bakıma hükümet mahiyetindeki bir meclisin reisi bulunmaktayım. İcrai bir reis için bir çoğunluk fırkasının mensubu bulunmak elzemdir. Buna göre tafsilatlı bir programla ortaya atılmış siyasi bir fırkanın da reisi olabilirim.[2] Bütün hüviyetimle karışmış bulunduğum cemiyetten ayrılmaklığıma imkân olmadığı gibi, o cemiyetten doğmuş olan grup dahilinde bulunmaklığım da zaruridir. Esasen grup, hemen Meclis genel kuruluna yakın bir büyük çoğunluğu ihtiva etmektedir. Hariçte kalanlar Erzurum mebuslarından Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç benzerinden ve tavır ve hareketlerinde serbest kalmak isteyen bir kısım zevattan ibarettir..."

***

İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'da siyasi vazife almayacaklarını taahhüt etmeleri üzerine İstanbul'a dönmelerine müsaade edildi

Efendiler, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul'da aileleri nezdine gitmelerine

1 *Nutuk*'ta yer alan ve "irade kabiliyetini" sözcüklerinin aslı olan "kabiliyeti iradiyesini" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "kabiliyeti idariyesini" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.984. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "olabilirim" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "olabilir"; *İstiklâl Harbimiz*'de yine "olabilirim" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.985. (Y.N.)

izin vermemiz için doğrudan ve dolaylı olarak devamlı rica ediyorlar ve İstanbul'a döndüklerinde hiçbir siyasi vazife almayacaklarına dair teminat veriyorlardı. 1921 senesi Mart başlarında, İsmet Paşa'nın bazı hususlar için Ankara'ya gelmiş bulunduğu bir sırada, paşalar ricalarını tekrar ettiler. Bir gün İsmet Paşa'nın da hazır bulunduğu Heyeti Vekile toplantı halinde iken Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle görüşmüştür. İzzet Paşa, bizim teklifimiz üzerine İstanbul'da siyasi vazife almayacağına uzun uzadıya izahat ile söz vererek, İstanbul'da ailesi nezdine gitmesine izin verilmesi için rica etmiş, Salih Paşa'nın da aynı suretle söz vererek, serbest bırakılması ricasında bulunduğunu ilave etmiş.

İsmet Paşa, bu izahat ve ricayı Heyeti Vekile'ye bildirdi. Zaten mevcudiyetlerinin milli mesaimizde istifadeye değer olmadığı, bilakis, Ankara'da bir yük, bir ağırlık teşkil etmekte bulundukları, fazla olarak bazı olumsuz cereyanlara da sebep teşkil eyledikleri anlaşılmış bulunduğundan, Heyeti Vekile, bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi. Fakat ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşının verdikleri sözde ciddiyet ve samimiyet olmadığını, İstanbul'a döndüklerinde mutlaka İstanbul hükümetinde vazife alarak bizi rahatsız etmeye devam edeceklerine kani bulunduğumu söyledim. "Namusları üzerine söz veriyor" dendi. Şifahen verdikleri sözü, yazılı olarak imzaları altında verirlerse müsaade edilmesinin caiz olacağını beyan ettim. İsmet Paşa, bu teklifimi yanımızdaki odada bekleyen İzzet Paşa'ya bildirdi. İzzet Paşa, derhal bir kalem kâğıt alarak kabineden istifa edeceklerini, bir taahhütname olarak yazmış ve imza etmiş ve hatıramda aldanmıyorsam, Salih Paşa'ya da imza ettirmişti.

Ben, bu kısa taahhüdü kâfi görmedim. Şifahen söylediği kapsamlı manada değildi ve hemen bunun bir hile olduğuna arkadaşların nazarı dikkatini çekerek, "Şifahen İsmet Paşa'ya söylediklerini yazarak imza etsin" dedim. İzzet Paşa'nın şifahen de bu kadar izahat ve teminat verdikten sonra, başka maksat ile bir taahhüt yazmış olacağı tahmin edilmedi ve bu kısa taahhüdün kâfi görülmesi istenildi. İşte İzzet ve Salih Paşalar böyle hileli bir taahhütle İstanbul'a gitmek yolunu temin etmişlerdir.

İzzet ve Salih Paşalar sözlerinde durmadılar

Hakikaten, İzzet ve Salih Paşalar İstanbul'a varışlarını müteakip istifa ettiler. Fakat pek kısa bir müddet sonra, aynı kabinede diğer nezaretleri işgal ettiler ve bunu bize telgrafla bildirdiler. İstanbul hükümetinin hariciye nazırlığını üstlenmiş olan İzzet Paşa, millet ve memlekete yönelik büyük bir fenalığın önüne geçmek için hükümete geldiğini söyleyerek, bize de birtakım nasihatlerde bulunuyordu. İzzet Paşa'ya şu cevabı verdim:

29 Haziran 1921

İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne

Telgrafnamenizi Zonguldak İstihbarat Müdürü vasıtasıyla aldım. Vaziyetinizi, Salih Paşa Hazretleri'yle birlikte vermiş olduğunuz söze aykırı gördüm. Yalnız bir nokta, lehinizde tereddüdüme sebep oldu. O da şudur: Vazife üstlenmekle hakikaten millet ve memlekete yönelik büyük bir fenalığın önüne geçmiş olmanız ihtimalidir. Çünkü Ankara'ya teşrifinizden evvel iyi niyetle ve memlekete faydalı olabileceğiniz ümidiyle vazife üstlenmiş olmanızı dayandırdığınız sebeplerin ne kadar zayıf olduğunu ilk görüşmemizde takdir ve itiraf buyurmuştunuz. Telgrafnamenizin muhteviyatı, sizi bu yeni vaziyete sevk eden sebepleri kâfi bir açıklıkla göstermiyor. Tavsiye buyurduğunuz hususlardan, millet ve memleket menfaatlarına ve yaptığımız antlaşmalara, kısacası Misakı Milli'mize uygun olanlar, esasen nazarı dikkatte tutulmakta ve icapları yapılmaktadır. Dolayısıyla, genel vaziyete ve zatı devletinize telkin edilmiş olan fikirlere göre, evvelce olduğu gibi bu defa da aldatılmış olmaktan korkuyorum. Bu tahmin ve muhakememizi iptal edecek izahata mazhar ve hadiselerin ona göre olumlu gelişmelerine şahit olursak bahtiyar olacağımızı arz ederim, Efendim.

Mustafa Kemal

İzzet Paşa, bu bildirimimize 6 Temmuz tarihli bir şifre telgrafname ile şu karşılığı verdi:

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Salih Paşa ile birlikte verdiğimiz söz, varışımızı müteakip memuriyetimizden istifa idi. Onu da yerine getirdik. İlelebet devlet hizmetinden uzak durmak ve bilhassa İtilaf devletlerinin Yunanistan'a fiili yardımları, İstanbul'un hareket üssü olarak Yunanlılara terk edilmesi ihtimali olan bir kara günde, teklif olunan fedakârlıktan kaçınmak bizim elimizden gelmeli ve sizce de tensip edilmeli midir bilmem?.. Bilecik ve Ankara'da tanımadığım zevat önünde vaki olan konuşmayı uzatmakta sakınca görüp, çekinerek teslimiyet gösterir gibi olmuş, hatta dönüşümüzde cidden de vaki olan beyanatımızda vakaların mesuliyetini tamamen üstümüze almak medeni cesaretini de göstermiş idim. İlk konuşmalarda bulunan zevattan birinin sonra meydana çıkan ahvali, çekinmekteki hakkımı da ispat etmiştir. Fakat, hiçbir vakit hiçbir kimse tarafından aldatıldığımı itiraf etmedim. Beni nezdinize sevk eden uzlaşma fikrinde sabit kaldım. Heyeti Vekile ile vaki olan müzakereler ve kendilerine verdiğim muhtıra bunu ispat eder. İsnat buyurulan gaflet itirafı şöyle dursun, şimdiki gibi siyasi ahvali inceden inceye değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime ve fikir ve görüşlerime itimadım artmıştır. Bu esnada vazife üstlenmekliğimizden fayda hasıl olup olmadığını belirtmek, âcizlerine düşmez. Yalnız bunda oraca tasavvur olunan sakınca izah buyurulursa minnettar olurum. Bura hükümetinin hukuki vaziyeti ve alakadar devletler sefirlerinin burada bulunması dolayısıyla mevkiinin hiçe indirilmesi ne mümkün ve ne de uygundur. Ancak şimdiki kabine, büyük çoğunluğu itibariyle bugüne ve gele-

ceğe ait hiçbir şahsi emel arkasında olmayıp, vatanın selametine fikir ve niyetini hasreylemiştir. Bu maksatla makul ve münasip surette Ankara ricaliyle fikri uzlaşmayı ve işbirliğinde bulunmayı samimiyetle arzu eder ve bu samimiyet tarafınızdan iyi karşılanırsa hayırlı hizmet ve yardımlarda bulunabilir. Bu ümidi reddolunduğu takdirde anlaşmazlıktan doğabilecek yanlış ve hataların manevi mesuliyetinden kendisini kurtulmuş saydığını arz ederim, Efendim.

Ahmet İzzet

Bu telgrafname altına kurşunkalemle şu satırları yazmıştım:

Münasip zamanında lüzumlu muamele yapılmak üzere alakalı evrakı arasında muhafazası Heyeti Vekile kararı gereğidir. Mustafa Kemal.

Ahmet İzzet Paşa Türk milletine hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetkârı olmaya tercih edemedi

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa, ekmek ve nimetiyle yetiştiği Türk milletinin içinde kalarak, ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetkârı olmaya tercih edememişti. Dürrîzade Esseyit Abdullah'ın fetvasına tabi kalıp, Sultan'ın emri haricine çıkmaktan, günahkâr ve şer'an tazire[1] müstahak olmaktan çekindi. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka marifetleri de olmuştur. Ondan da haber vereyim.

Türk milletinin büyük kuvvetleri eline verilmiş zevata da, özel mektuplarıyla, bütün muharebeler devam ederken ve milletin maddi ve manevi kuvvetlerini düşman karşısına toplamaya çalıştığımız günlerde, ümitsizlik ve gevşeklik verecek karamsarlıklarını bildirmekte devam ediyordu. Benim, "Düşman ordusunu mutlaka mağlup edeceğiz; vatanı mutlaka kurtaracağız" sözlerimle alay ederek, İkinci İnönü'den sonra tekrar doğuya, Sakarya'ya kadar yürümekte olan Yunan ordusunun hareketini tehdit makamında işaret ederek, akıl ve izan dersi vermekten geri kalmıyordu.

Efendiler, ne gariptir ki, kendisini dev aynasında gören bu zihnin, takip ettiğim hareket hattının felakete sebep olacağına dair bir mektubu, Sakarya'da düşmana karşı taarruz yaparak çekilmeye mecbur ettiğimiz gün vazife icabı gösterilmişti. Bu mektup bizi hayretler içinde bırakmıştı.

Ahmet İzzet Paşa, Yunan ordusunun Sakarya'dan ve en nihayet İzmir körfezinden çekildiğini gördükten ve Lozan Barış Antlaşması'nı okuduktan sonra acaba bana yazdığı 6 Temmuz 1921 tarihli telgrafnamesindeki şu cümleyi:

"İsnat buyurulan gaflet itirafı şöyle dursun, şimdiki gibi siyasi ahvali inceden inceye değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime ve fikir ve görüşlerime itimadım artmıştır" cümlesini tekrar terennüm etmiş midir?

Ben, buna da ihtimal veririm!

1 "Şer'an tazire" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarında yer alan "taziri şer'iye" sözcükleri, 1934 basımında yanlışlıkla "tarizi şer'iye" şeklinde. Tazir: Azarlama; şeriata göre tedip cezasından aşağı olan bir ceza. (Y.N.)

Efendiler, İzzet ve Salih Paşalar aylarca Ankara'da oturdular. Milli prensiplerimizi kabul etmeleri şartıyla, kendilerine milli hizmet ve vazife vermeye hazır idik. Yanaşmadılar. Bir defa olsun Milli Meclis'in kapısından içeri ayak basmadılar. Fakat her halde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin koyduğu kanunlardan haberdar bulunuyorlardı. Bu kanunların hükümlerini ve Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin İstanbul'a karşı belli olmuş olan vaziyet ve tavrını pekâlâ biliyorlardı. Bu kanunlara ve malum olan vaziyete rağmen, İstanbul'da tekrar işbaşına geçip milli mevcudiyet ve teşebbüslerin itibar ve nüfuzunu yok etmeye, düşmanların elinde oyuncak bulunan Vahdettin'in hâkimiyetini temine mevcudiyetlerini hasreylemelerine verilecek hakiki mananın ne olduğunu ben söylemeyeceğim! Onu, Türk milletine ve Türk milletinin yeni ve sonraki nesillerine terk ederim.

Muhterem milletime tavsiyem

Efendiler, bu vesile ile muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki, sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki asli cevheri çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an feragat etmesin!

***

Sakarya Meydan Muharebesi

Muhterem efendiler, vakaları Sakarya Meydan Muharebesi'ne temas ettirmek istiyorum. Fakat bunun için, müsaade buyurursanız, ufak bir giriş yapacağım. İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra 10 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan ordusu tekrar cephemize genel taarruza geçti. İki tarafın bu tarihten önceki günlerdeki vaziyeti şöyle idi:

Bizim ordumuz, başlıca Eskişehir ve kuzeybatısında İnönü mevzilerinde ve Kütahya-Altıntaş havalisinde yoğunlaştırılmıştı. Afyon Karahisar havalisinde iki fırkamız vardı. Geyve'de ve Menderes havalisinde birer fırkamız bulunuyordu.

Yunan ordusu da, Bursa'da bir ve Uşak doğusunda iki kolordusunu toplu bulunduruyordu. Menderes'te de bir fırkası vardı.

Yunanlıların bu taarruzuyla vukua gelen ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri unvanı altında yâd olunan bir dizi muharebeler vardır. On beş gün devam etmiştir. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı ana kısmıyla Sakarya doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zaruri kılan sebeplerin esaslarına işaret edeyim:

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top miktarınca ordumuzdan mühim derecede üstün idi. Temmuz'da Yunan ordusu taarruza başladığı zaman, milli hükümet ve mücadeledeki gelişmeler, bizim genel seferberlik ilanımıza ve bu su-

retle milletin bütün kaynaklarını ve vasıtalarını, başka hiçbir düşünceye tabi olmaksızın, düşman karşısına toplamaya henüz müsait ve tahammüllü görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, vasıta ve şartların nispetsizliğinin başlıca bariz sebebi bundadır. Bunun neticesi olarak, biz henüz fırkalarımızın bilhassa nakliye vasıtalarını tedarik edip tamamlayamadığımızdan, hareket kabiliyetleri yok idi. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle yaptığı bu taarruz karşısında, bizim askeri olan esas vazifemiz milli mücadelenin başından itibaren takip ettiğimiz vazife idi ki, o, her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça, bu taarruzu mukavemet ve münasip harekât ile durdurmak ve boşa çıkarmak ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmak suretinde özetlenebilir. Son düşman taarruzu karşısında da bu esas vazifeyi gözden uzak tutmamak elzem idi. Bu düşünceyle 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek, vaziyeti yakından değerlendirdikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi vermiş idim: "Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, ordunun derlenip toparlanması ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek caizdir. Düşman durmadan takip ederse, hareket üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak, her halde beklemediği birçok müşkülatla karşılaşacak, buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha müsait şartlara sahip olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi mühim mevkilerimizi ve çok araziyi düşmana terk etmekten dolayı kamuoyunda hasıl olabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz muvaffakiyetli neticelerle, bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin icabını tereddütsüz tatbik edelim. Diğer tür sakıncalara mukavemet ederiz."

Ordunun başına geçmemi isteyenler

Efendiler, hakikaten tahmin ettiğim manevi sakıncalar hemen görüldü. İlk tesirler Meclis'te tezahür etti. Bilhassa muhalifler karamsarca nutuklarla feryada başladılar: "Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mesulü vardır, o neredadir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acı halin, feci vaziyetin hakiki etkenini ordunun başında görmek isterdik" diyorlardı.

Bu mealde konuşan zevatın ima ve ifade etmek istediklerinin ben olduğuma şüphe yoktu.

Nihayet Mersin Mebusu Salâhattin Bey, kürsüden benim ismimi telaffuz ederek "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu teklife iştirak edenler çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Efendiler, bu fikir ayrılığının sebepleri hakkında biraz izahatta bulunmak uygun olur. Bir defa, benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunan-

ların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlup olduğuna, vaziyetinin iadesine imkân kalmadığına, dolayısıyla davanın, takip ettiğimiz milli davanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeplerle duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre hezimete uğramış ve hezimeti devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimete uğrasın! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan emniyet ve itimatlarından dolayı, samimi olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı üstlenmemi sakıncalı görenlerin de görüşü şu idi:

Ordunun, bundan sonraki herhangi bir muharebede muvaffak olamaması, tekrar ricat etmesi uzak ihtimal değildir. Bu vaziyetlerde ben fiilen ordunun başında bulunursam, genel anlayışa göre son ümidin de tükenmiş olduğu gibi bir zihniyetin doğması ihtimali vardır. Halbuki henüz genel vaziyet, son tedbir, son çare ve son kuvvetlerin feda edilmesini lüzumlu kılacak mahiyette değildir. Dolayısıyla, kamuoyunda son ümidin muhafazası için benim şahsen askeri harekâtı idare etmem zamanı gelmemiştir.

Başkumandanlığı kabul ediyorum

Ben, müzakereler ve münakaşalar ile billurlaşan bu kanaatleri lüzumu kadar değerlendiriyor ve inceliyordum. Son fikirde bulunanlar, kuvvetli mantıki sebepler ileri sürüyorlardı. Kumandayı üstlenmemi samimi olarak teklif edenlerde, gayri samimi talepte bulunanların yaygaraları derin ve endişe verici tesirler yapmaya başladı. Benim fiilen kumandayı üstlenmem, bütün Meclis'te son çare ve son tedbir olarak görüldü. Meclis'in bu anlayışı, süratle Meclis haricinde de yayıldı. Adeta, benim susmam, kumandayı fiilen üstlenmeye can atıyor olmamam, felaketin muhakkak ve yakın olduğu fikir ve anlayışını genel bir hale koydu. Bunu anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım.

Efendiler, bu bahsettiğim vaziyet, 4 Ağustos 1921 günü bir gizli celsede vuku buluyordu. Üyelerin hakkımda gösterdikleri teveccüh ve itimada teşekkür ettikten sonra riyaset makamına şöyle bir önerge verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Meclis'in değerli üyelerinin genel olarak tezahür eden arzu ve talebi üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen üstlenmekten hasıl olacak faydaları azami süratle elde edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami süratte artırmak ve tamamlamak ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için, Türkiye Büyük Millet

Meclisi'nin sahip olduğu salahiyeti[1] fiilen kullanmak şartıyla üstleniyorum. Ömrüm müddetince milli hâkimiyetin[2] en sadık bir hizmetkârı olduğumu millet gözünde bir defa daha teyit için bu salahiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim.

4 Ağustos 1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Başkumandanlığıma yapılan itirazlar

Efendiler, bu önergem, sureti haktan görünerek tekliflerde bulunanların gizli niyetlerini açığa çıkarmaya vesile teşkil etti. Derhal itirazlar başladı. Bir defa, "Başkumandanlık unvanını veremeyiz" dediler. "O, Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyeti içindedir. Başkumandan vekili denilmelidir."

İkinci olarak, "Meclis'in salahiyetini kullanmak gibi bir imtiyazın verilmesi asla söz konusu olamaz" görüşünü ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş köhne bir unvanı takınamayacağımı; yapacağım vazife fiilen başkumandanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi vermekten çekinmeye mahal bulunmadığını ifade ederek, görüşümde ısrar ettim. Vaziyet, Meclis'in takdir ve izah ettiği gibi fevkalade olduğuna göre, benim de alacağım kararlar ve tatbik edeceğim icraatın fevkalade olması lazım geleceğine şüphe yoktu. Tasavvurlarımı ve kararlarımı seri ve şiddetli bir surette fiil ve tatbik mevkiine koymak zarureti vardı. İcra Vekilleri Heyeti'nden, Meclis'ten izinler isteyerek gecikmelere meydan vermeye vaziyet müsait olmayabilirdi. Bütün memleketi ve memleketin bütün kaynaklarını kapsaması lazım gelen emir ve tebliğlerim için, her işin vekilinden veyahut Vekiller Heyeti'nden görüş ve izin almak, benim yapacağım Başkumandanlıktan beklenen faydaları temin edemezdi. Onun için kayıtsız şartsız emir verebilmeli idim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisi'nin salahiyeti, benim şahsiyetime yüklenmeliydi. Bunu, muvaffakiyet için zaruri görüyordum. Onun için bu noktada da[3] ısrar ettim.

Salâhattin Bey, Hulûsi Bey gibi birtakım mebuslar, Meclis'in, salahiyetini bir şahsa vermekle atalete uğrayacağından, milletten aldığı vekâleti başkasına devretmeye salahiyetli bulunmadığından ve esasen orduya kumanda edecek zata Meclis salahiyetinin verilmesinin söz konusu olamayacağından ve

1 *Nutuk*'ta yer alan "salahiyeti" sözcüğü yerine, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "salahiyeti meşruayı" (meşru salahiyeti) sözcükleri vardır. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* c.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.164. (Y.N.)

2 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda burada "ve meşruiyetin" sözcükleri vardır. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* c.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.164. (Y.N.)

3 "Da" bağlacı, *Nutuk*'un *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddesinde yer almaktadır. (Y.N.)

buna lüzum olmadığından bahsettiler. Meclis'in salahiyetini kullanabilecek bir zat tarafından, mebusların şahsen emin olamamaları ihtimalinden de bahsedenler oldu.

Ben, bu görüşlerin hiçbirini reddetmedim. Hepsini doğru bulduğumu beyan ettim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve ehemmiyetle değerlendirip incelemesini söyledim. Yalnız, şahıslarından korkanların telaşlarına mahal olmadığını beyan ettim. 4 Ağustos'ta mesele bir karara bağlanamadı. Müzakere, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti. Bu gün, bazı mebusların tereddütlerinin iki noktada yoğunlaştığı anlaşıldı. Birincisi, Meclis mevcudiyetinin herhangi bir şekil ve surette iş göremez hale getirilmesi; ikincisi, üyelerden herhangi biri hakkında keyfi, örfi[1] muamele tatbiki...

Bu şüphe ve tereddütleri giderecek izahat ve beyanatta bulunduktan sonra, yapılacak kanunda da bu hususlara dair lüzumlu kayıtların konulmasının münasip olduğunu ifade ettim ve vermiş olduğum önergeyi buna göre bazı maddelere çevirerek, bir proje olmak üzere Meclis'e takdim ettim. İşte bu proje maddeleri üzerinde cereyan eden müzakere neticesinde, 5 Ağustos 1921 tarihli, bana Başkumandanlık verilmesine dair olan kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre bana verilmiş olan salahiyet şu idi:

"Başkumandan, ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette artırmak ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla alakalı salahiyetini Meclis namına fiilen kullanmaya salahiyetlidir."

Bu maddeye göre benim vereceğim emirler kanun olacaktı.

Efendiler, bu tevcihten dolayı, "Meclis'in hakkımda gösterdiği itimat ve emniyete layık olduğumu az zamanda göstermeye muvaffak olacağım" dedikten sonra, Meclis'ten bazı ricalarda bulundum. Mesela, henüz Müdafaai Milliye Vekâleti ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti vazifelerini üzerinde bulunduran Fevzi Paşa Hazretleri'nin Erkânıharbiyei Umumiye işlerine mesaisini hasredebilmesi için Dahiliye Vekilliğinde bulunan Refet Paşa'nın Müdafaai Milliye Vekilliğine getirilmesi ve yerine diğer birinin seçilmesi.

Bilhassa, Meclis'in ve Heyeti Vekile'nin dahile ve harice karşı sakin ve çok kuvvetli vaziyet ve manzarasının muhafazasının mühim olduğunu ve ufak tefek sebeplerle Heyeti Vekile'yi sarsmanın caiz olmadığını arz ettim. Kanun teklifi, aynı günde, aleni celsede okundu. Acilen müzakeresi icra olundu ve isimler okunarak oya konuldu. Oybirliğiyle kabul olundu.

1 Örfi: Yasalarla belirlenmemiş, yasal olmayan şekilde. (Y.N.)

Sakarya Harbi'ni takip ederken.

4 numaralı emrimle, mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından keza yüzde kırkına, bedeli daha sonra ödenmek üzere el koydum.

5 numaralı emrimle, ordu ihtiyacı için alınan nakliye vasıtalarından başka, ahalinin elinde kalan nakliye vasıtaları ile, parasız olarak yüz kilometrelik bir mesafeye kadar ayda bir defaya mahsus olmak üzere askeri nakliyat icra edilmesini mecbur kıldım.

6 numaralı emrimle, ordunun giydirilmesine ve iaşesine yarayan bütün emvali metrukeye[1] el koydum.

7 numaralı emrimle, ahali elinde muharebeye yarar bütün silah ve cephanenin üç gün zarfında teslimini talep ettim.

8 numaralı emrimle, benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solisyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan ve bunlara benzer malzeme, sülfürik asit stoklarının yüzde kırkına el koydum.

9 numaralı emirle, demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalathaneleriyle bu esnaflar ve imalathanelerin imal kabiliyetleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek sanatkârların isimleri belirtilmek üzere miktar ve vaziyetlerini tespit ettirdim.

10 numaralı emirle ahali elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağnı arabalarının bütün teçhizat ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve topçeker hayvanlar, katır ve yük hayvanları,[2] deve ve merkep miktarlarının yüzde yirmisine el koydurdum.

Efendiler, emirlerimin ve tebligatımın icrasını temin için teşkil ettiğim İstiklal Mahkemeleri'ni Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir mıntıkalarına gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

Cephe karargâhına hareket

Ondan sonra efendiler, 12 Ağustos 1921 günü, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'yle beraber Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize temas ederek sol cenahımızdan kuşatacağına hüküm vermiştik. Tedbir ve tertibatımızı büyük bir cesaretle bu görüşe göre aldırdım. Vakalar, isabetimizi gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddi olarak cephemize temas ve taarruza başladı. Birçok kanlı ve

1 Emvali metruke: Terk edilmiş, bırakılmış, sahipleri bilinmeyen mallar. Hükümetçe görülen idari ve siyasi lüzum ve zaruret üzerine bulundukları yerlerden başka yerlere naklolunan veya kendiliklerinden bulundukları yerleri terk ederek kaybolan, ayrılan veyahut yabancı memleketlere, yahut düşman işgali altında bulunan yerlere kaçan gayrimüslim unsurların bıraktıkları mallar hakkında kullanılan bir tabirdir. (Y.N.)

2 "Katır ve yük hayvanları" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "ester ve mekârî" sözcükleri, 1934 ve 1938 basımlarında yanlışlıkla "usturumkârî" şeklinde. (Y.N.)

Bu münasebetle söylediğim kısa bir hitabenin bir iki cümlesini tekrar etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. O cümleler şunlardı:

"Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu kati inancımı, yüksek heyetinize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilan ederim."

Başkumandanlığı fiilen üstlendim

Muhterem efendiler, Başkumandanlığı fiilen üstlendikten sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'yle Müdafaai Milliye Vekâleti'nin kadroları ile Başkumandanlık Karargâhını teşkil ettim. Bu iki makamın müşterek mesaisini Başkumandan nezdinde birleştirip dengelemek için ve bundan başka, orduyu alakadar eden ve Başkumandanlıkla halli lazım gelen diğer vekâletlere ait muamelelerin yürütülmesi için de yanımda küçük bir kalem teşkil ettim.

Ankara'daki mesaim, sadece ordunun insan ve nakliye vasıtaları bakımından kuvvetini artırmaya ve iaşesini ve giydirilmesini temin ve tanzime ait tedbirler ve tertibat almakla geçti.

Tekâlifi Milliye emirleri

Bu bahsettiğim hususları temin için, iki gün zarfında, 7, 8 Ağustos 1921 tarihlerinde, *Tekâlifi Milliye*[1] *Emri* namı altında yaptığım genel tebligattan her birinin kısaca muhteviyatından bahsedeyim. Bir harbin kazanılması için ne derece hurda şeylerin bile nazarı dikkate alınması lazım geldiğine dair bir fikir vermiş olmak için, bu muhteviyatı arz etmeye değer görürüm:

1 numaralı emrimle, her kazada birer "Tekâlifi Milliye Komisyonu" teşkil ettim. Bu komisyonların mesaileriyle elde edilenlerin, ordunun muhtelif kısımlarına nasıl dağıtılacağını tanzim eyledim.

2 numaralı emrime göre vatanda her hane birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlifi Milliye Komisyonu'na teslim edecekti.

3 numaralı emrimle, tüccar ve ahali elinde mevcut olan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi imaline yarar her tür kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa,[2] taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan,[3] mamul ve gayri mamul çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve mamul nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre,[4] semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli daha sonra ödenmek üzere el koydum.

1 Milli Vergiler, Milli Mükellefiyetler. (Y.N.)
2 Vaketa: Bir tür ince meşin. (Y.N.)
3 Sahtiyan: Tabaklanarak boyanmış ve cilalanmış bir tür deri. (Y.N.)
4 Gebre: Hayvan tımar etmekte kullanılan kıldan kese. (Y.N.)

Sakarya Harbi'ni takip ve idare ederken.

buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, müdafaa hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu suretle ilerleyen düşman kısımlarının karşısına, kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır

Meydan muharebesi 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol cenahımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi. Cephe değiştirilmiş oldu. Bunda hiç beis görmedik. Müdafaa hatlarımız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat hemen, kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden tesis ettiriliyordu. Müdafaa hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ile orantılı, uzun mesafe geriye çekilmek teorisini kırmak için memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve tesirli buldum. Dedim ki: ***"Hattı müdafaa* yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur."**

İşte, ordumuzun her ferdi, bu sistem dahilinde, her adımda azami fedakârlığını göstermek suretiyle, düşmanın üstün kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak, nihayet onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi.

Muharebe vaziyetinin bu safhasını hisseder etmez, derhal bilhassa sağ cenahımızla Sakarya nehri doğusunda, düşman ordusunun sol cenahına ve müteakiben cephenin mühim kısımlarında karşı taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlup ve çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya nehrinin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dahil olmak üzere, *yirmi iki gün ve yirmi iki gece* aralıksız devam eden *Sakarya Melhamei Kübrası*,[1] yeni Türk devletinin tarihine, cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi misali kaydetti.

Muhterem efendiler, Başkumandanlık vazifesini fiilen üstlendiğim zaman, Meclis'e ve millete mutlaka muvaffak olacağımıza dair kati olan kanaatimi arz ve ilan etmekle ve bu kanaatimi mevcudiyetimin bütün haysiyetini ortaya atarak teyit eylemekle, ilk manevi vazifemi yapmış olduğumu zannederim. Ondan sonra maddi, mühim vazifelerim de vardı. Onlardan biri, harp ve muharebe karşısında millete aldırmaya mecbur olduğum vaziyet idi.

1 Büyük ve Kanlı Sakarya Muharebesi. (Y.N.)

Bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fikren, hissen ve fiilen muharebe ile alakadar etmeli idim

Malumunuzdur ki, harp ve muharebe demek, iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün mevcudiyetleriyle ve bütün varları yoklarıyla, bütün maddiyet ve maneviyetleriyle yekdiğeriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Dolayısıyla, bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fikren, hissen ve fiilen alakadar etmeli idim. Bütün[1] millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan muharip gibi kendini vazifeli hissederek, bütün mevcudiyetini mücadeleye hasredecekti. Bütün maddi ve manevi varlığını vatan müdafaasına hasretmekte ağır davranan ve müsamaha gösteren milletler, harp ve muharebeyi cidden göze almış ve başarabileceklerine kani olmuş sayılamazlar.

Gelecekteki harplerin yegâne muvaffakiyet şartı da en ziyade bu arz ettiğim hususta saklı olacaktır. Daha şimdiden Avrupa'nın büyük askeri milletleri, bu hareket tarzını kanun haline getirmeye başlamışlardır. Biz, Başkumandan olduğumuz zaman, Meclis'ten bir memleket müdafaası kanunu talep etmedik. Fakat Meclis'ten aldığımız salahiyetle, aynı maksadı temin etmek için, kanun mahiyetinde olan belirli emirlerle maksadın teminine çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecrübeleri de gözden geçirerek, aziz vatanı taarruz edilemez vaziyette bulunduran sebep ve şartları daha geniş ve daha açık ve daha kati[2] bir surette tespit eder.

Büyük Millet Meclisi'nce bana Müşir rütbesiyle Gazi unvanı verilmesi

Efendiler, diğer bir vazifem de, ordu içinde, muharebe safları arasında bizzat muharebeye temas etmek ve bizzat mücadeleyi idare etmekti. Bunu da gücüm yettiği derecede, hatta bir kaza neticesi olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen, iyi yapmaya mevcudiyetimi hasreylediğimi zannederim. Sakarya Muharebesi neticesine kadar bir askeri rütbeye sahip değildim. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisi'nce Müşir rütbesiyle *Gazi* unvanı verildi. Osmanlı devletinin rütbesinin, yine o devlet tarafından alınmış olduğu malumdur.

***

Fransa hükümeti ile temas ve Ankara Anlaşması

Efendiler, Sakarya muzafferiyetinden sonra, Batı ile olan olumlu ve neticeli temas

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede yer alan "Bütün" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "kat'i" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "akt'î" şeklinde. (Y.N.)

ve münasebetimizi Ankara Anlaşması teşkil eder. Bu anlaşma, Ankara'da, 20 Teşrinievvel [Ekim] 1921'de imza edilmiştir. Bu hususta özet bir fikir vermek için kısa bir izahta bulunayım.

Bekir Sami Bey Delege Heyeti'nin gittiği Londra Konferansı'nı müteakip, malumunuz olduğu üzere, İkinci İnönü zaferiyle neticelenen Yunan taarruzu bertaraf edilmişti. Bir zaman için, askeri vaziyette sükûn hasıl oldu. Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve doğudaki vaziyetimiz açıklık kazanmıştı. İtilaf devletlerinden de milli esaslarımıza riayetkâr olabileceklerle anlaşmak arzuya değer görülmekte idi. Bilhassa, Adana, Ayıntap[1] ve havalisini yabancı işgalinden kurtarmak bizce mühim görülmekte idi.

Muhtelif sebeplerden dolayı, Suriye'den başka bu bahsettiğim vilayetlerimizi işgali altında bulunduran Fransızların da, bizimle anlaşmaya meyilli oldukları anlaşılmakta idi. Gerçi, Bekir Sami Bey'in Mösyö Briyan'la[2] yaptığı, milli hükümetimizce kabul edilemeyecek anlaşma reddolunmuş idiyse de, ne Fransızlar ve ne de biz, düşmanlığı devam ettirmeye istekli bulunmuyorduk. Bu sebeple iki taraf, yekdiğeriyle temas aramaya başladı. Fransa hükümeti, eski nazırlardan Mösyö Franklen Buyyon'u,[3] evvela gayri resmi olarak, Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelen Mösyö Franklen Buyyon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretleri'nin de katılmalarıyla bizzat iki hafta kadar müzakerelerde bulundum.

Birbirimizi tanımakla geçen özel bir görüşmeden sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel dairemde yaptığımız ilk toplantıda, müzakerelerimize bir hareket noktası tayini lüzumundan bahsederek fikir alışverişine başladık. Ben, bizim için hareket noktasının, Misakı Milli muhteviyatı olduğu esasını koydum.

Mösyö Franklen Buyyon, prensipler üzerinde münakaşa etmenin müşkülatını öne sürerek, Sevr Antlaşması'nın bir emrivaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Mösyö Briyan'ın yaptıkları anlaşmayı esas almak ve bu anlaşma muhteviyatının Misakı Milli'ye muhalif olan noktaları üzerinde münakaşada bulunmak münasip olacağı görüşünü ortaya koydu. Bu teklifinde haklı olduğunu teyiden, Londra'ya giden delegelerimizin Misakı Milli'den bahsetmediklerini ve Misakı Milli'nin ve milli hareketin, değil Avrupa'da, henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu belirtti.

Ben, verdiğim cevaplarda dedim ki: "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lazımdır. Bu yeni Türkiye, her bağımsız millet gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması, Türk milleti için o kadar uğursuz bir idam kararnamesidir ki, onun bir dost

1 Antep. (Y.N.)
2 Briand. (Y.N.)
3 Franklin Bouillon. (Y.N.)

ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu konuşmamız esnasında dahi Sevr Antlaşması'nı telaffuz etmek istemem. Sevr Antlaşması'nı zihninden çıkarmayan milletlerle, itimat esasına dayalı muamelelere girişemeyiz. Bizim gözümüzde böyle bir antlaşma yoktur, Londra'ya giden delege heyetimizin reisi bundan bahsetmemiş ise, verdiğimiz talimat ve salahiyet dairesinde hareket etmemiş demektir. Hata işlemiştir. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa kamuoyunda aksi tesirler hasıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı şekilde hata etmiş oluruz. Avrupa'nın Misakı Milli'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misakı Milli tabirini öğrenmemiş olabilir. Fakat, senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Misakı Milli ve milli hareket hakkında İstanbul'un haberdar olmadığına dair beyanat doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, milli harekete vâkıf ve onun taraftarıdır. Vâkıf olmayan ve aleyhtar görünen zat[1] ve adamları sınırlı sayıda ve milletçe malumdur."

Franklen Buyyon, Bekir Sami Bey'in talimat ve salahiyeti haricinde hareket etmiş olduğuna dair olan beyanatım üzerine dediler ki: "Bundan bahsedebilir miyim?" Beyanatımı istediği yerlere anlatıp hikâye edebileceğini söyledim. Mösyö Franklen Buyyon, Bekir Sami Bey anlaşmasından ayrılmamak için mazeret ileri sürerken, Bekir Sami Bey'in bir Misakı Milli olduğundan ve onun sınırı haricine çıkamayacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşülüp icabı gibi hareket olunabileceğini, fakat şimdi meselenin müşkül olduğunu tekrar etti. Kamuoyu, bu Türkler, delegeleri vasıtasıyla bundan niçin bahsetmemişler, şimdi yeni yeni meseleler çıkarıyorlar diyeceklerdir.

Nihayet, uzun müzakere ve münakaşalardan sonra, Mösyö Franklen Buyyon, evvela Misakı Milli'yi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, müzakerenin ertelenmesini teklif etti. Ondan sonra Misakı Milli'nin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve münakaşaya devam olundu. En çok, kapitülasyonların kaldırılmasını, tam bağımsızlığımızı talep eden madde üzerinde duruldu. Mösyö Franklen Buyyon, bu meselelerin incelenmeye ve düşünülmeye değer olduğunu ifade etti. Ben bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin özeti şu idi: "Tam bağımsızlık, bizim bugün üstlendiğimiz vazifenin asli ruhudur. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı üstlenilmiştir. Bu vazifeyi üstlenirken, tatbik kabiliyeti hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat neticede hasıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin işledikleri hatalar yüzünden, milletimiz, lafzen mevcut zannolunan bağımsızlığında zincirli bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiye'yi medeniyet

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "zat" sözcüğü, 1934 basımında "zevat" şeklinde. (Y.N.)

Büyük Taarruz'a hazırlanırken.

dünyasında kusurlu gösteren neler akla gelebilir ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tabi olmaktan doğmaktadır. Bu hataya tabi olmanın neticesi, mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün hayat kabiliyetinden kopup uzaklaşmasına sebep olabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya tabi olmak yüzünden bu vasıflardan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Âlim, cahil, istisnasız bütün millet fertlerimiz, belki içinde mevcut müşkülatı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın temini ve devam ettirilmesidir.

Tam bağımsızlık denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin hakiki manasıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir.

Biz, bunu temin ve elde etmeden barış ve sükûna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usulen barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz; fakat tam bağımsızlığımızı temin etmeyecek olan bu gibi barışlar ve anlaşmalarla milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sükûnete mazhar olmayacaktır. Belki, maddi mücadelesini terk ederek yıkıma sürüklenmeye müsaade etmiş olacaktır. Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul eğiliminde olsaydı, iki seneden beri mücadele etmeye hiç de lüzum yoktu. Daha Mütareke'nin ertesinde sükûna geçmek mümkün olabilirdi."

Mösyö Franklen Buyyon, bu beyanatım karşısında ciddi ve samimi olarak fikirler ve görüşler ileri sürdü. Ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatini ortaya koydu.

Efendiler, Mösyö Franklen Buyyon ile mühim ve tali meseleler üzerinde günlerce ve günlerce fikir alışverişinde bulunduk. Netice olarak birbirimizi fikirleriyle, hisleriyle, meslekleriyle[1] anlamak nasip oldu zannederim. Fakat, Fransa hükümetiyle Türk milli hükümeti arasında kati anlaşma noktaları tespit edilebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zaruri oldu. Ne bekleniyordu? İhtimal ki, Türk milli mevcudiyetinin Birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyücek bir eserle teyit edilmiş olması!.. Hakikaten, Mösyö Franklen Buyyon'un kati karara kavuşturup imza eylediği Ankara Anlaşması, Sakarya Melhamei Kübrası'ndan[2] 37 gün sonra, arz etmiş olduğum gibi, 20 Teşrinievvel [Ekim] 1921'de vücut bulmuş bir vesikadır.

Bu anlaşma ile, siyasi, iktisadi, askeri vs. hiçbir hususta bağımsızlığımızdan hiçbir şey feda etmeksizin, vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile milli emellerimiz, ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından tasdik ve ifade edilmiş oldu.

1 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)
2 Büyük ve Kanlı Sakarya Muharebesi. (Y.N.)

Mösyö Franklen Buyyon, bundan sonra da birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk hislerini göstermeye vesile aramıştır.

***

Pontus meselesi Muhterem efendiler, genel beyanatımın başlarında bir Pontus meselesinden bahsetmiştim. Bu mesele, vesikalarıyla herkesin malumu olmuştur. Ancak bizi de çok meşgul ettiğinden, burada münasebeti olan bazı noktalarına temas edeceğim.

1840 senesinden beri, yani üç çeyrek asırdan beri, Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar Anadolu'nun Karadeniz havzasında, eski Yunanlılığın canlandırılması için çalışan bir Rum zümresi mevcut idi. Amerika Rum göçmenlerinden Rahip *Klematyos* namında biri, ilk Pontus toplantı merkezini İnebolu'da, bugün halkın Manastır tabir ettikleri bir tepede kurmuştu. Bu teşkilat mensupları zaman zaman münferit eşkıya çeteleri şeklinde faaliyet icra ediyorlardı. Harbi Umumi esnasında hariçten gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makineli tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri adeta bir silah deposu halini almıştı.

Mütareke'den sonra, bütün Rumlar, Yunanlılık milli emelleriyle her tarafta şımardığı gibi, *Etniki Eterya Cemiyeti* propagandacıları ve Merzifon Amerikan müesseseleri tarafından manen yetiştirilen ve yabancı hükümetlerin silahlarıyla maddeten takviye edilen ve cesaretlendirilen bu havalideki Rum kütlesi de, bağımsız bir Pontus hükümeti teşkil etmek emeline düştü. Bu maksatla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve Havalisi Rum Metropoliti *Yermanos*'un idaresinde, muntazam bir program altında faaliyet icrasına başladılar. Samsun'daki Rum komitacılarının reisi Reji Fabrikası Direktörü *Tokomanidis* bir taraftan da Merkezi Anadolu ile haberleşme tesisine girişiyordu. Bazı yabancı hükümetler, Pontus teşkiline arka çıkacaklarını vaat ettiler ve Samsun ve havalisindeki Rumluk nüfusunu artırmak için de, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo olunan silahlarla silahlandırarak, sahillerimize çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rum'u Sohum'da, *Haralambos* isminde bir adamın başına topladılar. Batum'da toplananlar da Haralambos'un etrafında toplananlara iltihak ettiriliyordu. Memleketimiz dahilinde, Samsun'da bazı yabancı temsilcileri tarafından himaye ediliyor ve silahlandırılıyordu. Sahillerimize çıkan bu çeteler efradı, göçmen iaşesi maskesi altında, yabancı hükümetleri tarafından iaşe ediliyor ve giydiriliyordu. Yabancı Salibi Ahmerleri[1] arasında gelen subay heyetlerinin de, teşkilat yapmaya, talim ve askeri eğitim ile meşgul olmaya, müstakbel Pontus hükümetinin temelini kurmaya memur oldukları anlaşılıyordu.

1 Salibi Ahmer: Kızılhaç. (Y.N.)

4 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'da *Pontus* namıyla yayımlanmaya başlayan bir gazetenin başmakalesinde "Trabzon vilayetinde Rum cumhuriyetinin tesisine çalışmak maksadıyla yayımlandığı" ilan olunmuştu.

Yunanistan'ın bağımsızlık gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her tarafta ve bilhassa Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un küstahça hareketleri, Rumların fikir ve emellerini aleniyet derecesine çıkardı. Bafra ve Çarşamba havalisindeki yerli Rumlar devamlı olarak kiliselerde toplanıyor, teşkilat ve teçhizatlarını takviye ediyorlardı. 23 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmiş idi. Venizelos, İstanbul meselesinin sonraki bir vakte bırakılarak, bunun yerine Pontus hükümetinin teşkili kanaatini ortaya koymuş ve bu görüş yönünde İstanbul Patrikhanesi'ne talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbul'da Yunan gizli zabıtası teşkiline memur edilen Miralay *Aleksandros Zimbrakakis* tarafından Pontus jandarmasını düzene koymak üzere *Eyfel* Yunan torpidosu ile, bir subay heyeti gönderilmişti. Türkiye'de bu faaliyet cereyan ederken Batum'da da 18 Kânunuevvel [Aralık] 1919'da "Pontus Rum Hükümeti" ismiyle bir hükümet teşekkül etmiş ve teşkilat yapmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da, Karadeniz, Kafkas, Güney Rusya Rumları tarafından, Pontus meselesi hakkında bir de kongre toplandı. Bu kongrenin muhtırası, üyelerden biri vasıtasıyla İstanbul'da Rum Patrikliği'ne gönderildi. Pontusçular, 1920 senesi nihayetlerine doğru faaliyetlerini büsbütün artırarak bayağı aleniyete çıktılar. Bizi ciddi tedbirler almaya mecbur ettiler.

Dağlarda vücuda getirilen Pontus teşkilatı şöyle idi:

a) Birtakım reisler maiyetinde silahlı ve muharip kuvvetler;

b) Bunların iaşelerine hizmet eden üretici Pontus ahalisi;

c) İdare ve zabıta heyetleri ve şehirlerden ve köylerden erzak teminine memur nakliye kolları.

Çetelerin faaliyet mıntıkaları ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının kuvveti başlangıçta 6 000-7 000 silahlı idi. Daha sonra her taraftan iltihak edenlerle 25 000 raddesini buldu. Bu kuvvet ufak birlikler halinde ayrılarak, muhtelif mahallerde istihkâma çekiliyorlardı. Pontus çetecilerinin icraatı, İslam köylerini yakmak, İslam ahaliye karşı akla hayale sığmaz zulüm ve cinayetler işlemek gibi, hunhar bir sürünün icraatından başka bir şey değildi.

Biz, Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk ahalinin dikkat ve teyakkuzunu davet ettik. Muhtemel tehlikelere karşı tedbirler almaya başladık.

Merkezi Sıvas'ta bulunan 3. Kolordu, bütün mesaisini muhtelif mıntıkalarda gözüken çeteleri takibe ve tepelemeye hasretti. Trabzon mıntıkasında dolaşan Köroğlu namındaki Rum çetesiyle Eftelidi çetesi ve diğer çeteler, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu tarafından takip ediliyor ve tepele-

niyordu. Bir taraftan da Pontus eşkıyasının dolaştığı yerlerde ahali silahlandırılarak milli teşkilat vücuda getirildi.

Anadolu ortasında yeniden çıkan birtakım dahili isyanlar

Efendiler, Sıvas kuzeyinde ve Yozgat'ta vukua gelip malumunuz olan dahili isyan vakalarından başka 1920[1] senesi sonlarında tekrar Anadolu ortasında, Zile cihetinde Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları ve Erbaa civarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf ve diğer taraflarda Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ve Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden meydana gelen çeteler ve 1921 senesi başında da Koçkiri Aşireti reislerinden Haydar Bey, İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişer ve diğerleri ile isyan harekâtına başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz, bir taraftan Pontusçuları, diğer taraftan bu asileri takip etmek ve tepelemek ile iştigal ediyorlardı.

Merkez ordusunun teşkili ve Nurettin Paşa'nın kumandanlığa tayini

Efendiler, hatırlarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk taarruzu manzarası karşısında birtakım boş ve makul olmayan görüşler ileri sürmesi sebebiyle kendisine vazife verilmemiş olduğundan, bizimle çalışamayacağını bir mektupla bildirip izinli olarak Taşköprü'ye gitmişti. O tarihten beş ay sonra, Nurettin Paşa tarafından bazı zevat, gerek Fevzi Paşa Hazretleri'ne ve gerek bana, kendisine bir vazife verilirse Nurettin Paşa'nın ciddiyet ve samimiyetle yapacağına dair aracılık ettiler. Biz de, Anadolu merkezindeki asayiş meselesini halle memur kuvvetlerimizi büyücek bir kumanda altında birleştirmekte fayda tasavvur ettiğimizden, 9 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Sıvas'taki 3. Kolordu'yu lağv ederek onun vazifesini yeni teşkil ettiğimiz Merkez Ordusu'na verdik. Bu orduya da Nurettin Paşa'yı kumandan yaptık.

Nurettin Paşa, merkez mıntıkasında bir seneye yakın vazife yaptı. Fakat, salahiyeti haricinde ahaliden bazılarının haklarına tecavüz ettiği hakkında mebusların vuku bulan şikâyetleri ve Dahiliye Vekâleti'nden izah talep etmeleri ve Vekâlet'in de şikâyetleri haklı görmesi üzerine, Meclis'in talebiyle Teşrinisani [Kasım] 1921 başında azledildi. Meclis, Nurettin Paşa'nın muhakeme edilmesine karar verdi. Bu husus, benimle Heyeti Vekile arasında da bir meselenin çıkmasına yol açtı. Ben, Nurettin Paşa hakkında tatbik olunması talep olunan muameleye iştirak etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle hemfikir oldu. İkimizle Heyeti Vekile arasında çıkan anlaşmazlık Meclis'çe hallolundu. Meclis'te, Nurettin Paşa'yı müdafaa ettim. Ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardım.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "1920" tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "1921" şeklinde. (Y.N.)

Nurettin Paşa'yı, bundan sekiz ay kadar[1] sonra, 1. Ordu Kumandanlığı'nda göreceğiz.

***

Muhterem efendiler, Sakarya Muharebesi'nden sonra, Başkumandanlık ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Ankara'da vazife yapıyordu. Ben, aynı zamanda diğer vazifelerimle de iştigal ediyordum. Üç dört ay geçmemişti ki, Meclis'te Sakarya zaferini unutanlar, muhalefet vadisinde ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Muharebesi'nden evvel başlayıp peyderpey gelmiş olan Malta tutuklularından bazılarının bu muhalif cereyanlarda kışkırtıcı rol oynadığı anlaşılmıştı. Bu noktayı müsaadenizle biraz izah edeyim.

Malta'dan yeni dönen Nafıa Vekili Rauf ve Kara Vâsıf Beyler takip olunan askeri siyaseti öğrenmek istiyorlardı

Rauf Bey, 15 Teşrinisani [Kasım] 1921'de Ankara'ya gelmişti.

Rauf Bey'i, 17 Teşrinisani [Kasım] 1921'de boşalan Nafıa Vekâleti'ne seçtirdik.

Rauf Bey'i müteakiben gelen Kara Vâsıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu İdare Heyeti üyeliğine seçtirdim. Bu iki zatın birinden hükümette, diğerinden grupta istifade etmeyi faydalı tasavvur etmiştim. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Heyeti Vekile'de bir mesele hakkında izah talep ettiği haber verildi. Aynı günde, Kara Vâsıf Bey'in de, Grup İdare Heyeti'nde aynı mesele hakkında izah talep ettiği bildirildi. Bu iki zatın evvelden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan söz konusu mesele şu idi:

"Takip olunan askeri siyaset nedir?"

Bu sorudan çıkarılabilecek mana ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasi ve askeri takip ettiğimiz meslek[2] malum olmuştu. Tam bağımsızlığımız temin olununcaya kadar düşmanlarla vuruşmak ve onları mağlup edeceğimize dair olan kati kanaatle muharebeye devam etmek... İşte söz konusu edilen soru ile demek isteniliyordu ki, ne olursa olsun muharebeye devam ile netice almak mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimaline göre, daha şimdiden başka tedbir ve çarelere -ki anlatmak istediklerine göre siyasi çarelerdir- başvurarak içinde bulunduğumuz badireye nihayet vermek münasip olmaz mı?

Bittabi, ne Heyeti Vekile'de ve ne de Grup İdare Heyeti'nde böyle bir meselenin müzakere ve münakaşa konusu olmasına müsaade etmedim. Bunun

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "kadar" sözcüğü, 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

2 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)

üzerine, Rauf Bey Vekâlet'ten, Kara Vâsıf Bey de Grup İdare Heyeti'nden istifa ettiler. Rauf Bey'in istifası, 13 Kânunusani [Ocak] 1922 tarihinde Meclis'te okunurken, aynı tarihli bir istifaname de okunmuştu. Bu istifaname, Müdafaai Milliye Vekili bulunan Refet Paşa'nın idi.

Efendiler, Refet Paşa'nın da istifa sebebi hakkında birkaç kelime ile malumat arz edeyim: 4 Kânunusani [Ocak] 1922 günü, Meclis'in bir gizli celsesinde şöyle bir mesele münakaşa konusu edilmişti. Başkumandanlık ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Ankara'da oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu netice çıkarılmış ki, benim hem Başkumandan ve hem[1] Meclis Reisi olmamda müşkülat varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir harp encümeni teşkil ederek ordu vaziyetini incelemeli imiş. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Reisi olduğundan, Erkânıharbiye işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri, yalnız İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinde kalsın, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'yle Müdafaai Milliye Vekâleti birleştirilsin imiş.

Müdafaai Milliye Vekili olan Refet Paşa, bizzat kürsüden bu tezi müdafaa ediyordu. Bu görüşlere şu yolda cevap verdim:

Benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmam arzu ediliyordu

Başkumandanlık ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti, pek yerinde olarak, Ankara'yı karargâh edinmiştir. Vazifesini en iyi buradan yapmaktadır. İcabında ne vakit, nereye gideceğini kendisi takdir eder. Cephede bizzat meşgul, cephe kumandanı vardır. Lüzumsuz yere benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmamı arzu etmekte mana yoktur. Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti ve Müdafaai Milliye Vekâleti Başkumandan'ın emri altında, Başkumandanlık Karargâhı'nı teşkil etmektedir. Ayrı ayrı değildir. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi olan Fevzi Paşa Hazretleri'nin, Ankara'da bulundukça İcra Vekilleri Heyeti Riyasetini de yapması bugünün zaruretlerindendir. Çünkü onun yokluğunda, Refet Paşa, ona vekâleten, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti vazifesini yapmıştı. Muvaffak olamamıştı. Heyeti Vekile'de anarşi vukua geldi. Vekiller toplanmaz oldu. Fevzi Paşa Hazretleri'nin dönmesi, vekillerin şikâyeti üzerine vuku buldu. Orduyla alakalı yaptığımız işleri kontrol için, Meclis'in bir encümen teşkil etmesinde bir beis görmem. Fakat bu encümen benim riyasetim altında olur.

Hakikaten, bu encümen, dediğim tarzda teşekkül etti. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa da üye olarak seçildi. Diğer hususlarda, Refet Paşa ve emsalinin görüşleri desteklenmemişti. İşte, bu sebepten istifaya hazırlanan Refet Paşa, istifasını Rauf Bey'in istifasıyla aynı günde vermiş oluyor.

***

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "hem" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "hem de" şeklinde. (Y.N.)

Sakarya muzafferiyetinden sonra
Müşir Gazi Mustafa Kemal.

İkinci Grup teşekkül ediyor

Efendiler, yeri geldiğinde arz etmiştim ki, Meclis'te teşkil ettiğimiz Müdafaai Hukuk Grubu, Meclis müzakerelerinin iyi cereyan etmesini temine ve Heyeti Vekile mesaisinin durmamasına nihayete kadar hizmet etti. Fakat, bir taraftan da, muhalif his ve fikirde bulunanlar her gün biraz daha taraftar buldukça, Grubun mesaisini müşkülata uğratmaya başladılar. Muhalefet fikrinin esas kökeni, Müdafaai Hukuk Grubu Nizamnamesi'nin esas maddesindeki ikinci nokta idi. Yani hükümet teşkilatının Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre yapılması meselesi...

Programın ilk maddesinin son fıkrası, fikir ve hislerde tam bir uyumun hasıl olmasına daimi bir mâni halinde kaldı. Bu sebepten, Grup dahilinde de fikir ayrılığı ve disiplinsizlik başgösterdi. Birtakım zevat Gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, hariçte bulunanlarla birleşerek Grubu yıkmaya çok çalıştılar. Alınan tedbirler buna mâni oldu. Nihayet İkinci Grup namıyla bir grup teşekkül etti. Bu grubu teşkil edenler, memlekette mevcut Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne mensubiyetlerini muhafaza ettiklerini ve onun kongrelerde tespit olunan gayelerinin takipçisi bulunduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grubun görünüşte önayak olanları, Salâhattin, Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. Birinci derecede faal ve kışkırtıcı olanların ise, Rauf ve Kara Vâsıf Beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun faal ve inatçı üyelerinden olan Samsun Mebusu Emin Bey son zamanlarda bir vesile ile Ankara'ya gelmişti. Bütün hakikatleri anlamış, kışkırtıcı ve bozguncu olanları lanetliyordu. Bu zat, bana şunu hikâye etti: Rauf Bey, İkinci Grubu aşırı harekete sevk ve teşvik ediyormuş... Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki: "Bizi sevk ettiğiniz bu iş, sehpaya kadar gider... O zaman bizimle beraber bulunacak mısınız?" Rauf Bey şu cevabı vermiş: "Beraber bulunmazsam namerdim!.."

Efendiler, malumu âliniz, o zaman mevcut olan kanuna göre, vekâletler için, ben Meclis'e aday gösteririm. Mebuslar, gösterdiğim adaya olumlu veya olumsuz oy verirler veya çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp, kendi grupları namına ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy vermek suretiyle, hükümet teşekkülüne mâni olmaya başladılar.

Efendiler, Meclis'te ordu aleyhine de bir cereyan vücuda getirilmişti. Diyorlardı ki, "Sakarya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği halde ordu niçin taarruz etmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir! Hiç olmazsa sınırlı, belli bir cephede bir taarruz yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın!" Bu cereyana mukavemet ettik. Maksadımız, tamamen hazırlığımızı tamamlayarak genel ve neticeli bir taarruz yapmak olduğu için, kısmen taarruz fikrini destekleyemezdik; bunda bir fayda yoktu.

Muhaliflerde hasıl olan kanaat, ordumuzun taarruz kabiliyeti kazanamayacağı noktasında yoğunlaştı. Bunun üzerine ordunun taarruza sevki cereyanını durdurdular. Hücum sistemini değiştirerek, başka bir teori ortaya attılar. Bu defa dediler ki, "Bizim asıl hasmımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen mağlup etsek de, bununla bizim davamız son bulamaz. İtilaf devletlerini, bilhassa İngilizleri fiilen mağlup etmek icap eder. Bunun için, Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz etmek lazımdır. Muharebe ile davamızın halli teorisi takip olunuyorsa, yapılacak iş budur..."

Ordu saflarına kadar yaydırılan bozguncu telkinler

Efendiler, bu derece mana ve mantıktan uzak fikirlere iltifat etmedik. Onun üzerine, muhaliflerin başındakiler yeni bir propaganda çıkardılar: "Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sevk ediyor? Meçhullere?.. Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere serserice sürüklenir mi?"

Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara mahfillerinden ordu saflarına kadar yaydırıldı. Orduya, her vasıta ile bu bozguncu telkinler yapılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık gizlice diyordu ki, "Hiç olmazsa hakiki vaziyeti bana söyle. Ordu ne haldedir? Hakikaten taarruz edemeyecek mi?"

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle o gün Meclis'te, gizli celsede bazı izahatta ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyon Karahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari kıtalarımıza destek olmak üzere ileri sürülen bazı fırkalarımızdı.

Ordumuzun kararı taarruzdur

Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat bu taarruzu erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı bütünüyle tamamlamaya biraz daha zaman lazımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha çok fenadır. Durmamızın, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veyahut bu kudreti kazanmaktan ümitsiz olduğumuz suretinde anlaşılmasına ve yorumlanmasına mahal yoktur.

Bundan sonra şu görüşleri belirttim: Osmanlılar, yapacakları harekâtın kapsamıyla orantılı şekilde ihtiyatlı ve tedbirli davranmadıkları için, daha çok, his ve hırslarının tesiri altında hareket ettiklerinden, Viyana'ya kadar gittikleri halde, ricata mecbur olmuşlardır. Ondan sonra, Budapeşte'de de duramadılar, ricat ettiler; Belgrat'ta da mağlup ve ricata mecbur edildiler. Balkanlar'ı terk ettiler. Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde henüz düşman bulunan bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun, hırsları-

mızdan, hislerimizden feragat ederek temkinli olalım. Kurtuluş için... bağımsızlık için önünde sonunda düşmanla bütün mevcudiyetimizle vuruşarak onu mağlup etmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere ehemmiyet ve itimat atfolunmamalıdır. Osmanlı idare ve siyaset tarzının yarattığı bu tür zihniyetler reddolunmalıdır. Ordu ile, muharebe ile, inat ile bu işin içinden çıkılmaz tarzındaki, kaynağı hariçte bulunan nasihatlere tabi olmakla, bir vatan, bir millet bağımsızlığı kurtarılamaz.[1] Tarih, böyle bir hadise kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin, acı neticelerle karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye, işte bu yoldaki yanlış fikirlere... yanlış zihniyetlere sahip olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha düşmüştür. Bu düşüş, yalnız maddiyatta olsaydı hiçbir ehemmiyeti yoktu. Ne yazık ki, düşüş, ahlakı ve maneviyatı da kapsamış görünüyor. Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti mahv ve yokoluş uçurumuna sevk eden başlıca etken bu olmuştur.

Efendiler, bilirsiniz ki, Meclis'te bu arz ettiğim devirde en çok olumsuz ve karamsarca rol yapanlar, vaktiyle, Türk milletinin kendi kendine bağımsızlık temin edemeyeceği kanaatini ortaya koymuş olan zevat idi. Şunun bunun mandasını talep ısrarında bulunanlar idi. Onun için görüşlerime şu yolda devam ettim. Dedim ki, "Efendiler, maddi ve bilhassa manevi düşüş, korku ile... acz ile başlar.

Âciz ve korkak insanlar, herhangi bir felaket karşısında milletin de atıl kalmasına ve çekingen bir hale gelmesine saik olurlar. Acz ve tereddütte o kadar ileri giderler ki, adeta kendi kendilerini aşağılarlar. Derler ki, 'Biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz kayıtsız şartsız, mevcudiyetimizi bir yabancıya bırakalım.' Balkan Muharebesi'nden sonra milletin, bilhassa ordunun başında bulunanlar da, başka tarzda ve fakat aynı zihniyeti takip etmişlerdir.

Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda yokoluş ve çöküş vadisine sevk edenlerin elinden kurtarmak lazımdır. Bunun için keşfolunmuş bir hakikat vardır, ona tabi olacağız. O hakikat şudur: **Türkiye'nin düşünen kafalarını büsbütün yeni bir imanla donatmak... Bütün millete taze bir maneviyet vermek...**

Hazırlığı kâfi derecede olması lazım gelen üç vasıta; dahili ve görünürdeki cephelerimiz

Şimdi efendiler, düşmana taarruz için verilmiş olan kati kararımızı tatbike başlamadan evvel, hazırlamaya ve tamamlamaya mecbur bulunduğumuz harp vasıtalarının ne

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "kurtarılamaz" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "kurtulamaz" şeklinde. (Y.N.)

olduğunu arz edeyim: Tam üç vasıtanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu hissediyorum. Onlardan birincisi ve en mühimmi ve asıl olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat ve bağımsızlığı için kalbinde... vicdanında tecelli eden, gelişen arzu ve emellerin sağlamlığıdır. Millet bu içten arzusunu ne kadar kuvvetle ortaya koyarsa, bu arzu ve emelinin tahakkuku için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı muvaffakiyet için o kadar kuvvetli bir vasıtaya sahip olduğumuza kani olurum. İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclis'in milli arzuyu ortaya koymakta ve bunun icaplarını inanarak tatbikte göstereceği azim ve kahramanlıktır. Meclis ne kadar çok dayanışma ve birlik halinde milli arzuyu tecelli ettirirse, düşmana karşı o kadar kuvvetli üstünlük vasıtasına sahip oluruz.

Üçüncü vasıta, milletin silahlı evlatlarından ibaret olup düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuzdur."

"Efendiler" dedim. "Bu üç tür vasıta veya kuvvetin düşmana karşı vücuda getirdiği cepheler iki mahiyette tasavvur olunabilir. Kolay anlaşılmak için şöyle diyeyim: Dahili cephe, görünürdeki cephe... Asıl olan dahili cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, mağlup olabilir. Fakat bu hal, hiçbir vakit bir memleketi, bir milleti mahvedemez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren dahili cephenin düşmesidir. Bu hakikate bizden ziyade vâkıf olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için asırlarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar muvaffak da olmuşlardır. Hakikaten 'kaleyi içinden almak' dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksatla şahıslarımıza kadar temasa gelebilen bozguncu mikropların, vasıtaların mevcudiyetini iddia etmek caizdir.

Meclis'in zihniyeti, faaliyeti, vaziyeti, düşmana ümit vermedikçe dahili ve harici cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Meclis'te, bir veya birkaç üyenin karamsarlık telkin eden sözlerinden bile aleyhimizde istifade çareleri aranılmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Hariciye Vekâleti'nin dosyaları buna dair vesikalarla doludur. Katiyetle arz ederim ki, istemeyerek olsa dahi düşmanlara ümit verecek kırıntılar verildikçe milli davanın halli gecikmeye uğrar."

Efendiler, bu değerlendirmelerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda ordunun hisleri ve fikirleri üzerinde ümitsizlik doğuracak aleni münakaşalardan vazgeçilmesini bilhassa Meclis'ten rica ettim. Bu beyanatımdan sonra, muhaliflerin de sözlerini dinledim. Muhaliflerden biri, görüşlerimi ve ricalarımı, emir veriyorum suretinde yorumladı. Diğer biri, Meclis'in hislerindeki temizlikten şüphe ettiğimi ileri sürdü. Bir başkası, "Tatbik edilemeyecek bir şey, yapılamaz; orduyu yok olmaya sevk edersin Efendim" dedi.

Doğu Cephesi Kumandanı'nın bir görüşü

Muhterem efendiler, yüksek heyetinizi muhaliflerin sözleriyle meşgul etmek istemem. Çünkü bu sözler, birkaç kişinin şaşkın ve cahil zihinlerinin akislerinden başka bir şey değildi. Genel kurul, maruzatımı iyi karşılamıştı. Yalnız Doğu Cephesi Kumandanı'nın bir görüşüne beş on günden beri vermeye muvaffak olamadığım cevabı, cepheye gitmeden evvel, bu gün, yani 4 Mart 1922'de yazmıştım. Onu arz edeceğim. Cevabın anlaşılması için, müsaade buyurursanız, evvela gelen görüşü okuyalım:

Zata mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

İdare işlerimizin teşekkül şekli hakkındaki münakaşalar bize henüz ulaşmaktadır. Barış halinin tesis olunmasından sonraki seçimlerde, birçok kıymetli zatlar yerine birtakım muhafazakârlar toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühim bulurum. Milli Meclis, kıymetli şahsiyetleri ihtiva etmezse, iki büyük sakınca memleketi bugünkü haraplığından kurtaramayacaktır. Birincisi, fikri yenilik olmayacak. İkincisi, en mühim tasarıları herhangi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden reddedivereceklerdir. Böyle bir meclise karşı üyeleri büyük mütehassıslardan meydana gelen ikinci bir meclis bulunmasını faydalı görüyorum ve Milli Meclis'in düzenleyicisi ve ilerlemeye doğru saiki olacağı gibi, memleket hayatıyla alakalı kararlar, Mebuslar Meclisi'nde heyecanla ret veya kabul edilse bile, bu meclisin ikazı ve doğru yolu göstermesiyle kararın değiştirilmesi ve zararın ortadan kaldırılması mümkün olur. Bu meclise "Âyan" diyerek eski devrin köhne hayatını hatırlamamak için "Büyük Mütehassıslar Meclisi" veya daha münasip bir nam verilebilir. Üyelerini birtakım kayıtlar ve şartlar altında tıpkı mebuslar gibi millet seçebilir. Herhangi bir mesleğin en yüksek tahsilini görmek ve Türkiye hükümetinin vekâletini, valiliğini veya ordu kumandanlığını yapmış olmak gibi mühim şartlar teferruatıyla kayda bağlanabilir. Meselenin teferruatının tespiti, mevcut hükümetlerin de incelemesiyle her türlü sakıncadan korunmuş bir halde mümkündür. "Büyük Mütehassıslar Heyeti" kabul olunursa, her vekâletin şûrası da bunlardan ayrılır.[1] Mesela, askeri şûrası, nafıa şûrası vesaire gibi. İki[2] meclisin tasdikinden geçerek bir müddet için takibi esas alınacak olan herhangi bir programımızda sebat etmek ve bu programın tatbik tarzında,[3] maksatlanan[4] hedef

1 *Nutuk*'ta yer alan "ayrılır" sözcüğü *İstiklâl Harbimiz*'de "ayrılabilir" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1965. (Y.N.)

2 *Nutuk*'ta yer alan "İki" sözcüğü *İstiklâl Harbimiz*'de "Bu iki" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan ve "tatbik tarzında" sözcüklerinin aslı olan "tarzı tatbikıyesinde" sözcükleri, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "turuku tatbikıyesinde" (tatbik yollarında); *İstiklâl Harbimiz*'de yine "tarzı tatbikiyesinde" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

4 *Nutuk*'ta yer alan ve "maksatlanan" sözcüğünün aslı olan "maksut" sözcüğü, *İstiklâl Harbimiz*'de "mutasavver" (tasavvur olunan) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

ve gayeyi muhafaza etmek için, bu şûraların mevcudiyetini pek lüzumlu sayıyorum. Aksi halde vekâletlerde şahsiyetler değiştikçe, program ve bunu yapacak şahsiyetler de az çok değişmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey, mütehassıslarınca[1] kabul olunmazsa eleştiri sebebi olur. Millet buna lazımı gibi sarılmalı.[2] Millet Meclisi, millet namına bir şeyi ret veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat bu başka, ihtisas sahiplerinin yapacağı ve bundan sonra kabul olunacak şey de başka olur. Tabii hale dönüldükten sonraki endişe ve görüşlerimi arz eyliyorum. Yüksek görüşlerinizin bildirilmesini istirham eylerim.

18/19.2.1922 ve numarasızdır.

Doğu Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mahsustur 4.3.1922

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

C. 18/19.2.1922 tarih ve numarasız şifreye.[3]

Memleketin genel idaresine el koymuş yegâne yüce kuvvet bulunan Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların mütehassıslardan meydana gelen diğer bir heyet tarafından incelenmemesinden doğacak sakıncalar hakkındaki devletlilerinin görüşü esas itibariyle tam isabet taşımaktadır.[4]

Ancak, nam ve unvanı "Âyan" olmasa dahi, milletin bütün haklarına ve salahiyetine sahip olarak seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin esas kararlarını diğer bir heyetin kararıyla kayıt altına almak genel idarede takip eylediğimiz esasların ruhuyla uyuşamayacaktır. İşbu "Mütehassıslar Meclisi"nin de yüksek görüşleri üzere millet tarafından mebuslar gibi seçilmesi takdirinde aynı kaynaktan aynı salahiyeti almış iki büyük kuvvetin milletin genel idaresine tesirli olması, hukuki vaziyette olduğu gibi uygulama sahasında da karışıklığa sebep olacak bir ikilik doğuracak ve bu vaziyetten doğan dengesizliği düzeltmek için milletin hayatına ve haklarına müdahalekâr üçüncü bir[5] kuvvetin mevcudiyetini kabul etmek icap eyleyecektir.

Âcizane fikrime göre tasavvur buyurulan sakıncaları gidermek için yegâne çare, Millet Meclisi'nin[6] liyakat ve ihtisas erbabından meydana gelecek şekilde seçimini temin etmek ve Meclis'in dahili teşkilatında, encümenler seçiminde, Heyeti Veki-

1 *Nutuk*'ta yer alan "mütehassıslarınca" sözcüğü *İstiklâl Harbimiz*'de "mütehassısların Ârâsiyle" (mütehassısların oylarıyla) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

2 *Nutuk*'taki bu cümle *İstiklâl Harbimiz*'de şu şekildedir: "Ve millet de buna lâzımı gibi sarılmaz." Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

3 *İstiklâl Harbimiz*'de "1/127 No. şifreye". Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

4 *Nutuk*'ta yer alan ve "tam isabet taşımaktadır" sözcüklerinin aslı olan "isabeti kâmileyi haizdir" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "sıhhati kâmileyi haizdir" (büyük sıhhat taşımaktadır) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

5 *Nutuk*'ta yer alan "üçüncü bir" sözcükleri *İstiklâl Harbimiz*'de yoktur. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

6 *İstiklâl Harbimiz*'de burada "mümkün mertebe" sözcükleri vardır. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

le'nin ayrılıp seçilmesinde ilim ve ihtisas hususuna fevkalade ehemmiyet vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerin neticelerinden ilham almış bulunan ve milletlerin idaresinde en selametli bir yol olduğu gibi esas haklar bakımından da en makbul[1] bir şekli ihtiva eyleyen mevcut idaremizin teyit ve takviyesiyle seçimler hususunda da uyanık bulunulması sayesinde bugün için olduğu gibi gelecekteki yenilikler ve gelişmeler[2] için de en ziyade muvaffakiyet temin edici bir idare makinesi kurulmuş olacağını arz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Muhtelif devletlerle yapılan resmi ve gayri resmi birtakım temaslar

Muhterem efendiler, 1921 senesi zarfında, muhtelif devletlerle resmi ve gayri resmi birtakım temaslar vuku buluyordu. Türk-Rus temas ve münasebetleri olumlu bir istikamette gelişiyordu. Fransızlardan başka, İtalyanlar ve İngilizlerle de temaslar olmuştur. 1921 senesi Haziran'ında yanlış anlamaya yol açmış bulunan bir meseleyi zikredeceğim. 13 Haziran 1921'de İtilaf Kuvvetleri Başkumandanı General *Harington*'un maiyetinden olduğunu ifade eden Binbaşı *Hanri* (Henry) ve *Şturton* (Sturton) namında iki subay motorla İnebolu'ya geldiler. Bu subaylar, General Harington tarafından şu tebligatta bulundular: Ben, bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'da Boğaziçi'nde Harington'un yalısına gideyim. Orada General ile barış esasları üzerinde anlaşayım. İngiltere'nin tam bağımsızlığımızı kabul ettiğini ve Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve diğer meseleler üzerinde münakaşanın mümkün olduğunu söylemişler. Bu subaylara verilen cevapta, benim İstanbul'a gitmeyeceğim ve General Harington'un İnebolu'ya gelip o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin münasip olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1921 tarihli bir telgraf da, İstanbul'da Hâmit Bey'den geldi. Bu telgrafname meali şöyle idi: Burada resmi mevkii olan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'da en büyük makamı namına bugün bendenize müracaatla seri bir barışa ulaşmak için müzakereye hazır bulunduklarından, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle hemen münasebete girişmeyi arzu ettiklerini ve seri cevap beklediklerini arza aracılık etmemi rica etti.

Hâmit Bey'e verilen cevapta, müzakerelere hazır olduğumuz bildirilmişti.

1 *Nutuk*'ta yer alan "en makbul" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "daha makbul" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

2 *Nutuk*'ta yer alan ve "yenilikler ve gelişmeler" sözcüklerinin aslı olan "teceddüdat ve inkişafat" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "teceddüdatın inkişafı" (yeniliklerin gelişmesi) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu General Harington'dan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankara'ya telgrafla bildirilen bu mektup şu idi:

Kumandan Hanri vasıtasıyla aldığım habere göre, zatıâlileri bana bir askerin bir askerle görüşmesi kabilinden bazı görüşler bildirmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde zatıâlilerince uygun görülecek bir günde İnebolu'da veyahut İzmit'te zatıâlileri ile buluşmak üzere Ajaks (Ajax) zırhlısıyla gelmek için Britanya hükümeti tarafından salahiyete sahip bulunuyorum ve vaziyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde son derece açık ve serbest bir surette fikir teatisinde bulunmaya hazırım. Görüşlerinizi dinlemeye ve bunları incelenmek üzere İngiltere hükümetine tebliğe salahiyetliyim. İngiltere hükümeti namına ne müzakere icrası, ne de konuşma için hiçbir resmi sıfata sahip değilim. Görüşmenin İngiliz zırhlısında vukuu lazımdır. Zırhlıda zatıâlileri, kendilerine layık bir surette kabul edilecektir. Karaya dönüşlerine kadar tam bir hürriyete sahip bulunacaklardır. Bu suret kabul edildiği takdirde zatıâlilerine uygun gelecek tarih ve saatlerin lütfen tayinini rica ederim.

Bu mektup muhteviyatına göre General Haringtonla temas arayan ve onunla görüşmek arzusunu gösterenin ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki hakikat böyle değildi. Onun için General Harington'a şu cevabı verdim:

Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektup tercümesini bugün Ankara'ya bildirdiler. Aramızda vaki olacak konuşmaların bir yanlış anlama üzerine kurulmaması için aşağıdaki husus üzerine dikkatinizi çekmeye mecburum. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Hanri ve arkadaşları İnebolu'ya gelerek, zatıâlilerinin, Binbaşı Hanri tarafından Refet Paşa'ya teklif edilmiş olan esaslar üzerinde benimle görüşmeyi arzu ettiğinizi beyan etmişlerdi. Nitekim bu hususlar Binbaşı Hanri tarafından size hitaben yazılıp bir sureti tarafından imzalanmış olarak bize bırakılmış olan mektupta beyan edilmiştir. Aramızda başlayan doğrudan doğruya haberleşmelerin başlangıcı bundan ibarettir. Milli taleplerimiz zatıâlilerince malumdur. Milli topraklarımızın düşmanlardan tamamıyla kurtarılması, milli sınırımız dahilinde siyasi, mali, iktisadi, askeri, adli, kültürel tam bağımsızlığımız esası kabul edildiği takdirde müzakerelere girmeye hazır olduğumuzu beyan ederim. Binbaşı Hanri tarafından size izah edilen sebepler dolayısıyla, müzakerelerin, zatıâlilerinin fevkalade iyi karşılanacağı İnebolu kasabasında ve karada vaki olması tarafımızdan uygun görülmüştür. Bu noktalarda aramızda fikir mutabakatı olup olmadığını belirtecek cevabınızı bekliyorum. Maksadı âliniz sadece vaziyet hakkında fikir teatisi ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini memur edebiliriz.

Bu mektuba bir cevap gelmedi. Ancak Temmuz'un yedinci günü, İstanbul'da Hâmit Bey'i gören İngiliz Maslahatgüzarı Mösyö *Ratingan*[1] tarafından, bir tacir sıfatıyla Anadolu'ya gelen Binbaşı Hanri'ye General Harington'un oradaki

1 Frank Rattigan. *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Ratingan", 1934 basımında "Rantigan" şeklinde yazılmış. (Y.N.)

Büyük Taarruz'a hazırlanan ordunun geçit töreninde.

İngiliz esirlerinin mevki ve sıhhatlerinden haberdar olmaya çalışmasını ve mümkünse milli orduların İstanbul'a doğru harekâta devam edip etmeyeceklerinin Mustafa Kemal Paşa'dan soruşturulmasını tembih eylediğinden dolayı, Binbaşı Hanri'nin bundan başka teşebbüslerde herhangi bir salahiyeti olmadığı bildirilmiş.

Efendiler, 1922 senesi Ağustos'una kadar da Batı devletleriyle olumlu manada ciddi münasebetler vuku bulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silah kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek milli mevcudiyet ve kudretimizi fiilen ispat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki kanaatimiz kati ve daimi idi. En doğru kanaatin bu olduğunu, bu olacağını tabii olarak kabul etmek yerindedir. Hakikaten bugünün hayat şartları içinde, bir fert için olduğu gibi, bir millet için dahi kudret ve kabiliyetini fiili eser ile gösterip ispat etmedikçe itibar ve ehemmiyet beklemek beyhudedir. Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz. **İnsanlık, adalet, mertlik icaplarını,** bütün bu vasıflara sahip olduğunu gösterenler talep edebilir.

Cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken

Efendiler, cihan, imtihan meydanıdır. Türk milleti, bunca asırlardan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında bulunduruluyordu. İmtihanda muvaffak olmadan, lütufkârane muameleler beklemek bizim için caiz olabilir miydi?

Biz, büyük bir ciddiyetle cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken, bir taraftan da gözlemcilerin vaziyetlerini ve ruhi ve fikri ahvallerini gözden uzak tutmamayı daima faydalı buluyorduk. Bu maksatla, malumunuz olduğu üzere, evvela Hariciye Vekili bulunan Yusuf Kemal Bey'i ve sonra da Dahiliye Vekili olan Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'a ait bazı özel vazifeler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve hakiki arzu ve talep vukuunda Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Meclis'i tanıması, İzzet Paşa ve arkadaşlarının bizim tespit ettiğimiz hedefe doğru yürümesi lüzumunu teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da aldığı talimat dairesinde hareket etti. Fakat ne yazık ki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak Padişah'a bir müracaatçi suretinde götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununla da yetinmeyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki teşebbüslerini engellemek ve güçleştirmek üzere, İzzet Paşa'yı Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den evvel Paris'e ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa, bu seyahatini son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı konuşmalardan bir netice çıkmadı. Yalnız şu anlaşıldı ki, İtilaf devletleri hariciye nazırları yakında top-

lanacaklar, bize barış tekliflerinde bulunacaklarmış. Anadolu'nun tahliyesi esas itibariyle kabul edilmiş ise de, konferans müzakereleri esnasında muharebe başlarsa barış teşebbüsleri neticesiz kalacağı için Yunanlılarla bir mütareke yapmamız lazım imiş. Bu hususu Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord *Gürzon*'a,[1] Yusuf Kemal Bey, konferansın evvela Anadolu'nun tahliyesine karar verip iki tarafa tebliğ etmesinin mütarekeden daha kuvvetli olacağını söylemiş. Lord Gürzon, mütarekede ısrarlı kalmış ve bunun hükümete iletilerek alacağı cevabın kendisine verilmesini bildirmiş.

22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifi

Yusuf Kemal Bey henüz dönmeden, İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan hükümetlerine mütareke teklifinde bulundu.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Mütareke teklifinden Hariciye Vekâleti Vekili Celâl Bey tarafından haberdar edildim. Mütareke teklifinin esas hatları şunlardı: İki tarafın kıtaları arasında on kilometrelik askerden arındırılmış bir saha teşkil edilecek. Kıtalar, insan ve mühimmat itibariyle takviye edilmeyecek... Konuşlanmada değişiklik yapılmayacak... Malzeme dahi bir yerden bir yere nakledilmeyecek... Ordumuz ve askeri vaziyetimiz, İtilaf devletlerinin askeri komisyonlarının denetim ve teftişine arz edilecek... Bu komisyonların hakemliğini samimiyetle kabul edeceğiz... Harp üç ay müddetle tatil edilecek ve barış öncesi müzakereler iki tarafça kabul edilinceye kadar, üçer aylık müddetle kendiliğinden yenilenecek. Hasımlardan biri harekâta geçmek isterse, mütareke müddetinin sona ermesinden hiç olmazsa on beş gün evvel diğer tarafa ve İtilaf devletleri temsilcilerine keyfiyeti haber verecek...

Efendiler, Yunanlılar bu mütarekeyi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddeten ve manen mağlup edilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta hareket ve taarruz yaparak talihini tecrübe etmeye bir daha kalkışması müşkül idi. Bunu, bu hakikati anlamak, elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden kati netice verecek harekâta sevk etmek mümkün olamayınca, bizim de bir seneye yakın bir zamandan beri hazırlanmasıyla meşgul olduğumuz ordumuzu atalete sevk etmek, milli hükümete ümitler vererek bekleyiş içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında milli hükümeti ve ordumuzu gevşetmek cidden mühim bir tedbir idi. Dolayısıyla İtilaf devletlerinin, Anadolu'yu tahliye ve Yakındoğu meselesini hal maksadıyla olduğunu ifade eyledikleri bu mütareke şartlarını ciddiyetle inceledik.

Evvela, Ankara'da bulunan Heyeti Vekile ile makine başında haberleşerek fikir alışverişinde bulunduk. İstanbul'daki memurumuz vasıtasıyla Hariciye

1 Lord Curzon. (Y.N.)

Vekâleti'nden Müttefik devletler temsilcilerine verilmesini uygun gördüğümüz ilk cevap şu idi:

Mütareke teklifini ihtiva eden notayı[1] 23/24 Mart 1922 tarihli telgrafnamenize ek olarak bugün 24 Mart 1922 saat ...te aldım. Muhteviyatının ordunun vaziyetiyle alakalı olması itibariyle Heyeti Vekile'ce ve icap ederse Meclis'çe müzakere mevkiine konmadan evvel, cephede bulunan Başkumandan'ın görüşünü bildirmesi için kendisine yazdım. Keyfiyeti, temsilcilerin arzuları üzere, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin cevabını tebliğ edeceğimi temsilcilere bildiriniz, Efendim.

24 Mart 1922 tarihinde Heyeti Vekile Riyaseti'ne şu görüşümü bildirdim:

Esas itibariyle, Müttefik devletler hariciye nazırlarının müştereken yaptıkları mütareke teklifine karşı ret ile karşılık vermek veya herhangi bir şekil ve surette meyilli olmama veya itimat etmeme hissi verecek tarzda karşılık vermek doğru değildir. Bilakis, mütareke teklifini iyi karşılamak lazımdır. Dolayısıyla vereceğimiz cevap olumsuz değil, olumlu olacaktır. Müttefik devletlerde iyi niyet yok ise, neticede olumsuz muamele onlardan vaki olmalıdır. Biz, yalnız onların teklif ettiği şatları kabul edemeyeceğimizden, karşı şartlar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajans ve telgraflar da notadan bahsederek şu havadisi yayımlıyorlardı:

... Yakındoğu'da barışı iade etmek ve yeniden can ve mal kaybetmeden, Küçük Asya'nın tahliyesi maksadına yönelik olduğu zannedilen işbu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce iyi karşılandığı ve Müttefik devletlerin iyi niyet ve tarafsız vaziyetine emniyet ederek, hükümetçe olumlu cevap verilmesi kuvvetle beklendiği, hükümet mahfillerince ifade olunmaktadır. Söz konusu teklifin makul ve tatbik olunabilir şartlar ihtiva etmesini ve barışın bir an evvel dönmesini temin edecek kısa müddetle kayıtlı olmasını temenni ederiz.

Heyeti Vekile'nin, verilecek cevabın Avrupa'da bulunan Hariciye Vekili'mizin dönüşüne bırakılması görüşüne verdiğim cevapta bu bekleyişe lüzum olmadığını bildirmekle beraber, cevap hakkındaki genel kararımı da şu suretle özetledim:

Mütareke teklifini prensip itibariyle kabul ediyoruz. Ancak ordunun ikmal ve hazırlığından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun dahiline yabancı kontrol heyetleri sokmayacağız. Mütarekeyi tahliyenin icrası için kabul etmek esasları dairesinde tatbik ve icra olunabilir şartlar ileri süreceğiz. Mütareke ile beraber tahliyenin başlaması en mühim şartı teşkil edecektir.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "notayı" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "noktayı" şeklinde. (Y.N.)

Mart'ın 24. günü makine başında, ben, notaya verilecek olan cevabı Heyeti Vekile'ye bildirdim. Heyeti Vekile de Ankara'da hazırladıkları bir cevap suretini bana bildirmişlerdi. İki cevap suretleri arasında bazı farklar görüldü. Nihayet 24/25 Mart gecesi Heyeti Vekile ile Sivrihisar'da birleşerek, cevabi notayı müzakere ile tespit etmeye karar verdik.

Efendiler, İstanbul'daki özel memurumuzun Hariciye Vekâleti'ne çektiği 25 Mart tarihli şifre telgrafına göre, özel memurumuz Tevfik Paşa ile görüşmüş... Tevfik Paşa, temsilcilerin, Padişah'ın hükümetine verdikleri aynı notayı Ankara'ya tebliğ ederek alınacak cevabın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Memurumuz, Tevfik Paşa'ya, söz hakkının yalnız mütareke teklifi hususunda mı, yoksa bütün meselelerde mi Ankara'ya ait olduğunu sormuş. Tevfik Paşa buna cevap vermemiş. Memurumuzun, İzzet Paşa'dan ne gibi haberler aldığı sorusuna, Tevfik Paşa şu cevabı vermiş: "İzzet Paşa yakında konferansın toplanacağını ve her halde aşırılığa kaçılmamasını bildiriyor."

Mütareke teklifine cevap vermeye hazırlanırken alınan barış teklifi

Efendiler, Sivrihisar'da mütareke teklifine ait olan nota cevabını kararlaştırdıktan sonra Heyeti Vekile Ankara'ya döndü. Fakat bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Nazırlar Konferansı'nın 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilaf devletlerinin barış esasları hakkındaki tekliflerini ihtiva ediyordu. Bu tekliflerin esas hatları şunlardı:

"Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının müdafaasına ve bu konuda konulacak kaidelerin tatbikine Cemiyeti Akvam'ın[1] dahi iştirak ettirilmesi; doğuda bir Ermeni yurdunun teşkili ve bu işe de yine Cemiyeti Akvam'ın iştirak ettirilmesi;

Boğazlar'ın serbestisini temin için Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar havalisinde gayri askeri bir mıntıka teşkili;

Trakya sınırının Tekirdağı'nı bize ve Kırkkilise,[2] Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak surette tespiti;

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Türklerine, işbu şehirlerin idaresine adilane bir surette iştirak edebilmek imkânını vermek maksadıyla münasip bir usulün kararlaştırılması;

Barışı müteakip İstanbul'un İtilafçılarca tahliyesi;

Sevr projesi ile elli bin kişiden meydana gelen Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

1 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)
2 Kırklareli. (Y.N.)

Büyük Taarruz'a hazırlanan ordunun geçit töreni.

Sevr projesindeki mali komisyonun kaldırılmasıyla beraber İtilaf devletlerinin iktisadi menfaatlarını, düyunu umumiyenin[1] ve bize yüklenecek harp tazminatının ödenmesinin temini hususunda Türk hâkimiyetiyle uzlaştırabilir bir usulün tayini;

Adli ve iktisadi kapitülasyonlarda değişiklik icrası için birer komisyonun teşkili."

Efendiler, İtilaf devletlerinin mütareke teklifine ait olan ilk notalarının muhteviyatı tahlil edildikten ve ikinci tafsilatlı notalarının ihtiva eylediği şartlar görüldükten sonra, İstanbul hükümeti de beraber olduğu halde aleyhimizde imhakâr teşebbüs ve mesai ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek tabii idi. Buna karşı vaziyeti gayet ciddi kabul etmek ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak lazım geliyordu.

Evvela, bize teklif olunan şartların mahiyetini millete ve cihan kamuoyuna açıklamak münasip idi. Bu bakımlardan Heyeti Vekile'ye bildirimlerde bulundum.

Her iki notaya 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevabımızın esas noktalarını hatırlatayım:

Mütarekeyi esas itibariyle kabul ettik. Fakat esas şart olarak mütareke ile beraber tahliye işine süratle başlanmasını elzem saydık. Mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ettik ve tahliyenin bitiminde barış öncesi müzakereler neticelenmemiş olursa, mütarekenin kendiliğinden üç ay daha uzamasına rıza gösterdik.

Tahliyenin icra tarzı için de teklifimiz şu idi:

Mütareke başlangıcından itibaren ilk on beş gün zarfında Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar genel hattının ve mütareke başlangıcından dört ay zarfında, İzmir dahi dahil olduğu halde, işgal edilmiş arazi tamamen tahliye edilecektir.

Mütareke hakkındaki tekliflerimiz Müttefik devletlerce kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini incelemek için üç hafta zarfında delegelerimizi kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922'de cevap verdiler. Bittabi olumsuz idi. Biz de 22 Nisan'da buna cevap verdik. Bu cevabımızın nihayetinde, mütareke meselesinde mutabakat hasıl olmasa bile, barış müzakerelerini ertelemenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif ettik. Bu haberleşme dahi neticesiz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın toplanması mükerreren söz konusu oldu. **Fakat nihai zaferimizin tahakkuku anına kadar bunların hiçbiri tahakkuk etmedi.**

***

1 Düyunu umumiye: Devlet borçları. (Y.N.)

Başkumandanlık Kanunu'nun tarihçesi

Muhterem efendiler, bizim Başkumandanlığımıza ait 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun ayrıca bir tarihçesi vardır. Arzu buyurursanız, bu hususta yüksek heyetinizi biraz aydınlatayım.

Başkumandanlık Kanunu, birinci defa 31 Teşrinievvel [Ekim] 1921'de, ikinci defa 4 Şubat 1922'de, üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her defasında muhaliflerin türlü türlü eleştiri ve tarizleri vuku buldu. Bilhassa üçüncü uzatılışı, mühimce bir vaka halinde oldu.

6 Mayıs 1922 gününden evvelki günlerde, zamanı geldiği için kanunun uzatılması Meclis'te söz konusu olmuş, ben, rahatsızlığım münasebetiyle Meclis'te hazır bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı ikametgâhıma gelen Heyeti Vekile vaziyeti şöyle izah etti: Meclis'te muhalifler, benim Başkumandanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok münakaşalı müzakerelerden sonra mesele oya konulmuş, usulen lazım gelen çoğunluk hasıl olmamış, yani Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılması kabul edilmemiş. Heyeti Vekile bilhassa Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti ve Müdafaai Milliye Vekâleti -ki askeri vaziyeti yakından takip eden makamlardır- fevkalade üzüntü duymuşlar. Meclis'in gösterdiği ruh hali karşısında kendilerinin de vazifeye devamlarında bir fayda olmayacağını belirterek istifaya kalkıştılar.

Memleketin yüksek menfaatı namına Başkumandanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim

Ordu, Meclis oyunu açıkladığı dakikadan itibaren kumandansız kalmıştı. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Heyeti Vekile de istifa ettiği takdirde memleketin genel idaresinde düşünülmeye değer şiddetli bir buhranın vukuu kaçınılmaz idi. Onun için gerek Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'ne ve gerek Heyeti Vekile'ye daha yirmi dört saat sabretmelerini ve beklemelerini rica ettim. Memleketin ve genel maksadın yüksek menfaatı namına, **ben de Başkumandanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim** ve bunu Heyeti Vekile'ye de bildirdim.

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922'de bir gizli celsede Meclis'e, izahat vereceğimi bildirdim. İzahattan evvel, Başkumandanlık aleyhinde söz söylemiş olan zevatın görüşlerini, Meclis zabıtlarını getirerek, birer birer incelemiş bulunuyordum.

Efendiler, heyetinizi fazla yormamak için arz ettiğim gizli celsedeki beyanatımı özetlemekle yetineceğim:

"Efendiler" dedim, "Başkumandanlık ve Başkumandanlık Kanunu meselesinde, başlangıcında olduğu gibi bugün de kanunun lüzumsuzluğundan yahut

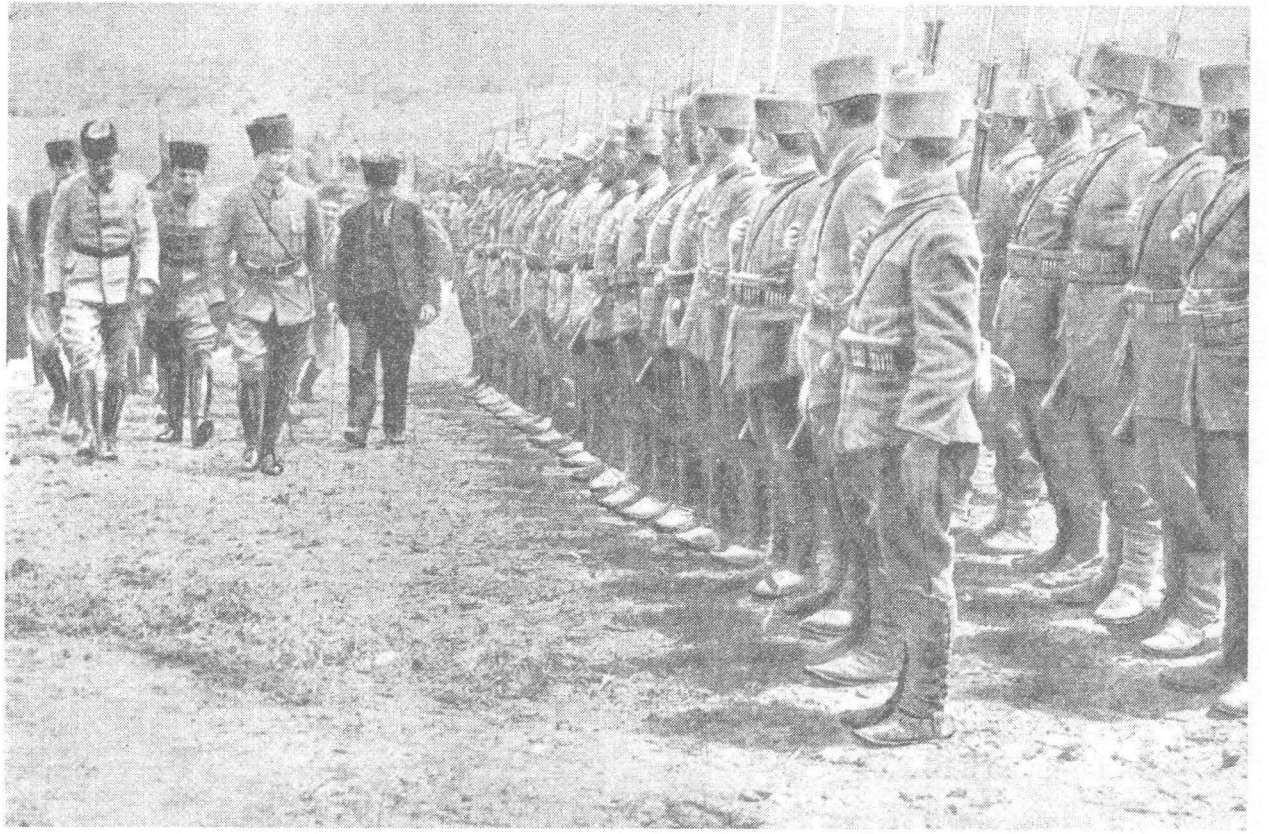

Büyük Taarruz'a hazırlanan ordu kıtalarından birinin teftişi.

değiştirilme lüzumundan bahseden ve Başkumandanlığın mevcudiyetinden şikâyetçi olan zevat vardır. Bu şikâyetçilerin daima aynı zevat olduğu görülmektedir. Ben, lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi taraftarı değilim. Herhangi bir makamın mesul tutulmayacağı salahiyetlere sahip olmasını temin edecek kanunların da taraftarı değilim. Ancak, Başkumandanlık makamının ve bu makama salahiyet bahş eden kanunun lüzum ve lüzumsuzluğuna karar verebilmek için genel vaziyetin, askeri vaziyetin layıkıyla incelenip değerlendirilmesi icap eder. Bu noktaya dair kanaatimi arz etmeden evvel Başkumandanlığın ve Kanununun lüzumsuzluğu hakkında söz söylemiş olan zevatın bazı ifadelerini hep beraber değerlendirelim.

Mesela, Salih Efendi (Erzurum Mebusu), benim, Meclis'in hakkını gasp ettiğimi, gasp etmek istediğimi söyleyerek 'Açık hakkımızı vermeyiz!' diye feryat etmiş.

Efendiler, açık ifade edeceğim, beni mazur görünüz. Her birinizin fevkalade salahiyet ile seçilmesine ve fevkalade salahiyete sahip bir meclisin teşekkülüne ve bu meclisin, memleketin mukadderatına el koymuş bir mahiyet kazanmasına çalışan benim! Bunda muvaffak olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, mevcudiyetimi, bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım. Dolayısıyla bu, benim eserimdir. Ben, eserimi alçaltmakla değil, yüceltmekle vazifeliyim. Salih Efendi'den, hiç olmazsa beni de kendisi kadar olsun, bu Meclis'in haklarıyla alakadar farz etmesini rica ederim. Fazla bir şey istemem. Bu değerlendirmeden sonra 'Meclis'in hakkını gasp etmek' sözünü tamamen Salih Efendi'ye ret ve iade ederim. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz.

Efendiler, Başkumandanlık meselesinin gizli celsede müzakeresi münasip olacağına dair bir önerge verilmiş. Bu da birçok suretlerle yanlış yorumlanmış. Meselenin açık celsede olması talep edilmiş. Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey, gizli celselerle milletten hakikati gizlemek arzu edildiğini söylemiş. Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız kanun yapıcı bir Meclisi Mebusan değildir. İcra salahiyetine de sahip bulunuyor. Böyle dahi olmasa, memleketin, devletin her türlü işlerine ait kararları vaktinden evvel alenen söz konusu etmek, ifşa eylemek dünyanın neresinde görülmüştür. Bilhassa söz konusu mesele, düşman karşısında bulunan bir ordunun başkumandanına ait olursa, bunu alenen müzakere ederek, lehte olduğu gibi aleyhte de söylenilen sözleri düşmana işittirmekte memleket menfaatı var mıdır? Başkumandanın ordu üzerinde, bilhassa düşman üzerinde hükmü, nüfuzu çok büyük olmak lazımdır. Hatta Hüseyin Avni Bey'in burada bahsettiği rahatsızlığımın bile düşman tarafından işitilmesi sakıncalıdır. Buna ne lüzum vardı. Görüyorsunuz ki, meselenin gizli celsede müzakeresinden maksat, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi hiçbir vakit hakikatleri milletten gizlemek görüşüne

yönelik değildir. Keşke, alenen müzakerede bir sakınca olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki manayı, niyeti millete izah edip yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi komedya oynamıyoruz. Biz buraya komedya oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedya oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Fakat emin olsun ki, biz o komedyaya kapılmayacağız. Şükrü Efendi oynamak ve oynatmak istediği komedya neticesinde **yakalandığı kanun pençesinden ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.**

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkumandanlık Kanunu aleyhinde konuşurken birtakım sözler sarf etmiş. Yüce Meclis'e 'Bu hareket tarzıyla milleti rezil edeceksiniz!' demiş. 'Miskinler' sözünü kullanmış. 'Vazifeler şahıslarla olmaz; şahıs yoktur, millet vardır' tarzında düsturlar ileri sürmüş.

Gerçi asıl olan millettir, toplumdur. Onun da genel iradesi mecliste tecelli eder. Bu her yerde böyledir. **Fakat, fertler de vardır.** Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle, şahıslarla, yapmaktadır. Her devletin işlerini idare eden şahıs ve şahıslar meydandadır. Hakikati, manasız teorilerle inkâra mahal yoktur.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide birde birtakım manasız sözlerle beyanatımı kesiyordu. Kendisine ağır ihtarda bulundum. Meclis'in, mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Milletin Kâbesi olan kürsüye kendisinden hürmet ve riayet talep ettim.

Efendiler, söz söyleyen bir zat da Salâhattin Bey'dir. Salâhattin Bey, bize taarruz edip edemeyeceğimizi sormuş imiş... Biz de edeceğiz demişiz... Kendisi de edemeyeceksiniz! demiş... Ve en nihayet edememişiz!.. Kendi sözü olmuş...

Halbuki taarruzun ertelenme sebeplerini, lüzumu kadar, muhtelif vesilelerle izah ettiğimizi zannediyorum. Tekrar edeyim ki, taarruz edeceğiz. Düşmanı vatanımızdan kovacak ve süreceğiz. Bu kararımızda sabit bulunuyoruz. Tereddüdü lüzumlu kılan hiçbir sebep tasavvur olunmamaktadır. Bundan başka, Salâhattin Bey demiş ki, 'Ordu azami haddine varmıştır'. Evet, ordumuz mükemmeldir, fakat azami haddine varmamıştır. Kendisi gibi bir asker arkadaşın, yüksek heyete bu tarzda beyanatta bulunabilmesi için, ordunun içyüzünü bilmesi lazımdır. Halbuki Salâhattin Bey bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından alakalı olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün kumandanların sözü, kendisini tekzip etmektedir. Fakat şüphesiz, ordumuzu layık olduğu hadde ulaştıracağız. Salâhattin Bey'in mühim sözlerinden biri de, 'Bizim en mühim vazifemiz siyaset yapmaktır' tarzındaki görüşüdür. **Hayır efendiler, bizim mühim ve asıl olan vazifemiz, siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün yegâne vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovmaktır.** Bunu yapmadıkça, siyaset ma-

nasız bir lafızdan ibaret kalır. Bununla beraber, bir dakika için Salâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim! Buna ben mâni miyim? Başkumandan mâni midir? Bu sözün Başkumandanlık Kanunu'yla ne münasebeti vardır? Anlaşılıyor ki, bir engelleme ve bir karşıtlık tasavvur olunmaktadır. Ben, milli maksadın temini için yegâne çarenin muharebe ve muharebede muvaffakiyet olduğunu söylüyorum. Bütün kudretimizi, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. İktidarımızı dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır! diyorum.

Salâhattin Bey, işte bu zihniyeti, aklınca siyaset yapmaya mâni tasavvur ediyor ve siyasetle meselenin halledileceği zehabında bulunuyor. Bir de Salâhattin Bey diyor ki, bugünkü askeri vaziyetin mal olduğu masrafları incelemek için, Başkumandanlığın mevcudiyeti bir engeldir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkumandan, Meclis'i, mali kaynakları incelemekten ne vakit men etmiştir? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz hakkındaki endişe, belki herkesten ziyade beni meşgul etmektedir. Yalnız, **ben, ordumuzun mevcudiyet ve kuvvetini, paramızla orantılı bulundurmak teorisini kabul edenlerden değilim. 'Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın...'** Benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur, ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir hatıramı da canlandırayım. Ben ilk defa bu işe başladığım zaman, en akıllı ve düşünür yaşayan birtakım zevat bana sordular: 'Paramız var mıdır?.. Silahımız var mıdır?' 'Yoktur' dedim. O zaman, 'O halde ne yapacaksın?' dediler. 'Para olacak, ordu olacak ve bu millet bağımsızlığını kurtaracaktır!' dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım efendiler de, 'Başkumandan, millete angarya yaptırıyor' demişler; halbuki kanunun memlekette angaryayı yasakladığından bahsetmişler. Bu doğrudur efendiler; fakat ihtiyaç, tehlike, bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyaçları millete angarya yaptırmayı lüzumlu kılıyorsa, bunu yapıyoruz ve **en doğru kanun** budur. Milletin ve ordunun mağlup olmaması için, kanun buna mânidir diye, lüzumlu gördüğüm tedbiri almakta tereddüt etmeyeceğim.

Efendim, Kara Vâsıf Bey de demişler ki, 'Her yerde başkumandan vardır; fakat başkumandanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Mevcut askeri kanunlar, her kumandanın olduğu gibi başkumandanın da vazife ve salahiyetini tayin eder ve sınırlar ve bunu, ilimler tayin ve tespit eder.'

Malumdur ki, devletler, muhtelif şekillerdeki hükümetlerle idare olunurlar. Şekillerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarının da[1] başlarında reisicumhurlar vardır. Böyle memleketlerde başkumandan, devletin başında bulunan zat olur. Bu zat, başkumandanlık vazifesini ya kendisi yapar, yahut birine vekâlet verir. Bizim bugünkü hükümet şek-

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarında yer alan "da" bağlacı 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

limize göre, başkumandanlık, meclisin manevi şahsiyeti içindedir. Dolayısıyla, meclis falan veya filan zatı başkumandan seçtiğini ifade edince bu ifadeye kanun derler. Kral, padişah, imparatorun ifadesine irade dendiği gibi, meclisten çıkan milli iradelere de kanun namı verilir. Dolayısıyla kanun vardır. Bir meclisin, fevkalade bir zamanda, kendisine fevkalade vazife verdiği Başkumandan, Kara Vâsıf Bey'in, kumandanların vazife ve salahiyetlerini tayin ettiğini ve sınırladığını işaret ettiği Askeri Ceza Kanunu'yla, Dahiliye Nizamnamesi çerçevesi dahilinde kalması lazım gelen bir kumandan değildir. Kara Vâsıf Bey'in 'İlimler tayin ve tespit eder' dediği şey, büsbütün başkadır. Askeri ilimler ve fenler, askerlik sıfatını ve başkumandan olacak zatta bulunması lazım gelen vasıfları ifade, izah ve talim eder. Yoksa, insanları başkumandanlığa tayin etmek, kumanda edilecek ordunun asli sahibi veya meşru vekilleri tarafından olur. Başkumandanlık vasıflarına sahibim diyen her adamın o mevkiye kendiliğinden gelebilmesinin ise manası büsbütün başkadır.

Kara Vâsıf Bey, bir de demiş ki, 'Başkumandan, cephenin gerisindeki işlerle iştigal etmesin!' Bu fikir hatadır. Cephenin insan mevcuduyla, gıdasıyla, elbisesiyle, silah ve cephanesiyle vesairesiyle alakadar olan başkumandan, elbette bütün bunların geride bulunan kaynaklarıyla alakadardır. Kara Vâsıf Bey, bu iddia ettiği fikri, hangi kitapta, hangi sahada, hangi yerde görmüş! Gerçi, hem cephe ile hem de geride birçok işlerle iştigal etmek güçtür. Bir adam, hem cepheye kumanda edecek, muharebe idare edecek, hem de aynı zamanda geri mıntıkalarda birçok şeylerin icrasını temin edecek. Bunu bir adam nasıl yapabilir? Şüphesiz yapar. Fakat, 'yapar' dediğim zaman, 'Başkumandan, bu an cepheye kumanda eder; sonra oradan kalkar filan yere gider, iaşe işini yapar; filan yere gider, ikmal işini yapar' demek değildir. **Büyük işler üstlenmemiş insanların bu hususta kiteddütlerini mazur görmelidir.** Bakınız! Size bir misal söyleyeyim: Ben, çok acemi kumandanlar gördüm. Mesela, bir alay kumandanı, yeni fırka kumandanı olmuş, veya bir fırka kumandanı yeni kolordu kumandanı olmuş; biraz da tecrübesiz! Henüz tecrübe kazanmaya zaman bulamadan müşkül vaziyetler karşısında kalmış. Ömrü müddetinde bir fırkaya alışmış iken, düşman karşısında iki veya üç fırkaya birden kumanda mecburiyetinde bulununca, tereddüte ve müşkülata düşmesi tabiidir. Bir fırkaya kumanda ettiği zaman, mümkün olduğu kadar, bütün fırka birliklerini gözü altında birleştirmek ve sevk ve idare etmek imkânına sahip olan bir acemi kumandan, iki üç fırkanın gözünden uzak mevzilerde muharebesini idareye mecbur olduğu zaman, kendi kendine, 'Ben hangi fırkanın yanında bulunayım? Onun mu, bunun mu? Orada mı, burada mı?' diye sorar...

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini idare edeceksin. O zaman 'Ben hiçbirini layıkıyla göremem!' der. Tabii göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akıl ve ferasetinle görmek lazımdır.

Büyük Taarruz'a hazırlanan ordunun Başkumandan önünde geçit töreni.

Ordunun kıpırdanamayacağını iddia eden bir gafili alkışlayanlar

Vâsıf Bey, bir değerlendirmesinde demiş ki, 'Biz Sakarya Muharebesi'nden sonra, işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz.' Bu söz, bazılarının 'bravo' sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Efendiler, **bundan çok müteessir oldum ve eza duydum. Çok utandım.** Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte efendiler, Başkumandanlığın lüzumsuzluğunu ispat etmek için söylenen sözlerin belli başlıları bunlardan ibarettir. Benim de bu sözlere verebileceğim cevaplar işitildi. Bundan sonraki muhakeme ve karar Meclis'e aittir. Yalnız, bir hakikati nazarı dikkate koymak mecburiyetindeyim. Yüce Meclis'in, Başkumandanlığın lüzumuna kani bulunduğuna şüphe olmamakla beraber, muhalefetin hiçbir esasa dayanmayan tezahüratı, Meclis kararını arzu edilmeyen bir noktada tezahür ettirdi. Bunun neticesi ne oldu efendiler, biliyor musunuz? Başkumandanlık iki gündür muğlak ve muallak bulunuyor. Bu dakikada ordu kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam, gayri kanuni kumanda ediyorum. Meclis'te tecelli eden oya göre, derhal kumandadan el çekmek isterdim ve Başkumandanlığımın sona erdiğini hükümete bildirdim. Fakat telafi edilemez bir fenalığa meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. **Dolayısıyla, bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım."**

Muhterem efendiler, bu gizli celsede, muhaliflerin hükümeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım meseleler üzerinde, adeta kavga tarzında münakaşalar oldu. Nihayet lüzumu gibi aydınlanan yüce Meclis, oyunu şu yolda gösterdi: 11 ret, 15 çekimsere karşı 177 oy ile Başkumandanlık Kanunu'nu uzattı.

Ordumuzun manevi ve maddi kuvveti milli emelleri tam bir emniyetle elde edecek mertebeye ulaşmıştı

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, tekrar Başkumandanlık Kanunu, usulen müzakere konusu oldu. Bu defa, Meclis'e vuku bulan genel beyanatımdan bir kısmını aynen arz etmeme müsaadenizi rica ederim. Demiştim ki: "Artık ordumuzun manevi ve maddi kuvveti, fevkalade hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin, milli emelleri tam bir emniyetle elde edecek mertebeye ulaşmıştır. Bu sebeple fevkalade salahiyetlerin devamına lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim.

Bugün, ortadan kalktığını görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın, bundan sonra da hasıl olduğunu görmemekle bahtiyar olacağız. Başkuman-

danlık makamının müddeti, olsa olsa Misakı Millimizin asli ruhuyla bütünleşmiş kati neticeye ulaşacağımız güne kadar devam eder. Mesut neticeye emniyetle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün, kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız anavatana iltihak etmiş olacaktır. O mesut gün geldiğinde, bütün milletle beraber, en büyük saadetlere ermekle müşerref olacağız. Benim **başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki, o da, mukaddes davamıza başladığımız gün bulunduğum mevkiye dönebilmekliğim imkânıdır. Sinei millette serbest bir fert olmak kadar dünyada bahtiyarlık var mıdır? Hakikatlere vâkıf olan, kalp ve vicdanında manevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir kıymeti yoktur."**

Efendiler, bu müzakere, Başkumandanlığın bana süresiz verilmesiyle neticelendi.

***

Muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti

Muhterem efendiler, muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti, bizi biraz daha kendisiyle meşgul ettirecektir. İkinci Grup unvanını takınan muhalif hizip, olumsuz mukavemetlerini uzun müddet tecrübe etti. İcra Vekillerinin seçilme şekline dair 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla İcra Vekillerinin ve İcra Vekilleri Reisinin doğrudan doğruya Meclis'çe gizli oy ile seçilmeleri temin olundu. Bu suretle, İcra Vekilleri Riyaseti'nden bilfiil uzaklaştırılmış olduğum gibi, vekillerin de benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi kaydı kaldırılmış oldu.

Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi oldu

Muhalif grup, bundan sonra taarruza geçti. Rauf Bey'i İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine geçirmeye teşebbüs etti. Bunda muvaffak da oldu. Muhaliflerin niyetlerini anlıyordum. Bununla beraber, Rauf Bey'i nezdime davet ettim. Meclis çoğunluğunun kendisini İcra Vekilleri Reisi seçmeye meyilli olduğunu, bunun bence de münasip görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, tereddütlü bir vaziyet gösterdi. "Heyeti Vekile Riyasetinin bir vazifesi yoktur" dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisi'nin Reisi, Vekiller Heyeti'nin de tabii reisidir. Heyeti Vekile kararları onun tarafından tasdik edilmedikçe yürürlüğe girmez. Buna göre, İcra Vekilleri Reisinin bir salahiyeti ve serbestisi yoktur. Hakikaten, Teşkilatı Esasiye Kanunu icabınca öyle idi. Bununla beraber, neticede İcra Vekilleri Riyasetini kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu vazifede kaldı.

Büyük Taarruz sabahı Kocatepe'de.

Efendiler, bir nokta nazarı dikkatinizi çekmiştir. Kara Vâsıf Bey'le Rauf Bey, muhalefetin teşkilinde, takviye ve idaresinde, ilk günden, beraber ve yönlendirici vaziyette bulunuyorlar. Fakat Rauf Bey, açıktan İkinci Gruba geçmeyerek, bizim içimizde kalmak vaziyetini tercih ediyor. Bu hal, üç sene devam etti. Rauf Bey, nihayet kendi tabiriyle "görünüşte beraber bulunmaya imkân kalmadığı zaman" ayrılığını ilan etmek mecburiyetinde bulundu.

Efendiler, muhaliflerin Meclis'te ordu aleyhine açtıkları cereyan devam ediyordu. Devamlı olarak ve hararetli bir tarzda, ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından ve artık siyasi tedbirlerle meselenin halledilmesi ve neticelendirilmesinin zaruri bulunduğundan kuvvetli bir tarzda bahsediyorlardı.

Taarruz kararı Hakikatte ordumuz, ihtiyaçlarını ve noksanlarını tamamlamak üzere bulunuyordu. Ben, daha Haziran ortalarında taarruza karar vermiştim. Bu kararımdan, Cephe Kumandanı ile Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaai Milliye Vekili, yalnız bunlar haberdar bulunuyorlardı. Arz ettiğim tarihlerde, İzmit-Adapazarı istikametinde bir seyahat vesilesiyle hareket ettiğim zaman, Ankara'da Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'yle görüştükten sonra, o zaman Müdafaai Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa Hazretleri'ni Sarıköy istasyonuna kadar beraber götürerek, oraya davet ettiğim Cephe Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'yle birlikte taarruz için hazırlıkların süratle tamamlanması hakkında kararlar aldık.

Efendiler, artık Büyük Taarruz'dan bahsetmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyon Karahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir grubuyla da Eskişehir mıntıkasında idi. Bu iki grup arasında ihtiyatları vardı. Sağ cenahını, Menderes havalisinde bulundurduğu kuvvetlerle, ve sol cenahını da İznik Gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle muhafaza ediyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmara'dan Menderes'e kadar uzuyordu.

Düşman ordusu teşkilatı, üç kolordu ve bazı bağımsız kıtalar halinde idi. Üç kolordusu on iki fırkadan meydana gelmekte ve bağımsız kıtalar ayrıca üç fırkaya ulaşmakta idi. Biz, Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizi iki ordu halinde teşkil etmiş ve düzenlemiş idik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı teşkilatımız da vardı. Bizim bütün kıtalarımız on sekiz fırka teşkil ediyordu. Bundan başka üç fırkalı bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu ayrıca iki süvari fırkamız vardı. Teşkilatı muhtelif olan düşman iki ordu mukayese edilirse, iki tarafın insan ve tüfek kuvvetleri yaklaşık yekdiğerine denk bulunuyordu. Yalnız Yunan ordusunun makineli tüfek, top, tayyare, nakliye vasıtaları, cephane ve fenni malzeme bakımından, dünyanın serbest ve kendisini destekleyen sanayiine dayanması itibariyle, özel üstünlüğü vardı. Diğer taraftan, bizim ordumuz süvari miktarı itibariyle üstünlüğe sahip bulunuyordu.

1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın meydana getirdiği vaziyetler

Burada, yeri gelmişken bir noktayı kaydetmeliyim. Ordularımızdan birinin, 2. Ordu'nun Kumandanı bugün Askeri Şûra üyelerinden olan Şevki Paşa Hazretleri idi. 1. Ordu'muzun kumandasını Malta'dan gelmiş olan İhsan Paşa'ya vermiş idik. İhsan Paşa'nın, kendisini Divanıharb'e kadar götüren uygunsuz faaliyet ve hareketlerinden dolayı Ordu Kumandanlığı'ndan uzaklaştırılması lazım geldi. Hakikaten, Ali İhsan Paşa, ordunun disiplinini ve genel idaresini çıkmaz bir yola düşürecek surette bir hareket hattı takip etti. Mesela, ordusunda ast kumandanları üst kumandanlara itaatsizliğe sevk edecek vaziyetler meydana getirdi.

Mesela, ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek, genel iaşe buhranı hüküm sürdüğü bir sırada ansızın ambarlarının mevcudu kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast kumandanların itaatsizlik ve vazifesizliğini destekleme ve teşvik sistemine dahil olarak, ordunun itaat ve vazife hissiyle oynayacak kadar entrikaya meyilli olduğu kanaatini hasıl ettirdi.

Ali İhsan Paşa'nın görülen ayırıcı vasıflarından başlıcaları şunlardı:

En küçük kademeye kadar bütün ordusuna, ehemmiyetli ehemmiyetsiz her işin ve her kararın ancak kendi tarafından verilebileceğini telkin ederek, bütün ordusunda yalnız kendisinin sahibi kudret olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden üstün olduğunu herkese ispat etmek endişesinde bulunmak. Büyüklerinin gerek resmi iş ve gerek özel hareket hattı bakımından itibarlarının düşkün olmasını araştırmak. Muharebe açısından tedbirde isabet ve asapta kuvvet bakımından kendisini tecrübeye fırsat bulunmamış olmakla beraber, bu hususta anlaşılan karakteri şu idi: Herhangi bir muvaffakiyetsizliği mutlaka astına veya üstüne yüklemek imkânını daima düşünmesi. İhsan Paşa, yumuşaklık ve nezaketle muameleden daha ziyade sert ve resmi muamele ile istihdam olunmayı lüzumlu gösterir.

Ali İhsan Paşa'nın tabiat ve ahlakı hakkında Erkânıharbiyesi Reisi olup istifaya mecburiyet hisseden Kaymakam Halit Bey'in (daha sonra Kastamonu Mebusu olmuştur) Batı Cephesi Kumandanlığı'na verdiği 20 Kânunusani [Ocak] 1922 tarihli resmi bir raporunun bazı fıkralarını aynen arz edeceğim. Halit Bey, Harbi Umumi'de, Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile beraber bulunmuştu. Bahsettiğim raporda şu cümleler vardır:

"... Kumandanım Ali İhsan Paşa Hazretleri'nin geldiği günden beri ast kumandanların izzetinefsini ve vazife şevkini kıracak muameleler yapması ve cereyan eden haberleşmelerden anlaşılmış olacağı üzere, Cephe'ye[1] karşı astlara hissettirecek derecede makul olmayan bir haberleşme kapısı açması, benlik kokusu hissedilen görüş

1 Cephe Kumandanlığı. (Y.N.)

yarışına girişmesi, kâinatın takdir ve hürmet ettiği cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini ima eder bir hareket hattı takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve üzdü. Muamelelerini imkân nispetinde düzeltmeye çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim.

"... Ahlakında yerleşmiş eşsiz olma arzusu, şöhret hırsı, aşırı kıskançlık, son derece bir bencillik saikiyle baş olmak istediği, muamelelerinden ve ast kumandanlar yanındaki nifakçı sözlerinden anlaşılıyordu. 11. Fırka Kumandanı ... istifamı işittikten sonra bana gizlice şifahen 'Ali İhsan Paşa'nın Malta'da iken kurtuluşu için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve alenen İngiliz mandasını kabul için saatlerce kendi önünde beyanatta ve münakaşalarda bulunduğunu' söyledi. Bu ifadeyi, Paşa'nın hareket hattı bakımından dikkat çekici buldum ... Astlardan gelen bazı evrakı Cephe'ye, Cephe'den geleni astlara aynen tebliğ ederek karşılıklı itimat hislerini zedeleyen hareket tarzı da ayrıca dikkat çekicidir. Mesela, Şeyhelvan dağının kaybı hakkındaki haberleşmelerin aynen 5. Kolordu'ya ve 5. Kolordu'dan yazılan bazı raporların aynen Cephe'ye yazılması gibi. Buna rağmen söz konusu hadisenin mesuliyetini 5. Kolordu Kumandanı'na yüklemesi ve ondan Cephe'ye şikâyette bulunması, amirlik hasletiyle bağdaşmaz.

"Tevhidi Efkâr gazetesinde yayımlattığı hikâyeleri arasında Mütareke tarihinden bir gün evvel Musul güneyinde Şarkat'ta esir olan Dicle Grubu'nun esaret sebebini de yalnız o zaman grup kumandanı olan (şimdi Doğu Cephesinde Fırka Kumandanı imiş) Kaymakam İsmail Hakkı Bey'e atfetmesi de bu karakterine işaret eder. Dicle Grubu, 7, 9, 43, 18, 22. Alaylarla Avcı Alayı'ndan meydana geliyordu. Bunlardan başka, ayrıca 5. Fırka'dan 13 ve 14. Alaylar da lokma lokma esir verildi. Mütareke'den bir gün evvel 13.000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun kaybı, hakikatte kendisinin hal ve vaziyete uygun olmayarak verdiği bir emirden kaynaklanmıştır. **İşte bu hal, Musul vilayetinin kaybıyla neticelendi.** Halbuki, mütareke olacağı malum idi. Gruba Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler grubu esir değil, mağlup bile edemezdi. 5. Fırka da iltihak edebilirdi. Mütareke olduğu zaman esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur **ve Musul da bizde kalırdı. Fakat sefil bir düşünce, mantığa galebe çalmıştır.**

"Hikâyelerinde, Dicle boyundaki bütün muvaffakiyetler ve Tavshend'in[1] esareti şerefi kendisine hasredilmiştir. ... Her muvaffakiyeti kendisine hasrederek yayımlamaktan maksadı, kamuoyunu aldatmak suretiyle şöhret ve mevki temin eylemektir. Meşhurların hikâyelerini yayımlamak, millette iftihar hislerini devam ettirir ve lazımdır. Fakat tarihin mesul edeceği zevatın hareketlerini iftihar edilecek şeyler arasında zikretmek, tarihi lekeler ve gelecek nesilleri yanlış kanaatlere sevk eder.

"General Marşal'in[2] 'Yarın öğleye kadar Musul'u terk ediniz, aksi halde harp esirisiniz' emrini aldığı zaman o kibirli Paşa Hazretleri Sincar çölünü geçerek Nusaybin'e gitmek için General Marşal'den resmi bir tezkere ile muhafız olarak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların himayesinde Âşir Bey'le (bugün Müdafaai Milliye Vekâleti Müsteşar Muavini Âşir Paşa'dır) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretler

1 Townshend. *Nutuk*'un 1927 basımında "Tavzend". (Y.N.)
2 Marshall. (Y.N.)

nezdinde hükümetin manevi nüfuzunu da kırdı ve bu hali görenlerin vicdanı sızladı. Muhafızsız Zaho yoluyla gidebilirdi, veyahut süvari alarak çölden gidebilirdi. Halep'te İngiliz Generali'nden şahsı için özel tren istedi ve yolda hakarete maruz olmaması için trene muhafız konulmasını talep etmeyi de unutmadı. İcabında hayatının ve rahatının muhafazası için milli şerefi unutan Paşa Hazretleri'nin ahlakına misal olmak üzere yukarıdaki vakaları zikrettim. ... Eski kumandanıma hoş görünmedim. Çünkü hırsını tatmin etmedim ve meddahlığında bulunmadım. ... Millet, Milli Ordu'yu teşkil eden ve zaferler kazanan büyük kumandanlar gibi asil ruhlu, iyi niyet sahibi rehberlere, kumandanlara muhtaçtır. Orduda birliğin ve ahengin bozulmasına, vazife şevkinin azalmasına hizmet edenler, dâhi de olsalar, zararlı birer şahsiyettirler. Ben, çekilen emekleri bildiğim ... girişilen mücahedede muvaffakiyeti arzu ettiğim için -namusum ve mukaddesatım üzerine yemin ederim ki, garaz ve menfaata bağlı olmayarak- bu maruzata cüret ettim. İran'da, Kafkasya'da uzun müddet yaverliğini yapan (şimdi 1. Ordu Harekât Şubesi Müdürü) Binbaşı Cemil Bey, son günlerde bana 'İyi ki, Ali İhsan Paşa Milli Hareketin başlangıcında Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Aksi halde mutlak aykırı bir hareket takip ederdi' dedi.

"Karakterini pek iyi bilen Cemil Bey, pek doğru söylemiştir... Cenabı Hak'tan 'Marı sermadideye Rabbim güneş göstermesin'[1] temennilerinde bulunurum."

Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclis'teki muhalif grup reisleriyle de irtibat ve haberleşmelerde bulunuyordu. Kendisinin kumandanlığına nihayet verilerek hakkında kanuni muameleye devam edilmek üzere Müdafaai Milliye Vekâleti emrine verilmesini tensip ettiğim 18 Haziran 1922 gününün ertesinde, yani 19 Haziran tarihinde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi bulunan Rauf Bey'den İhsan Paşa ile alakayı gösterir makine başında bir şifre telgraf almıştım. Yeri geldiğinde arz etmiştim. Bu tarihlerde Adapazarı, İzmit istikametinde seyahatte bulunuyordum. Rauf Bey, telgrafında diyordu ki: "1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın azledilerek Divanıharb'e verilmek üzere Konya'ya sevk olunduğuna dair Meclis muhitinde dedikoduya yol açan bir rivayet vardır..."

Efendiler, bir kumandanın azli ve tayini veya Divanıharb'e verilmesi muamelesinin vukuundan bir gün geçmeden Meclis'çe dedikodu konusu olabilecek bir rivayet teşkil etmesi ve Meclis İkinci Reisi'nin buna benden izah talep etmeye lüzum görecek kadar alakadar olması dikkat çekici değil midir? Rauf Bey'e tarafımdan icap eden cevap verildi. 1. Ordu Kumandanlığı bir müddet vekâletle idare olundu. Fakat, asaleten bir zatın tayini lazımdı. Moskova Sefareti'nden dönmüş olan Fuat Paşa'nın 1. Ordu Kumandanlığı'nı kabul edip etmeyeceği hakkında görüşünü yokladım. Anladım ki, cephe kumandanlığı yapmış olduğundan, cephe kumandanı emrine girmeye istekli değildir. Müdafaai

1 Şehrî'nin bir mısraı. "Kış geçirmiş yılana Rabbim güneş göstermesin", yani mecazen "eski kurt olmuş, tecrübeli, kurnaz adama Rabbim fırsat vermesin" anlamında. (Y.N.)

Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa vasıtasıyla 1. Ordu Kumandanlığını Refet Paşa'ya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Nihayet o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek vazife yapacağını söyleyen, açıkta Nurettin Paşa'yı 1. Ordu Kumandanlığı'na tayin ettik.

***

Taarruz planımızın esası Efendiler, düşman ordusunun cephe ve teşkilatından ve ona karşı Batı Cephesindeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu halinde teşkil edilmiş ve düzenlenmiş olduğundan bahsetmiştim. Öteden beri tasavvur ettiğimiz taarruz planımızın esasını da arz edeyim:

Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir cenahında ve mümkün olduğu kadar harici cenahında toplayarak, bir imha meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz vaziyet, ana kuvvetlerimizi düşmanın Afyon Karahisar civarında bulunan sağ cenah grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi. Seri ve kati netice almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa, bu bakımdan bizzat lüzumu gibi incelemeler yapmışlardı. Hareket ve taarruz planımız çok evvel tespit edilmişti.

Konya'ya gelmiş olan General *Tavsend*'in[1] arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'nin huzuruyla görüşmeyi münasip gördük. Ben, 24 Temmuz'da Konya'ya gittim. 27'de tekrar Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de 25 Temmuz'da Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi beraber icra ettiğimiz müzakere neticesinde, tespit edilmiş plan icabınca taarruz etmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra icra ettirilen bir futbol müsabakasını seyretmek vesilesiyle ordu kumandanları ve bazı kolordu kumandanları Akşehir'e davet edildi. 28/29 Temmuz gecesi kumandanlarla genel bir tarzda taarruz hakkında fikir alışverişinde bulundum. 30 Temmuz 1922 günü Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Batı Cephesi Kumandanı'yla tekrar görüşerek taarruzun tarz ve teferruatını tespit ettik. Ankara'dan davet ettiğimiz Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e var-

1 Townshend. *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Tavzend". (Y.N.)

dı. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Müdafaai Milliye Vekâleti'ne ait olan hususlar tespit olundu.

Taarruza hazırlık emri Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasıyla taarruzun çabuklaştırılmasını emrettikten sonra tekrar Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi Kumandanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emri verdi.

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaai Milliye Vekili Paşalar da Ankara'ya döndüler.

Efendiler, taarruz için tekrar cepheye gitmeden evvel, Ankara'da tespit edilmesi lazım gelen bazı vaziyetler vardı. Henüz, Heyeti Vekile'yi taarruz emri verdiğimden tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda dahili, harici ve askeri vaziyeti müzakere ve münakaşa ettikten sonra, taarruz hususunda Heyeti Vekile ile mutabık kaldık.

Diğer bir mesele de mühimdi. Muhalifler, ordunun çürüdüğünden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin felaketle neticeleneceğinden ibaret propagandalarına çok hız vermişlerdi. Gerçi, Meclis'te bu anlayış cereyanının yaptığı yankılar, zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim harekât bakımından faydalı idi. Fakat bu olumsuz propaganda, en yakın ve en inanmış zevat üzerinde dahi kötü tesire başlamış, onlarda da tereddütler uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz **hakkında ve altı yedi günde** düşman ana kuvvetlerini mağlup edeceğime dair olan itimadım hususunda aydınlatmayı ve teskin etmeyi lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terk ettim. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi benden evvel 13 Ağustos 1922'de cepheye gitmişti.

Ben, birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi pek sınırlı sayıda birkaç zattan başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim kaybolacağımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilan edeceklerdi. Bunu bittabi o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi orada kimseye telgrafla bildirmediğim gibi, Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhı'nda, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir müzakereyi müteakip 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için Cephe Kumandanı'na emir verdim.

26 Ağustos 1922, taarruz emri 20/21 Ağustos 1922 gecesi 1. ve 2. Ordu Kumandanlarını da Cephe Karargâhı'na davet ettim. Erkânıharbiyei

Umumiye Reisi ve Cephe Kumandanı'nın huzuruyla taarruz şekli hakkındaki görüşü harita üzerinde kısa bir harp oyunu tarzında izah ettikten sonra, Cephe Kumandanı'na o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Kumandanlar faaliyete geçtiler. Taarruzumuz, strateji ve aynı zamanda bir taktik baskını halinde icra olunacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için yığınak ve tertibatın gizli kalmasına ehemmiyet vermek lazımdı. Bu sebeple, bütün harekât gece icra edilecek, kıtalar gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz mıntıkasında yolların ıslahı vesaire gibi faaliyetlerle düşmanın nazarı dikkatini çekmemek için, diğer bazı mıntıkalarda da aynı suretle sahte faaliyetlerde bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhlarımızı Akşehir'den taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına naklettirdik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan muharebeyi idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısında çadırlı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5.30 da topçu ateşimizle taarruz başladı.

Başkumandan Muharebesi

Efendiler, 26, 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün zarfında düşmanın Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğunda bulunan müstahkem cephelerini düşürdük. Mağlup olan düşman ordusunun bütün kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar civarında kuşattık. 30 Ağustos'ta icra ettiğimiz muharebe neticesinde (buna *Başkumandan Muharebesi* unvanı verilmiştir) düşmanın ana kuvvetlerini imha ve esir ettik. Düşman ordusu başkumandanlığını yapan General *Trikopis* de esirler arasına dahil oldu. Demek ki, tasavvur ettiğimiz kati netice beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız ana kuvvetleriyle İzmir genel istikametinde hareket ederken, diğer kısımlarıyla da düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini mağlup etmek üzere hareket ediyorlardı.

Mütareke teklifi

Efendiler, Başkumandan Muharebesi'nin neticesine kadar her gün büyük muvaffakiyetlerle gelişen taarruzumuzu resmi tebliğlerde gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, vaziyeti mümkün olduğu kadar cihandan gizlemekti. Çünkü, düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felaketten kurtarmak isteyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi münasip görmüş idik. Hakikaten, bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve taarruzumuzu müteakip müracaatlar vaki olmuştur. Mesela, taarruz etmekte bulunduğumuz sırada İcra Vekilleri Reisi olan Rauf Bey'den, mütareke hakkında İstanbul'dan bildirimde bulunulduğuna dair 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim cevap aynen şudur:

Tel, makama mahsustur 5.9.1922

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

C. Anadolu'daki Yunan ordusu kati surette mağlup edilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir mukavemet göstermesine ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke, ancak Trakya için söz konusu olabilir. Dolayısıyla **Eylül'ün onuna kadar** Yunan hükümeti doğrudan doğruya veyahut İngiltere vasıtasıyla hükümetimize resmen müracaat ettiği takdirde aşağıdaki şartlar ortaya konularak cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylül'ün onundan sonra vaki olacak müracaatın cevabının başka olması ihtimali vardır. Bu takdirde keyfiyet ayrıca tarafı âcizaneme bildirilmelidir:

1. Mütarekenin tarihinden itibaren on beş gün zarfında Trakya 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin mülki memurlarına ve askeri kuvvetlerine teslim edilmiş bulunacaktır.

2. Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün zarfında İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim olunacaktır.

3. Yunan ordusunun üç buçuk seneden beri Anadolu'da yaptığı ve icra eylemekte bulunduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e vardılar

Bizzat bana verilen bir telsiz telgrafta da, İzmir'deki İtilaf devletleri konsoloslarına benimle müzakerelerde bulunmak salahiyetini verdiklerinden, hangi gün ve nerede görüşebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922'de **Nif'te!**[1] görüşebileceğimizi bildirmiştim. Hakikaten dediğim günde ben Nif'te bulundum. Fakat görüşme isteyenler orada değildi. Çünkü **ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e varmış bulunuyorlardı.**

Muhterem efendiler, Afyon Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu tamamen imha veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı izah ve vasıflandırmak için söz söylemeyi lüzumsuz sayarım.

Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle neticelendirilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subaylar ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık fikrinin ölümsüz abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan, ilelebet mesut ve bahtiyarım.

***

1 İzmir'in Kemalpaşa ilçesi. (Y.N.)

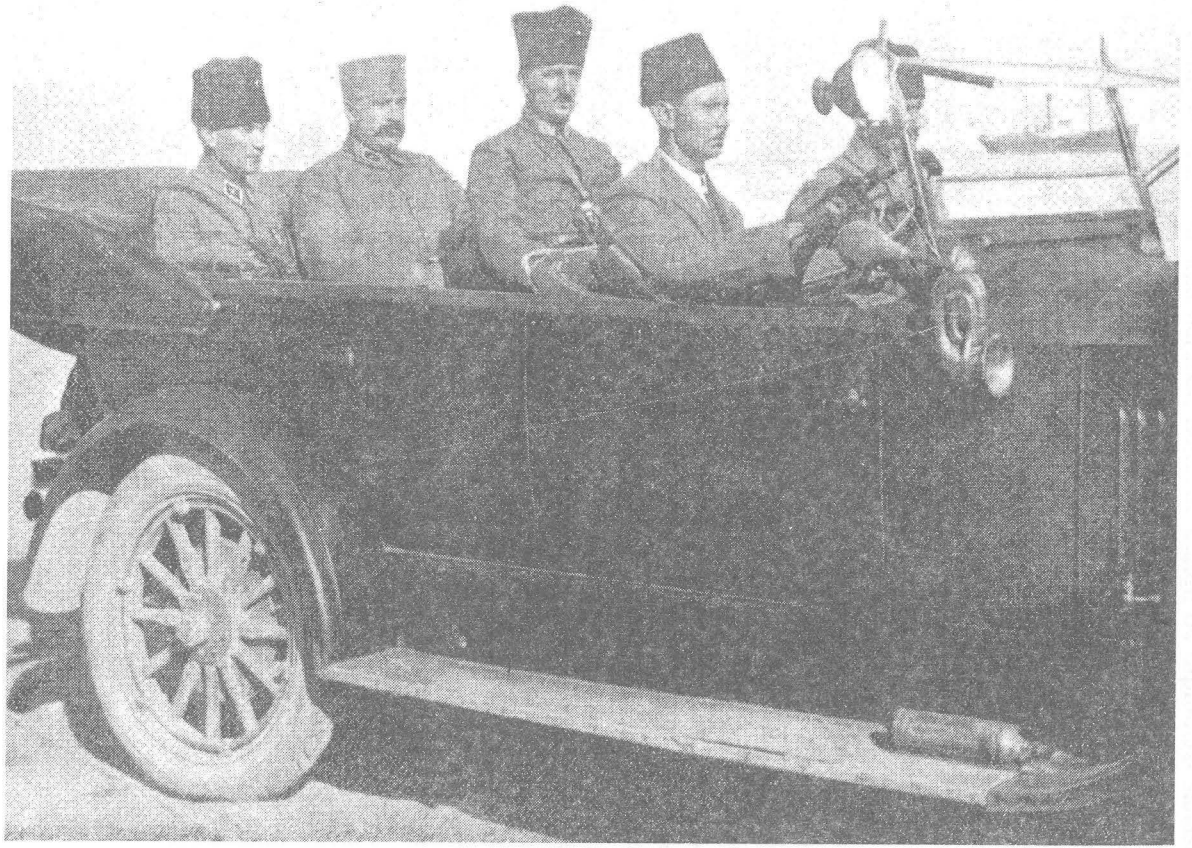

İzmir Rıhtımı'nda.

Efendiler, işte şimdi diplomasi sahasına geçebiliriz. Gerçi askeri zaferimizden ümitsiz olup daha evvel diplomasi yoluyla meseleyi halletmek kanaat ve iddiasında bulunanları, dediklerini yapmak hususunda biraz fazlaca bekletmiş oldum. Bununla beraber, neticede benim de diplomasi sahasında ciddi olarak çalışmaya kıymet verdiğimi görerek memnun olmaları lazım gelirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde yürüyüşlerine devam ederken, o zaman İngiltere Başvekili bulunan Loyt Corç,[1] fiilen harbe karar vermiş bir tavırla dominyonlara yardımcı kıtalar talebi hususunda müracaat etmiş. Ondan sonraki fiiliyata bakılırsa, Loyt Corc'un talebinin yerine getirilmediğini kabul etmek lazım gelir.

İtilaf devletlerinin 23 Eylül 1922 tarihli mütareke teklifi

Bu sıralarda, İstanbul'da Fransız Fevkalade Komiseri bulunan General Pelle[2] benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. Tarafsız mıntıka unvanıyla yâd ettiği bir sahaya ordularımızın girmemesinin uygun olacağını tavsiye etti. Milli hükümetimizin böyle bir mıntıka tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını söyledim. General Pelle, Mösyö Franklen Buyyon un[3] benimle görüşmek üzere gelmek istediğine dair almış olduğu özel bir telgrafı gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franklen Buyyon bir Fransız harp gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa hükümeti tarafından ve İngiltere ve İtalya hükümetlerinin de uygun görmesiyle benimle görüşmeye geldiğini söyledi. Biz Franklen Buyyon'la görüşürken, 23 Eylül 1922 tarihli İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları imzasıyla bir nota geldi. Bu nota, esaslı olarak iki meseleyi kapsıyordu. Biri askeri harekâtın durdurulması, diğeri konferansa, barışa ait idi.

Biz, Rumeli'de milli sınırımıza kadar Doğu Trakya'yı tamamen almadıkça, askeri hareketten vazgeçemezdik. Ancak, vatanımızın bu kısmından düşman kıtaları çıkarıldığı takdirde fazla bir hareket yapmaya kendiliğinden lüzum kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya başka bir şehirde toplanacak olan, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistan'ın davetli bulunacağı bir konferansa delegelerimizi göndermeye olur verip vermeyeceğimiz sorulmakla beraber, müzakereler esnasında Boğazlar'daki tarafsız mıntıkaya tarafımızdan asker gönderilmemesi şartıyla, Edirne dahil olmak üzere Meriç'e kadar Trakya'nın bize iadesi hakkındaki arzumuza iyi gözle bakılacağı beyan ediliyordu.

1 Lloyd George. (Y.N.)
2 Pellé. (Y.N.)
3 Franklin Bouillon. (Y.N.)

Notada, Boğazlar'dan, azınlıklardan, Cemiyeti Akvam'a[1] girmemizden de bahsolunmakta idi.

Konferansın toplanmasından evvel, Yunan kıtalarının, İtilaf devletleri kumandanlarının çizecekleri bir hattın gerisine çekilmesi için, İtilaf devletlerinin nüfuzunu kullanacağı vaat olunmakta ve bu konuda görüşülmek üzere Mudanya veya İzmit'te bir toplantı yapılması teklif edilmekte idi.

Mudanya Konferansı 29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat, Meriç nehrine kadar Trakya'nın derhal bize iadesini talep ettim. 3 Teşrinievvel'de [3 Ekim'de] toplanmasının münasip olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na, Başkumandanlık namına fevkalade salahiyete sahip olmak üzere Batı Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'yı delege tayin ettiğimi tebliğ ettim. Bu notaya hükümetçe de 4 Teşrinievvel [Ekim] 1922 tarihli tafsilatlı bir cevap verildi. Bu cevapta, konferans mahalli için İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin dahi daveti talep olundu ve başka meseleler hakkında da görüşlerimiz kısaca bildirildi.

Mudanya'da, İsmet Paşa'nın riyaseti altında, İngiltere Delegesi General *Harington,* Fransa Delegesi General *Şarpi,*[2] İtalya Delegesi General *Monpelli'*den[3] meydana gelen konferans toplandı. Bir hafta kadar devam eden münakaşalı müzakerelerden sonra, 11 Teşrinievvel'de [11 Ekim'de] Mudanya Mütarekenamesi imzalandı. Bu suretle Trakya, anavatana iltihak etti.

Efendiler, zaferi müteakip İzmir'de bizim siyasi temaslarımız üzerine, Ankara'da Heyeti Vekile'nin, daha doğrusu bazı vekillerin telaşlı bir vaziyet aldıkları hissolundu.

Askeri vazifemin sona ermiş olduğunu, bundan sonraki siyasi işlerin İcra Vekilleri Heyeti'ne ait olduğunu hissettirecek tarzda, beni Ankara'ya davet ettiler. Halbuki ne askeri vazifem sona ermişti ve ne de siyasi ve diplomatik meseleler ile temas ve iştigali lüzumsuz bulabilirdim. Dolayısıyla, İzmir'den, ordunun başından ve temasa geldiğim siyasi münasebetlerden uzaklaşamazdım. Bu sebeple benimle fikir alışverişinde bulunmak arzu ve ısrarında bulunduklarına göre, İcra Vekilleri Heyeti'nin veya alakadar vekillerin İzmir'e, yanıma gelmelerini teklif ettim. İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'le Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, İzmir'de bana bazı özel temennilerde de bulundu. Mesela, Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa'nın zafer münasebetiyle terfilerini ve kendilerine

1 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)
2 Charpy. (Y.N.)
3 Mombelli. *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Monbelli". (Y.N.)

münasip birer vazife vererek gönüllerinin hoş edilmesini rica etti. Malumunuz oldu ki, muharebeden evvel Ali Fuat ve Refet Paşaları harekete iştirak ettirmek için birer suretle teşebbüste bulunmuştum. Muvaffak olamadım. Zaferden dolayı, askeri harekâtta bilfiil hizmet edip hak kazanmış olan kumandanlar ve subaylar terfi ve takdir olunmak suretiyle bittabi taltif olunmuşlardı. Askeri harekâta iştirakten kaçınan zevatın da, bizzat orada bulunanlarla beraber taltifleri şüphesiz kötü tesir yapabilirdi. Özetle, Rauf Bey'e, temennilerini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Fakat Ali Fuat Paşa, Meclis İkinci Reisi bulunduğuna göre, mevki ve vazifesi kendisini memnun edebilecek bir mertebede idi. Yalnız açıkta bulunan Refet Paşa'ya münasip bir vazife bulmaya çalışacağımı vaat ettim. Kendisini İzmir'e davet etmesini söyledim. Refet Paşa İzmir'e gelmişti. Fakat tam benim Ankara'ya döndüğüm geceye tesadüf ettiği için kendisiyle orada görüşülemedi.

Barış Konferansı'na göndereceğimiz delegeler

Refet Paşa'nın vazifelendirilmesi, daha sonra Ankara'dan Bursa'ya seyahatim esnasında oldu.

Efendiler, İzmir'den Ankara'ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı müzakereleriyle iştigal olundu. Bir taraftan da İcra Vekilleri Heyeti'nde, Meclis'te, encümenlerde, Barış Konferansı'na gönderilebilecek delege heyeti söz konusu oluyordu. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek delege heyetinin tabii üyeleri gibi görülüyordu. Ben, henüz bu hususta kati kanaat ve kararımı tespit etmemiştim. Ancak Rauf Bey'in riyaseti altında bulunacak heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine katılmasını teklif etti. Bu teklife karşı ileri sürdüğüm görüşte, "İsmet Paşa'dan müşavir olarak edilecek istifade sınırlıdır. İsmet Paşa reis olursa, azami istifade temin olunacağına ben de kaniyim" dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey, delege heyeti meselesinde başladıkları terkip ve teşkillere devam ettiler. Ben, buna ehemmiyet verir görünmedim.

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliğine ve Delege Heyeti Reisliğine seçilmesi

Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim. Beraberimde Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa vardı. Doğuda aleyhindeki fikri ve fiili gösterilerden dolayı vazife yapmaya imkân göremediğinden Ankara'ya gelmeye mecbur olan Kâzım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da

kendisine vazife vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malum olduğu üzere İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da, Delege Heyeti Riyaseti vazifesini yapıp yapamayacağını, mevcut bunca malumatıma rağmen, bir daha inceledim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvurlarıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet olumlu olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Delege Heyeti Reisi olması için daha evvel Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekâleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine bizzat önayak olmasını rica ettim.

Ankara'dan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana, Delege Heyeti Riyaseti vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den kendisine vuku bulan bildirimimi iyi karşılayarak icabına giriştiğine dair cevap aldım.

Lozan Barış Konferansı'na davet

İşte, ondan sonra idi ki, İsmet Paşa'ya emrivaki halinde Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansı'na Delege Heyeti Reisi olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırdı. Asker olduğundan bahsederek, affını istedi. En nihayet, teklifimi bir emir kabul ederek itaat gösterdi. Tekrar Ankara'ya döndüm. Bu esnada 28 Teşrinievvel [Ekim] 1922'de İtilaf devletleri tarafından Lozan'da toplanacak olan barış müzakeresine davet olunduk. İtilaf devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle beraber konferansa davet ediyordu.

***

Saltanatın lağvı

Bu müşterek davet keyfiyeti, şahsi saltanatın lağvı muamelesiyle kati olarak neticelendi. Hakikaten 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli kanun icabınca hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk seneyi aşkın bir zamandan beri fiilen hükmünü icra eden milli saltanat teyit olundu. Hilafet, açık bir hukuka sahip olmaksızın bir müddet daha bırakıldı.

Efendiler, bu hususa dair lüzumu kadar kayda geçmiş malumat mevcuttur. Meselenin hususiyetlerine ait yönler belki yüksek heyetinizi alakadar eder düşüncesiyle bazı malumat arz edeceğim:

Malumdur ki, saltanat ve hilafet makamları ayrı ayrı ve birbiriyle kaynaşmış olarak mühim meselelerden sayılmakta idi. Bunu teyiden bir hatıramı

zikredeyim: 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinden evvel Meclis muhitinde muhalifler, benim saltanatı lağv edeceğim hakkında telaşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclis'teki odama gelerek, benimle mühim bazı hususlara dair görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da hazır bulunması hususunda uygun görüşümü sordu. Onu da münasip gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şu idi: Meclis, saltanat makamının ve belki hilafetin ortadan kaldırılması görüşünün takip edildiği endişesiyle sıkıntılıdır. Sizden ve sizin ileride alacağınız vaziyetten şüphe etmektedir. Bu nedenle Meclis'i ve dolayısıyla millet kamuoyunu tatmin etmeniz lüzumuna kaniim.

Rauf Bey'in saltanat ve hilafet hakkındaki fikri

Rauf Bey'den, saltanat ve hilafet hakkındaki kanaat ve görüşünün ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu: "Ben" dedi, "saltanat ve hilafet makamına vicdanen ve hissen bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı devletinin ricali sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha sadakati muhafaza etmek borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, genel görüşüm de vardır. Bizde genel vaziyeti tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da, saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak, felaket ve acıya sebep olur. Asla caiz olamaz."

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan görüşünü sordum. Refet Paşa'nın cevabı şu idi: "Tamamen Rauf Bey'in fikir ve görüşüne iştirak ederim. Hakikaten, bizde padişahlıktan halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olamaz."

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın fikrini öğrenmek istedim. Paşa, yeni Moskova'dan geldiğinden, vaziyeti, halkın fikir ve hislerini lüzumu derecede incelemeye henüz vakit bulamadığından bahsederek görüşülen mesele hakkında kati bir fikir ve kanaat belirtmekte mazur olduğunu ifade etti.

Ben, muhataplarıma kısaca şu cevabı verdim: "Söz konusu ettiğiniz mesele, bugünün meselesi değildir. Meclis'te bazılarının telaş ve heyecanına da mahal yoktur."

Rauf Bey, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat, şu veya bu tarzda, söz konusu mesele etrafında görüşmeye devam olundu. Akşamüzeri başlayan görüşmemiz, bütün gece sabaha kadar uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi temin etmek istediğini hissettim. Benim hilafet ve saltanat ve ileride şahsen alabileceğim

vaziyet hakkında, kendilerine söylediğim ve güven verici buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclis'e söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri aynen Meclis'e söylemekte beis görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşunkalemiyle bir kâğıt parçasına tespit ve ertesi günü Meclis'te bir münasebetle beyanat tarzında ifade edeceğimi vaat ettim. Bu vaadimi yerine de getirdim. Benim bu beyanatım, muhaliflerce Rauf Bey'in muvaffakiyetinin bir eseri sayılmış ve kendisi takdir edilmiş...

Saltanatın lağvı Meclis'te müzakere olunurken Rauf Bey'e verdiğim rol

Efendiler, ihtimal Rauf Bey, birtakım zevat katında üstlendiği vazifeyi yapmıştı. Ben de genel ve tarihi vazifemden o güne ait safhayı izah ettiğim gibi yerine getirmiştim. Fakat genel vazifemin emrettiği asıl noktayı yerine getirmek ve tatbik etmek lazım geldiği zaman da asla tereddüt etmedim. Tevfik Paşa'nın telgrafları vesilesiyle saltanatı hilafetten ayırmaya ve evvela saltanatı lağv etmeye karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhal Rauf Bey'i Meclis'teki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim kanaat ve görüşlerini hiç bilmiyormuşum gibi, ayakta, kendisinden şu talepte bulundum: "Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı lağv edeceğiz! Bunun uygun olduğuna dair kürsüden beyanatta bulunacaksınız!" Rauf Bey ile fazla bir tek kelime konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan evvel, aynı maksatla davet etmiş olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı zeminde beyanatta bulunmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait zabıt ceridelerinde görüldüğü gibi, Rauf Bey kürsüden bir iki defa beyanatta bulundu ve hatta saltanatın lağv olunduğu günün bayram kabul edilmesi teklifini de ortaya attı.

Burada bir nokta, zihinlerde düğüm halinde kalabilir. Bana, padişaha sadakati muhafaza etmeyi borç bildiğinden, saltanatın makamının yerine başka mahiyette bir mevcudiyetin ikamesine çalışmanın felaket ve hüsrana sebep olacağından bahsetmiş olan Rauf Bey, benim yeni kararımı öğrendiğinde ve bilhassa[1] kararımın lehinde ve saltanatın lağvı hakkında beyanatta bulunmasına dair teklifim karşısında, görüş dahi belirtmeksizin itaat göstermiştir. Bu tavır ve hareket nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski kanaatlerini değiştirmiş miydi? Yoksa kanaatlerinde esasen samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde tam kanaatle hüküm vermek müşküldür.

Efendiler, böyle şüpheli bir hüküm vermeye girişmektense, vaziyetin değerlendirilmesini kolaylaştırmaya yarayacak bazı safhaları, muameleleri ve münakaşaları yüksek heyetinize hatırlatmayı tercih ederim.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "öğrendiğinde ve bilhassa" sözcüklerinin aslı olan "muttali olduktan ve bahusus" sözcüklerinin altı çizilidir. (Y.N.)

Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve arkadaşları da iştirak etmek istiyordu

Arz etmiştim ki, saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı'na İstanbul'dan da bir delege heyeti davet edilmesi ve İstanbul'un, yani Vahdettin ve Tevfik Paşa ve arkadaşlarının dahi böyle bir daveti, Türk milletinin büyük emeklerle, fedakârlıklarla elde ettiği menfaatı küçültmek, belki de manasız bir mahiyete düşürmek pahasına olduğu halde, kabul eylemesi yüzünden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, evvela benim şahsıma bir telgraf verdi. 17 Teşrinievvel [Ekim] 1922 tarihli olan bu telgrafnamede, Tevfik Paşa, kazanılan zaferin, bundan böyle, İstanbul ve Ankara arasında anlaşmazlık ve ikiliği kaldırmış ve milli birliğimizi temin etmiş olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki, memlekette düşman kalmadı, dolayısıyla padişah yerinde, hükümet onun yanında; millete düşen, bu makamların vereceği emirlere itaat etmektir. Bu takdirde birliğe mâni elbette bir şey kalmamış olur. Yalnız, Ankara'dan biraz daha hizmet istemek akıllılığını gösteriyordu. O da, Barış Konferansı'na İstanbul'un ve Ankara'nın birlikte davet edileceğine dayanarak daha evvel tarafımdan gayet gizli talimatı taşıyan bir zatın mümkün süratle İstanbul'a gönderilmesini temin etmek idi *(Vesika: 260)*.

Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere, İstanbul'da Hamit Bey'e yazdığım telgrafname ile "Tevfik Paşa ve arkadaşlarının devlet siyasetini karıştırmaktan sakınmamaları hususunun ne derece büyük mesuliyet doğuracağının aşikâr olduğunu" bildirdim *(Vesika: 261)*.

Ne yazık ki Hamit Bey, bu telgrafnamemin aynen Tevfik Paşa'ya bildirilmesi lazım geldiğinde tereddüte düşmüş, bunu kendine mahsus direktif saymış. Bununla beraber, bu telgrafnamem muhteviyatı dairesinde Tevfik Paşa'ya üç gün zarfında beş kere tebligatta bulunmuş. Hatta Tevfik Paşa ve çalışma arkadaşlarının Konferans'a delege göndermemeleri için gazetelere, ajanslara tebliği icap eden beyanatın esaslarını ihtiva eden bir müsvedde dahi göndermiş *(Vesika: 262)*.

Menfaatlarını kirli bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta bulanlar

Bütün menfaatlarını kirli bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören Tevfik Paşa ve benzeri paşalardan meydana gelen Vahdettin heyetinin, gizli maksatlarına mutlaka itibar kazandırtmak yolundan başka hiçbir şeyle iştigal etmedikleri anlaşılıyordu. Tevfik Paşa, bana çektiği telgrafın cevabından haberli olmadığını bildirdiği cevaptan sonra, doğrudan doğruya 10 Teşrinievvel [Ekim] 1922[1] tarihli telgrafnamesiyle ve sadrazam unvanıyla Meclis Riyaseti'ne müracaat etti *(Vesika: 263)*.

Müracaatname muhteviyatı, Osmanlı devrinin Tevfik Paşalarına has bir tarzda idi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgrafnameleriyle, kazanılan muvaffakiyetlerin hasıl olmasına hizmet ettiklerinden bahsedecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, Osmanlı devletinin, gayri meşru olarak, hükümeti namını taşımak gafletinde bulunan, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden meydana gelen son Osmanlı heyetiyle fazla iştigal faydasızdır. Sözümü Meclis müzakerelerine getireceğim.

Söz konusu mesele dolayısıyla, Meclis'te 30 Teşrinievvel [Ekim] 1922 günü müzakereler başladı. Çok hatipler çok sözler söylediler. İstanbul'daki Osmanlı hükümetlerini, Ferit Paşa devresinden sonra, Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların idrakten mahrum, vicdandan mahrum birtakım insanlar olduğunu beyan ederek, bu adamlara lazım olan kanuni muamelenin yapılmasını talep ettiler.

"Böyle bir zihniyeti taşıyan, yani bize bu kadar ahmakça tekliflerde bulunan zevat -...- hakikaten Babıâli'nin tarihi hüviyetine imza koyan ve her şeyden ziyade oraya bağlı olan zevattır..." dediler.

İstanbul'da, hükümet nam ve şiarını takınan adamların Hıyaneti Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılmasına ait önergeler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğini, yeni bir Türkiye devletinin doğduğunu, Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla hükümranlık haklarının millete ait bulunduğunu ifade eder bir önerge hazırlandı. Sekseni aşkın arkadaşa imza ettirildi. Bu önergede benim de imzam vardır.

Bu önerge okunduktan sonra, ciddi olarak muhalif vaziyet alanların başında iki zat göründü. Bunlardan biri, Mersin Mebusu bulunan Miralay Salâhattin Bey'dir. İkincisi, İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar, saltanatın lağv olunmaması kanaatinde bulunduklarını açıkça gösterdiler.

Osmanlı saltanatının lağvı kararının verildiği gün Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerinin müşterek toplantısı

Efendiler, 31 Teşrinievvel [Ekim] 1922 günü Meclis toplanmadı. Bugün Müdafaai Hukuk Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı saltanatının lağvının zaruri olduğu hakkında beyanatta bulundum. 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü Meclis toplantısında aynı mesele uzun münakaşalara maruz kaldı. Meclis'te de tafsilatlı beyanatta

1 *Nutuk*'ta söz konusu telgraf "10 Ekim 1922" tarihlidir. Ancak doğrusu "29 Ekim 1922" olmalıdır. Nitekim telgraf, *Nutuk*'un "Vesikalar" cildinde ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde (Devre 1, c.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.270) "29 Ekim 1922" tarihlidir. (Y.N.)

Başkumandan ve maiyeti.

bulunmak lüzumunu hissettim *(Vesika: 264)*. İslam ve Türk tarihinden bahsederek hilafet ve saltanatın ayrılabileceğini, milli hâkimiyet ve saltanat makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihi vakalara dayanarak izah ettim. Hulâgû'nun, Halife Mutasım'ı idam ederek dünya yüzünde fiilen hilafete son verdiğini ve 1517'de[1] Mısır'ı zapt eden Yavuz, orada unvanı halife olan bir mülteciye ehemmiyet vermeseydi, hilafet unvanının zamanımıza kadar miras kalmış bulunmayacağını anlattım.

Bundan sonra, meseleyle alakalı önergeler üç encümene, Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip, bizim takip ettiğimiz maksada göre meseleyi halledip neticelendirmesi elbette müşkül idi. Vaziyeti yakından ve bizzat takip etmek lazım geldi.

Müşterek encümene anlattığım hakikat

Üç encümen bir odada toplandı. Riyasetine Hoca Müfit Efendi'yi seçti. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'iye Encümeni'ne mensup hoca efendiler, hilafetin saltanattan ayrılamayacağını, bilinen safsatalara dayandırarak iddia ettiler. Bu iddiaları çürütüp kırmak hususunda serbest söz söyleyenler ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin istenilen neticeye kavuşmasını beklemek beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet, müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu beyanatta bulundum: "Efendiler"[2] dedim, "hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı ve[3] bu tasallutlarını altı asırdan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek, kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "924 hicri tarihinde" şeklinde. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "Efendiler" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "Efendim" şeklinde. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "ve" bağlacı, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

İşin ilmi yönüne gelince, hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmi izahat vereyim" dedim ve uzun uzadıya birtakım izahatta bulundum. Bunun üzerine Ankara mebuslarından Hoca Mustafa Efendi, "Affedersiniz Efendim" dedi, "biz meseleyi başka bakımdan değerlendiriyorduk; izahatınızdan aydınlandık." Mesele, Müşterek Encümen'ce halledilmişti.

Osmanlı saltanatının yıkılış ve bitiş merasiminin son safhası

Süratle kanun tasarısı tespit olundu. Aynı günde Meclis'in ikinci celsesinde okundu. İsimler okunarak oya konulması teklifine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki: "Buna hacet yoktur. Memleket ve milletin bağımsızlığını ebediyen korunmuş kılacak esasları yüce Meclis'in oybirliğiyle kabul edeceğini zannederim." "Oylansın" sesleri yükseldi. Nihayet Reis oya koydu ve "Oybirliğiyle kabul edilmiştir" dedi. Yalnız olumsuz bir ses işitildi: "Ben muhalifim!.." Bu seda "Söz yok!" sedalarıyla boğuldu. İşte efendiler, Osmanlı saltanatının yıkılış ve bitiş merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir.

***

Hain Vahdettin bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan kaçıyor

17 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli resmi bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: "Vahdettin Efendi bu gece saraydan kaybolmuştur." Bu telgrafnamenin daha bir iki cümlesini 18 Teşrinisani [Kasım] 1922 gününe ait Meclis zabıt ceridesinde okumuşsunuzdur. Fakat telgrafnamenin aslında, kayboluşun kimlerin aracılığıyla vuku bulduğu ihtimalinden ve emanetlerin[1] nasıl muhafaza edildiğinden vesaireden bahseden alt tarafı da vardır.

Aynı günkü zabıtta okunmuş olan bir mektup suretiyle, ona ekli -ajanslarla yayımlanmış- bir beyanname suretini de tekrar okuyalım:

Mektup Sureti

Bir nüshasını eklediğim resmi beyannamede söylendiği gibi, Zatı Şahane kendisini İngiltere'nin himayesi altına koyarak bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır...

17 Teşrinisani [Kasım] 1922 İmza: Harington

1 Kutsal emanetler. (Y.N.)

Ekli olan beyanname sureti

Resmen beyan olunur ki, Zatı Şahane mevcut vaziyet neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün İslamların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zatı Şahane'nin arzusu bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Çarls Harington[1] Zatı Şahane'yi almaya giderek, bir İngiliz harp gemisine kadar kendisine refakat etmiş ve Zatı Şahane vapurda Bahrisefit Filosu Umum Kumandanı Amiral Sir de Bruk[2] tarafından karşılanmıştır. İngiltere Fevkalade Komiser Vekili Sir Nevil Henderson[3] Zatı Şahane'yi gemide ziyaret ederek Kral V. Jorj'a[4] bildirilmek[5] üzere arzularını sormuştur.

General Harington'un Ulviye Sultan namında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, hiçbir cevap verilmemiş olduğu kaydıyla aynen Refet Paşa'ya gönderilmiş. O da bize, 25 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinde suretini bildirmişti. Fransızca mektubun bildirilen Türkçe sureti şudur:

Sultan Hanımefendi Hazretleri, şu anda Malta'ya yaklaşmakta bulunan Padişah Hazretleri'nden, ailesinin ahvali hakkında malumat ricasını ihtiva eden bir telsiz aldım. Bu konuda, geçen Cumartesi Yıldız'dan[6] malumat almış ve Kadınefendi Hazretleri'nin gayet afiyette ve keyiflerinin yerinde olduklarını öğrenmiş ve derhal Zatı Şahane'ye arz etmiştim. Eğer Padişah Hazretleri'nin ailesi hakkında malumat lütfedebilirseniz, onu derhal Zatı Şahane'ye arz etmekle bahtiyar olurum. Zatı Şahane'nin maruz bulundukları müşkülat dolayısıyla en samimi temennilerimin zatıâliyelerine ve Padişah Hazretleri'nin ailesine ulaştırılmasına müsaade buyurmanızı ve en derin hürmet ve tazimlerimin kabulünü rica ederim. İmza: Harington

Efendiler, bu son mektup iştigale değer mahiyette değildir. Bundan başka, General Harington'un, İstanbul'daki askeri memurumuza yazdığı mektubun ve ekinin muhteviyatı hakkında da görüş belirtmeyi lüzumsuz bulurum.

Asil bir milleti yüz kızartıcı bir vaziyete düşüren sefil

Kamuoyunu hakiki vaziyet ile karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. **Sakat bir veraset usulü neticesi olarak, büyük bir makam, tantanalı bir unvan elde edebilmiş bir sefilin, izzetinefsi çok yüksek, asil bir milleti nasıl yüz kızartıcı bir vaziyete düşürebileceği, o zaman daha tabii surette anlaşılır.**

1 General Sir Charles Harington. (Y.N.)
2 Akdeniz Filosu Genel Kumandanı Amiral Sir de Brock. (Y.N.)
3 Sir Nevile Henderson. (Y.N.)
4 Kral V. George. (Y.N.)
5 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "bildirilmek" sözcüğü, 1934 basımında "bildirmek" şeklinde. (Y.N.)
6 Yıldız Sarayı. (Y.N.)

Hakikaten, her ne sebep ve suretle olursa olsun, Vahdettin gibi hürriyet ve hayatını milleti içinde tehlikede görebilecek kadar adi bir mahlukun, bir dakika dahi olsa, bir milletin başında bulunduğunu düşünmek ne hazindir! Teşekküre değerdir ki, bu alçak, kendisine miras kalan saltanat makamından millet tarafından düşürüldükten sonra, alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk milletinin bu erken davranışı elbette takdire layıktır.

Âciz, adi, his ve idraktan mahrum bir mahluk, kabul eden herhangi bir yabancının himayesine girebilir; fakat, böyle bir mahlukun bütün İslamların halifesi sıfatına sahip bulunduğunu ifade etmek elbette uygun değildir. Böyle bir anlayışın doğru olabilmesi, evvelemirde bütün İslam kütlelerinin esir olmaları şartına bağlıdır. Halbuki cihanda hakikat böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihi hayatımızca hürriyet ve bağımsızlığa timsal olmuş bir milletiz! Kıymetsiz hayatlarını iki buçuk gün fazla, sefilce sürükleyebilmek için her türlü aşağılığı mubah gören halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Bu suretle devletlerin, milletlerin yekdiğeriyle münasebetlerinde, şahısların, bilhassa mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa şahsi vaziyet ve hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespayelerin ehemmiyeti olamayacağı yolundaki malum hakikati teyit ettik.

Milletler münasebetlerinde mankenlerden istifade sistemine rağbet devrine son vermek, medeni âlemin samimi temennisini teşkil etmelidir!

***

Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce halife seçilmesi

Muhterem efendiler, firari halife, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde makamından indirildi. Yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

Meclis'çe yeni halife seçilmeden evvel, seçilecek zatın da padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir yabancı devlete iltica etmesi ihtimalini bertaraf etmek lazımdı. Bunun için, İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanat hakkında aldığı kararı tamamen kabul ettiğine dair bir de senet alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya yazdığım bir şifre telgrafname ile de verdiğim talimatta başlıca şu noktaları kaydetmiştim: "Abdülmecit Efendi, Halifeyi Müslimin[1] unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka sıfat ve kelime ilave edilmeyecektir. İslam âlemine duyurulmak üzere

1 Müslümanların Halifesi. (Y.N.)

hazırlayacağı bir beyannameyi aracılığınızla evvela şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile ve aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini hilafete seçmesinden açıkça memnuniyet beyan olunacaktır.

b) Vahdettin Efendi'nin hareket tarzı tafsilatlı olarak kınanacaktır.

c) Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun onuncu maddesine kadar olan maddelerinin muhteviyatı münasip tarzda ve mühim mana ve özü aynen zikredilmek suretiyle Türkiye devletinin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin hususi mahiyetinin ve idare usulünün Türkiye halkı ve bütün İslam âlemi için en faydalı ve en uygun olduğu zikir ve tespit edilecektir.

d) Türkiye milli halk hükümetinin geçmiş hizmetlerinden ve teşekküre değer mesaisinden takdirkârane bir lisan ile bahsolunacaktır.

e) İşbu beyannamede, yukarıda bildirilmiş noktalardan başka, siyasi sayılabilecek bir nokta ve fikir belirtilmeyecektir.

19 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendi'ye: "Türkiye devletinin hâkimiyetini kayıtsız şartsız milletin kendisinde saklı tutan Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre icra kudreti ve kanun yapma salahiyeti kendisinde tecelli etmiş ve toplanmış bulunan, milletin yegâne ve hakiki temsilcilerinden meydana gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinde oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve esaslar dairesinde yüce Meclis'ce 18 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinde yapılan celsede hilafete seçilmiş olduğunu" tebliğ ettim *(Vesika: 265)*.

19 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli bir şifre telgrafname ile Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu. Abdülmecit Efendi, imzasının üstünde Halifeyi Müslimin ve Hadimülharemeyn[1] unvanının bulunmasının ve cuma selamlığında kaftan ve Fatih'e ait şekilde bir sarık takınmasının mümkün ve uygun olacağı görüşünü dile getirmiş. İslam âlemine yazacağı beyanname muhteviyatı hakkında belirttiği görüşte, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemek hususunda affını istemiş ve beyannamenin İstanbul gazetelerinde yayımlanması sırasında Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretinin yayımlattırılması düşüncesini ileri sürmüş *(Vesika: 266)*.

Refet Paşa'ya makine başında 20 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü verdiğim cevapta, Halifeyi Müslimin unvanıyla beraber Hadimülharemeynişşerifeyn[2] tabirinin kullanılmasını uygun buldum. Cuma merasiminde Fatih'in kıyafetine girmesini gayri tabii buldum. Redingot veya istanbulin giyebileceğini, askeri üniformanın bittabi söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayımlanacak beyannamede Vahdettin'in ismi zikrolunmaksızın eski halifenin manevi şah-

1 Mekke ile Medine'nin hizmetçisi. (Y.N.)
2 Mekke ve Medine gibi iki kutsal yere hizmet eden. (Y.N.)

siyetinden ve zamanında düşülen derekeden bahsedilmesinin lüzumlu olduğu görüşünü belirttim.

Abdülmecit Efendi, babasının adı münasebetiyle de olsa "Han" unvanından vazgeçemiyor

Refet Paşa'dan 20 Teşrinisani [Kasım] 1922'de aldığım şifre telgrafnamenin birinci maddesinde Refet Paşa diyordu ki: "Abdülmecit Efendi'nin 29 Rebiülevvel[1] tarihli yazılarının altında Halifeyi Resulûllâh Hadimülharemeynişşerifeyn cümlesinin altında Abdülmecit bin Abdülâziz Han imzası kullanılmıştır."

Efendiler, yaptığımız ikazı iyi karşıladığını ifade eylemiş olan Abdülmecit Efendi "Halifeyi Müslimin" yerine "Halifeyi Resulullah"[2] ve babasının ismi münasebetiyle "Han" unvanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Birtakım düşüncelerden sonra da Vahdettin hakkındaki beyanattan vazgeçtiğini ve çünkü "başkasının kötü işlerini söz konusu etmek suretiyle bile olsa, bu gibi beyanatın meslek ve karakterine ağır geleceğinin aşikâr olduğunu" bildirmiş. Bu husus, telgrafnamenin ikinci maddesinde yer alıyordu. Telgrafnamenin üçüncü maddesini, benim Meclis Reisi sıfatıyla kendisine halifeliğe seçildiğini tebliğ eden telgrafnameme yazdığı cevap teşkil ediyordu. Bu cevabın başlığı "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" diye şahsıma hitap halinde idi. Dördüncü maddede, İslam âlemine tebliğ edeceği beyanname sureti vardı. Bu beyannamenin yazıldığı İstanbul'un "Dârülhilafetülâliye"[3] olduğu da itina ile kayıtlı bulunuyordu.

21 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli bir telgrafta, "'Halifeyi Resulullah' yerine evvelce bildirdiğimiz gibi 'Halifeyi Müslimin' denilecektir" dedik. Kendisine hilafeti tebliğ eden telgrafnamemize vereceği cevabın şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne olmasını ihtar ettik. Yazılarında, siyasi, genel hususları kapsayan kelimeler olduğundan ve bunlardan sakınmak lüzumundan bahsettik.

Efendiler, ehemmiyetsiz teferruat gibi kabul edilmesi pek mümkün olan bu izahatımla işaret etmek istediğim esaslı nokta şudur: Ben, şahsi saltanatın ilgasından sonra, başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lazım gelen hilafetin de ilga edilmiş olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telaffuzunu tabii buluyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendi'nin bu hakikatten büsbütün gafil olduğu iddia olunamaz. Hele, kendisinin halife unvanıyla saltanat icrasının sebep ve şartlarını hazırlayıp temin edebileceklerini hayal edenlerin mevcudiyeti düşünülürse, muhatabımızı ve tabii taraftarlarını saf ve gafil zannetmek asla caiz olamazdı.

1 19 Kasım 1922. (Y.N.)
2 Peygamberin Halifesi. (Y.N.)
3 Yüce hilafet merkezi. (Y.N.)

Halife olacak zatın sıfat ve salahiyeti ne olacaktı

Şimdi arzu buyurursanız, halife seçimi münasebetiyle Meclis'in 18 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü gizli celselerinde geçen müzakereleri hakkında kısa bir fikir vereyim.

Meclis'te meseleyi çok ciddi ve mühim görenler vardı ve hele hoca efendiler kendi ihtisaslarıyla alakalı bir mevzu bulduklarından, çok dikkatli ve teyakkuz halinde idiler. Bir halife kaçmış... Onu makamından indirmek, yenisini seçmek... Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Milletin ve devletin yakından başına geçirmek... Özetle, halifenin firarı yüzünden Türkiye'de, bütün İslam âleminde karışıklık meydana gelmiş veyahut gelecekmiş... Onun için tedbirler alınmalı imiş... tarzında görüşler, endişeler ileri sürülüyordu.

Bazı hatipler de, halife olacak zatın sıfatının, salahiyetinin ne olacağını tespit lüzumundan bahsediyorlardı.

Ben de, müzakere ve münakaşaya iştirak ettim. Beyanatımın çoğu, ileri sürülen görüşlere cevap mahiyetinde idi. Söylediklerimin esasları şu cümleler içinde yer alıyordu:

"Söz konusu meseleyi çok münakaşa ve tahlil etmek mümkündür. Fakat, münakaşalar ve tahlillerde ne kadar ileri gidersek, meseleyi halletmekte o kadar müşkülat ve gecikmeye uğrarız. Yalnız şu noktaya nazarı dikkati çekerim: Bu Meclis, Türkiye halkının meclisidir. Bu Meclis'in sıfat ve salahiyeti yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatını ve mukadderatını kapsayabilir ve onun üzerinde söz sahibi olabilir. Meclis'imiz, kendi kendine bütün İslam âlemini kapsayan bir kudret kazanamaz efendiler! Türk milleti ve onun temsilcilerinden meydana gelmiş olan Meclis'imiz, kendi mevcudiyetini, halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir efendiler! Bundan dolayı İslam âleminde karışıklık varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi manasız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor."

Bu sözüme itiraz eden bir zata cevap verdim, alenen dedim ki:

-Sen yalan söyleyebilirsin, istidatlısın!..

Efendiler, dağdağaya mahal olmadığını izahtan sonra beyan ettim ki: "Bizim, cihan nazarında en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilafet makamı esaret altında olabilir. Halife namını taşıyanlar yabancılara iltica edebilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve her şeyi yapmaya teşebbüs edebilirler. **Fakat, yeni Türkiye'nin idare tarzını, siyasetini, kuvvetini katiyen sarsamazlar.**

Türkiye halkı kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahiptir

Türkiye halkının kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve

katiyetle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve işarette ortaklık kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu milletin mukadderatında ona ortak olamaz. Millet buna katiyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Dolayısıyla, firari halifeyi makamından indirmek, yenisini seçmek ve bu konuyla alakalı bütün muamelelerde söylediğim **görüşler dahilinde hareket zaruridir.** Başka türlüsüne katiyen imkân yoktur."

Muhterem efendiler, biraz münakaşalı ve gürültülü olmakla beraber, Meclis'in çoğunluğuyla, yapılacak muamele üzerinde mutabakat hasıl oldu. Ondan sonraki netice de malumu âlileri oldu.

Saltanatın lağvı üzerine İstanbul'da hükümet unvanını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalar ve arkadaşlarının saraya istifalarını nasıl verdiklerinden, İstanbul idaresini tanzim için verdiğimiz emirler ve talimattan da bahsederek yüksek heyetinizi yormayı faydalı bulmuyorum.

***

Lozan Barış Konferansı Lozan Konferansı genel toplantısı 21 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinde vuku bulmuştur. Bu konferansta Türkiye devletini İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Mebusu Hasan Bey ve Sinop Mebusu Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın riyasetindeki Delege Heyeti'ni teşkil ediyordu.

Delege Heyetimiz, Teşrinisani [Kasım] 1922 başlarında Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Efendiler, iki devirden ibaret olup sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve neticesi dünyanın malumu bulunan bir keyfiyettir.

Bir müddet Ankara'da Lozan Konferansı müzakerelerini takip ettim. Müzakereler hararetli, münakaşalı cereyan ediyordu. Türk haklarını tasdik eder olumlu neticeler görülmüyordu. Ben bunu pek tabii buluyordum. Çünkü, Lozan barış masasında söz konusu edilen meseleler, üç dört senelik yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Asırlık hesaplar görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, malumdur ki, yerini yeni Türk devletinin aldığı Osmanlı devleti Uhudu Atika[1] namı altında birtakım kapitülasyonların esiriydi. Hıristiyan unsurlar birçok imtiyazlara ve istisnalara sahip bulunuyordu. Osmanlı devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan yabancılara yargı hakkını tatbik edemezdi. Osmanlı tebaasından aldığı vergiyi yabancılardan alması yasaktı.

1 Eski Antlaşmalar. (Y.N.)

Devletin hayatını kemiren kendi dahilindeki unsurlar hakkında tedbirler alması engellenirdi.

Osmanlı devleti, kendisini tesis eden asıl unsurun, Türk milletinin insanca yaşamasını temin edecek vasıtalara da başvurmaktan alıkonmuştu. Memleketi imar edemez, şimendifer yaptıramaz, hatta mektep yaptırmakta serbest değildi. Bu gibi ahvalde derhal yabancılar müdahale ederdi.

Osmanlı hükümdarları ve yakınları debdebe ve ihtişam içinde hayatlarını temin için memleket ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü menfaatını hasretmek ve devletin haysiyet ve şerefini feda eylemek suretiyle birçok istikrazlar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu istikrazların faizlerini ödeyemeyecek hale gelmiş, cihan nazarında iflas etmiş sayılmıştı.

Osmanlı devletinin dünya nazarında hiçbir kıymeti kalmamıştı

Efendiler, vârisi olduğumuz Osmanlı devletinin dünya nazarında hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı. Milletlerarası haklardan hariç tanınmış, adeta himaye ve vesayet altına alınmış bir mahiyette farz olunuyordu.

Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde, esasen asırların birikmiş hesapları bizden sorulmamak lazım gelirken, bu hususta da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Millet ve memleketi hakiki bağımsızlık ve hâkimiyetine sahip kılmak için bu müşkülat ve fedakârlığı da göğüslemek bizim üzerimize yüklenmişti. Ben, neticenin mutlaka olumlu olacağından emin idim. Türk milletinin mevcudiyeti için, bağımsızlığı için, hâkimiyeti için mutlaka elde etmeye ve temine mecbur olduğu esasların cihanca tasdik olunacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü, hakikatte bu esaslar, kuvvet ve liyakatle fiilen ve maddeten elde edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten elde edilmiş olan hususların usulen ifade ve tasdikinden başka bir şey değildi. Taleplerimiz, açık ve tabii haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı, kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir mesnedimiz, milli hâkimiyetimizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat eylemiş olduğumuz idi.

İşte bu düşüncelerle, Konferans'ın cereyanını sükûnetle takip ediyor ve gösterdiği ters vaziyetlere lüzumundan ziyade ehemmiyet atfetmiyordum.

Halk ile yakından temasa gelmek, ruh halini ve fikri eğilimleri bir daha incelemek için

Efendiler, saltanatın ilgası, hilafet makamının salahiyetsiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa gelmek, ruh halini ve fikri eğilimleri bir daha incelemek mühimdi.

Bundan başka, Meclis son senesine dahil olmuş bulunuyordu. Yeni seçim münasebetiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir fırka haline getirmeye karar vermiştim. Barış kararlaştığı takdirde, cemiyet teşkilatımızın siyasi fırkaya dönüştürülmesini lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat konuşmayı uygun ve faydalı buluyordum. Zaferden sonra, talim ve terbiye ile iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla, Batı Anadolu'da bir seyahat icra etmek üzere 14 Kânunusani [Ocak] 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren, İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı münasip mahallerde toplayarak uzun sohbetlerde bulundum. Ahalinin, bana istedikleri gibi serbest sorular yöneltmesini talep ettim. Sorulan sorulara cevap teşkil etmek üzere, altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim.

Muhterem efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği hususlardan nazarı dikkati çeken noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı ve neticesi, milli hâkimiyet ve hilafet makamı ve bunların vaziyetleri ve münasebetleri ve bir de teşkil etmek niyetinde olduğum anlaşılan siyasi fırka...

Lozan Konferansı müzakerelerini, cereyan ettiği gibi, her yerde özetliyordum. Neticenin olumlu olacağı hakkındaki kanaatimi de beyan ederek milletin müsterih olmasına çalışıyordum.

Milli hâkimiyet ve hilafet makamının vaziyetleri ve münasebetleri

Milli hâkimiyet ve hilafet makamının vaziyetleri ve münasebetleri ne olduğu hakkında, halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı... Zira, Meclis 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli kararıyla, şahsi hâkimiyete dayalı hükümet şeklinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal eylediğini ilan ettikten sonra, birtakım Şükrü Hoca'lar "İslam kamuoyu tereddüt ve ıstıraplara düşmüştür" diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. "Hilafet, aynı hükümettir. Hilafetin hak ve vazifelerini iptal etmek hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir" davasını ortaya atmışlardı. Meclis'in, milletin lağv ettiği şahsi saltanatı hilafet makamında devam ettirmek ve padişah yerine halife koymak sevdasına düşmüşlerdi.

Hakikaten, mürteci bir hizip, Karahisarı Sahip[1] Mebusu bulunan Hoca Şükrü imzasıyla "Hilafeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" unvanıyla bir kitapçık yayımladı. Ankara'da, 15 Kânunusani [Ocak] 1923 tarihinde yayımlanan ve bütün Meclis üyelerine dağıtılan bu kitapçıktan, İzmit'te haberdar edildim. Kitapçığın üzerinde sadece 1923 (1339) senesi yazılmıştı. Fakat kitapçığın daha ben Ankara'da iken hazırlandığı ve basıldığı ve benim Ankara'dan ayrılış tarihim olan 14 Kânunusani [Ocak] 1923 gününün ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmış idi.

1 Afyonkarahisar. (Y.N.)

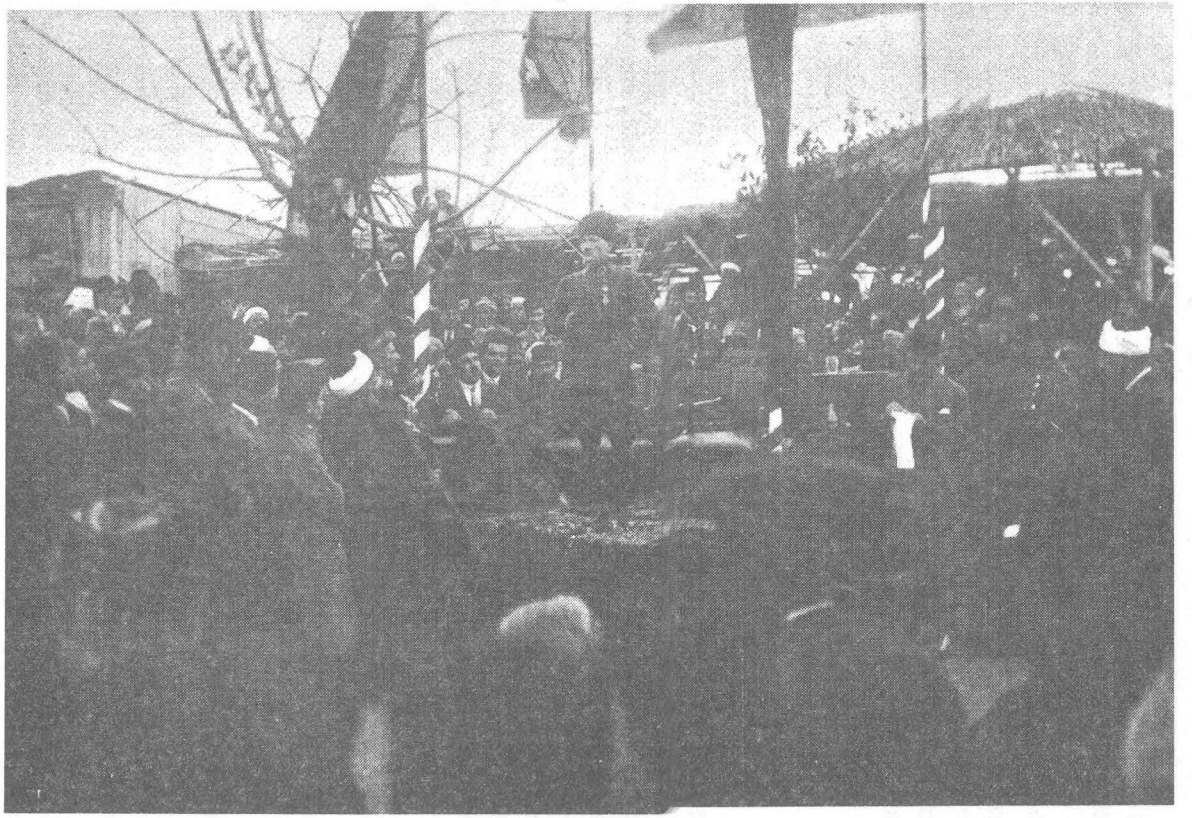

Cumhuriyet Halk Fırkası programı için halkla Adana'da bir temas.

Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları "Halife Meclis'in, Meclis Halife'nindir" safsatasıyla Millet Meclisi'ni halifenin meşveret heyeti[1] ve Halife'yi Meclis'in ve dolayısıyla devletin reisi gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Halife olan zatı ümide düşürecek sadakatkârane muameleler

Efendiler, halife bulunan zatı ümide düşürecek bazı sadakatkârane muameleler de dikkat çekici idi. Gizli olarak cereyan eden sadakatkârane destek ise bizim haricen anladıklarımızdan daha fazla imiş. Bu konuda bir fikir vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da memur ve temsilcimiz olan Refet Paşa'nın aynı tarihlerde Halife'ye Konya isminde bir at takdimi vesilesiyle kendi biraderi ve aynı zamanda yaveri Rifat Bey'e yazdığı bir şifre ile Halife'nin seryaveri vasıtasıyla verdiği cevabı aynen arz edeceğim:

Şifre

Rifat Bey'e:

Konya'yı Halife Hazretleri'ne takdim etmek için getirtmiştim. Yalnız halen ne halde olduğunu görmedim. Cesarette bulunamıyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığım için, Halife Hazretleri'nin seryaverlerinden de hayvan tedariki hususunda acele etmemelerini bunun için rica etmiştim. **Hayvanın Hilafetpenahileri tarafından takdir edilmesini ilahi lütuf kabul ediyorum.** Büyük bir cüretkârlık olacağını bilmekle beraber, İstiklal Muharebesi'nin tarihi bir hatırası olduğu için, eski **sadık bir askerin** gaza yadigârı olarak takdim ettiği Konya'nın Halife Hazretleri tarafından lütfen kabulünü ve Halife Hazretleri'nin **en kalpten ve en derin bağlılık hisleriyle ellerini öptüğümün** arz ve tebliğine aracılık etmelerini Seryaver Şekip Bey'den rica ederim. Konya'yı **ve bu şifreyi** Seryaver Şekip Bey'e hemen teslim ediniz.

5.1.1923 *Refet*

Trakya Fevkalade Temsilcisi Refet Paşa Hazretleri'ne

Arzı hürmetkâranemdir:

Biraderi âlileri Rifat Bey'in teslim eylediği devletlilerinin telgrafnamelerini Hilafetpenah Efendimize arz ettim ve gösterdim. Zatı Hazreti Vekâletpenahi,[2] gerek teyit buyurulan **halis karşılıklı dostluk** hislerinden ve gerek takdim kılınan Konya namındaki hayvandan dolayı hassaten memnun ve müteşekkir kaldılar ve muazzez vatanımızın bağımsızlığının muhafazası gibi pek mukaddes ve ulvi bir maksadın teminine çalışan yüksek şahıslar arasında öne çıkmış olan yüksek şahıslarının da kahramanlık ve fedakârlık gösterdikleri er meydanlarından birine izafeten isimlendirilen bu sevimli ve gü-

1 Danışma kurulu. (Y.N.)

2 Vekâletpenah: "Vekâletin koruyucusu, sığınağı" anlamında halifenin unvanı. Peygamber'in vekâletini koruduğu kastediliyor. (Y.N.)

zel ata sahip olmakla iftihar ettiler. **Cenabı Cebrail, Hazreti Fahri Kâinat'a**[1] **(S.A.M.) peygamberlik tebliğ eylediği gibi zatı devletiniz de Halife Hazretleri'ne vekâlet tebliğ buyurduğunuzdan dolayı yüce varlığınız** kendilerine bütün hayatlarının en mesut ve mübarek bir hadisesini daima hatırlatmaya vesile teşkil edecektir. Zatı samilerinin bu muazzez hatıraya karışmış olmaları hasebiyle sık sık ve büyük bir muhabbetle hatırlanacakları zaten aşikâr iken, bir de her gün alışıldığı üzere bu yel gibi seğirten ata binildikçe yüksek ve kıymetli hatıranız tekerrür edecek ve yenilenecektir. Şu satırlar ile Hilafetpenah Efendimizin hakiki dostluk **ve kadirşinaslık hislerine** ne dereceye kadar tercüman olabildiğimi tayin edemem. Bunda muvaffak olamadıysam, noksanını,[2] zatı devletlerine kendilerinin bizzat göstermiş oldukları babaca muhabbet ve iltifat daha evvelce giderip karşılamıştır kanaatiyle teselli bulmaktayım. Bu vesileyle ve son olarak **Zıllullah'ın**[3] hususi selamlarını ve **Vekâletpenahi'nin** hayır dualarını **tebliğ etmek ve müjdelemekle** şeref duyarak üstün hürmetlerimin kabulü lütfunu rica eylerim, Efendim Hazretleri.

7 Kânunusani [Ocak] 1923

Seryaver
Şekip Hakkı

(Bu haberleşmeleri ve karşılıklı güzellemeleri, biz ancak hilafetin ilgasından ve halife hanedanının memleketten atılmasından sonra tesadüfen öğrenebildik.)

Din oyunu aktörleri, Halife'yi bütün İslamın hükümdarı yapmak istiyorlardı

Arz etmeliyim ki, Şükrü Efendi Hoca ve onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah unvanını taşıyan bir hükümdar yerine, unvanı halife olan bir hükümdar koyarak beyanat ve iddialarda bulunmuşlardı. Şu fark ile ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine, dünyanın muhtelif taraflarında kütleler halinde yaşayan, türlü ırktan üç yüz milyonluk bir camiaya hükmü geçen bir hükümdardan ve onun vazife ve salahiyetinden bahsetmişlerdi. Bütün İslama hükmeden bu muazzam hükümdarın eline kuvvet olarak, üç yüz milyon ümmeti Muhammed'den yalnız on-on beş milyon Türk halkını lütfetmişlerdi. Halife ismindeki hükümdar, "ümmetlerin muamelelerini yürütecek ve dünya işlerine ait hükümlerden menfaatlarına en ziyade uygun geleni tatbik edecek" idi. Bütün Müslümanların "haklarını müdafaa edecek, işlerini tesirli bir azim ve irade ile kavrayacak" idi.

Halife ismindeki hükümdar, dünya yüzündeki üç yüz milyon ehli İslam arasında adaleti devamlı kılacak, kamu haklarını gözetecek, emniyet ve asa-

1 Hazreti Muhammed. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında yer alan "noksanını" sözcüğü, 1927 lüks basımında "noksanı", 1934 basımında "noksanımı" şeklinde. (Y.N.)
3 Zıllullah (Allah'ın gölgesi): Halifeler, hükümdarlar için kullanılan yüceltme sözlerindendir. (Y.N.)

yişi ihlal edecek hadiselere mâni olacak, ehli İslama başka ümmetler tarafından yapılması muhtemel tecavüzlere set çekecekti. İslam camiasının iyileşmesini temine hizmet edecek medeniyet ve imar vasıtalarını hazırlamakla mükellef bulunacaktı.

Muhterem efendiler, bu kadar cahil ve cihanın ahval ve hakikatlerinden bu derece habersiz Şükrü Hoca ve benzerlerinin milletimizi aldatmak için İslam hükümleri diye yayımladıkları safsataların esasen tekrara değeri yoktur. **Fakat, bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi milletlerin cehaletinden ve taassubundan istifade ederek bin bir türlü siyasi ve şahsi maksat ve menfaat temini için dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların dahil ve hariçte mevcudiyeti, bizim bu zeminde söz söylememiz ihtiyacını, ne yazık ki, henüz ortadan kaldırmıyor. İnsanlıkta din hakkındaki hisler ve bilgiler her türlü hurafelerden sıyrılarak hakiki ilim ve fenlerin nurlarıyla saf ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine her yerde tesadüf olunacaktır.**

Şükrü Hoca'ların ne kadar manasız, mantıksız ve icra kabiliyetinden mahrum fikir ve hükümler savurduklarını anlamamak[1] için, cidden Hoca Efendi gibi Allahlık denilen mahlukattan olmak lazımdır.

Halife ve hilafetin sultasının, onların dediği gibi, bütün dünya Müslümanlarını kapsaması lazım gelince, bütün mevcudiyetini ve kuvvet kaynaklarını halifenin emir ve yasaklarına hasretmekle Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lazım gelmez miydi?

Onların ileri sürdükleri icaplara ve hükümlere göre, halife namında hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir,[2] Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısaca dünyanın her tarafındaki İslamların ve İslam memleketlerinin işlerinde söz sahibi olacaktı.

Bu hayalin hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malumdur. İslam cemaatlerinin birbirinden tamamen ayrı maksatlarla ayrıldıkları, Emevilerin Endülüs'te, Alevilerin Mağrip'te,[3] Fatımilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta birer hilafet, yani saltanat kurdukları ve hatta Endülüs'te her bin kişilik bir cemaatin "bir emirülmüminini[4] ile bir minberi" olduğu Hoca Şükrü imzalı kitapçıkta dahi zikrolunmaktadır.

Bu tarihi hakikati bilmezlikten gelerek, hemen tamamıyla yabancı devletlerin tabiiyeti altında bulunan veya bağımsız olan İslam milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar tayin etmek akıl ve hakikat ile bağdaşabilir miydi? Bilhassa, böyle bir hükümdarın mevkiini temin için bir avuç

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "anlamamak" sözcüğü, 1927 lüks basımında yanlışlıkla "anlamak" şeklinde. (Y.N.)
2 Asir: Suudi Arabistan'da Yemen Arap Cumhuriyeti'nin hemen kuzeyindeki yönetim bölgesi. (Y.N.)
3 Kuzeybatı Afrika. (Y.N.)
4 Emirülmüminin: Halife. (Y.N.)

Türkiye halkını hasredip tahsis etmek, onu mahveylemek için tatbik olunagelen tedbirlerin en tesirlisi olmaz mıydı? "Halifenin vazifesi ruhani değildir", "Hilafetin esas temeli maddi kudret ve hükümet kuvvetidir" diyenlerin, hilafetin devlet, halifenin devlet reisi olduğunu ifade ve ispat ettikleri ve maksatlarının halife unvanında bir zatı, Türkiye devletinin riyasetine geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabiliyordu.

Muhterem efendiler, Şükrü Hoca Efendi'nin ve siyasetçi arkadaşlarının, siyasi maksatlarını açıktan açığa göstermeyip, bunu, bütün İslam âlemine yaymak istedikleri dini bir mesele halinde söz konusu eylemeleri, hilafet oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir netice vermemiştir.

Hilafet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini gidermek için verdiğim izahat

Hilafet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini gidermek için her yerde lüzumu kadar beyanat ve izahatta bulundum. Kati olarak ifade ettim ki, "Milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelelerine, bağımsızlığına, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Milletin kendisi kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir!"

Millete anlattım ki, bütün Müslümanları kapsayan bir devlet tesis etmek vazifesiyle mükellef tahayyül edilen bir halifenin vazifesini yapabilmesi için, Türkiye devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tabi tutulamaz. Millet, buna razı olamaz! Türkiye halkı bu kadar büyük bir mesuliyeti, bu kadar mantıksız bir vazifeyi üstlenemez.

Milletimiz, asırlarca, bu boş görüşten hareket ettirildi. Fakat ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve netice ne oldu görüyor musunuz?! dedim.

Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu bütün İslam işlerinde söz sahibi kılmak fikrinde olanlar, bu vazifeyi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on misli nüfustan meydana gelen büyük İslam kütlelerinden talep etmelidir! **Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur...** Başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır! dedim.

Diğer bir noktayı da halk gözünde belirginleştirmek için şu beyanatta bulundum: Bir an için farz edelim ki, dedim, Türkiye söz konusu vazifeyi kabul etsin... Bütün İslam âlemini bir noktada birleştirerek sevk ve idare etmek gayesine yürüsün ve muvaffak dahi olsun! Pekâlâ ama, tabiiyet ve idaremiz

Lozan Konferansı'na giden Türk Delege Heyeti.

altına almak istediğimiz milletler, derlerse ki, bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat biz bağımsız kalmak istiyoruz. Bağımsızlık ve hâkimiyetimize kimsenin müdahalesini uygun görmeyiz! Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz!

O halde, Türkiye halkı bütün bu mesai ve fedakârlığa sadece bir teşekkür ve dua almak için mi katlanacaktır?!

Görülüyordu ki, bir hırs ve heves için, bir kuruntu ve hayal için, Türkiye halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilafet ve halifeye vazife ve salahiyet vermek fikrinin mahiyeti bundan ibaretti.

Efendiler, halka sordum: Bir İslam devleti olan İran veya Afganistan, halifenin herhangi bir salahiyetini tanır mı, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü devletinin bağımsızlığını, milletinin hâkimiyetini ihlal eder.

Millete şunu da ihtar ettim ki, kendimizi cihanın hâkimi zannetmek gafleti artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!

Efendiler, İngiliz tarihçilerinden *Vels* (Wells), iki sene evvel yayımlanan bir tarih yazdı. Eserinin son sayfaları "dünya tarihinin gelecekteki safhası" unvanı altında birtakım görüşleri ihtiva eder.

Bu görüşlerde hedeflenen mesele:

"Un gouvernement fédéral mondial" (dünya çapında bir birleşik hükümet)'dir.

Vels, bu bölümde, dünya çapında bir birleşik hükümetin nasıl tesis olunabileceğini ve böyle bir devletin esaslı bazı ayırıcı hatları hakkındaki tasavvurlarını ortaya koyuyor ve adaletin ve tek bir kanunun saltanatı altında küremizin nasıl bir halde bulunacağını tahayyül ediyor.

Vels, "Bütün hâkimiyetler tek bir hâkimiyet içinde eritilmezse, milliyetlerin üstünde bir kuvvet meydana çıkmazsa dünya mahvolacaktır" diyor ve "Hakiki devlet, asri hayat şartlarının bir zaruret haline getirdiği dünya birleşik hükümetinden başka bir şey olamaz"; "Muhakkaktır ki, insanlar kendi icatları altında ezilmek istemezlerse, er veya geç birleşmeye mecbur olacaklardır" görüşlerini ileri sürüyor.

"İnsanlığın dayanışması hakkındaki büyük hülyanın nihayet fiile çıkması için ne yapmak ve neyin önüne geçmek lazım geleceği doğru olarak bilinmediği" ve "mütecaviz bir harici siyaset ananesine sahip olan devletlerin, dünya çapında bir devletler ittifakı tarafından güçlükle temsil olunabileceği" de belirtiliyor. Vels'in "Avrupa ve Asya'nın felaketleri ve müşterek ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki kısmındaki kavimlerin bir dereceye kadar birleşmesine vesile olacaktır", "Olabilir ki, bir sıra kısmi birlikler, dünya çapında bir birlikten evvel hasıl olur" görüşlerini de kaydedeyim.

Efendiler, bütün insanlığın tecrübe, malumat ve düşüncede yükselmesi ve olgunlaşması; Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden vazgeçerek basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak hale konulmuş dünya çapında saf ve lekesiz bir dinin kurulması ve insanların şimdiye kadar kavgalar, pislikler, kaba arzu ve iştihalar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek, bütün vücutları ve zekâları zehirleyen iltihap tohumlarına galebe etmeye karar vermesi gibi şartların doğmasını lüzumlu kılan bir "dünya çapında birleşik hükümet" tahayyülünün tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz.

Bu tasavvur ve tahayyüle kısmen benzeyen bir hayal, hilafetçileri ve Panislamizm taraftarlarını -Türkiye'ye musallat olmamaları şartıyla- memnun etmek için bizde de tasvir edilmişti.

Tasvir olunan teori şu idi: Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve başka kıtalarda yaşayan İslam toplumları, gelecekte herhangi bir gün, irade ve arzularını kullanmaya ve tatbike iktidar ve serbestlik kazanırlar; o zaman lüzumlu ve faydalı görürlerse, asrın icaplarına uygun bir surette birtakım anlaşma ve birleşme noktaları bulabilirler. Şüphesiz, her devletin, her toplumun birbirinden tatmin ve temin edeceği ihtiyaçları vardır. Karşılıklı menfaatları mevcuttur. Bu tasavvur olunan bağımsız İslam hükümetlerin salahiyet sahibi delegeleri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve filan ve filan ve filan İslam devletler arasında şu veya bu münasebetler kurulmuştur. Bu müşterek münasebetleri muhafaza ve bu münasebetlerin içerdiği şartlar dahilinde birlikte hareketi temin için bütün İslam devletlerin delegelerinden meydana gelen bir meclis kurulacaktır. Birleşen İslam devletler bu meclisin reisi tarafından temsil olunacaktır derlerse, işte o zaman, isterlerse, o "bütün İslamın birleşik hükümeti"ne hilafet ve müşterek meclisin riyaset makamına seçilecek zata da halife unvanı verirler. Yoksa, herhangi bir İslam devletinin bir zata bütün İslam dünyası işlerinin idaresi ve yürütülmesi salahiyetini vermesi akıl ve mantığın hiçbir vakit kabul edemeyeceği bir keyfiyettir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda ukde teşkil eden noktalar

Efendiler, hilafet ve din meseleleriyle meşgul olunduğu sıralarda, kamuoyu ve bilhassa aydınlar için, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bir noktanın ukde teşkil ettiğini öğrendik. Cumhuriyet ilanından sonra da, kanunda aynı ukde muhafaza edildikten başka, ukde teşkil edecek ikinci bir noktanın daha dahil edildiğini görenler, şaşkınlıklarını gizlememişlerdi ve bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları izah edeyim: 20 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun "7." ve 21 Nisan 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun "26." maddesi Büyük Millet Meclisi'nin vazifelerinden bahseder.

Maddenin başında, Meclis'in ilk vazifesi olmak üzere, "şer'i hükümlerin tatbiki" vardır. İşte, bunun nasıl bir vazife ve şer'i hükümlerden maksadın ne olduğunu anlamakta tereddüde düşenler vardır. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nin, söz konusu maddede "kanunların konulması, değiştirilmesi, yorumlanması, feshi ve ilgası vb." gibi zikrolunan ve sayılan vazifeleri o kadar kapsamlı ve açıktır ki, "şer'i hükümlerin tatbiki" diye ayrıca ve bağımsız olarak bir klişenin mevcudiyeti lüzumsuz görülmektedir. Çünkü şer'[1] demek, kanun demektir. Şer'i hükümler demek, kanuni hükümler demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü, asri hukuk anlayışlarıyla bağdaşmaz. Bu böyle olunca, "şer'i hükümler" tabiriyle kastolunan mana ve özün büsbütün başka bir şey olması icap eder.

Efendiler, ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu hazırlayanlara bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla "şer'i hükümler" tabirinin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı. Fakat, bu tabirden kendi boş inançlarınca bambaşka mana tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı.

İkinci nokta, efendiler, yeni Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinin başındaki "Türkiye devletinin dini, İslam dinidir" cümlesidir.

Bu cümle daha Teşkilatı Esasiye Kanunu'na geçmeden çok evvel, İzmit'te, İstanbul ve İzmit matbuat erbabıyla uzun bir görüşme ve hasbıhalimiz esnasında, muhataplarımdan bir zatın şu sorusuna maruz kaldım: "Yeni hükümetin dini olacak mı?"

İtiraf edeyim ki, bu soruya muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Olumsuz,[2] pek kısa olması lazım gelen cevabın o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü, tebaası arasında muhtelif dinlere mensup unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında adilce ve tarafsızca muamelede bulunmaya ve mahkemelerinde tebaası ve yabancılar hakkında eşit adalet tatbikiyle mükellef olan bir hükümet, fikir ve vicdan hürriyetine riayete mecburdur. Hükümetin bu tabii sıfatının şüpheli mana atfına sebep olacak sıfatlarla kayıtlanması elbette doğru değildir.

"Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir" dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle resmi muamelelerde Türk dilinin cari olması lüzumunu herkes tabii bulur. Fakat, "Türkiye devletinin dini, İslam dinidir" cümlesi aynı suretle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bu, bittabi izaha ve yorumlanmaya muhtaçtır.

Efendiler, gazeteci muhatabımın sorusuna, "Hükümetin dini olamaz!" diyemedim. Aksini söyledim.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "şer'" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "şeri" şeklinde. (Y.N.)
2 "Olumsuz" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında yer alan "selbî" sözcüğü, 1927 lüks basımında yoktur; 1934 basımında ise yanlışlıkla "Sebebi" şeklindedir. (Y.N.)

"Vardır efendim; İslam dinidir" dedim. Fakat hemen "İslam dini fikir hürriyetine sahiptir" cümlesiyle cevabımı açıklığa kavuşturmak ve yorumlamak lüzumunu hissettim.

Demek istedim ki, hükümet, fikir ve vicdana riayetle kayıtlı ve mükellef olur.

Muhatabım, verdiğim cevabı şüphesiz makul bulmadı ve sorusunu şu tarzda tekrar etti: "Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?"

– "Olacak mı, olmayacak mı bilmem!" dedim. Meseleyi kapatmak istedim. Fakat, mümkün olmadı. O halde, denildi, herhangi bir mesele hakkında inançlarım ve düşüncelerim dairesinde bir fikir ortaya atmaktan hükümet beni yasaklayacak veya cezalandıracaktır. Halbuki herkes kendi vicdanını susturmaya imkân görecek mi? O zaman iki şey düşündüm. Biri, yeni Türkiye devletinde her reşit dinini seçmekte serbest olmayacak mıdır? Diğeri, Hoca Şükrü Efendi'nin: "Bazı değerli âlim arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, şer'i kitaplarda mevcut, belli ve yerleşmiş İslam hükümlerini yayımlayarak... yanıltıldığı maalesef görülen İslam kamuoyunu aydınlatmayı lüzumlu bir vecibe saydık" girişini müteakip zikrolunan "İslam hilafeti, dinin emrini saklamak ve korumakta peygamberliğe halef olmaktır; şeriatın ikamesi hususunda Resulü Ekrem Efendimiz tarafından vekâlettir."

Halbuki, Hoca'nın sözlerini tatbike kalkışmak, milli hâkimiyeti, vicdan hürriyetini kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, Hoca'nın malumat hazinesi, Yezitler zamanında yazdırılmış ve istibdat idaresine mahsus formülleri ihtiva etmekte değil miydi?

O halde mana ve özü artık herkesçe tamamen açıklığa kavuşmuş olan devlet ve hükümet tabirlerini ve millet meclisleri vazifelerini din ve şeriat kisvelerine bürüyerek[1] kim ve ne için aldatılacaktır?

Hakikat bundan ibaret olmakla beraber, o gün İzmit'te matbuat erkânıyla bu zemin üzerinde daha fazla fikir alışverişinde bulunmak lüzumlu görülmedi.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da, yeni Teşkilatı Esasiye Kanunu yapılırken, *laik hükümet* tabirinden dinsizlik manası çıkarmaya meyilli olanlara ve vesile arayanlara fırsat vermemek maksadıyla, kanunun ikinci maddesini manasız kılan bir tabirin dahil edilmesine müsamaha olunmuştur.

Kanunun, gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde lüzumsuz görünen ve yeni Türkiye devletinin ve Cumhuriyet idaremizin asri karakteriyle bağdaşmayan tabirler, İnkılap ve Cumhuriyet'in o zaman için beis görmediği tavizlerdir.

Millet, Teşkilatı Esasiye Kanunumuzdan bu fazlalıkları ilk münasip zamanda kaldırmalıdır!

***

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "bürüyerek" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "bürünerek" şeklinde. (Y.N.)

Halk Fırkası'nı teşkil teşebbüsü

Muhterem efendiler, her yerde siyasi fırka teşkili hakkında da halk ile uzun konuşmalar yaptım.

7 Kânunuevvel [Aralık] 1922 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasıyla halkçılık esasına dayalı ve "Halk Fırkası" namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek, bu fırkanın nasıl bir program takip etmesi lazım geleceği hakkında bütün vatanperverlerin, ilim ve fen erbabının yardım ve iştiraklerine müracaat etmiştim.

Dokuz umde, fırkamızın ilk programı

Gerek bazı zevattan aldığım yazılı görüşlerden ve gerek halk ile fikir alışverişinden çok istifade ettim. Nihayet 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz umde halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi esnasında yayımlayıp ilan ettiğim bu program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur.

Bu program, bugüne kadar icra ettiğimiz ve neticelendirdiğimiz esaslı bütün hususları ihtiva ediyordu. Bununla beraber, programa dahil edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Mesela, Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin ilgası, Şer'iye Vekâleti'nin lağvı, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka giydirilmesi gibi...

Bu meseleleri programa dahil ederek, vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun bulmadım. Çünkü, bu meselelerin, münasip zamanında hallolunabileceğinden ve milletin neticede memnun olacağından katiyen emin idim.

Yayımladığım programı, bir siyasi fırka için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Halk Fırkası'nın programı yoktur dediler. Hakikaten, umdeler namı altında malum olan programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat, esaslı ve pratik idi. Biz dahi, tatbik edilemeyecek fikirleri, teorik birtakım teferruatı yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. **Milletin, maddi ve manevi yenilenme ve gelişmesi yolunda, faaliyet ve icraat ile sözlerin ve teorilerin önüne geçmeyi tercih ettik. Bununla beraber, "hâkimiyet milletindir", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir makam, milli mukadderata hâkim olamaz", "Bütün kanunların tanziminde, her nevi teşkilatta, idarenin her türlü teferruatında, genel eğitimde, iktisatta milli hâkimiyet esasları dahilinde hareket olunacaktır", "Saltanatın ilgası hakkındaki karar değişmez düsturdur"** gibi bilinmesi lazım gelen mühim noktalar ve mahkemelerin ıslah olunacağı ve bütün kanunlarımızın hukuk ilminin bildirimlerine göre yeni baştan ıslah edileceği ve tamamlanacağı, aşar usulünün değiştirilmesine, milli bankaların sermayesinin artırılmasına, muhtaç olduğumuz demiryollarının inşasına, öğretimin birleştirilmesine derhal teşebbüs edileceği ve fiili askeri hizmet müd-

detinin azaltılacağı, memleketin imarına çalışılacağı vb... gibi mühim ve acil ihtiyaçlar umdelerin dışında kalmamıştı. Barış hakkındaki görüşümüzün de, "Mali, iktisadi, idari bağımsızlığımızı mutlaka temin etmek[1] şartıyla, barışın iadesine çalışmak olduğunu" söyledik. Hilafet makamının, bütün İslama ait bir makam olabileceğini de işaret ettik.

Umdeler, "Halk Fırkası"nın teşekkülüne ve faaliyetinin teminine kâfi geldi. Fırkaya; unvanına daha sonra "Cumhuriyet" kelimesi de ilave olunarak - malum olduğu üzere- "Cumhuriyet Halk Fırkası" ismi verildi.

***

Lozan Konferansı kesintiye uğradı

Efendiler, tekrar Lozan Konferansı'na temas edeceğim.

Konferans, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğradı. İki aya yakın bir müddet devam eden müzakerelerin özeti olmak üzere, İtilaf devletleri delege heyetleri, Delege Heyetimize bir barış projesi verdiler. Bu proje, mana ve ruh itibariyle bağımsızlığımızı ihlal eden şartları ihtiva ediyordu. Bilhassa adli, mali ve iktisadi maddeler tahammül edilemez ağırlıkta idi. Dolayısıyla, bu projeyi kati surette reddetmemiz zaruri idi. Delege Heyetimiz, bu projeye karşılık, bir mektup verdi. Bu mektubun meali şu idi: "İttifak ettiğimiz noktaları imza ederek barış yapalım." Hakikaten, konferansta müzakere konusu olan birçok meseleden bizce kabul edilebilir olanları vardı. Mektupta, "İkinci, üçüncü derecede olan meseleleri başkaca ele alırız. İtilaf devletleri bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, tekliflerimiz yok hükmündedir" de denilmişti. Delege Heyetimizin teklifi nazarı dikkate alınmadı. Yalnız, vuku bulan kesintiye, müzakerelerin ertelenmesi şekli verildi. Her devletin delege heyeti memleketine gittiği gibi, bizim Delege Heyetimiz de geldi. Ben de, Batı Anadolu'da icra etmekte olduğum seyahatten dönüyordum.

Lozan Konferansı müzakereleri üzerinde Meclis'te hararetli münakaşalar

18 Şubat 1923 tarihinde, İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya beraber geldik.

Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya dönerken benim de seyahatten dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da garip ve yorumlanması mümkün olmayan bir zihniyet uyanmış... İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip, hükümetle ve Meclis'le temas etmeden evvel, benimle buluşması, benimle fikir alışverişinde bulunması sakıncalı görülmüş... Böyle bir görüşmeyi kötüye yoranlar olurmuş... Bu hususu bana yazan, İcra Vekilleri

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "etmek" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Lozan Konferansı müzakereleri arasında Ankara'ya dönen İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluşma.

Reisi bulunan Rauf Bey idi. Bittabi bu bildirime ehemmiyet vermedim. Bilakis, bir an evvel İsmet Paşa ile görüşebilmek için, seyahatlerimizi Eskişehir'de buluşabilecek surette tanzim ettirdim. Ankara'ya varışımızdan sonra, İsmet Paşa Heyeti Vekile'de vaziyeti izah etti ve yeni talimat istedi.

Meclis'in görüşünü almak lüzumlu görüldü. Mesele Meclis'e intikal etti. Bu konuda, Meclis'te günlerce ve günlerce müzakereler ve münakaşalar geçti.

Anlaşıldığına göre, muhalifler, Delege Heyetimize, İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Güya, barış olmuş iken, İsmet Paşa yapmamış, dönmüş... Delege Heyeti, Heyeti Vekile'nin talimatı hilafında hareket eylemiş...

27 Şubat 1923 gizli celsesinde başlayan taarruzlar, 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti. Münakaşalara ben de başından nihayetine kadar iştirake mecbur oldum. Muhalifler, adeta ne istediklerini bilmez bir halde idi. Meclis'in olumlu veya olumsuz bir karar vermesi imkânsız bir hale geldi. Bizim açık olarak anladığımız şu idi ki, muhalifler, barış meselesini Meclis'te ihtiraslara vasıta kılmak istiyorlardı. Efendiler, bazı matbuat da bu ihtirasları şaşırtıcı ve ateşli bir surette, can atarak körüklüyorlardı. Bu ruh halinde bulunan Meclis ile barış meselesini neticelendirmenin müşkül olacağını görmek tabii, fakat üzüntü verici idi.

Meclis'te verdiğim genel izahatla, vaziyetin her noktasını söyledim. Bütün ihtimallerden bahsettim. İtilaf devletleri delege heyetlerinden bazısının memleketlerine dönüşlerinde vuku bulan beyanatını hakikat ve esas kabul ederek Delege Heyetimize hücum etmek yolunun takdire değer olmadığını söyledim. Delege Heyetimizi dinlemek ve onun izahatına inanmak ve ona göre vaziyeti muhakeme etmek lazım geldiğini bildirdim.

Delege Heyetimizin, Heyeti Vekile'nin vermiş olduğu talimatın hilafında hareket edip etmediğini söylemek salahiyetinin, Meclis'te hazır bulunan Heyeti Vekile'ye ait olduğunu ifade ettim.

Nihayet dedim ki: "Delege Heyeti, Heyeti Vekile'ye karşı mesuldür. Meclis'e karşı mesul olan Heyeti Vekile'dir. Meclis, Heyeti Vekile'ye yeni bir yön vermek mecburiyetindedir. Bu yön dahilinde, Heyeti Vekile, Delege Heyetine özel talimatı verir. Meclis'in teferruat ile iştigaline mahal ve imkân yoktur."

Yön hakkındaki görüşümü de şöyle ifade ettim: "Musul meselesinin geçici olarak ertelenmesini söz konusu etmemek üzere ve fakat idari, siyasi, mali, iktisadi ve diğer meselelerde millet ve memleketin haklarını ve bağımsızlığını tamam ve emin olarak elde etmek ve kurtarılmış memleketlerimizin kati surette tahliyesini şart saymak esastır."

Görüşlerime ilave ettim ki: "Delege Heyetimiz, kendine verilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel bir surette yapmıştır. Milletimizin ve Meclis'imizin şerefini muhafaza eylemiştir. Eğer barış meselesini iyi neticelendirmek istiyorsak, Meclis tarafından da Delege Heyeti'ne manen kuvvet verilerek

mesaisine devam ettirilmek lazımdır. Bu suretle hareket ederseniz, ümitvar olabiliriz ki, bir barış safhasına dahil olmak mümkündür."

Meclis'in söz konusu mesele hakkındaki münakaşaları durdu. Fakat muhalifler, hücum için sebepler icat edip yaratmaktan kendilerini bir türlü alıkoyamıyorlardı.

Meclis'teki muhaliflerin muhtelif hücum hareketleri

Meclis'teki muhaliflerin muhtelif tarzda, başka başka zeminler üzerinde hücum hazırlıklarında bulundukları yeni değildi. Seyahate çıktığım tarihten bir gün sonra "Hilafeti İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" unvanlı kitapçığın ortaya atıldığını, bütün Meclis'in ve milletin aleyhimize tahrik edilmek istenildiğini arz etmiştim. Bundan evvel bir manevra vardır ki, henüz ondan bahsetmedim. Sebebi, Kânunuevvel [Aralık] 1922 başında oynanmak istenen oyun, neticeleri itibariyle seyahatim esnasında da devam etmişti. Müsaade buyurursanız, bu meseleye dair burada hatıralarınızı tazelemeye vesile olacak birkaç söz söyleyeyim:

Muhterem efendiler, üç mebus, mebus seçimi kanun tasarısının değiştirilmesi hakkında bir teklif hazırlamışlar... Muhteviyatını öğrenmiştim.

2 Kânunuevvel [Aralık] 1922 günü, İkinci Reis Doktor Adnan Bey riyasetinde vuku bulan celsede, riyaset makamından şu hitap işitildi: "Efendim! İntihabı Mebusan Kanunu'nun[1] değiştirilmesi hakkındaki teklifin müzakereye değer olduğuna dair Tasarı Encümeni mazbatası var". Bu hitap, "Okunsun" sesleri ile karşılandı. İki mebus "Ehemmiyeti vardır, okunmasını teklif ederiz" diyerek, genel seslere açıklık getirdiler.

Reis: "Efendim! Bu kanun teklifinin okunmadan encümene havalesi teamüldendir" dedi.

"Beni vatandaşlık haklarından mahrum etmek" teklifi üzerine Meclis'te vuku bulan beyanatım

Efendiler, meselenin ne olduğunu ve Meclis'te cereyan eden müzakereyi o güne ait zabıt ceridesinde okumak mümkündür. Fakat yüksek heyetinizi bu külfetten kurtarmak için, müsaade buyurursanız, o celsede benim vuku bulan beyanatımdan bir kısmını aynen arz edeyim:

Kanun teklifini okutmadan encümene havale etmek isteyen Reis'ten söz alarak şu görüşleri belirttim: "Efendim! Bu kanun teklifi özel bir maksat ihtiva ediyor ve bu özel maksat doğruca şahsımı alakalandırdığından, müsaade ederseniz, birkaç kelime ile fikrimi arz etmek istiyorum. Erzurum Mebusu Süleyman Necati ve Mersin Mebusu Salâhattin ve Canik Mebusu Emin Beyefendiler tarafından teklif olunan kanun tasarısı, doğrudan doğruya benim

1 Mebus Seçimi Kanunu. (Y.N.)

şahsımı vatandaşlık haklarından düşürmek görüşüne yöneliktir. 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki: 'Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak şarttır veya seçim dairesi dahilinde oturmak şarttır. Ondan sonra göç ederek gelenlerden Türk ve Kürtler iskân tarihlerinden itibaren beş sene geçmiş ise seçilebilirler.'

Maalesef doğum yerim bugünkü sınırlar haricinde kalmış bulunuyor. İkinci olarak, herhangi bir seçim dairesinin beş senelik sakini dahi değilim. Doğum yerim, bugünkü milli sınırımızın haricinde kalmıştır. Fakat, bu böyle ise, bunda benim katiyen bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi mahv ve yok etmek isteyen düşmanların hareketlerinde muvaffak olmaktan kısmen men edilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı, Allah muhafaza etsin, buraya imza atan efendilerin dahi memleketleri sınır haricinde kalabilirdi.

Teklif edilen maddedeki şartlara neden sahip değildim

Bundan başka, bu maddenin talep ettiği şarta sahip bulunmuyorsam, yani beş sene devamlı olarak bir seçim dairesinde sakin olamamış isem, o da, bu vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin talep ettiği şartı kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki müdafaalarımı yapmamaklığım lazım gelirdi. Eğer ben bir yerde beş sene oturmaya mahkûm olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbekir istikametinde yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatani vazifemi yapmamaklığım lazım gelirdi. Bu efendilerin talep ettiği şartları kazanmak isteseydim, Suriye'yi tahliye eden orduların enkazından Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaa etmemekliğim ve bugün milli sınır dediğimiz sınırı fiilen tespit etmemekliğim lazım gelirdi.

Zannediyorum ki, ondan sonraki mesaim herkesin malumudur. Hiçbir yerde beş sene oturamayacak kadar mesai sarf etmiş bulunuyorum. Ben zannediyorum ki,[1] bu hizmetlerimden dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Belki bütün İslam âleminin muhabbet ve teveccühüne mazharım. Dolayısıyla, bu teveccühlere karşılık vatandaşlık haklarından düşürülmeye maruz kalacağımı asla hatıra getiremezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki, yabancı düşmanlar bana suikast etmek suretiyle de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardır. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Meclis'te, isterse iki üç kişi olsun, aynı zihni-

1 *Nutuk*'un 1938 basımı ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'ndeki "zannediyorum ki" sözcüğü, *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarında "zannediyordum ki" şeklindedir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.25, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.160. (Y.N.)

yette bulunabilsin. Dolayısıyla ben anlamak istiyorum; bu efendiler, seçim daireleri halkının fikir ve hissinin ciddi olarak tercümanı mıdırlar?

Yine bu efendilere karşı söylüyorum. Mebus olmak itibariyle tabii kapsamlı bir sıfatı taşıyorlar. Dolayısıyla, millet bu efendilerle hemfikir midir?

Efendiler, beni vatandaşlık haklarından düşürmek salahiyeti bu efendilere nereden verilmiştir?! Bu kürsüden, resmen, yüksek heyetinize ve bu efendilerin seçim daireleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!"[1]

Milletin, hakkımda gösterdiği muhabbet ve itimadın samimi ifadeleri

Bu sözlerim ajans ve matbuatla yayımlandı. Millet, beyanat ve sorumu öğrendi. Hemen, memleketin istisnasız bütün seçim dairelerinin hakiki seçmenleri tarafından, halk tarafından Meclis Riyaseti'ne protestonameler yağdı. Kanun teklifine imza koyan mebus efendilerin de seçim daireleri halkı kendilerini ve kendileriyle hemfikir olanları kınamakta gecikmediler. Milletin hakkımda gösterdiği muhabbet ve itimadın samimi ifadelerini ihtiva eylemeleri bakımından kıymetli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgrafnameler büyük bir dosya teşkil etmektedir. Dosya muhteviyatı, zamanında matbuat ile de yayımlanmış idi. Ben, burada yalnız bir seçim dairesinin, Rize'nin şahsıma hitap eden bir telgrafnamesini aynen arz etmekle yetineceğim:

Üç mebus beyin, İntihap Kanunu hakkındaki malum önergesine livamız mebuslarının iştirak etmeyeceği kanaatiyle bir şey yazmaya lüzum görmemiştik. Şimdi Mebus Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o önergeyle alakadar ve muhalif gruba mensup olduğunu iftihar edercesine bildirmesi üzerine aşağıdaki hususların arzına mecburiyet hasıl olmuştur:

1. (Takdirkârane ve samimi sözlerden sonra) Şahsınız ve muhterem kıymetli mesai arkadaşlarınız aleyhinde, livamız namına söz söyleyen ve muhalefet fikri besleyen ve bizce hiçbir şahsiyet ve mevkii olmayan mebusu telin ederiz. O, livamızı temsil hakkına da sahip olamaz.

2. Şu zamanda, vatansızların bile iştirak etmeyeceği muhalefet ve bozgunculuk fikrini bize tavsiye eden mebus efendinin fikrine iştirak edecek, livamızda bir fert dahi mevcut olmadığını, şükranlarımız ve tazimkârane hürmetlerimizle birlikte arz eyleriz, Efendim.

İmzalar

Yeniden seçim yapılması kararı

Muhterem efendiler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, vakalarını işaret eylediğimiz tarihte, gösterdiği karışık ruh hali, cidden düşünmeye değer bir mahiyet kazandı. Bütün milette, Meclis'in vazife yapamayacak bir hale

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu sözcüklerin altı çizilidir. (Y.N.)

geldiği endişesi hissolunmaya başladı. Meclis'te vaziyeti itidal ve basiret ile ele alıp muhakeme eden üyeler bile ıstıraplarını göstermekten kendilerini alamıyorlardı. Artık tereddüte mahal kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zarurete ben de kani oldum. Bir gece Başvekil Rauf Bey'e, ikamet etmekte olduğu istasyon binasında Heyeti Vekile'yi toplantıya davet etmesini benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey nezdinde toplanan Heyeti Vekile'ye, Meclis'in yenilenmesini Meclis'e teklif etmek lüzumundan bahsettim. Kısa bir münakaşadan sonra, Heyeti Vekile ile mutabık kaldık. Aynı gecede, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu İdare Heyeti'ni de Heyeti Vekile toplantısına davet ettim. Bu idare heyeti içinde teklifimi yersiz bulup şaşıranlar bulundu. Müzakere ve münakaşa ertesi güne kadar sürdü. Bununla beraber, bu heyetle de anlaştık. Ondan sonra derhal grup genel kurulunu topladım. Orada memleketin genel vaziyetini, acilen görülmesi lazım gelen millet işlerini izah ettim ve Meclis'in artık bu vazifeleri yapmaya kabiliyeti kalmadığını ifade ve ispat eyleyerek Meclis'ten seçimleri yenilemeye karar vermesini talep etmek icap eylediğini bildirdim. Grup genel kurulu, beyanat ve izahatımı iyi karşıladı. Bunun üzerine mesele, aynı günde, 1 Nisan 1923'te Meclis'e nakledildi. Yüz yirmi kadar üye, bir önergeyle Meclis'e, seçimlerin yenilenmesi için bir kanun teklifi takdim etti. Meclis, oybirliğiyle "yeniden seçim icrası kararlaşmış oldu" tarzında olan kanunu çıkardı.

Meclis'in bu kararı vermesi, inkılap tarihimizde mühim bir nokta teşkil eder. Çünkü, bu kararı vermekle, Meclis, kendinde hasıl olan hastalığı itiraf ve bundan dolayı millette hissedilen ıstırabı idrak etmiş olduğunu gösterdi.

***

Lozan Konferansı'nın ikinci safhası ve yeni seçimlerde milletin gösterdiği uyanıklık

Efendiler, Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te tekrar toplandı. Delege Heyetimiz Lozan'da barışın tesisine çalışırken, ben de yeni seçimler ile meşgul oluyordum.

Yeni seçimlere, malum olan umdelerimizi ilan ederek dahil olduk. Görüşlerimizi kabul edip mebus olmak isteyen zevat, evvela umdeleri kabul ettiğini ve aynı görüşte olduğunu bana bildiriyordu. Adayları tespit ve zamanında fırkamız namına ben ilan edecektim.

Bu tarzı lüzumlu görmüştüm. Çünkü, yapılacak seçimlerde milleti aldatarak muhtelif emellerle mebus olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Memleketin her tarafında, beyanat ve uyarılarım büyük bir samimiyet ve itimatla karşılandı.

Bütün millet, ilan ettiğim umdeleri tamamen benimsedi ve umdelere ve hatta şahsıma muhalefet göstereceklerin milletçe mebusluğa seçilmesine imkân kalmadığı anlaşıldı.

Nurettin Paşa'nın resen mebus olmak teşebbüsü ve yayımladığı yaşamöyküsü

Hakikaten, bazı seçim dairelerinde resen teşebbüslerde bulunanlar muvaffak olamadılar. Bu arada, o zaman henüz 1. Ordumuzun Kumandanı bulunan Nurettin Paşa da mebus olmak teşebbüsünde bulunmuştu. Mümkün olmadı. Nurettin Paşa bu arzusunu daha sonra münferit bir seçimde Bursa'da temin etti.

Paşa'nın, resen ve bağımsız olarak mebusluğunu temin için, baştan sona kendi tarzında, lüzumu gibi propaganda da yaptırmaktan geri kalmadığı anlaşılmıştı. Bu yoldaki teşebbüs ve yayımlardan herkesin dikkatini çeken bilhassa yaşamöyküsüdür.

Nurettin Paşa, 1923 yeni seçim senesi Âbit Süreyya Bey namında bir zata "A. S." rumuzuyla bir yaşamöyküsü yayımlattırdı.

Âbit Süreyya Bey, Abdülhamid'in başkâtiplerinden merhum Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyet'ten evvel, Nurettin Paşa gibi ve onunla beraber fahri hünkâr yaveri idi. Harbi Umumi'de İzmir'de ve İstiklal Seferi'nin nihayetinde Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmit'te ordu müteahhitliği yaptı. Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsünü ihtiva eden kitapçığı yazan, Âbit Süreyya Bey değildir. Kitapçık, yazılı olarak kendisine verilmiştir. Ondan, inisiyallerini[1] koyması ve hissedar bulunduğu Matbaai Osmaniye'de bastırması Nurettin Paşa tarafından rica olunmuştur.

Bu kitapçığın kabında şu yazılar okunur:

"İzmir Fatihi, Karahisar ve Dumlupınar Muharebeleri Galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretleri'nin Yaşamöyküsü."

Efendiler, on dokuz sayfadan ibaret olan bu yaşamöyküsü kitapçığının ne kadar insan tarafından okunduğunu bilmiyorum. Ben, bu yaşamöyküsünün, memleketin bütün aydınları tarafından okunmasını çok istifadeli ve eğitici buluyorum. Yalnız bu kitapçığı okuyanların veya okuyacak olanların, kitapçıkta temas edilen vakalar ve hadiseler hakkında başka ve sağlam kaynaklardan da malumat edinerek, metinle hakikati mukayese ve muhakeme eylemeleri lüzumludur.

Bu kitapçığın mahiyeti ve işaret ettiği zihniyet hakkında bir fikir edinmek için, bazı noktalarını hep beraber inceleyelim:

Kitapçığın kabındaki yazılardan sonra, metnin başlığında da şu sözler vardır:

"Kutülamare kuşatıcısı, Bağdat savunucusu, Yemen, Selmanpak, Batı Anadolu, Afyon Karahisar, Dumlupınar, İzmir muharebeleri galibi ve İzmir fatihi."

1 Initiale (Fr.): Bir kelimenin, bir adın baş harfi. (Y.N.)

Nurettin Paşa'nın kendi kendine takındığı "kuşatıcı", "galip", "fatih" unvanları hakkında görüş beyanını tehir ederek, kitapçığın metnine girelim.

Paşa, "Konyar" namındaki Türk aşiretine mensup merhum Müşir İbrahim Paşa'nın oğlu ve Hazreti Peygamber sülalesinden[1] Âyan Üyesi Şeyhülvükela[2] Bursalı Rıza Efendi merhumun torunlarından imiş... Bu malumata ve beyan tarzına göre Mehmet Nurettin Paşa hem Türk ve hem Araptır. Babası ve büyükbabalarıyla da iftihar etmektedir. Burada, babasının büyük adam olmasıyla iftihar eden Bizans İmparatoru *Teodos*'a,[3] babası ve anası Türk olan Attilâ'nın "Ben de, büyük ve asil bir milletin evladıyım" dediğini hatırlatmadan geçemeyeceğim.

"Mektep tahsilinden başka özel tahsiller görmüş olan Nurettin Paşa 1893'te Mektebi Harbiye'den çıkarak Hassa Ordusu[4] Erkânıharbiyesine tayin..." olunmuş.

Nurettin Paşa erkânıharp tahsili görmemiş ve o sınıfa dahil olmamıştır. Dolayısıyla, ordu erkânıharbiyesine tayin olunamaz. Olsa olsa, bir askeri kıtaya gönderilmeyip ordu erkânıharbiyesinde mülhaklık[5] veya buna benzer bir vazife ile alıkonulmuş olabilir... Bittabi, genç bir mülazım için askeri hayata buradan başlamak iftihar edilecek bir başlangıç teşkil etmez. Askeri kıtaya tayin olunmak ve orada askerlik hayatının ciddiyet ve müşkülatına alışmak esastır.

Nurettin Paşa 1897'de[6] Yunan Harbi'ne gönüllü olarak iştirak etmiş ve başkumandanlığa tayin edilen Gazi Osman Paşa yaverliğine ve İstanbul'a dönüşte hünkâr yaverliğine ve mihmandarlıklara... tayin olunmuş...

Malum olduğuna göre, Gazi Osman Paşa İstanbul'dan Selânik'e kadar gitmiş ve muharebe meydanına gitmeden, Selânik'ten dönmüştür. Fiili vazife yapmamış bir kumandanın yaverliğine ve ondan sonra da Sultan Hamit'in yaverliğine ve birtakım mihmandarlıklara tayin edilmiş olmak, bilmem ki ne dereceye kadar zikre ve iftihara değer olabilir?!

Nurettin Paşa "sırasıyla kaymakamlığa ve miralaylığa terfi ve 1908 senesi başlarında Selânik'te 3. Ordu Erkânıharbiye Şubeyi Mahsusası Müdüriyetine tayin" olunmuş... Nurettin Paşa'nın hangi sıra ile miralaylığa kadar terfi etmiş olduğu, Meşrutiyet ilanından sonra rütbesinin tekrar binbaşılığa indirilmiş olmasıyla anlaşılıyorsa da, Selânik'te 3. Ordu Erkânıharbiye Şubeyi Mahsusası Müdüriyetine tayinini anlamak müşküldür. Çünkü, benim de erkânıharbiyesinde bulunduğum o orduda, denildiği gibi bir özel şube yoktu. İh-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu sözcüklerin altı çizilidir. (Y.N.)
2 Şeyhülvükela: Vekillerin en yaşlısı. (Y.N.)
3 Theodosius II. (Y.N.)
4 Birinci Ordu. (Y.N.)
5 Mülhaklık: Emir subayı yardımcılığı. (Y.N.)
6 *Nutuk*'un 1927 basımlarında Mali olarak "1312"dir (Miladi: 1896/1897). 1934 basımında yanlışlıkla "1887". (Y.N.)

timal, ordu kumandanı olan babası, oğlu için özel ve gizli işlere ait bir özel şube teşkil etmiş olacak...

Nurettin Paşa, 3. Ordu Kumandanı bulunan "pederi Müşir İbrahim Paşa ile Meşrutiyet inkılabının hasıl olmasına ve ihtilalin itidal[1] ve selametle cereyanına hizmet etmiş ve yol göstermişler..."

Yaşamöyküsü kitapçığında, Nurettin Paşa'nın iki defa Sultan Hamit tarafından tutuklanıp sorgulamaya alındığı ve bir defasında sürgüne ve diğer defasında askerlikten atılarak altı sene hapsine karar verildiği, ve fakat affı için pederinin aracı olmasıyla kurtulduğu hikâyesinden sonra... "İstanbul'dan bir yolunu bulup tekrar Rumeli'ye geçerek 1908 Meşrutiyet inkılabının hazırlanmasına ve icrasına diğer arkadaşlarıyla beraber hizmet etmiştir" ibaresi yazılıdır.

Nurettin Paşa'nın gördüğü zulmü kısaca ifade etmek lazım gelirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, Nurettin Bey'e hürriyetçi fikirlerinden dolayı kızdıkça, onu kaymakamlığa, miralaylığa terfi ederek sırmasını artırır ve babasının şefkat ve okşayışına teslim edermiş...

Nurettin Paşa'nın ve babası Müşir İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet inkılabına temaslarının şekline ve derecesine ait hatıralarım

Müşir İbrahim Paşa'nın 3. Ordu Kumandanlığı ve oğlu Nurettin Bey'in babasının yaverliği ve Meşrutiyet inkılabına temaslarının şekli ve derecesi hakkında bir nebze malumat vermek isterim. Bunun için, maziden kısa bir hatıramın nakline müsaadenizi rica edeceğim.

Efendiler, muhtelif vesilelerle işitmiş olacağınıza şüphe yoktur ki, ben erkânıharp yüzbaşısı olur olmaz, Sultan Hamit tarafından Suriye'ye sürüldüm. Orada üç sene kaldıktan sonra, o zaman 3. Ordu mıntıkası olan Makedonya'ya nakledildim. Ordu merkezi Manastır idi. Ordu karargâhı orada bulunuyordu. Selânik'te başkaca "3. Ordu Müşiriyeti" unvanında bir kumanda makamı vardı. 3. Ordu Kumandanı Selânik'te otururdu.

Orada da "Maiyeti Müşirî Erkânıharbiyesi" diye bir erkânıharbiye vardı. Ben 1908 senesinde kolağası rütbesinde ve bu erkânıharbiyede memur idim. Hürriyetin teminine çalışan gizli cemiyet ile pek yakından münasebetim vardı. Yanyalı Esat Paşa 3. Ordu Kumandanı idi.

Süleyman Paşazade Ali Rıza Paşa erkânıharbiye reisimiz idi. Binbaşı rütbesinde bulunan merhum Cemal Paşa ve binbaşı rütbesinde olan Fethi Bey (bugün Paris Sefiri) ve ben maiyeti müşirî erkânıharbiyesini teşkil ediyorduk.

Her üçümüz cemiyetin üyesi bulunuyorduk. Mesaimiz cemiyetin muvaffakiyetini temine yönelik idi.

O tarihlerde, 3. Ordu mıntıkasına dahil Serez'deki fırkanın ve Serez mıntıkasının kumandanı, müşir rütbesinde bir zat idi. Bu zat, Sultan Hamit'in fev-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu sözcüklerin altı çizilidir. (Y.N.)

kalade emniyet ve itimadına mazhar bulunuyordu. Rütbesinin müşir olmasına, Esat Paşa'dan alt rütbede bulunmasına rağmen, İstanbul ile Makedonya arasında emniyetli bir mıntıka tesisi maksadıyla Serez'den uzaklaştırılmazdı. İşte bu mühim kumandan, Müşir İbrahim Paşa idi. Oğlu[1] Nurettin Bey (Nurettin Paşa) de babasının yanında bulunurdu. Meşrutiyet ilanından evvelki günlerde, Müşir İbrahim Paşa'nın mıntıkasında, bir binbaşı, istibdat idaresi aleyhinde beyanatta bulunmuş... Bir casus bunu jurnal etmiş... Mahallinde keyfiyetin araştırılması için o zaman Selânik'te Merkez Kumandanı bulunan Kaymakam Nâzım Bey İstanbul'dan memur edildi.

Cemiyet, Nâzım Bey'i, bu vazifeyi yapmaktan men etmek üzere vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a alındı. Vakanın araştırılmasına, İstanbul'dan değil, ancak orduca tayin olunacak memurun gidebileceği fikri telkin olundu. Ben memur oldum. Bittabi vazifem, istibdat aleyhinde bulunmuş olan binbaşıyı kurtarmak idi.

Evvela Serez'e gittim. Müşir İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Görüşme esnasında anladım ki, Paşa'nın büyük bir endişesi vardır. İbrahim Paşa, kendi mıntıkası dahilinde Sultan Hamit ve istibdat idaresi aleyhinde hiçbir fert bulunmadığını ve bulunamayacağını Sultan'a temin etmişti. Buna rağmen, söz konusu binbaşı hakkındaki jurnal, Sultan Hamit'in Müşir İbrahim Paşa'ya olan itimadını ortadan kaldıracak mahiyette idi. Bu jurnal muhteviyatının tahakkuku, İbrahim Paşa'nın aleyhinde idi. Bunu istemiyordu. Ben, derhal Paşa'nın endişesini anladım ve dedim ki: "Paşa Hazretleri, mıntıkanızda Zatı Şahane aleyhinde his besleyen bir ferdin bulunabileceği beklenmez. Verilmiş olan jurnal muhteviyatının mahallinde araştırılması, tarafınızdan tesis olunmuş disiplin ve telkin edilmiş olan sadakat hislerini kolaylıkla ortaya çıkaracaktır. Arzu buyurursanız, yapacağım tahkikat raporunun bir suretini zatı devletinize de göndereyim."

İbrahim Paşa, bu beyanatımdan çok ferahladı. Benden memnun oldu ve oğlu Nurettin Bey'i çağırtıp benim ağırlanmamı ve vaka mahalline seyahatim için kolaylık gösterilmesini emretti.

Tahkikatımın neticesi, binbaşıyı kurtardı. Jurnal vereni müfteri cezasına çarptırdı. Müşir İbrahim Paşa da, Sultan'a kendi mıntıkasında aleyhtar bir ferdin bulunamayacağını ispat ederek, Padişah'ın hakkındaki emniyet ve itimadını teyit eyledi.

Müşir İbrahim Paşa'nın bu suretle hakkındaki itimadı teyit etmesi, çok geçmeden, kendisinin bütün Makedonya'yı istibdat aleyhtarlarından temizlemeye memur edilmesini hazırladı.

1 "Oğlu" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Mahdumu" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "Mahmut" şeklinde. (Y.N.)

Bu noktayı biraz izah edeyim. Cemiyet, bütün Makedonya'da teşkilat ve faaliyetini artırdı. Artık hemen aleni ve pervasız hareketlere başlandı.

Selânik'te, ordu müşiriyetinde bulunan Esat Paşa'ya itimat kalmadı. Erkânıharbiye Reisimiz olan Ali Rıza Paşa hakkında şüpheye düşüldü. Bunlar birer birer Sultan Hamit tarafından sorgulanmak için İstanbul'a çağrıldı. Ordu müşirliğine, her bakımdan emniyet ve itimada layık olan Müşir İbrahim Paşa tayin olundu ve gönderildi.

İbrahim Paşa'nın Selânik'e gelmekte olduğu haberi üzerine, Cemal Bey (merhum Cemal Paşa) her ihtimale karşı bir vesile ile merkezden uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey, zaten daha evvel Jandarma Mektebi Kumandanlığı'na geçmişti. Merkezde ordu kumandanı, erkânıharbiye reisi namlarına yalnız ben bulunuyordum. Yeni gelen kumandana 3. Ordu Kumandanlığını ben devir teslim edecektim. Hakikaten öyle oldu.

İbrahim Paşa, refakatinde oğlu Nurettin Bey olduğu halde, trenle geç vakit Selânik'e vardı. Doğru kumandanlık dairesine geldi. Orada kendisine vaziyeti takdim ettim. Gece olmasına rağmen, ordu erkânıharbiyesinde vazifeli bütün reisleri birer birer görmek istedi. Herkes gelip kendini takdim ediyordu. Müşir Paşa, her yeni tanıdığı zata, kendisinin ne kadar sert olduğunu, insanı mahvetmek kudretinde bulunduğunu anlatmaya çalışır birtakım tavırlar takınarak, hiç de münasebeti olmayan sözler söyleyerek, ara sıra çizmeli ayaklarını yere vurarak, ilk andan itibaren yıldırma politikası tatbikine başladı.

Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden, bir süvari, bir binek atı getirdi ve Müşir Paşa'nın beni istediğini söyledi. Daireye geldiğim zaman anladım ki, yeni kumandan benim vazifeye devam edebileceğimi emretmiş...

Şimdi efendiler, gelelim ihtilal ve inkılap safhasına...

İbrahim Paşa'nın, yıldırma politikası, ihtilal komitesinin tehditkâr vaziyetiyle karşılandı. Paşa hiddet ve şiddetini bir tarafa bırakmak mecburiyetini hissetti. Bazı arkadaşlar, bu arada en çok Cemal Bey (Cemal Paşa) vasıtasıyla ihtilal cemiyetinin kuvvetinden ve teşebbüsündeki ciddiyetten İbrahim Paşa'nın oğlu haberdar edildi. Babasının cemiyet aleyhine harekette bulunmaması ihtar ve Paşa'dan teminat talep olundu. Mesela, "Kumandan Paşa cemiyet aleyhinde hareket etmeyeceğini işaret etmek üzere, cuma namazını filan camide kılacak ve ikinci safta yer alacaktır" gibi birtakım taleplerde bulunuldu. İşte Nurettin Bey bu gibi tebligatı pederine duyurmak için vasıta olarak kullanılıyordu. Fakat mühim meselelerde daha çok vazifelendirilen ve faal bulundurulan babasının yaveri Nurettin Bey değil, cemiyetin üyesi ve mutemedi ve kumandanlık makamı yaveri Yüzbaşı Kâzım Nami Bey'di (bugün yazar ve muallimdir).

Ibrahim Paşa, cemiyetin ihtarlarına itaate mecbur edildi. Fakat cemiyetin teşkilatından, teşebbüslerinden, kararlarından ve icraatından hiçbir vakit haberdar edilmemiştir.

Hürriyet ve Meşrutiyet ilanından da, ne İbrahim Paşa'nın ve ne de oğlu Nurettin Bey'in, daha evvel, hiçbir suretle ve asla haberleri dahi olmamıştır. Meşrutiyet ilanı meselesinin tamamen içinde bulunduğum ve bütün teferruat ve safhalarıyla şahsen ve yakından münasebetli olduğum için, bu hususstaki hatıralarım aynen hafızamdadır.

Hürriyet ve Meşrutiyet ilanı gösterilerinde acele ettiği zannolunan Üsküp'teki tertibatı, Selânik'te ve diğer yerlerde alınacak tertibat ile uygun bir tarza koymak için Üsküp'e gitmiştim. Oradan dönüşümde ve artık her yerde fiili gösteriler başladıktan sonra, Müşir İbrahim Paşa beni davet etti ve şu beyanatta bulundu: "Beni, ordu kumandanlığında bırakacak mısınız, bırakmayacak mısınız? Bırakılmayacak isem, şahsım tecavüz ve hakarete uğratılmadan hemen İstanbul'a hareket edeyim." Hatta Paşa, bürosu[1] üstünde duran yazı hokkasını eline alarak, aynen hatırımda kalan şu kelimeleri de ilave etti: "Burada benim, yalnız bir hokkam var; onu alır giderim."

İcap edenlerle görüştükten sonra cevap verebileceğimi söyledim. Cemiyet namına salahiyetli olan diğer arkadaşlarla, İbrahim Paşa'nın kumandanlığı meselesini müzakere ettik. Bir zaman için kalmasında sakınca görmedik. Kumandanlıkta kalacağı hakkındaki cemiyet kararını ben kendisine tebliğ ettim.

Fakat, bir iki gün sonra, dağa çıkmış olan subaylardan bir mülazım efendi, İbrahim Paşa'ya bulunduğu yerden hakaretle dolu bir telgraf çekmiş... İbrahim Paşa, derhal beni çağırttı ve telgrafı uzatarak dedi ki: "Beni kumandan olarak burada muhafaza edeceğinizi bildirmiştiniz. Bu hakaret nedir?"

Kumandan Paşa'ya, cemiyetçe hakkında aldığımız kararı bütün teşkilata iletecek kadar zaman geçmediğini, bilhassa dağ başında bulunan subaylarımızın herhangi bir telgraf merkezinden bu gibi telgrafları çektirmelerine mâni olmanın bugünlerde müşkül olacağını takdir etmesini söyleyerek, kendisini teselliye çalıştım.

Fakat, aradan çok geçmeden, o zaman Yunanistan Sınırı Kumandanı bulunan Muhlis Paşa, cemiyetin Manastır'daki merkez heyeti tarafından Manastır'a davet olunmuş... Muhlis Paşa, Ordu Kumandanı İbrahim Paşa'dan izin almaksızın Manastır'a gitmiş... Bundan üzüntü duyan İbrahim Paşa Muhlis Paşa'ya azarlayıcı bildirimde bulunmuş...

Bunun üzerine, Muhlis Paşa'yı davet eden merkez heyeti İbrahim Paşa'ya uzun bir telgraf çekmiş... Bu defa da, Müşir Paşa beni davet ederek telgrafı gösterdi ve: "Ya bu ne?" dedi.

1 Büro: Yazı masası. (Y.N.)

Telgrafı baştan nihayete kadar okudum. Bu telgrafta Konyar aşiretine mensup Müşir İbrahim Paşa'nın bütün hayatı, mazisi, mahiyeti anlatıldıktan sonra, ağır ve hakaretle karışık kelimelerle istibdat devrinin, Sultan Hamit köleliğinin ender bir örneği olan İbrahim Paşa'nın hürriyet için çalışan bir muhitte, hürriyet için çalışanlara kumanda etmek cesaretinde bulunması garip karşılanıyor ve derhal kumandanlık makamını terk etmesi ihtar ve talep olunuyordu.

Efendiler, bundan sonra hakikaten İbrahim Paşa Selânik'te duramadı. Dediği gibi, hokkasını alıp gitti.

Bu malumattan sonra, Nurettin Paşa'nın 3. Ordu Kumandanı bulunan pederi Müşir İbrahim Paşa ile Meşrutiyet inkılabının hasıl olmasına ve ihtilalin itidal ve selametle cereyanına ne yolda hizmet etmiş ve yol göstermiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır zannederim. Denildiği gibi, "ihtilalin itidalle cereyanına" dahi tesirli olamamışlardır. En büyük itidalsizlik bizzat kendilerine yapılmış olan muamelelerle sabittir.

Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın Meşrutiyet'in elde edilişinden sonra gördüğü hizmetler

Yaşamöyküsü kitapçığının dördüncü sayfasında, Nurettin Paşa'nın Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na iltihak ile vatani vazifesini yaptığından bahsolunmaktadır. 31 Mart Vakası münasebetiyle Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetlerin kumandanı, merhum Hüsnü Paşa idi. Ben, bu kuvvetlerin erkânıharbiye reisi idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu unvanını veren, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a kadar harekâtını tertip ve idare eden bendim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere iltihak ederek vazife aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, birçokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Ayastefanos'a[1] veya Makrıköyü'ne[2] gelmiş olabilir...

Nurettin Paşa "Yemen vilayetinin kurtarılması ve asilerin hadlerinin bildirilmesi için vuku bulan muharebelerde birtakım fırka birliklerine veya müfrezelere kumanda etmiş..."

Her fırka kumandanı, her muharebede aynı vaziyette bulunur. Sonra "Sana'nın kurtarılmasının ardından toplanan askeri kuvvetlere kumanda etmiş..."

Efendiler, asker olanlar çok iyi bilirler ki, bir yerde muhtelif askeri kıtalar toplandığı zaman, orada bir merkez kumandanlığı veya mevki kumandanlığı, bir ordugâh kumandanlığı tesis olunur... Nurettin Paşa'nın Sana'daki kumandanlığı bundan başka bir şey miydi?!

Nurettin Paşa "İmam Yahya ile anlaşma yapılması hususunda Ahmet İzzet Paşa'ya yardımcı olmuş..."

1 Yeşilköy. (Y.N.)
2 Bakırköy. (Y.N.)

Ahmet İzzet Paşa'ya sormadım; fakat İzzet Paşa ile beraber bulunup, mesaide yakından iştiraki olan salahiyet sahibi zevatın beyanına göre, İmam Yahya ile anlaşma müzakerelerinde, Nurettin Paşa herhangi bir suretle alakadar kılınmamıştır.

Nurettin Paşa "Balkan muharebelerine iştirak arzusunu göstererek Yemen'i kuzeyinden güneyine kadar kat edip Aden-Mısır-Suriye-Konya-İstanbul yoluyla Çatalca civarında bulunan Başkumandanlık Karargâhı'na iltihak ve boşta fırka bulunmamasından dolayı kendi rızasıyla gönüllü olarak 9. Alay'ın kumandasını" üstlenmiş...

Nurettin Paşa'nın Yemen'den İstanbul'a gelmek için takip ettiği istikamet, Yemen'den İstanbul'a gelen bütün efrat ve siviller, velhasıl herkes tarafından takip olunan istikametti. Yol o idi. Nitekim o tarihte biz de Afrika'da bulunuyorduk. İstanbul'a gelmek için Afrika çöllerini batıdan doğuya, Mısır'a kadar deve ile kat ettikten sonra İskenderiye ile Triyeste arasında bütün Bahrisefid'i[1] ve Adriyatik denizini güneyden kuzeye ve Triyeste'den Bükreş'e kadar Avrupa'yı ve ondan sonra Karadeniz'i kat ederek aynı karargâha ulaşmıştık. Yol bu idi.

Nurettin Paşa, bu noktada asıl söylenmesi lazım gelen meseleden bahsetmiyor. Nurettin Paşa, miralaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen kıtalarına memur olmak üzere kaymakamlığa terfi etmiştir. Bu terfiin icabı olarak kaymakamlıkta Yemen'de iki sene kalmak lazım gelirken, vaktinden evvel İstanbul'a gelerek kurtulmak yolunu bulmuştur.

Yaşamöyküsü kitapçığının altıncı ve yedinci sayfalarında Nurettin Paşa'nın Irak Kumandanlığı'ndan bahsolunuyor ve mahalli vasıtaların kullanılmasıyla yeniden ordu teşkil ederek dost ve düşmanın ümit ve beklentileri hilafında mağlubiyetten muzafferiyet çıkarma harikasını tecelli ettirdiği zikrediliyor.

Irak Seferi'nde Nurettin Paşa

Efendiler, Irak Seferi'nde Nurettin Paşa zamanındaki vaziyetin hakikati şundan ibarettir:

İlk Irak kumandanı olan Süleyman Askeri Bey'in mağlubiyet ve intiharından sonra, Irak'a Kafkasya'dan yeni kıtalar gelinceye kadar muharebeler, İngilizlerin arzusuna ve yürüyüş süratlerine tabi olmuştur. Nurettin Paşa, Kutülamare'de İngilizlere mağlup olduktan sonra, gece gündüz ve mukavemet etmeksizin yürüyerek Selmanpak'a kadar perişan bir surette ricat etti.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı takiben Selmanpak'a kadar ilerledi. Orada Kafkasya'dan gönderilmiş olan kıtalar, İngiliz kıtalarını karşıladı. Üç gün muharebeden sonra Nurettin Paşa mağlubiyeti kabul ederek ricat emri verdi. Kıta-

1 Bahrisefid: Akdeniz. (Y.N.)

lar Diyale nehrine kadar kuzeye çekildi. İngilizlerle süvari teması dahi aranmadı. Halbuki aynı zamanda İngilizler de ricat eylemişlerdi. Bu malumatı veren, Urban[1] oldu. Ondan sonra Nurettin Paşa, kendini toplayıp tekrar Selmanpak-Kutülamare istikametinde ilerledi.

Kutülamare kuzeyinde, gece İngiliz kıtalarına temas edildi. Tedbirsizlik, tertipsizlik ve idaresizlik yüzünden, fecirle beraber kıtalarımız düşmanın ateş baskınına maruz bırakıldı. Efrat ve subaylardan, kumandanlardan birçok zayiat verildi. Kıtalarda panik oldu, kendiliğinden ricat başladı. İngilizlerin çekilmesi üzerine sükûnet iade olunabildi.

Irak'ta yeni kıtalar ve yeni vasıtalarla büyük ve kanlı muharebeler bundan sonra başlar ki, Nurettin Paşa'nın bunlarla münasebeti yoktur.

Kitapçığın aynı sayfalarında, "Nurettin Paşa, İngilizlerden ganimet aldığı tayyareler ile de bir tayyare filosu vücuda getirmek gibi büyük bir muvaffakiyet göstermiştir" deniliyor.

Bu iddianın pek cahilane olduğunu söylemek mecburiyetindeyim. Tayyarenin ve tayyare filosunun ne olduğunu bilenler, böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlarlar.

Büyük Taarruz Harbi'nde Nurettin Paşa muharebe meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ediyordu

Kitapçığın sekizinci sayfasında, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Bu resmin altında şu ibare yazılıdır:

"26 Ağustos 1922 taarruz günü Kocatepe gözetleme mevkiinde Karahisar Meydan Muharebesi'ni idare ederken alınan fotoğraflarıdır."

Aynı günde, hep aynı tepede idik. Dürbünle bakanlar çoktu. Bilhassa dürbünle en çok bakanlar, gözetlemeye memur edilen subaylar idi. Hakikaten, Nurettin Paşa'nın da muharebe meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ettiğini ben de fark etmiştim.

Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin cereyanı esnasında, Başkumandan Muharebesi günü, Nurettin Paşa'yı bir aralık Kolordu Kumandanı Kemalettin Paşa'nın (bugün Berlin Sefiri) gözetleme noktasında, vaziyeti dürbünle seyrederken buldum. Kıtalarımız düşmanı yakından sıkıştırmış, nazik ve mühim bir vaziyet hasıl olmuştu. "Dürbünle seyretmeyi bırakınız! Muharebeyi yakından ve bizzat idare etmek için ileri ateş mevzilerine gideceğiz" dedim.

Nurettin Paşa, bu kadar yaklaşmanın münasip olmadığını söyleyerek gitmek istemedi. Canım sıkıldı. "Siz burada kalabilirsiniz" dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya "Siz benimle geliniz!" dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa "Emredersiniz" dedi ve beraber yürüdü. Bu muamele üzerine, dür-

1 Urban: Çöl Arapları, bedeviler. (Y.N.)

bünün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. Dediğim yere gittik. Yunan ordusunun esaretiyle neticelenen o muharebeyi teferruatına kadar bizzat idare ediyor ve icap eden emirleri doğrudan doğruya kolordu kumandanlarına ve diğer kumandanlara bizzat veriyordum.

Emirlerime göre tedbirler ve hareketler icra olunurken Ordu Kumandanı Nurettin Paşa yanımda duruyor ve vaziyeti seyrediyordu. Bir aralık, Kolordu Kumandanı'nı benim yanımdan uzaklaştırarak bazı emirler vermeye kalkışmış... Kolordu Kumandanı, bu emirleri icra olunamaz bulmuş; Ordu Kumandanı ile Kolordu Kumandanı arasında adeta laubalice bir çekişme vaziyeti hasıl olmuş... Kemalettin Sami Paşa, Nurettin Paşa'nın yanından biraz sertçe muamele ile ayrılmış... Bu halin farkına vardım. Kemalettin Sami Paşa'yı yanıma çağırıp, sükûnet ve disiplini muhafaza etmesi lüzumunu söyledim. Ondan sonra, yalnız olarak Nurettin Paşa'yı çağırttım. Genel tarzda bazı sorular sordum ve anlatmak istedim ki, hakikaten kolordu kumandanına verdiği emrin icrası mümkün değildir. Kumandanlar, emir vermiş olmak için emir vermezler. Lüzumlu ve icra kabiliyeti olan hususları emrederler ve emir verirken, kendini, o emri yerine getirecek olanın yerine koymak ve emrin nasıl yerine getirileceği ve tatbik olunacağını düşünmek ve bilmek lazımdır.

Yaşamöyküsü kitapçığının dokuzuncu sayfasında, Irak'tan sonra "Kafkas Cephesine gitmiş olan Nurettin Paşa'nın, 3. Ordu Mıntıkaları Kumandanlığında ve Ordu Kumandanlığı Vekâletinde bir müddet bulunduğu" yazılıdır. Bu vazifelerin mahiyetini ve bu müddetin kaç gün olduğunu sormak lazımdır.

Nurettin Paşa, Kafkas Cephesinden İstanbul'a dönüşünde "'Aydın, Muğla ve Antalya Havalisi Kumandanlığı' unvanıyla İzmir'e gitmiş ve bulduğu birkaç perişan müstahfaz kıtasını[1] süratle düzene sokup yeni fırkalar teşkil ederek 21. Kolordu'yu meydana getirmiş..."

Efendiler, kolordu teşkili, son zamanda, Harbi Umumi'nin fantezileri sırasına geçmişti. Bilhassa, karşısında düşman bulunmayan sabit mıntıkalarda, ahzi asker şubeleri[2] ve riyasetleri tesis etmek kadar kolaylıkla kolordu kumandanlıkları ve salahiyetleri meydana getirilirdi. Hakikaten, bütün muharebe cepheleri "imdat" diye feryat ederken, 21. Kolordu önem verilecek bir mevcudiyet olsaydı, Aydın mıntıkasında terk olunmazdı.

Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve Anadolu'da gördüğü mühim işler nelerdi

Kitapçığın 16. sayfasında Nurettin Paşa'nın "Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının teşebbüsleriyle başlayan milli hareket reisleriyle dahi münasebet tesis ederek..." İstanbul'da birtakım mü-

1 Müstahfaz kıtası: Kırk yaşını geçmiş erlerden oluşan kıta. (Y.N.)
2 Askerlik şubeleri. (Y.N.)

him işler yaptığından ve nihayet "İngilizlerce takibe başlanmış olduğundan" ve "Mustafa Kemal Paşa tarafından aldığı davetnamelerde artık İstanbul'dan ziyade Anadolu'da hizmet mümkün olduğu bildirilmesine..." vesaireye dayanarak Anadolu'ya geçmiş...

Efendiler, Nurettin Paşa'nın İstanbul'da İngilizlerle ve Damat Ferit Paşa Kabinesi'yle anlaştığını ve Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun hükümetinden habersiz olarak, bizi, İstanbul ile uzlaştırmaya çalıştığını ve bu münasebetle arada cereyan eden telgraf haberleşmelerini ve zaruri olarak Ankara'ya geldikten sonraki muamelelerini yeri geldiğinde beyan etmiştim. Bunları tekrar etmeyeceğim.

18. sayfada, "Yukarıdaki vatani hizmetleri muvaffakiyetle yapmış olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında bazı resmi meselelerden dolayı anlaşmazlık çıkması üzerine, kendisi hemen Ankara'ya gelerek, işbu yanlış anlamalar iyi bir şekilde hallolunmuş ve giderilmiştir" ibaresine tesadüf edilmektedir.

Nurettin Paşa'nın, hükümetçe, Merkez Ordusu Kumandanlığından nasıl azledildiğini ve divanıharbe verilmek üzere Ankara'ya çağrıldığını ve Meclis'çe aleyhinde olan galeyan kendisinin idamını talep derecesinde ileri gitmiş iken, Başkumandan sıfatıyla şahsen Meclis kürsüsünden Nurettin Paşa'yı müdafaa ederek nasıl kurtardığımı da izah etmiştim. Burada yeri gelmişken yalnız bir noktaya nazarı dikkati çekmek isterim. Bu okuduğumuz ibareye nazaran, bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır, bir de Nurettin Paşa... Bunlar karşı karşıya gelmişler... Yanlış anlamalar giderilmiş... Malum olduğuna göre, Meclis'le karşı karşıya gelebilen, yalnız hükümettir. Meclis'in muhatabı hükümettir. Bir ordu kumandanı, bir vali, herhangi bir makam sahibi Meclis'in muhatabı olamaz.

Kitapçığın 18. sayfasının son satırları, Nurettin Paşa'nın, "vatanı tehlikeden kurtaran büyük zaferin, Hakk'ın yardımıyla başaranı ve etkeni olmuş ve milli tarihe bu defa dahi gayet mühim ve emsali görülmemiş bir şeref ve iftihar sayfası ilavesini temin eylemiş..." olduğunu izaha hasredilmiştir.

Nurettin Paşa, zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biridir

Efendiler, bu kadar cesurca bir iddiaya karşı hayret edip şaşırmamak mümkün değildir. Hakikaten, Nurettin Paşa, Umumi Taarruz'da 1. Ordu Kumandanlığında bulundu. Diğer bütün kumandanlarla beraber kendisine emrettiğimiz vazifeleri yapmaya çalıştı. Bu hal, bütün Türk ordusunu ve ordumuzun büyük, küçük bütün kumandanlarını, subaylarını ve her neferini kapsaması tabii bulunan muvaffakiyet ve şerefi, Nurettin Paşa'nın şahsına hasretmek kadar manasız, esassız, ayıp bir şey olamaz! Nurettin Paşa'yı, zaferin etkeni gibi göstermek, olsa olsa,

kendisiyle alay etmek maksadına yönelik olabilir. Yoksa Nurettin Paşa, büyük zaferin şerefine **en az iştirake hakkı olanlardan biridir.**

Efendiler, Büyük Taarruz'da, Nurettin Paşa'yı, yalnız taarruzun ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü düşmanın mağlup olduğunu ve ricat edeceğini anladık. Mağlubiyetini hezimete çevirmek ve ricat hattını keserek düşman ordusunu esir etmek için, artık Kocatepe'de değil, daha genel vaziyeti değerlendirecek ve ona göre genel tedbirler alacak yerde bulunmamız lazımdı. O gün dahi, Cephe Kumandanı İsmet Paşa'nın münasip görüp benim imzamla yazdığı teşvikkâr kısa bir telefonla Nurettin Paşa'nın manevi kuvvetini muhafaza için tedbir almak lüzumlu görülmüştü.

Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip ve sevk ve idareye zaruret gördüm

Ondan sonra, Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip ve sevk ve idareye bizzat müdahaleye zaruret gördüm. Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa'nın yaptığı hataları tazmin etmek güç olurdu. Dumlupınar'da, Erkânıharbiyesi Reisi Emin Paşa'nın hazırladığı ileri hareket emrinin muhteviyatını anlayamayan, ve fakat, anlamamış değil, daha iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi tavır alan Nurettin Paşa'nın tereddüdü üzerine, tereddütle geçirilecek zaman olmadığını ihtar ederek, icap eden görüşü bizzat dikte ettiğim zaman, Nurettin Paşa bana demişti ki: "Paşam, siz bizi yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!" Buna, hazır bulunan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri şu yolda ve ciddi bir lisanla cevap verdi: "Paşa, Paşa" dedi. "Bu ordu, bizim bütün memleketin gözbebeğidir. Onun sevk ve idaresini tesadüfe bırakamayız!"

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken, yolda Nurettin Paşa'nın tedbirlerindeki noksanı hissedip, Nurettin Paşa fırkalarına bizzat emir vererek, tedbir aldırmasaydım, *Trikopis*'in esareti mümkün olmayabilirdi. Uşak'ta nahoş bir manzaraya şahit olabilirdik. İzmir'e girdikten ve hükümet dairesine dahil olduktan sonra, güneyden gelen top ve tüfek seslerini bizzat işitip, Nurettin Paşa'nın tedbirsizliğini ve gafletini anlayıp derhal bizzat emir vererek tedbir aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında ahaliye karışmış kıtalarımızın, biz de dahil olduğumuz halde, paniğe uğrayarak darmadağın olması hiç uzak bir ihtimal değildi.

Siyaset ve uyanıklık iddiasında bulunan Nurettin Paşa'nın İzmir'de resmi yabancı memurlarla zabta geçmiş konuşmasını bizzat düzeltmeseydim, İzmir'e girmekten hasıl olan genel sevincin kırılmasına sebep olacak vaziyetlerden kaçınmak belki de mümkün olmayacaktı.

Efendiler, bu söylediklerim, bütün ordu mensuplarınca malum hakikatlerdir. Bu hakikatlerden, yalnız bir kişinin farkında olmadığı anlaşılıyor. O da

Nurettin Paşa'dır. "Kuşatıcı, galip, fatih, gazi" unvanlarıyla kendini yâd ettirmek gibi çocukça bir sevdaya düşen Nurettin Paşa'nın, "Kutülamare Kuşatıcısı Nurettin Paşa" diye bir kartvizitini görmüştüm. Bu kartı, Nurettin Paşa Taşköprü'de otururken, Kastamonu Vali ve Havalisi Kumandanı bulunan Muhittin Paşa'ya (bugün Kahire Sefiri) göndermiş ve kartın boş yerlerine yazdığı yazılarda karttaki unvanı işaret ederek, "bunu da benden kimse alamaz ya!" diye bir ibare de vardı. Muhittin Paşa, bu kartı ve karttaki yazıyı, akıl ve kavrayışla bağdaşır görememiş, dikkate değer bulmuş olduğundan, aynen bana göndermişti. Evet, onu ondan kimse alamaz. Fakat, onu ona veren de yoktur. Her muvaffakiyetli muharebeye iştirak eden zatın, hakkı olmadığı halde kendisini yegâne etken, galip ilan etmesi, örnek alınacak bir ahlaki düstur teşkil etmez. Memleket evladına böyle asılsız tarz ve tavırlar takınmak âdetini veremeyiz. Gelecek nesillere, böyle havadan galip, fatih olunabileceği gibi sakat bir fikri miras bırakamayız!

Millet ve tarih, unvan vermekte o kadar cömert değildir

Yaşamöyküsü kitapçığının kabındaki "gazi" unvanının kullanılmasına gelince, bu unvanı, Nurettin Paşa'ya "A. S." harfleri verebilir. Fakat, hakikat ve kanun bununla yalnız ve sadece alay eder. Gerçi, muharebeye "ya şehit veya gazi olmak için" gidilir. Genel olarak er meydanında ölenlerin hepsine şehit derlerse de, sağ kalanların hepsine gazi unvanı verilmez. Bu unvanı ancak kanun verir. Medeni bir milletin yüce menfaatlar icabı icrasına mecbur olduğu harpler, Arap aşiretlerinin gazvesi[1] değildir. Öyle dahi olsa, gazveden sağ salim çıkanlara belki yalnız anaları babaları takdir için, "Benim gazi oğlum" diyerek iftihar eder. Fakat millet, tarih, unvan vermekte o kadar cömert değildir.

Yaşamöyküsü kitapçığının, son sayfasından da bir cümle alarak bu hikâyeye son verelim:

Nurettin Paşa "Irak Cephesinde iken mahalli ahali tarafından kendisine verilmiş bulunan, Hazreti Peygamber'in Kerbelâ'da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretleri'nin mübarek kılıcını taşımakla müşerreftir."

Efendiler, bu ne laftır?!

Kerbelâ, Peygamber'in torunu, imam, mübarek kılıç, müşerref; bu gibi avamın beğeneceği laflarla milleti aldatma yolunu tutanlar, artık insaf etsinler!.. Millet de dikkat ve basiretini artırsın!..

Efendiler, resen harekette muvaffakiyet görmeyen bazı kimseler de, türlü riyakârlıklarla içimize girmek yolunu bulabilmişlerdir. Bunların mahiyetleri İkinci Meclis toplanıp vazifeye başladıktan sonra görülecektir.

***

1 Gazve: Gaza, din düşmanı üzerine sefer. (Y.N.)

Lozan Barış Antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim devresi, yeni Türkiye devletinin tarihinde mesut bir intikal devresine tesadüf etti. Hakikaten, dört senelik bağımsızlık mücahedemiz, milletimizin şanına layık bir barış ile neticelenmiş bulunuyordu.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imza edilen antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Meclis'te tasdik olundu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye yapılan dört barış teklifi arasında bir mukayese

Efendiler, Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye, düşman devletler tarafından dört defa barış şartları teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevr projesidir. Bu proje hiçbir müzakerenin ürünü olmayıp, İtilaf devletleri tarafından, Yunan Başvekili Mösyö *Venizelos*'un da iştirakiyle tanzim ve Vahdettin'in hükümeti tarafından 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Bu proje, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bir münakaşa zemini bile sayılmamıştır.

İkinci barış teklifleri, Birinci İnönü Muharebesi'ni müteakip toplanan Londra Konferansı'nın sonunda 12 Mart 1921 tarihinde vaki olmuştur. Bu teklifler, Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikleri ihtiva etse de, konuşulmayan meselelerde Sevr projesindeki maddelerin tamamen eski halinde bırakıldığını kabul etmek lazımdır.

Bu teklifler, bizce münakaşaya sebep olmadan İkinci İnönü Muharebesi'nin başlamasıyla neticesiz kalmıştır.

Üçüncü barış teklifleri, 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Zaferi'nden ve Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'ndan sonra ve yakın bir taarruzumuzun beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilaf devletleri hariciye nazırları tarafından yapılmıştır. Bu tekliflerde, işe Sevr esasından başlamak esası terk edilmiş ise de, esasları itibariyle milli emellerimizi tatminden uzak idi. Dördüncü teklif, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenen müzakerelerdir.

İtilaf devletlerince Türkiye'ye tatbiki tasavvur edilen esaslarla, milli hareket sayesinde ulaşılan neticeyi bariz bir surette değerlendirmek için, bu dört tür teklif arasında en mühim hususlarla sınırlı olmak üzere kısa bir mukayese yapmayı faydalı sayarım.

1. Sınırlar

a) Trakya sınırı:

Sevr'de: Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima-Kalikratya hattı.

Mart 1921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise[1] ve Edirne Yunan'a kalmak üzere bir hat.

Lozan'da: Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

b) İzmir mıntıkası:

Sevr projesinde: Bu mıntıkanın sınırları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok yakın mahallerden geçmektedir.

Bu mıntıka Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecek. Türk hâkimiyetinin devamına alamet olarak İzmir şehrinin harici istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Mahalli bir meclis toplanacak ve beş sene sonra bu meclis bu mıntıkanın daimi surette Yunanistan'a ilhakına karar verebilecek idi.

Mart 1921 teklifinde: İzmir mıntıkası Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir mıntıkasının geri kalan kısımlarında muhtelif unsurların adedi nispetine göre meydana gelecek bir jandarma kıtası bulunacak ve buna İtilaf devletleri subayları kumanda edecek.

İdare işlerinde dahi aynı adet nispeti nazarı itibara alınacak ve mıntıkanın Cemiyeti Akvam'ca[2] tayin edilecek Hıristiyan bir valisi olacak ve bunun yanında seçilmiş bir meclis ve bir müşavir heyeti bulunacak. Vilayetçe Türkiye'ye gelire göre artan bir vergi verilecek ve bu anlaşma beş sene devam edip iki taraftan birinin talebi üzerine Cemiyeti Akvam'ca değiştirilebilecek.

Mart 1922 teklifinde: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir de bize iade olunacak tarzında[3] aldatıcı bir vaat. İzmir Rumlarının idareye adilane bir surette iştirak ettirilmesi için ve aynı hak Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine verilmek şartıyla bir usul tayini hususunda İtilaf devletleri Türkiye ve Yunanistan'la anlaşacaklardır.

Lozan'da: Tabiatıyla bu gibi meseleler söz konusu dahi olmamıştır.

c) Suriye sınırı:

Sevr'de: Sahilde, yaklaşık Karataş burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gazi Ayıntap, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye arazisinde bırakan bir sınır.

Mart 1921'de: Yaklaşık şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da: 20 Teşrinievvel [Ekim] 1921 tarihli Ankara Anlaşması sınırı aynen bırakılmıştır.

1 Kırklareli. (Y.N.)
2 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "tarzında" sözcüğü, 1927 lüks basımında "tarzda" şeklinde. (Y.N.)

d) Irak sınırı:

Sevr'de: İmadiye bizde kalmak şartıyla, Musul vilayetinin kuzey sınırı.

Mart 1921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Bahis yok.

Lozan'da: Halli ertelenmiştir.

e) Kafkas sınırı:

Sevr'de: Türk-Ermeni sınırının tayini Amerika Reisicumhuru *Vilson*'a[1] havale edilmiştir. Ve o, sınır olarak Karadeniz sahilinde Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün güneyinden geçen ve birçok noktalarda Harbi Umumi'deki Türk-Rus cephesini takip eden bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde: Cemiyeti Akvam bir Ermeni yurdu tesisi için Doğu Vilayetlerinden Ermenistan'a devrolunacak arazinin tespiti için bir komisyon tayin edecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1922 teklifinde: Bir Ermeni yurdu teşkili için Cemiyeti Akvam'ın yardımına müracaat olunacağından bahsedilmektedir.

Lozan'da: Bu mesele bertaraf edilmiştir.

f) Boğazlar mıntıkası:

Sevr'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün kısımları.

Anadolu'nun Adalar Denizi[2] üzerinde yaklaşık İzmir mıntıkasının başladığı yerden başlayarak Manyas gölünün güneyine ve Bursa'nın ve İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca gölünün batı ucundan Ahabadr[3] deresinin ağzına giden hatla sınırlanmış bir mıntıka. Bu mıntıkalarda asker bulundurmak ve askeri harekâtta bulunmak hakkı sırf İtilaf devletlerine aittir. Yine adı geçen mıntıkalardaki[4] Türk jandarması İtilaf devletleri kumandasına tabi olacaktır.

İtilaf devletleri, bu mıntıka dahilinde askeri maksatlar için kullanılabilecek yol ve şimendifer inşasını yasaklayabileceği gibi, şimdi mevcut olanlar arasında bu yolda kullanılabilecek olanları tahrip ettirebilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Çanakkale güneyinde Tenedos adasının (Bozcaada) karşısından Karabiga'ya giden hattın kuzeyiyle Boğaziçi'nin iki tarafında 20 ila 25 kilometrelik bir mıntıka.

Çanakkale Boğazı'na hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

İtilaf devletleri, yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak, bu suretle İstanbul ve İzmit yarıma-

1 Wilson. (Y.N.)

2 Ege Denizi. (Y.N.)

3 İstanbul'un Şile ilçesine bağlı Ağva köyü içindedir. (Y.N.)

4 "Mıntıkalardaki" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "menatıktaki" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "menatıkta" şeklindedir. (Y.N.)

dasını tahliye edecek ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye veya Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine müsaade edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Çanakkale'nin güneyinde Erdek yarımadası müstesna olmak üzere Çanakkale sancağı. Boğaziçi'nin güneyinde o zaman tarafsız sayılan mıntıka, yani yaklaşık İzmit yarımadası askerden arındırılmış mıntıka olacaktır.

Bizde İtilaf işgal kuvveti kalmayacaktır.

Lozan'da: Gelibolu yarımadasıyla Kumbağı, Bakla Burnu hattının güneydoğusu, Çanakkale mıntıkasında sahilden yirmi kilometrelik bir mıntıka ve Boğaziçi'nin iki tarafında sahilden on beş kilometrelik birer mıntıka ve Marmara'da da Emîrali[1] adasından başka adalar ve İmroz ve Tenedos adaları, askerden arındırılmış bir hale konacaktır.

Hiçbir tarafta İtilaf devletleri işgal kuvveti kalmayacaktır.

2. Kürdistan

Sevr'de: Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan mıntıka için İtilaf devletleri delegelerinden meydana gelen bir komisyon mahalli özerkliği hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzalanmasından bir sene sonra işbu havalinin Kürt ahalisi Cemiyeti Akvam Meclisi'ne müracaatla Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı istediğini ispat ederse ve Meclis bunu kabul ederse, Türkiye bu havalideki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf devletleri, mevcut vaziyeti göz önüne alarak[2] bu konuda Sevr projesinde değişiklik icrasını nazarı itibara almaya meyillidirler. Şu şartla ki, mahalli özerklikler ve Kürt ve Asuri-Keldani menfaatlarının kâfi derecede himayesi için tarafımızdan kolaylık gösterilsin.

Mart 1922 teklifinde: Bahis yok.

Lozan'da: Bittabi söz konusu ettirilmemiştir.

3. İktisadi Nüfuz Mıntıkaları

Sevr Antlaşması'nı müteakip İtilaf devletlerinin aralarında imza eyledikleri "akor tripartit"te:[3]

a) Fransız nüfuz mıntıkası:

Suriye sınırıyla yaklaşık Adana vilayetinin batı ve kuzey sınırı ve Kayse-

1 İmralı. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1934 basımında burada yer alan "ve" bağlacı 1927 basımlarında yoktur. (Y.N.)

3 Accord tripartite: Üçlü anlaşma. (Y.N.)

ri ile Sıvas'ın kuzeyinden geçen ve Muş hariç işbu kasabaya yaklaştıktan sonra Cezirei İbni Ömer'e[1] giden bir hattın dahilinde kalan mıntıka.

b) İtalyan nüfuz mıntıkası:

İzmit yarımadasından çıktıktan sonra Afyon Karahisarı'na kadar Anadolu şimendifer hattı ve oradan (Kayseri civarında) Erciyaş[2] dağı civarına kadar giden hatla İzmir mıntıkası, Adalar Denizi, Bahri Sefit[3] ve Fransız mıntıkası arasında kalan mıntıka.

Mart 1921'de: Bekir Sami Bey ile Fransız ve İtalyan hariciye nazırları arasında imza olunup hükümetçe reddolunan anlaşmalara göre.

a) Fransız nüfuz mıntıkası:

O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle, Sıvas, Mamuretülâziz[4] ve Diyarbekir vilayetleri.

b) İtalyan nüfuz mıntıkası:

Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının daha sonra tayin olunacak kısımları.

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu değildir.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.

4. İstanbul

Sevr'de: Antlaşma samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bu tehdidin kalkacağı ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin etrafındaki askerden arındırılmış mıntıkadan asker geçişine müsaade edilebileceği zikrolunmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: İstanbul'dan ihracımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin artırılması vaat olunmaktadır.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.

5. Tabiiyet

Sevr'de: Gerek Müttefik devletlerden (Yunanistan dahil), gerek teşekkül eden devletlerden (Ermenistan vesaire) birinin tabiiyetine girmek isteyen Türk tebaasından hiç kimseye Türk hükümetince engel olunmayacak ve bunların yeni tabiiyeti kabul edilecektir.

1 Cizre. (Y.N.)
2 Erciyes. (Y.N.)
3 Akdeniz. (Y.N.)
4 Elazığ. (Y.N.)

Mart 1921 teklifinde: Bundan bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Bundan bahis yok.

Lozan Antlaşması'nda: Bundan bahis yok.

Ancak, müzakereler esnasında İtilaf devletleri bir adamın tabiiyetini tayin hususunda Türkiye'deki yabancı sefaret ve konsoloslukların verecekleri vesikaların kâfi sayılmasını istemişlerdi. Bu teklif, Sevr projesinin yukarıda söz konusu olan 128. maddesinin yeni bir şekli idi. Tabiatıyla tarafımızdan reddedilmiştir.

6. Adli Kapitülasyonlar

Sevr'de: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört üyeden meydana gelen bir komisyon, kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin mütehassıslarıyla birlikte yeni bir usul tanzim edecek ve Osmanlı hükümetiyle istişare ettikten sonra bu usulü tavsiye edebilecek.

Osmanlı hükümeti bu usulü kabul etmeyi şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde: İşbu komisyonda Türkiye'nin dahi temsiline İtilaf devletleri razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: Aynı teklif.

Lozan'da: Kapitüler[1] hiçbir kayıt yoktur!

İstişari mahiyette olmak üzere birkaç yabancı mütehassısını beş sene için hizmetimize almayı kabul ettik.

7. Azınlıkların Himayesi

Sevr'de: 1918 mütarekelerinden sonra imzalanan bütün antlaşmalarda mevcut olan hükümlerden başka, Türkiye'ye bilhassa aşağıdaki taahhütler kabul ettirilmek istenilmiştir:

a) Yerlerini terk etmiş olan bütün Türk olmayanların yerlerine iadesi.

Reisleri Cemiyeti Akvam'ca tayin edilecek olan hakem komisyonları vasıtasıyla bunların haklarının iadesi ve bu arada bu komisyonların talebi takdirinde Türk olmayanların tahrip edilmiş emlakinin tamiri için ücretleri hükümetçe ödenecek işçilerin tedariki, tehcir ve buna benzer işlere karışmış oldukları adı geçen komisyonlar tarafından iddia olunan bütün şahısların sürülmesi vs.

b) Türk hükümeti, azınlıkların parlamentoda nispi temsilini temin eden bir seçim kanunu projesini iki sene zarfında Müttefik devletlere arz edecektir.

c) Patrikhanelere ve bunlara benzer müesseselere ait bütün imtiyazlar takviye edilip artırılmakta ve bunların idare eyledikleri mektep, yetimhane vesa-

1 Capituler (Fr.): Kapitülasyonla, yabancılara verilen ayrıcalıklarla ilgili. (Y.N.)

ire hususunda o ana kadar hükümetin muhafaza etmiş olduğu nispi bir denetleme hakkı dahi ortadan kaldırılmaktadır.

d) İtilaf devletleri, Cemiyeti Akvam Meclisi'yle istişare ederek[1] işbu kararların icrasını temin için alınması lazım gelen tedbirleri tespit edeceklerdir. Türkiye bu hususta daha sonra alınacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Azınlıklardan bahis yoktur. Bu teklif Sevr'de yapılacak değişikliklerden bahsettiği için bundan adı geçen antlaşmanın azınlıklara ait kısmının değiştirilmeyeceği çıkarılabilir.

Mart 1922 teklifinde: Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklar hakkında bir dizi tedbirin teklif edileceği ve bunların iyi şekilde tatbikine nezaret etmek için Cemiyeti Akvam'ca komiserlerin tayin olunacağı zikredilmiştir.

Tedbirler dizisinin ne olacağı açıkça belirtilmemiştir.

Lozan'da: Misakı Milli'mizde kabul etmiş olduğumuz gibi ve yalnız gayrimüslimlere mahsus olmak üzere Harbi Umumi'den sonra imzalanan bütün milletlerarası antlaşmalarda mevcut olan hükümler.

8. Askeri Hükümler

Sevr'de:

a) Türkiye'nin silahlı kuvvetleri şu rakamları aşmayacaktır:

Padişah maiyeti kıtası	700	kişi
Jandarma	35.000	kişi
Jandarmayı takviye için özel kıtalar	15.000	kişi
	50.700	

Bu miktara, erkânıharbiye, askeri mektepler talebesi, depo kıtalarına ve muhtelif hizmetlere mensup efrat ve subaylar dahildir.

Özel kıtaların 15 batarya dağ topu bulunabilecek ve sahra veya ağır topu olmayacaktır.

Memleket, muhtelif mıntıkalara ayrılacak ve her mıntıkada bir jandarma kıtası (légion) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve fenni aleti bulunmayacaktır.

Özel kıtalar kendi mıntıkasının haricinde istihdam edilemeyecektir.

Jandarma subayları arasında 1.500'ü geçmemek üzere yabancı subaylar bulunacaktır. Her mıntıkadaki yabancı subaylar aynı millete mensup olacaktır.

Daha sonra tespit edilecek olan işbu mıntıkaların adedi zikredilmemekle beraber, bunun İtilaf devletlerinin fikrince en az dört olacağı, antlaşmanın bazı hükümlerinden ve bilhassa bir *légion*'un kuvvetinin bütün *légion*'lar kuv-

1 "İstişare ederek" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "bilistişare" sözcüğü, 1934 basımında "badelistişare" (istişare ettikten sonra) şeklindedir. (Y.N.)

vetinin dörtte birini aşmayacağı hakkındaki hükümden çıkarılabilir. Bu suretle İngiltere, Fransa ve İtalyan subaylarının bulunacağı birer mıntıka olacağı gibi, ihtimal Yunanistan ve belki de ilerde Ermenistan'a birer mıntıka verilmesi düşünülmüştür.

Özel kıta efradıyla jandarmalar hep ücretli olup, bunlar en az on iki sene hizmet edecek ve mecburi askerlik hizmeti kalkacaktır.

Her mıntıkadaki *légion*'a alınacak efrat ve subaylar o mıntıka ahalisinden olacak ve muhtelif unsurların *légion*'da temsil edilmesine imkân dairesinde itina olunacaktır.

Deniz kuvvetlerimiz yedi *sloop*[1] ve altı torpidoyu geçmeyecek ve hiçbir tayyare ve güdümlü balonumuz olmayacaktır.

İtilaf devletlerine mensup askeri, deniz ve hava kontrol komisyonlarının memleketimiz dahilinde her türlü denetlemede bulunmaya hakları vardır. Bilhassa askeri komisyon;

Türkiye'nin istihdam edebileceği polis, gümrükçü, orman muhafızı vesaire gibi memurların miktarını tayine,

Fazla kalacak silah ve cephanemizi teslim almaya,

Memleketimizin mıntıkalara taksimine, her mıntıkada bulunacak jandarma ve özel kıta miktarının tayinine, bunların istihdam ve kullanılma tarzını denetlemeye, yabancı subayların miktar ve nispetini tayine ve hükümetle müştereken yeni silahlı kuvvetlerimizin tanzimine vs. memurdur.

Mart 1921 teklifinde:

Jandarma miktarı 45.000

Özel kıtalar 30.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmanın dağıtım tarzı, İtilaf devletlerine mensup zikrolunan kontrol komisyonuyla hükümet arasında anlaşarak vaki olacaktır.

Jandarmada subay ve astsubay nispeti artırılacaktır. Yabancı subay miktarı azaltılacak ve bunların kıtalara dağıtımı kontrol komisyonu ve hükümet arasında anlaşılarak kararlaştırılacaktır. (Bunda ihtimal, her mıntıkada aynı millete mensup yabancı subaylar bulunmayacağı kastedilmiştir.)

Mart 1922 teklifinde:

Ücretle istihdam olunan asker usulünün aynen bırakılması

Jandarmanın 45.000

Özel kıtaların 40.000'e çıkarılması.

Jandarmada yabancı subayların istihdamı Türkiye'ye tavsiye edilmekle beraber, bu husus şart olarak ileri sürülmemektedir.

Lozan'da: Trakya ve Boğazlar'da askerden arındırılmış hale getirilen mıntıkalara ait sınırlamalardan başka hiçbir kayıt yoktur. Hatta Boğaziçi'nin iki

1 Sloop (Fr.): Şalopa, küçük bir gemi gibi kullanılabilen büyük sandal. (Y.N.)

tarafındaki askerden arındırılmış mıntıkada 12.000 asker bulundurabilmek hakkını muhafaza etmişizdir.

Bu mıntıkalar için bile hiçbir kontrol kabul edilmemiştir.

9. Ceza

Sevr projesinde: Türkiye, harp esnasında harp kaidelerine muhalif surette hareket etmiş veya Türkiye dahilinde mezalim icra eylemiş ve tehcir vesaire gibi hususlara karışmış olan şahısları, talepleri üzerine Müttefik devletlere (Yunanistan dahil) ve Türkiye'den arazi almış olan devletlere (Ermenistan vesaire) teslim edecektir. Anılan şahıslar kendilerini talep eden devletin divanıharbi tarafından muhakeme edilecek ve cezalandırılacaklardır.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf devletleri tekliflerinde bundan bahis yoktur.

Ancak Bekir Sami Bey'in İngilizlerle imza etmiş olduğu mübadele mukavelenamesinde, elimizdeki bütün İngilizleri tahliye ederek bir kısım Türkleri suçlu sayıp İngilizler elinde bırakmaya rıza göstermiş olması, Sevr projesinde mevcut olan eski hükümlerin daha hafifletilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1922'de: Bu meseleden bahis yoktur.

Lozan'da: Bahis yoktur.

10. Mali Hükümler

Sevr'de: İtilaf devletleri, Türkiye'ye yardım için İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden meydana gelen bir maliye komisyonu teşkil edecekler ve bu komisyonda istişari mahiyette bir Türk komiseri bulunacaktır.

İşbu komisyonun vazifeleri ve salahiyeti aşağıdaki gibi olacaktır:

a) Türkiye'nin gelirini devam ettirmek ve artırmak için her türlü tedbirleri alabilecektir.

b) Türk Meclisi Mebusanına takdim edilecek olan bütçe, evvela maliye komisyonuna arz ve onun kabul ettiği şekilde Meclis'e sevk olunacaktır. Meclis'in yapacağı değişiklikler ancak komisyonca tasvip edilirse icra olunabilir.

c) Komisyon doğrudan doğruya kendisine tabi olacak ve üyeleri kendi rızasıyla tayin edilecek olan Türk maliye teftiş heyeti vasıtasıyla bütçenin ve mali kanun ve nizamların tatbikatını denetleyecektir.

d) Düyunu Umumiye ve Osmanlı Bankası'yla anlaşarak Türkiye'nin para usulünü düzenleyecek ve ıslah edecektir.

e) Düyunu Umumiye'ye tahsis olunan gelir müstesna olmak üzere, Türkiye'nin bütün geliri işbu maliye komisyonunun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla;

İlk olarak:

Kendisine ve Türkiye'de kalacak olan İtilaf devletleri işgal kuvvetlerine ait masrafları ödedikten sonra, 30 Teşrinievvel [Ekim] 1918 tarihinden beri İtilaf devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif kısımlarındaki masraflarını ödeyecektir.

İkinci olarak:

Türkiye dolayısıyla zarara uğramış olan bütün Müttefik devletler tebaasının zarar ve ziyanını tazmin edecektir.

Türkiye'nin ihtiyaçları bundan sonra göz önüne alınacaktır.

f) Hükümetçe verilecek her bir imtiyaz için maliye komisyonunun olur vermesi şarttır.

g) Komisyonun tasvibiyle, bugün cari olan Düyunu Umumiye tarafından bazı gelirlerin doğrudan doğruya toplanması usulü, mümkün olduğu kadar genişletilecek ve bütün Türkiye'ye yayılacaktır.

Gümrükler, maliye komisyonu tarafından azil ve tayin olunan ve kendisine karşı mesul bulunacak olan bir genel müdürün idaresinde bulunacaktır vs.

Mart 1921 teklifinde: Zikrolunan maliye komisyonu Türk maliye nazırının fahri riyaseti altında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk delege bulunacak ve bunun Türk maliyesine ait meselelerde oyu olacaktır. Müttefiklerin mali menfaatlarıyla alakalı meselelerde ise Türk delegesinin salahiyeti ancak istişari mahiyette olacaktır.

Türk Parlamentosu, Türk maliye nazırıyla maliye komisyonu tarafından müştereken hazırlanacak olan bütçede değişiklik yapmak salahiyetine sahip bulunacaktır. Fakat bu değişiklik bütçenin denkliğini bozacak şekilde ise bütçe tasdik için tekrar maliye komisyonuna gönderilecektir.

Türk hükümeti imtiyazlar vermek hakkını tekrar elde edecektir. Ancak, Türk maliye nazırı bu konudaki kontratların Türk hazinesi menfaatına uygun olup olmadığını maliye komisyonuyla birlikte inceleyecek ve bu konuda müştereken bir karar alınacaktır.

Mart 1922 teklifinde: Maliye komisyonu teşkilinden vazgeçilmektedir. Fakat Müttefik devletlere olan harpten evvelki borçların ve makul bir tazminatın ödenmesi için lazım olan kontrolün Türk hâkimiyeti prensibiyle bağdaştırılmasına çalışılacaktır.

Harpten evvelki Düyunu Umumiye Komisyonu aynen bırakılacak ve yukarıda zikrolunan iş için İtilaf devletlerince bir tasfiye komisyonu tesis olunacaktır.

Lozan'da: Bu gibi kayıtların tamamı bertaraf edilmiştir.

11. İktisadi Hükümler

Sevr'de: Kapitülasyonlardan istifade hakkı harpten evvel bunlardan istifade eden Müttefik devletler tebaasına iade edilecek ve bunlardan evvelce istifade etmeyen Müttefik devletler (Yunanistan, Ermenistan vesaire) tebaasına da yeniden verilecektir.

(Bu haklar arasında birçok vergiden muafiyetin bulunduğu ve tabiiyet bahsinde görüldüğü üzere her Türk tebaasının Müttefik devletlerden birinin tabiiyetine girmesine engel olmak hakkının bizden alındığı nazarı dikkate alınırsa, bu hükmün kapsamı daha ziyade tezahür eder.)

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) yeniden tesis edilmektedir.

Türkiye, Müttefik devletlere mensup gemilere en az Türk gemilerine verdiği hakları tanıyacaktır.

Yabancı postaları yeniden tesis olunacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Yalnız yabancı postalarının bazı şartlar altında ilgasının göz önünde bulundurulacağı söylenilmekte, dolayısıyla diğer hükümler aynen bırakılmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin delegelerinden ve kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin mütehassıslarından meydana gelen bir komisyon, barışın yürürlüğe girmesini müteakip geçecek üç ay zarfında İstanbul'da toplanıp kapitüler usulün değiştirilmesi için teklifler hazırlayacaktır.

Mali hususlarda bu teklifler yabancı tebaanın Türklerle eşit vergi vermesini temin edecektir. Keza bu teklifler gümrük vergisinde lüzum görülecek değişikliği icraya yönelik olacaktır.

Lozan'da: Kapitülasyonların her türü tamamıyla ve ebediyen lağv olunmuştur.

12. Boğazlar Komisyonu

Sevr'de: Kendine mahsus bayrağı, bütçesi ve zabıtası bulunacak olan işbu komisyon, gemilerin Boğazlar'dan geçişi, fenerler, kılavuzluk vs. ile iştigal edecek ve evvelce Meclisi Âliyi Sıhhi'nin[1] yaptığı vazifeler ile kurtarma hizmetleri bundan böyle komisyonun nezareti altında ve onun talimatı dahilinde yapılacak ve komisyon Boğazlar'ın serbestisini tehlikede sayınca İtilaf devletlerine müracaat edebilecektir.

Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın delegeleri iki oya sahip bulunacaklardır.

Amerika arzu eylediği andan ve Rusya Cemiyeti Akvam'a dahil olduğu takdirde ve o andan itibaren komisyona iştirak edebileceklerdir.

1 Yüksek Sağlık Kurulu. (Y.N.)

Komisyon üyeleri diplomatik muafiyetten istifade edeceklerdir. Komisyona sıra ile ve ikişer sene müddetle iki oya sahip devletlerin delegeleri riyaset edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Türk delegesi de iki oya sahip olacak ve Boğazlar Komisyonu'na riyaset edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Keza Türk delegesi komisyona riyaset edecektir. Boğazlar'la alakadar bütün devletler komisyonda temsil edileceklerdir.

Lozan'da: Komisyonun riyaseti bize verilmiştir. Komisyonun vazifesi gemilerin Boğazlar'dan geçişi keyfiyetinin Boğazlar Mukavelesi hükümlerine uygun olmasına itinadan ibarettir. Komisyon her sene Cemiyeti Akvam'a rapor verecektir.

Keza bu antlaşma ile İstanbul'daki milletlerarası sıhhiye meclisi lağv olunarak sıhhiye işleri Türkiye hükümetine terk edilmiştir.

Muhterem efendiler, Lozan Barış Antlaşması'nın ihtiva ettiği esasları, diğer barış teklifleriyle daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu antlaşma, Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın yıkılışını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali görülmemiş bir siyasi zafer eseridir!

***

Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa ile Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlık

Efendiler, Lozan barış müzakereleri esnasında meydana gelen ve barış imzalandıktan sonra ifade edilen ve yayılan bir meseleyi burada söz konusu ederek kamuoyunu aydınlatmak isterim. İfade edilen ve yayılan mesele, Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa ile Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktır.

Bu anlaşmazlığı, ait olduğu vesikaları inceleyerek esaslı ve ciddi sebeplere dayandırmak müşküldür. Buna göre, anlaşmazlığı, daha ziyade ruhi ve hissi sebepler altında değerlendirmek lazım olduğu fikrindeyim.

Muhtelif münasebetlerle beyan etmiştim ki, Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, Delege Heyeti Riyasetinin Rauf Bey tarafından yapılması eğilimi vardı. Hakikaten, Rauf Bey Delege Heyeti Reisi olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın askeri müşavir olarak kendisiyle beraber gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben, Rauf Bey'e, İsmet Paşa'dan istifade etmenin, onun ancak reis olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra, malum olduğu üzere, Rauf Bey'i göndermedik. İsmet Paşa ordunun başından alındı; Hariciye Vekâleti'ne seçildi ve Delege Heyeti Riyasetine tayin olundu.

Lozan Konferansı'nın birinci devrini müteakip İsmet Paşa'nın uğradığı tarizleri, eleştirileri izah etmiştim. Buna rağmen, ikinci defa Lozan'a gönderilen, yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa, Lozan müzakerelerini büyük bir uyanıklıkla idare ediyordu. Müzakere safhalarını muntazaman Heyeti Vekile'ye bildiriyordu. Bazı mühim meselelerde Heyeti Vekile'nin görüş ve fikrini soruyor veya talimat talep ediyordu. Halli lazım gelen meseleler mühim, mücadele ciddi ve üzücü idi. Rauf Bey'de, İsmet Paşa'nın müzakereleri idare tarzını beğenmemezlik hissi hasıl olmuştu. Bu hissini Heyeti Vekile'deki arkadaşlarına da telkin arzusuna düşmüştü. Heyeti Vekile'de İsmet Paşa'nın raporları okundukça, zaman zaman, "İsmet Paşa bu işi başaramayacak" denmeye başlanmış... Hatta, bir aralık, İsmet Paşa'yı geriye çağırmak teklifi ortaya atılmış... Rauf Bey, derhal bu teklifi oya koymaya kalkışmış... Müdafaai Milliye Vekili olarak Heyeti Vekile'ye dahil bulunan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine vazgeçilmiş...

İsmet Paşa'da, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e karşı güvensizlik hissi başlamıştı

Diğer tarafta, İsmet Paşa'da da, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e karşı güvensizlik hissi başlamış... Rauf Bey'in imzasıyla aldığı görüşlerden, Rauf Bey'in beni haberdar etmeksizin talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş...

Nihayet, İsmet Paşa, müzakerelerin ciddi ve nazik safhalara girdiğinden bahsederek, benim bizzat vaziyeti takip etmemi yazdı.

Gerçi ben İsmet Paşa'nın raporlarından ve Heyeti Vekile kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat, Rauf Bey'in kararları tebliğ eden yazılarının tarzını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa'nın nazarı dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan müzakerelerini Heyeti Vekile'de bizzat takip etmeye ve bazen Heyeti Vekile kararlarını bizzat kaleme almaya lüzum gördüm.

Söz konusu ettiğimiz mesele hakkında açık ve kati bir fikir verebilmek için, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında muhtelif meselelere ait olmak üzere cereyan eden haberleşmelerden yalnız bir iki meseleye ait bazı haberleşmeleri önünüzde inceleyeceğim.

Yunan tamiratı meselesinden dolayı İsmet Paşa ile Heyeti Vekile arasında hasıl olan görüş farkı ve gerginlik

Yunan tamirat meselesinden dolayı, Yunanistan gergin bir vaziyet aldı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu meseleye dair olan müzakere ve münakaşa kesildi.

İtilaf devletleri delegeleri, İsmet Paşa'ya, Karaağaç'ın bize terki ve tarafımızdan tamirattan feragat etmek suretiyle, Yunan tamiratı meselesinin halli teklifinde bulunurlar. İsmet Paşa, Karaağaç'ın, talep ettiğimiz haklı tamirata

denk bir karşılık teşkil edemeyeceğini ve diğer taraftan Müttefiklerle aramızda bulunan ve daha evvel halledilmiş olan tamirat meselesinin bu konferansta teyit ve tespit edilmediğini, her iki meseleyi hükümete bildirmek mecburiyetinde olduğunu beyan ve ifade eder. İsmet Paşa, bu vaziyeti 19 Mayıs 1923 tarihli şifresiyle, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne bildiriyor ve "hükümetin kararının acilen bildirilmesini istirham eylerim" diyor.

İsmet Paşa, bu bildirimine, üç gün geçtiği halde cevap almaz... 22 Mayıs 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne, acele işaretiyle şu şifreyi de çeker:

"Yunan tamiratına karşılık, Türkiye'ye Karaağaç ve civarının terki hakkında Müttefikler tarafından vaki olan teklif hakkında hükümetin görüşünün bildirilmesini 19 Mayıs 1923 tarih ve 117 numaralı telgrafname ile istirham etmiştim. Yüce emirlerinizin çabuklaştırılması istirham olunur."

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki telgrafına 23 Mayıs 1923 tarihinde cevap veriyor.

Cevabın birinci maddesi şudur: "Karaağaç'a karşılık tamirat bedelinden vazgeçemeyiz."

Cevabın üçüncü maddesinde, bazı değerlendirmelerden sonra "Yunanlıların bunu veremeyeceklerini Müttefiklerin söylemesi gariptir ve kabul edilemez" deniliyor.

Cevabın beşinci maddesinde, yine bazı değerlendirmelerden sonra şu görüş ileri sürülüyor: "Bu meselenin Müttefiklerle barışa mâni olmaması için, bizi Yunanlılarla çözümde serbest bırakarak kendilerinin barışı imzalamaları şıkkı tercih edilmiştir."

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1923 tarihinde Rauf Bey'e yazdığı müteakip dört raporunda şu malumat ve değerlendirmeleri belirtiyor: "Madde 1 - Bugün General Pelle[1] geldi. Yunan heyetinin iki gün sonra, yani Cumartesi günü tamirat meselesini resmen söz konusu etmeyi teklif ettiğini ve o zamana kadar tarafımızdan cevap verilmezse Cumartesi günü konferanstan çekileceklerini tebliğ ettiklerini bildirdi. Ben, tamirat hakkında henüz cevabınızı almamış idim. Hükümetimden cevap gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve bu tebligattan etkilenmediğimi söylemekle yetindim."

"Vaziyetin son devreye geldiği kanaatindeyim. Sızan haberler ve gazete havadisleri genellikle kötümserdir. Madde 2 - Muhtelif meseleler üzerine Riyaseti Celilelerinin cevaplarını aldım. Dikkate değerdir ki, tamirat işinde Ankara'nın ret cevabı verdiği daha evvel burada duyulmuştur. Bizim mahfillerden sızma ihtimali yoktur. Çünkü teklifi ve cevabı henüz kimse bilmiyor..."

İsmet Paşa, Yunan tamirat meselesi hakkındaki kanaatini şu suretle bildiriyor: "Karaağaç'ı ve civarını ihtiva eden teklifi kabul ile Yunan tamirat me-

1 General Pellé. (Y.N.)

selesinin tasfiyesi zaruri olarak uygundur. Yunanlılara para ödetmek Müttefiklerce imkânsız denildiği gibi, bütün Müttefikler aradan çekildiği halde muhtemel muharebeyi kazandıktan sonra dahi, para almak için teyit vasıtası olmadığından, ödeme esasında ısrar, çıkmaz bir yoldur ve her memlekette tespit ve tecrübe olunmuştur vs."

İsmet Paşa, bu görüşünü pek makul ve uzak görüşlü değerlendirmelerle açıklığa kavuşturduktan sonra, "Konferansın mevcut vaziyetine göre iktisat, ticaret ve ikametle alakalı maddeler ve bütün diğer maddelerin büyük çoğunluğu iyi bir surette hallolunmuştur ve olunmaktadır..."

"Tahliye henüz tespit olunmadı. Fakat, arzumuz doğrultusunda tespit olunması muhtemeldir ve zaten esastır" diyor ve diğer meselelerin ulaştığı ve ulaşabileceği neticeleri de bildiriyor ve ondan sonra şunları yazıyor: "Özetle kanaatim şudur ki, hükümet bizim talimatımızda yer alan esas maddeler dahilinde kaldığı ve Yunan tamiratı teklifim doğrultusunda neticeye bağlandığı takdirde, barışı elde etmek ümidi cidden kuvvetlidir. Eğer hükümet, Yunan tamiratı sebebiyle müzakerelerin kesilmesini göze alırsa ve eğer talimatımızda yer almayan maddelerin beklenmedik şekillerine göre sabit fikirler ileri sürmekte devam ederse, barışın imzası şüphelidir."

"Kabotajın kayıtsız şartsız ilgasını veya meselenin barıştan sonraya bırakılmasını destekledik ve lüzumlu gördük. Fakat, belli şartlar dahilinde iki senelik bir özel mukavele ile meselenin halline imkân bulabildik. Halbuki bu mesele hakkında dahi yeniden sabit maddeler tebliğ buyuruyorsunuz." Ondan sonra İsmet Paşa şunu yazıyor:

"Özetle kararım şudur: Menfaatlarımıza uygun ve elde edilebilir azami şartları ihtiva eden bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Gerek Yunan tamiratı ve gerek diğer meselelerde daha fazla menfaatlar elde edilmesine imkân görmekte ve müzakerelerin kesilmesini göze almakta hükümet sabit ise ben bu kanaate iştirak etmiyorum. Bu noktayı açıkça ve derhal bana bildirmesini **hükümet reisinden talep ediyorum.** Aramızda mutabakat olmadığı takdirde vazifem, Delege Heyeti'ni burada bırakarak memleketime dönmek ve hükümet heyetine şifahen de vaziyeti bir defa izah ettikten sonra, savaş ve barış vadisinde mesuliyet mevkiimi sona erdirmektir."

İsmet Paşa'nın telgraflarının son maddesi şudur: **"Görüşlerimin aynen, Büyük Millet Meclisi Reisi'ne (yani bana) bildirilmesini dilerim."**

Efendiler, bu verdiğim malumattan ortaya çıkan nokta şudur: İsmet Paşa, Karaağaç'a karşılık Yunan tamirat meselesini neticeye bağlamayı uygun görüyor ve hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edilebilir azami şartları ihtiva ettiği kanaatinde bulunuyor.

Rauf Bey de, "Karaağaç'a karşılık tamirat bedelinden vazgeçemeyiz" diyor.

Ben, İsmet Paşa'nın görüşünü destekledim

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında cereyan etmiş olan bütün haberleşmeleri inceledikten sonra, esas itibariyle İsmet Paşa'nın görüşünü destekledim. Fakat, gerek Rauf Bey gerek İsmet Paşa görüşlerinde çok ısrarlı görünüyorlar ve görüşlerin ifadesinde her ikisi pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Meclis ve millet kamuoyunda iyi karşılanabilecek ve ifadesi parlak bir propaganda zemini üzerinde idi. "Memleketimizi tahrip etmiş olan Yunanlılardan, muazzam zaferimize rağmen, tamirat bedeli talebinden vazgeçemeyiz! İtilaf devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz, onunla hesabımızı görürüz!" görüşünün müdafii oluyor...

Bütün barış meselesini ve büyük barış esaslarını takip eden İsmet Paşa ise, Heyeti Vekile Reisi'yle bu anlaşmazlık gününde Yunanlılara karşı fedakârlık teklif etmek mevkiinde bulunuyordu. Bu görüşün isabetini ve kabulü zaruretini kamuoyuna izah etmek bittabi o kadar kolay değildi.

Meseleyi o yolda halletmek lazımdı ki, hem İsmet Paşa'nın teklifi kabul edilerek barış olsun ve hem de Rauf Bey ve riyaset ettiği Heyeti Vekile yerinde kalıp barış imzalanıncaya kadar mesaisine devam etsin!

Meseleyi hal için bir tarafa hak vererek diğer tarafı susturmak sistemini tatbik etmedim

Genel olarak iki tarafa karşı aldığım vaziyet yumuşak olmadı. Bir tarafa hak vererek diğer tarafı susturmak sistemini tatbik etmedim. Vaziyeti nasıl değerlendirdiğimi ve görüşümü nasıl ortaya koyduğumu izah için, 25 Mayıs 1923 günü yapılan Heyeti Vekile toplantısını müteakip İsmet Paşa'ya yapılmış olan tebligatı aynen arz edeceğim.

İsmet Paşa'ya iki şifre telgraf yazıldı. Biri, Heyeti Vekile kararı olarak Rauf Bey'in imzasıyla çekildi. Bu telgrafı ben, Kâzım Paşa'ya dikte ettim. Diğerini bizzat yazdım ve kendi imzamla gönderdim. Rauf Bey'in imzasıyla çekilen telgrafname şudur:

25.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs 141 ila 144 numaralı telgrafnameleri üzerine Gazi Paşa Hazretleri riyasetinde toplanan Heyeti Vekile kararı aşağıda arz olunur:

Barışa mâni olan esaslı ve askıda kalmış meseleler bizce bir bütün kabul edilmektedir. Bu meselelerden herhangi biri had bir şekil aldığı zaman fedakârlığa davet edilir ve bu fedakârlığı zaruri görecek olursak, kalan meselelerin aynı şekilde zararımıza hallolunması ihtimalini kuvvetle takviye ederiz.

Yunan tamirat meselesinde fedakârlık yapılacak olursa, bu fedakârlık hiç olmazsa henüz askıda bulunan ve bizce elde edilmesi elzem olan meselelerin lehimize neticelendirilmesi suretiyle barışa hizmet etmelidir.

Dolayısıyla Düyunu Umumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şirketler tazminatı meselelerinin Yunan tamiratı meselesiyle birlikte ortaya konulması ve lehimizde halli temin ve taahhüt edildiği takdirde, karşılığında ancak bu fedakârlığa katlanılması uygun olabilir.

Bu şekil dahilinde azami menfaatları temin edecek olan bir barış elde edilmesi mümkün olduğu ve bunun haricinde uzun müzakerelerin hayırlı bir barış getirmeyeceği kanaatinde olan heyet, son ve kati şekilde Konferans'a tekliflerde bulunarak cevabı beklemenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım telgrafname de budur:

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs ve 141 ila 144 telgrafnameleriniz muhteviyatı Heyeti Vekile'de birlikte incelendi ve müzakere edildi. Heyeti Vekile'ce alınan karar Heyeti Vekile Riyaseti'nden bildirildi. Benim görüşlerim:

1. Üzerinde durmayı ve ısrarı gerektiren mesele, Yunan tamirat meselesinde Türkiye'nin katlanacağı fedakârlık noktası değildir. Belki bu fedakârlığa razı olabilmek için barışın imzalanmasına mâni olan esas ve mühim meselelerin henüz halledilmemiş ve ümit edildiği surette hallolunabileceğine kanaat uyandırıcı deliller bulunmamış olmasıdır. Hakikaten hallolunduğu veya hallolunabileceği tahmin edilen iktisadi meseleler, Ankara'da toplanmakta devam eden şirketlerle vuku bulacak müzakerelerin neticesine bağlıdır. Bu şirketlerin ise aşırı taleplerde bulundukları şimdiden anlaşılmıştır.

2. İktisadi ve mali meseleler İtilaf devletlerinin görüşüne göre, yani aleyhimizde halledilinceye kadar İstanbul tahliyesinin geciktirilmesinde ısrarlı bulunmalarından endişe büyüktür ve ciddidir. Hatta bu gecikmenin Musul meselesinin İngiltere lehine halline kadar devamı da kuvvetle hatıra gelmektedir.

3. Borçlarımızın hangi parayla ödeneceği meselesinin dahi Muharrem Kararnamesi'nin[1] yürürlüğü hakkında beyanname talebinde ısrarlı bulunuldukça lehimize hallolunamayacağı görülüyor.

4. Adliye formülü, İtilaf devletlerinin teklifi üzerine kabul edilmiş olduğu halde daha sonra caymaları ve bunda ısrarlı bulunmaları dikkat çekicidir.

5. Dolayısıyla Yunan tamiratı meselesinde bizi fedakârlığa zorlamaya kalkışmaları sebebini şu suretle değerlendiriyorum:

Yunanlılar uzun müddet ordularını silah altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında halli lazım gelen tamirat meselesini kendi arzuları doğrultusunda hallettirerek emin ve sakin bir vaziyete geçmek ihtiyacındadırlar. İtilaf devletleri ise bizim hayati saydığımız meseleleri lehimizde halletmek kararında olmayıp, mümkün olduğu kadar müzakereleri uzatarak ve her mesele üzerinde bizi yıpratarak

1 Muharrem Kararnamesi: Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarını düzenli ödemesi amacıyla alacaklılar ile yaptığı anlaşmayı uygulamaya koyan kararname. 28 Muharrem 1299 (28 Aralık 1881)'de yayımlanmış ve imzalandığı ayın adını almıştır. (Y.N.)

en nihayet kendi lehlerinde fedakârlığa mecbur etmek kararındadırlar. Yunanlıların askeri harekât ile maksatlarını elde etmelerine dahi razı olmadıklarından, maksatlarını bize baskı yoluyla yaptırmakla Yunanlıları memnun ve sakin bir hale koymak istiyorlar. Biz bu ısrar karşısında fedakârlık yapmakla barışı tesise hizmet etmiş olacağımızı zannetmiyorum. Bilakis, yine zaman geçecek ve barışın tesis edilmesi için nihayete kadar fedakârlık yapmak mecburiyeti karşısında bırakılacağız. İzmir'in geri alınmasından bugüne kadar dokuz ay geçti. Bu tarzda daha dokuz ay geçebilir.

Ehemmiyetle nazarı dikkate almak lazımdır ki, belirsiz müddet için beklemede kalmaya razı olamayız.

6. Aleyhimize olan meselelerde fedakârlık etmek ve lehimizde halli zaruri olan meseleleri aynı zamanda temin etmemek, bizi zayıf ve müşkül vaziyete sokar. Bunun için barışa esas olacak meselelerin tamamını bir bütün olarak nazarı dikkate almak ve bunu açık ve kati olarak Konferans'ın nazarı dikkat ve kabulüne ciddiyetle koymak ve bu hususta teminata sahip olmadıkça fedakârlığı gerektiren meselelerin kati halline olur vermekten katiyen kaçınmak zamanı gelmiştir.

7. 24 Mayıs 144 numaralı telgrafnamenizle bildirilen özet kararınızda acele etmemenizi rica ederim. Esası Meclis'ten gelen talimatın mühim olan, mali ve iktisadi ve adli ve idari meselelerde hayat ve bağımsızlık haklarının tam ve emin olarak elde edilmesi henüz mümkün olamadığına göre, fedakârlık noktasında ısrar göstermeyiniz.

8. İtilaf devletleri bize hayat ve bağımsızlığımızla alakadar meselelerde mutlaka aleyhimizde esaslı şartlar kabul ettirmeye karar vermedikçe, tamirat meselesinde göstereceğimiz ciddi vaziyet üzerine, Yunan ordusunun hareketine müsaade edemez ve dolayısıyla herkesin fiilen harp haline girmesine razı olamazlar. Eğer olumsuz görüş muhafazasındaki kararları kati ise, Yunan tamirat meselesinde değilse, İstanbul'un tahliyesi veya borçların hangi parayla ödeneceği veya adli meseleler ki, bütün cihanı alakadar eder, o meselelerde daha müsait şartlarda aleyhimizde fiiliyata geçer. Fakat fark bizim daha zayıf vaziyetimiz olabilir.

9. Yunanlıların Cumartesi günü Konferans'tan çekilmelerini önleyebilmek için arzularını kabul etmek lehimizde değildir ve böyle bir ayrılış, İtilaf devletleri aynı harekete iştirak etmedikçe hiçbir mana ve tesire sahip olamaz. Eğer Konferans'tan çekileceklerini tebliğin manası, fiilen askeri harekâta geçeceklerini ihbar ise, bu hususta İtilaf devletlerinden haklı olarak izah istenecek noktalar vardır.

10. Özetle, böyle seri ve ani tehdit karşısında başlı başına bir meselede fedâkarlığı kabul ettiğimizi ifade etmek, barışı uzaklaştırmak mahiyetinde anlaşılabilir. Tekrar ediyorum. Esas meseleleri halle İtilaf devletlerini davet buyurunuz, Efendim.

25.5.1923 *Mustafa Kemal*

Bunlardan başka, İsmet Paşa'ya, zata mahsus işaretiyle de ayrıca şu kısa şifre telgrafı çektim:

Şifre zatidir. 25 Mayıs 1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Heyeti Vekile Riyaseti'yle Delege Heyeti'nin bütün haberleşmelerini bir defa daha karşılaştırarak incelemeye lüzum gördüm. Bazı telgrafnamelerde, beyan tarzında, arada yanlış anlamalar var gibi bir mana çıkardım. Tamiratı kabul etmek ve etmemekte ısrar yoktur. Bunu izah için vaziyet ve görüşlerim hakkında ayrıca değerlendirmelerimi arz ettim. Hasretle gözlerinden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telgrafnameler muhteviyatına göre, Karaağaç'a karşılık Yunan tamiratından feragati esas itibariyle kabul ettiğimiz açıktır. Ancak esas meselelerde elzem ve hayati saydığımız hususların temin edilmesi şartına da, İsmet Paşa'nın nazarı dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşa'nın da bu bildirimlerden çıkardığı mana ve maksat böyle olmuştur.

İsmet Paşa, görüşlerinin aynen bana iletilmesini Rauf Bey'den istediği 24 Mayıs 1923 tarihinde, doğrudan doğruya bana hitaben de bir telgraf çekmiş... 24 Mayıs'ta çekilmiş olan bu telgrafı, ben 26 Mayıs'ta aldım. Telgraf Hariciye şifresiyle gelmiş ve Rauf Bey tarafından görüldükten sonra bana gönderilmişti. Halbuki bu telgrafname muhteviyatı, Rauf Bey'den bir bakıma şikâyeti ihtiva ediyordu. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur:

Lozan
24 Mayıs 1923 çekilişi
26 Mayıs 1923 gelişi

Adet
145

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Vaziyet hakkında Heyeti Vekile Riyaseti'ne tafsilatlı rapor takdim ettim. Hükümetle aramızda esasta anlaşmazlık vardır. Mutabakat olmazsa dönmek mecburiyet ve kararındayım. Raporumun Zatı Riyasetpenahilerine iletilmesini açıkça belirttim ve istedim. Konferans son günlerinde ve vaziyet gecikmeye tahammül edemeyecek andadır. Kanaatime göre barış, ileri sürdüğüm görüşler dahilinde temin edilebilir. Zatı Riyasetpenahilerinin bu fevkalade zamanda genel vaziyeti yakından takip buyurmaları istirham olunur.

İsmet

Diğerlerinden bir gün gecikmeyle gelen bu telgraf aynen Gazi Paşa Hazretleri'ne arz edilecektir.

26.5.1923 *Hüseyin Rauf*

Aynı günde İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim:

Şifre: Makine başında

Ankara, 26.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs 145 numaralı şifreyi 26'da aldım. Ondan evvel kısa ve uzun iki şifre yazdım. Vaziyeti takip ediyorum. Dönme kararınızın saiki tamirat meselesinde fedakârlık olduğuna göre, doğru değildir. Bildirimlerim dairesinde teşebbüse devam halinde daha müsait safhaya geçeceğinizi ümit ederim. Heyeti Vekile ile aranızda hissedilen görüş ayrılığı bertaraf edilir. Gözlerinizden öperim, Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1923 tarihinde Heyeti Vekile Riyaseti'ne yazdığı raporlarda, Heyeti Vekile Riyaseti'nin tebligatını ve benim telgrafnamelerim muhteviyatını ve Delege Heyeti'ne verilmiş olan esas talimatı nazarı dikkate aldığını ve o yolda hareket ettiğini izahtan sonra, 26 Mayıs günü öğleden sonra, Müttefikler delegelerinin, Yunan tamiratına karşılık Karaağaç'ın kabul edilmesi hususundaki teklifini kabul ettiğini ifade eylemiş olduğunu ve diğer meseleleri birkaç gün zarfında neticelendirebileceğini bildirmiş...

Rauf Bey, bu raporları bana 27 Mayıs 1923 tarihinde şu tezkeresine ekli olarak gönderdi:

154/155 27 Mayıs 1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İsmet Paşa Hazretleri'nden gelen 26 Mayıs 1923 tarihli telgrafname sureti ekte yüksek huzurlarınıza takdim kılındı, Efendim.

Hariciye Vekâleti Vekili
Hüseyin Rauf

Rauf Bey, aynı tarihte İsmet Paşa'ya da şu tebligatta bulunmuş:

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

26 Mayıs, 151 numaraya:

Delege Heyeti'nin Yunan tamiratı hakkındaki hareket hattı Heyeti Vekile'nin talimatına açıkça aykırı görülmüştür. Müşkül vaziyette kalan Heyeti Vekile millet men-

faatlarını göz önünde tutarak, bildirdiğiniz üzere mühim meselelerin üç dört gün zarfında neticelendirilmesi hakkındaki kanaatin fiile geçmesini bekleyerek anlayış ve görüşlerini değiştirmeyecektir. Evvelki telgrafta belirilen diğer esas meselelerde fedakârlığın katiyen söz konusu olamayacağı tabiidir, Efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşa'nın, Karaağaç'a karşılık tamirattan feragati ifade ettiğine dair olan raporlarını öğrendikten sonra, 25 Mayıs 1923 tarihli ve Rauf Bey imzalı tebliğ muhteviyatını tahlil ederek kendisine şu telgrafı yazdım:

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Heyeti Vekile kararında esaslı üç nokta vardı. Birincisi, tamirat meselesinde fedakârlık, askıda kalan mühim meselelerin lehimize neticelendirilmesine karşılık olmalıdır. İkincisi, Düyunu Umumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şirketler tazminatı meselesi -yani on iki milyon liranın fertleri ve tebaası ne olursa olsun bütün şirketlere aidiyeti kabul edilerek başkaca tazminatın söz konusu edilmemesi- meselelerinin tamirat meselesiyle birlikte konulması ve bu dört meselenin lehimizde halli temin edildiği takdirde ancak tamiratta fedakârlık uygun olabilir. Üçüncüsü, son ve kati şekilde Konferans'a tekliflerde bulunarak cevabı beklemek.

Delege Heyeti'nin anlayış ve hareketlerinde Heyeti Vekile'nin görüş ve bildirimine uygun olmayan noktalar şunlardır:

1. Delege Heyeti, yalnız askıda olan esas meseleleri bütün saymış ve tamiratı hariç tutmuştur.

2. Müzakerelerin kesilmesinin Yunanlıların Konferans'tan çekilmesiyle ve Mudanya Mukavelenamesi'nin bozulmasının Yunan ordusunun tecavüzü ile olmasında sakınca görerek, diğer meselelerde anlaşmak mümkün olamazsa kesilmenin tarafımızdan yapılması tercih olunmuştur. Bu, üzerinde düşünülecek bir noktadır.

3. Yunan tamirat meselesinde fedakârlığı kabul ettikten sonra diğer meseleleri birkaç gün zarfında neticelendirmek şıkkının seçilmesi de mühimdir. Böyle bir kanaat henüz Heyeti Vekile'de hasıl olmuş değildir. Hakikaten mühim meseleler lehimizde olarak üç dört gün zarfında neticelendirilebilirse tamirat meselesinin öne alınmasında tasavvur olunan sakıncalar bertaraf edilmiş olur. Ancak ümit beslediğiniz meselelerden sonra Muharrem Kararnamesi'nin teyidi meselesinin esas ehemmiyeti muhafaza etmekte olduğu beyan buyurulmaktadır.

4. Konferans'ın, kuponların ödenmesi meselesi yüzünden kesilmesinin dahil ve harice karşı bizi daha kuvvetli bulunduracağı görüşü de iyice incelenmeye değerdir.

Bu meselede bütün hariç aleyhtarımızdır. Dahile mahiyetin izahı tamirat meselesi kadar kolay değildir. Tamirat meselesinde haricin de bizi haklı görmesi için sebepler vardır.

5. Mühim meselelerde müzakerelerin tarafımızdan kesilmesi harekât ile eşzamanlı olmadıkça İtilaf devletlerinin arzusuna uygun olur. Bu sebeple müzakereler ke-

silecekse, bunun Yunanlıların tecavüzü ile olması bizi mazur vaziyette gösterirdi görüşü vardır.

6. Özetle, Heyeti Vekile ile Delege Heyeti arasındaki anlaşmazlık noktaları mühimdir. Heyeti Vekile'de emrivakiler karşısında bırakılmak endişesi hasıl olmuştur. Bunun için tamirat meselesini öne almaktan tasavvur olunan sakıncaların, mühim meselelerin bildirildiği üzere birkaç gün zarfında neticelendirilmesine mutlaka ehemmiyet vererek bertaraf edildiğini göstermek lazımdır ve daha şimdiden bu fedakârlığın diğer meselelerin süratle ve lehimizde hallolunacağı vaatlerine karşılık olduğunu ciddi olarak icap edenlere söylemek ve en nihayet müzakerelerin kesilmesi mukadderse onların müsebbip ve mütecaviz görünecekleri zeminde vukuunu temin eylemek lazımdır.

7. Bugünlerde en nazik değişiklikleri ve bilhassa fedakârlıktan sonra İtilaf devletlerinde hasıl olan zihniyeti bildiriniz. Çünkü bizi tehdit ile muvaffak olmaktan doğacak yeni ümitlerinden haklı olarak endişe ediliyor, Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1923 tarihinde Rauf Bey'e yazdığı telgrafta diyor ki: "Usulde, yani bir meseleyi evvel veya sonra söz konusu etmek gibi esas direktifle değil, tatbikat tarzıyla alakalı aramızda fark hasıl olmuştur. Yunan tamiratı meselesi henüz kati tasdike kavuşmadığı gibi diğer esas meseleler de müteakiben söz konusu olacağından, Cuma ve Cumartesi'ye kadar bütün meselelerde Konferans'ın kati şeklinin anlaşılacağı zannolunmaktadır. Yunan tamiratı hususundaki fedakârlığı, bizi alakadar eden mali ve iktisadi meselelerde aynı fikirlerin nazarı dikkate alınacağı kaydıyla yaptığımızı söylemiştim. Dolayısıyla eğer meselelerde anlaşamaz isek, Yunan tamiratı da alacağımız genel karara tabi olur.

"Esas talimatlara riayetten başka, beklenmedik talimatlara, nihayet muhtelif meselelerin idare ve tatbik tarzında tayin buyurulacak kati hareketlere, mühim talimatlara eğer tamamen ve harfiyen riayet edemediğimiz kabul buyuruluyorsa, bunu arzu etmediğimizden değil, fakat cidden, maddeten mümkün olmadığındandır.

"Âcizleri, aramızdaki bu görüş ayrılığını vakit ve zamanında görmüş ve açık olarak ifadesini istirham etmiş idim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir taahhüt alınmamıştır. Eğer bu hareket tarzımız hatalı sayılıyorsa, bunun anlayışa göre düzeltilmesi imkânı mevcuttur.

"Kısacası, barış meselesinin yüzde doksan beşi hallolunmuştur. Benden sonra üstlenecek zat için müşkülat[1] sınırlı ve basittir.

"Diğer taraftan, eğer barış mukadder değil de müzakereler kesilecekse, bizim hareket hattımız bu kesilmeyi daha gayri müsait şekle sokmayacaktır. Her halde emir ve karar Heyeti Vekile'nin ve Zatı Riyasetpenahilerinindir."

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "müşkülat" sözcüğü, 1934 basımında "müşkülatı" şeklinde. (Y.N.)

İsmet Paşa aynı günde bana da cevap verdi. Aynen arz edeyim:

Lozan
1 28.5.1923 çekilişi
1016 29.5.1923 gelişi

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne.

Vaziyet Heyeti Vekile raporumdan malumdur. Her gün birer meseleyi olmak üzere, esas meseleleri müteakip günlerde müzakere edeceğiz. Bittabi Yunan tamiratını bütün askıdaki meselelerin hallinde daimi bir silah olarak kullanacağız. Bu imkânı muhafaza ettik. Yunan tamiratı meselesini tasfiye ettikten sonra diğerlerinde bizi tehditle bir netice elde etme ümidi hasıl olmadı. Bilakis, bir tehdit vasıtası ortadan kalktı. Vaziyette sükûnet hasıl oldu. Eğer önünde sonunda müzakereler kesilirse, ya Yunan ordusu kendisi için bir özel sebep bulunmadığından hareket etmeyecek veyahut diğerleriyle beraber ve onların davası için ilerlediğini gösterecek ve ispat edeceğiz. Her iki hal dahi Yunan ordusuyla tamirat bahanesiyle çarpışmaya başlamak vaziyetinden maddeten ve manen öncelikli ve üstün görülmüştür. Heyeti Vekile'yi emrivakiler karşısında bırakmak endişesine mahal olmayıp, hareket tarzımız genel vaziyetin değerlendirilmesine göre tatbikat usulünde anlaşmazlık sayılabilir. Bununla beraber, bu anlaşmazlığı da arz etmiştim. Esas meselelerin hepsinin birkaç güne kadar incelenebileceği arz olunur.

İsmet

İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim:

Şifre aceledir[1]

29.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Barış meselelerinin azami derecede halledilmiş olduğu hakkındaki devletlilerinin bildirimi memnuniyet vericidir. Birkaç gün zarfında takdirleri üzere vaziyetin tayinine muvaffak olursanız çok rahatlayacağız. Muvaffak olmanızı temenni ederim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankara'dadır. Vaziyet belli oluncaya[2] kadar burada bulunacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa bu telgrafımdan sonra mesaisine devam etti. Rauf Bey'in ve Heyeti Vekile'nin de bu mesele etrafında daha ziyade ısrar göstermesine mâni oldum.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Şifre aceledir" sözcükleri 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

2 "Vaziyet belli oluncaya" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Vaziyetin taayyününe" sözcükleri, 1934 basımında "Vaziyetin tayinine" şeklindedir. (Y.N.)

Bir aya yakın bir zaman iki taraf sükûnetini muhafaza eder göründü. Bu müddet zarfında İsmet Paşa muhtelif meselelere dair Heyeti Vekile Riyaseti'nden görüşler soruyordu.

Kuponlar ve imtiyazlar hakkındaki haberleşmeler iki tarafı yeniden asabiyete sevk etti

Kuponlar ve imtiyazlar hakkında aralarında geçen bir haberleşme yeniden iki tarafı asabiyete sevk etmiş...

İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1923 tarihinde Rauf Bey'in bir bildirimine verdiği cevapta şu cümleler vardı:

Kuponlar hallolunmadan imtiyazlar meselesinin halline girmeyeceğiz. Zaten sorduğumuz soru, kuponlar hallolunduktan sonra tutacağımız hareket hattı hakkında talimat almak zemininde idi. Hükümet bu konuda sessiz kalıyor. Konferans müzakerelerinde Delege Heyeti'nin esas talimatların kayıtlarından başka olarak bütün hareket hattının bütün teferruatıyla Ankara'dan idaresi arzu ve eğilimi, müzakerelerin memleket için en faydalı bir surette idaresini ve hayırlı barışa varmak iktidarını Delege Heyeti'nin elinden almaktadır. Hükümetçe tercih buyurulan bu şeklin 93 Seferi'nin[1] saraydan idaresinden farkı yoktur.

Bize karşı itimatsızlık ve yetersizliğimiz hakkında durmadan ortaya konulan kanaat devam ettikçe bizim vasıtamızla barış imzalanması ihtimal haricindedir.

Hükümetin görüşlerini aynen İtilaf devletlerine kabul ettirmek kanaatinde olan bir heyetin ve bittabi zatı valâlarıyla alakası dolayısıyla Maliye Vekili Beyefendi'nin bizzat mesuliyet üstlenmelerini ve Konferans'a hareket buyurmalarını rica ediyoruz.

Maliye Vekili, Hasan Fehmi Bey idi. Bu telgrafı öğrendim ve Rauf Bey tarafından cevap verdirdim. İsmet Paşa'ya da bunu yazdım:

Zata mahsustur

26.6.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

26.6.1923 cevabi telgrafnamenizi okudum. Çok asabi bir halde yazılmıştır. Bunu gerektirecek hiçbir his, fikir ve muamele yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz müşkülat ve mihnet takdir edilmektedir. Bundan sonra ihtimal daha da artacaktır. Ankara'da değil, orada her gün bir hile meydana getirenler infial etkenidir. Metanetle ve çok soğukkanlılıkla mesainizi iyi neticelendirmeye gayret ediniz. Arada yanlış anlamayı icap ettiren hiçbir husus görmüyorum. Faaliyet sahanız sınırlı değildir. Fakat mesai dairesi sınırlı ve en mühim meselelere hasredilmiş bulunduğu için tabiaten vaziyet sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

1 93 Harbi (1877 Savaşı). (Y.N.)

Rauf Bey'in aradaki görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir mesele sayması doğru değildir

Muhterem efendiler, görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan haberleşmelerimde onu rencide edebilecek tarzda bildirimler de vardır. Nihayete kadar da buna benzer ciddi tebligatım olmuştur. İsmet Paşa'nın da bana aynı tarzda bildirimleri vuku bulmuştur.

Heyeti Vekile kararlarında benim görüşlerimin de yer aldığını da İsmet Paşa'ya icap ettikçe bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşa'nın Heyeti Vekile Riyaseti'ne hitaben vuku bulmuş olan bazı şikâyetleri yalnız Rauf Bey'in şahsına ait sayılamazdı. Bütün vekillere aitti ve hatta beni de kapsıyordu.

Rauf Bey'in, bu görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir mesele sayması ve saydırmaya kalkışması doğru değildir. Her vaziyette, her meselede talimat verenle o talimatı uzakta ve bilhassa talimat verenin temasta bulunmadığı şartlar içinde tatbik eden arasında görüş ayrılığı olabilir. Asıl maksat muhafaza edilmek şartıyla vaziyet, hal ve icaba göre idare olunur.

İsmet Paşa'nın, vaziyetin takibi hususunda benim nazarı dikkatimi çekmesi de mazur görülmek lazımdır. Çünkü mesele hakikaten ciddi ve hayati idi.

Rauf Bey, müzakereleri bitirip barışı hazırlayan İsmet Paşa'nın netice hakkında hükümetin fikrini soran telgrafına cevap vermemişti

Nihayet efendiler, Temmuz ortasında Konferans son buldu. İsmet Paşa, barış antlaşmasını imzadan evvel Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e Konferans'ın son bulduğunu ve meselelerin çözüm şeklini bildirmiş... Rauf Bey olumlu veya olumsuz hiçbir cevap vermemiş... İsmet Paşa, bekleyiş içinde geçirdiği bugünlerde çok mustarip olmuş... Hükümetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankara'da bir tereddüdün hüküm sürdüğüne atfetmiş... Rauf Bey'e yazdığından üç gün sonra, 18 Temmuz 1923 tarihinde bana da keyfiyeti bildirdi. Telgrafnamesinde hükümetin tereddüdüne sebep olabileceğini tahmin ettiği noktaları birer birer sayıp açıkladıktan sonra, şu sözlerle değerlendirmesine son veriyordu:

Eğer hükümet kabul ettiğimiz şeyin katiyen reddinde ısrarlı ise, bunu bizim yapmaklığımıza imkân yoktur. Düşüne düşüne benim bulduğum yol İstanbul'daki komiserlere tebligat yapıp, imza salahiyetini bizden almaktır. Bu hal de, gerçi bizim için yeryüzünde görülmemiş bir skandal olur. Fakat vatanın yüce menfaatları şahsi düşüncelerin üstünde olduğundan, milli hükümet kanaatini tatbik eder. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Yaptığımız işlerin muhasebesi millete ve tarihe bırakılmıştır.[1]

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu cümlenin altı çizilidir. (Y.N.)

Efendiler, İsmet Paşa'nın takip ettiği ve neticelendirdiği işin ne kadar mühim olduğunu izaha lüzum yoktur. Bu işin neticelendirildiği, son günün, imza gününün geldiği bildirimine hemen bir cevap verileceğini kabul etmek tabiidir. Ankara ile Lozan arasında bir günde, iki günde haberleşme mümkündü. Üç gün geçtiği halde hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit anlayışa göre, Heyeti Vekile Reisi'nin işi müsamaha ve kayıtsızlıkla karşıladığını gösterir. Yapılan işin hükümetçe noksan görülerek reddi yönüne gidilmek istendiği ve bundaki tereddütten dolayı cevap verilememekte olduğu zehabına da düşülebilir. Bu takdirde, işi tamamlamak için büyük ve tarihi mesuliyet altında imzasını[1] kullanacak olan zatın maruz kalacağı vaziyetin ne kadar müşkül olacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın azap ve ıstırap içinde olmasını haklı görmek lazım gelir.

İsmet Paşa'ya barışı imzalamasını bildirdim

İsmet Paşa'nın telgrafına hemen şu cevabı verdim:

Ankara, 19.7.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız muvaffakiyeti en sıcak ve samimi hissiyatımızla tebrik etmek için usulen imza olunduğunun bildirilmesini bekliyoruz kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa'nın çektiği ıstırap

İsmet Paşa bu telgrafıma cevap verdi. İsmet Paşa'nın ıstırabının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda saflık ve samimiyetine ve bilhassa tevazuuna da kıymetli bir vesika olduğu için aynen arz ediyorum:

Adet
338

Lozan, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim.

İsmet

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarındaki "imzasını" sözcüğü, 1934 basımında "imza" şeklinde. (Y.N.)

Lozan Barış Antlaşması'nı hazırlayan ve imzalayanlara teşekkür ve tebrik

Efendiler, İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü antlaşmayı imzaladı. Kendisini tebrik etmek zamanı gelmişti. Aynı günde şu telgrafnameyi yazdım:

Lozan'da Delege Heyeti Reisi Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretleri'ne

Millet ve hükümetin zatıâlilerine vermiş etmiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakiyetle tamamladınız. Memlekete bir dizi faydalı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir muvaffakiyetle taçlandırdınız. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın barış ve bağımsızlığa kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla zatıâlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün Delege Heyeti üyelerini teşekkürlerle tebrik ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

Rauf Bey tebrik etmek istemiyor

Efendiler, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'in tebrik etmediğini anladım. Kendisine bu lüzumu hatırlattım. Rauf Bey'e diğer bazı arkadaşlar da aynı ihtarda bulunmuşlar...

Daha sonra öğrendim ki, Rauf Bey, İsmet Paşa'yı tebrike ve ona yaptığı mühim ve tarihi vazifeden dolayı teşekküre lüzum görmüyormuş... Vuku bulan ihtarlar üzerine Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak, ondan, kendi namına İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafnamesi yazmasını rica etmiş... Bunun manası nedir?!

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Bey'in (Bahriye Vekili) hanesinde bulunduğu bir zamanda almış... Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey de orada imiş...

Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgraf

Hep beraber Rauf Bey'in lisanından uygun bir telgrafname müsveddesi yaparak İsmet Paşa'yı tebrik ve ona teşekkür etmişler... Bu müsveddeyi bir zarfa koyup Rauf Bey'e göndermişler... Fakat Rauf Bey bu müsveddeyi beğenmemiş, İsmet Paşa'ya başka bir telgraf yazmış veyahut yazdırmış... Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki: "Sizin yaptığınız müsveddede adeta her işi yapan İsmet Paşa gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?"

Efendiler, Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgrafname muhteviyatı, kendisinin hissiyat ve anlayışını gizlememektedir. Arzu buyurursanız, o telgrafı da aynen arz edeyim:

Şifre 25.7.1923

Lozan'da Delege Heyeti Riyaseti'ne

C. 20 ve 24 Temmuz, 347, 348 numaralara:

Cihan Harbi'nin sınırsız ıstıraplarından kurtulmak ve milletimizin dünya barışını tesiste ne büyük bir etken olduğunu bilfiil ispat eylemek maksadıyla imzaladığımız Mondros Mütarekenamesi'ne rağmen maruz kaldığımız en feci ve merhametsiz tecavüzleri, hayat hakkımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevr Antlaşması takip eylemişti. Asırlarca hür ve bağımsız yaşamış olan aziz Türkiye'nin asil halkı maruz kaldığı gayri meşru ve feci tecavüzler karşısında bütün şuuru ve bütün mevcudiyetiyle hayat hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak teşkil eylediği yılmaz ve yenilmez milli ordusuyla Büyük Reis ve Başkumandanımızın ve kahraman kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek müstesna cengâverane kabiliyetiyle elde ettiği bu muvaffakiyet ve muzafferiyetlerin, Lozan'da aylardan beri devam eden barış müzakereleri neticesinde milletlerarası bir vesika ile belgelenmesi milletimize yeni bir faaliyet ve sükûnet devresi hazırlamıştır. Heyeti Vekile, azimkâr ve fedakâr milletimizin hayat hakkını ve bağımsızlığını emniyete alan bir antlaşmanın tanzimindeki mesaiden dolayı başta zatı devletleri olduğu halde delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendilere ve müşavir heyetimize tebrikler takdim eyler,[1] Efendim.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Hüseyin Rauf

Rauf Bey Lozan Antlaşması'nı yapan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle Mondros Mütarekesi'ni yapan kendisini müdafaaya çalışıyor

Efendiler, Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Mütarekenamesi'nden bahsetmeye ve onu ne mühim ve yüce maksatlarla imza ettiğini söyleyerek kendisini müdafaaya lüzum görüyor.

Mondros Mütarekesi, Osmanlı devletinin müttefikleriyle beraber uğradığı acı mağlubiyetin yüz kızartacak bir neticesidir. O mütarekename hükümleridir ki, Türk topraklarını yabancıların işgaline arz etti. O mütarekenamede kabul edilen maddelerdir ki, Sevr Antlaşması hükümlerinin de kolaylıkla kabul ettirilebileceği fikrini yabancılara mümkün ve makul gösterdi.

Rauf Bey, o mütarekenameyi "milletimizin dünya barışını tesiste ne büyük bir etken olduğunu bilfiil ispat eylemek maksadıyla" imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik cümle ile kendinden başka kimseyi ikna ve teselli edemez. Çünkü böyle bir maksat yoktu.

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "eyler" sözcüğü, 1927 lüks basımında "eylerim" şeklinde. (Y.N.)

Rauf Bey'in, telgrafnamesine Mondros Mütarekenamesi'yle başladığına bakılırsa, bu mütarekenin Lozan Konferansı'na başlangıç teşkil ettiğini ve Lozan barışının Rauf Bey'in yaptığı Mondros Mütarekesi'nin neticesi olduğunu ifade etmek eğilimi de olduğuna hükmolunabilir.

Rauf Bey muzaffer ordunun başından Lozan'a giden zata zaferden zafere yürüyen ordunun hikâyesini anlatıyor

Rauf Bey, telgrafnamesinde, Sevr Antlaşması'nın Türk milletini maruz kıldığı tecavüzleri ve buna karşı milletin nasıl ayaklandığını ve nasıl yılmaz ve yenilmez ordu teşkil ettiğini ve kahraman kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdüğünü hikâye ediyor. Rauf Bey, bu hikâyeyi İsmet Paşa'ya, o muzaffer ordunun başından Lozan'a gitmiş olan zata anlatıyor. Rauf Bey, bu muvaffakiyet ve muzafferiyetleri hükümetin elde ettiğini ifade edebilmek için de parlak bir cümle bulmuştur: Lozan barış müzakerelerinin aylardan beri devam ettiğini de işaret ederek işin uzatıldığını imadan kendini alamamıştır. Rauf Bey, "antlaşmanın tanzimindeki mesaiden dolayı" Delege Heyeti'ni tebrik ederken, Mondros Mütarekenamesi'nden başlayarak, bütün inkılabımızın bir özetini yapmak suretiyle Delege Heyeti'ne, tanzim ettikleri antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak gayretine düşmüştür. Bir "teşekkür" kelimesini ihtiva etmeyen bu yazıların manasını anlamak, dikkat sahibi olan ve incelemeyi bilenlerce elbette güç değildir.

***

Rauf Bey "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem, onun karşılanmasında bulunamam" diyor

Efendiler, Delege Heyetimiz vazifesini tamamladıktan sonra, Ankara'ya dönmek üzere, yolda bulunuyordu. Herkes Delege Heyeti'ni yakından takdir etmek için can atıyordu. O günlerde idi; Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey, Meclis İkinci Reisi bulunan Ali Fuat Paşa ile birlikte Çankaya'da nezdime geldiler.

Rauf Bey, "Ben" dedi, "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. Müsaade ederseniz, vardığında Ankara'da bulunmamak için[1] seçim dairemde dolaşmak üzere Sıvas istikametinde seyahate çıkayım."

Rauf Bey'e, bu tarzda hareketine bir sebep olmadığını, burada bulunmanın, İsmet Paşa'yı bir hükümet reisine yaraşır surette kabul etmenin ve vazifesini iyi tamamladığından onu şifahen de takdir ve tebrik etmenin uygun olacağını söyledim.

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarında yer alan "için" sözcüğü 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

Rauf Bey, "Kendime hâkim değilim, yapamayacağım" dedi ve seyahate çıkmak hususunda ısrar etti. Heyeti Vekile Riyaseti'nden istifa eylemesi şartıyla seyahatine rıza gösterdim.

Rauf Bey devlet riyaseti makamının takviyesini söylerken ne düşünüyordu

Ondan sonra Rauf Bey'le aramızda şu konuşma cereyan etti:

Rauf Bey: "Heyeti Vekile Riyasetinden çekilirken, sizden çok rica ederim" dedi, "devlet riyaseti makamını takviye ediniz."

Rauf Bey'e, "Dediğinizi yapacağıma katiyen emin olunuz!" cevabını verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım. Rauf Bey, devlet riyaseti makamı olarak hilafet makamını düşünüyor ve o makama kuvvet ve salahiyet teminini benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in, benim olumlu cevabımın manasını anlayıp anlamadığı şüphelidir. Sonradan, Cumhuriyet ilanından sonra, kendisiyle Ankara'da vuku bulan bir görüşmemizde, niçin karşı olduğunu, yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, "Ben" demişti, "devlet riyaseti makamını takviye ediniz derken, asla cumhuriyet ilanını tasavvur ve kastetmemiştim."

Halbuki efendiler, benim verdiğim cevabın manası tamamen o idi. Hakikaten, bence devlet riyaseti makamıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını iç içe bulundurmak, milli hükümetimizin mahiyeti cumhuriyet hükümeti olduğu halde, onu kati olarak ifade ve ilan etmemek bir zaaf teşkil etmekte idi. İlk fırsatta resmen cumhuriyet ilan etmek ve devlet riyasetini riyaseticumhur makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda getirmek elzem idi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma katiyen söz vermiştim. Eğer maksadıma intikal edememiş ise, zannederim noksan bende değildir.

Memlekete ve millete kimler hizmet ederse "apotr" onlardır

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir fikir alışverişinde bulunuldu.

Fuat Paşa bana şöyle bir soru yöneltti:

"Senin, şimdi 'apotr'ların[1] kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?"

Ben, bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim.

Paşa, maksadını izah etti. O zaman ben de şu beyanatta bulundum:

"Benim 'apotr'larım yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet liyakat ve kudretini gösterir ise, 'apotr' onlardır."

***

1 Apôtre: Havari, yardımcı. (Y.N.)

Rauf Bey'in Heyeti Vekile Reisliğinden, Ali Fuat Paşa'nın Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden istifaları

Rauf Bey, Heyeti Vekile Reisliğinden istifa etti. Dahiliye Vekili bulunan Ali Fethi Bey, aynı zamanda Heyeti Vekile Riyasetine seçildi *(13 Ağustos 1923).*

Ali Fuat Paşa da bir müddet sonra, 24 Teşrinievvel [Ekim] 1923 tarihinde, Meclis İkinci Reisliğinden çekilerek ordu müfettişliğine tayinini rica etti. Fuat Paşa'ya, unvanı ikinci reis olmakla beraber vaziyet ve vazifesinin pek mühim olan Meclis Reisliği olduğunu söyleyerek vazifesine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa, politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine hasretmek istediğini ileri sürerek arzusunun yerine getirilmesini ricada ısrar etti. Fuat Paşa'nın rütbesi mirliva[1] idi. Kumanda edeceği orduda ferik[2] rütbesinde kolordu kumandanları vardı. Geçmiş hizmetlerini nazarı dikkate alarak kendisini ferikliğe terfi ve karargâhı Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişliği'ne tayin ettik.

Kâzım Karabekir Paşa da, daha evvel aynı düşüncelerle Meclis'ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak 1. Ordu'nun başına geçmiş bulunuyordu.

***

Yeni Türkiye devletinin idare merkezi: Ankara

Efendiler, Lozan Antlaşması'nın tamamlayıcılarından olan tahliye protokolü tatbik olunduktan sonra, tamamen yabancı işgalinden kurtulan Türkiye'nin fiilen bütünlüğü tahakkuk eylemişti. Artık yeni Türkiye devletinin idare merkezini kanunen tespit eylemek icap ediyordu. Bütün düşünceler, yeni Türkiye'nin idare merkezini Anadolu'da ve Ankara şehrinde seçmek lüzumunu emrediyordu.

Coğrafi ve stratejik vaziyet en kati ehemmiyete sahipti. Devletin idare merkezini bir an evvel tespit ederek, dahili ve harici tereddütlere nihayet vermek elzem idi. Hakikaten, malum olduğu üzere, idare merkezinin İstanbul kalacağı veya Ankara'ya nakledileceği meselesi üzerinde öteden beri dahil ve hariçte tereddütler gösteriliyor, matbuatta beyanat ve münakaşalara tesadüf ediliyordu. Bu arada, yeni İstanbul mebuslarından bazıları -Refet Paşa başta olmak üzere- İstanbul'un payitaht kalması lüzumunu, bazı misallere dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, ulaşım vasıtaları ve kabiliyet ve istidat ve gerek mevcut tesisat ve teşkilat bakımından hiç de münasip ve müsait olmadığını söylüyorlar ve İstanbul'un payitaht olması lazım ve mukadderdir diyorlardı. Bu ifadeye dikkat olunursa, bizim idare merkezi

1 Mirliva: Tuğgeneral. (Y.N.)
2 Ferik: Tümgeneral, korgeneral. (Y.N.)

tabirinden kastettiğimiz mana ile bu ifadelerde payitaht tabirini kullananların görüşleri arasında bir fark görmemek mümkün değildir. Dolayısıyla, bu hususta zaten kararlaşmış olan görüşümüzü resmen ve kanunen teyit ettirerek, payitaht tabirinin de yeni Türkiye devletinde manası ve kullanım mahalli kalmadığını göstermek lazım geldi. Hariciye Vekili İsmet Paşa, 9 Teşrinievvel [Ekim] 1923 tarihli bir kanun maddesini Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar zatın imzası olan bu kanun teklifi 13 Teşrinievvel [Ekim] 1923 tarihinde uzun müzakere ve münakaşalardan sonra büyük çoğunlukla kabul edildi. Kanun maddesi şudur:

"Türkiye devletinin idare merkezi, Ankara şehridir."

***

Meclis'te Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile'ye, Fethi Bey'in şahsına tarizler ve eleştiriler başladı

Efendiler, çok geçmeden Meclis'te Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile'ye ve bilhassa Fethi Bey'in şahsına tarizler ve eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre bazı mebuslarda vekil olmak arzu ve hevesi çoğalmıştı. İşbaşında bulunan vekilleri beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde Fırkamız namına mebuslukları temin edilmiş olan birtakımları da Heyeti Vekile aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre istifade zeminleri hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissolunan mebusların maksatlarının, genel kurulu aldatarak, hükümet ve Meclis üzerinde tesirli bir vaziyet almak olduğu anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkat ve mesai kuvvetini Heyeti Vekile Riyaseti vazifesinde yoğunlaştırabilmek için Dahiliye Vekâletinden istifa etti. Aynı tarihte, Meclis İkinci Reisliği de Ali Fuat Paşa'dan boş kaldı *(24 Teşrinievvel [Ekim] 1923).*

Bizimle görüş ve faaliyette uzlaşma ve ortaklık aramaya lüzum görmeksizin, bağımsız ve gizli çalışan bir hizip belirdi. Bu hizip saf ve haktan yana görünerek bütün fırka mensuplarını kendi görüşleri lehine çekmekte muvaffak olmaya başladı. Mesela, bir fırka toplantısında, Dahiliye Vekâletine Erzincan Mebusu bulunan Sabit Bey'in ve Meclis İkinci Reisliğine de İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in Meclis'çe seçilmesini karar altına aldırdı *(25 Teşrinievvel [Ekim] 1923).*

Halbuki ben, Sabit Bey'in Dahiliye Vekili olmasını münasip görmemiştim. Sabit Bey'in bazı valiliklerde istihdam edilmiş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni şartlarla dahili işlerini yürütebileceğine kâfi delil sayamıyordum.

Rauf Bey'in de, Meclis İkinci Reisliğine seçilmesini caiz görmüyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Heyeti Vekile Reisi idi. O makamı ne gibi hissiyat altında hareketinden dolayı terke mecbur edildiği malum olmuştu. Buna

rağmen onu Meclis'in İkinci Reisliğine getirtmekle, bütün Meclis'in onunla hemfikir olduğunu, yani bütün Meclis'in Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Heyeti Vekile'de Hariciye Vekili olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek maksadı takip olunuyordu.

Efendiler, yeni Meclis ilk devrinde, muhalefeti gizli bir azınlık hizip tarafından aldatılmak vaziyetine maruz bulundu. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet vazifelerini sükûnetle yapamayacak bir hale getirildi. Fethi Bey, bu halden, bana defalarca şikâyet etti ve şahsen Heyeti Vekile'den çekilmek istedi. Diğer vekiller de aynı suretle şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fenalık, hükümet teşkilinin Meclis seçimiyle olmasında idi. Bu hakikati çoktan görmüştüm.

Tatbiki için münasip zaman beklediğim bir fikrin tatbiki anı gelmişti

Ben, Meclis'te gizli ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclis'in mesaisinde hissiyatın hâkimiyetini gördükten ve hükümet heyetinin mesaisindeki intizamın her gün esassız birtakım sebeplerle intizamsızlığa uğratılmakta olduğuna kanaat getirdikten sonra, tatbiki için münasip zamanını beklediğim bir fikrin tatbiki anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu itiraf etmeliyim. Buna göre, şimdi vereceğim malumat ve izahatı anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Fırkası'nın Rauf Bey'i gıyaben İkinci Reisliğe ve Sabit Bey'i Dahiliye Vekâletine aday seçtiği tarih, 25 Teşrinievvel [Ekim] 1923 Perşembe günüdür. Aynı günde ve ertesi Cuma günü Heyeti Vekile Çankaya'da nezdimde toplandı.

Gerek Heyeti Vekile Reisi Fethi Bey'in ve gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lazım olduğunu ifade ettim. Meclis'çe "yeni Heyeti Vekile seçiminde, mevcut heyete dahil bulunan vekillerden tekrar seçilen olursa, onlar, bu seçimden sonra da istifa ederek yeni Heyeti Vekile'ye dahil olmayacaklardır" esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman vekiller gibi seçilen ve Heyeti Vekile'ye dahil bulunan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu karardan hariç bırakıldı. Çünkü, ordu idare ve kumandasının tesadüfi bir zata bırakılması caiz görülmedi.

Efendiler, bu tarz ve hareketin ve alınan kararın mahiyeti incelenirse şu netice çıkar: Muhteris hizbi hükümet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Mevcut heyete dahil vekillerden hiçbiri iştirak ettirilmeksizin, tamamen arzu ettikleri zevattan, arzu ettikleri bir Heyeti Vekile teşkil ederek memleket mukadderatını idare eylemelerinde bir beis görmüyoruz. Fakat, ne hükümet teşkiline ve ne de teşkil etseler bile memleketi idareye iktidar göstereceklerine emin bulunuyoruz.

Meclis'i aldatmaya çalışan muhteris hizip, şu veya bu tarzda bir hükümet teşkiline muvaffak olabildiği takdirde, bu hükümetin bir müddet idare tarzını ve idaredeki liyakatini takip ve hatta ona yardım etmenin uygun olacağı kanaatinde bulunduk. Fakat, bu suretle teşekkül edecek hükümet memleket idaresinde ve yeni gayelerimizi takipte acz ve sapma gösterirse, bunu Meclis'te ortaya koyarak Meclis'i aydınlatmak şıkkını tercih ettik. Hükümet teşkiline muvaffak olamadıkları halde, hasıl olacak kargaşanın, Meclis'in uyanmasına vesile olacağı tabii idi. Buhran ve kargaşayı devam ettirmek caiz görülemeyeceğinden, işte o zaman bizzat müdahale ederek, tasavvur ettiğim meseleyi ortaya koymak suretiyle işi esasından halledebileceğimi düşünmüştüm.

Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile istifa ediyor

Heyeti Vekile ile Çankaya'da yaptığımız toplantıyı müteakip yazıp müşterek imza ile bana verdikleri istifaname şu idi:

Riyaseti Celileye

Türkiye devletinin karşısında bulunan dahili ve harici mühim ve müşkül vazifeleri kolaylıkla neticelendirmeye muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclis'in tam desteğine mazhar bir Heyeti Vekile'ye kati ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla yüce Meclis'in her suretle itimat ve desteğine dayanan bir Heyeti Vekile'nin teşekkülüne hizmet etmek maksadıyla istifa eylediğimizi büyük bir hürmetle arz eyleriz, Efendim.

Efendiler, bu istifaname, 27 Teşrinievvel [Ekim] 1923 Cumartesi günü öğleden sonra saat birde riyasetim altında toplanan Fırka genel kuruluna bildirildikten sonra saat beşe doğru açılan Meclis'te resmen okunmuştur.

Heyeti Vekile listeleri ve Heyeti Vekile Riyasetine seçilmesi muhtemel görülen simalar

Heyeti Vekile'nin istifası tahakkuk ettiği dakikadan itibaren, Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak yeni Heyeti Vekile listeleri tertibine başladılar. Bu hal, Teşrinievvel'in [Ekim'in] 28. günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup, bütün Meclis'çe kabule değer görülecek ve millet kamuoyunca iyi karşılanacak isimleri ihtiva eden bir aday listesi tespit edemiyordu. Bilhassa vekâletlere aday düşünülürken, o kadar çok istekli ve taliplerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birinin diğerlerine tercihi suretiyle tespit olunacak listeyi kabul ettirmekteki müşkülat, liste tertip etmekle meşgul olanları ümitsizlik ve endişeye düşürdü. Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri bazı zevatın fotoğraflarına yer vererek Heyeti Vekile Riyasetine seçilmesi muhte-

mel "muhterem sima"lar ihtarıyla nazarı dikkati çekmekte kusur etmedi. Gerçi gayretli bazı gazeteciler, 28 Teşrinievvel [Ekim] günü erkenden, "İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü gaze[1] henüz sıyrılırken, deniz semadan, sahillerden akseden renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken" Marmara'nın sakin sinesini yararak ilerleyen Seyrisefain'in[2] vapuruyla Kalamış iskelesine çıkıyor... Yolda Rauf Bey'e tesadüf ediyor... Ondan sonra "büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış köşkünün, mükemmel bir surette döşeli ve süslü salonuna" dahil oluyor ve köşk sakininin muhtelif meseleler hakkında aldığı görüşünü, bilhassa "milli hâkimiyeti her şeye ve her şeye (!) karşı koruyalım..." nasihatini yayımlamakla kamuoyunu aydınlatmaya hizmette üşenme göstermiyor; fakat, bu ihtar ve uyarılar Ankara'ya tesirli olamıyordu.

"Milli hâkimiyetimizi her şeye ve her şeye karşı koruyalım" diyen zat

Efendiler, her şeye ve her şeye (!) karşı milli hâkimiyetin korunması tavsiyesinde bulunan zat, Halife'nin iltifatını "ilahi lütuf" kabul eden zattır!

Bazı gazetelerin, Konya'ya memur Fuat Paşa'nın 28'de İstanbul'a varışında onun, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha diğer birçok zevat tarafından karşılandığını ilan eden telgrafnameleri ve Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerine yer vererek Mondros Mütarekesi'ni, Kars'ın istilasını hatırlatmak için yazdıkları yazıları dahi kâfi derecede nazarı dikkati çekmeye yarayamadı.

Fırka İdare Heyeti de kati bir Heyeti Vekile listesi hazırlayamadı

28 Teşrinievvel [Ekim] günü geç vakitte, toplantı halinde bulunan Fırka İdare Heyeti tarafından davet olundum. Fırka İdare Heyeti Reisi Fethi Bey idi. Fethi Bey Fırka namına İdare Heyeti'nce bir aday listesi tertip olunduğundan ve bu hususta Fırka Umumi Reisi olduğum için benim de görüşümün alınması uygun görüldüğünden, toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Tertip olunan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu ve fakat bu listede isimleri mevcut olan zevatın da fikir ve rızasını almak lazım geldiğini ifade ettim. Bu teklifim münasip görüldü. Mesela, Hariciye Vekâleti için ismi söz konusu edilen Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı vaziyetlerden anladım ki, Fırka İdare Heyeti dahi kabule değer ve kati bir aday listesi tertip edememektedir. İdare Heyeti üyelerine, icap edenlerle daha ziyade fikir alışverişinde buluna-

1 Gaze: Kadınların, teni pürüzsüz göstermesi, renk vermesi için yüzlerine sürdükleri yarı sıvı boyalı krem. (Y.N.)
2 Deniz Yolları. (Y.N.)

rak kati bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken, koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Halit Paşalara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya vardıklarını o günkü gazetede "bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum. Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle görüşmek için geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa vasıtasıyla tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman, orada beni görmek üzere gelmiş Rize Mebusu Fuat, Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref Beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoydum.

Cumhuriyetin ilanı kararını nerede ve kimlere söyledim

Yemek esnasında, **"Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!"** dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, hareket şekli hakkında kısa bir program tespit ettim ve arkadaşları vazifelendirdim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı zevat, salahiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve fikir ve rızaları alınmadan cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını gücenme ve ayrılma vesilesi saydılar.

İsmet Paşa ile cumhuriyetin ilanı kanununa ait tasarıyı hazırladık

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar erkenden beni terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu suretle değiştirmiştim: Birinci maddenin nihayetine "Türkiye devletinin hükümet şekli cumhuriyettir" cümlesini ilave ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: "Türkiye devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin bölündüğü idare şubelerini İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder."

Bundan başka Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddelerinin sekizinci ve dokuzuncu maddeleri de değiştirilip açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

"Madde: Türkiye reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçilir. Riyaset vazifesi, yeni reisicumhurun seçilmesine kadar devam eder. Tekrar seçilmek caizdir."

"Madde: Türkiye reisicumhuru, devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Heyeti Vekile'ye riyaset eder."

"Madde: Başvekil, reisicumhur tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, hepsi reisicumhur tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis toplantı halinde değilse, keyfiyeti tasvip Meclis'in toplantısına bırakılır."

Bu maddelere, encümen ve Meclis'te, din ve lisana ait malumunuz olan bir madde de ilave edilmiştir.

29 Teşrinievvel [Ekim] 1923 günü Halk Fırkası Grubu'nda cereyan eden müzakereler

Muhterem efendiler, şimdi, arzu buyurursanız, yüce heyetinize, 29 Teşrinievvel [Ekim] 1923 Pazartesi günü Ankara'da cereyan etmiş olan hadiseyi özetle tasvire çalışacağım.

Pazartesi günü öğleden evvel saat onda, Halk Fırkası Grubu, Grup İdare Heyeti Reisi Fethi Bey'in riyasetinde toplandı. Heyeti Vekile seçimi müzakeresine başlandı.

Reis: "İdare Heyeti, hazırlık mahiyetinde, Genel Kurul'a arz edilmek üzere bir Heyeti Vekile listesi tertip etti. İdare Heyeti kati bir şey tespit etmiş değildir. Hüküm muhterem heyetinizindir. Kabul ederseniz okunsun" sözleriyle Genel Kurul'a, riyasetinde Fuat Paşa bulunan bir liste arz eder. Okunan bu listede İktisat Vekâletine aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak Heyeti Vekile'nin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin seçilmemesini teklif eylemiş. Bilhassa "bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvetli değildir. Bizden refah ve ıslahat isteyen millet vardır. Her halde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. Seçimde acele etmeyelim. Bilhassa Heyeti Vekile Reisi seçimi için düşünelim" değerlendirmesinde bulunmuş...

Saip Bey (Kozan): "Meclis Riyasetine Fethi Bey, Heyeti Vekile Riyasetine İsmet Paşa seçilmelidir" demiş.

Ekrem Bey (Lâzistan): "Yeni heyet, eski heyetin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu hususta fikirlerini Reis Paşa Hazretleri, mümkün ise, beyan buyursunlar, aydınlanalım" görüşünü ileri sürmüş. (Ben Meclis'te henüz hazır bulunmuyordum.)

Zülfü Bey (Diyarbekir): "Vazife, Fırka Divanı'nındır. Bu hak, Grup İdare Heyeti'nin değildir. Divan toplansın!.." talebinde bulunmuş...

Mehmet Efendi (Bolu): "Seçilecek Heyeti Vekile ancak bir ay devam edebilir. Seçimlerin böyle sık sık tekerrürü, memleket ve milleti fena ve müşkül bir hale sevk eder. Heyeti Vekile istifa sebebini açıklıkla anlatmazsa herhangi bir Heyeti Vekile seçimine iştirak etmem. Sebebi anlayalım, sonra seçelim."

Faik Bey (Tekirdağ): "Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli değildir. Divan toplanıp bu meseleyi halletsin."

Vâsıf Bey (Saruhan): (İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra) "Memleketi, milleti ne için terk ediyor. Liderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Muhterem Reisimiz (beni kastetmiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor" demiş ve uzun beyanatta bulunmuş.

Necati Bey (İzmir): "Memleketin dayandığı zevatın bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Muhterem Reisimiz aydınlatsın ve ikaz etsin. Dahilen ve haricen kuvvetli bir Heyeti Vekile'ye kati ihtiyacımız vardır."

Reis Fethi Bey: "İdare Heyeti'nin yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de İdare Heyeti'nindir" izahında bulunmaya lüzum görmüş.

Doktor Fikret Bey (Ertuğrul): "Vâsıf ve Necati Beylerin fikirlerine iştirak ederim. Memleket sütliman değildir. Gelişigüzel yapılacak bir seçime terk etmek olmaz. Kuvvetli zevattan meydana gelen bir heyet seçilmelidir."

Recep Bey (Kütahya): "Arkadaşlar sözlerini tamamlasınlar, sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler." (Henüz toplantıda değildim.)

İlyas Sami Bey (Muş): "Muhterem Reisimiz Gazi Paşa Hazretleri fikirlerini beyan buyursunlar. Buhranın doğduğu gün halli daha faydalıdır. Sonraya bırakmak, şiddetlenmesine sebep olur. Bir Heyeti Vekile Reisi seçelim. Yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun, kuvvetli bir hükümet vücuda gelsin."

Abdurrahman Şeref Bey (merhum İstanbul Mebusu): "Bazı arkadaşlar telaş ediyorlar. Bu, her memlekette vaki olan bir şeydir. Hepimizin maksadı, vatanın saadetidir. Bir makine kurup tıkır tıkır işletemiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükümet nasıl bulmalı, hastalığı ne suretle keşfetmeli? Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzu nazarı dikkate alalım. Hükümetin vazifesini tayin edelim. Meclis kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşa'mız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir netice çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Şahıslardan bahsetmeyelim. Yüce maksatlarda müşterekiz. Reis Paşa Hazretleri kanaatlerini beyan buyursunlar."

Eyüp Sabri Efendi (Konya): "Mutlaka bir seçim karşısındayız. Eski Heyeti Vekile'nin, seçilse bile tekrar kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı yüce Meclis feshetmelidir."

Recep Bey (Kütahya): "Üç esaslı noktadan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi faaliyet noksanlığı, üçüncüsü manevi bağlarımızda hasıl olan gediktir. Şekillerde noksan olursa iyi netice vermez. Eldeki listedeki kıymettar ar-

kadaşlar hangi zamanda, hangi şartlar altında çalışacaklardır, malum değil. Kuvvetli bir zatın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükümet teşkil etmesi lazımdır."

Recep Bey bilhassa bu son fikir üzerinde uzun beyanat ve değerlendirmelerde bulunmuş.

Talât Bey (Ardahan): "Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Reisi'nin vazifesi nedir? Vazife ve Mesuliyet Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatsınlar" demiş.

Ben, Umumi Reis sıfatıyla meselenin halline memur edildim

Reis, bundan sonra müzakerenin kifayetini oya koymuş. Müzakere kâfi görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş. Bu önergelerden Kemalettin Sami Paşa'nın önergesi kabul olunmuş. Bu önerge muhteviyatına göre, ben, Umumi Reis sıfatıyla meselenin halline Genel Kurul tarafından vekil ve memur ediliyorum.

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da, ikametgâhımda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın önergesinin kabul edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa görüş ve teklifi ileri sürdüm.

"Efendiler!" dedim, "Heyeti Vekile seçiminde fikir kargaşası hasıl olduğu anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım çözüm şeklini arz ederim."

Reis Fethi Bey, teklifi oya koydu. Kabul olundu.

Efendiler, bu bir saat zarfında icap eden zevatı Meclis'teki odama davet ederek, onlara 28/29 Teşrinievvel [Ekim] gecesi hazırladığım kanun teklifi müsveddesini gösterdim ve fikir alışverişinde bulundum.

28/29 Teşrinievvel [Ekim] gecesi hazırladığım kanun müsveddesini teklif ettim

Öğleden sonra saat bir buçukta Fırka Genel Kurulu tekrar Fethi Bey'in riyasetinde toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şu beyanatta bulundum:

"Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülata uğradığınız meselenin sebep ve illetinin bütün arkadaşlarca belirlenmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Hakikaten, mevcut Teşkilatı Esasiye Kanunu'muza göre bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri vekiller ve Heyeti Vekile seçmek mecburiyetinde bulunuyor. Hepinizin birden Heyeti Vekile seçmeye mecbur olmanızda görülen müşkülatın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkülata tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok karışıklıklara sebep oluyor. Yüksek heyetiniz bu müşkülün halline beni memur

kıldınız. Ben de bu arz ettiğim kanaatten ilham alarak düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabule mazhar olursa, kuvvetli ve dayanışma içinde bir hükümet teşkili mümkün olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun bazı noktalarını açıklığa kavuşturmak lazımdır. Teklif şudur" dedikten sonra malum müsveddeyi okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak kürsüyü terk ettim.

Teklifimin mahiyeti anlaşıldıktan sonra münakaşalar başladı.

Sabit Bey (Erzincan): "Kabine usulünün lehindeyim. Ancak Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesi teklifi ile bugünkü buhranı halletmek mümkün değildir. Biz şimdi bir Heyeti Vekile Reisi seçelim. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesini sonra düşünürüz" dedi.

Hâzım Bey (Niğde) şu görüşleri ileri sürdü: "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Salahiyetimiz varsa, bu, Fırka'da olmaz. Fırka'da müzakere edildikten sonra aleni celsede kimse söz söyleyemiyor. Milletin hayatıyla alakalı kanunların burada kati surette halline taraftar değilim. Bu gibi kanunlar aleni celsede ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim."

Yunus Nadi Bey şu yolda Hâzım Bey'e cevap verdi: "Hangi memleket ilk defa kanunu esasi yaparsa onun için kurucu meclis yapmışlardır. Bizde ise bu gibi hususlarda ayrıca kurucu meclis teessüs edeceği açıkça belirtilmemiştir. Bizde her vakit bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salahiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi biz kabine buhranının hallini Reis Paşa Hazretleri'ne bıraktık. O da bize bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi bunu tespit lazımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu açıklığa kavuşturacak ve daha belirli şekilde tespit edeceğiz."

Vehbi Bey (Karesi): "Biz, şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan haberdar değiliz. Gazetelerde hakikaten gördük. Bu, kâfi mi? Dolayısıyla biz, evvelemirde, bunu bir bütün olarak görüşmek üzere ileriye bırakıp buhranı halledelim."

Halil Bey: "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesine ve yeniden yapılmasına salahiyetimiz vardır. Fakat, bu değişiklik, hakikaten vatan ve milletimizin saadetine kefil midir, bunu söylemek lazımdır. Bunu, hukuk erbabından, hukuk âlimlerinden olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe, bunun derhal halledilmesine taraftar değilim."

Üyelerden biri: "Teşkilatı Esasiye Kanunu öyle bir kalemde değiştirilemez."

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul): "Dört sene evvel ayrı ayrı seçimlerin zararlarını söylemiştim. Bugün de aynı hal baş gösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu yeni değildir. Dört sene evvel yapılan bir kanunun, daha açık bir

surette ifadesidir. Dolayısıyla bunun hilafına olarak söz söyleyecekler gelsin fikirlerini söylesinler. Fakat, zamanımızın uzun uzadıya beklemeye tahammülü yoktur."

Ragıp Bey (Kütahya): "Kanunların en iyisi hadiseler ve ihtiyaçtan doğanıdır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tamamlanması lazımdır. Açıklığa kavuşturulması icap eder. Teklifin derhal müzakeresine geçelim."

Adliye Vekili Seyit Bey merhum: "Teklif edilen şekil, yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun açıklığa kavuşturulması ve tespitidir. Kanunları ihtiyaç yapar; teoriler yapmaz. Zaman, hadiseler, her şeye hâkimdir. Gelişme kanunu, değişmez bir kati düsturdur. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli daha açık ve belli olarak ifade edersek, millet ve memleketimizin menfaatına elbet daha uygun hareket etmiş oluruz."

Hükümetimizin şekli mutlaka cumhuriyet olacaktır

Merhum Seyit Bey'in görüşüne Abidin Bey (Saruhan) şu cevabı verdi:

"Evvela hükümet buhranını halledelim."

Eyüp Sabri Efendi'nin (Konya) görüşü şu idi: "Biz, Gazi Paşa Hazretleri'ni hakem yaptık. Bizim, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye salahiyetimiz yok demek, gayri meşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclis'in, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye salahiyeti aşikârdır. Hükümetimizin şekli mutlaka cumhuriyet olacaktır..."

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda beyanatta bulundu:

"Fırka Reisi'nin teklifini kabule ihtiyaç katidir. Cihan bizim bir hükümet şekli görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakerelerimizi bir neticeye bağlayıp ifade etmemek, zaaf ve kargaşayı devam ettirmekten başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları bu hususta beni ikaz ettiler. Devletin reisi yoktur dediler. Mevcut şeklinizdeki reis, meclis reisidir. Demek ki, siz bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki biz böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetine, mukadderatına bilfiil el koymuştur. O halde bunun hukuki ifadesini söylemekten neden çekiniyoruz? Reisicumhur olmadan, başvekil seçimi teklifi kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin seçilmesini kanuni ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretleri'nin teklifinin kanunlaşması lazımdır. Genel zaafın devam ettirilmesinde mana yoktur. Fırka'nın bütün millete karşı üstlendiği mesuliyetin icaplarına uygun hareket zaruridir."

İsmet Paşa'dan sonra Abdurrahman Şeref Bey merhumun beyanatı arasında şu sözler vardı:

"Hükümet şekillerinin sayılmasına lüzum yok. 'Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir' dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin."

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabulü lüzumuna dair uzun malumat ve değerlendirmelerde bulundu ve "Derhal onun kanuni muamelelerinin tamamlanmasını teklif ederim" dedi.

Teklifim Fırka'ca ve hemen Meclis'çe müzakere ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul olundu

Abdullah Azmi Efendi'nin "Meselenin ehemmiyeti aşikârdır. Müzakere devam etsin" diye yükselen itirazına rağmen müzakerenin kifayeti kabul olundu. Ondan sonra teklifimin tümü ve müteakiben maddeleri birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Efendiler, Fırka toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıldı. Saat öğleden sonra altı idi. Kanun teklifi, Kanunu Esasi Encümeni tarafından usul yönünden incelenerek, mazbatası hazırlanırken, Meclis diğer bazı meseleler ile iştigal etti. Nihayet, riyaset makamında bulunan Reis Vekili İsmet Bey[1] Meclis'e şu malumatı verdi: "Kanunu Esasi Encümeni, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesine dair tasarının acilen ve derhal müzakeresini teklif ediyor." "Kabul" sesleri üzerine mazbata okundu. Teklif olunduğu üzere müzakere edildi. Nihayet kanun, birçok hatiplerin "Yaşasın Cumhuriyet!" sedalarıyla alkışlanan hitabeleriyle kabul edildi.

Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirliğiyle beni seçti

Ondan sonra, reisicumhur seçimi için Meclis'in oyuna müracaat olundu. Toplanan oyların neticesini, riyaset makamında bulunan İsmet Bey, Genel Kurul'a şu suretle tebliğ eyledi:

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan seçim oylamasına yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve Cumhuriyet Riyasetine yüz elli sekiz üye oybirliğiyle Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmişlerdir."

Efendiler, bunu müteakip Meclis'e vuku bulmuş olan maruzatım zabıt ceridelerinde okunmuştur. Ancak tarihi bir hatıranın canlandırılması için, müsaade ederseniz, o beyanatımı burada da aynen tekrar edeyim:

"Muhterem arkadaşlar, mühim ve dünya çapında fevkalade hadiseler karşısında muhterem milletimizin hakiki teyakkuz ve uyanıklığına kıymettar bir vesika olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun bazı maddelerini açıklamak için özel encümen tarafından yüksek heyetinize teklif olunan

1 İsmet (Eker). (Y.N.)

kanun tasarısının kabulü münasebetiyle Türkiye devletinin,[1] zaten cihanca malum olan, malum olması lazım gelen mahiyeti, milletlerarası bilinen unvanıyla yâd edildi. Bunun tabii icabı olmak üzere, bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza yaptırdığınız vazifeyi reisicumhur unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar[2] hakkımda göstermiş olduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce heyetinize ruhumun bütün samimiyetiyle teşekkürler arz ederim.

"Efendiler, asırlardan beri Doğu'da mağdur ve mazlum olan milletimiz, Türk milleti, hakikatte yaratılıştan sahip olduğu hasletlerden yoksun kabul ediliyordu.

"Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, eğilim, idrak, kendi hakkında kötü zanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar incelemeden uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz sahip olduğu vasıflarını ve liyakatini, hükümetinin yeni ismiyle medeniyet cihanına daha çok kolaylıkla göstermeye muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

"Arkadaşlar, bu yüce müesseseyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecellilerini gösterecektir. Âcizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada layık olmak için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı[3] arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, yüksek heyetinizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve desteğinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vazifeleri iyi yapmaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim.

"Daima, muhterem arkadaşlarının ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak, onların şahıslarını kendime bir an bile lüzumsuz görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima dayanak noktası kabul ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

Efendiler, Meclis'çe cumhuriyet kararı 29/30 Teşrinievvel [Ekim] 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te reisicumhur se-

1 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "yeni Türkiye Devletinin" şeklinde. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 2, c.3, TBMM Matbaası, Ankara, s.99; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, c.16, s.145. (Y.N.)

2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "şimdiye kadar mükerreren" şeklinde. Bkz. *age,* s.100; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, c.16, s.145. (Y.N.)

3 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "ihtiyacımı" şeklinde. Bkz. *age,* s.100; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, c.16, s.146. (Y.N.)

çildi. Keyfiyet aynı gece bütün memlekete tebliğ ve her tarafta geceyarısından sonra yüz bir pare top atılarak ilan olundu.

İlk kabinenin İsmet Paşa tarafından teşkil edildiği ve Meclis Riyasetine Fethi Bey'in seçildiği malumdur.

***

Cumhuriyetin ilanından milletin duyduğu genel ve samimi sevince iştirakte tereddüt ve endişe gösterenler

Efendiler, cumhuriyetin ilanı bütün milletçe sevinç sebebi oldu. Her tarafta parlak gösteriler ile sevinç açığa vuruldu. Yalnız İstanbul'da iki üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı zevat, milletin genel ve samimi olan sevincine iştirakte tereddüt etti, endişeye düştü, cumhuriyet ilanına önayak olanları eleştirmeye başladı.

İşaret ettiğim gazetelerin ve zevatın cumhuriyet ilanını nasıl karşıladıklarını hatırlamak için, o günlerdeki neşriyatı sadece gözden geçirmek kâfidir.

Mesela "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile cumhuriyetin ilan ve tespit tarzının garip olduğunu, bunda "sıkboğaza getirilmiş gibi bir hal" bulunduğunu ilan ediyordu. Bu yazıların sahibi şu fikirleri ileri sürüyordu: "... Şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken, diğer taraftan birdenbire, birkaç saat içinde Kanunu Esasi değişikliği yapılıvermesi, en yumuşak tabir ile gayri tabii bir harekettir."

Bizim hareket tarzımız "medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, etraflıca incelemiş, devlet idaresine ehil olmuş zihinlerden çıkacak muhakeme eseri" değilmiş...

Cumhuriyetin ilanını Meclis'in alkışlarla kabul etmesi, milletin toplarla kutlaması eleştiriliyor; deniyordu ki: "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve donanma ile yaşamaz", "Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisi'nde bir afsun yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

"Ben cumhuriyetçiyim" diyenlerin, cumhuriyetin ilanı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek idare şekli mefkûresinin cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına kani olduğunu iddia edenlerin "Cumhuriyet kelimesine bir put gibi tapmam" demesindeki mana ve maksat ne idi?

Meclis toplantı halinde bulunmadığı zaman, onun itimadına sahip bir kabinenin düşürüleceği gibi asılsız bir fikri kamuoyunda canlandırıp "Böyle bir hak padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, reisicumhura mı veriliyor?" sorusu kime ve ne maksatla yöneltiliyordu?!

Bu yazılar sahibinin maksadı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? "Cumhuriyet, bize idare şekli değişikliği ile birlikte zihniyet değişikliği de getiriyor mu? He-

yeti Vekile'ye girecek zatlara birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?" sözleriyle daha ilk anda cumhuriyetin kadir ve kıymetini, ehemmiyetini azaltmaya kalkışmak, cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenebilir miydi?

En hafif bir rüzgârdan bile korunması lazım gelen yeni doğmuş yavrunun, onu beslediğini söyleyenler tarafından böyle hırpalanması caiz miydi?!

Bu görüşleri ihtiva eden gazetenin diğer bir sayfasında "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı" başlığı altında yazılan birçok görüşler içinde "... Bu yeni merhaleye gelen Türk milleti acaba burada huzur içinde uzunca durup dinlenebilecek, burası onun için bir zindelik ve kuvvet, bir rahat ve saadet kaynağı olabilecek mi? Bu merhale onun toplumsal bünyesini kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve kuvvetine sahip midir? Cumhuriyet, acaba hadiselerin zarureti karşısında çaresizlikten kaçıp sığındığı bir saçak altı mı olacak..." gibi endişe ve ümitsizlik veren sözlerin zamanı mıydı?

Cumhuriyetin ümit, rahat ve saadet vaat ettiğinde şüphe ve endişesi olan zat, ümit, rahat ve saadeti nereden, hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyetin milletimizin toplumsal bünyesini kırıp dökmesi ihtimali, cumhuriyet taraftarı olan zevatın zihninde nasıl yer bulabiliyordu?

Diğer bir gazeteci de, "Efendiler, acele ediyorsunuz!" diye bağırmaya başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu: "... Buhran, alelade yeni bir Heyeti Vekile seçimi suretinde halledileceği yerde, bilakis, son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin vukuunun yakın olduğuna ihtimal vermediği cumhuriyet meselesinin pek açık, pek kati ve pek acele surette ortaya çıkmasına sebep olmuştur."

"Cumhuriyet kurulmasının yakın olduğuna ihtimal vermeyen yalnız kamuoyu değildi. Belki Ankara'da en mühim ve en salahiyetli mevkileri işgal eden bazı zevat da böyle bir ihtimali hatırlarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle, itiraf olunmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, Cumhuriyetin ilanına mâni olmak içinmiş... Bu maksadı takip edenlerin "kararlar alınmasında acelecilik" görmeleri tabii idi. Fakat, "memleket kamuoyunun da bu görüşte -kendileriyle- beraber olduğunu" zannetmeleri hata idi.

Gazetesini "Balonu uçurdular, ama galiba ucunu kaçırıyorlar!" ve "Âblar galip gelince dolaplar döndüler,[1] ama... ne istikamette?" gibi çirkin, adi alaylar ile dolduran gazeteci efendi, şu yolda hitap ve azarlamasına devam ediyordu: "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de[2] düzeltebilecek misiniz?"

Bu hitapla başlayan yazılar, şu satırlarla son buluyordu: "Yegâne temenni... memleket ve millete faydalı işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün

1 "Birbirine girdiler dolaplarla âblar/ Âblar galip gelince döndüler dolaplar" dizelerini hatırlatıyor. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "de" bağlacı 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

ilan edilen cumhuriyetin erkânı ve mensupları bunu yapabileceklerinden emin iseler, biz de kendilerine 'Öyle ise cumhuriyetiniz mübarek olsun efendiler!' deriz."

Bizi alaya alırcasına tebrik eden bu son cümle ile yazar, cumhuriyeti benimsemiyor, onunla alakası olmadığını beyan ediyor.

Başka bir gazeteci yazar da, cumhuriyetin ilanı münasebetiyle yaptığı tahlil ve eleştiride: "Bizi üzen nokta, Milli Rehber'imizin şahsına aittir. En büyük ruhlu adamlar bile şahsi kuvvet sahibi olmanın cazibesine mukavemet edememişlerdir" diyor ve bu görüşünü benim nutuklarımdan aldığı sözlerle takviye ettikten sonra, Amerika'nın bağımsızlığını temin eden Vaşington'un[1] nasıl çiftliğine çekildiğini ve Meclis'in, hiçbir şahsı nazarı dikkate almayarak, yalnız genel menfaatı düşünerek, altı senede kanunu esasiyi vücuda getirdiğini ve ondan sonra nasıl Vaşington'a riyaset verilmiş olduğunu hikâye ediyor ve Kanunu Esasi'mizin bu şekilde değiştirilmesinde benim müteşebbis olduğumu hoş görmüyor...

Bu yazar ve benzerlerinin, cumhuriyeti ilan tarzında, cumhuriyet esaslarıyla alakalı kanunda gördükleri kusur ve noksanları eleştirmelerini samimi kabul edebilmek için çok saf olmak lazımdır. Eğer bu yazarlar, cumhuriyetin ilanı günü yaygara tarzında hücumlara başlamayıp, evvela cumhuriyet ilanını iyi kabul etseler, samimi karşılasalardı... kamuoyunu tereddüt ve kargaşaya sevk edecek tarzda değil, fakat cumhuriyetin iyi ve onun ilanının pek isabetli olduğunu kamuoyuna telkin eder yazılar yazsalardı, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirinin samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi. Fakat, gördüğümüz hareket tarzı böyle olmamıştır...

Rauf Bey'in cumhuriyet ilanı dolayısıyla iki İstanbul gazetesi ile yaptığı görüşme

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle gazetecilerle görüşme yapmıştı. Rauf Bey'in cumhuriyet hakkında görüşünü ve milli hâkimiyetten ne anladığını tespit eden görüşmesini 1 Teşrinisani [Kasım] 1923 tarihli *Vatan* gazetesinde okumuştum. *Vatan* ve *Tevhit* sahipleri ve başyazarları ile Rauf Bey'in baş başa vererek tertip ettikleri soru ve cevaplardan bazılarını tekrar beraber gözden geçirelim.

Cumhuriyet meselesinde, kamuoyunda, ani bir hadise karşısında kalmış olmak hissi varmış... Şimdiye kadar işgal ettiği yüksek makamlar itibariyle ve İstanbul mebusu sıfatıyla Rauf Bey'in ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenmek hakları imiş...

Efendiler, bu soruyu tertip edenlere biz de bir soru soralım!

1 George Washington. (Y.N.)

Birincisi, kamuoyunu ne vasıta ile öğrenmişler... İkincisi, İstanbul seçmenleri yalnız iki gazeteciden mi ibaretti, yoksa bütün seçmenler iki gazeteciye mebuslarının görüşünü sormak için vekâlet mi vermişlerdi? Yoksa Rauf Bey'in "seçmenlerin bu hakkını büyük bir hürmetle kabul edenlerden ve onu seçerken gösterdikleri yüksek itimada müteşekkir olduğunu ve ona layık olmaya çalışacağını, verdikleri emaneti her zaman ve mekânda korumak ve iyi idare etmek için kudret ve kifayetinin son derecesine kadar çalışacağına itimat buyurabileceklerini" söylemesine zemin hazırlamak için mi idi? Gerçi bir mebusun seçmenleri hakkında bu yolda konuşması pek uygundur. Ancak, yerinde ve zamanında ve samimi olmak şartıyla! Yoksa, cumhuriyet ilanında kamuoyunun ani bir hadise karşısında bırakılmış olduğu gibi tertip edilmiş bir soruya "seçmenlerin verdikleri emaneti her zaman ve mekânda koruyacağı ve iyi idare edeceği" hakkında teminat vermeye kalkışmanın manası nedir?

Halbuki efendiler, 29/30 gecesi İstanbul'da cereyan etmiş olan bir vaziyeti izah edersem, bütün millet gibi İstanbul ahalisinin de hakiki hissiyatının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyet ilanı gecesi İstanbul Kumandanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul halkının temsilcileri tarafından Fatih Belediye Dairesi'nde tertip olunan bir ziyafete davetli idi. Paşa, ziyafet esnasında Ankara'dan bir resmi tebliğ aldı ve onu tatbik etmeden evvel muhterem İstanbul halkının muhterem temsilcilerine okudu. Tebliğ şu idi: "Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilanını karar altına aldı. Bunu yüz bir pare top atışıyla ilan ediniz!"

İstanbul halkı temsilcileri cumhuriyetin ilanını nasıl karşılamışlardı

İstanbul halkı temsilcileri bu müjde ve tebliği büyük sevinçlerle ve alkışlarla karşıladılar ve derhal bütün İstanbul halkı namına Kumandan Paşa'yı ve birbirlerini tebrik ettiler. Dolayısıyla İstanbul'un muhterem ahalisi namına İstanbul'un hakiki hissiyatını başka türlü göstererek beyanat ve gösteride bulunmanın ne kadar küstahça olduğu meydandadır.

Rauf Bey, "Bence, meseleyi cumhuriyet kelimesi üzerinden değerlendirmek doğru değildir" sözleriyle cumhuriyetten bahis dahi etmek istemiyor.

Rauf Bey'in görüşü: "... Milletimizin refah ve bağımsızlığının muhafazasını ve aziz vatanımızın bütünlüğünü temin eden şeklin, en uygun şekil olacağı" merkezindedir.

Efendiler, bu sözler, tertip ettikleri sorunun cevabı mıdır? Rauf Bey'e sorulduğu yazılan: "Hangi hükümet şekli en uygundur?" sorusu mudur? Soru dediğim gibi olsaydı, o zaman Rauf Bey'in bu ifadesi münasip bir cevap olabilirdi. Fakat, ondan sonra da Rauf Bey'e şöyle bir soru yöneltmek lazımdı: Tasavvur ettiğiniz şeklin adı yok mudur? Cumhuriyet şekli, milletin refah ve

bağımsızlığını, vatanın bütünlüğünü temin eden en uygun şekil değil midir? Eğer öyle ise, uzun sözleri bir tarafa bırakarak "Görüşüm, en uygun şeklin cumhuriyet şekli olduğu merkezindedir" deyiver de ağız kalabalığından kurtulalım. Çünkü söz konusu olan, Millet Meclis'ince kanunlaştırılan ve ilan olunan cumhuriyettir. Maksadınız, bu ilan olunandan daha uygun bir şekil olduğunu ima ve işaret etmek ise, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz şekil ne olabilir?

Rauf Bey, görüşünü açıkça söylemekten kaçınıyor, malum birtakım teorilerden bahsederek, "Hükümetlerin yekdiğerinden ayrılan yalnız iki esas üzerinde hareket ettiklerine inanıyorum ve bu iki esastan biri mutlakıyet idare tarzıdır" diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor: Güya hükümdar, hak ve salahiyetini Cenabı Hak'tan alır ve bu meşruiyete dayanarak hükümlerini icra eder. Bu idare tarzının sakıncaları olduğundan, milletler ihtilal ederek hükümdarların salahiyetini kayıt ve şarta bağlamışlar... Son senelerde milletimiz de meşrutiyet mücadeleleriyle işe başlayarak, kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak gayesine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis istibdadından kurtulmak için Beşinci Mehmet Han'a Meclis'in feshi hakkını bahşettirmiş; Vahdettin bu haktan istifade ederek Meclis'i feshetmiş; malum felaketler olmuş; dolayısıyla mutlakıyet idaresi ve ferdi saltanat taraftarı olmak caiz değilmiş.

Rauf Bey: "Millet, mukadderatını kendisinden başka bir kimseye bırakmayı kendisine alçaklık saydı" dedikten sonra milletin, milli hâkimiyeti kayıtsız şartsız tatbik eden Büyük Millet Meclisi'ni kurucu şeklinde seçtiğini ve bu şeklin bahsettiği şekillerden ikincisi ve kanaatince en salim ve doğru bir idare tarzı olduğunu söylüyor... Ondan sonra Rauf Bey şu görüşleri ileri sürüyor:

"İsim değişikliği, hedefi ve gayeyi ihlal eder veya değiştirir zannında değilim. Bundan başka, geçen bir hükümet tarzının yerini alan yeni tarzın makbul ve devamlı[1] olabilmesi ancak bir şartla mümkündür. O da, gideni arattırmayacak surette halkın ezici çoğunluğunun arzularına uygun olduğunu, saadetlerini temin ettiğini, vatanın şeref ve bağımsızlığını muhafaza altında bulundurduğunu göstermek ve ispat eylemekledir. Aksi takdirde isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil değişikliği ile hakiki ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek, bilhassa en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübelerden sonra fahiş hata olur."

Efendiler, Rauf Bey'in fikir ve görüşünü izah ve tespit eden bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, kayıt ve şartla bağlı olmayan ve Millet Meclisi'ni feshedebilen ferdi saltanat taraftarı değildir. Rauf Bey, öyle bir hükümet şeklinin taraftarıdır ki, o şekilde Millet Meclisi kurucu mahiyetinde

1 "Devamlı" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1934 basımında yer alan "payidar" sözcüğü, 1927 basımlarında "payedar" (itibarlı) şeklinde. (Y.N.)

olarak milli hâkimiyeti hiçbir kayıt ve şarta tabi olmaksızın tatbik eder. Bu şekli açık ifade edelim: Rauf Bey demek *istiyor ki,* "Cumhuriyet ilanından evvelki şekil en uygun hükümet şeklidir". Hakikaten, Rauf Bey'in uzun sözlerle tasvire çalıştığı, 20 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun üçüncü maddesi muhteviyatıdır. O madde şudur: "Türkiye devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' unvanını taşır."

Cumhuriyetin ilanıyla boşa çıkan ümitler

Malumdur ki, bu Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre, Meclis Reisi, Meclis namına imza atmaya ve Heyeti Vekile kararlarını tasdike salahiyetli ve Vekiller Heyeti'nin tabii reisi olmakla beraber, devletin reisi olduğuna dair bir kayıt ve kanuni açıklık yoktur. Bu kanunun tespit edildiği günlerdeki şartlar ve genel anlayış düşünülürse, kanunun mühim ve esaslı bir noktayı ihmal etmiş olmasındaki zaruret kendiliğinden anlaşılır. Bu ihmal, Meclis ve Meclis hükümeti mevcut olmakla beraber, devlet riyaseti makamının, ferdi saltanat kaldırıldıktan sonra hilafet makamında tecelli ettiği fikir ve kanaatinde bulunanları, cumhuriyet ilanı gününe kadar ümit içinde yaşattı. Dolayısıyla Rauf Bey'in en doğru olduğunu iddia ettiği hükümet şeklinde, devlet riyasetini halifenin mesuliyeti altında tasavvur ettiğine şüphe yoktur. İşte cumhuriyet ilanı üzerine Rauf Bey'i ve kendisiyle hemfikir olanları telaş ve heyecana sevk eden hakiki sebep, devlet riyaseti makamını reisicumhurun işgal etmiş olmasıdır. Hakikaten, "Reisicumhur devletin reisidir" dendikten sonra halifeye verilecek sıfat ve salahiyeti temin etmekle meşgul ve onun teveccüh ve iltifatını ilahi lütuf kabul etmekle memnun olanların hayal kırıklığına uğramaktan üzgün ve mahzun olmalarını tabii görmek lazımdır.

Rauf Bey'in, cumhuriyete aleyhtar olduğunu itiraf etmemekle beraber, cumhuriyet ilan edilmiş olduğu bir günde, onun makbul ve devamlı olabilmesi için birtakım şartların tahakkukunu ispat eylemek lüzumundan bahsetmesi, cumhuriyetin, milletin saadetini temin edeceğine itimadı olmadığını açıkça göstermiyor mu?!

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada şekil değişikliğinden ibaret olduğunu söyleyerek cumhuriyet ilanı keyfiyetinin, çocukça ve aceleci bir hareket eseri olduğunu anlatmaya çalışırken, "Cumhuriyet idaresiyle hakiki ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek... fahiş hata olur" demekle, cumhuriyet idare tarzına ne kadar kayıtsız ve ondan ne kadar uzak olduğunu ispat etmiyor mu? Rauf Bey son kanaatini teyit için "en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübeler"i hatırlatıyor. Efendiler!

Bu ihtarla kamuoyuna ne anlatılmak isteniyor?! Millet neden sakındırılmak arzu ediliyor?! Bunu anlamak müşkül değildir zannederim. Rauf Bey aklınca devlet riyaseti makamının, orada halifenin oturması temin edilinceye kadar başka unvanla başka biri tarafından işgal edilmemesini ve fakat işgal edilmiş olduğuna göre yapılan işten dönmeyi[1] temin için, kamuoyunu irticaa teşvik ediyor. Cumhuriyet idare şeklinin kabulünde fahiş hata olabileceğini iddia eden zatça hatanın neresinden dönülürse kâr sayılması tabiidir. Rauf Bey, cumhuriyet şeklinin kararlaştırılması ve ilan edilmesi noktasına temas ettiği zaman şu yolda beyanatta bulunuyor: "... Fikirleri dağıttılar. Sonra cumhuriyet şeklinin bir günde kararlaştırılarak ilanı halkça mesul olmayan zevat tarafından tertip edilen bir şeklin emrivaki halinde meydana getirildiği fikri ve endişesi hasıl oldu. Bu endişe pek tabii görülmelidir. Ve bundan, halkımızın geçen tecrübelerden ders almış olduğunu ve uyanıklık kazandığını anlayarak memnun olmalıdır. Ben şahsen memnunum." Efendiler, cumhuriyet şeklini bir günde kanunlaştıran ve ilan eden, Rauf Bey'in de pek güzel tarif edip vasıflandırdığı gibi "bağımsızlık mücahedemizin yegâne temel taşı olan ve milli hâkimiyeti kayıtsız şartsız tatbikte yüksek kudret ve kabiliyet gösterdiği, yaptığı işlerin neticesiyle sabit olan, Büyük Millet Meclisi" idi. Söz konusu ettiği mesul olmayan zevattan maksadı Meclis kamuoyunu cumhuriyet ilanına yönelten ve Meclis'e bu hususta tekliflerde bulunan ise, o, ben idim ve onun ben olduğumu, herkesten daha iyi Rauf Bey'in anlayabileceğini kabul etmekte hata yoktur. Eğer bunda hata varsa, "senelerden beri aramızda arkadaşlık ve kardeşlik hislerinden başka karşılıklı itimat ve bana karşı yüksek hürmet hisleriyle mütehassis olduğunu" ifade eden Rauf Bey'in beni hiç tanımamış olduğuna hükmetmek lazım gelir.

Benim teşebbüslerimi ve icraatımı, halkın endişesine sebep olacak mahiyette saymak ve sevinç gösterileri yapan halk namına aksini fuzuli olarak beyan etmek, halka bu endişeleri suni olarak telkin için teşebbüs etmektir. "Halkın geçen tecrübelerden ders almış olduğunu ve uyanıklık kazandığını anlayarak memnun olmalıdır; ben şahsen memnunum" diyen Rauf Bey'e bu vesile ile bir noktayı hatırlatmak mümkündür. Halkta, teyakkuz ve uyanıklık hislerini geliştirmeye ömrünü hasretmiş bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu hassasiyetin tecellisini görmekte kendisinin benden ziyade memnuniyet göstermeye ne hakkı ve ne de salahiyeti vardı. Rauf Bey, bütün vatanı düşmanlara işgal sahası yapabilecek Mondros Mütarekenamesi'nin strateji noktasından bahseden maddesini emrivaki halinde kabul ettiği zaman, milletin ne kadar kan ağladığını ve endişelendiğini hissetti mi? Son zamana kadar, cumhuriyet ilanı-

1 "Dönmeyi" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "ricati" sözcüğü, 1927 lüks basımında "bir hakkı" şeklinde. (Y.N.)

nın ertesinde bile, resminin altına "Mondros Mütarekesi'ni imzalayan, fakat Lozan Antlaşması'yla da intikamını alan Rauf Bey" klişesiyle taraftarlarının muntazaman propaganda ettikleri bu zat, Türk milletinin hakiki emellerine, samimi hislerine bizden fazla temas ettiğini, bizden fazla o emeller ve hislerle alakalı ve münasebetli olduğunu iddiaya kadar ileri varmamalıdır.

Rauf Bey, beyanatının bir tarafında diyor ki: "Mesul rical, bu hakikatleri (yani cumhuriyet ilanı gerekçesini) en salahiyetli müzakere ve karar mercii olan yüce Meclis vasıtasıyla milleti aydınlatacak ve zihinleri tatmin edecektir. Kamuoyunun bunu bilmesi tabii bir hakkıdır." Efendiler! Bu sözlerde mantık yoktur. Evvela Rauf Bey de demiyor mu ki, "Milli hâkimiyeti kayıtsız şartsız tatbik eden Meclis'tir". O halde hangi mesul rical, Millet Meclisi'ni pek meşru ve yüce bir karar almış ve onu gerekçesiyle yayımlayıp ilan etmiş olmasından dolayı sorguya çekecektir?! Bir memlekette, bir toplumda, bir inkılap yapıldığı zaman elbette onun gerekçesi vardır. Ancak o inkılabı yapanlar, inanmak istemeyen inatçı hasımlarını iknaya mecbur mudur? Cumhuriyetin elbette taraftarları ve aleyhtarları vardı. Taraftarlar, niçin ve ne gibi kanaatlere ve fikirlere dayanarak cumhuriyet ilan ettiğini, aleyhtarlara izah ve kanaatlerinde ve icraatlarında isabet olduğunu ispat etmek isteseler de, onların kasıtlı inatlarını ortadan kaldırabileceği kabul olunur mu? Bittabi taraftarlar muktedir iseler, mefkûrelerini herhangi bir suretle; ihtilalle, inkılapla veya muteber şekillerden geçirerek tatbik ederler. Bu, mefkûre inkılapçılarının vazifesidir. Buna karşı itirazlar, yaygaralar ve irticakârane teşebbüsler de, aleyhtarların yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir. Cumhuriyet idaremizin ilanında Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

Cumhuriyetin ilanı üzerine Halife'ye yaptırılmak istenen rol ve Halife lehinde yapılan neşriyat

Efendiler, aynı günlerde İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de, gazetelere mülakat vererek, muhtelif vesilelerle tertip olunan ziyafetlerde nutuklar söyleyerek hislerini ortaya koyuyorlardı. Cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da bazı zevat ve bazı gazeteciler Halife'ye de bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Halife'nin istifa ettiği veya edeceği hakkında gazetelerde rivayetler, tekzipler yayımlandı.

Sonra dendi ki: "Haber aldığımıza göre, mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi, bir tekziple halledilecek kadar basit de değildir. Muhakkak olan bir yön vardır ki, o da cumhuriyet ilanının yeniden bir hilafet meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır."

"Halife, yazı masaları başında oturarak (!) *Vatan* gazetesi yazarına beyanatta bulunmuştur" diyerek, Halife'nin bütün müminler tarafından teveccüh gördüğü, Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslam âleminden bin-

lerce mektup ve telgraf aldığı ve birçok mahallerden heyetler geldiği tarzında sözlerle hilafet mevkiinin kolay kolay sarsılır bir mevki olmadığını anlatmaya çalıştıktan sonra, İslam âleminde itiraz vaki olmadıkça Halife'nin istifa edip çekilmeyeceği ilan olunuyordu. Aynı zamanda "Hükümet birçok dahili meseleleri tanzim etmekle meşgul olduğundan, şimdiye kadar hilafetin vazifelerini tespit ile iştigale imkân bulamamıştır. Hükümetin dahili meseleler ile çok meşgul olduğunu İslam âlemi de elbette bilir ve şimdiye kadar hilafet vazifeleri ile iştigale imkân bulunmamasını tabii görür" cümleleriyle, bizi hilafetin vazifelerinin tespitine davet ederken, şimdiye kadar bunu yapmadığımızı mazur gören İslam âleminin bundan sonra mazur görmeyeceğini de bildirerek, bir bakıma tehdit ediliyorduk. Bir taraftan da, İslam âleminin bu hususta bize tesir yapması için nazarı dikkati çekilmek isteniyordu. *Vatan* gazetesinin 9 Teşrinisani [Kasım] 1923 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazıları, 10 Teşrinisani [Kasım] 1923 günkü *Tanin* gazetesinde Halife'ye yazılan bir açık mektup takip etti. Lûtfi Fikri Bey'in olan bu mektupta, Halife'nin istifasına dair haberlerden milletin ne kadar elemli[1] ve bedbaht kalmakta olduğunu ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu. Vapurda oturanların, Halife'nin istifası haberini öğrenince çehrelerine hüzün ve endişe çökmüş... Birbirlerini tanımayanlar samimi görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar... Müşterek endişe bunları bir dakikada dost etmiş...

Lûtfi Fikri Bey "Gönül istiyor ki, bu istifa sözü ebediyen gömülsün kalsın" diyor; çünkü "dünya için bir musibet olur"muş...

Lûtfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu: "Hayretle ve üzüntüyle görülmelidir ki, bugün şu manevi hazineye (yani hilafete) taarruz etmek isteyenler, hariçten kimseler, İslam milletlerinden Türkü çekemeyenler değildir. Bizzat biz Türkler kendi elimizle bu hazinenin elimizden ebediyen çıkarılmasıyla neticelenebilecek teşebbüslerde bulunuyoruz!"

Efendiler, yabancılar, hilafete taarruz etmiyorlardı. Fakat, Türk milleti taarruzdan kurtulmuyordu. Hilafete taarruz edenler, İslam milletlerinden Türkü çekemeyenler değildi. Fakat, Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan, İslam milletleri idi. Türk milletine kolaylıkla taarruz etmek için muhafaza edilmesi tercih olunan hilafetin ortadan kaldırılmasını "Türklük için bir intihardır" diye vasıflandırmak, "Hilafeti ortadan kaldırmak için, biz Türkler teşebbüslerde bulunuyoruz" sözleriyle cumhuriyetin hedefini açıklamak ve ilan etmek, şüphesiz tesirsiz kalmadı.

Lûtfi Fikri Bey'in *Tanin*'de yayımlanan açık mektubundaki görüş, ertesi günü *Tanin* başyazarı tarafından teyit olundu.

1 "Elemli" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "müellem" sözcüğü, 1934 basımında "müellim" şeklinde. (Y.N.)

11 Teşrinisani [Kasım] 1923 tarihli *Tanin*'in "Şimdi de Hilafet Meselesi" unvanlı başmakalesi okununca, cumhuriyetin ilanına mâni olamayanların, hilafet makamını ne pahasına olursa olsun tutabilmek gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu makalede, şehzade mektuplarını yayımlayarak kamuoyunda hanedan lehinde sevgi uyandırmaya çalışan *Tanin*'in, hanedan haklarına karşı çirkin taarruz yapılmış ve bunu yapanın, fırkamızın en has zümresinden bulunmuş olduğu ve cumhuriyet hükümetini millet nazarında fena göstermek için ne söylemek lazımsa onlar yazıldıktan sonra, Halife'nin istifası söylentisine temas edilerek "arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız" deniyor ve "Millet Meclisi'nin bu kadar kayıt altında kaldığını, hariçte verilen kararları tescil mevkiine indirildiğini görmek cidden elem verici oluyor" sözleriyle, Meclis aleyhimize teşvik ediliyor... Cumhuriyet ilanını kabul eden Meclis'in hiç olmazsa hilafetin ilgasını emrivaki yapmamasını temine çalışılıyordu.

Tanin başyazarı, hilafet hakkındaki görüş ve değerlendirmesini şu satırlarla tespit ediyordu: "Hilafet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye devletinin İslam âlemi içinde hiç ehemmiyeti kalmayacağını, Avrupa siyaseti gözünde de en küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir zekâya lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakiki milliyet hissini kalbinde duyan her Türk, hilafet makamına dört elle sarılmak mecburiyetindedir."

Efendiler, hilafet hakkındaki görüşlerimi bundan evvel izah ettiğim için, bu sözleri burada tahlile lüzum görmüyorum. Ancak, hilafet makamına dört elle sarılmak mecburiyetinde bulunan bir idare şeklinin, bir cumhuriyet şekli olamayacağını anlayabilmek için de büyük bir zekâya lüzum olmadığını söylemekle yetineceğim.

Tanin'in başladığımız başmakalesinin daha bir iki noktasına nazarı dikkati çekeceğim.

Osmanlı hanedanında kabul edilmiş ve dolayısıyla ilelebet Türkiye'de kalması teminat altına girmiş hilafeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek, akıl ve hamiyet ile, milliyet hissi ile zerre kadar bağdaşmazmış (!..).

Tanin başyazarı, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilan etmişti. Fakat öyle bir cumhuriyetçi ki, cumhuriyet idaresinin başında halife olarak Osmanlı hanedanı bulunacaktır. Yoksa, yapılan hareket akıl ve hamiyet ile, milliyet hissi ile zerre kadar bağdaşmazmış... Hilafeti, elimizden gitmesine zerre kadar imkân kalmayacak surette muhafazaya memur imişiz... Mevcudiyeti meydana çıkan tertibat neticesiz kalsın imiş...

Efendiler, bu yazıların manası ve bu değerlendirmelerden maksat ne olduğu bugün kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yarın, daha bariz bir surette anlaşılacaktır. Gelecek nesillerin, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı günü, ona en merhametsiz bir surette hücum edenlerin başında, cumhuriyetçiyim iddiasında bulunanların yer aldığını görerek hayrette kalacağını as-

la farz etmeyiniz! Bilakis, Türkiye'nin aydın ve cumhuriyetçi evlatları, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların hakiki zihniyetlerini tahlil ve tespitte hiç de tereddüde düşmeyeceklerdir.

Onlar kolaylıkla anlayacaklardır ki, çürümüş bir hanedanın, halife unvanıyla başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân kalmayacak surette muhafazasını mecburi kılan bir devlet şeklinde, cumhuriyet idaresi ilan olunsa bile, onu yaşatmak mümkün değildir.

Efendiler, o günlerin neşriyatı arasında daha iki nokta vardı. Biri benim hasta olduğum meselesi; diğeri de merhum Enver Paşa'nın, Türkistan'da hizmetleri ve hayatta olduğu... Enver Paşa, memleket haricinde kaldığı zaman, İslam birliği için çalışıyormuş ve "damadı hilafetpenahi"[1] unvanını kullanırmış... Hatta Türkistan'da kazdırdığı bir mührün bir tarafına bu unvanını da kazdırmış idi.

Bu iki noktadan da devamlı olarak bahsetmek elbette maksatsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu matbuat neşriyatı ve birtakım zevatın vaziyet ve tavrı özet olarak şu yolda ifade olunabilir: "Esas olan milli hâkimiyettir. Milli hâkimiyet cumhuriyetin gelişmesidir. Türk milleti milli hâkimiyeti idrak etti; cumhuriyetin ilanına lüzum yoktur, hatadır. Türkiye'de en salim şekil, milli hâkimiyet esasını muhafaza etmekle beraber, cumhuriyet idaresi ilan etmeyip, devlet riyasetinde halife unvanında Osmanlı hanedanından birini bulunduran meşruti bir şekildir. Nasıl ki, İngiltere'de milli hâkimiyet mevcut[2] olmakla beraber devlet riyasetinde bir kral vardır ve o kral aynı zamanda Hindistan imparatorudur."

Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan zevat, kendilerini sözleriyle, vaziyetleriyle, yazılarıyla göstermiş gibi idi. Bu zümrenin başına Rauf Bey'in seçildiğine hükmolunabilirdi. Muhtelif unsur ve mesleklerden meydana gelen zümre, Rauf Bey'i maksatlarının ifadesine ve müdafaasına en uygun bir şahsiyet olarak görmüşlerdi. Ondan büyük ümitler beklenebileceği zehabına düşmüşlerdi. Ondan sonradır ki, Rauf Bey'in Ankara'ya hareketi vaki oldu. *Vatan* gazetesinin rivayetine göre, büyük bir kalabalık, Rauf Bey'i Ankara'ya uğurlamak için toplandı. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu büyük kalabalığın başında gösteriliyordu. *Vatan* gazetesi bu uğurlamadan bahsederken, Rauf Bey'in Ankara'da, Meclis'te takip edeceği siyasi çizgiyi de millete ilan ediyordu. Rauf Bey'in Meclis'teki faaliyetinin olumsuz ve şahsi olmayacağı; Rauf Bey'in faaliyetinin, memleketin iyiliğini ve düzelmesini ve kanunların hâkimiyetini temine yönelik bir çaba olacağı; Rauf Bey'in Büyük Millet Meclisi'nde bir düzelme ve intizam unsuru teşkil ve hayırlı prensipleri müdafaa eyleyeceği açıklanıyordu.

1 Halifenin damadı. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "mevcut" sözcüğü 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

Vatan gazetesi sahibinin, bu izahat ve teminatı kendiliğinden vermeye salahiyetli olduğu elbette kabul edilemezdi. Halbuki Rauf Bey, Fırka'mız namına mebus olmuştu. Fırka'mızın programını takip edecekti. Fırka'dan, çıkmaksızın, bağımsız bir siyaset takip etmemesi icap ederdi. Rauf Bey, henüz Fırka'dan ayrıldığını ilan etmemişti. Bu fikirde olmadığını, daha sonra Fırka'dan ayrılmamakta gösterdiği ısrar ile de teyit etmişti. Dolayısıyla hem[1] Fırka'da kalmak ve hem de Fırka disiplinini ihlal demek olan kendine mahsus bir siyaseti bağımsız olarak tatbik eylemenin izahı mümkün değildi.

Efendiler, bu yolda hareketle varılmak istenilen neticeyi keşfetmek geç ve güç olmadı. Arzu ederseniz, bu noktanın açıklığa kavuşmasına yardımcı olacak bazı beyanatta bulunayım.

Rauf Bey'in Ankara'ya gelerek birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırka'yı aleyhimize teşvik ve tahrike koyulması

Rauf Bey Ankara'ya geldikten sonra, Fırka üyeleriyle yakından ve arkadaşça temaslara girdi. Fakat, bütün temas ve konuşmalarından bir hedef takip ettiği anlaşılıyordu.

Rauf Bey, "Cumhuriyet ilanında acele edilmiştir. Bu aceleye sebebiyet verenler mesul olmayan zevattır. Bu hareket tarzının içyüzünü anlamak lazımdır. Meclis, milli hâkimiyeti hakkıyla muhafaza edebilmelidir. Meçhul maksatlarla sevk ve idare olunmaya ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyetin ilanını zaruri kılan sebep ne imiş?! Cumhuriyetin hakikaten bizim için faydalı ve lazım olduğu ispat olunmalıdır" tarzında birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırka'yı aleyhimizde teşvik ve tahrike koyuldu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanatının sonunda demişti ki: "Bu acelenin makul ve meşru bir sebebi bulunduğunu, Meclis ve hükümet, millete ibraz ve ispat etmelidir ve edecektir."

O halde pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Bey'in geceli gündüzlü devam ettiği temas ve konuşmalardan maksadı, Fırka ve Meclis üyelerini bu görüşüne meylettirmekti. Buna muvaffak olduktan sonra, cumhuriyet ilanı meselesini tekrar Meclis'te söz konusu ettirmek istiyordu.

Bununla hedeflediği gaye de, Meclis ve hükümeti, acilen cumhuriyetin ilanında makul ve meşru bir sebep olup olmadığını ispata mecbur etmekti. Kendi aklınca ve taraftarlarının anlayışınca, makul ve meşru bir sebep ibraz ve ispat etmek güçtü. Makul ve meşru bir sebebe dayanmayan cumhuriyetin ilanında acele edildiği ve hata olduğu sabit olacak ve güya hata düzeltilecek!

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "hem" sözcüğü 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu keşfedenler tarafından, bir Fırka toplantısında Rauf Bey'in çekildiği imtihan

Efendiler, Rauf Bey'in faaliyetinin hedefini ve maksadının mahiyetini anlamak için bir haftalık bir müddet kâfi geldi. Bittabi kimin tarafından olursa olsun, cumhuriyetçiler, bu tarzda bir faaliyete daha fazla müsaade edemezlerdi. Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu keşfedenler, bir Fırka toplantısında Rauf Bey'i imtihana çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı hatırlarsınız. Bu toplantıda cereyan eden müzakereler de aynen yayımlanmıştı. O da okunmuştur. Ben burada o toplantının tafsilatına girişecek değilim. Yalnız, o vaziyetin vardığı neticeyi hakiki mana ve özüyle ifadeye yardımcı olacak bazı tahliller yapmayı, kamuoyunun aydınlanması için lüzumlu ve faydalı görüyorum.

Evvela şunu açıkça arz etmeliyim ki, Rauf Bey, taarruz için henüz hazırlığını tamamlamakla meşgul iken, taarruza maruz kalmıştır. Gerçi, bazı gazetelerle olumsuz neşriyat, Halife'ye ve bir şehzadeye aldırılan vaziyetler, Rauf, Adnan Beylerin ve bazı kumandanların Halife'yi ziyaretleri, Halife ve şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazanlara bazı taraflardan yaptırılan hakaret edici hücumlar, memlekette tereddütler, kamuoyunda karışıklıklar uyandırmaktan geri kalmamıştı. Fakat, Meclis'te taarruza geçmek için bu kâfi görülmemiş, Ankara'da Meclis üyeleri üzerinde de çalışmak lüzumlu görülmüş olduğu anlaşılıyordu. İşte bu son hazırlıklar yapılırken, Rauf Bey'den önce hareket edilmiştir.

Fırka Grubu Riyaseti'ne bir önerge verdirildi. Fırka Grubu Reisi İsmet Paşa idi. Bu önergede "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerindeki cumhuriyetin ilanına itiraz yollu beyanatının cumhuriyeti zaafa düşürdüğü ve bu beyanat sahibinin etrafında bir muhalif fırka teşekkül ettiği kanaatinin mevcut olduğu" ileri sürülerek, keyfiyetin Fırka Grubu'nun müzakeresine arzı teklif olunmuştu.

Fırka'nın toplandığı 22 Teşrinisani [Kasım] 1923 günü, ben de toplantıdan evvel, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, müzakereye karışmamaklığımı rica etti. Çünkü bana hitaben söz söyleyemeyeceğini beyan eyledi.

Katiyen müzakereye müdahale etmeyeceğimi ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığımı ve fakat Fırka Reisi sıfatıyla müzakerenin nasıl cereyan ettiğini görmek üzere, müzakere salonuna gireceğimi bildirdim. Müzakere salonunda dahi hazır bulunmamaklığımı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey'in, benim müdahalemi ve hazır bulunmamı bertaraf etmekte hakiki maksadı ne idi? Huzurumda veya benim muhatabım olarak beyanat ve iddialarda bulunmasına mâni olan, cidden bana olan hürmeti mi idi? Buna inanmak caiz olamaz. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, muhatap ve hasım

olarak İsmet Paşa'yı almak istiyordu. Ben hazır bulunmadığım takdirde Fırka üyeleri arasından kendine taraftar çıkabileceği zehabında bulunuyordu.

Fırka Grubu, İsmet Paşa'nın riyasetinde toplandı. İsmet Paşa, riyaset makamından, müzakere konusunu izah ve ehemmiyetini işaret ettikten sonra "bugünkü toplantıda benim de kürsüde söz almam icap edebilir" diyerek riyaseti başkasına terk etti.

Önerge sahibinin izahatından sonra söz alan Rauf Bey uzun beyanatta bulundu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanatı münasebetiyle bir yanlış anlama hasıl olduğunu ve bunu halletmek için arkadaşlarla konuştuğunu söyledikten sonra **"Bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa, o da eserdir"** dedi.

"Çok halis niyetle başlanıp uğrunda canlar feda edilmiş çok kuvvetli prensiplerin, tatbikatında yapılan hatalar yüzünden sakatlandığını da, zannederim hiçbirimiz bir kalemde reddedemeyiz" görüşünü de aynen alıyorum.

Şimdi bu iki cümle üzerinde bir an duralım. Rauf Bey'in eleştirmek istediği eser, hangi eserdir? Cumhuriyet mi, yoksa cumhuriyetin ilan tarzı mı?

Eser olan cumhuriyettir! İlan tarzı şöyle veya böyle olabilir.

Rauf Bey'in "kuvvetli prensip" dediği, cumhuriyet prensibi midir; tatbikatında yapılan hata yüzünden sakatlanmasından korktuğu, cumhuriyet midir?

Efendiler, söz konusu olan, cumhuriyetin kendisi ve onun memlekette ilanıdır.

Cumhuriyet idaresinin tatbikat safhalarının hatalı olduğunu iddia edecek kadar henüz zaman geçmemişti. Rauf Bey'in telaşı cumhuriyet ilanının ertesi günü başlıyor ve iki üç gün geçmeden beyanatta bulunuyor.

Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin ilanına mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey asla cumhuriyet taraftarı olamaz

Rauf Bey, beyanatının işaret ettiği mana ve fikirleri birer suretle çevirip yorumlarak dedi ki: "Duygularım, cumhuriyet idaresinden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığım merkezindedir." Rauf Bey'in bu itirafı üyelerin memnuniyetine sebep oldu ve "bravo" sesleri ile karşılandı.

Rauf Bey "aziz duygularım", "kutsi duygularım" diye söylediği bu sözlerinde samimi ve ciddi miydi?! Ben, tereddütsüz "hayır" diyorum, efendiler. Çünkü, Ankara'dan ayrılışında, kendisine cumhuriyetten bahseden Kâzım Paşa'ya (Meclis Reisi) "Buna mâni olabilirsen, memlekete büyük hizmet etmiş olursun!" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, "cumhuriyeti tertip ve ilan eden mesul olmayanlar"dan, birtakım müşavir ve mütehassısları kastettiğini de söyleyerek, bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve "Böyle olunca, benim kullandığım ifade-

den 'şu veya bu zat mesul değildir' anlaşılmasın, bunu benden beklemek hata olur" dedi.

Rauf Bey, bu söz çevirmeyle de gösteriyordu ki, bu günkü Fırka toplantısında, Fırka'ya karşı kötü görünmeksizin maksatlarını söylemeyi temin için icap eden noktalarda geri adım atma ve söz çevirme yolunu tutmuştu.

Hakikatte, asıl görüşünden vazgeçmiş değildi. Mesela şu sözlere dikkat buyurunuz: "'Türkiye hükümetinin şekli nedir?' diye vaki olan sorulara karşı hatırlarsınız ki, Büyük Reisimiz bu kürsüden doğru bir cevap olarak ilan buyurdular ki, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklidir'. 'Hangi idareye benziyor' dediler. 'Bize benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize mahsus idaredir' buyurdular. Bu, benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifade idi ve buna itiraz etmek çok müşküldür ve zannetmem ki, insaf ile itiraz edecek hariçte ve dahilde adam bulunsun. Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra, bunun böyle kabine buhranı yüzünden idare edilemez bir şekil olarak gösterilip de isim farkı kadar olan cumhuriyet kelimesinin konmasını, eskisine bu kadar itimat ettiğimiz ve halkın itimat ettiği bir şeklin sakat olduğu bir buhran zamanında anlaşıldı ve bir yeni idare geldi." "Bu his ile mütehassis olanların mürteci olduklarını zannetmeyeceğinizden emin olarak söylüyorum, 'Acaba bu da eksik görülür de bunu tamamlayacak bir şekil var mıdır?' diyenler tereddüt ve endişe ettiler."

"... Bir ahali ki cumhuriyete taraftardır, bir ahali ki milli hâkimiyet kayıtsız şartsız millette oldukça cumhuriyetten başka bir şey yoktur, bunu istiyor, istiyor ama tatbik edemeyiz de diğer bir şekil suretinde kalırız, diye üzüntü ve endişe duyarsa... ümitsizliğe mi düşmek lazımdır, memnun mu olmak lazımdır."

Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine intikal devresi ve bu devirde iki fikir ve görüşün devamlı mücadelesi

Efendiler, saltanat devrinden cumhuriyet devrine geçebilmek için, herkesin malumu olduğu üzere, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde iki fikir ve görüş birbiriyle devamlı olarak mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin devam ettirilmesiydi. Bu fikrin taraftarları açık idi. Diğer fikir, saltanat idaresine son vererek cumhuriyet idaresi tesis eylemekti. Bu, bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi açıkça söylemekte sakınca görüyorduk. Ancak görüşümüzün tatbik kabiliyetini saklı bulundurup münasip zamanında tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilatı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin haklarının ve salahiyetinin açıkça belirtilmesinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o yönü söylenmemiş bırakmakta fayda görüyorduk.

Devlet idaresini, cumhuriyetten bahsetmeksizin, milli hâkimiyet esasları dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek, saltanat ve hilafet makamları olmaksızın devleti idare etmenin mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi.

Devlet reisliğinden bahsetmeksizin, onun vazifesini fiilen Meclis Reisine gördürüyorduk.

Fiiliyatta Meclisin Reisi, İkinci Reis idi. Hükümet vardı, fakat "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten kaçınıyorduk; çünkü hemen saltanatçılar, padişahın salahiyetini kullanması lüzumunu ortaya atacaklardı.

İşte, intikal devresinin bu mücadele safhalarında bizim kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz ara şekli, Büyük Millet Meclisi Hükümeti sistemini haklı olarak eksik bulan, meşrutiyet şeklinin açıkça ifadesini temine çalışan hasımlarımız bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki: "Bu yapmak istediğiniz hükümet şekli neye, hangi idareye benzer?" Maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu tür sorulara biz de zamanın icabına göre cevaplar vererek saltanatçıları susturmak zaruretinde idik.

Rauf Bey, bu türden verdiğimiz bir cevabı, vicdanını tatmin eden, ret ve itiraz olunamaz mahiyette bulduğunu söylüyor ve bütün görüş ve iddiasını benim o ifademe dayandırıyor.

"Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor. Bu sakat ise, bu sakat şekli vaktiyle bize kabul ettirenlerin, bu defa kabul ettirdikleri cumhuriyet şeklinin de bir gün eksik görülüp başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek lazım geleceği tarzında bir mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. "Kutsi duyguları, cumhuriyet idaresinden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığı merkezinde" olan bir zatın, intikal devrinin zaruretlerinden olduğunu pekâlâ bildiği Büyük Millet Meclisi Hükümeti şekline saplanıp kalarak, cumhuriyet şeklinin de eksik görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesine mahal var mıdır? Rauf Bey'in, burada, cumhuriyetten sonra başka şekil diye ifade etmek istediğinin manası vardır. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilan edenler, bu suretle Osmanlı hanedanını saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba cumhuriyetten tekrar saltanat devrine geçerek, saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte emsali yok mu? diyenler tereddüt ve endişe ettiler.

Rauf Bey, aynen aldığımız sözlerinin sonunda, ahalinin cumhuriyeti istediğini kaydederken, "istiyor ama tatbik edemeyiz de..." tarzındaki garip ifadesiyle, benim işaret ettiğim noktayı pekâlâ açıklığa kavuşturmaktadır.

İsmet Paşa'nın Meclis'te Rauf Bey'e cevapları

Efendiler, Rauf Bey'le karşılıklı hitaplarda bulunan ve istifadeye değer görüşler ileri süren hatipler çoktu. Bu arada İsmet Paşa da, uzun ve kıymetli beyanatta bulundu. İsmet Paşa'nın her zaman okunması istifadeli olan bazı sözlerini de nakledeceğim.

İsmet Paşa, "Esaslı bir devlet şekli söz konusu olduğu vakit fikirler ve hisler kendi aramızda kalmaz. Gözlemleyen bütün bir dünya vardır" dedikten biraz sonra, "Cumhuriyet ilanı, bir milletin mukaddes bir ideali, bir ateşi, bir mefkûresi gibi ortalığa saldırır. Cumhuriyet ilan olunduğu zaman, o milletin bütün hararetini gösteren her türlü tezahürler meydana çıkar. Eğer bir memlekette cumhuriyetin ilan olunduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde hakları ilga edilmiş şehzade meydana çıkar, vaziyet alırsa... dünya, âlemin fikir adamları bu cumhuriyetin kuvvetinden şüphe eder" sözleriyle başlayarak, cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da alınan vaziyetin zararını izah etti.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in beyanatını tahlil sırasında "Milli hâkimiyet esastır demekle tereddüt ettiklerini, endişe ettiklerini, kelimelerin lisanından ve manasından çıkaramayız" değerlendirmesinde bulundu. Ondan sonra İsmet Paşa, Rauf Bey'e hitaben, "Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Hataları bir bir ihtar etmeliyiz. Hatta basit bir iktisadi teşebbüs sahibi gördünüz mü ki, başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu kanaatindedir ve muvaffak olmayacağım diye sermayesini tehlikeye atmıştır. Bir işe başlayan adam, daima nihayetinin selamet olacağını temin eder, başlar. Bilhassa böyle inkılap zamanlarında hükümet ricali, bir siyaset adamı herhangi bir şüphe gösteremez. Hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi!" dedi. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'in "Üst tabakada şekil değiştirerek devlet menfaatlarını temin, genel ihtiyacı tamin etmeyi düşünmek fahiş hatadır" tarzındaki sözlerine cevap verirken "fahiş hata olan, bu kadar hassas günlerde bir nokta üzerinde toplanması lazım olan manevi kuvvetleri, inkılap kuvvetlerini şu noktada veya bu noktada tereddüde sevk etmektir. Bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek, fahiş hata odur" dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey'den şunu da sordu: "... Devlet riyaseti meselesini halletmek istiyordunuz. Nasıl halledecektiniz? Kaç ihtimal vardı?"

İsmet Paşa, acelecilik iddiasına karşı verdiği cevapta: "Arkadaşlar" dedi, "tabii sayılan bir neticede acelecilik söz konusu olmaz, hata sayılabilecek noktalarda acelecilik söz konusu olur."

"Cumhuriyet acele olarak ilan edildi demekle, o gün ilan edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı belki başka bir şekil hasıl olurdu, manasına yol açılıyor ve ancak bu mana ile acele edilmiştir."

Rauf Bey, beyanatında, bizim cumhuriyet ilanındaki hareketimizi eski Merkezi Umumi[1] işleri gibi göstermek istedi.

1 İttihat ve Terakki Genel Merkezi. (Y.N.)

İsmet Paşa bu noktaya cevap verirken dedi ki: "Merkezi Umumi hayatını bu memlekette yaşatmış ve senelerce müdafaa etmiş temsilciler ve gazeteler de kendi görüşünü müdafaa ediyorlar. Rauf Bey'in görüşünü ellerinde silah olarak kullanıyorlar. Bu, bedbahtlıktır!"

Rauf Bey, sonraki beyanatında bu sözlere şu yolda cevap verdi: "Merkezi Umumi ifadesiyle imalarımı, *Tanin* silah gibi kullanmıştır. Vallahi efendiler, *Tanin* kullanmış, *Tevhidi Efkâr* kullanmış, ben bilmiyorum."

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Halife'yi ziyaretleri noktasına temasta şu değerlendirmede bulundu:

"Halife'yi ziyaret meselesi, halife meselesidir."

"Devlet adamı olarak hiçbir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki, hilafet orduları bu memleketi baştan başa harabeye çevirmişlerdir. Hilafet orduları vücuda getirmek ihtimalini daima gözden uzak tutmayacağız... Türk milleti en acı ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir."

"Bir hilafet fetvasının Harbi Umumi badiresine bizi attığını hiçbir vakit unutmayacağız. Bir hilafet fetvasının millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha kötü bir surette hücum ettiğini unutmayacağız."

"Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, **o kafayı mutlaka koparacağız!**"

İsmet Paşa, bravo sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine şunları da ilave etti:

"Herhangi bir halife, anane, fikir ve şekil bakımından, usulen, üstü kapalı ve açık olarak Türkiye mukadderatında alakadarmış gibi vaziyet almak isterse, Türkiye ricalini taltif edermiş, iltifat edermiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları memleketin hayatıyla ve mevcudiyetiyle taban tabana zıt sayacağız, hareketlerini vatana ihanet sayacağız."

İsmet Paşa, beyanatının sonunda şu meseleyi söz konusu etti: "Rauf Bey, beyanatlarında bizim taban tabana zıt olarak gördüğümüz noktaları geri alarak bu Fırka içinde yürümek kararında mıdırlar? Yoksa, siyasi beyanatlarında bizimle taban tabana zıt olan noktaları muhafaza ederek Fırkamızın haricinde ve Meclis'te bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerine aittir."

Rauf Bey, tekrar uzun uzadıya kendini müdafaa ve fırka yapmayacağını, Fırka'dan çıkmayacağını beyan ettikten sonra, genel kurulun merhamet ve âlicenaplığını tahrik edecek alçakgönüllü sözleriyle beyanatına son vererek, müzakere salonunu terk etti.

Hatipler, muhatapsız kaldılar. Rauf Bey, hata ettiğini itiraf ve cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiş olduğundan, müzakere kâfi sayıldı ve gazetelerde başkalarının zihinlerinde uyandırılmış şüpheleri giderecek tebligat yapılmak ve ayrıca müzakerenin zaptı da basılıp yayımlanmak kararıyla yetinildi.

Şimdi efendiler, bu karar neyi ifade eder?

Rauf Bey'in muğlak ve iki manalı beyanatı, hakikaten onun cumhuriyetçi olduğu hakkında Fırka'yı tatmin etti mi? Rauf Bey'in Fırka dahilinde bizimle aynı his ve görüş sahibi olarak çalışabileceği kanaati hasıl oldu mu?

Fırka'nın bu kararı, müzakerenin hakiki neticesinin lüzumlu kıldığı karar mıydı? Bittabi hayır!..

O halde, bu noksan kararla yetinmenin etkeni ve tesir edeni ne idi?!

Bu noktayı birkaç kelime ile izah edeyim. Rauf Bey, beyanatının başından nihayetine kadar aldığı tavır ve kullandığı beyan tarzıyla, Fırka üyelerinin, âlicenaplığına ve ahlakına sığınmış gibiydi. Bundan başka, Rauf Bey, beyanatında o kadar ağız kalabalığı ve safsata yapıyordu ki, sözlerinin ciddiyet ve samimiyet ile nispet ve alakasını hemen ölçmek herkes için kolay değildi. Bu sebeplerin üstünde, en mühim iç etken, itiraf olunmak lazımdır ki, "mesul olmayan", "emrivaki", "cumhuriyetten sonra da şekil" kelimeleri üzerinde yapılan olumsuz propaganda, fikirleri ve hisleri tereddüde ve gevşekliğe sevk etmişti.

Vaziyeti, cumhuriyet meselesi haricinde, İsmet Paşa ve Rauf Bey çekişmesi gibi alanların zihin hallerinin de, manasız bir kararla yetinmeye saik olduğu muhakkaktır.

Efendiler, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir müddet daha Fırka'nın içinde, Fırka'yı yıkmak için çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'daki bazı gazetelerin memleket ve cumhuriyetin yüksek menfaatlarını ihlal eder tarzda devam eden neşriyatı da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi göndermeyi zaruri saydı.

***

Hilafetin lağvı zamanı da gelmişti

Muhterem efendiler, her meselede ve her icraat safhasında kendinden bahsettirmiş olan Halife'ye ve hilafete bir defa daha temas edeceğim.

1924 senesi başında, büyük çapta bir ordu harp oyunu yapmak kararlaştırılmıştı. Bu harp oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetle 1924 senesi Kânunusani [Ocak] başında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilafetin lağvı zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim. Meselenin nasıl cereyan ettiğini olduğu gibi özetlemeye çalışacağım.

Başvekil İsmet Paşa'dan 22 Kânunusani [Ocak] 1924 tarihli bir şifre aldım. Onu aynen arz edeyim:

Şifre

Türkiye Reisicumhuru Huzuru Riyasetpenahilerine

Bir müddetten beri gazetelerde hilafet makamının vaziyeti ve Halife'nin şahısları hakkında yanlış anlamalara müsait neşriyata tesadüf edilmekte olduğundan ve sebepsiz yere vaki olan saygısızca neşriyattan ve bilhassa ara sıra İstanbul'a giden hükümet erkânının ve resmi heyetlerin kendisiyle temastan uzak durmalarından ve kaçınmalarından halifenin büyük bir üzüntü duyması sebebiyle başmabeyincilerini Ankara'ya göndererek veya güvenilir bir zatın İstanbul'a nezdine gönderilmesini rica suretiyle his ve temennilerini iletmeyi düşünmüş ise de, yanlış anlaşılması ihtimaline karşı bundan da vazgeçtiğini beyan eyledikleri Başkâtip Bey tarafından bildirilmekte ve tahsisat meselesi uzun uzadıya anlatılarak hilafet hazinesinin[1] gücünü aşan ve yükümlülüğü haricindeki masraflar için Maliye hazinesince yardımda bulunulacağı hakkında hükümetçe 15 Nisan 1923 tarihinde vaki bildirimin incelenmesi ve icabının temini ilave edilmektedir. Keyfiyet Heyeti Vekile'ce konuşulacaktır. Neticeyi ayrıca arz ederim, Efendim.

İsmet

Bu telgrafa cevaben makine başında yazdığım telgrafname aynen şudur:

Makine başında İzmir

Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne

C. 22.1.1924[2] şifreye:

Hilafet makamının ve Halife'nin şahısları hakkında yanlış anlama ve yanlış yorumlamaların zemini, Halife'nin kendi tarz ve tavır ve hareketinden kaynaklanmaktadır. Halife, dahili hayatı ve bilhassa harici hayatıyla ecdadı padişahların yolunu takip eder görünmektedir. Cuma alayları, yabancı temsilcileri nezdine memurlar gönderilmesi suretiyle münasebetler, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında ihtiyat subaylarına varıncaya kadar kabul ve onların şikâyetlerini dinlemek ve onlarla beraber ağlamak gibi hareketler bu türdendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile karşı karşıya vaziyetini değerlendirdiği zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan İslam ahalisine veya Afgan devleti ile Afgan halkına karşı hilafetin ve halifenin vaziyetini ölçü olarak nazarı dikkatte tutmalıdır. Halife'nin ve bütün cihanın kati olarak bilmesi lazımdır ki, mevcut ve muhafaza edilmiş olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten mevcudiyetinin hiçbir manası ve hikmeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, bağımsızlığını tehlikeye maruz bırakamaz. Hilafet makamı, bizce en nihayet tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyete sahip olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmi heyetlerin kendisiyle temasını talep etmesi dahi cumhuriyetin bağımsızlığına açık tecavüzdür. Başmabeyincisini Ankara'ya gön-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "hilafet hazinesinin" sözcüklerinin altı çizilidir. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "1924" olan tarih, 1934 basımında yanlışlıkla "1923" şeklindedir. (Y.N.)

dermek veya güvenilir bir zatın nezdine gönderilmesi suretiyle hükümete his ve temennilerin iletilmesi talebinde bulunması dahi Cumhuriyet hükümeti ile karşı karşıya vaziyet alması demektir. Buna da salahiyettar değildir. Kendisiyle Cumhuriyet hükümeti arasında başkâtibi haberleşmeye aracı kılması da fazladır. Başkâtip Bey'in böyle küstahlıktan kaçınması lüzumu kendisine ihtar olunmalıdır. Halife'nin hayat ve geçiminin temini için Türkiye Reisicumhuru'nun tahsisatından mutlaka aşağı bir tahsisat kâfi gelir. Maksat, debdebe ve gösteriş değil, insanca hayat ve geçim temininden ibarettir. Hilafet hazinesinden maksat ne olduğunu anlayamadım. Hilafetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineyi ecdadından miras edinmişse resmen ve açıkça malumat edinilmesini ve verilmesini rica ederim. Halife'nin aldığı tahsisatla temin edilemeyecek olan vazifeler neler imiş ve 15 Nisan 1923 tarihinde hükümet ne gibi vaatlerde ve bildirimlerde bulunmuştur? Bunu da lütfen bildiriniz. Halife'nin ikametgâhını açıkça belirtmek ve tespit etmek, hükümetin şimdiye kadar yapmış olması lazım gelen bir vazife idi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılma birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve levazımat, hükümetin vaziyeti tespit etmemesi yüzünden mahv ve heder oluyor. Halife mensupları, sarayların en kıymetli levazımatını Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye rivayetler vardır. Hükümet bunlara bir an evvel el koymalıdır. Satılmak lazım ise hükümet satmalıdır. Hilafet kadrosunun ciddi incelenmesi ve düzenlenmesi lazımdır ki, başmabeyinciler, başkâtipler mevcudiyeti, Halife'yi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızlar, kral, hanedan ve mensuplarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlık ve hâkimiyetleri için yüz sene sonra, bugün dahi sakınca görüp dururken, her gün ufuktan saltanat güneşinin doğuşuna duacı bir hanedan ve mensupları hakkındaki muamelemizde, Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe ciddi, esaslı tedbirler alınarak bildirilmesini rica ederim, Efendim.

Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin lağvı ve öğretimin birleştirilmesi kararı

Bu haberleşmeden sonra harp oyunu münasebetiyle İsmet Paşa ve Müdafaai Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilafetin ilgası lüzumunda kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletini de ilga ve öğretimi birleştirmek kararında idik.

1924 senesi Mart'ının birinci günü Meclis'in tarafımdan açılması icap ediyordu.

23 Şubat 1924[1] günü Ankara'ya dönmüş idik. Orada da icap eden zevatı, kararımdan haberdar ettim.

1 *Nutuk*'un 1934 basımındaki "1924" tarihi 1927 basımlarında yanlışlıkla "339" (1923) şeklindedir. (Y.N.)

Meclis'te bütçe müzakeresi devam ediyordu. Hanedan tahsisatı ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde durulması lazımdı. Arkadaşlar maksada yönelik beyanat ve eleştirilere başladılar. Müzakere ve münakaşa devam ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci mesai senesi münasebetiyle verdiğim nutukta şu üç noktaya özel olarak işaret ettim:

"1. Millet, cumhuriyetin şimdi ve gelecekte bütün taarruzlardan katiyen ve ebediyen korunmuş bulundurulmasını talep etmektedir. Milletin talebi, cumhuriyetin sınanmış ve ispatlanmış olan bütün esaslara bir an evvel ve tamamen dayandırılması suretinde ifade olunabilir."

"2. Milletin kamuoyunda tespit olunan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi umdesinin bir an kaybetmeksizin tatbiki lüzumunu gözlemliyoruz."

"3. ... İslam dinini, asırlardan beri olageldiği üzere bir siyaset vasıtası mevkiinden tenzih etmenin ve yüceltmenin elzem olduğu hakikatini de gözlemliyoruz."

2 Mart günü Fırka Grubu toplantıya çağrıldı. İşaret ettiğim bu üç mesele söz konusu ve müzakere edildi. Esaslar üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclis'in birinci celsesinde, gelen evrak arasında şu önergeler okundu:

1. Hilafetin ilgasına ve Osmanlı hanedanının Türkiye haricine çıkarılmasına dair Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının kanun teklifi.

2. Şer'iye ve Evkaf, Erkânıharbiye Vekâletlerinin ilgasına dair Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının kanun teklifi.

3. Öğretimin birleştirilmesi hakkında Saruhan Mebusu Vâsıf Bey ve elli arkadaşının önergeleri gelmiştir.

Riyaset makamında bulunan Fethi Bey: "Efendim! Birçok imzalarla gelen bu kanun tekliflerinin derhal müzakeresine dair teklifler vardır. Yüce oyunuza sunacağım" dedi ve encümenlere gitmeden derhal müzakeresini oya koydu ve kabul edildiğini beyan etti.

İlk itiraz, Kastamonu Mebusu Halit Bey tarafından vaki oldu. Müzakerenin cereyanı esnasında Halit Bey'e daha[1] bir iki zat daha iltihak etti. Tekliflerin lehinde uzun beyanatta bulunan birçok kıymetli hatipler kürsüye çıktılar. Önerge sahiplerinden başka, merhum Seyyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın ilmi ve ikna edici hitabeleri her zaman için okunmaya değerdir. Müzakere ve münakaşa beş saat kadar devam etti. Saat 6.45'te müzakere son bulduğu zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431. kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara göre "Türkiye Cumhuriyeti'nde, halkın işlerine dair olan hükümlerin kanunlaştırılması ve tatbiki Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait" ve "Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ilga edilmiş" oldu.

Türkiye dahilindeki bütün ilim ve öğretim müesseseleri... bütün medreseler Maarif Vekâleti'ne devredildi ve bağlandı.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "daha" sözcüğü 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

Halife, makamından indirildi ve hilafet makamı lağv olundu ve makamından indirilmiş halife ve yıkılmış Osmanlı saltanatı hanedanının bütün üyeleri, Türkiye Cumhuriyeti memleketleri dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen yasaklı kılındı.

Hilafet makamının muhafazasında dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında olanlara verdiğim cevap

Efendiler, hilafet makamının muhafazasında dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında bulunan bazı zevat, arz ettiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, hilafetin tarafımdan üstlenilmesi teklifinde bulundular.

Bu gibilere, icabı gibi, derhal ret cevabı vermiştim.

Bu vesileyle diğer bir noktayı da arz edeyim. Büyük Millet Meclisi, hilafeti lağv ettiği zaman, Antalya Mebusu, ulemadan Rasih Efendi, Hilali Ahmer namına Hindistan'da bulunan bir heyetin riyasetinde idi. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benden görüşme talep ederek şu beyanatta bulundu: Seyahat ettiği memleketlerde, İslam ehli benim halife olmamı istiyormuş... Salahiyet sahibi İslam heyetleri, Rasih Efendi'yi bana bu hususu tebliğ etmek için vekil etmiş... Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta, İslamların bana olan teveccüh ve muhabbetlerine teşekkür ettikten sonra dedim ki: "Zatıâliniz din ulemasındansınız! Halifenin devlet reisi demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan tebaanın bana ilettiğiniz arzu ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, buna, o tebaanın başındakiler razı olur mu?! Halifenin emir ve yasağı yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler, emirlerimi yerine getirmeye muktedir midirler? Dolayısıyla mevzuu, manası olmayan vehmedilmiş bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"

İslam ehlini bir halife heyulasıyla hâlâ meşgul etmek ve aldatmak gayretinde bulunanlar, bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır

Efendiler, açık ve kati söylemeliyim ki, İslam ehlini bir halife heyulasıyla hâlâ meşgul etmek ve aldatmak gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak İslam ehlinin ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna hayal bağlamak da, ancak ve ancak cehalet ve gaflet eseri olabilir.

Rauf Bey'lerin, Vehip Paşa'ların, Çerkez Ethem ve Reşit'lerin bütün Yüzelliliklerin, ilga edilmiş hilafet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının el ele vererek aleyhimizdeki hararetli çaba ve gayretleri, din gayretiyle mi vuku bulmaktadır? Sınırlarımıza yapışık merkezlerle hâlâ Türkiye'yi mahvetmek için *Mukaddes İhtilal* namı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri

ile çılgınca aleyhimizde çalışanların hakikaten maksatları mukaddes midir? Buna inanmak için cidden kara cahil ve koyu gafil olmak lazımdır.

İslam ümmetlerini ve Türk milletini bu derekede farz etmek ve İslam âleminin vicdan temizliğinden, tabii nezaketinden sefil ve caniyane maksatlar için istifade yolunda devam eylemek, artık o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

***

Neticesiz bıraktırılan büyük bir komplo

Şimdi muhterem efendiler, arzu ederseniz size büyük bir "komplo" hakkında malumat vereyim.

1924 senesi Teşrinievvel'inin [Ekim'inin] 26. günü, geç vakit, 1. Ordu Müfettişi'nin müfettişlikten istifa ettiğinden haberdar edildim. Müfettiş Paşa'nın Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne verdiği istifanamesi aynen şudur:

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

Bir senelik ordu müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun yükselmesi ve takviyesi için takdim ettiğim tasarılarımın nazarı dikkate alınmadığını görmekle üzüntü ve ümitsizliğim fevkaladedir. Üstüme düşen vazifemi mebusluk sıfatıyla daha rahat bir vicdanla yapacağıma tam bir kanaat hasıl ettiğimden, ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi arz eylerim, Efendim.

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne de arz olunmuştur.

26 Teşrinievvel [Ekim] 1924[1]
Kâzım Karabekir

Bu istifanamenin altında renkli kalemle şunlar yazılıdır: "İstifaya olur vermediğimi bildirdim. Fikrinde ısrar etti. Yarın mebusluk vazifesine döneceğini bildirdi." Bu satırların altında imza yoktur. Fakat, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır: "Verilen rapor ve tasarıların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeleri hakkında neler yapılmış ve hangi maddeleri yapılmamış, onları da dosyalarıyla göreyim." Bu notların altındaki tarih 28 Teşrinievvel'dir [28 Ekim].

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve tasarıları Erkânıharbiye'de ait olduğu şubelerce incelenmiş, muhteviyatından kabule değer ve tatbik edilebilir olanlar nazarı dikkate alınmış ve tatbik edilmiş idi. Ancak tatbiki, devletin gücü haricinde bulunan veya ilmi bir kıymet taşımayıp hayali ve şahsi olan tek-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "1340" (1924) tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "1934" şeklinde. (Y.N.)

lifleri bittabi nazarı dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve tasarılar verdiğinden dolayı bir takdirname de verilmeye lüzum görülmemişti.

30 Teşrinievvel [30 Ekim] günü de, 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya davet ettim. Geç vakte kadar beklediğim halde, Paşa gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa, Ankara'ya varışında Rauf Bey tarafından istasyonda karşılanmış. Müdafaai Milliye Vekâleti'ne ve bazı arkadaşları ile kısa temaslardan sonra Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne gitmiş; bir müddet Fevzi Paşa ile görüşmüş, çıkarken Fevzi Paşa'nın yaverine şu kâğıdı bırakmış:

30.10.1924[1]

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Âliyesine

Mebusluk vazifesine başlayacağımdan, 2. Ordu Müfettişliğinden affımı arz ve istirham eylerim, Efendim.

Ankara Mebusu
Ali Fuat

Efendiler, mebusluktan istifa ettiğini Meclis Riyaseti'ne bildirmiş olan Refet Paşa'nın da istifanamesinin Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmiştim.

Dumlupınar merasimini müteakip Bursa ve Karadeniz sahilleri ile Erzurum havalisinde devam eden bir buçuk aylık bir seyahatten sonra, Teşrinievvel'in [Ekim'in] 18. günü Ankara'ya dönmüştüm. Birçok mebus arkadaşlar ve başkaları tarafından karşılanmıştım. Bu arada Ankara'da bulunan Rauf, Adnan Beyleri görmemiştim. Halbuki, kırgınlık göstermek gibi anlaşılması pek mümkün olan bu tarz hareketlerini beklemiyordum.

Efendiler, bir komplo karşısında bulunduğumuzda bir saniye dahi tereddüt etmedim.

Bu vaziyet ve manzara şöyle tahlil edilip değerlendirilebilirdi: Bir sene evvelden, Rauf Bey'in Heyeti Vekile Riyasetinden çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve başkaları arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu maksatla, Kâzım Karabekir Paşa 1. Ordu Müfettişliği'ne tayin olunduktan sonra eski kumandanlığı mıntıkası olan doğu vilayetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hazzetmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfi edip 2. Ordu Müfettişliği'ne gitti. 3. Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişlik dahilindeki kolordunun

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "1340" (1924) tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "1934" şeklinde. (Y.N.)

kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da aynı tertibe dahil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi lehlerinde kazandıkları zehabına kapıldılar. İstifalarından evvel, bazı kumandanları kendileriyle beraber harekete meylettirmek için çalıştılar... Bu bir sene zarfında, Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin lağvı gibi icraatımız, müşterek tertip sahiplerini daha ziyade birbirine yaklaştırarak müşterek harekete sevk etti. Harekete, politika yolundan geçeceklerdi. Bunun için, münasip an ve fırsatı kollamakta idiler. Siyasi sahada ve orduda hazırlıklarını kâfi sayıyorlardı. Hakikaten, Rauf Bey ve emsali, fırka içinde muhafazasına muvaffak oldukları vaziyetleri ile, Meclis'in tatil devrine tesadüf eden aylarda, üyeler üzerinde ve yeni seçimde muvaffak olamayan İkinci Grup mensupları vasıtasıyla bütün memlekette, milleti aleyhimizde ifsat için çalışmak fırsatına sahip oldular. Memleket dahilinde bazı gizli teşkilat ve teşebbüslere de geçtiler. İstanbul'da *Vatan, Tanin, Tevhidi Efkâr* ve *Son Telgraf* ve Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan *Toksöz* gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle aleyhimize bir "anonim taarruza" geçtiler. Memlekette genel bir fikir kargaşası hasıl ettiler. Hakkâri mıntıkasında ordumuzla Nesturileri yola getirmekte olduğumuz bir sırada, İngiltere dahi hükümete bir ültimatom verdi. Meclis'i fevkalade olarak toplantıya davet ettim.

İngiltere'nin ültimatomuna malum olduğu gibi cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte, bahsettiğimiz zevat, bu müşkül anda, bir yabancı devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de bize taarruz ve hücum ederek hedeflerine kolaylıkla ulaşabileceklerini hayal ettiler. Muharebeye hazır ve amade bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, vaktiyle hazzetmediklerini ifade eyledikleri politika sahasına koştular.

Toplanmış olan Meclis'te ortaya atılan bir mesele de, bu koşuşu çabuklaştıracak mahiyette idi. Hakikaten, mebuslardan Hoca Esat Efendi, 20 Teşrinievvel [Ekim] 1924 tarihli önergesiyle, mübadele ve göçmenlerin iskânına ait ve yatılı mekteplere ne kadar parasız talebe alındığına ve nerelerde ilk mektepler açıldığına dair birtakım soruları ait oldukları vekillerden soruyordu. Bu soruların kapsadığı hususlar, cidden milleti alakadar eden meseleler idi. Bu meseleler, vekilleri eleştirmek için pek müsait idi. Bilhassa, mübadele ve iskân işlerinde herkesi meşgul eden noktalar açık idi. Bizzat ben dahi, seyahatim esnasında gördüklerimle, mübadele ve iskân işlerinin cereyan suretinden şikâyet etmiş ve Ankara'ya dönüşümde bu vekâletin lağvıyla, bütün hükümet vasıtalarının bu hususta alaka ve faaliyetini temin edecek bir şekli hükümete teklif etmiş idim. Bunda mutabık kalmıştık. Bu husus dahi, taarruza geçeceklerin bu zeminde çok taraftar kazanmaları ihtimalini takviye etmekte idi.

Efendiler, komployu keşfettikten sonra, tedbirini bulmakta müşkülat olmadı. Bıraktığımız noktadan itibaren vaziyeti safha safha arz edeyim.

Komploya karşı hareket şeklimiz

Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27'de, yani Karabekir Paşa'nın istifasının ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın istifanamesinin tarihi olan 30 Teşrinievvel [Ekim] günü Meclis'te gensoru müzakereleri başlamıştı.

Bugünün akşamı yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat, Başvekil İsmet ve Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşalar geldi.

Çok kısa bir fikir alışverişiyle komploya karşı hareket şekli kararlaştırıldı.

Derhal telefonla, mebus bulunan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'nden mebusluktan istifa ettiğini Meclis Riyaseti'ne bildirmesini rica ettim. Bu fikrini evvelce Müdafaai Milliye Vekili'ne bildirdiğini zaten öğrendiğim Paşa, ricamı hemen yerine getirdi. Mebus olan kumandanlara da şu şifre telgrafı çektim:

3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne
1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa Hazretleri'ne
2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa Hazretleri'ne
3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa Hazretleri'ne
5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa Hazretleri'ne
7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne

Şifre makine başındadır.

1. Bana olan itimat ve muhabbetinize dayanarak, gördüğüm ciddi lüzum üzerine derhal mebusluktan istifanamenizi telgrafla Meclis Riyaseti'ne bildirmenizi teklif ederim. Mühim olan askeri vazifenize kayıtsız şartsız mevcudiyetinizi hasretmek sebebinin kaydedilmesi münasiptir.

2. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretleri aynı lüzuma dayanan teklifim üzerine istifanamesini vermiştir.

3. 3. Ordu Müfettişi Cevat, 1. Kolordu İzzettin, 2. Kolordu Ali Hikmet, 3. Kolordu Şükrü Naili, 5. Kolordu Fahrettin, 7. Kolordu Cafer Tayyar Paşalar Hazretlerine yazılmıştır.

4. Telgraf başında keyfiyetten haberdar etmenizi bekliyorum.

30.10.1924 Reisicumhur
Gazi M. Kemal

Efendiler, 30/31 Teşrinievvel [30/31 Ekim] sabahına kadar, 1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa'dan, İzmir'den; 2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Pa-

şa'dan, Karesi'den;[1] 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa'dan, Pangaltı'dan; 5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'dan, Adana'dan makine başında aldığım cevaplarda teklifimin harfiyen ve derhal tatbik olunduğu bildirildi.

Efendiler, bu güzide kumandanların bu vesile ile de hakkımda gösterdikleri büyük emniyet ve itimada burada teşekkür etmeyi bir vazife sayarım.

3. Ordu Müfettişi ile 7. Kolordu Kumandanı'nın Diyarbekir'den verdikleri cevaplar aynen şunlar idi:

Müfettiş Paşa'nın cevabı:

Diyarbekir, 30.10.1924

Ankara'da Reisicumhur Gazi Paşa Hazretleri'ne

Zatı fahimanelerine karşı olan itimat ve muhabbetimden emin bulunmalarını arz eyler ve ancak böyle bir vatan vazifesinden acilen feragatle millet ve seçim dairem gözünde mesul tutulmamam ve azarlanmamam için, emir buyurulan istifayı icap ettiren sebeplerin açıklanmasına devletlilerinin müsaadesini hürmetle istirham eylerim.

3. Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu Kumandanı'nın cevabı:

Diyarbekir, 30.10.1924

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

1. Zatı Samii Riyasetpenahilerine karşı beslediğim hürmet ve muhabbete itimat buyurulmasını rica ederim.

2. Bu dakikada seçim dairemle hiçbir istişarede bulunmadan yüksek tekliflerinizi kabul etmekliğim, millet gözünde mesul olmaklığımı icap ettirebilir.

3. Vatan ve milletin menfaatları mebusluktan derhal istifamı icap ettiriyorsa, kati karar verebilmekliğim için vaziyet hakkında aydınlatılmamı arz ve istirham ederim, Efendim.

7. Kolordu Kumandanı
Cafer Tayyar

Her iki telgrafta, hakkımdaki itimat ve muhabbet temin olunduktan sonra, seçim dairelerine karşı vaziyetlerinden bahsolunmakta ve teklifimin sebebi sorulmaktadır.

1 Balıkesir. (Y.N.)

Verdiğim cevabı aynen arz edeyim:

Makine başında şifre: 31.10.1924

3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne
7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne

Kumandanların mebus bulunmalarının orduda ve emir ve kumandada istenen disiplin *ile* bağdaşmadığına kanaat hasıl olmuştur. 1. ve 2. Ordu Müfettişlerinin vazifelerinden istifa ederek Meclis'e dönmekle orduları münasip görülmeyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu görüşü teyit eder. Seçim daireniz halkı, ordu disiplininin selameti için vereceğiniz karardan elbette memnun olur. Evvelki bildirimime göre kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

Bu bildirimime Cevat Paşa'nın cevabı şudur:

Makine başında Diyarbekir, 31.10.1924

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Emir ve kumandada istenen disiplin ile bağdaşmadığından kumandanların mebus bulunmamaları hakkındaki riyasetpenahilerinin kanaatine bütün kalbimle iştirak eder ve seçim sırasında affımı yüksek şahsınızdan istirhamımın da bu kanaate yönelik olduğunu arz eylerim. Ancak bugün yüksek makamınızdan verilen bir emir ile mebusluktan istifanın, devletlilerinin tahmin edeceği üzere, millet ve seçim dairemce iyi görülmeyeceğine kaniim ve bu kanaatle hiç de münasip görmediğim şu mühim zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzgün olduğumu arz eylerim.

3. Ordu Müfettişi
Cevat

Cevat Paşa, Ankara'ya geldikten sonra vaziyeti anlamış ve teklifimin tatbikinin lazım olduğuna kani olarak derhal mebusluktan istifa eylemiştir. Paşa'nın, meydana getirilmek istenilen vaziyetlerle hiçbir temas ve alakası olmadığı bizce de tahakkuk etmiştir. Gerçi Kâzım Karabekir Paşa, istifa ettiğini filan gün ve filan saatte gibi açıklamalarla çok[1] kumandanlara ve bu arada Cevat Paşa'ya da bildirmiş ise de, bu bildirim Diyarbekir'de iken teklifimin hakiki sebebini anlamakta tereddüde yol açmaktan başka bir tesir yapmamıştır.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "çok" sözcüğü, 1934 basımında "birçok" şeklinde. (Y.N.)

Cafer Tayyar Paşa da bu cevabı verdi:

Makine başında Diyarbekir, 31.10.1924

Ankara'da Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Mebusluk ve kumandanlık sıfatlarından birinin şahsımızdan alınması lüzumu tensip buyurulduğu takdirde, milli vazifelerin en muhteremi saydığım mebusluk vazifesini yapmayı tercih eylemekte olduğumu hürmetlerimle arz eylerim, Efendim.

7. Kolordu Kumandanı Mirliva
Cafer Tayyar

Komplo tertip edenlerin Meclis'e ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı

Efendiler, mebus olan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve kumandanlar, orduda siyasetle alakalı unsur bulunmasındaki sakıncayı takdir ederek, bu konudaki teklifimi iyi karşıladıktan ve bana fiilen itimatlarını gösterdikten sonra, Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve kumandanlıkta kalmaları caiz görülemezdi. Dolayısıyla derhal askeri vazifelerine son verildi. Yerlerine icap edenler tayin ve keyfiyet Müdafaai Milliye Vekâleti'nce bütün orduya tamim edilerek tebliğ olundu.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara Müdafaai Milliye Vekâleti tarafından bir emir tebliğ olunarak, yerlerine tayin olunan zevata askeri vazifelerini usulüne göre devir ve teslim ettikten ve bunu haber verdikten sonra Meclis'e dahil ve mebusluk vazifelerini yapmaya mezun olabilecekleri bildirildi. Bu husus Başvekil tarafından Meclis Riyaseti'ne de resmen bildirildi.

Meclis'e girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar Meclis'ten çıkarıldı. Fuat Paşa askeri vazifesini sona erdirmek üzere tekrar Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış'tan gelecek olan halefini bekleyerek Meclis haricinde kalmaya mecbur edildi. Mebusluklarını muhafaza etmek isteyen iki kumandanın ordu ile alakası kesildi. Bu suretle, komplo tertip edenlerin Meclis'e ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı.

Efendiler, 1 Teşrinisani [Kasım] 1924 günü Meclis'in ikinci toplantı senesiydi.

Bu münasebetle celseyi ben açtım. Alışılmış nutkumu söyledim. Ben riyaset kürsüsünü terk ettikten sonra, Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili Paşaların istifanameleri ve Başvekil Paşa'nın orduda kumanda değişikliğine ait 31.10.1924 tarihli tezkeresi sıra ile okundu. Meclis, 5 Teşrinisani [5 Kasım] günü toplanmak üzere celse tatil edildi.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Teşrinisani [Kasım] 1924 tarihli bir tezkere ile Meclis Riyaseti'ne müracaat ederek, Müdafaai Milliye Vekâleti'nin, kendisinin Meclis'e iltihakını engellediğinden şikâyet etti. 5 Teşrinisani

[5 Kasım] günü Meclis'te okunan bu tezkerede Kâzım Karabekir Paşa diyordu ki: "İstifamdan beş gün sonra (30.10.1924 Cuma günü akşamı geceleyin) Müdafaai Milliye Vekili'nin Sarıkamış'tan gelecek olan asilin gelişine kadar beni Meclis'e iltihaktan alıkoymak isteyen bir tebliğini aldım." Tezkere şu cümle ile son buluyordu: "Bununla beraber, bu hususta salahiyetli olan yüce Meclis'in kararını beklediğimi arz eylerim."

Kâzım Karabekir Paşa, Müdafaai Milliye Vekâleti'ne de aynı tarihte bir tezkere yazarak: "Devir ve teslim vesilesiyle belirsiz bir müddet için mebusluk vazifesine devam etmemekliğim tebliğ buyuruluyor." "İstifa ettiğim gün, asili bekleme bahsi ileri sürülmemişti." "Beş gün sonra bilmem neden böyle bir vesile meydana getirildi." "Meclis'e iltihak ettikten sonra, isterse geçici bir surette olsun, tekrar bir vazifeyi kabul, hem arzuma hem de Büyük Millet Meclisi'nin kararına bağlı olduğundan keyfiyeti zikrolunan Meclis Riyaseti'ne yazdığımı arz eylerim..."

Efendiler, "ordumuzun yükselmesi ve takviyesi için" tasarılar takdim ettiğinden bahseden ve onlar nazarı dikkate alınmadığından "üzüntü ve ümitsizliğim fevkaladedir" diyen eski Müfettiş Paşa, memleketin üçte birini kapsayan koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif ve ordunun yükselmesi ve takviyesi bakımından esas olan disiplini ne derece ihlal eder bir hareket olduğunun farkında görünmüyor. Nazarı dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve tasarılarıyla yapamadığı işi, devletin bir ültimatom aldığı ve ondan dolayı fevkalade olarak topladığı Meclis'te yapmaya kalkıştığını ileri süren Müfettiş Paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlarıyla beraber, hiç münasip olmayan bir zamanda, orduya ne fena bir anarşi numunesi gösterdiğini anlamak istemiyor...

Ordumuzun yükselmesi için fikir ve görüşlerinin takdir görmediğinden gücenen zat, askeri vazifelerin devir ve tesliminin kanuni bir vazife olduğunu, ordunun idare ve disiplininin selameti için onu yapmaya mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor...

Üzerindeki askeri vazifenin son bulduğunu Meclis'e resmen bildirecek makamın, ona askeri vazife vermiş olan makam olmasının tabii bulunduğunu nazarı dikkate almıyor...

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis Riyaseti'ne olan tezkeresini müteakip Başvekil'in bir tezkeresi ve iki eki de okundu.

Başvekil Paşa, Karabekir Paşa'nın Müdafaai Milliye Vekâleti'ne olan müracaatını ve vekâletin ona verdiği cevabı aynen Meclis'e arz ediyordu.

Müdafaai Milliye Vekili, Kâzım Karabekir Paşa'nın bütün iddia ve görüşlerinin doğru olmadığını izah ettikten sonra, ona "ordu müfettişliğine ait vazifeler ve gizli vesikaların bizzat halefine devir ve teslimini ve bunun haber verilmesini" tekrar teyit ve emrediyordu.

Acaba bu son ihtardan sonra, eski Müfettiş Paşa, anlamış mıdır ki, vatanın müdafaası için ordusuyla alakalı mühim vazifeyi, gizli vesikaları, devlet onun şahsına emniyet ve teslim etmiştir. Onları, devlete şahsen mesul olacak halefi gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir hatadır; ağır kanuni muameleyi gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an evvel iltihak ettirmekte acele edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışıyorlardı

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an evvel iltihak ettirmekte acele edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışmakta kusur etmediler. Feridun Fikri Bey (Dersim Mebusu) ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Karesi Mebusu): "Meclis'e iltihak eden bir arkadaşı, bir üyeyi müzakereye iştirakten herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye hitap ve azarlamaya başladı.

Muhterem mebus, fikir arkadaşını bir an evvel Meclis'te faaliyete geçirebilmek için, kanun kuvvetini, onun ezici kudretini ve o kuvvet ve kudreti kullanmak için yüce Meclis'in ve milletin emniyet ve itimadına mazhar olmuş insanların azim ve kararlarında ne derece kati olduklarını unutmuş gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın beyanatı bu yaygaraları susturdu. Buna dair olan müzakere kapandı. Paşalara verilen emirler harfiyen tatbik ettirildi.

Hükümet çarpışmayı açıktan ve cepheden kabul etti

Meclis, genel müzakeresine geçti. Söz konusu mesele "Mübadele, İmar, İskân Vekâleti hakkında gensoru" idi.

Başvekil İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu teklifte bulundu: "Birçok hatiplerin imar ve iskân işleri üzerinde değil, muhtelif vesilelerle[1] muhtelif vekâletlere ait işlere temas ettiklerini gördüm. Hatta bazı hatipler, Başvekil'in, devletin dahili ve harici siyaseti hakkında enine boyuna tafsilat vermesi arzusunu göstermişlerdir. Bu arzuların tamamen ve memnuniyetle ardındayım. Mübadele Vekili, yüce Meclis'in oyları ve tensibiyle Reis Vekilliğine seçilmiştir. Fakat bu münasebetle gensorunun ehemmiyet ve kapsamının hiçbir suretle kesintiye uğramamasını teklif ederim. Ben güzel 'taktik'i[2] severim."

Bu suretle hükümet **sahnenin perdesini kaldırdı** ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını tatbik etmesini çabuklaştırdı. Hükümet, çarpışmayı açıktan ve cepheden kabul etmiş bulunuyordu.

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "muhtelif vesilelerle" sözcükleri 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

2 *Nutuk*'taki "taktiki" sözcüğü, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, c.10, TBMM Matbaası, 1975, s.24'te "tahtie" (yanlışını çıkarma, hatalı bulma) şeklindedir. (Y.N.)

Efendiler, lehte ve aleyhte olmak üzere otuz kadar hatip söz söyledi. Adliye ve Maarif Vekilleri de beyanatta bulundular. Münakaşa beş saat neticesiz devam etti. Gensoru müzakeresi ertesi güne bırakıldı.

Ertesi günü öğleden sonra saat 2.30'da müzakereye başlandı. İlk kürsüye çıkan, Dahiliye Vekili ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili Recep Bey oldu. Uzun izahat ve beyanatta bulundu. Muhalifler, yerlerinden Recep Bey'e kısa tarizler yapıyorlardı.

Recep Bey bir noktada dedi ki: "Bazı gazeteler ve bazı zevat diyorlar ki, Ankara'da bir hükümet varmış, Meclis'in bütün tatil zamanında, memleketi, ne kadar kanunsuzluklar ne kadar usulsüzlükler varsa, hep bunlarla idare etmiş... Rivayete göre, bazı arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış; orada vekillerin yaptıkları kanunsuz hareketler kayıtlı imiş... Bir gün gelecekmiş, Meclis toplanacak ve orada hükümeti hesaba çekeceklermiş. O zaman o gizli defterler muhteviyatı milletin önünde hükümetten sorulacakmış. İşte o gün gelmiştir! O defterler muhteviyatını milletin huzuruna döksünler!

Feridun Fikri Bey, arkadaşları namına çoğul konuşarak cevap verdi: "Sırasında dökeceğiz!" dedi.

Recep Bey karşılık verdi: "Dökünüz efendim, bekliyoruz. Hükümet, millet huzurunda mesuliyet sinesi daima açık olarak karşınızdadır" dedi ve şu sözleri ilave etti: "Memleketin gizli kapaklılığa, muğlak sözlere, belirsizliğe, tereddüde tahammülü yoktur. Açık eleştiri vazifesi yapılmaksızın, ufuklarda birtakım şüphe bulutlarının her gün dolaştığını fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu taze varlığın hayatında zararlı karışıklıklar varmış gibi göstermek, bu memlekete hıyanettir." "Herkesin, köşede bucakta, koridorlarda, şurada burada birtakım asılsız boş zanlarla kamuoyunu bulandırmaktansa, bu herkese eşit derecede açık olan millet kürsüsünde gelip hakikati söylemesi lazımdır. Hakikat söylenmez ve yine bu asılsız telkinlere devam edilirse, bu memleketin akıbeti ile kuvvetli ve samimi bir alaka olmadığına alamet sayacağım. Ben şahsen böyle sayacağım ve zannederim millet de böyle sayacaktır. Bu kürsüye davet ediyorum... Ta ki millet bilsin, hakikat ne taraftadır; zan, vehim, isnat, itham ne taraftadır."

Recep Bey'den sonra aleyhte beyanatta bulunan birtakım zevat dinlendi. Onlara da Ticaret Vekili Hasan Bey (Trabzon Mebusu) ve Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar arasında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Vekâleti'ne yöneltilen soru ve gensoru kapsamına hükümetin tamamının alınmasını uygun bulmamakla beraber, Başvekil Paşa'nın bu hareketini civanmerdane buldu ve sözlerinin başında "Meclis, bir kasıt karşısında bulunan hükümete hücum vaziyeti almıştır" dedi.

Yunus Nadi Bey: "Anlamadık!" dedi. Rauf Bey izah etti, dedi ki: "Eleştirenler hükümete hitap ederken, kasten bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlar vaziyetini görüyorum."

Rauf Bey, hatiplerin ağır kelime kullanmamaları, hükümeti küçük düşürecek şekilde ifadelerde bulunulmaması gibi nasihat edercesine ve mülayimce bir tavır ve tarz ile Feridun Fikri Bey'in teklifine temas ve onu müdafaa etti. Dersim Mebusu'nun teklifi bir[1] "anket parlmanter"[2] idi. "Meclis tahkikatı" heyeti teşkilinin acilen karara altına alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in buna dair bir önergesi ve bu önergenin isim okunarak oya konması için de Feridun Fikri Bey'le beraber daha 16 arkadaşının diğer bir önergesi vardı.

Rauf Bey dedi ki: "İnceleme heyeti diye tercüme ettiğim bir heyetten bahis buyuruldu." (Bahis buyuran Feridun Fikri Bey'dir.) Rauf Bey sözüne şöyle devam etti.

"... Vekiller böyle bir heyetin kabulünü, bu ana kadar güzide olan vatani ve milli hislere karşı bir şaibe ve bir alçaklık diye kabul ettiler."

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti. "Biraz öyle" dedi. Rauf Bey tekrar devam etti... "Hepimizin hatasız olmadığını kabul ederek arz ediyorum ve bunun lazım olduğunu, (...) ben de alakadar olduğum için herkesten evvel ben talep ediyorum" dedi.

"Cumhuriyet" sözünü söylemeye Rauf Bey'in ağzı varmıyordu

Rauf Bey, söz söylerken, Meclis'e karşı çok hürmetkâr olduğunu göstermek için de vesile aramaya ehemmiyet veriyordu. Bir münasebet getirerek dedi ki: "Bu yüce Meclis'in koyduğu kanunlara bazı sıfatlar verilmiştir; 'Koridor Kanunları' denilmiştir."

Rauf Bey, yüce Meclis'e hürmet talep ediyordu.

Rauf Bey, yüce Meclis'in cumhuriyeti ilan eden kanunu üzerine aldığı saygısız vaziyetin unutulduğunu zannetmiş olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Mebusu): "Onu ilkönce, muhterem arkadaşınız Muhtar Beyefendi söylemiştir" dedi. Bu söz, Rauf Bey'e sözünün istikametini değiştirtti. Fakat, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Nihayet, riyaset makamının müdahale ve ihtarıyla Rauf Bey sözüne devam ettirildi.

Rauf Bey döndü dolaştı, nihayet prensip meselesine dayandı. "Şiarımız, mesleğimiz,[3] kayıtsız şartsız milli hâkimiyet esasıdır" dedi.

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "bir" sözcüğü 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

2 Enquête parlementaire (Fr.): Meclis (parlamento) soruşturması. (Y.N.)

3 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)

Yunus Nadi Bey'in sesi işitildi: "Cumhuriyet!.."

Rauf Bey cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu suretle tamamladı: "Milli hâkimiyetin yegâne tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'dir."

"Cumhuriyet" sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan): "Cumhuriyet!.." dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey'le konuşmaya başladı. İhsan Bey müdahale etti: "İfadeniz açık değildir Rauf Beyefendi" dedi.

Rauf Bey: "Açıktır. Çok rica ederim İhsan Beyefendi." İhsan Bey: "O kadar açık değildir. Uzun zamandan beri zatıâlinizle anlaşamadık!" Rauf Bey, İhsan Bey'in yüksek adalet hissiyle mütehassis bulunduğundan, hâkimlik etmiş olduğundan bahsederek ona dedi ki: "Suçsuzluk asıldır. Aksini ispat edemedikçe, bir tarafı kötü zan altında bulundurmak ve böyle ifade etmek doğru değildir." İhsan Bey cevap verdi: **"Hakikati ifade etmeyen zanlıdan şüphe etmekte hâkim haklıdır"** dedi.

Rauf Bey'le İhsan Bey arasındaki bu konuşma biraz uzadı. Reis müdahale etti. Rauf Bey devam etti ve: "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda vekillerin vazife ve salahiyeti hakkında bir kanun yapılması söz konusu idi. Bu yapıldı mı? Bunu sorarım" dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından yapılması tabii bulunduğuna göre, Rauf Bey, hükümete değil, kendisinin de üye olarak dahil bulunduğu Meclis'e soru soruyordu.

Rauf Bey, Şûrayı Devlet[1] teşkilatına temas ettikten sonra, "Men'i Şekavet Kanunu[2] tatbik edilmiş midir? Köy Kanunu tatbik edilmiş midir?" tarzında, Dahiliye Vekili'nden başlayarak, Nafıa, Ticaret, Ziraat, Müdafaai Milliye, Adliye, Maarif Vekillerine birçok sorular yöneltti. Bütün bu sorularla, Rauf Bey'in millet ve ordunun nazarı dikkatini çekmek istediği anlaşılıyordu. Mesela, Karadere ormanları hakkında bir muamele olduğunu matbuatta görmüş; "O iş nasıl olmuş?" ve "Fedakâr ve kahraman ordumuzun, İstiklal Harbi'ni müteakip savaş halinden barışa intikalinde büyük bir intizam ve vakar gösterdiğini işittik ve iftihar ettik. Fakat ondan sonra barındırma, besleme bakımından vaziyeti aynı derecede kuvvetle kabul ve muhakeme edebilir miyiz? Bu yönden bizi aydınlatmalarını rica ederiz" dedi.

Rauf Bey'in bu sorusunun müşterek bir soru olduğu, kendi ifadesinden anlaşılıyor; "rica ederiz" diyor. Hakikaten bu sorunun, o güne kadar orduların başında bulunan iki ordu müfettişinin de iştirakiyle tertip edilmiş olduğuna hükmetmemek için bir sebep yoktur.

1 Danıştay. (Y.N.)
2 Eşkıyalığı Önleme Kanunu. (Y.N.)

Rauf Bey, Adliye'de teşkilatın dönüşümü dolayısıyla vaki olan tatbikatın, adaleti temin için en münasip şekil ve suret olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Maarif Vekili'nden de, ilköğretim müddetinin kanuna aykırı olarak niçin azaltıldığının izahını talep etti.

Rauf Bey, İstanbul Valisi'nin gece manevrasından, İstanbul'un emanetle[1] idaresinin halkın haklarına tecavüz olduğundan da bahsettikten sonra, Maarif Vekili Vâsıf Bey ile matbuat arasında meydana gelen bir hadiseden ve bu münasebetle muallimlerden bahsederek dedi ki: "Muallim ordusunun, aydın ordunun şu veya bu tarafı tercih eder, takviye eder tarzda neşriyatta bulunmaları doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyleyerek nutkunu şu cümle ile bitirdi: **"Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi muhafaza buyursun."**

Bu cümlenin karşılandığı alkışlardan sonra, Dahiliye Vekili kürsüye çıktı. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ondan evvel olduğu iddiasında bulundu. Vehbi Bey: "Efendim, bu mesele vekillerin Meclis'i sorguya çekmesi oldu" dedi. Riyaset, vekillerin söz hakkına dair Dahili Nizamname'yi hatırlattı. Recep Bey de, gayet geniş bir gensoruya maruz bulunan vekillerin, Nizamname ile teyit edilmiş olan söz söylemek haklarına müsaade edilmediği takdirde, hakikatin açıklığa kavuşmasına yardım edilmemiş olacağını beyan ettikten sonra, yöneltilen sorulardan kendine ait bulunanlarına birer birer cevap verdi. Beyanatı sırasında, Rauf Bey'in kürsüye nasihat edercesine bir tavırla çıktığını işaretle: "Bu Meclis, hiçbir vakit, tam bir sükûnet ile hareket etmeye mecbur ne bir mektep ve ne de bir fen akademisidir" dedi. Rauf Bey'in kürsüde bugün dahi açık olmadığına, "anket"[2] ismini telaffuz etmeyerek Feridun Fikri Bey'in bir senelik mesaiye ait olan ve üç vekâleti kapsayan manasız, haksız, mantıksız ve kanunsuz ve hükümet dengesini yıkan bir şekildeki "anket parlmanter" teklifini talep ettiğine genel kurulun nazarı dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey, yerinden, Recep Bey'in "mantıksızdır" dediğine itiraz etti. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey: "Geriye almıyorum efendim, mantıksızdır; hakikat olduğu gibi ifade edilir" dedi. Feridun Fikri Bey'in "Mantıksız sözünü kabul etmiyorum" sözüne Recep Bey cevap verdi: "Feridun Fikri Bey" dedi, "siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışkınsınız..."

Daha ağır şeyler, Adliye Vekili Necati Bey tarafından yöneltilmiş... Feridun Fikri Bey, "Adliye Vekili sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey yerinden fırlayarak: "Sözlerimi geri almadım..." dedi. Biraz gürültü oldu. Nihayet, Reis: "Rica ederim gürültüyü keselim!" dedi. Recep Bey, devam ettiği izahatında: "... Birçok zevatta defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine gö-

1 Şehremaneti, belediye. (Y.N.)
2 Anket (Fr. Enquête): Soruşturma. (Y.N.)

re, hazırlanmış sorulardan on, on beş tanesinin çıkarılması fırsatını bulacağız. İşte efendiler" dedi, "defterlerin yavaş yavaş ilk sayfaları çıkıyor. "

Recep Bey, Rauf Bey'in beyanatında kullandığı "taktik"e işaret ederek dedi ki: "Rauf Bey hem bütün bu soruları soruyorlar ve hem de: 'Asla bir mesuliyeti veyahut hükümeti düşürmek gibi bir şeyi hedeflemiyorum' diyorlar. Bir gensoru günü millet kürsüsüne çıkan zat, ya lehte veya aleyhtedir. Lehte ise hükümeti tutmasını ister. Aleyhte ise düşürülmesini ister ve bunu açık ve seçik söylemek lazımdır. Yoksa Rauf Beyefendi'nin sözleri boş laftan ibarettir."

Recep Bey'in bu cümlesi, Rauf Bey'le aralarında kısa bir konuşmaya yol açtı; "Fakat tecavüz ediyorsunuz", "Siz de müdahale ediyorsunuz..." gibi sözler teati edildi. Nihayet Recep Bey, beyanatına devam ederek dedi ki: "Muhterem efendiler, birtakım sorular soruyorlar... Ahmet gelmiş midir? Kanun tatbik olunmuş mudur?" "Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü, böyle gensoru görüşülürken, hedefsiz olarak sorulacak ve söylenecek şeylere bir makam olamaz." "Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar, neticede 'Söylüyorum, söylüyorum ama bir şey yoktur' diyorlar. Böyle olunca boş laftır ve gayesizdir. Vaziyetin tarifi budur." Recep Bey sözlerine şu yolda devam etti: "Çok dikkat ettim, Rauf Bey buraya çıktılar, sırası geldi, icap etti, başka bir tarif yaptılar, 'cumhuriyet' kelimesini telaffuz edemediler." "Muhterem arkadaşlar" dedi, "latife etmiyoruz. Büyük bir inkılaptan çıktık, aydınlık bir geleceğe gidiyoruz. Bütün hükümleri, bütün şartları, bütün açıklığıyla bir hedefe yürüyoruz." "Rauf Bey'de nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar bu vesileyle fırsat vermiş iken, bu mukaddes ismi telaffuz etmemekte inat ve ısrar etmişlerdir." "Fakat dikkate değerdir, bu zat, İstanbul'da kıyametleri kopardı." "Elinden gelen her kuvveti sarf etti ve huzurunuza çıktığı zaman bütün onlardan döndü ve yemin ederek dedi ki: 'Ben cumhuriyetçiyim.' Bugün kendisinden şüphe ediyorum. Bu kanaatin yanlış olduğuna ikna etmeyi kendileri için bir mesele sayarlarsa, çıksınlar, kürsüden veya başka bir mahalden söylesinler ki, böyle bir tereddüde mahal yoktur. Aksi takdirde, Rauf Bey'in cumhuriyete olan bağlılığından şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Hakikat budur."

Recep Bey, izahatını bitirirken: "Muhterem arkadaşlar" dedi, "bugüne kadar boğazımıza kadar kan içinde yoğrularak bu davayı, bu mukaddes vatanın kati yükselişini temin edecek olan bu davayı bugünkü mertebeye kadar getirdik. Bugünden sonra en büyük hata, tereddütler, şüpheler, belirsizliklerdir. Bunların nereye vardıklarını kimse bilemez."

Recep Bey kürsüden inerken, Riyaset makamı, talebi üzerine kendini müdafaa etmek için Rauf Bey'e söz verdi.

Rauf Bey "Sizin her vakit ve her tereddüt ettiğiniz... zamanda, ben tekrar yemin etmeye ve ant içmeye mecbur muyum?" dedi, "Mecbursun" sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere: "Hayır efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur" cümlesiyle cevap verdi.

Buna, Karahisarı Sahip[1] Mebusu Ali Bey, yerinden karşılık verdi: "Sen de o vakit, bu toprakta oturamazsın. Ecdadının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor" dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey muhalif olduğu noktayı izah yollu beyanatta bulunarak dedi ki: "Kayıtsız şartsız milli hâkimiyet esasına dayanan bir idareyi, demokrasi denilen halk idaresi esaslarını tesis etmek için ve bu esaslar üzerine milletten vekâlet aldık." "Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclis'ten alıp şu veya bu makama Meclis'i fesih ve kanunları ret hakkını vermek zihniyet ve istikametini gösterdiler. İşte ben buna muhalifim."

Recep Bey, bu sözlere cevap verdi ve izah etti ki, Rauf Bey itiraz ve muhalefet ettiği zaman henüz Teşkilatı Esasiye Kanunu ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi söz konusu dahi değildi. Bu meselelerden ancak aylarca sonra bahsolundu. Recep Bey: "Efendiler, bu ağız kalabalığıdır" dedi.

Rauf Bey, muhalefet sebebini iyi anlatabilmek için şöyle bir izahta bulunmaya lüzum gördü; dedi ki: "Efendiler, değil halifeci ve sultancı, bu makamın haklarını almak kabiliyetinde olan herhangi bir makamın aleyhindeyim."

Rauf Bey, halifeci ve sultancı olmadığını ifade ederken riyaseticumhur makamının, reisicumhurun aleyhinde olduğunu izah ve ilan ediyordu. Daha evvel, yeri geldiğinde beyan ettiğim üzere, Rauf Bey, "Türkiye büyük Millet Meclisi Hükümeti" şeklinde ısrarlı idi... İsmin değişmesiyle, yani cumhuriyet unvanı alınmış olmakla beraber, teşkilatın o mahiyetinin muhafazasını temin etmek istiyordu.

Niçin? Çünkü, riyaseticumhur makamı, hilafet ve saltanat makamlarının haklarını almak kabiliyetinde imiş...

Efendiler, görüş diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey'in dediği gibi "boş laf" değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık "ağız kalabalığı" değil de nedir?

Bu görüşün ve bu mantığın mana ve özünü, Rauf Bey'in bugünkü mesai ve faaliyeti pek güzel göstermektedir. **Fakat biz bunu anlamak için, bugünlere kadar beklemek gafletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.**

1 Afyonkarahisar. (Y.N.)

Meclis'te yapılan müzakerelerin muhalif matbuatta yankıları

Efendiler, bugün de gensoru neticelenmedi. Müzakere ertesi güne bırakıldı. 8 Teşrinisani [8 Kasım] günü cereyan eden müzakereye gelmeden, biraz da, o günlerdeki bazı neşriyatı gözden geçirelim.

Vatan gazetesinin 5 Teşrinisani [Kasım] 1924 tarihli nüshasındaki başmakalede, hükümeti eleştirenler ve muhalif cephe gösterenler methedilmekte ve hükümet taraftarları kınanmaktadır. Başyazar "Henüz ağzını açmayan eleştiri yapmaya aday kişilere karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir tecavüzkâr söz fısıldanıyor. Hükümetçi hizbe mensup kime tesadüf ederseniz, o günün gizli günlük emrinde mevcut sözleri aynen işitirsiniz" dedikten sonra sözlerini teyit için birtakım misaller sayıyor ve: "Körü körüne emre uymayan, hakikati gören ve söylemek isteyen şahsiyetleri baştan susturmak için her vasıtaya müracaat ediyorlar" ve "Keyfi irade, tabii halin ve istikrarın üstünde bir etken mahiyetini muhafaza edecektir" diyor.

Efendiler, yazar "gizli günlük emir" ve "keyfi irade" tabirleriyle millete neyi haber vermek istiyordu? Gizli günlük emirler veren, keyfi iradesini etken kılan kimdi? Bu üstü kapalı tabirleri kullanan makale sahibi, nihayet bize "İki tarafı tarafsızca bir hakem haliyle çağırıp dinlemek, riyaseticumhurun en nazik ve mühim vazifesidir" nasihatini veriyor. Bu vazifenin hemen yapılmasını istiyor ve "Çünkü yarın pek geç olabilir!" diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim senebaşı nutkumdan bahseden aynı yazar, "Eleştiri eğilimi gösteren en bağımsız fikirli vatandaşları zaman zaman bertaraf etmeye çalışan tekelci bir siyasi sistem, gelişme ve ilerleme için kahredici bir cehennem makamındadır" cümlesiyle takip ettiğimiz sistem hakkında pek haksız ve insafsız bir iftirada bulunuyor ve "Uğursuz gidişin belli bir noktada durdurulması, yeni bir çığır açılması lazımdır" diyerek, bize tekrar vazifemizi ihtar ediyordu.

Vatan yazarı, bir gün sonra yazdığı "Sokaktaki Adam" başlıklı başmakalesini "'İnşallah iyi olur' demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor" cümlesiyle bitiriyordu.

8 Teşrinisani [Kasım] 1924 tarihli *Vatan* gazetesinde yayımlanan bir Ankara telgrafında "Meclis, yüksek mevkide bulunanların tasvibi olmaksızın kabineyi düşüremeyecektir" tarzında, büyük harflerle yazılmış intibalar ve "Rauf Bey'in, dünkü nutkunda gensoru haricinde ehemmiyetsiz şeylerden bahsetmekle, gensoru taraftarlarının mevkiini ve gensoru davasını zaafa düşürdüğü söylenmektedir" gibi haberler vardır.

Vatan gazetesinin gensoru davasını takip için özel olarak gönderdiği muhabiri, intibalarında pek isabet gösteremiyorsa da, gensoru davasının zaafa düşme sebebi hakkında verdiği haberde aldanmış görünmüyordu.

Efendiler, *Tevhidi Efkâr'ın* başyazarı da bir sürü başmakalelerle muhalefeti takviye ediyor ve cesaretlendiriyor ve kendini müdafaa eden hükümetin ve hükümetten yana mebusların kendini müdafaa etmelerini ve söz söylemelerini dahi istemiyordu. Bu başyazar diyordu ki: "Meclis'te, hükümetten yana mebuslar, böyle her mühim işi gürültüye boğmak eğlencesinde devam ederek eleştirenleri susturdukça, İsmet Paşa Hükümeti hiç şüphesiz itimat oyu alacaktır. Fakat bu itimat oyunun hakiki mahiyeti, nihayet, bir küçük sandığın içine fazla miktarda beyaz kâğıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır."

Bu safsatalar üzerinde durmaya lüzum yoktur. Biraz da, *Tanin* gazetesine bakalım! *Tanin*'in "Siyasi Mayalanmalar" unvanlı bir başmakalesinde "Milli hareket mücahedesinde büyük hizmetleriyle öne çıkmış muhterem ve güvenilir bazı simalar arasında bir ortak hareket öncülüğüne başlandığının" haber alındığından ve "Halk Fırkası'yla ve hükümetle samimi münasebetleri olan matbuatın bu haberleri pek nahoş bir şekilde karşılamalarından ve yorumlamalarından" ve "daha şimdiden müstakbel fırkayı gözden düşürecek surette görüşler ileri sürmeye kalkışılmasından" bahsolunmaktadır. Makalede program meselesine temas edilerek, Halk Fırkası'nın programı olmadığına işaret edildikten sonra "Biz Halk Fırkası'ndan hiç memnun değiliz. Fakat Halk Fırkası'nın prensipleri namına söylenen ve görülen şeylere tamamen taraftarız" deniliyor ve Halk Fırkası prensiplerinden ne anlaşıldığı izah olunarak "Fakat, acaba hakikatte de böyle midir?" sorusu ortaya atılıyor. Yazar, bu soruya olumsuz cevap veriyor ve "Karşımızda böyle bir yenilik ve ıslahat fırkası görmeyi gönlümüz istediği için, Halk Fırkası'nı bu dediğimiz şekilde hayal ediyoruz" diyor. Ondan sonra, yazar şunları söylüyor: "Halk Fırkası'nın programı ve sözleri başkadır, tuttuğu yol başkadır. Halk Fırkası'nın demokratlığı dudaklarındadır."

Bu görüşün sahibi, birinci cümlesiyle kastediyorsa ki, Halk Fırkası, cumhuriyet ilan edeceğini, hilafeti lağv eyleyeceğini programına yazıp ilan etmedi ve söylemedi, fakat fiilen yaptı; doğrudur! Ancak, ikinci cümle ile Halk Fırkası'na isnat ettiği doğru değildir.

Makale sahibi, muhalif zevatın iktidar mevkiine geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için sarf ettiği birçok sözlere şunu da ilave ediyor: "Vatan düşüncesiyle hareket etmek, yalnız iktidar mevkiindeki zatlara mı -Allah tarafından- onlara mahsus olmak üzere bahşolunur bir fazilettir."

Tanin başyazarı 4 Teşrinisani [Kasım] 1924 tarihinde yazdığı "Ordu ve Siyaset" unvanlı bir başmakalede şu değerlendirmelerde bulunuyor: "Hükümet şekli cumhuriyettir. Fakat, hükümetin yalnız adını değiştirmek hiçbir fayda temin etmez. Asıl değiştirilmesi icap eden nokta işin ruhudur, prensipleridir. Bugün Birleşik Amerika istisna edilirse, Amerika'da yirmi kadar memleket vardır ki, hepsinin ismi de cumhuriyettir. Hatta hep zencilerden meydana ge-

len Haiti bile bir cumhuriyet idi. Fakat buralarda cumhuriyetin mutlak hükümetten farkı pek azdır. İrsi bir hükümdar yerine, zorla riyaseticumhura çıkmış bir mütegallibe görürüz. İşte bu kadar! Reisicumhur namını taşıyan despot, istediği gibi hükümeti idare eder. Bir mutlak hükümdar gibi keyif ve hevesinden başka bir kanun tanımaz."

Tanin başyazarı, bu Amerika cumhuriyetlerinden Şili'yi istisna ederek diğerleri için diyor ki: "Hiçbirisi bugün hakiki cumhuriyet namını taşımaya layık değildir. Çünkü demokrasiye... dayanmıyorlar"; "Cumhuriyet namı altında mutlak hükümetlerin hüküm sürmesi, askeri reisler yüzündendir."

Burada bir an durmak isterim. Efendiler, bu makale, mebus olan kumandanların mebusluktan istifaları üzerine ve o münasebetle yazılıyor. Fakat öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müfettişleri, orduları terk edip hükümeti düşürmek için Meclis'e gelmişlerdir ve bu yazar, onların iktidar mevkiine geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için, daha bir gün evvel, sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhuriyetin mutlak hükümetten farksız olabileceğine misaller getiren ve bunun sebebinin demokrasiye dayanmamak olduğunu söyleyen yazar, "Hükümet fırkasının demokratlığı dudaklarındadır" diyen zattır. Bunun böyle olması "askeri reisler yüzündendir" diyen zat, Türkiye Reisicumhuru'nun da askeri reislerden biri olduğunu bilen zattır. Bu zattır ki, askeri reislerden filan ve filanları, askeri reislerden olan Türk Reisicumhuru ve askeri reislerden olan Türk Başvekili ile karşı karşıya cephe aldırmak için hararetle çalışıyor ve sonra sevmediği tarafın yıkılmasını millete lüzumlu gösterebilmek için, güya, incelenmeye değer ve ibret verici misaller söylüyor ve "Hangi general maiyetine daha çok asi toplayabilirse, riyaseticumhura o geçer" ve "Ordu kumandanları, eşkıya reisleri birbirleriyle çarpışarak riyaseticumhur mevkiini gasp ediyorlar" diyor.

Efendiler, bu ve buna benzer sözlerin ne maksatla ve ne hisle yazıldığını fark etmemek ve bu gibi neşriyatın Meclis üyelerinde ve kamuoyunda bırakacağı olumsuz ve zararlı tesirleri anlamamak mümkün değildi. Hakikaten bu bozguncu tesirler, ne yazık ki, fiili yansımalarını göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların Müdafaai Milliye Encümenine seçilmemiş olduklarına üzülen aynı cumhuriyetçi yazar, bu defa da ordu kumandanlarının ordulara tesirli olabilecek bir heyete seçilmemiş olmasını iyi bulmuyor. Bu noktada, pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uymaktan dahi vazgeçiyor. Bu fikirleri ihtiva eden cümleleri hep beraber değerlendirelim.

"Siyasi İşler" başlığı altında yazılmış yazılar arasında "Müdafaai Milliye Encümeni, Millet Meclisi'nin hemen hemen en az siyasi olan, hatta siyasi işlerle hiç alakası bulunmayan bir faaliyet sahasıdır" cümlesi okunur. Yazar, bu cümle ile, Meclis'e dahil olan ordu müfettişlerinin siyasetle alakası bulunma-

yan sahada çalışmalarına neden ve niçin meydan verilmedi, demek istiyor. Buna şu yolda cevap vermek mümkündür: Çünkü, hakikaten Müdafaai Milliye Encümeni siyasi işlerle alakası bulunmaması lazım gelen bir faaliyet sahası ise, oraya sadece siyasi işlerle iştigal etmek üzere Meclis'e gelmiş olanları dahil etmekte sakınca olduğu için!

Yazar, bu cümleden sonra devam ederek diyor ki: "Burada, vatanın namus ve bağımsızlığını müdafaa edecek orduyu idareye, ıslaha, düzene koymaya ve daha ileri bir hale sokmaya hizmet edecek kanunlar tanzim olunacaktır. Politikacılık ihtiraslarına kendilerini kaptırmayıp da, yalnız vatanı düşünenler için, bu vazifenin askeri erkân arasında en muktedir zatlara verilmesi bir hamiyet borcudur."

Bu cümleler üzerinde de biraz duracağım.

Ordunun, idaresi, ıslahı, düzene koyulması ve onun daha ileri bir hale getirilmesi meselesi çok mühimdir. Bu hususta vazifeli ve meşgul makam "Erkânıharbiyei Umumiye"dir. Bu makamda yazarın da dediği gibi, en seçkin askeri erkânımız bulunmaktadır. Ordunun idaresi, ıslahı, düzene koyulması hususlarını üstlenen bu büyük erkânıharbiye, bu hususlarda, lüzum gördükçe hükümete tekliflerde bulunur.

Erkânıharbiye'nin ve hükümete dahil Müdafaai Milliye'nin enine boyuna düşünüp tespit eyledikleri meseleler, her sene toplanan "Yüksek Askeri Şûra" tarafından incelenir ve müzakere olunur. Yüksek Askeri Şûra'yı, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, Müdafaa ve Bahriye Vekilleri ve ordu müfettişleri meydana getirir. Yüksek Askeri Şûra'nın incelemesinden geçen ve tatbiki uygun görülen hususlardan icap edenler hükümete teklif olunur. Bu tekliflerden, tatbiki için kanunlaşması lazım olanlar varsa, işte onlar Meclis'e arz olunur. Meclis'te, usul yönünden Müdafaai Milliye Encümeni'nden ve alakası olursa başka encümenlerden de geçtikten sonra, Meclis genel kurulunda müzakere olunur ve kanunlaştırılır.

Müdafaai Milliye Encümeni'ndeki üyelerin askerlikten anlaması lazımdır. Fakat, yalnız askerlikten anlaması kâfi değildir. Devletin maliyesinden, siyasetinden ve daha çok şeylerden de anlaması lüzumludur. Yalnız askerlikten anlamak, orduyla alakalı kanun tasarıları yapmak için kâfi gelseydi, Erkânıharbiyei Umumiye'nin tespit ve Yüksek Askeri Şûra'nın da tasvibinden sonra ayrıca bir encümende veya encümenlerde incelemeye hacet kalmazdı. Zira, politika ile iştigal eden zevat, askerlikten dahi gelmiş olsalar, hayatını, ilim ve fen ve her günkü askeri ilerlemeleri takip ve tatbik etmekle geçiren zevattan daha mütehassıs ve daha salahiyet sahibi olamaz.

Ordunun idaresi, ıslahı ve düzene koyulması için isabetli fikirler ve büyük tecrübelere sahip olduğunu zanneden ve Yüksek Askeri Şûra'da kanunen üye bulunan ordu müfettişleri için en müsait faaliyet sahası orduların başında ve

Yüksek Askeri Şûra içindeki mevkileriydi. (Ciddiyet talep eden bu mevkiin kıymet ve ehemmiyetini takdir etmeyip, hükümeti, Müdafaai Milliye Vekâleti'ni, Erkânıharbiyei Umumiye'yi beğenmeyip, onları, kendi askeri görüş ve tasavvurlarını takdirden uzak görerek, siyasi sahada çalışmayı tercih eden kumandanların Müdafaai Milliye Encümeni'ne dahil edilmesine çalışmak; onların, orduyla alakalı olup hükümetten Meclis'e gelen her türlü tekliflerin neticelendirilmesini müşkülleştirmek ve bunları vesile sayarak hükümeti düşürmek ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisini değiştirmek gibi olumsuz heveslerini tatmin etmek gayesine yönelik olabilir.) *Tanin* başyazarının da bu noktadaki gayesinin başka bir şey olduğunu zannetmek abestir.

Gayesinin hasıl olmamasından "üzgün ve ümitsiz" olan yazar: "Eski Atina Cumhuriyetinde demokrasi esaslarına o kadar aşırılıkla bağlı idiler ki, idare şubelerinin hiçbirinde vukuf ve ihtisas itibariyle bile bir sivrilme esası kabul edememişlerdi." Demokrasideki bu aşırılığa rağmen "Atina demokrasisinde generaller bu usulden müstesna idiler."

Halk Fırkası'nın demokratlığının dudaklarında olduğunu, cumhuriyetin mutlakıyetten farksız olduğunu milllete anlatmaya çalışan bir zatın, bu safsatasının henüz okunmakta bulunduğu günlerde, iktidar mevkiine geçirmek gayretinde bulunduğu generallerin demokrasiden dahi istisnalarının caiz olabileceği fikrini ileri sürmesi, zannederim, dürüst insanlardan vaki olabilecek hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras bir insanın zihnini ve vicdanını kararttığı zaman nasıl konuşur, buna bir misal ister misiniz?

İşte buyurunuz, aynı yazarın şu sözlerini dinleyiniz: "Halk Fırkası'nın, İsmet Paşa Hükümetinin memlekete arz ettiği çirkin çehre! Şahsi ihtiraslar peşinde bu kadar esir olan önderler, milli bir fırka vücuda getirmek, milleti temsil etmek iddiasına kalkamazlar."

"Gelecek ümidi ile galeyana gelen gençler, taze ve temiz canlarını feda ettiler; memleketi kurtarmak için! Memleketi, şahıslarından ve ihtiraslarından başka bir şey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak yapmak için değil."

Hakikatin tam zıddını ifade eden bu ağız kalabalığı ve safsata sahibi, bizim teşkil ettiğimiz fırkayı ve bizim hükümet teşkiline memur eylediğimiz İsmet Paşa'nın ve hükümetinin çehresini çirkin görüyor ve gösteriyor.

Efendiler, bizim çehremiz her zaman temiz ve pak idi ve daima temiz ve pak kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim vatanperverane, vicdanperverane ve namuskârane harekâtımızı hasis ve çirkin ihtirasları yüzünden çirkin göstermeye kalkışanlardır.

Meclis'te gensorunun son günü

Efendiler, 8 Teşrinisani [8 Kasım] günü Meclis'te gensorunun müzakeresine devam olundu.

Feridun Fikri Bey'in "anket parlmanter"in kabulü hakkındaki uzun beyanatı, muhtelif hatiplerin sözleriyle karışarak hayli devam etti. Ondan sonra, Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak: "Efendiler" dedi, "memleketin rejimi söz konusudur. Cumhuriyet idaresi söz konusudur. Her şeyden evvel bu meseleyi görüşmek lazımdır." Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün evvelki beyanatına temas ederek "milli hâkimiyet mi cumhuriyetin gelişmesidir, cumhuriyet mi milli hâkimiyetin gelişmesidir?" gibi bir teorinin münakaşa konusu olmasına mahal olmadığını izah etti.

Rauf Bey'in, "Değil halifenin, sultanın, bu makamın haklarını almak kabiliyetinde olan herhangi bir makamın aleyhindeyim" tarzındaki sözlerini Yunus Nadi Bey şu suretle izah etti: "Bu makamın Rauf Bey'ce hakları vardır; açıktır ifade, saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın. Günün birinde belki lazım olacaktır." "Halbuki Teşkilatı Esasiye çıkmıştır. Bütün makamlar tespit olunmuştur. Bütün vaziyetler kanun haline konulmuştur. Hâlâ efsaneden, safsatadan bahseder."

Bundan sonra, Yunus Nadi Bey şu sözleri söyledi: "... Cumhuriyeti beğenmeyen adamlar vardır. İtiraf etmedikleri şeyi fikrinde besleyen mahlukat vardır ve içimizdedirler." "... Öyle adamların kafası ezilir, efendiler!"

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının gösteri yaparcasına tavırlarından, müfettiş paşaların istifalarından ve Meclis'in içinde oyun oynanılamayacağından bahsettikten sonra dedi ki: "Özel ve gizli tertipler ile bazı maksatlara ulaşırız zannında bulunmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin köşesinde oturarak bu şeylerde bulunmak hürmetsizliktir. Kabul edemeyiz efendim."

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilişerek şu beyanatta bulundu: "Refet Paşa Hazretleri, malumu âliniz olduğu üzere, altı yedi ay evvel tantanalı ve manasız bazı ilanlar ve beyanlarla mebusluktan istifa buyurmuşlardır. Garip bir hadisedir. Gerekçe olarak ilave etmişlerdi ki, mebusluktan istifa sebebi, karanlık odada, dostlar arasında bir milli ahit mi ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları işbaşına getirecekmiş. Efendim, çok merak ettim bu işe."

Karahisar Mebusu Ali Bey, yerinden söze karıştı ve "Yani generaller hükümeti" dedi. Yunus Nadi Bey, "Çok merak ettim bu işe" diyerek sözüne devam etti ve dedi ki: "... Teşkilatı Esasiye vardır. Cumhuriyet teessüs etmiştir. Hükümet nasıl yapılacaktır, orada yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar kâfi değildir; Refet Paşa mebusluktan istifa etsin lazımdır ve gitsin hükümet yapsın, dostlar toplasın, ne kanaattir bu?"

"... Efendim dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de hükümet mi yapacaktı? Meclis yok mudur? Teşkilatı Esasiye yok mudur? Bu ne mantıksızca harekettir."

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere kürsüye çıktı. Kendini müdafaaya çalışırken, Rauf Bey'le aralarında mevcut fikir birliğinden ve Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun hesabına da kaydedilmesi icap edeceğinden bahsettikten sonra: "İki asker mebusun Meclis'e dönmesini arzu etmişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir cumhuriyet mi yapmak istemiş olurum?" dedi. Refet Paşa'nın beyanatına, muhtelif zevat, yerlerinden kısa cevaplar vermeye başladılar. Adeta münakaşalı bir karşılıklı konuşma cereyan etti. Nihayet, kürsü başka bir muhalif hatibe terk olundu. Bundan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir): "... Günlerden beri devam etmekte olan münakaşalara ve henüz neticesi gelmeyen müzakerelere, ne inkılabın ve ne de milletin tahammülü vardır" dedikten sonra izah etti ki, vaziyet "inkılap namına, inkılabı ileri götürmek namına hükümeti düşürmek"ten ibaret değildir.

Mahmut Esat Bey, her şeyden evvel gidilecek yolları tayin etmek lüzumunu ve o takdirde daha samimi ve daha kati yürünebileceğini beyan etti ve Rauf Bey'in görüşüne temasla şu tahlillerde bulundu: "Milli hâkimiyet başka bir meseledir; cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakıyet idaresi, istibdat yine başka birer meseledir. Bir kısmı hükümet şeklidir, diğeri milletin iradesinin infaz ve tatbikidir. Bu dört şekil içinde, muhtelif şekilde, milli hâkimiyetin tatbik edildiğini görmekteyiz. Hatta istibdatta bile bir parça vardır. Meşrutiyette biraz daha fazla, cumhuriyette daha fazla. Dolayısıyla bu noktadan bu iki şeyi karıştırmamak lazımdır. Milli hâkimiyet cumhuriyetin gelişmiş şekli demek değildir. Çünkü milli hâkimiyet şekil değildir, ruh ve esas meselesidir."

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in görüş diye ortaya attığı sözler üzerinde lüzumu kadar durduktan sonra: "Türk inkılabı yükseliyor." "Ancak, bu inkılabı süratle hedefine, milletçe beklenilen hedefine ulaştırmak için, bir an evvel hakiki vaziyetin açıklığa kavuşması lazımdır. Türk milleti, ortada, demokrasi namına çekilmiş bir kılıç gibi bunu beklemektedir" sözleriyle beyanatına son verdi.

Bundan sonra Adliye Vekili Necati ve Maarif Vekili Vâsıf Beyler, muhalif hatiplerin izah taleplerine uzun beyanatta bulunarak cevap verdiler.

Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklük aleyhine isyana teşvik edenlerden biri olduğu anlaşıldı

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey, izahatına başlamadan evvel, Rıza Nur Bey'den zabıttaki sözlerinden bazılarının izahını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü şüpheli gösterecek tarzda ifadelerde bulunmuştu. Abdülhalik Bey, Rıza Nur Bey'in zehabını şu suretle düzeltti: "Doktor Bey, altı yüz sene evvel, Arnavutluğun bir kısmından olan Yanya'ya giden ecdadımızın orada bıraktıkları nesilleri başka bir töhmetle itham ediyor. Hem kim? Maalesef öyle muhterem bir arkadaşım ki, altı se-

neden beri mutaassıp bir milliyetçi olmuştur. Daha evvel değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silahla mücadele ederken, kendileri bilakis (Türklük aleyhine) isyana teşvik etmiştir."

Hakikaten Rıza Nur Bey'in siyasi hayatında birçok mücadelelere iştirak ettiği malum idi. Bu iştirakleri, milliyetperver olarak Büyük Millet Meclisi devrinde ona hizmet ve faaliyet sahaları gösterilmesine mâni sayılmamıştı. Fakat, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türkün kalbinde ebedi ve elim bir hicran yaşatan büyük felaket hadisesinde, aşırı milliyetperver Rıza Nur Bey'in Arnavut asileri ile beraber, Türkler aleyhinde faaliyette bulunduğunu bilmiyorduk. Bu öğrenilince Büyük Millet Meclisi'ni hakiki bir hayret ve dehşet istila etti.

Bu bahisten sonra Maliye Vekili diğer izahatını verdi. Onu Ziraat Vekili Şükrü Kaya Bey takip etti. Şükrü Kaya Bey, bilhassa Ziraat Vekâleti'ni eleştiren bir hatibe cevap verdi ve ziraat işlerinin güzel cümleler, güzel ifadeler, güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını izahtan sonra: "Bu, toprağa yazılan bir eserdir. Onun sayfaları açık ve herkes tarafından okunmaktadır" dedi ve ilave etti: "Kalkıp da yüce Meclis'in huzurunda, şöyle yapıldı, böyle yapıldı gibi ağız kalabalığı yapılabilir mi? Bu ne cürettir?"

Ticaret Vekili Hasan Bey ve Nafıa Vekili merhum Süleyman Sırrı Bey'den sonra izahat vermek sırası Hariciye'ye ve Başvekâlet'e geldi.

Efendiler, Başvekil İsmet Paşa, gensorunun genel olmasını teklif ettiği günden sonra, müzakerelere iştirak edemeyecek derecede hastalanmış, yatıyordu. Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa, İsmet Paşa'ya vekâleten kürsüye çıkarak icap eden beyanat ve izahatta bulundu.

Artık gensoru müzakeresine son vermek zamanı gelmişti. Müzakere kâfi görüldükten sonra, Feridun Fikri Bey'in "anket parlmanter"[1] önergesi reddolundu.

Büyük Millet Meclisi'nin İsmet Paşa Kabinesine itimat etmesi muhalif kalem sahiplerine daha neler yazdırdı

19 oya karşı 148 oy ile İsmet Paşa Hükümetine itimat edildi. Bir oy da çekimser idi.

Efendiler, Meclis'te mağlup olanların gazeteci arkadaşları, bu neticeden bittabi hiç memnun olmadılar. Daha küskün ve inatçı bir surette hücumlara geçtiler.

9 Teşrinisani [9 Kasım] tarihli *Vatan* gazetesinin başmakalesi: "Mevcut idare şekli, lafız itibariyle, milli hâkimiyetin en yüksek derecesi olmuştur. Fakat, hükümetçilerin zihniyeti biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu gö-

1 Enquête parlementaire (Fr.): Meclis (parlamento) soruşturması. (Y.N.)

rülür" ve "Bugün mürteci kelimesi yeniden revaç bulmuştur" tarzında eleştirilerle doludur.

10 Teşrinisani [10 Kasım] tarihli *Vatan*'ın "Meydan Muharebesinin Neticesi" başlıklı başmakalesi, Timurlenk'in fil hikâyesini tekrardan sonra, hükümeti düşürmeye çalışanların iyi hareket edemediklerinden şikâyeti içeren şu görüşleri ihtiva ediyordu: "Ankara'da ilk gensoru başladığı zaman, ortada eleştirici, azimkâr bir çoğunluk vardı." "Eleştirenler bu vaziyeti idare edemediler. Teşkilatsız fertler halinde, tek tek eleştirilerde bulundular. Tek tek eleştiriler bile esaslı bir surette devam ettirilemedi. Gensoru genelleşince, tatil zamanındaki not defterlerini açan olmadı. En şiddetli eleştiriciler bile dillerinin altındakini söylemekten çekindiler."

Makale sahibi, vaziyete politikacılık açısından bakarak diyor ki: "Hükümetçilerin mükemmel bir sevk ve idare ve başından sonuna kadar düşünülmüş bir planla hareket ettikleri görülür."

Burada, insanın makale sahibine şöyle bir soru soracağı geliyor:

Milletin mukadderatı mesuliyetini ellerine aldırmak istediğiniz zevat, aylarca ve aylarca hazırlandıktan ve İstanbul'daki arkadaşlarıyla dahi uzun boylu görüştükten sonra, sizin de izah ettiğiniz gibi, dillerinin altındakini söylemekten çekinecek kadar kendilerine itimat edemezlerse, en nihayet on dokuz buçuk kişinin Meclis'te hareketini birleştiremeyecek kadar âciz olurlarsa, bu zevat devletin başına geçmek liyakatinde farz olunabilir mi?

Efendiler, *Tanin*'in "Mirsadı İbret"[1] sütununda da birkaç cümle okuyacağım. Bu sütunu dolduran yazar, bütün memlekete Meclis manzarasını seyrettiriyor ve ona: "Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı" dedirtiyor.

Pusuya yatan bu yazar, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor: "... Eski enkazla yapılan bir binadan ne umarsın ki!.."

Acaba bu yazıları yazmış olan zat, hakikaten o gün böyle mi hissediyordu? Yoksa, bu manasız sözleri, milleti aleyhimize tahrik için kasten mi yazıyordu? İster öyle ve ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu tür kalem erbabı, cumhuriyete fenalık etmişlerdir.

Efendiler, *Tevhidi Efkâr*'ın da, alışıldığı üzere "faydasız ve kıymetsiz bir zafer" diye faydasız ve kıymetsiz yazıları devam ediyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve en hain zihinlerin mahsulü olan programı

Muhterem efendiler, "komplo" bahsini izahta ve komplonun Meclis dahilindeki safhasını tasvirde ehemmiyetsiz gibi kabul olunabilecek bazı teferruata temas ettim. Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

1 Mirsadı İbret: İbret Aynası. (Y.N.)

Hatıra gelir ki, her hükümete, her zaman gensoru verilir. Bir gensoruya bu kadar ehemmiyet vermek caiz midir? Arz etmeliyim ki, söz konusu olan gensoru, normal bir gensoru değildi. Komplonun özel bir safhası idi. Bu gensoru sahnesinden sonradır ki, muhalifler maskelerini atmaya mecbur edildiler. Malum olduğu üzere "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" diye bir fırka teşkil ettiler. Bu fırkanın gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" kelimesini telaffuzdan dahi kaçınanların, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin teşkil ettikleri fırkaya "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi kabul olunabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri fırka, "muhafazakâr" unvanı altında meydana çıksaydı, belki manası olurdu. Fakat, bizden daha ziyade cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade terakkiperver[1] olduklarını iddiaya kalkışmaları bittabi doğru değildi.

"Fırka, dini fikirlere ve inançlara hürmetkârdır" düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri, cahil ve mutaassıpları, hurafeperestleri aldatarak özel maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, asırlardan beri, nihayetsiz felaketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıklar gerektiren pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sevk olunmamış mıydı?

Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını zannettirmek isteyenlerin, aynı bayrakla ortaya atılmaları, dini taassubu galeyana getirerek, milleti, cumhuriyetin, ilerleme ve yenileşmenin tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi? Yeni fırka, dini fikirlere ve inançlara hürmetkârlık perdesi altında, "Biz hilafeti tekrar isteriz. Biz yeni kanunlar istemeyiz. Bizce Mecelle[2] kâfidir. Medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilafeti lağv etti. İslamiyete zarar veriyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir" diye bağırmıyor muydu! Yeni fırkanın kullandığı formül, bu irticakârane feryatlarla dolu değildir denilebilir mi?

Bakınız efendiler, bu formül taraftarlarından birinin daha çok evvel (10 Mart 1923 tarihinde) asılmış Cebranlı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere: "İslam âleminin kalıcılığının sebebi olan esaslara hücum ediyorlar." "Bu hususdaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinde gayretin artmasına sebep oldu." "Batı'ya özümlenmek, tarihimizi, medeniyetimizi kaybeylemeyi zaruri kılar." "... Hilafet müessesesini yıkmak, dindışı bir hü-

1 Terakkiperver: İlerici. (Y.N.)

2 Tanzimat'tan sonra yapılmış, fıkıh hükümleriyle bu konudaki türlü içtihadı bir araya getiren ve yasa yerine kullanılan kanun kitabı. (Y.N.)

kümet tesisini düşünmek, hep İslamın geleceğini tehdit edecek etkenleri vücuda getirmekten başka bir netice veremez."

Efendiler, vakalar ve hadiseler dahi gösterdi ve ispat etti ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain zihinlerin mahsulüdür. Bu fırka, memlekette suikastçıların, mürtecilerin kalesi, ümidi, dayanağı oldu. Harici düşmanların, yeni Türk devletini, taze Türk Cumhuriyeti'ni mahvetmeye yönelik planlarının kolayca tatbikine hizmete çalıştı. Tarih, "tertiplenmiş, genel, irticai" olan Şark İsyanı'nın[1] sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun mühim ve bariz sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini vaatlerini ve Doğuya gönderdikleri kâtibi mesullerinin teşkilat ve tahriklerini bulacaktır.

Hatırat defterini "nafile ve gece namazlarının" sevabından bahseden hadislerle dolduran bu kâtibi mesul, Doğu vilayetlerimizde dini tahriklerde bulunurken, fırkasının programını tatbik etmiyor muydu? Masum halka, beş vakit namazdan başka, geceleri de fazla namaz kılmayı vaaz ve nasihat etmek, belki de ömründe namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından vaki olursa, bu hareketin hedefi anlaşılmaz olur mu?

Efendiler, yaptığımız inkılabın genişliği ve azameti karşısında eski hurafelerin ve müesseselerin birer birer yıkıldığını gören mutaassıp ve irticakâr unsurlar, "dini fikirlere ve inançlara hürmetkâr" olduğunu ilan eden bir fırkaya ve bilhassa bu fırkanın içinde isimleri şöhret bulmuş zevata dört elle sarılmaz mı? Yeni fırka yapan zevat bu hakikati idrak etmiş değil midirler? O halde, ellerine aldıkları din bayrağı ile, millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi lazım gelen cevapta "iyi niyet, gaflet, kayıtsızlık" gibi sözler, memleketi ileri götüreceğim diye ortaya atılan bir fırkanın reisleri için mazeret teşkil edemez!

Efendiler, yeni fırka, unvan olarak aldığı "terakki"[2] ve "cumhuriyet" namlarına taban tabana zıt gelişmiştir. Bu fırkanın reisleri, hakikaten mürtecilere ümit ve kuvvet vermiştir. Buna misal olarak arz edeyim: Ergani'de, isyancıların valiliğini kabul eden ve sonradan asılmış olan Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta: "Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkası, şer'i hükümlere riayetkâr ve dindardır. Bize yardım edeceklerine şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyüp[3] nezdinde bulunan kâtibi mesulleri, fırkanın nizamnamesini getirmiştir..." diyor. Şeyh Eyüp de, muhakemesi sırasında: "Dini kurtaracak yegâne fırkanın, Kâzım Karabekir Paşa'nın teşkil ettiği fırka olup, şer'i hükümlere riayet edileceğinin, fırka nizamnamesinde ilan edildiğini" söylemiştir.

Efendiler, "terakkiperver" ve "cumhuriyet" kelimelerini kullanarak, bize ve milletin aydınlarına karşı din bayrağını gizlemek tedbirinde bulunanlar,

1 Genç iline bağlı Piran'da 13 Şubat 1925 günü başlayıp 31 Mayıs 1925'te kesin olarak bastırılan Şeyh Sait İsyanı kastediliyor. (Y.N.)

2 Terakki: İlerleme. (Y.N.)

3 İsyancıların reislerinden olup idam edilmiştir. [*Nutuk*'un notu.]

memlekette genel irtica ve isyan yapmak için dahil ve hariçte tertipler ve teşvikler yapmakla meşgul olanların mevcudiyetinden habersiz farz olunabilirler mi? Yeni fırkaya dahil olanların, bütün üyeleri söz konusu olmasa bile, dini vaatleri muvaffakiyet için kuvvetli etken kabul eden ve buna dair formülü nizamnamelerine ithal eden kimseler, memlekete yönelik, şahıslarımıza yönelik suikastlardan habersiz kabul edilemezler!

İsyanın vukuundan aylarca evvel, memleketin şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan ve "Cemiyeti Hafiyei İslamiye"[1] teşkilatından, İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım vaat edildiğinden ve nihayet milli sınırlarımızın haricinde bulunup Şark İsyanı'nı tahrik edenlerin beyannamelerinde[2] Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkasından ümit ile bahsolunduğundan haberdar olmadıklarını farz edelim. Fakat, Fethi Bey Hükümeti zamanında bizzat Fethi Bey vasıtasıyla, kendilerine, fırkalarının zararlı ve isyan ve irticaa teşvik edici vaziyet ve mahiyette olduğu bildirildiği zaman olsun, hakikati değerlendirmeleri ve görmeleri lazım gelmez miydi? Hükümetin ve benim pek halisane bu ihtarlarımızdan sonra olsun, hakikati anlamaları ve ona göre hareket eylemeleri icap ederdi. Onlar, bilakis, bu defa da "dini fikirlere ve inançlara riayetkârız" klişesini büsbütün aksi manada yorumlamaya kalkıştılar. Güya, malum formül ile, gözlerinde, her dinin ve her din mensubunun fikirlerine ve inançlarına riayetkâr olduğunu ifade etmek... geniş hürriyetperver olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Efendiler, bu hareket tarzına dürüst, samimi denemez!

Politika âleminde birçok oyunlar görülür. Fakat, mukaddes bir mefkûrenin tecellisi olan cumhuriyet idaresine, asri harekete karşı cehalet ve taassup ve her tür düşmanlık ayağa kalktığı zaman, bilhassa terakkiperver ve cumhuriyetçi olanların yeri, hakiki terakki ve cumhuriyetçi olanların yanıdır; yoksa mürtecilerin ümit ve faaliyet kaynağı olan saf değil...

Ne oldu efendiler?! Hükümet ve Meclis, fevkalade tedbirler almaya lüzum gördü. Takriri Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklal Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz dokuz seferber fırkasını uzun müddet isyanı bastırmaya hasretti. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen zararlı siyasi teşekkülü kapattı.

Cumhuriyet düşmanlarının son namertçe teşebbüsleri

Netice, bittabi cumhuriyetin muvaffakiyetiyle tecelli etti. Asiler imha edildi. Fakat, cumhuriyet düşmanları büyük komplonun safhalarının sona erdiğini kabul etmediler. Namertçe, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir Suikastı suretinde tezahür etti. Cumhuriyet mahkemeleri-

1 Gizli İslam Cemiyeti. (Y.N.)
2 Halep'te basılarak Kürdistan'a dağıtılan Şahin Paşazadelerin beyannamesi. [*Nutuk*'un notu.]

nin kahredici pençesi, bu defa da cumhuriyeti, suikastçıların elinden kurtarmaya muvaffak oldu.

***

Memlekette sükûn ve asayişi tesis için tatbik edilen fevkalade tedbirlerin iyi neticeleri

Muhterem efendiler, ciddi icaplar üzerine hükümetçe fevkalade tedbirler alınması lüzumuna dair ilk kanaat belirttiğimiz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı.

Takriri Sükûn Kanunu'nu ve İstiklal Mahkemelerini istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve vakalar, bu nefret uyandırıcı fikri telkine çalışanları elbette utanılacak mevkie düşürmüştür.

Biz, fevkalade olarak alınan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle kanunun üstüne çıkmak için vasıta olarak kullanmadık; bilakis, memlekette sükûn ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve bağımsızlığını temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medeni ve toplumsal gelişmesinde istifadeli kıldık.

Efendiler, aldığımız fevkalade tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikinden vazgeçilmekte tereddüt gösterilmemiştir. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, zamanında faaliyetlerini sona erdirdikleri gibi, Takriri Sükûn Kanunu da, yürürlük müddetinin bitiminde tekrar Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine arz olundu. Meclis, kanunun bir müddet daha yürürlükte kalmasını lüzumlu görmüş ise, elbette bu, millet ve cumhuriyetin yüksek menfaatları icabı olduğundandır. Yüce Meclis'in bu kararı, bize istibdat vasıtası vermek maksadına yönelik tasavvur olunabilir mi?

Efendiler, Takriri Sükûn Kanunu'nun cari ve İstiklal Mahkemelerinin faaliyet halinde bulunduğu müddet zarfında yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin emniyet ve itimadının tamamen yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.

Memlekette yapılan büyük isyan ve suikastlar bertaraf edilerek temin olunan asayiş ve huzur, elbette herkesçe memnuniyet sebebi olmuştur.

Efendiler, milletimizin başında, cehalet, gaflet ve taassubun ve ilerleme ve medeniyet düşmanlığının alameti farikası gibi kabul olunan fesi atarak, onun yerine, bütün medeni âlemce başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin medeni toplumlardan zihniyet itibariyle de hiçbir farkı olmadığını göstermek lüzumlu idi. Bunu, Takriri Sükûn Kanunu cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı yine yapacaktık. Fakat, bunda, kanunun yürürlükte olması da kolaylık sağladı denirse, bu çok doğrudur. Ha-

kikaten, Takriri Sükûn Kanunu'nun yürürlükte oluşu, bazı mürtecilerin, milleti geniş ölçüde zehirlemesine meydan bırakmamıştır. Gerçi bir Bursa mebusu, bütün mebusluk hayatında hiçbir vakit kürsüye çıkmamış ve hiçbir vakit Meclis'te, millet ve cumhuriyet menfaatlarını müdafaa için bir tek kelime dahi telaffuz etmemiş olan Bursa Mebusu Nurettin Paşa, yalnız şapka giydirilmesi aleyhinde uzun bir önerge vermiş ve bunu müdafaa için kürsüye çıkmıştır. Şapka giydirilmesinin "temel haklara ve milli hâkimiyete ve şahsi dokunulmazlığa aykırı muamele" olduğunu iddia etmiş ve bunun "halka tatbik edilmemesinin temin ve teyit olunmasına" çalışmıştır. Fakat, Nurettin Paşa'nın, millet kürsüsünden galeyana getirmeye muvaffak olduğu taassup ve irtica hisleri, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç mürtecinin İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü.

Efendiler, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık vb. gibi birtakım unvanların yasaklanması ve ilgası da Takriri Sükûn Kanunu devrinde yapılmıştır. Bu hususdaki icraat ve tatbikat, toplumumuzun hurafeperest, ilkel bir kavim olmadığını göstermek bakımından ne kadar elzem idi, bu, takdir olunur.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacılara talih ve hayatlarını emniyet eden insanlardan meydana gelen bir kütleye, medeni bir millet gözüyle bakılabilir mi? Milletimizin hakiki mahiyetini yanlış manada gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi unsurlar ve müesseseler, yeni Türkiye devletinde, Türk Cumhuriyeti'nde devam ettirilmeli miydi? Buna ehemmiyet vermemek, ilerleme ve yenileşme namına, en büyük ve telafi edilemez hata olmaz mıydı? İşte biz, Takriri Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olmasından istifade ettik ise, bu tarihi hatayı işlememek için, milletimizin alnını olduğu gibi açık ve pak göstermek için, milletimizin mutaassıp ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını ispat etmek için istifade ettik.

Efendiler, milletimizin toplumsal, iktisadi, özetle bütün medeni muamele ve münasebetlerinde verimli neticelerin teminatı olan yeni kanunlarımız da, kadınların hürriyetini temin eden ve aile hayatını sağlamlaştıran Medeni Kanun da bu bahsettiğimiz devrede vücuda getirilmiştir. **Dolayısıyla, biz her vasıtadan, yalnız ve ancak bir bakış açısından istifade ederiz. O bakış açısı şudur: Türk milletini, medeni cihanda layık olduğu mevkie yükseltmek ve Türk Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha ziyade takviye etmek... ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek...**

***

Türk gençliğine bıraktığım emanet

Muhterem efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlatlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek bazı noktalar belirtebilmiş isem, kendimi bahtiyar sayacağım.

Efendiler, bu beyanatımla, milli hayatı bitmiş farz edilen büyük bir milletin, bağımsızlığını nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına dayalı milli ve asri bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

Bugün ulaştığımız netice, asırlardan beri çekilen milli musibetlerden doğan uyanışın ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahili ve harici bedhahların[1] olacaktır. Bir gün istiklal ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini[2] düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklal ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalalet[3] ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlarını müstevlilerin[4] siyasi emelleriyle tevhit edebilirler.[5] Millet fakrü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evladı! İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!

1 Bedhah: Kötü niyetli. (Y.N.)
2 Şerait: Şartlar. (Y.N.)
3 Dalalet: Sapkınlık. (Y.N.)
4 Müstevli: İstilacı. (Y.N.)
5 Tevhit etmek: Birleştirmek. (Y.N.)

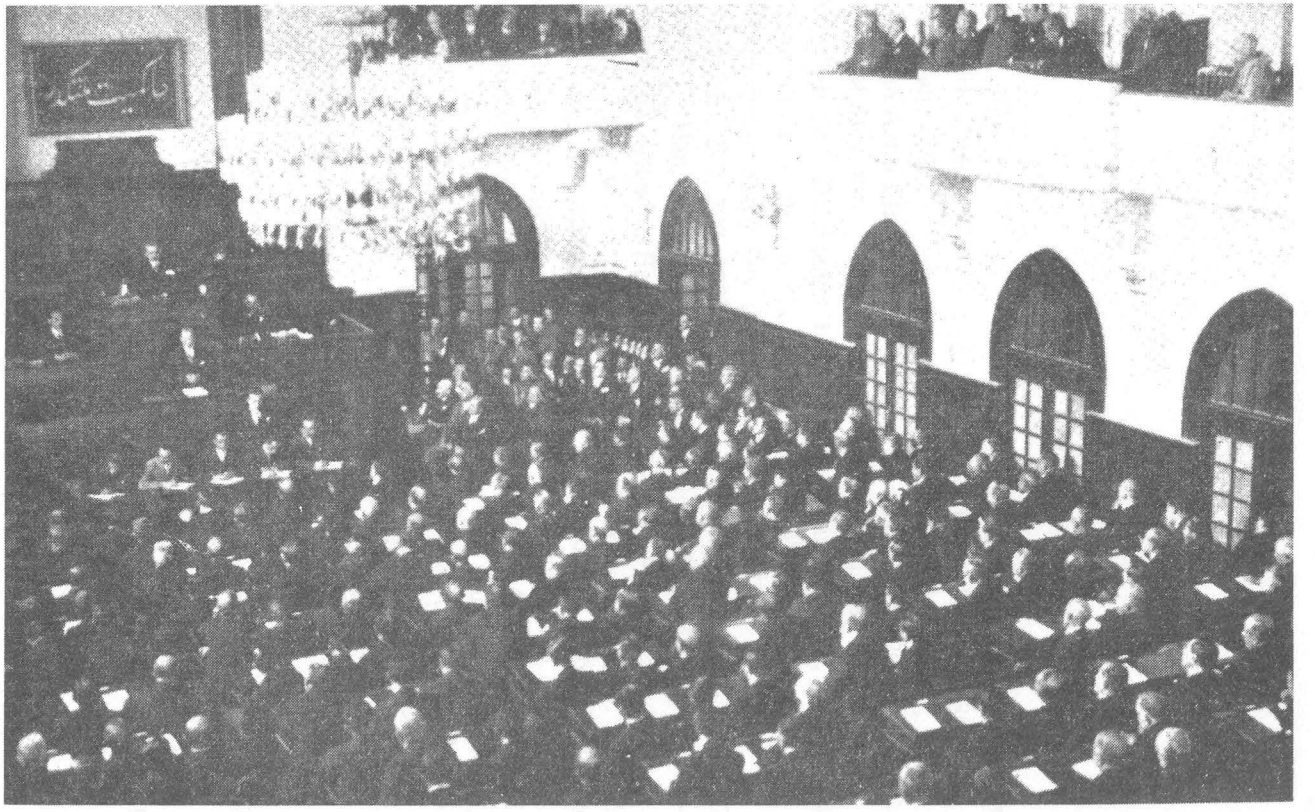

Nutku dinleyenler.

DİZİN

Abaza, 30.
Abbas Bey, 91.
Abbasiler, 229.
Abdullah Azmi Efendi, 300.
Abdullah Bey, 89.
Abdullah Bey (Dürrizade), 139.
Abdurrahman Lâmi Efendi, 111.
Abdurrahman Şeref Bey (İstanbul Mebusu), 296, 297, 299.
Abdülâziz Han, 220.
Abdülhalik (Renda) Bey (Maliye Vekili), 346, 347.
Abdülhamid, II., 246-249, 252.
Abdülkadir Kemali Bey, 327.
Abdülmecit Efendi (Halife), 218-220.
Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce halife seçilmesi, 218.
Abdülmecit Efendi, babasının adı münasebetiyle de olsa "Han" unvanından vazgeçemiyor, 220.
Abdürrahman Bey (Milli Aşireti Reisi), 33.
Abidin Bey (Saruhan Mebusu), 299.
Âbit Süreyya Bey, 246.
Accord tripartite (Üçlü anlaşma), 128.
Adalar Denizi (Ege Denizi), 261-263.
Adalet, 106, 175, 228, 235, 337, - hissi, 336, -siz, 80.
Adana, 35, 36, 49, 124, 153, 225, 262, 327, 329, - cephesi, 36, - mıntıkası, 36.
Adapazarı, 29, 30, 31, 44, 103, 105, 195, 198.
Aden, 253.
Adli, - bağımsızlık, 157, 172, - kapitülasyonlar, 121, 181, 264, - meseleler, 276.
Adliye, 52-54, 58, 279, 299, 334, 336, 337, 346, - Encümeni, 212, - formülü, 275.
Adnan (Adıvar) Bey (Dahiliye Vekili, İkinci Reis, Doktor), 82, 93, 96, 242, 293, 312, 314, 326.
Adriyatik Denizi, 253.
Af, 248.
Afgan, 229, - devleti, 321, - halkı, 321.
Afganistan, 233.
Afrika, 24, 229, 230, 234, 253.
Afşar, 102.
Afyonkarahisar (Karahisarı Sahip), 28, 33, 34, 43, 64, 92, 118, 124, 125, 128, 140, 166, 181, 185, 195, 199, 201, 202, 224, 294, 339, 345.
Afyon Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi, 202, 246, 254.

Ağva, 261.
Ahabadr deresi, 261.
Ahali, 30, 33-35, 45, 49, 51-53, 55-59, 63, 70, 75, 76, 147, 148, 159, 160, 257, 262, 266, 305, 316, 317, 321.
Ahmet, 338.
Ahmet Asım Efendi (Kadı), 88, 89.
Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa (Dahiliye Nazırı, Sadrazam), 71-75, 85, 86, 99, 104, 115, 116, 136-140, 175, 178, 212, 222, 252, 253.
Ahmet İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da, 86.
Ahmet İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan memnun görünmüyor, ille payitahta gitmek istiyorlardı, 102.
Ahmet İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'da siyasi vazife almayacaklarını taahhüt etmeleri üzerine İstanbul'a dönmelerine müsaade edildi, 136.
Ahmet İzzet ve Salih Paşalar sözlerinde durmadılar, 137.
Ahmet İzzet Paşa Türk milletine hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetkârı olmaya tercih edemedi, 139.
Ahmet Muhtar Bey (Hariciye Vekili), 96, 335
Ahmet Onbaşı, 78.
Ahmet Rıza Bey, 103, 104.
Ahzı Asker (Askerlik Şubesi), 76.
Ajans, 57, 86, 130, 177, 211, 216, 244.
Ajax (Ajaks) zırhlısı, 172.
Akademi, 337.
Akarçay, 199.
Akdeniz bkz. Bahri Sefit.
Akhisar, 34, 42, 43, 260.
Akseki, 64.
Aksu, 42.
Akşehir, 64, 199, 200.
Alaca, 32, 95.
Alâettin Tepesi, 63.
Alaşehir, 42, 43.
Alayunt, 101.
Aleviler, 229.
Ali (Çetinkaya) Bey (Afyonkarahisar Mebusu, Miralay), 34, 339, 345.
Ali (Hz.) devri, 114.
Ali Efendi (Yüzbaşı), 31.
Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (Batı Cephesi Kumandanı, 2. Ordu Müfettişi), 27, 30, 34, 40, 65-67, 69, 70, 75, 87, 91, 99, 198, 206, 207, 287-290, 293-295, 312, 326, 328, 331, 342, 345.
Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine tayini ve cephenin ikiye ayrılması kararı, 69.
Ali Galip (Harput Valisi), 29.
Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa (2. Kolordu Kumandanı), 328, 331.
Ali İhsan (Sabis) Paşa, 196-198.
Ali İhsan Paşa'nın meydana getirdiği vaziyetler, 196.
Ali Rıza Paşa (Süleyman Paşazade, Erkânıharbiye Reisi), 248, 250, - Kabinesi, 71.
Ali Saip (Ursavaş) Bey (Kozan Mebusu), 35, 295, 335, 336.
Âlim, 298.
Alişan, 160.
Alişer, 160.
Allah, 99, 115, 120, 198, 229, 243, 256, 301, 306, 337, 341.
Alman askeri, 118.
Almanya, 24, 31.
Altıntaş, 124, 125, 140.

Amasya, 32, 129, 158.
Amerika, 261, 304, 341, - cumhuriyetleri, 342, - delegesi, 269, - Rum göçmenleri, 158.
Amerikan, 147, - müesseseleri, 158.
Anadolu, 27-29, 32, 43, 45, 62, 63, 72-74, 103-105, 109, 110, 115, 118-120, 128, 158, 160, 172, 176, 181, 198, 202, 224, 238, 246, 255, 256, 260-262, 289, - delegeleri, 109, 116, - evlatları, 230, - halkı, 230, - harekâtı, 90, - mücadelesi, 110, - müdafaası, 120, - şimendifer hattı, 263, - temsilcileri, 117.
Anadolu ortasında yeniden çıkan birtakım dahili isyanlar, 160.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk, - Cemiyeti, 61, 131, 133, 165, 224, - Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi, 133, - Grubu, 132, 161, 245.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun teşkili, 132.
Anafartalar, 243.
Analar, 258.
Anarşi, 162, 332.
Anavatan, 61, 192, 206.
Ankara, 27, 29, 31, 35, 36, 39, 41, 42, 45-52, 54-60, 64-66, 68, 69, 71-75, 78-82, 86-88, 91-95, 97, 98, 102-106, 108-110, 113-116, 118, 121, 126, 129, 136-140, 147, 148, 151, 162, 165, 166, 172, 176, 178, 195, 199, 200, 206-208, 211, 216, 220-222, 224, 238, 239, 241, 256, 272, 275, 278, 281-284, 287-290, 293-295, 300, 303, 305, 312, 313, 315, 322, 324, 326, 327, 329-331, 334, 340, 348, - delegeleri, 118, - hükümeti, 107, - istasyonu, 40, 153, - matbuatı, 237.
Ankara Anlaşması, 152, 153, 157, 259, 260.
Ankara İstiklal Mahkemesi, 91.
Anket, 337, - parlamenter, 335, 337, 345, 347.
Anlaşma, 152, 153, 157, 259, 260.
Antalya, 64, 120, 128, 255, - sancağı, 263.
Antep bkz. Ayıntap.
Antlaşma, 42, 60, 61, 105, 109, 111, 114, 115, 121, 138, 139, 152-154, 259, 260, 262, 264, 270, 273, 283, 285, 286, 291, 309, -lar, 265.
Anzavur, 30, 39, 45, 47, - isyanları, 29, -lar, 119.
Anzavur isyanları, Düzce isyanı, 29.
Araba, 148.
Arap, 247, - aşiretleri, 258, - Cumhuriyeti, 229, -lar, 24.
Arapça, 219.
Ardahan, 60, 297.
Arıburnu, 243.
Arif (Ayıcı) Bey (Yarbay), 30.
Arif Oruç Bey (*Yeni Dünya* gazetesi yazarı), 91.
Arnavut, - asileri, 347, -lar, 346.
Arpaçayı, 59.
Artvin, 60.
Asayiş, 70, 90, 121, 228, 229, 352, - meselesi, 160.
Asi, 30, 103, 342, -ler, 30-32, 46, 63, 64, 98, 99, 101, 102, 252, 347, 351.
Asil bir milleti yüz kızartıcı bir vaziyete düşüren sefil, 217.
Asir, 229.

Asker, 34, 36, 43, 45, 57, 63, 66, 67, 76, 102, 109, 118, 172, 176, 178, 186, 205, 208, 252, 261-263, 266, 267, 346, - firarisi, 63, -ler, 32, 33, 93, 123, -lik, 41, 46, 141, 248, 289, 326, 343, -lik çağı, 95, -lik hayatı, 247, -lik hizmeti, 266, -lik sanatı, 31, -lik sıfatı, 188, -lik şubeleri, 255, -lik vazifesi, 63.
Askeri, - ahval, 57, - bağımsızlık, 157, 172, - disiplin, 96, - efrat, 65, 89, - eğitim, 158, - erkân, 343, - görüş, 114, 344, - harekât, 44, 61, 69, 76, 98, 142, 205, 207, 261, 276, - hareket, 57, - heyetler, 64, - hizmet, 77, 237, - hükümler, 265, - icaplar, 44, 62, - ilerleme, 343, - inzibat, 93, - kanunlar, 187, - kıta, 29, 35, 96, 247, 252, - komisyon, 176, 266, - kudret, 104, - kumandanlar, 47, - kuvvetler, 202, 252, - makam, 27, - mektepler, 265, - memur, 57, 217, - meslek, 161, 178, - müşavir, 270, - nakliyat, 148, - reisler, 342, - rical, 134, - rütbe, 152, - siyaset, 161, - şûra, 169, 196, - tedbirler, 81, - teşkilât, 45, - üniforma, 219, - vazife, 47, 50, 63, 96, 126, 141, 206, 328, 331, 332, - vaziyet, 100, 123, 153, 182, 185, 187, 200, - zafer, 205.
Askeri Ceza Kanunu, 188.
Askerlik Şubesi bkz. Ahzı Asker.
Aslıhanlar, 201, - Muharebesi, 125.
Asri, - devlet, 354, - hareket, 351, - hukuk, 235.
Asuri, 262.
Asya, 177, 233, 234, 309.
Aşar usulü, 237.
Âşir Paşa (Alaşehir Kumandanı, Müsteşar Muavini), 43, 197.
Aşiret, 160, 197, 247, 252, 33, -ler, 258.
Ateşkes, 35, 36, 60.
Atina, 24, 117, - Cumhuriyeti, 344, - demokrasisi, 344.
Attilâ, 24, 247.
Avcı, 197.
Avni (Hüseyin Zaimler) Paşa (Saruhan Mebusu), 63.
Avrupa, 24, 109, 115, 117, 129, 130, 153, 154, 175, 177, 233, 234, 253, - diplomatları, 299, - düşüncesi, 299, - hükümetleri, 109, - siyaseti, 311.
Ayakkabı, 66.
Ayaklanma, 28, 29, 57, 63, 158, 351.
Âyan, 120, 169, 247.
Ayastefanos (Yeşilköy), 252.
Aydemir, 125, 126.
Aydın, 34, 35, 65, 128, 255, - cephesi, 42, - mıntıkası, 255.
Aydın, 312, -lar, 234, 246, 350, - ordu, 337.
Ayıntap (Antep), 32, 35, 153, 260.
Aynacı Oğulları, 160, - çetesi, 32.
Ayvalık, 34.
Azınlıklar, 178, 206, 265, -ın himayesi, 264.
Azrail, 78.

Babaeski, 178, 260.
Babalar, 258, 353.
Babıâli, 212.
Bafra, 158, 159.
Bağdat, 229, - savunucusu, 246.
Bağımsız, 106, 112, 158, 229, 233, 246, 262, - fikir, 340, - heyet,

119, - İslam hükümetleri, 234, - millet, 153.
Bağımsızlık, 25, 40, 107, 112-114, 119, 120, 123, 129, 132, 135, 154, 157, 159, 161, 167, 168, 171, 187, 202, 216, 218, 223, 227, 230, 233, 238, 241, 285, 286, 304-306, 321, 343, 352, 354, - hakları, 276, - mücahedesi, 259, 308, - şartları, 108.
Bahçe, 260.
Bahri Sefit (Akdeniz), 202, 253, 263, - filosu, 217.
Bahriye, 71, 86, 285, 343.
Bahur Bey (Milli Aşireti Reisi), 33.
Bakırköy bkz. Makrıköyü.
Bakla Burnu hattı, 262.
Balıkesir bkz. Karesi.
Balkan, - muharebeleri, 253, - Muharebesi, 167.
Balkanlar, 166.
Baltalimanı, 104.
Banaz, 125.
Bandırma, 29, 34, 42, 202.
Banka, 56, 267, -lar, 237.
Barak bkz. Cerablus.
Bardiz, 58, 59.
Barış, 60, 71, 93, 111, 116, 120, 122, 128, 130-132, 157, 169, 171, 177, 181, 205, 208, 224, 238, 269, 272, 273, 275, 276, 280, 282, 283, 284, 286, 287, 336, - antlaşması, 139, 259, 264, 270, 273, 283, 285, 291, - esasları, 274, - Konferansı, 207, 208, 211, 222, - masası, 222, - meselesi, 241, 274, 281, - müzakereleri, 60, 107, 115, 270, 287, - şartları, 259, - teklifi, 176, 178, 181, 259, 270, - teşebbüsleri, 176.
Başkumandan, 23, 27, 63, 126, 152, 162, 169, 177, 187-189, 202, 213, 217, 284-286, -lık, 42, 143, 127, 144, 151, 161, 185, 191, 192, 206, -lık Karargâhı, 147, 162, 253.
Başkumandanlığı kabul ediyorum, 142.
Başkumandanlığıma yapılan itirazlar, 143.
Başkumandanlığı fiilen üstlendim, 147.
Başkumandan Muharebesi, 201, 254.
Başkumandan Muharebesi, 201.
Başkumandanlık Kanunu, 182, 186, 187, 191.
Başkumandanlık Kanunu'nun tarihçesi, 182.
Batı, 24, 152, 199, 349, - devletleri, 157, 175, - kavimleri, 24, - ordusu, 81.
Batı Anadolu, 29, 224, 238, - Muharebesi, 246, - vilayetleri, 45.
Batı Cephesi, 27, 34, 40, 62, 64-67, 69, 70, 75, 78-81, 83, 85, 86, 123, 126, 200.
Batı Roma, 24.
Batı Trakya, 61, 62.
Batum, 60, 61, 158, 159.
Bayazıt, 50.
Bayrak, 260, 269, 349, 350, -lar, 310.
Bayram, 210.
Bedeviler, 254.
Bekir Bey (İstanbul Fen Müfettişi), 72.
Bekir Sami (Günsav) Bey (Bursa'da 56. Fırka Kumandanı), 43, 45.

Bekir Sami (Kunduk) Bey (Haricîye Vekili, Amasya Mebusu), 41, 120, 127-131, 154, 263, 267.
Bekir Sami Bey, ne olursa olsun barış yapmak taraftarı idi, 130.
Belediye, 337, - dairesi, 305.
Belgrad, 166.
Benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmam arzu ediliyordu, 162.
Benzin, 148.
Bergama, 34.
Berlin Sefiri, 254.
Beşinci Mehmet Han, 306.
Beyanname, 77, 80, 133, 216, 217, 219, 220, 275, 351.
Beykoz, 181.
Beyoğlu, 322.
Beypazarı, 29, 30.
Beyrut, 35.
Beyşehir (Beyşehri), 29, 64.
Biga, 29, 90.
Bilecik, 28, 73, 78, 82, 138, - istasyonu, 85, 86, - görüşmesi, 74, 85.
Bilecik Görüşmesi, 85.
Bilecik Görüşmesi kararlaşıyor, 74.
1908 Meşrutiyet inkılabı, 248.
1877 Seferi, 60.
Birecik, 28, 260.
Birinci Büyük Millet Meclisi, 49, 131, 133.
Birinci Dünya Harbi bkz. Harbi Umumi.
Birinci İnönü Muharebesi, 157, 259.
Birinci İnönü Zaferi, 100.
Birinci İnönü Zaferi, 100.
Birinci Kuvvei Seyyare, 76, 96.
Birleşik Amerika, 341.
Birleşik hükümet, 233.
Bitlis, 243, 261.
Bizans, 120, - İmparatoru, 247.
Boğaziçi, 171, 261, 262, 266.
Boğazlar, 117, 178, 205, 206, 266, 269, - bölgesi, 121, -ın serbestisi, 269, - komisyonu, 269, 270, - meselesi, 206, - mıntıkası, 261, - Mukavelesi hükümleri, 270.
Boğazlıyan, 29, - isyanı, 32.
Bolşevik, 57, -lik, 39, 55.
Bolu, 29-32, 39, 92, 296.
Bolvadin, 124.
Bomba topu, 30.
Borçlar, 268, 275.
Bouillon, Franklin (Franklen Buyyon), 129, 153, 154, 157, 158, 205.
Bozcaada bkz. Tenedos Adası.
Bozkır, 29, 64.
Bozüyük, 123.
Brest-Litovsk Antlaşması, 60.
Briand (Brian) (Fransa Başvekili), 128, 153.
Britanya hükümeti, 172.
Brock (Akdeniz Filosu Genel Kumandanı Amiral Sir Bruk), 217.
Budapeşte, 166.
Budizm, 234.
Bulgaristan, 62.
Burdur, 128, - sancağı, 263.
Bursa, 39, 41, 43-45, 65, 66, 73, 98, 122, 140, 192, 205, 207, 208, 224, 246, 261, 326, 353, - cephesi, 78, - felaketi, 43.
Bursalı, 247.
Bükreş, 253.
Bütçe, 78, 87, 108, 121, 267-269, 323.
Büyücü, 353.
Büyük Millet Meclisi bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi.
Büyük Taarruz, 155, 173, 179, 183, 189, 193, 202, 257, - Harbi, 254.

Büyük Taarruz Harbi'nde Nurettin Paşa muharebe meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ediyordu, 254.
Büyükelçi, 69.
Büyükelçilik, 69.

Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey (7. Kolordu Kumandanı, Edirne Mebusu), 61, 62, 327-331.
Cahil, 237, 349, - softalar, 349.
Canik, 242.
Casus, 249, -lar, 79, -luk, 68, 76, 98.
Cebrail, 228.
Cebranlı Kürt Halit Bey, 349.
Cehalet, 29, 229, 324, 351, 352.
Celâl Bey (Çapanoğulları'ndan), 32.
Celâl (Bayar) Bey (İzmir Mebusu), 34, 82, 93, 94, 96, 97, 176, 295.
Celâlettin Arif Bey (Erzurum Mebusu, Adliye Vekili), 49, 50-59, 136,
Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a gidişi ve oradan ortaya attıkları meseleler, 49.
Celâlettin Arif Bey'in geniş çapta Doğu Vilayetleri valiliği teklif ediliyor, 50.
Celâlettin Arif Bey kendi kendine Erzurum vali vekili oluyor, 51.
Celâlettin Arif Bey'in ültimatomu, 53.
Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), 248, 250.
Cemal Paşa (Harbiye Nazırı), 162.
Cemil Bey (Uybadın) (Dahiliye Vekili, 60. Fırka Kumandanı), 62.
Cemil Bey (Binbaşı), 198.
Cemil Cahit (Toydemir) Bey (5. Kafkas Fırkası Kumandanı), 32.
Cemiyet, 33, 46, 49, 61, 131, 133, 136, 158, 165, 224, 248, 250, 251, 306, - teşkilatı, 224.
Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti), 121, 178, 206, 260, 261, 269, 270, - Meclisi, 262, 265.
Cemiyeti Hafiyei İslamiye Teşkilatı, 351.
Cenabı Hakk bkz. Allah.
Cenk, 101.
Cephane, 45, 46, 49, 65, 78, 88, 148, 158, 266
Cephe karargâhına hareket, 148.
Cerablus (Barak), 28.
Cerrah, 31.
Cevat Bey (Sefir), 85.
Cevat (Çobanlı) Paşa (3. Ordu Müfettişi), 326, 328-331.
Ceylanpınar, 33.
Cezayir, 229.
Cezirei İbni Ömer (Cizre), 263.
Charpy (Şarpi, Fransız General), 206.
Ciddi askeri teşkilat yapabilmek için ve bunda muvaffakiyet imkânı temin edebilmek için, zaman şarttır, 45.
Cihan, 43, 110, 120, 175, 201, 218, 221, 223, 229, 233, 276, 299, 301, 321, 353, - tarihi, 151, kamuoyu, 181.
Cihan Harbi bkz. Harbi Umumi.
Cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken, 175.
Cihat, 119.
Cizre bkz. Cezirei İbni Ömer.
Cuma alayları, 321.
Cumalı Ordugâhı, 31.

Cumhuriyet, 26, 134, 135, 159, 206, 238, 299-301, 303, 304, 306, 308, 310, 315-317, 321-324, 334-336, 338, 341, 342, 344, 346, 348-350, 352-354, - düşmanları, 351, - hükümeti, 288, 311, 322, - idaresi, 236, 312, 316, 317, 345, 351, -in ilanı, 234, 236, 237, 288, 318, 327, 302, 304, 305, 307-309, 311-314, -in ilanı kanunu, 294, -in ilan tarzı, 315, - kararı, 301, -ler, 342, - mahkemeleri, 351, - meselesi, 320.
"Cumhuriyet" sözünü söylemeye Rauf Bey'in ağzı varmıyordu, 335.
Cumhuriyet düşmanlarının son namertçe teşebbüsleri, 351.
Cumhuriyetçi, 303, 311, 312, 314, 319, 320, 338, 349, 351.
Cumhuriyetin ilanı kararını nerede ve kimlere söyledim, 294.
29 Ekim 1923 günü Halk Fırkası Grubu'nda cereyan eden müzakereler, 295.
Ben, Umumi Reis sıfatıyla meselenin halline memur edildim, 297.
28/29 Ekim gecesi hazırladığım kanun müsveddesini teklif ettim, 297.
Teklifim Fırka'ca ve hemen Meclis'çe müzakere ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul olundu, 300.
Cumhuriyetin ilanından milletin duyduğu genel ve samimi sevince iştirakte tereddüt ve endişe gösterenler, 302.
Cumhuriyetin ilanıyla boşa çıkan ümitler, 307.
Cumhuriyetin ilanı üzerine Halife'ye yaptırılmak istenen rol ve Halife lehinde yapılan neşriyat, 309.
Cumhuriyet Halk Fırkası, 237, 238, 291, 295, 341, 344, - Grubu, 295, - Programı, 225.
Cumhuriyet Halk Fırkası'nı teşkil teşebbüsü, 237.
Curzon (Lord Gürzon), 176.
Cümbürdü, 77.

Çalköy, 125, 126.
Çamköy, 77.
Çamlıbel, 32.
Çanakkale, 36, 205, 262, 310, - Boğazı, 261.
Çankaya, 200, 287, 291, 292, 294, 297, 326.
Çapanoğulları, 32.
Çardak, 76.
Çarık, 147.
Çarşamba, 158, 159.
Çatalca, 253, 259.
Çavdarhisar, 66.
Çay, 124, 125.
Çayözü, 160.
Çekil köyü, 64.
Çelebiler, 353.
Çerkez Ethem (Kuvayi Seyyare Kumandanı), 30, 47-49, 64, 67, 75, 76, 80-82, 86-94, 98, 99, 100-102, 103, 324, - müfrezesi, 32, 65.
Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin ilk defa dikkat çekici görülmeye başlanan bazı tavır ve muameleleri, 47.
Çerkez Ethem ve kardeşlerinin çıkardığı dedikodular, 67.
Çerkez Ethem ve Tevfik kardeşlerin muhalefete geçmesi, 75.

Çerkez Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileriyle hemfikir olan bazı arkadaşlarının milli hükümete isyanı, 81.
Çerkez Ethem ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlardı, 87.
Çerkez Ethem, hükümetin kanunlarını tanımıyor, 88.
Çerkez Ethem'e bin nasihat heyeti gönderiliyor, 94.
Çerkez Ethem ve kardeşleri aleyhine füli harekâta geçilmesini emrettim, 98.
Çerkez Ethem ve kardeşleri, canlarını Refet Paşa'ya borçludurlar, 101.
Çerkez İbrahim (İzmit Mutasarrıfı), 30.
Çerkez Kara Mustafa, 32.
Çerkezler, 30, 160.
Çerkez Reşit Bey bkz. Reşit Bey.
Çete, -ciler, 159, -cilik, 158, -ler, 32, 115, 158, 159, 160, 324.
Çiçerin, 57.
Çiftlik, 304.
Çin, 229, 346.
Çivril, 29, 33.
Çopur Musa, 33.
Çopur Yusuf, 32, 160.
Çorum, 29, 36.
Çöğürler, 125.
Çöl, 197, 198, 200, -ler, 253.
Çöl Arapları, 254.
Çumra, 63.

Dağ topu, 30, 64, - takımı, 90.
Dahili, - cepheler, 168, - düşman, 130, - ihtilaller, 46, - isyan, 70, - isyanlar, 29, 42, 44, 46, 63, 71, 160, - siyaset, 333, - teşkilat, 25, 170.
Dahili isyanlar, 29.
Damat Ferit Paşa bkz. Ferit Paşa (Damat).
Danıştay bkz. Şûrayı Devlet.
Dârülhilafetülâliye, 220.
Dedeler, 353.
Dedikodu, 51, 67, 69, 94.
Delege, 205-207, 268, - Heyeti, 107, 115, 120-122, 127, 129, 153, 154, 207, 208, 211, 222, 231, 238, 241, 273, 277-280, 282, 285-287, -ler, 36, 56, 105, 109, 110, 114-117, 122, 154, *181,* 234, 267, 269-271.
Delegeler daha yolda iken başlayan Yunan taarruzu, 122.
Deli Hacı, 32, 160.
Deli Hasan, 160.
Deli Ömer çetesi, 32.
Delibaş, 63.
Demirci Mehmet Efe, 35, 87, 91, 345.
Demirci Efe de harekete geçiyor, 91.
Demiryolu, 124, 237.
Demokrasi, 339, 342, 344, 346.
Demokrat, 342, -lık, 341, 344.
Deniz, - komisyonu, 266, - kuvvetleri, 266, - yolu, 73.
Denizli, 70, 335.
Dersaadet, 98, 105, 106, 108, 109, 117, 118,
Dersim, 33, 333, 335.
Derviş Paşa (Kolordu Kumandanı), 64, 102.
Despot, 342.
Devlet, 24, 25, 27, 42, 60, 85, 111, 128, 132, 136, 151, 152, 186, 202, 205, 206, 208, 209, 212, 219, 221-223, 230, 233, 235, 236, 286-290, 292, 295, 298,

299, 301, 303, 307, 308, 311, 312, 321, 324, 325, 327, 332, 333, 352-354, - adamı, 40, 106, 303, 319, - hizmeti, 138, - idaresi, 112, 302, 317, -in bağımsızlığı, 233, -ler, 36, 105, 117, 119, 121, 122, 153, 157, 166, 171, 175-177, 181, 187, 218, 229, 234, 241, 260, 262-271, 274-276, 279, 280, 282, -ler ittifakı, 233, - maliyesi, 343, - menfaatları, 318, - siyaseti, 211, 343, - şekli, 133, 134, 294, 312, 318, - teşkilatı, 134, - teşkili, 98.
Dış borçlar, 275.
Dicle Grubu, 197.
Diktatörlük, 75, 100.
Dil, 235.
Dimboz, 42.
Din, 119, 234-236, 295, 324, - bayrağı, 350, -dar, 350, -dışı, 349, - düşmanı, 258, - mensubu, 235, - meselesi, 234, - oyunu, 228, - oyunu aktörleri, 229, -sizlik, 236.
Din oyunu aktörleri, Halife'yi bütün İslamın hükümdarı yapmak istiyorlardı, 228.
Dinar, 91.
Dini, 323, - fikirler, 349-351, - inançlar, 349-351, - menfaat, 324, - mesele, 230, - taassup, 349, - tahrikler, 350.
Diplomasi, 175, 205.
Diplomat, 110, -lar, 299.
Diplomatik, - meseleler, 206, - mufiyet, 270.
Divanıharp, 196, 198, 256.
Diyale nehri, 254.
Diyarbekir, 33, 128, 243, 263, 295, 329-331.
Doğu, 24, 51, 57, 116, 207, 301, - cephemiz, 49, 58, - kavimleri, 24, - meselesi, 105, 106, - ordusu, 59, - sınırları, 58, - vilayetleri, 50, 51, 53, 55, 261, 326, 350.
Doğu Cephesi, 50, 53, 54, 59, 170.
Doğu Cephesinde Ermenistan'a taarruz kararı verdiğimiz sırada, 53.
Doğu Cephemizde Ermenilerle harp başlıyor, 58.
Doğu Cephesi Kumandanı'nın bir görüşü, 169.
Doğu Roma, 24.
Doğu Trakya, 61, 159, 205.
Doksan Üç (93), - Harbi, 60 - Seferi, 282.
Doktor, 56, 82, 96, 242, 296.
Dokunulmazlık, 353.
Dokuz umde, fırkamızın ilk programı, 237.
Dominyon, 205.
Dumlupınar, 42, 66, 98, 100, 101, 122, 124-126, *195*, 199, 202, 254, 257, 326.
Dumlupınar Meydan Muharebesi, 125, 246, 254.
Duquest (Mösyö Düke) (General), 35.
Dünya, 24, 25, 123, 130, 135, 136, 154, 157, 185, 187, 192, 195, 215, 222, 223, 228-230, 233, 234, 300, 302, 310, 318, 354, - barışı, 286, - hadiseleri, 107, - tarihi, 123, 233.
Dürrîzade Esseyit Abdullah bkz. Abdullah Bey.
Düşman, 40, 42, 44, 45, 60, 62, 63, 66, 76-78, 88, 89, 93, 98, 102, 114, 116, 123-126, 151, 152, 167,

185, 186, 188, 191, 200, 201, 211, 241, 243, 253-255, 257, 258, 308, - cephesi, 199, - devletler, 259, - emelleri, 110, 113, - işgali, 53, - kıtaları, 205, - kuvvetleri, 65, 110, -lar, 27, 28, 59, 69, 71, 101, 119, 120, 147, 161, 168, 175, 221, 243, 319, 324, 351, -lık, 128, 351, 352, - müfrezesi, 122, - ordusu, 65, 139, 148, 166, 195, 199, 201, 202, 257, - safları, 100, - süvarisi, 102, - taarruzu, 44, 141, - tayyareleri, 28.
Düşmanla işbirliği yapan Saruhan Mebusu Reşit Bey'in mebusluktan ihracı kararı, 100.
Düyunu Umumiye, 181, 267, 268, 275, 279, - Komisyonu, 268.
Düzce, 29, 31, 45, 90, 91, - havalisi, 30, - isyanı, 29, 47.

Ecevit, 127.
Edip Bey (Çapanoğulları'ndan), 32.
Edip Bey (Sarı Efe), 87, 89-91.
Edirne, 61, 62, 178, 205, 260.
Efe, 30, 35, 78, 87, 89, 91.
Efendiköprüsü, 77, 79.
Efrat, 65, 66, 89, 90, 94, 95, 265, 266.
Eftelidi çetesi, 159.
Ege Denizi bkz. Adalar Denizi.
Eğitici, 246.
Eğitim, 237.
Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, 323.
Ekmek, 209.
Ekrem Bey (Lâzistan Mebusu), 295.
Elazığ bkz. Mamuretülâziz.
Elbise, 66, 147.
Elmalı, 261.
Emeviler, 229.
Emin (Geveci) Bey (Samsun Mebusu), 165, 242.
Emin (Koral) Paşa (Dumlupınar'da Erkânıharbiye Reisi), 257.
Emir (Marşan) Paşa, 93.
Emîrali Adası (İmralı), 262.
Emirfakılı (Emîr fakıhlı), 76.
Emirler, 353.
Emniyet, 95.
Endülüs, 24, 229.
Entrika, 196.
Enver Paşa (Başkumandan Vekili, Harbiye Nazırı), 312.
Er meydanı, 258.
Erbaa, 29, 32, 158, 160.
Erciyaş (Erciyes), 263.
Erdek yarımadası, 262.
Ereğli, 72, - madenleri, 128.
Ergani, 350, - maden imtiyazı, 128.
Erkânıharbiye Vekâleti'nin ilgası, 323.
Erkek elbisesi, 147.
Ermeni, 261, -ler, 57, 60, 127, - mezalimi, 58, - ordusu, 60, - yurdu, 178, 261.
Ermenistan, 53, 60, 73, 261-263, 266, 269, - Seferi, 58, - sınırları, 121.
Ertuğrul, 296.
Erzincan, 50, 261, 290, 298.
Erzurum, 48-51, 54-57, 59, 133, 159, 185, 242, 326, - ahalisi, 52, 55, 56, 58, - milli müfrezesi, 32.
Erzurum ahalisinin bana açtığı samimiyet kucağını suiistimal edebileceğine asla ihtimal veremedim, 55.
Erzurum Kongresi, 131.
Esaret, 63, 107, 112, 120, 130, 131, 197, 221, 257.

Esat (İleri) Hoca Efendi (Menteşe Mebusu), 327, 328.
Esat Paşa (Yanyalı), 248, 249.
Esir, 30, 32, 62, 63, 102, 110, 120, 147, 168, 197, 201, 202, 218, -ler 127, 175.
Eski Atina Cumhuriyeti, 344.
Eskişehir, 28, 32, 42, 49, 65, 80-82, 85, 86, 88, 90-92, 95, 97, 98, 118, 124, 141, 148, 166, 181, 201, 224, 238, 239, 241, - mıntıkası, 195, - Muharebesi, 140.
Esnaf, 148.
Eşitlik, 25.
Eşkıya, 32, 159, 160, - çeteleri, 158, -lık, 32, 336.
Eşkıyalığı Önleme Kanunu bkz. Men'i Şekavet Kanunu.
Etniki Eterya Cemiyeti, 158.
Evkaf Vekâleti'nin ilgası, 322.
Eyfel Yunan torpidosu, 159.
Eyüp Sabri (Akgöl) Bey (Eskişehir Mebusu), 82, 93, 94, 96, 97.
Eyüp Sabri (Hayırlıoğlu) Efendi (Konya Mebusu), 296, 299.

Fabrika, 158.
Fahrettin (Altay) Paşa (5. Kolordu Kumandanı), 92, 94, 95, 124, 125, 328, 329, 331.
Faik (Öztrak) Bey (Tekirdağ Mebusu), 296.
Faizler, 275, 279.
Falcılar, 353.
Fas, 229.
Fatımiler, 229.
Fatih Belediyesi Dairesi, 305.
Fatih Sultan Mehmet, 120, 219.
Fatin Hoca Efendi, 85.
Fehmi (Gerçeker) Efendi (Şer'iye Vekili), 96.
Fen, 72, 188, 229, 343, 354, - erbabı, 237, - akademisi, 337.
Fenni alet, 265.
Ferdi saltanat, 306.
Feridun Fikri (Düşünsel) Bey (Dersim Mebusu), 333-335, 337, 345, 347.
Ferit (Tek) Bey (Maliye Vekili), 96.
Ferit Paşa (Damat), 74, 104, 119, 197, 212, - Hükümeti, 29, 36, 71, - Kabinesi, 28, 256.
Fes, 352.
Fethi (Okyar) Bey (Dahiliye Vekili, Heyeti Vekile Reisi, Paris Sefiri), 175, 248, 250, 289, 290-296, 302, 323, - Hükümeti, 351.
Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile istifa ediyor, 292.
Fetva, 25, 28 45, 46, 119, 319.
Fevzi (Çakmak) Paşa, 28, 39, 70, 93, 96, 115, 117, 119, 126, 144, 148, 153, 160, 162, 195, 199, 257, 281, 322, 326, 328, 331.
Fırat, 262.
Fırka, 68, 69, 134, 136, 224, 225, 237, 238, 245, 290-293, 295, 297-299, 311, 313, 314, 316, 319, 320, 323, 327, 341, 342, 344, 349-351, - programı, 134, - üyeleri, 315.
Fırka İdare Heyeti de kati bir Heyeti Vekile listesi hazırlayamadı, 293.
Fikir, - adamları, 318, - hürriyeti, 235, 236, - kargaşası, 327.
Fikret (Onuralp) Bey (Doktor, Ertuğrul Mebusu), 296.
Filistin, 229.
Filo, 217.
Firar, 30, 31, 33, 64, 82, 91, 98, 102, 221.

Firari, 63, 79, - asker, 89 - halife, 218, 222, -ler, 94.
Fotoğraflar, 292.
Fransa, 118, 127, 128, 205, 264, 266, 322, - delegesi, 206, 269, - hükümeti, 152, 153, 157, 205, - kamuoyu, 154, - sınırları, 24.
Fransa hükümeti ile temas ve Ankara Anlaşması, 152.
Fransız, - başvekili, 128, - bayrağı, 310, - cephesi, 35, - delegeler, 36, 267, - Fevkalede Komiseri, 205, - harp gemisi, 205, - heyeti, 35, - işgali, 263, - işgal mıntakaları, 35, - kamuoyu, 118, - kıtaları, 35, -lar, 33, 35, 36, 128, 153, 171, 259, 260, 322, - mahfilleri, 118, - memurları, 36, - mıntıkası, 263, - nüfuz mıntıkası, 262, 263, - ricali, 118, - subaylar, 128, - telsiz telgrafı, 103, - telsizi, 72, - temsilci, 72.
Fransızca, 217.
Fuat Bey (Çorum Mebusu), 36.
Fuat (Bulca) Bey (Rize Mebusu), 294.
Futbol müsabakası, 199.

Galip, 247.
Gâvur, 349.
Gayrimüslim, 53, 265.
Gazete, 49, 74, 91, 159, 197, 200, 211, 272, 294, 302-304, 310, 312, 313, 340, 341, 347, -ler, 219, 292, 298, 309, 314, 319, 320, 321, 327, 334.
Gazeteci, 134, 235, 304, 305, 347, -ler, 293, 309.
Gazi Ayıntap, 260.
Gazi Osman Paşa, 247.
Gazi unvanı, 152.
Gediz Muharebesi, 67, 69.
Gediz, 94, 98-100, 102, - taarruzu, 65, 66.
Gediz Taarruzu, 65.
Gelibolu, 261, - yarımadası, 262.
Gemi, 205, 216, 217, -ler, 45, 269.
Genç, -ler, 344, -lik, 354.
Gensoru, 43, 328, 333, 334, 337, 338, 340, 345, 348, 349, - müzakereleri, 347.
George, Lloyd (Loyt Corç, İngiltere Başvekili), 127, 205.
George, V. (Kral V. Jorj), 217.
Gerede, 29.
Geyve, 28, 29, 72, 105, 140, - Boğazı, 30, - istasyonu, 104.
Giresun, 261.
Gizli, - cemiyet, 48, 248, - teşkilat, 327, - vesikalar, 332, 333.
Göçmen, 158, -lerin iskânı, 327.
Gök Bayrak Taburu, 87, 89.
Gönen, 29.
Gördes, 76, - Muharebesi, 88.
Görünüşte bize mülayim zannolunan bir politika ile dahilden bizi dağıtmak teşebbüsü, 71.
Gramofon, 119.
Gümrü, 59, - Antlaşması, 60.
Milli hükümetin yaptığı ilk antlaşma: Gümrü Antlaşması, 60.
Gümrük, - tarifeleri, 269, - vergisi, 269, -ler, 268.
Gümrükçü, 266.
Gümüşhane, 337.
Günan köyü, 77.
Gündüzbey, 122.
Güney Cephesi, 77, 87, 96, 98, 100, 102, 123, 124.
Güney Cephesindeki harekât, 123.

Güney Rusya Rumları, 159.
Güney sınırlarımız, 33.
Güney sınırlarımızda olan hadiseler, 33.
Gürcistan, 60, 73, - Cumhuriyeti, 206.
Gürcü Sefiri, 60.

Haber, 118, 340.
Haberleşme, 33, 36, 50, 54-56, 65, 72, 74, 86, 88, 104, 111, 117, 119, 133, 158, 181, 196-198, 284, 322, -ler, 29, 39, 57, 79-81, 85, 89, 90, 99, 115, 122, 172, 228, 271, 274, 282, 283, 322.
Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey (Binbaşı), 35, 82.
Hâcim Muhittin (Çarıklı) Bey (Bursa Valisi), 43.
Hadimülharemeyn, 219.
Hafik, 29.
Hain, 28, 113, 216, 350, - kuvvet, 30, 101, - teşekküller, 28.
Haiti, 342.
Hâkimiyet, 26, 65, 71, 116, 117, 119, 140, 181, 215, 219, 221-224, 233, 236, 237, 260, 268, 293, 299, 304, 307-309, 312, 313, 316-318, 322, 336, 345-347, 353, - esası, 335, 339, - hakları, 106, 109.
Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir, 110, 120, 237, 300.
Hâkimlik, 336.
Hakk bkz. Allah.
Hakkâri, 327.
Hakkı Behiç (Bayiç) Bey (Kâtibi Umumi), 47, 48, 82.
Hakkı Bey (Fırka Topçu Kumandanı, Binbaşı), 34.
Hakkı Hami (Ulukan) Bey (Sinop Mebusu), 43.
Haklar, 106, 107, 109, 222, 223, 228, 241, 243, 244, 353.
Halep, 198, 243.
Halife (Halifeyi Müslimin, Halifeyi Resulullah), 24-26, 28 45, 46, 112-114, 120, 215, 217, 218-222, 224, 227-230, 233, 234, 293, 307-312, 314, 319-322, 324, 345, -ci, 339, -ler, 69, 143, 218, - makamı, 321, - mensupları, 322, - nin hakları, 316, - ordusu, 319, - seçimi, 221.
Halife olacak zatın sıfat ve salahiyeti ne olacaktı, 221.
Halife olan zatı ümide düşürecek sadakatkârane muameleler, 227.
Halil Bey (Milli Aşireti Reisi), 33.
Halil (Türkmen) Bey (Zonguldak Mebusu), 298.
Halil Efe, 78.
Halil Hulki (Aydın) Efendi (Siirt Mebusu), 323.
Halit (Karsıalan) Paşa (9. Fırka Kumandanı, Ardahan Mebusu), 52, 55, 294.
Halit Bey (Cebranlı Kürt) bkz. Cebranlı Kürt Halit Bey.
Halit Bey (Çapanoğulları'ndan), 32.
Halit (Akmansu) Bey (Kastamonu Mebusu, Yarbay), 196, 323.
Halk, 49-54, 57-60, 80, 110, 111, 134, 154, 209, 219, 221, 223-225, 229, 230, 233, 237, 244, 286, 302, 306, 308, 316, 321, 323, 330, 350, 353, - hükümeti, 219, 26, - idaresi, 339, - zümresi, 132.
Halk Fırkası bkz. Cumhuriyet Halk Fırkası.

Halk ile yakından temasa gelmek, ruh halini ve fikri eğilimleri bir daha incelemek için, 223.
Halk İştirakiyyun Fırkası, 68.
Halkçılık, 135, - cereyanı, 136, - esası, 237.
Halkçılık Programı, 131.
Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey (İstanbul Mebusu), 298.
Hâmit (Hasancan) Bey (Hilali Ahmer İkinci Reisi), 127, 171, 172, 211.
Han, 220.
Hanedan, 108, 311, 312, 317, 322-324, - mensupları, 324.
Hapishane, 30.
Harabe, 319.
Haralambos, 158.
Harbi Umumi (Cihan Harbi), 158, 196, 246, 265, 286, 319.
Harbiye, 247.
Harekât, 42, 44, 58, 61, 63, 66, 70, 75, 76, 90, 96, 98, 118, 122, 123, 141, 142, 160, 166, 175, 176, 198-202, 205, 207, 261, 276, 344.
Hareket Ordusu, 252.
Harici, - cepheler, 168, - düşman, 59, 130, - meseleler, 41, - siyaset, 24, 233, 333, - vaziyet, 200.
Harington, Charles (İtilaf Kuvvetleri Başkumandanı, General), 171, 172, 206, 216, 217.
Harp, 34, 58, 59, 66, 90, 116, 117, 130, 145, 147, 149, 151, 152, 162, 176, 197, 205, 247, 268, 269, 276, 286, 327, 336, - cepheleri, 34, - felaketleri, 109, - gemisi, 205, 216, 217, - harekâtı, 58, 70, - kaideleri, 267, - oyunu, 201, 320, 322, - tazminatı, 181, - vasıtaları, 167, - vergileri, 57.
Harp cephelerinin vaziyeti, 34.
Harput, 57.
Harşit vadisi, 60.
Hasan Basri (Çantay) Bey (Karesi Mebusu), 111.
Hasan (Saka) Bey (Ticaret Vekili, Trabzon Mebusu), 222, 285, 286, 334, 336, 347.
Hasan Fehmi (Ataç) Bey (Maliye Vekili, Gümüşhane Mebusu), 93, 282, 285.
Hasan Lûtfi Efendi (Tabur Kâtibi), 31.
Hassa Ordusu, 247.
Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, 151.
Hava kontrol komisyonu, 266.
Havsa, 62.
Hayati Bey (Heyeti Temsiliye Kâtibi), 80.
Haydar Bey (Koçgiri Aşireti Reisi), 160.
Haydar (Vaner) Bey (Konya Valisi, Van Mebusu), 35, 63.
Haydut, - çeteleri, 324, -luk, 98.
Haymana, 87, 91.
Hayrettin Bey (Erkânıharp Kaymakamı), 31.
Hayrettin Efendi (Üsteğmen), 31.
Hayri Bey (Binbaşı), 31.
Hayri Bey (*Yeni Dünya* gazetesi yazarı), 91.
Hâzım (Tepeyran) Bey (Niğde Mebusu), 298.
Hazırlığı kâfi derecede olması lazım gelen üç vasıta; dahili ve görünürdeki cephelerimiz, 167.
Hazine, 268, 321, 322.

Hazreti Fahri Kâinat bkz. Muhammed, Hz.
Hendek, 29, 30, 44, 45.
Henderson, Nevile (İngiltere Fevkalade Komiser Vekili Sir Nevil Henderson), 217.
Henry (Hanri, Hanry) (Binbaşı), 171, 172, 175.
Heyeti Vekile listeleri ve Heyeti Vekile Riyasetine seçilmesi muhtemel görülen simalar, 292.
Hıristiyan, 260, -lar, 118, -lık, 234, - unsurlar, 222, - vali, 121.
Hırvat, 205.
Hıyanet, 29, 76, 119, 135, 354.
Hıyaneti Vataniye Kanunu, 28, 39, 99, 212.
Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri teşkili, 28.
Hızır, 284.
Hicaz, 229.
Hidayet Bey (Fuat Paşa zade), 91.
Hilafet, 25, 39, 112, 133, 134, 208, 210, 215, 219, 230, 233, 234, 310, 324, 341, 349, -çiler, 234, - fetvası, 319, - hazinesi, 321, 322, -in bağımsızlığı, 113, -in ilgası, 228, 237, 311, 322, 323, -in lağvı, 320, 327, - kadrosu, 322, - makamı, 107, 108, 221, 223, 224, 238, 288, 307, 311, 317, 321, 339, - makamının lağvı, 324, - meselesi, 135, 136, 320, - mevkii, 310, - orduları, 319, - ordusu, 30, 31, 45, - oyuncağı, 230.
Hilafet Ordusu, 30.
Hilafet ve saltanat meseleleri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiğim izahat, 113.
Hilafet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini gidermek için verdiğim izahat, 230.
Hilafeti İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi, 242.
Hilafetin lağvı zamanı da gelmişti, 320.
Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin lağvı ve öğretimin birleştirilmesi kararı, 322.
Hilafet makamının muhafazasında dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında olanlara verdiğim cevap, 324.
Hilafet Meselesi, 311.
Hilali Ahmer (Kızılay), 127, 324.
Hindistan, - imparatoru, 312, - İslam ahalisi, 321.
Hint, 229.
Hizip, 68, 132-134, 192, 224, 290, 291.
Hoca, 39, 113, 133-135, 215, 216, 221, 227, 236.
Hoca Şükrü Efendi bkz. Şükrü Hoca Efendi.
Hukuk, 24, 50, 85, 224, 235, 245, 298, - hükümleri, 111, - ilmi, 237.
Hukuki, - ifade, 299, - vaziyet, 106, 135, 170.
Hukuku Esasiye Encümeni, 113.
Hulagû, 215.
Hulûsi Bey, 143.
Hurafeler, 229, 350.
Hurafeperestler, 349.
Hükümdar, 24, 136, 223, 228, 229, 342.
Hükümet, 25-27, 29, 34-36, 40-42, 44, 46, 48, 50, 53, 54, 57, 60, 63, 65, 67, 68, 71, 72, 74, 76, 77, 81, 85, 86, 88-90, 94, 96-99, 104-

112, 114, 115, 119, 120, 127, 129, 130, 135-137, 140, 152, 153, 157, 161, 165, 169, 172, 176, 178, 181, 187, 191, 198, 202, 205, 206, 208, 211, 212, 219, 224, 233, 234, 236, 238, 256, 257, 259, 263-266, 268, 272, 273, 277, 282-288, 290-292, 296, 298, 299, 301, 310, 311, 313, 316, 316, 317, 321, 322, 327, 333-338, 340-345, 349-352, - buhranı, 299, -çi hizip, 340, -çiler, 347, 348, -e isyan, 81, - fırkası, 342, - kanunları, 88, -ler, 107, 158, 306, 342, - memurları, 30, 87, - ricali, 318, - şekli, 134, 224, 294, 300, 305, 307, 346.
Hükümet teşkili, 25.
Hükümetimizin şekli mutlaka cumhuriyet olacaktır, 299.
Hükümet çarpışmayı açıktan ve cepheden kabul etti, 333.
Hükümranlık hakları, 212.
Hünkâr, 247.
Hür, 286.
Hürrem Bey (Yarbay), 34.
Hürriyet, 120, 172, 202, 217, 218, 235, 236, 248, 252, -in ilanı, 251.
Hürriyetperver, 351.
Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (Erzurum Mebusu [illegible]), 50, 52-58, 136, 165, 185, 186.
Hüseyin Kâzım Bey (Ziraat Nazırı), 85.
Hüsnü Paşa, 252.

Ilgın, 29, 64.
Irak, 166, 196, 229, 230, 254, 255, 262, 310, - Cephesi, 258, - Kumandanlığı, 253, - Seferi, 253, - sınırı, 261.
Irak Seferi'nde Nurettin Paşa, 253.
Irk, 25, 228.
Islahat fırkası, 341.
Islahat Grubu, 132.
Islahiye, 35.
Isparta, 128 - sancağı, 263.

İbrahim (Çolak İbrahim) Bey (Binbaşı), 30, 32.
İbrahim Bey (Kaymakam), 76.
İbrahim Ethem Efendi (Cerrah), 31.
İbrahim Paşa (3. Ordu Kumandanı, Müşir), 247-249, 251, 252.
İcra Vekilleri Heyeti teşkili, 27.
İdam, 76, 89, 153, 215.
İdari, - bağımsızlık, 238, - görüş, 114, - meseleler, 241, 276, - teşkilat, 114, 135.
İğdecik köyü, 91.
İhanetler, 76.
İhsan (Eryavuz) Bey (Bahriye Vekili), 93, 285, 336.
İhtilal, 46, 252, 306, 309, 324, - komitesi, 250, -ler, 52, - safhası, 250.
İkinci Büyük Millet Meclisi, 134, 237, 258.
İkinci Grup, 165, 195, 327.
İkinci Grup teşekkül ediyor, 165.
İkinci İnönü Muharebesi, 139, 140, 157, 259.
İkinci İnönü Zaferi, 122, 127, 153.
İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'den gördüğü vaziyet, 122.
İkinci Konya İsyanı, 63.
İkinci Kuvvei Seyyare (İkinci Seyyar Kuvvetler), 32.
İklim, 289.

İktidar, 130, 187, 234, 282, 354, - mevkii, 28, 71, 72, 74, 110, 341, 342, 344.
İktisadi, - bağımsızlık, 157, 172, 238, - hükümler, 269, - kapitülasyonlar, 181, - menfaatlar, 181, - meseleler, 241, 275, 276, 280, - muamele, 353, - nüfuz mıntıkaları, 262, - teşebbüs, 128, 318.
İktisat, 237, 273, 295.
İlim, 25, 171, 188, 215, 216, 229, 237, 343 354, - erbabı, 237, -ler, 187.
İlk genel Yunan taarruzu, 42.
İlkel kavim, 353.
İlköğretim, 337.
İltica, 62, 221.
İlyasbey, 76.
İlyas Sami (Muş) Bey (Muş Mebusu), 296.
İmadiye, 261.
İmam Hüseyin, 258.
İmam Yahya, 252, 253.
İmar, 229, 333, 334.
İmparator, 188, 247, 312, -lar, 187, 324, -luk, 24, 153, 212, 268, 275.
İmralı (Emîrali Adası), 262.
İmranlı bkz. Umraniye.
İmroz adası, 262.
İmtiyaz, 121, 143, 264, -lar, 222, 282, -lı, 65.
İnançlar, 236, 349, 350, 351.
İncili, 72.
İnebolu, 72, 73, 75, 103, 158, 171, 172.
İnegöl, 66.
İngiliz, 42, - bayrağı, 310, - esirler, 127, 175, - generali, 198, - harp gemisi, 216, 217, - himayesi, 217, - kıtaları, 253, - komiseri, 127, - kuvvetleri, 217, -ler, 36, 39, 42, 60, 89, 166, 171, 197, 253, 254, 256, 267, - mandası, 197, - sefiri, 73, - tarihçiler, 233, - torpidosu, 172, - tutukluları, 127, - zırhlısı, 172.
İngiltere, 127, 171, 202, 205, 216, 264, 266, 275, 327, - başvekili, 205, - delegesi, 206, 269, - hükümeti, 172, 205, - Krallığı, 321.
İnkılap, 28, 46, 58, 134, 236, 248, 252, 287, 309, 338, 346, 350, - kuvvetleri, 318, -lar, 23, 52, - mefkûresi, 46, - safhası, 250, - tarihi, 63, 98, 100, 122, 245.
İnönü, 100, 122-125, 157, 259, - mevzileri, 122.
İnönü Meydan Muharebesi, 125, 157, 259.
İnönü Muharebe Meydanı, 123.
İnönü Zaferi, 100, 122.
İntihabı Mebusan Kanunu (Mebus Seçimi Kanunu), 242, 244.
İran, 198, 229, 233.
İrtibat subayları, 94.
İrtica, 308, 351, - hisleri, 353.
İrticai, 350.
İrticakârane, 349, - teşebbüsler, 309.
İskân, 327, 333, 334, - tarihleri, 243.
İskele, 260, 293.
İskenderiye, 253.
İslam, 24, 113, 119, 228, 238, 350, - ahali, 57, 76, 159, 321, - âlemi, 24, 133, 218, 219, 220, 221, 230, 243, 309-311, 325, 349, - birleşik hükümeti, 234, - birliği, 312, - camiası, 229, - cemaatleri, 229, - devleti, 233, 234, - dini (şer'i mübin), 119, 235, 236, 323, - dünyası, 234, - ehli, 324, - hükümdarı,

228, - hükümetleri, 234, - hükümleri, 229, 236, - işleri, 230, - kamuoyu, 224, 236, - köyleri, 159, - kütleleri, 218, 230, -lar, 229, 324, -ların halifesi, 217, 218, - memleketleri, 229, - milletleri, 229, 310, - nesilleri, 130, - ruhu, 120, - tarihi, 215, - ümmetleri, 325.

İslam ehlini bir halife heyulasıyla hâlâ meşgul etmek ve aldatmak gayretinde bulunanlar, bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır, 324.

İslami gaye, 130.

İslamiyet, 130, 131, 349, - âlemi, 130.

İslamköy, 77.

İsmail Ağa (Kuvayi Seyyare Kumandanı), 87.

İsmail Bey (Milli Aşireti Reisi), 33.

İsmail Hakkı Bey (Yarbay), 197.

İsmet (Eker) Bey (Çorum Mebusu Reis Vekili), 300.

İsmet (İnönü) Paşa (Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, Batı Cephesi Kumandanı, Hariciye Vekili, Başvekil), 27, 28, 39, 40, 67, 65, 69, 70, 75, 77, 79-82, 85, 86, 88, 92, 94-96, 122, 123, 126, 137, 141, 196, 199, 206-208, 222, 238, 239, 241, 257, 270-275, 277-285, 287, 290, 291, 294, 296, 299, 302, 312, 314, 315, 318-323, 328, 333, 334, 347, - Hükümeti, 341, 344, - Kabinesi, 347.

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliğine ve Delege Heyeti Reisliğine seçilmesi, 207.

İsmet Paşa ile Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlık. 270.

İsmet Paşa'da, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e karşı güvensizlik hissi başlamıştı, 271.

İsmet Paşa'nın görüşünü destekledim, 274.

İsmet Paşa'ya barışı imzalamasını bildirdim, 284.

İsmet Paşa'nın çektiği ıstırap, 284.

İsmet Paşa ile cumhuriyetin ilanı kanununa ait tasarıyı hazırladık, 294.

İsmet Paşa'nın Meclis'te Rauf Bey'e cevapları, 318.

İspanya, 24.

İstanbul, 24, 28-31, 35, 39, 56, 61, 71, 73, 75, 86, 93, 98, 102-107, 114-117, 119, 120, 127, 131, 133, 136-138, 140, 153, 159, 160, 171, 172, 175, 176, 178, 192, 201, 205, 207, 208, 211, 212, 216-218, 220, 221, 227, 235, 243, 247, 249, 251-253, 255, 256, 261-263, 270, 275, 276, 283, 289, 290, 292, 293, 298, 302, 304, 309, 313, 315, 318, 320-322, 327, 337, 348, 351, - ahalisi, 305, - Boğazı, 158, - gazetecileri, 134, - gazeteleri, 219, 314, - halkı, 154, - hükümeti, 36, 55, 71, 108-110, 119, 137, 181, - hükümetleri, 44, - matbuatı, 74, - seçmenleri, 305, - temsilcileri, 105, -un işgali, 28, - yarımadası, 261.

İstanbul, Ankara ile temas arıyor ve bu teması Nurettin Paşa temine çalışıyor, 36.

İstanbul'da iktidar mevkiine getirilen Tevfik Paşa Kabinesi Ankara ile temas imkânı arıyor, 72.

İstanbul halkı temsilcileri cumhuriyetin ilanını nasıl karşılamışlardı, 305.
İstanbul Posta ve Telgraf Müdüriyeti, 72.
İstanbulin, 219.
İstasyon, 62, 64, 70, 82, 85, 86, 91, 40,104, 153, 195, 326, - binası, 245.
İstibdat, 306, 346, 352, 353, - devri, 252, - dünyası, 123, - idaresi, 236, 249.
İstifa, 73, 162, 289, 292, 325, 328-330, 332, 342, -lar, 345, -name, 292, 325, 328, 331.
İstiklal, 354.
İstiklal Grubu, 132.
İstiklal, - Harbi, 336, - Muharebesi, 227.
İstiklal Mahkemeleri, 28, 68, 76, 79, 89, 91, 148, 320, 351-353, - Kanunları, 28.
İstiklal Seferi, 246
İstila, 24, 43, 44, 123, 293, -cı, 25.
İsyan, 24, 30, 31, 47, 48, 63, 70, 78, 81, 87, 215, 346, 350-352, -cı gruplar, 45, -cılar, 350, - dalgaları, 29, - harekâtı, 160, - hareketleri, 64, -kâr, 54, -lar, 28, 29, 32, 33, 42, 44, 46, 63, 71, 115, 160, - mıntıkası, 64.
İşgal, 28, 32-34, 36, 42, 53, 59-61, 63, 66, 98, 100, 109, 110, 115, 119, 122, 124, 137, 153, 157, 175, 181, 263, 286, 289, 308, 354, - kuvvetleri, 34, 35, 262, 268.
İştip, 31.
İtalya, 121, 128, 205, 264, - delegesi, 206, 269, - devleti, 128, - hükümeti, 205, - siyasi ricali, 127.
İtalyan, - delegeler, 267, -lar, 171, - nüfuz mıntıkası, 263, - subayları, 266, - şirketi, 128.
İtilaf, -çılar, 178, - devletleri, 36, 39, 106, 109, 116, 117, 119-122, 129, 138, 153, 166, 175, 176, 178, 181, 202, 205, 206, 208, 238, 241, 260, 262, 264-269, 274-276, 279, 280, 282, - devletleri delegeleri, 121, 271, - hükümetleri, 109, 129, - işgal kuvvetleri, 262, - kuvvetleri, 171, - mahfilleri, 116, - siyaseti, 114, - subayları, 121, - temsilcileri, 118.
İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları Konferansı, 176.
İtilaf devletlerinin 23 Eylül 1922 tarihli mütareke teklifi, 205.
İtimat, -name, 60, - oyu, 341.
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 306.
İzmir, 29, 43, 45, 49, 71, 73, 93, 105, 121, 128, 192, 201, 202, 205-207, 212, 224, 246, 255, 257, 260, 261, 263, 276, 295, 296, 320-322, 328, 346, - fatihi, 246, -in işgali, 34, - meselesi, 104, - mıntıkası, 260, - Muharebesi, 246, - Rıhtımı, 203, - Rumları, 178, - sancağı, 121, - sınırı, 90, - Yunan Cephesi, 34.
İzmit, 29-31, 72, 122, 172, 181, 195, 198, 206, 224, 235, 236, 246, - Körfezi, 139, - limanları, 202, - yarımadası, 261-263.
İznik, 78, 100, 261, - Gölü, 195.
İzzet Paşa bkz. Ahmet İzzet Paşa.
İzzettin (Çalışlar) Paşa (1. Kolordu Kumandanı, Ordu Müfettişi), 100-103. 328. 331.

Jandarma, 63, 76, 121, 159, 250, 260, 261, 265, - kuvvetleri, 32, -lar, 266, - subayları, 265, - teşkilatı, 87.
Japonya, 205, 264, - delegesi, 269.

Kâbe, 186.
Kabine, 28, 71-74, 103, 108, 114, 137, 138, 256, 302, 340, 347, - buhranı, 316, 298, -ler, 109, - listeleri, 104, - sistemi, 317.
Kadın, 217, -ların hürriyeti, 353.
Kadınefendi, 217.
Kadınhan, 29, 64.
Kadri, 350.
Kafkas, 32, 125, 159, - Cephesi, 255, - orduları, 158, - sınırı, 261.
Kafkasya, 198, 253.
Kağnı, 148.
Kahire sefiri, 258.
Kainat, 197.
Kalamış, - iskelesi, 293, - köşkü, 293.
Kalecik, 87, 88, 95.
Kaleler, 354.
Kalikratya, 259.
Kaman köyü, 32.
Kamu hakları, 228.
Kamuoyu, 52, 74, 81, 100, 117-119, 141, 142, 154, 181, 197, 209, 217, 224, 234, 236, 270, 274, 292, 293, 303-305, 308, 309, 311, 314, 323, 331, 334, 342.
Kandıra, 72.
Kanun, 27, 31, 51, 52, 54, 67, 68, 89, 99, 110, 112, 114, 116, 120, 132, 134-136, 144, 152, 165, 182, 185-187, 192, 208, 212, 216, 219, 234-236, 244, 258, 264, 267, 290, 296-298, 301, 307, 316, 336-338, 342, 343, 351-353, - kuvveti, 333, -lar, 41, 88, 93, 96, 111, 140, 237, 299, 312, 316, 335, 336, 339, 343, 349, -lar, 41, 88, 93, 96, 111, 140, 237, 299, 312, 316, 335, 336, 339, 343, 349, -laştırma, 306, 308, -suz, 53-55, 337, -suz hareketler, 334, - tasarıları, 343, - tasarısı, 112, 242, 294, - teklifi, 242, 244, 245, 297, 300, 323, -un saltanatı, 233, - yapıcı, 185, - yapma, 26, 110, 112, 120.
Kanuni, 53, 191, 352, - esaslar, 26, 114, - hükümler, 235, - muamele, 198, 333, - vazife, 332.
Kanunu Esasi, 111, 116, 300, 302, 304.
Kapitülasyonlar, 121, 222, 264, 269, -ın kaldırılması, 154.
Kara Nâzım, 32, 160.
Kara Vâsıf Bey, 161, 162, 165, 187, 188, 191, 195.
Karaağaç, 260, 271-273, 277-279, - istasyonu, 62.
Karabiga, 261.
Karacabey, 29, 42.
Karacahisar, 141.
Karacaşehir, 75.
Karadeniz, 159, 253, - havzası, 158, - sahili, 261, - sahilleri, 326.
Karadere ormanları, 336.
Karahisarı Sahip bkz. Afyonkarahisar.
Karakeçili, 75.
Karakol, 95.
Karamağara, 32.
Karaman, 29, 64.

Kararname, 275, 279.
Karataş burnu, 260.
Karesi (Balıkesir), 29, 30, 34, 39, 42, 224, 111, 298, 329, 333.
Kars, 59, 293.
Kars Antlaşması, 60.
Kasaba, 28, 172, 201, - ahalisi, 34.
Kastamonu, 72, 127, 148, 196, 258, 323.
Katliam, 118.
Kavim, 353, -ler, 24, 233.
Kayıtsız şartsız milli hâkimiyet esası, 339.
Kayser, 120.
Kayseri, 262, 263.
Kâzım Bey (Dirik) (Erzurum Vali Vekili, Miralay), 49, 51, 52, 55.
Kâzım (İnanç) (Diyarbekirli) Paşa, 39.
Kâzım Karabekir Paşa (Doğu Cephesi Kumandanı, 1. Ordu Müfettişi), 50-55, 57 58, 59, 133-136, 170, 207, 210, 289, 293, 312, 325, 326, 328, 330-333, 342, 345, 350, 351.
Kâzım Karabekir Paşa, "Devlet şeklinde tarihi değişiklik teşebbüslerinde askeri ve mülki ricalin lazımı gibi görüşü alınmalıdır" diyor, 134.
Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an evvel iltihak ettirmekte acele edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışıyorlardı, 333.
Kâzım Nami (Duru) Bey (Yüzbaşı), 250.
Kâzım (Özalp) Paşa (Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi, Müdafaai Milliye Vekili), 34, 82, 92, 93, 95, 195, 199, 207, 271, 285, 315, 322, 328, 334, 347.
Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin ilanına mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey asla cumhuriyet taraftarı olamaz, 315.
Keçiören, 209.
Keldani, 262.
Kemal (Yüzbaşı), 72.
Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa (Kolordu Kumandanı, Sinop Mebusu, Berlin Sefiri), 254, 255, 294, 297.
Kemalpaşa, 202.
Kemer iskelesi, 260.
Kerbelâ, 258.
Keşan, 61.
Keyare, 197.
Kılıç Ali Bey, 32, 35, 82, 93, 94, 96, 97.
Kırkkilise (Kırklareli), 61, 178, 260.
Kırşehir, 39.
Kıtalar, 234.
Kızılay bkz. Hilali Ahmer.
Kızılhaç bkz. Salibi Ahmer.
Kızıllar, 57.
Kilikya, 118.
Kilise, 52, -ler, 159.
Kirmasti (Mustafakemalpaşa), 29, 42.
Kitapçık, 242, 246, 252-255, 258.
Klematyos (Rahip), 158.
Kocaeli, 104, - Grubu, 122.
Kocatepe, 193, 201, 257.
Koçhisar, 29, 64.
Koçgiri Aşireti, 160.
Komisyon, 147, 181, 266-269, -lar, 176, - üyeleri, 270.
Komitacılar, 158.
Komplo, 325, 326, 328, 331, 348, 351.

Neticesiz bıraktırılan büyük bir komplo, 325.
Komployа karşı hareket şeklimiz, 328.
Komplo tertip edenlerin Meclis'e ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı, 331.
Konferans, 104-107, 109-121, 127, 128, 153, 176, 178, 181, 205-208, 211, 222-224, 231, 238, 239, 245, 259, 270-273, 275-277, 279, 280, 282, 283, 287.
Kongre, 61, 68, 165, 234.
Konsolos, -lar, 202, -luk, 264.
Konstantin, (Yunanistan Kralı) 104, 117.
Konya, 29, 40, 64, 70, 87, 95, 124, 128, 148, 198, 199, 200, 253, 289, 293, 296, 299, 326, 331, - isyanı, 33, 63, - sancağı, 263.
Konya (Refet Paşa'nın Halife Abdülmecit'e armağan ettiği at), 227.
Konya İsyanı, 33.
Konyar Aşireti, 247, 252.
Koridor Kanunları, 335.
Kozan, 295, 335, 336.
Köhne (Sorgun), 32.
Kölelik, 252.
Köroğlu, 159.
Kötek, 58.
Köy, 32, 45, 46, 64, 76, 77, 91, 152, 201, - Kanunu, 336, -ler, 43, 158, 159.
Kral, 104, 117, 188, 312, 322, -lar, 187, 324.
Kumbağı, 262.
Kundura, 147.
Kuponlar, 279, 282.
Kuponlar ve imtiyazlar hakkındaki haberleşmeler iki tarafı yeniden asabiyete sevk etti, 282.
Kurtuluş, 96, 167, 197, - çaresi, 53, 74, - emeli, 44, - fidyesi, 98.
Kuruköy, 77.
Kuşadası, 260.
Kutsal emanetler, 216.
Kutülamare, 246, 253, 254, 258.
Kuvayi Milliye, 64, 65, 70, 104.
Kuvayi Seyyare (Kuvvei Seyyare), 64-66, 69, 75-81, 85, 87-91, 93-96, 99, -ciler, 67.
Kuvvetler birliği, 26.
Kuzey Cephesi, 34.
Küçük Ağa, 32.
Küçük Ağaç, 160.
Küçük Asya, 177.
Küçük Hasan, 160.
Küçükköy, 101.
Kültür, 24.
Kültürel bağımsızlık, 157, 172.
Kürdistan, 121, 262.
Kürt, - ahalisi, 262, -ler, 243, 262.
Kürt İsmail Ağa (Kuvayi Seyyare Müfreze Kumandanı), 95.
Kütahya, 48, 64, 75, 76, 80, 85-90, 92, 94-101, 125, 128, 140, 181, 299, - Muharebesi, 140, - sancağı, 263.

Laik hükümet, 236.
Lâloğlu, 59.
Lâzistan, 50, 295.
Lefke (Osmaneli), 28.
Leon, 36.
Liman, 202.
Londra, 106, 115, 118, 119, 121, 128, 131, 154, 175, - Konferansı, 105, 107, 114-116, 119-121, 127, 153, 259.

Londra Konferansı'na iştirak edecek delegeler, doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmelidir, 114.
Londra Konferansı'na iştirakimiz, 120.
Londra Konferansı'ndan dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in imzaladığı mukaveleler, 127.
Lozan, 260, 262-270, 277, 281, 284, 286, - barışı, 287, - barış masası, 222, - barış müzakereleri, 270, 287, - müzakereleri, 271.
Lozan Barış Antlaşması, 139, 259, 264, 270, 273, 283, 285, 286, 289, 291, 309.
Lozan Barış Antlaşması, 259.
Lozan Barış Antlaşması'nı hazırlayan ve imzalayanlara teşekkür ve tebrik, 285.
Lozan Barış Konferansı, 207, 208, 211, 222, 224, 231, 238, 239, 245, 270, 271, 275, 276, 287.
Lozan Barış Konferansı'na davet, 208.
Lozan Barış Konferansı'na göndereceğimiz delegeler, 207.
Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve arkadaşları da iştirak etmek istiyordu, 211.
Lozan Barış Konferansı, 222.
Lozan Konferansı kesintiye uğradı, 238.
Lozan Konferansı müzakereleri üzerinde Meclis'te hararetli münakaşalar, 238.
Lozan Konferansı'nın ikinci safhası ve yeni seçimlerde milletin gösterdiği uyanıklık, 245.
Lûtfi Fikri Bey (*Tanin* gazetesi yazarı), 310.

Maarif, 55-57, 323, 334, 336, 337, 346.
Maaş, 30, 108.
Maden, 32, 87.
Maden imtiyazı, 128.
Mağrip (Kuzeybatı Afrika), 229.
Mahkeme, 28, 56, 68, 79, 89, 91, - ler, 76, 148, 235, 237, 351-353.
Mahkûm, 107, 120.
Mahmut, 249.
Mahmut (Hendek) Bey (24. Fırka'da Kumandan, Yarbay), 30.
Mahmut Bey (Milli Aşireti Reisi), 33.
Mahmut Esat (Bozkurt) Bey (İzmir Mebusu), 346.
Makedonya, 248-250.
Makineli tüfek, 30, 31, 90.
Makrıköyü (Bakırköy), 252.
Malatya, 48.
Mali, - bağımsızlık, 157, 172, 238, - hususlar, 269, - hükümler, 267, - kanun, 267, - kaynaklar, 187, - komisyon, 181, - kudret, 108, - menfaatlar, 268, - meseleler, 241, 275, 276, 280.
Maliye, 268, 282, 285, 321, 343, 346, 347, - komisyonu, 267, - nazırı, 268, - teftiş heyeti, 267.
Malta, 127, 196-198, 217, - tutukluları, 161.
Malta'dan yeni dönen Nafıa Vekili Rauf ve Kara Vasıf Beyler takip olunan askeri siyaseti öğrenmek istiyorlardı, 161.
Mamuretülâziz (Elazığ), 128, 263.
Manastır, 248, 251.

Manavgat, 64.
Manda, 167, 197.
Manisa bkz. Saruhan.
Manyas gölü, 261.
Maraş, 35.
Mardin, 260.
Marmara, 195, 202, 262, 293, - sahilleri, 43.
Marshall (General, Marşal), 197.
Matbaai Osmaniye, 246.
Matbuat, 23, 74, 86, 236, 241, 244, 289, 312, 336, 337, 341, - erbabı, 235.
Mazhar Müfit (Kansu) Bey (Denizli Mebusu), 335.
Mazlum, 120, - milletler, 301.
Mebus, 34-36, 43, 47-50, 54-56, 58, 61, 63, 68, 81, 86, 92, 93, 111, 129, 133, 134, 141, 165, *185*, 196, 212, 216, 222, 224, 244, 245, 294, 296-300, 304, 313, 323, 328, 330, 333-335, 337, 339, 342, 346, 353, -lar, 69, 88, 99, 100, 113, 144, 160, 169, 170, 289, 290, 305, 327, 341, -luk, 100, 101, 246, 325, 326, 329, 331, 332, - seçimi, 242.
Mebus Seçimi Kanunu bkz. İntihabı Mebusan Kanunu.
Mecelle, 349.
Mecitözü, 32.
Meclis, 23, 25-28, 30, 31, 34-37, 39, 41, 43, 44, 46, 48-55, 57, 58, 61, 66-68, 72, 78-80, 83, 85, 86, 89, 90, 92, 93, 95-101, 103-107, 110-116, 119, 120, 123, 129, 131-136, 140-144, 151, 152, 160-162, 165-168, 170, 171, 177, 182, 185, 187, 188, 191, 192, 195, 198, 200, 202, 207, 209, 210, 212, 215, 216, 218-222, 224, 227, 234-238, 241-245, 256, 258, 259, 262, 265, 267, 273, 274, 276, 285, 288-292, 294-296, 298, 300-302, 304-309, 311-314, 317-319, 322-324, 326-328, 330-341, 343, 344, 346-348, 351-353, - kamuoyu, 81, - Muhafız Taburu, 125, - riyaseti, 244, - salonu, 336.
Meclis'te görülen aykırı eğilimler ve Nâzım Bey'in Dahiliye Vekilliği'ne seçilmesi karşısında aldığım tavır, 68.
Meclis'te belirmeye başlayan siyasi gruplar, 131.
Meclis'teki muhaliflerin muhtelif hücum hareketleri, 242.
Meclis'te Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile'ye, Fethi Bey'in şahsına tarizler ve eleştiriler başladı, 290.
Meclis'te yapılan müzakerelerin muhalif matbuatta yankıları, 340.
Meclis'te gensorunun son günü, 345.
Meclisi Âliyi Sıhhi (Yüksek Sağlık Kurulu), 269.
Meclisi Mebusan, 50, 131, 133, 136, 169, 185, 267.
Medeni, - âlem, 218, 352, - cesaret, 138, - cihan, 25, 353, - gelişme, 352, - millet, 258, 353, - muamele, 25, 353, - toplumlar, 352.
Medeni Kanun, 353.
Medeniyet, 229, 349, - cihanı, 301, - dünyası, 154-157, 302, - düşmanlığı, 352.
Medine, 219.
Medreseler, 237, 323, 349.
Mehmet (Nuhoğlu) Efendi (Bolu Mebusu), 296.

Mehmet Hayri Efendi (Makineli Tüfek Subayı), 31.
Mehmet Şefik (Aker) Bey (57. Fırka Kumandanı, Miralay), 34.
Mehmet Şükrü (Koç) Bey (Afyonkarahisar Mebusu), 43, 183, 186.
Mekke, 219.
Mektebi Harbiye, 247.
Mektep, 39, 223, 337, -ler, 265, 327, - tahsili, 247.
Mektup, 48, 57, 68, 72, 92, 103, 128, 129, 160, *172*, 197, 216, 217, 285, 310, 350, -lar, 311.
Memleket, 25, 27-29, 32, 40-42, 45, 46, 52, 54, 55, 61, 65, 67-69, 72, 73, 86, 97, 106, 109, 115, 119-121, 129, 130, 133-138, 143, 157, 158, 165, 167-170, 175, 182, 185-187, 211, 216, 223, 228, 241, 243-246, 265, 273, 274, 282, 285, 288, 291, 292, 296, 299, 302, 303, 309, 312, 314, 315, 318-320, 324, 327, 332, 334, 341, 344, 348, 350-352, 354, - evladı, 258, - evlatları, 120, -in bütünlüğü, 25, 129, 131, 132, -in imarı, 238, -in mukadderatı, 45, 93, -in rejimi, 345, -in selameti, 95, 115, -in tam bağımsızlığı, 135, 182, - menfaatı, 53, 94, 101, 103, 138, - müdafaası, 151, -ler, 113, 229, - vasıtaları, 62.
Memleketin yüksek menfaatı namına Başkumandanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim, 182.
Memleket ve millete kimler hizmet ederse "apotr" onlardır, 288.
Memlekette sükûn ve asayişi tesis için tatbik edilen fevkalade tedbirlerin iyi neticeleri, 352.
Memur, 72, 249, -lar, 30, 34, 36, 47, 49, 56, 57, 87, 108, 257, 266.
Men'i Şekavet Kanunu (Eşkıyalığı Önleme Kanunu), 336.
Menderes, 122, 140, 195.
Menfaatlarını kirli bir tahtın çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta bulanlar, 211.
Merdenek, 59.
Meriç, 62, 205, 206, - hattı, 260.
Merkez ordusunun teşkili ve Nurettin Paşa'nın kumandanlığa tayini, 160.
Mersin, 35, 64, 141, 212, 242.
Merzifon, 158.
Meşruiyet, 341.
Meşrutiyet, 346, - inkılabı, 248, 252, -in ilanı, 31, 247, 249, 251, - mücadelesi, 306.
Metristepe, 122, 123.
Metropolit, 158.
Meydan istasyonu, 64.
Meydan Muharebesinin Neticesi, 348.
Mezalim, 57, 58.
Mısır, 24, 215, 229, 230, 253, 324.
Milis, 64.
Millet, 23, 25-29, 31, 33, 35-37, 39-41, 43-46, 48-50, 52-55, 58, 61, 62, 67-69, 72, 74, 78-80, 83, 85, 86, 92, 93, 95-98, 101, 103-107, 110-116, 119, 120, 123, 130, 131, 134-137, 139-144, 147, 151-153, 157, 166, 168, 170, 171, 175, 181, 185-187, 192, 197, 198, 202, 209, 211, 212, 215-224, 228, 230, 234, 235, 237, 241-247, 256, 258, 259, 265, 266, 270, 273, 283-286, 288, 289, 292, 294-296, 298-303, 305, 307-309, 311-313, 317-319,

322-325, 327, 329, 330, 332-334, 336-340, 344-349, 352-354,- fertleri, 69, 157, - hakları, 136, -in bağımsızlığı, 112, 113, 131, 132, 167, 187, 305, -in evladı, 62, 202, -in hâkimiyet hakları, 109, -in hâkimiyeti, 233, -in iradesi, 346, -in Kâbesi, 186, -in kurtuluş emeli, 44, -in mukadderatı, 348, -in selameti, 115, -in tam bağımsızlığı, 39, 129, -in teşkilatı, 132, - kamuoyu, 274, 292, -ler, 154, 171, 229, 233, 310, - Meclisi, 51, 170, 227, 306, 311, 350, - meclisleri, 236, - menfaatı, 94, 101, 138, 278, 279, 329.

Millet, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır, 69.

Milletime tavsiyem, 140.

Milletin, hakkımda gösterdiği muhabbet ve itimadın samimi ifadeleri, 244.

Millet ve tarih, unvan vermekte o kadar cömert değildir, 258

Milletler Cemiyeti bkz. Cemiyeti Akvam.

Milletlerarası, 301, - antlaşmalar, 265, - haklar, 223, - sıhhiye, 270.

Milletvekili, 50, 222.

Milli, 24, - ahit, 345, - arzu, 168, - bankalar, 237, - birliğimiz, 211, - birlik, 26, - cephe, 34, 35, 43, 45, - dava, 116, 120, 142, 168, - devlet, 354, - emeller, 107, 157, 158, 191, - faaliyet, 68, - fayda, 109, - fırka, 344, - gaye, 130, - hâkimiyet, 26, 215, 223, 224, 236, 237, 293, 304, 306-309, 312, 313, 316-318, 336, 339, 345-347, 353, - hâkimiyet esası, 335, - haklar, 106, 107, 136, - halk hükümeti, 219, - hareket, 153, 154, 198, 255, 259, 341, - hayat, 354, - hisler, 335, - hizmet, 140, - hükümet, 60, 71, 86, 99, 112, 114, 128, 129, 140, 153, 157, 176, 205, 283, 288, - hükümete isyan, 81, - idare, 54, - inanç, 44, - irade, 26, 106, 107, 114, 115, 188, - kumandanlar, 47, - kuvvet, 30, - kuvvetler, 32, 33, 35, 36, 42, 44, - maksat, 74, 187, - Meclis, 99, 169, - menfaatlar, 115, 117, - mesaimiz, 137, - mevcudiyet, 140, 175, - mukadderat, 237, - musibetler, 354, - mücadele, 29, 83, 131, 141, - müdafaa, 119, - müfreze, 32, 46, - müfrezeler, 29, 30, 35, 44, 47, - onur, 44, - ordu, 175, 198, 286, - prensipler, 140, - rehber, 304, - saltanat, 208, - sınır, 25, 36, 39, 205, 243, - sınırlar, 129, 351, - siyaset, 23, 25, - şeref, 198, - şuur, 29, - talepler, 172, - tarih, 256, - teşebbüsler, 29, 48, - teşkilat, 34, 35, 160, - topraklar, 172, - vazife, 140, 331.

Milli Aşireti, 33

Milli hâkimiyet esasına dayalı halk hükümeti: Cumhuriyet, 26.

Milli hâkimiyet ve hilafet makamının vaziyetleri ve münasebetleri, 224.

"Milli hâkimiyetimizi her şeye ve her şeye karşı koruyalım" diyen zat, 293.

Milli hükümetin yaptığı ilk antlaşma: Gümrü Antlaşması, 60.

Milliyet, -çi, 347, - hissi, 311, -ler, 233.

Milliyetperver, 347, -lik, 311.

Milne, George (İngiliz işgal Komutanı), 42.
Milne Hattı (Milen Hattı), 42.
Miras, 322.
Mirsadı İbret (İbret Aynası), 348.
Misakı Milli, 131, 132, 138, 153, 154, 192, 265.
Mithat Bey (Maarif Müdürü), 55-57.
Mombelli (Monpelli, İtalyan General), 206.
Mondros, - Mütarekenamesi, 286, 287, 308, - Mütarekesi, 58, 259, 286, 293, 309.
Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye yapılan dört barış teklifi arasında bir mukayese, 259.
Moskova, 41, 42, 61, 60, 153, 209, - Büyükelçiliği, 69, - Sefareti, 75, 198.
Moskova Antlaşması, 42, 61, 153
Muallim, 250, - ordusu, 337.
Muaviye devri, 114.
Mudanya, 39, 42, 45, 206, - Konferansı, 206, 208, - Konferansı Müzakereleri, 207, - Mukavelenamesi, 206, 279.
Mudanya Konferansı, 206.
Muğla, 128, 255, - sancağı, 263.
Muhabereler, 139.
Muhabir, 340.
Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti, 133.
Muhafazakâr, 349.
Muhafız Taburu, 125.
Muhalefet, 68, 75, 115, 161, 165, 191, 195, 244, 290, 291, 341, - sebebi, 339.
Muhalif, 58, 111, 165, 200, 212, 216, 267, 291, 314, 339, 346, 347, - cephe, 340, - cereyanlar, 161, - grup, 192, 198, -ler, 141, 166, 168, 169, 182, 191, 195, 209, 210, 241, 242, 334, 349, - zevat. 341.
Muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti, 192.
Muhammed, Hz. (Resulü Ekrem, Hazreti Fahri Kâinat), 130, 228, 236, 258, - sülalesinden, 247.
Muharebe, 30, 34, 39, 45, 52, 59, 66, 67, 69, 76, 77, 88, 101, 122, 125, 140, 142, 148, 151, 152, 161, 165, 166, 167, 176, 187, 188, 191, 196, 199, 201, 202, 207, 227, 246, 255, 258, 259, 273, 327, -ler, 35, 62, 139, 252-254, - meydanı, 102, 123, 247, 254, - raporları, 78, 81.
Muharip, 66.
Muharrem Kararnamesi, 275, 279.
Muhbir, 92.
Muhittin (Kurtiş) Bey (Mirliva), 61, 62.
Muhittin (Akyüz) Paşa (Kastamonu Havalisi Kumandanı, Vali, Kahire Sefiri), 258.
Muhlis Paşa (Yunanistan Sınırı Kumandanı), 251.
Muhtelif devletlerle yapılan resmi ve gayri resmi birtakım temaslar, 171.
Mukaddes İhtilal, 324.
Musa Bey, 91.
Mustafa Arif Bey, 103.
Mustafa Hoca Efendi (Ankara Mebusu), 216.
Mustafa Necati Bey (İzmir Mebusu, Adliye Vekili), 296, 337, 346.
Mustafakemalpaşa bkz. Kirmasti.
Musul, 197, 261, - meselesi, 241, 275.
Muş, 243, 263, 296.

Mutasım (Halife), 215.
Mutlak hükümdar, 342.
Mutlakıyet, 306, - idaresi, 346.
Muzafferiyet, 152, 163.
Mübadele, 127, 327, 333, 334.
Mücahede, 259, 308.
Mücahitler, 87.
Müdafaai Hukuk, - Cemiyeti, 61, 131, 165, 224, - Grubu, 132, 134, 135, 161, 165, 245, - Heyeti Merkeziyesi, 58, - Nizamnamesi, 165, - merkezleri, 134, - Zümresi, 132.
Müdafaai Milliye, 162, 197, 198, 200, 336, 344, - Encümeni, 342, 343.
Müfreze, 29, 30, 32, 35, 42, 44, 46, 64, 65, 75, 76, 78, 87, 89-91, 94, 95, 122, -ler, 33, 34, 47.
Müfit (Kurutluoğlu) Hoca Efendi (Kırşehir), 39, 215.
Mülki, - hükümet, 76, - idare, 79, - işler, 75, - memurlar, 57, 202, - rical, 134, - teşkilat, 135, - vazife, 50.
Mülteciler, 91.
Müminler, 309.
Münir Bey (Hukuk Müşaviri), 85.
Müritler, 349.
Mürteci, 224, 316, 348, -ler, 237, 350, 351, 353.
Müslüman, -lar, 228-230, -lık, 234.
Müşterek encümene anlattığım hakikat, 215.
Mütareke, 42, 58, 119, 157, 176-178, 181, 197, 201, 202, 205, 293, -name, 206, 286, 287, 308.
Mütareke teklifine cevap vermeye hazırlanırken alınan barış teklifi, 178.
Mütareke teklifi, 201.
Mütehassıslar Meclisi, 169, 170.
Müttefik, - devletler, 105, 177, 181, 263, 264, 267-269, -ler, 120, 268, 272, 273, 278, 286.
Müzakere, 43, 49, 50, 60, 95, 97, 112, 127, 129, 131, 132, 144, 154, 161, 171, 177, 178, 181, 185, 186, 191, 192, 199, 200, 202, 205, 207, 208, 210, 212, 215, 242, 245, 290, 294, 297, 299, 300, 309, 315, 319, 320, 323, 333, 334, -ler, 60, 100, 106, 107, 115, 116, 128, 138, 142, 153, 165, 182, 221, 222, 224, 238, 239, 253, 264, 270, 271, 273, 275, 279-283, 287, 295, 314, 328, 346, 347.

Nadir Paşa (İzmir'de 17. Kolordu Kumandanı), 34.
Nafıa, 347, - Şûrası, 169.
Naki, 160.
Nakşibendi, 351.
Nallıhan, 29.
Namaz, 350.
Namus, 62, 137, 343, -suz, 80.
Namuskârane harekât, 344.
Nâzım (Akyürek) Bey (Adana Valisi), 49.
Nâzım Bey (Binbaşı), 30.
Nâzım Bey (Selânik'te Merkez Kumandanı, Yarbay), 249.
Nâzım (Resmor) Bey (Tokat Mebusu), 68.
Nâzım Nazmi Bey (Erzurumlu), 48.
Nazilli, 34, 42.
Nefer, 95, 101, 256.
Nesturiler, 327.
Neşriyat, 337, 340, 342.

Nif, 202.
Nifak, 197.
Niğde, 298.
Nizamettin (Tepedelenlioğlu) Bey, 91.
Nizamname, 133, 165, 337.
Nota, 116, 177, 178, 205, 206 -lar, 181.
Nurettin (Sakallı) Paşa (İzmir Valisi, Mirliva, 1. Ordu Kumandanı), 36, 39-41, 160, 161, 199, 246-258, 353.
Nurettin Paşa Ankara'da, 39.
Nurettin Paşa'nın resen mebus olmak teşebbüsü ve yayımladığı yaşamöyküsü, 246.
Nurettin Paşa'nın ve babası Müşir İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet inkılabına temaslarının şekline ve derecesine ait hatıralarım, 248.
Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın Meşrutiyet'in elde edilişinden sonra gördüğü hizmetler, 252.
Irak Seferi'nde Nurettin Paşa, 253.
Nurettin Paşa, Büyük Taarruz Harbi'nde muharebe meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ediyordu, 254.
Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve Anadolu'da gördüğü mühim işler nelerdi, 255.
Nurettin Paşa, zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biridir, 256.
Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip ve sevk ve idareye zaruret gördüm, 257.
Nusaybin, 197, 260.
Oltu, 58.
Ordu, 28, 29, 31, 33, 34, 43-49, 51-54, 57-60, 62, 63, 65-67, 69-71, 78, 79, 81, 85, 87, 91, 92, 98-100, 101, 115, 122, 124-126, 139-144, 147, 148, 151, 152, 160-162, 165, 166, 168, 169, 173, 176, 179, 182, 183, 185-189, 191, 195, 196, 198-202, 205, 247, 248, 250, 251, 253, 255-257, 276, 279, 281, 286, 287, 289, 291, 320, 325, 326, 328-333, 344, 351, -lar, 96, 120, 158, 175, 243, 268, 319, 327, 354, merkezleri, 36, - müfettişleri, 336, 342, 343, - müfettişliği, 332, - müteahhitliği, 246, -nun giyimi, 148, -nun ıslahı, 343, -nun idaresi, 343, - teşkilatı, 65, - teşkili, 64.
Ordularımızın üstsubay ve subayları hakkında malum olan bir hakikat, 59.
"Ordudan fayda yoktur" sözleri ve Batı Cephesi Kumandanı'nın taarruz teklifi, 64.
Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek ve gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı, 79.
Ordunun başına geçmemi isteyenler, 141.
Ordu saflarına kadar yaydırılan bozguncu telkinler, 166.
Ordumuzun kararı taarruzdur, 166.
Ordunun kıpırdanamayacağını iddia eden bir gafili alkışlayanlar, 191.
Ordumuzun manevi ve maddi kuvveti milli emelleri tam bir emniyetle elde edecek mertebeye ulaşmıştı, 191.

Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e vardılar, 202.
Ordu ve Siyaset, 341.
Orhan Şemsettin (İstanbul Posta ve Telgraf Umum Müdürü), 72.
Orman, -lar, 336, - muhafızı, 266.
Orta Anadolu, 32.
Ortaçağ zihniyeti, 353.
Osman Bey (Yarbay), 64.
Osman (Tufan) Bey (Yüzbaşı), 35.
Osman (Özgen) Efendi (Rize Mebusu), 244.
Osmaneli bkz. Lefke.
Osmaniye, 260.
Osmanlı, - devleti, 24, 60, 152, 209, 212, 222, 223, 286, - devri, 212, 270, - hâkimiyeti, 71, 116, 117, - hanedanı, 311, 317, 323, - heyeti, 212, - hükümdarları, 223, - hükümeti, 73, 105, 212, 264, - idare tarzı, 167, - İmparatorluğu, 24, 153, 268, 212, 275, -lar, 23, 119, 166, - memleketleri, 222, - ordusu, 46, - ricali, 119, - Sadrazamı, 118, - saltanatı, 25, 212, 216, 324, - siyaset tarzı, 167, - tacidarları, 24, - tebaası, 222, - yargısı, 56.
Osmanlı Bankası, 267.
Osmanlı ricalinin mümtaz vasfı, 119.
Osmanlı saltanatının lağvı kararının verildiği gün Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerinin müşterek toplantısı, 212.
Osmanlı saltanatının yıkılış ve bitiş merasiminin son safhası, 216.
Osmanlı devletinin dünya nazarında hiçbir kıymeti kalmamıştı, 223.
Osmanoğulları, 215.
Otomobil, 73, 148, 197, 200, 254.
31 Mart Vakası, 252.
Oy, 27, 49-51, 68, 101, 131, 144, 165, 182, 191, 192, 216, 269, 270, 297, -birliği, 144, 216, 219, 300, -lar, 132, 333.

Ödemiş, 260.
Öğretim, 323, -in birleştirilmesi, 237, 322, 323.
Önerge, 26, 43, 112, 142, 144, 185, 212, 215, 245, 314, 323, 327, 328, 335, 353, -ler, 297.
Örfi, 144, - harekât, 75, - tedbirler, 76.
Özerklikler, 262.

Padişah, 25, 26, 28, 30, 45, 46, 107, 108, 112, 113, 116, 143, 175, 178, 187, 188, 210, 211, 216, 217, 224, 228, 249, 265, 302, 316, 317, - ekmeği, 209, -lar, 321, -lık, 218.
Pamuk, 147.
Pangaltı, 329.
Panislamizm, 234, - siyaseti, 25.
Panturanizm siyaseti, 25.
Papa, 118.
Para, 45, 87, 91, 95, 187, 267, 273, 275, 276, -lar, 322, -lı, 68, -sız, 148, 327.
Paris, 36, 103, 105, 118, 129, 175, 178, 248, 259, - delegemiz, 118.
Parlamento, 268, 335, -lar, 118.
Parti, 63.
Patiska, 147.
Patrikhane, 264.
Patriklik, 159.
Payitaht, 72, 102, 103, 289, 290.

Pehlivan Ağa, 78, 94.
Pellé (General, Fransız Fevkalade Komiseri), 205, 272.
Peygamber bkz. Muhammed, Hz.
Peygamberlik, 228, 236.
Piyade, 30, 90, 125, 197, - fırkası, 98, 101, 102, 123, 124.
Plan, 348.
Podima-Kalikratya hattı, 259.
Polatlı, 91, 148.
Polis, 56.
Politika, 28, 63, 71, 250, 289, 326, 327, 343, 351, -cı, 350, -cılar, 228, -cılık, 348, -cılık ihtirasları, 343.
Pontus, 159, - çetecileri, 159, -çular, 160, - eşkıyası, 160, - hükümeti, 158, 159, - jandarması, 159, - Rum hükümeti, 159, - teşkili, 158, - toplantı merkezi, 158.
Pontus meselesi, 158.
Porsuk suyu, 101.
Posta, 72, -lar, 121.
Postacı Nâzım, 32.
Posta ve Telgraf Müdüriyeti, 72.
Pozantı, 35.
Prensip, 23, 54, 268, -ler, 140, 341, - meselesi, 335.
Program, 55, 131, 134, 165, 225, 237, - meselesi, 341.
Proje, 178, 181, 262, 264, 267.
Propaganda, 27, 64, 66-68, 87, 91, 100, 116, 166, 200, 209, 246, 274, 309, 313, 320, -cılar, 158, -lar, 61, 118.
Protestoname, 98, 99.
Put, 302.

Rab bkz. Allah.
Ragıp (Soysal) Bey (Kütahya Mebusu), 299.
Rahip, 158.
Raif (Dinç) Hoca Efendi (Erzurum Mebusu), 133-135.
Raif Efendi "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" teşkil ediyor, 133.
Rasih (Kaplan) Efendi (Antalya Mebusu), 324.
Raşit Bey (İaşe Nazırı), 103.
Rattigan, Frank (Rattingan) (İngiliz Maslahatgüzarı), 172.
Rauf (Orbay) Bey (Başvekil, İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Nafıa Vekili), 161, 162, 165, 192, 195, 198, 201, 206, 207, 209, 210, 241, 245, 270-272, 274, 275, 277-283, 285-291, 293, 305-309, 312-320, 324, 326, 332, 335, 337-339, 345, 349.
Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi oldu, 192.
Rauf Bey'in saltanat ve hilafet hakkındaki fikri, 209.
Rauf Bey'in aradaki görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir mesele sayması doğru değildir, 283.
Rauf Bey, müzakereleri bitirip barışı hazırlayan İsmet Paşa'nın netice hakkında hükümetin fikrini soran telgrafına cevap vermemişti, 283.
Rauf Bey tebrik etmek istemiyor, 285.
Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgraf, 285.
Rauf Bey Lozan Antlaşması'nı yapan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle Mondros Mütarekesi'ni yapan kendisini müdafaaya çalışıyor, 286.

Rauf Bey muzaffer ordunun başından Lozan'a giden zata zaferden zafere yürüyen ordunun hikâyesini anlatıyor, 287.
Rauf Bey "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem, onun karşılanmasında bulunamam" diyor, 287.
Rauf Bey devlet riyaseti makamının takviyesini söylerken ne düşünüyordu, 288.
Rauf Bey'in Heyeti Vekile Reisliğinden, Ali Fuat Paşa'nın Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden istifaları, 289.
Rauf Bey'in cumhuriyet ilanı dolayısıyla iki İstanbul gazetesi ile yaptığı görüşme, 304.
Rauf Bey'in Ankara'ya gelerek birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırka'yı aleyhimize teşvik ve tahrike koyulması, 313.
Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu keşfedenler tarafından bir Fırka toplantısında Rauf Bey'in çekildiği imtihan, 314.
Recep (Peker) Bey (Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili), 297, 334, 337-339.
Recep Zühtü (Soyak) Bey (Sinop Mebusu), 91.
Redingot, 219.
Refahiye, 29.
Refet (Bele) Paşa (Miralay, Dahiliye Vekili, Güney Cephesi Kumandanı, Müdafaai Milliye Vekili), 27, 30, 35, 64, 70, 75, 91, 92, 94-96, 102, 124, 125, 127, 144, 162, 172, 199, 206-210, 217-220, 227, 289, 293, 312, 326, 342, 345, 346.
Refet Paşa kendisi mağlup olduğu halde düşmanı mağlup kabul ediyordu, 125.
Refet Paşa Türk ordusuna başkumandan olmak istiyordu, 126.
Refik Bey (Erkânıharp Miralayı), 31.
Reji Fabrikası, 158.
Rejim, 345.
Resmi dil, 235.
Resulü Ekrem bkz. Muhammed, Hz.
Resülayn, 33.
Reşit Bey (Çerkez, Saruhan Mebusu), 49, 64, 81, 82, 85, 86, 89-94, 96-98, 100-102, 324.
Reşit, orduyu yoldan çıkarmaya teşebbüs ediyor, 92.
Rıhtım, 202, 203.
Rıza Efendi (Bursalı), 247.
Rıza Nur Bey (Sinop Mebusu), 56, 57, 207, 222, 285, 286, 346.
Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklük aleyhine isyana teşvik edenlerden biri olduğu anlaşıldı, 346.
Rifat Bey (Yaver), 227.
Rize, 158, 244, 294.
Roma, 24, 120.
Romanya, 205.
Rum, - cumhuriyeti, 159, - çetesi, 159, - göçmenleri, 158, - Kayser, 120, - komitacıları, 158, - köyleri, 158, -lar, 117, 158, 159, 178, 260, - Metropoliti, 158, - Patrikliği, 159.
Rumeli, 61, 131, 132, 161, 165, 166, 205, 224, 245, 248, 252, 261, 262, 347.
Rus, 171, 261.

Rusya, 42, 75, 153, - Cumhuriyeti, 206, - delegesi, 269, - Rumları, 159.
Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey (Afyonkarahisar Mebusu), 294.

Sabit (Sağıroğlu) Bey (Erzincan Mebusu), 290, 291, 298.
Sadrazam, 104, 117, 118.
Sadrettin Efendi (Mülazım), 95.
Safa Bey, 103.
Sağlık Kurulu, 269.
Sakarya, 139, 141, 176, - muzafferiyeti, 152, 163, - nehri, 151, - Zaferi, 161, 259.
Sakarya Harbi (Sakarya Melhamei Kübrası, Sakarya Meydan Muharebesi), 140, 145, 149, 151, 152, 157, 161, 165, 166, 191, 195.
Sakarya Meydan Muharebesi, 140.
Salahattin (Köseoğlu) Bey (Miralay, Mersin Mebusu), 141, 143, 187, 212, 242.
Salibi Ahmer (Kızılhaç), 158.
Salih (Omurtak) Bey (Harekât Şubesi Müdürü, Seryaver), 87, 96.
Salih Bey (Çapanoğulları'ndan), 32.
Salih (Yeşiloğlu) Efendi (Erzurum Mebusu), 185.
Salihli, 30, 34, 42, 260.
Salih (Kezrak) Paşa (Bahriye Nazırı), 71, 73, 74, 85, 86, 102-104, 136-138, 140.
Salim Bey (Sıhhiye Müdüriyeti Merkez Tabibi, Doktor), 56.
Saltanat, 25, 39, 112, 120, 134, 215, 216, 218, 220, 224, 229, 233, 306, 316, 324, -çılar, 317, - devri, 317, - hanedanı, 108, - hanedanı mensupları, 324, - hülyası, 322, -ın bağımsızlığı, 113, -ın ilgası, 211, 223, 237, -ın lağvı, 208, 210, 212, 222, - idaresi, 316, - makamı, 107, 108, 133, 209, 218, 317, 339, - meselesi, 135, 136, - taraftarları, 316.
Saltanatın lağvı, 208.
Saltanatın lağvı Meclis'te müzakere olunurken Rauf Bey'e verdiğim rol, 210.
Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine intikal devresi ve bu devirde iki fikir ve görüşün devamlı mücadelesi, 316.
Sami Bey (Ankara'da 24. Fırka Erkânıharp Reisi), 30.
Samsun, 148, 158, 165.
Sana, 252.
Sanatkârlar, 148.
Sancak, 263.
Sansür, 81.
Sapanca, 72, 73.
Saray, 71, 216, 222, 282, - hayatı, 321, -lar, 322.
Sarı Efe bkz. Edip Bey.
Sarı Mehmet, 78.
Sarık, 219.
Sarıkamış, 59, 133, 331, 332.
Sarıköy istasyonu, 195.
Saruhan, 100, 101, 296, 299, 323.
Savaş, 273, - hali, 336.
Seçim, 27, 49, 55, 68, 69, 111, 170, 221, 224, 237, 287, 290, 291, 295, 297, 299, 300, 303, 329, 330, - daireleri, 246, - dairesi, 243, 244, - devresi, 111, - kanunu, 242, 264, -ler, 169, 171, 245, 296, 298, 304, 305.
Sefaret, 69, 75, 198.

Sefer, 58, 60, 246, 253, 282.
Seferberlik, 45, 57, 58, 140.
Sefir, 60, 73, 248, 254, 258, -ler, 85, 138.
Selanik, 31, 247-252.
Selçuk devleti, 24.
Selkisaray, 125, 126.
Selmanpak, 253, 254, - Muharebesi, 246.
Senai Bey (Topçu Kaymakamı), 31.
Serbestlik, 234, 269, tam -, 157.
Serez, 248.
Sermaye, 128, 237, 318.
Servet kaynakları, 223.
Sevr, 261-265, 269, - Antlaşması, 114, 115, 117, 121, 153, 154, 259, 270, 286, - projesi, 128, 178, 181, 260, 262, 264, 267.
Seyahat, 238, 242.
Seydişehir (Seydişehri), 29, 64.
Seyit Abdülkadir, 160.
Seyit Bey (Adliye Vekili), 299, 323.
Seyitgazi, 166.
Seyitler, 353.
Seyyar kuvvetler, 32.
Sforza (Kont İsforça) (İtalya Hariciye Nazırı), 121, 128.
Sıhhiye, 56, 270.
Sınır, 25, 90, 166, 205, 243, 251, 260-262, -lar, 24, 33, 58, 121, 259, 324, 351.
Sırp, 205.
Siirt, 33, 323.
Silah, 27, 30, 45, 46, 52, 53, 57, 66, 71, 78, 87, 88, 101, 148, 152, 158, 175, 187, 266, 275, -landırma, 160, -lar, 123, -lı, 33, 168, -lı çeteler, 128, -lı hücumlar, 71, -lı kuvvetler, 159, 178, 265, 266, -lı mücadele, 347.
Silifke, 35.
Simav, 76, 77, 79, 80, 86, 87.
Sincar çölü, 197.
Sinop, 43, 222.
Sivas, 32, 70, 159, 160, 263, 287.
Sivas Kongresi, 68, 131.
Siverek, 33.
Sivrihisar, 178.
Siyaset, 24, 25, 70, 71, 81, 114, 118, 130, 161, 186, 187, 211, 257, 311, 313, 321, 323, 331, 333, 342, 343, - adamı, 130, 318, -ler, 117, - tarzı, 167.
Siyasi, 53, 220, 342, - ahval, 57, 139, - bağımsızlık, 157, 172, - beyanat, 319, - çizgi, 312, - emeller, 354, - faaliyetler, 68, - fayda, 36, - fırka, 69, 134, 136, 224, 237, - fikirler, 62, - görüş, 114, - grup, 131, 133, - gruplar, 131, - hayat, 347, - hizip, 68, - işler, 206, 343, - maksat, 229, 230, - menfaat, 229, 324, - meseleler, 129, 241, - meslek, 23-25, 161, - münasebetler, 206, - prensip, 23, - rical, 117, 127, - saha, 327, 344, - sistem, 340, - tedbirler, 81, 195, - teşekkül, 23, 351, - teşkilat, 113, - vazife, 136, 137, - vaziyet, 73, - zafer, 270.
Siyasi İşler, 342.
Siyasi Mayalanmalar, 341.
Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz, 123.
Skandal, 283.
Sloven, 205.
Softalar, 349.
Sohum, 158.
Sokaktaki Adam, 340.
Soma, 34, 42.

Son Telgraf, 327.
Sorgun bkz. Köhne.
Stenografi, 127.
Strateji, 124.
Sturton (Şturton) (İngiliz subay), 171.
Subay, 45, 48, 57, 59, 71, 87, 101, 158, 159, 171, 202, 207, 260, -lar, 30, 31, 35, 43, 54, 87, 88, 91, 92, 94, 121, 123, 128, 254, 256, 265, 266, 321.
Sudan, 229.
Suikast, 243, 270, -çılar, 350, 352, -lar, 351, 352, - tertipleri, 324.
Sultan, 24, 113, 114, 139, 228, 345, -cı, 339, -ın hükümeti, 120, -lar, 69.
Sultaniye, 64.
Suphi Paşa (Süvari Mirlivası), 31.
Suriye, 24, 35, 153, 229, 230, 243, 248, 253, 262, 310, - sınırı, 260, 262, - sınırları, 33.
Susığırlık (Susurluk), 29.
Susurluk bkz. Susığırlık.
Suudi Arabistan, 229.
Süleyman Askeri Bey (Kumandan), 253.
Süleyman Necati (Güneri) Bey (Erzurum Mebusu), 55-57, 242.
Süleyman Paşa, 248.
Süleyman Sırrı (Gedik) Bey (Nafıa Vekili, Trabzon Mebusu), 336, 347.
Süleyman Sırrı (İçöz) Bey (Yozgat Mebusu), 48.
Süleyman Şefik Paşa, 30, 31.
Süngü, 63, 186.
Süreyya Paşa (Başkâtip), 246.
Sürgün, 248.
Süvari, 30, 31, 71, 90, 98, 102, 195, 198, - alayı, 64, - fırkası, 77, 101, 123, 124, -ler, 42, 91, 166, - müfrezeleri, 30, - teşkilatı, 70.

Şahsi dokunulmazlık, 353.
Şapka, 349, 352, 353, - giydirilmesi, 237.
Şark İsyanı, 350, 351.
Şarkat, 197.
Şehir, 29, 35, 108, 121, 205, 260, 289, - ahalisi, 34, -ler, 43, 159, 178.
Şehit, 30, 45, 258.
Şehzade, 314, 318, - mektupları, 311.
Şekip Hakkı Bey (Seryaver), 227, 228.
Şer'i hükümler, 235.
Şer'iye Encümeni, 212.
Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin ilgası, 237, 322, 323.
Şerafettin Efendi (Üsteğmen), 31.
Şeref, 241, 256.
Şeyh Eyüp, 350.
Şeyhler, 349, 351, 353.
Şeyh Saffet Efendi, 323.
Şeyh Said, 350.
Şeyhelvan dağı, 197.
Şeyhülvükela, 247.
Şile, 261.
Şili, 342.
Şimendifer, 73, 223, - hattı, 263.
Şirketler, 279.
Şuhut, 201.
Şûra, 169, 196, 343, 344, -lar, 170.
Şûrayı Devlet (Danıştay), 336.
Şûrayı Saltanat, 120.
Şükrü Bey, 91.
Şükrü (Çelikalay) Hoca Efendi (Afyonkarahisar Mebusu), 224, 227, 229, 230, 236.

Şükrü Kaya Bey (Ziraat Vekili), 347.
Şükrü Naili (Gökberk) Paşa (3. Kolordu Kumandanı, İstanbul Kumandanı), 62, 305, 328, 329, 331.

Taarruz, 24, 30, 40, 42-45, 53, 58, 61, 62, 64-67, 77, 98, 99-101, 102, 104, 117-119, 122, 124, 125, 139-141, 148, 153, 155, 160, 165-167, 173, 176, 179, 183, 186, 189, 193, 195, 199-201, 257, 310, - hareketi, 105, -lar, 59, 241.
Taarruz kararı, 195.
Taarruz planımızın esası, 199.
Taarruza hazırlık emri, 200.
Taassup, 29.
Tacidar, 24.
Tahliye, 275.
Tahsil, 247.
Tahsin (Yüzbaşı), 78.
Taht, 211.
Takriri Sükûn Kanunu, 351-353.
Talât (Sönmez) Bey (Ardahan Mebusu), 297.
Talebe, 265, 327.
Tanin, 310, 311, 319, 327, 341, 342, 344, 348.
Tarih, 23, 25, 28, 45, 62, 63, 69, 98, 100, 102, 107, 122, 123, 130, 151, 154, 167, 197, 202, 215, 218, 233, 245, 256, 258, 259, 283, 317, 319, 321, 349, 350.
Tarihçiler, 233.
Tarihi, - hata, 353, - mesuliyet, 284.
Tarsus, 35.
Tasarı Encümeni, 242.
Taşköprü, 41, 258.
Tatbiki için münasip zaman beklediğim bir fikrin tatbiki anı gelmişti, 291.
Tayyare, 28, 266, -ler, 254.
Tecavüz, 76, 99, 337, -ler, 93, - politikası, 28, 71.
Tecavüzkâr, 340.
Tehcir, 89.
Tekâlifi Milliye emirleri, 147.
Tekâlifi Milliye Komisyonu, 147.
Tekelci, 340.
Tekirdağ, 61, 62, 178, 260, 296.
Tekkeler, 349, 353, -in kaldırılması, 237.
Telefon, 328, - hatları, 29, - hattı, 81, 105, - makinesi, 148.
Telgraf, 36, 39, 49-52, 58, 59, 72, 75, 77-81, 86, 89-91, 94, 96, 98, 99, 103-105, 108, 115, 116, 125, 126, 134, 135, 137, 171, 172, 178, 198, 200-202, 205, 210, 211, 251, 252, 272, 274, 277-281, 283, 284, 310, 321, 328, 329, - hatları, 29, 33, - hattı, 81, -lar, 46, 88, 122, 177, 219, 273, -name, 36, 39, 49, 50, 52, 54-56, 67, 72, 73, 75, 79, 80, 86, 90, 94-97, 99, 103, 108-110, 112, 114, 130, 138, 139, 171, 177, 208, 211, 212, 216, 218, 220, 227, 272, 274, 276, 277, 282-285, 287, 293, 321, -nameler, 117, 244.
Telsiz, 72, - telgrafı, 103.
Temel haklar, 353.
Temyiz Mahkemesi, 56.
Tenedos adası (Bozcaada), 261, 262.
Terakkiperver, 348-351.
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 348-350.
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve en hain zihinlerin mahsulü olan programı, 348.

Tercümanı Hakikat, 74.
Tersaneler, 354.
Tesanüd Grubu, 132.
Teşkilat, 23-25, 34, 35, 45, 47, 48, 64, 65, 70, 71, 76, 87, 114, 120, 127, 132-135, 158-160, 170, 195, 199, 224, 250, 251, 327, 336, 337, 348, 350, 351.
Teşkilatı Esasiye, 215, 345, - Kanunu, 110-112, 114, 120, 132, 134-136, 165, 192, 212, 219, 234-236, 294, 296-300, 307, 316, 336, 339.
Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddelerini Tevfik Paşa'ya bildirdim, 110.
Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun tarihçesi, 112.
Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda ukde teşkil eden noktalar, 234.
Tevfik Bey (Erzurum Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziye Reisi), 56, 58.
Tevfik Bey (Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili), 47-49, 64, 65, 75-81, 85-89, 92, 94, 101, 102.
Tevfik, Cephe Kumandanı'nı tanımıyor, 78.
Tevfik Paşa (Sadrazam), 40, 104-106, 108-110, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 178, 210-212 - Kabinesi, 71, 72, 74, 103.
Tevfik Paşa benimle temas arıyor, 104.
Tevfik Paşa'ya verdiğim resmi ve özel cevaplar, 105.
Tevfik Paşa yeminle bağlı olduğu Kanunu Esasi'ye sadakatten ayrılamıyor, 116.
Tevfik Paşa'nın teklifleri karşısında Büyük Millet Meclisi'nin kararı, 119.
Tevhidi Efkâr, 197, 319, 327, 341, 348.
Tevhit, 304.
Theodosius II (Teodos) (Bizans İmparatoru), 247.
Ticaret, 273, 334, 336, 347.
Timurlenk, 348.
Tokat, 32, 68.
Tokomanidis (Reji Fabrikası Direktörü), 158.
Toksöz, 327.
Top, 102, 257.
Topal İsmail, 78.
Topçu, 31, 34, 201, - cephanesi, 88.
Toplum, 186, 234, 309, 353, -lar, 352, -sal gelişme, 352, -sal görüş, 114, -sal muamele, 353.
Toprak, 347, - bütünlüğü, 39, -lar, 172, 186, 286.
Torpido, 159, 172, 266.
Townshend (General, Tavshend, Tavzend), 197, 199.
Trablus, 229.
Trabzon, 49, 50, 159, 222, 334.
Trabzon Antlaşması, 60.
Trakya, 61, 62, 105, 121, 128, 159, *192,* 202, 205, 206, 227, 266, - sınırı, 259.
Trakya'daki vaziyet, 61.
Trakya'daki kolordumuzun askeri icapları ve vatanperverlik namusunu yapamamasının yegâne mesulü Cafer Tayyar Paşa'dır, 62.
Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesi, 61.
Tren, 41, 82, 85, 86, 91, 198, 200, 250.
Trikopis (General), 201, 257.
Triyeste, 253.

Tufan Bey bkz. Osman (Tufan) Bey.
Tunus, 229.
Tutuklama, 98.
Tutuklanma, 33, 72, 93-95, 248.
Tutuklular, 127, 161.
Tuz Çölü, 200.
Tüccar, 147.
Tüfek, 30, 31, 45, 49, 90, 102, 257.
Türbedarlık, 353.
Türbeler, 353.
Türk, 243, 247, 310, 311, - ahali, 76, 159, - aşireti, 247, - bayrağı, 260, - birlikleri, 42, - Cumhuriyeti, 350, 353, 354, - delege, 121, 268, 270, - Delege Heyeti, 231, - devleti, 222, - devletinin tarihi, 151, - dili, 235, - Ermeni sınırı, 261, - gemileri, 269, - gençliği, 354, - hâkimiyeti, 181, 260, 268, - hakları, 222, - halkı, 228, - hazinesi, 268, - hükümeti, 263, 264, 268, - idaresi, 58, - inkılabı, 346, - inkılap tarihi, 63, - istiklali, 354, - jandarması, 261, - Kafkas orduları, 158, - komiseri, 267, - kumandanı, 63, -ler, 24, 58, 116, 154, 178, 218, 267, 269, -lük, 130, 346, 347, - maliye nazırı, 268, - maliye teftiş heyeti, 267, - maliyesi, 268, - Meclisi Mebusanı, 267, - milleti, 23, 98, 113, 130, 139, 140, 152, 154, 175, 202, 211, 215, 218, 221, 223, 270, 301, 303, 309, 310, 312, 319, 325, 349, 352, - milli hükümeti, 157, - neferi, 101, - ordusu, 48, 62, 126, 202, 256, - Parlamentosu, 268, - Reisicumhuru, 342, - Rus cephesi, 261, - Rus münasebetleri, 171, - sermayesi, 128, - silahlı kuvvetleri, 178, - subayı, 101, 202, - şirketi, 128, - tarihi, 215, - tebaası, 127, 263, - toprakları, 286, - tutukluları, 127, - unsuru, 24, 117, - ülkeleri, 60, - vatanı, 98, 100, 221.
Türk milletinin takip etmesi lazım gelen siyasi prensip: Milli siyaset, 23.
Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fikren, hissen ve fiilen muharebe ile alakadar etmeli idim, 152.
Türk gençliğine bıraktığım emanet, 354.
Türkçe, 217, 219, 235.
Türkistan, 312.
Türkiye, 23, 26, 31, 36, 44, 50-52, 60, 72, 75, 80, 85, 86, 95, 97, 98, 104, 105-107, 110, 113, 114, 116-118, 121, 123, 127, 140, 142-144, 154, 158, 159, 167, 171, 178, 217-220, 230, 234, 237, 243, 256, 259, 260, 262-269, 272, 275, 284, 286, 288, 295, 298, 305, 312, 319, 321-323, 338, 342, 345, - delege heyeti, 115, - delegesi, 269, - devleti, 111, 153, 212, 219, 222, 230, 235, 236, 259, 290, 292, 294, 301, 307, 311, 353, - düşmanları, 324, - halkı, 219, 221, 229, 230, 233, - hükümeti, 135, 169, 176, 316, - menfaatları, 115, - milli halk hükümeti, 219.
Türkiye halkı kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahiptir, 221.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23, 25-28, 30, 31, 34-37, 39, 43, 44, 46, 48, 49-55, 58, 61, 66-68, 72, 78-80, 83, 85, 86, 89, 90, 92, 93,

95-101, 103-107, 110, 112-116, 119, 120, 123, 131, 133, 134, 136, 140-144, 151, 152, 160-162, 165-168, 170, 171, 175, 182, 185-187, 191, 192, 195, 198, 200, 202, 207, 209, 210, 212, 215, 216, 218-222, 224, 227, 234, 235, 237, 238, 241-245, 256, 258, 259, 267, 273, 274, 276, 284, 285, 288-292, 294-296, 298, 300-302, 304-309, 311-314, 317-319, 322-324, 326-328, 330-338, 340, 341, 343-348, 351-353, - Genel Kurulu, 295, - Hükümeti, 40, 41, 104, 106-108, 111 115, 129, 177, 256, 286, 316, 317, 339.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Şekil ve Maiyetine Dair Kanun Maddeleri, 112.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, Reisliğine beni seçti, 26.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin harici meseleler hakkında ilk verdiği karar: Moskova'ya bir heyet gönderilmesi, 41.
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bana Müşir rütbesiyle Gazi unvanı verilmesi, 152.
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İsmet Paşa Kabinesine itimat etmesi muhalif kalem sahiplerine daha neler yazdırdı, 347.
Türkiye Cumhuriyeti, 300, 301, 303, 321, 322, 324, 334.
Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirliğiyle beni seçti, 300.
Türkiye-Gürcistan Antlaşması, 60.
Uhudu Atika, 222.
Ukrayna Cumhuriyeti, 206.
Ulema, 28, 324.
Ulubat (Uluabat), 42.
Ulviye Sultan, 217.
Umde, 245, 246.
Umraniye (İmranlı), 29.
Umum Kuvayi Seyyare, 76.
Umurbey, 76.
Urban, 254.
Urfa, 28, 33, 35, 260.
Uşak, 42, 65, 66, 98, 100, 122, 124, 257, - grubu, 125.
Uzunköprü, 61.

Üçlü anlaşma bkz. Accord tripartite.
Üfürükçüler, 353.
Ülke, 60.
Ültimatom, 53, 54, 58, 60, 327, 332.
Üniforma, 219
Üsküp, 251
Üye, 41, 42, 101, 131, 133, 134, 162, 168, 196, 207, 247, 250, 264, 314, 333, 336, 343, -ler, 56, 67, 68, 96, 97, 111, 113, 132, 142, 159, 165, 169, 224, 267, 270, 285, 292, 293, 295, 298, 313, 315, 320, 324, 327, 351, -lik, 51, 161.

Vahdettin (Sultan), 211, 216, 218, 219, 220, 259, 306, -in hâkimiyeti, 140.
Vahdettin bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan kaçıyor, 216.
Van, 35, 50, - mültecileri, 91.
Van Gölü, 261.
Vapur, 217, 293, 310.
Vâsıf (Çınar) Bey (Maarif Vekili, Saruhan Mebusu), 296, 323, 337, 346.

Vatan, 29, 41, 59, 62, 69, 98, 100, 103, 120,123, 147, 151, 157, 166, 205, 221, 227, 243, 256, 285, 296, 298, 308, 337, 338, 354, -a bağlılık, 44, -a ihanet, 319, - düşüncesi, 341, - evladı, 77, -ın bağımsızlığı, 112, 113, 167, 343, -ın bütünlüğü, 305, 306, -ın işgali, 119, -ın kurtuluşu, 96, -ın menfaatı, 36, 115, 283, 329, -ın mukadderatı, 26, 54, -ın müdafaası, 333, -ın namusu, 343, -ın saadeti, 97, -ın selameti, 96, 97, 139, -ın yüksek menfaatı, - müdafaası, 111, 152, -sızlar, 69, 244, - vazifesi 329.
Vatan, 304, 309, 310, 312, 313, 327, 340, 347, 348.
Vatandaş, 151, -lar, 340, -lık hakları, 243, 244, 104.
"Beni vatandaşlık haklarından mahrum etmek" teklifi üzerine Meclis'te vuku bulan beyanatım, 242.
Teklif edilen maddedeki şartlara neden sahip değildim, 243.
Vatani - fikir, 40, - hisler, 335, - hizmetler, 256, - menfaatlar, 117, - vazife, 28, 63, 106, 243, 252, - yardım, 88.
Vatanperver, 54, 59, -ane harekât, 344, -ler, 88, 119, 237, -lik, 62, 109, 115.
Vazife ve Mesuliyet Kanunu, 297.
Vehbi (Mehmet Bolak) Bey (Karesi Mebusu), 93, 94, 96, 97, 298, 333, 337.
Vehip Paşa, 324.
Vekâletpenahi, 228.
Venedik, 181, 205.
Venizelos (Yunan Başvekili), 159, 271, 259.
Vergi, 222, 260, 269, 269, -ler, 53, 57.
Vicdan, - hürriyeti, 235, 236, -perverane harekât, 344.
Vilayet memurları, 56
Vilayet, 50, 52, 53, 54, 57, 121, 133, 159, 197, 252, 261, 262, - ler, 45, 51, 55, 111, 153, 263, 326, 350.
Viranşehir, 29, 33.
Viyana, 166.

Washington, George (Vaşington), 304.
Wells (İngiliz tarihçi), 233.
Wilson, Woodrow (Amerika Reisicumhuru, Vilson), 261.

Yabancı, 69, 167, 177, 264, - devlet, 218, 229, 327, - düşmanlar, 243, - himayesi, 218, - hükümet, 127, 158, - idaresi, 61, - işgali, 153, 289, - kıtalar, 28, -lar, 61, 107, 221, 222, 223, 235, 286, 310, - mahfiller, 68, - memleketler, 53, - memurlar, 257, -postaları, 121, 269, - sefaret, 264, - subaylar, 265, 266, - tebaa, 269, - temsilciler, 158, 321.
Yahya Galip (Kargı) Bey (Ankara Valisi), 48.
Yakındoğu barışı, 177, - meselesi, 176.
Yakup Şevki (Subaşı) Paşa (2. Ordu Kumandanı, Yüksek Askeri Şûra Üyesi), 196.
Yalvaç, 64
Yanyalı Esat Paşa bkz. Esat Paşa.

Yanyalılar, 346.
Yargı, 56, - hakkı, 222.
Yavuz Sultan Selim, 215.
Yazar, 250, 340, 341- 344, 348.
Yellice dağı, 101.
Yemen, 229, 252, 253, - çölleri, 230, - Muharebesi, 246.
Yeni Dünya, 49, 91.
Yeni Türkiye, 230, 289, - devleti, 289.
Yeni Türkiye devletinin idare merkezi: Ankara, 289.
Yeniden seçim yapılması kararı, 244.
Yenihan, 29, 44, - isyanı, 32.
Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan isyanları, 32.
Yenileşme, 353.
Yenişehir, 66.
Yerküre, 113.
Yermanos (Rum Metropoliti), 158, 159.
Yeşilköy bkz. Ayastefanos.
Yeşilordu, 46, - teşkilatı, 47, 48, 64.
Yeşilordu, 46.
Yetimhane, 264.
Yezitler, 236.
Yıldız, 217.
22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifi, 176.
26 Ağustos 1922, taarruz emri, 200.
Yozgat, 29, 47, 160, - isyanı, 32, 48.
Yörük Ali Efe, 35.
Yunan, 260, - alayı, 125, - askeri, 109, - Başvekili, 259, - cephesi, 34, 40, 71, - delege, 121, - kuvvetleri, 125, - fırkası, 42, 62, 65, - gemileri, 45, - gizli zabıtası, 159, - grubu, 124, - Harbi, 247, - heyeti, 272, - hükümeti, 105, 176, 202, - idaresi, 121, - iddiaları, 109, - işgali, 175, - işgal kuvvetleri, 34, - kıtaları, 34, 206, - kumandanlığı, 99, - kuvveti, 34, 44, 62, 98, 260, -lılar, 34, 42, 45, 62, 71, 99, 103-105, 109,118, 122,166, 176, 178, 272, 273-276, 279, 280, -lılık, 158, - milleti, 141, - ordusu, 28, 29, 33, 34, 43, 45, 62, 63, 65, 66, 71, 100, 101, 122, 124, 125, 139, 140, 151, 160, 166, 176, 195, 202, 205, 255, 276, 279, 282, - taarruzu, 40, 42- 45, 71, 122, 141, 153, - torpidosu, 159
Yunan taarruzu karşısında milli cephelerin bozulması üzerine Meclis'te şiddetli tariz ve eleştiriler, 43.
Yunan ordusunun genel taarruz planında nazarı dikkati çok çeken bir hata, 124.
Yunan tamiratı, 272, 273, 275, 281, - meselesi, 271, 273, 274, 276-280.
Yunan tamiratı meselesinden dolayı İsmet Paşa ile Heyeti Vekile arasında hasıl olan görüş farkı ve gerginlik, 271.
Meseleyi hal için bir tarafa hak vererek diğer tarafı susturmak sistemini tatbik etmedim, 274.
Yunanistan, 117, 138, 159, 178, 202, 205, 251, 260, 263, 265, 267, 269, 271.
Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey (Gazeteci), 298, 335, 336, 346.
Yurt, 178, 261.

Yusuf İzzet (Met) Paşa (Bolu Mebusu), 92, 93.
Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey (Hariciye Vekili, İktisat Vekili), 42, 153, 175, 176, 206-208, 293, 300.
Yüksek Askeri Şûra, 343, 344.
Yüksek Sağlık Kurulu bkz. Meclisi Âliyi Sıhhi.
Yüzellilikler, 324.

Zabıta, 159.
Zabıtname, 23.
Zafer, 100, 122, 127, 134, 161, 181, 198, 202, 205-207, 211, 256, 257, 259, 274, 286, 287, 301, 348.
Zaho, 198.
Zara, 29.
Zatı Şahane bkz. Padişah.
Zaviyeler, 353.
Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey (Gümüşhane Mebusu), 337.
Zenciler, 341.
Zeynelâbidin Partisi, 63.
Zıllullah bkz. Halife.
Zırhlı, 172.
Zile, 29, 32, 44, 160.
Zimbrakakis, Aleksandros (Miralay), 159.
Ziraat, 85, 347, - mektebi, 39.
Ziraat Bankası, 56.
Ziya Hurşit (Lazistan Mebusu), 212.
Ziya Paşa, 103, 104.
Zonguldak, 36, 72, 73, 103, 138, 172.
Zulüm, 76, 123, 127.
Zülfü (Tiğrel) Bey (Diyarbakır Mebusu), 295.

BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNE AİT KROKİ

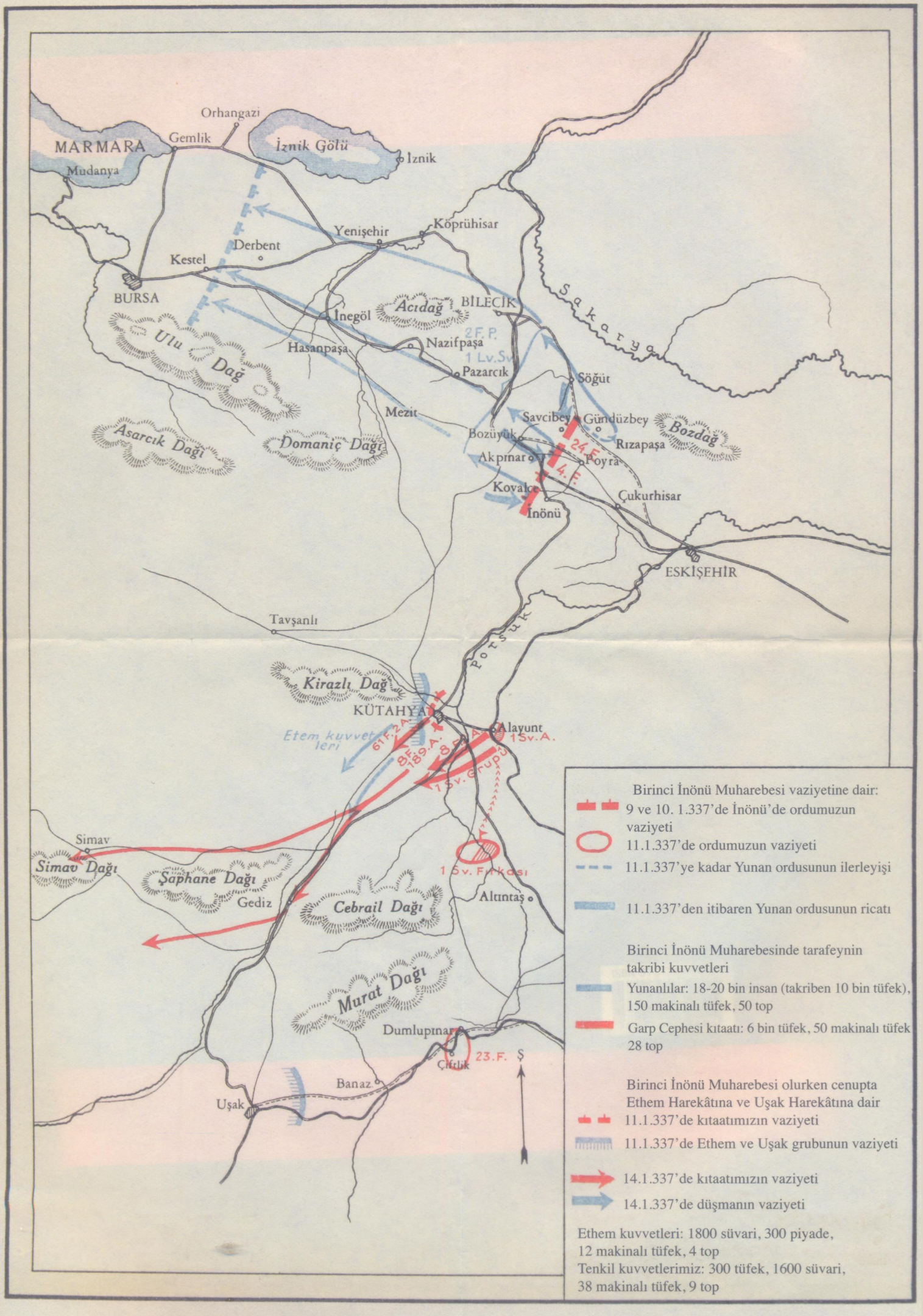

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNE AİT KROKİ

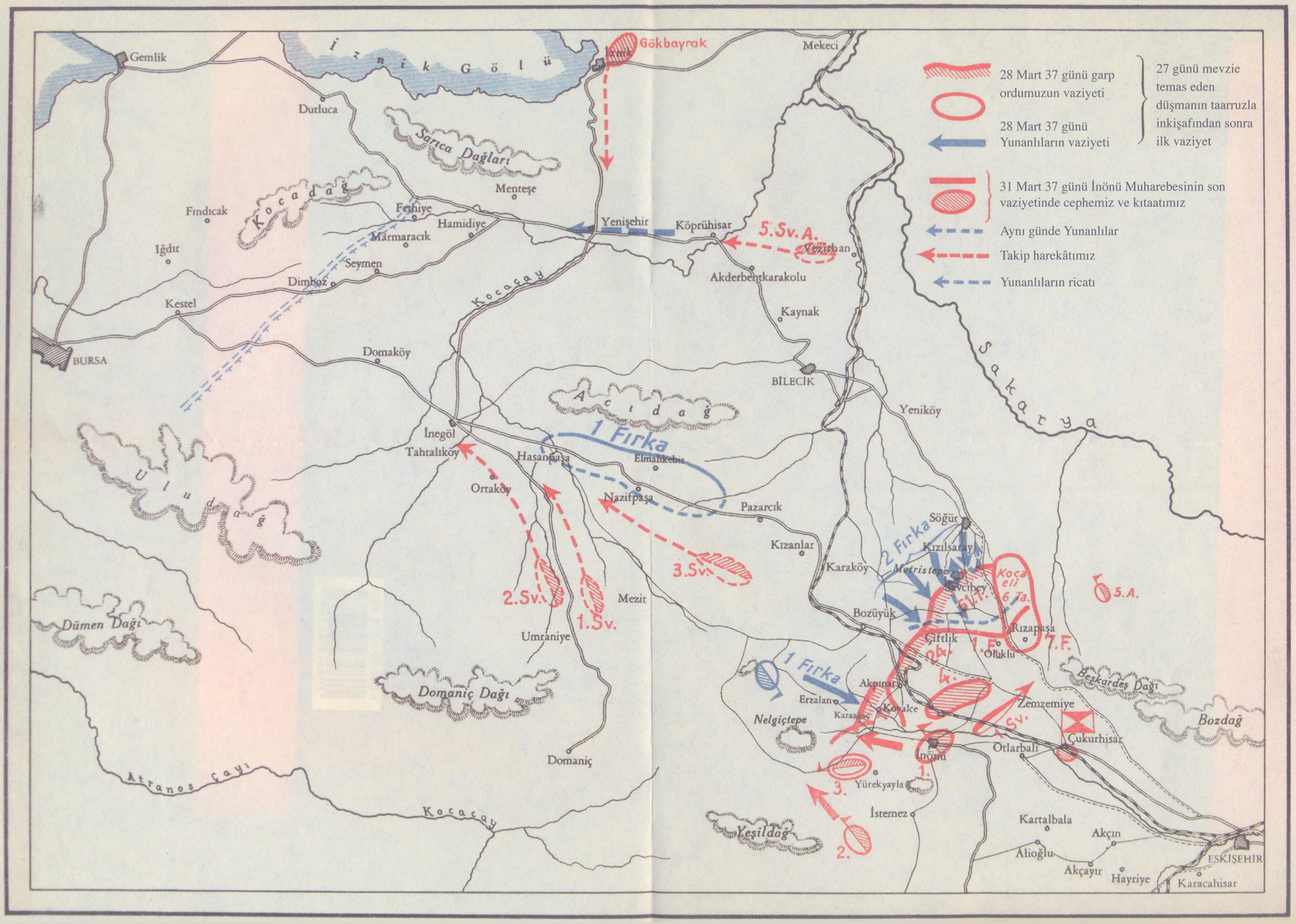

SAKARYA MUHAREBESİ 24.8.37 TARİHİNDE TARAFEYN VAZİYETLERİ

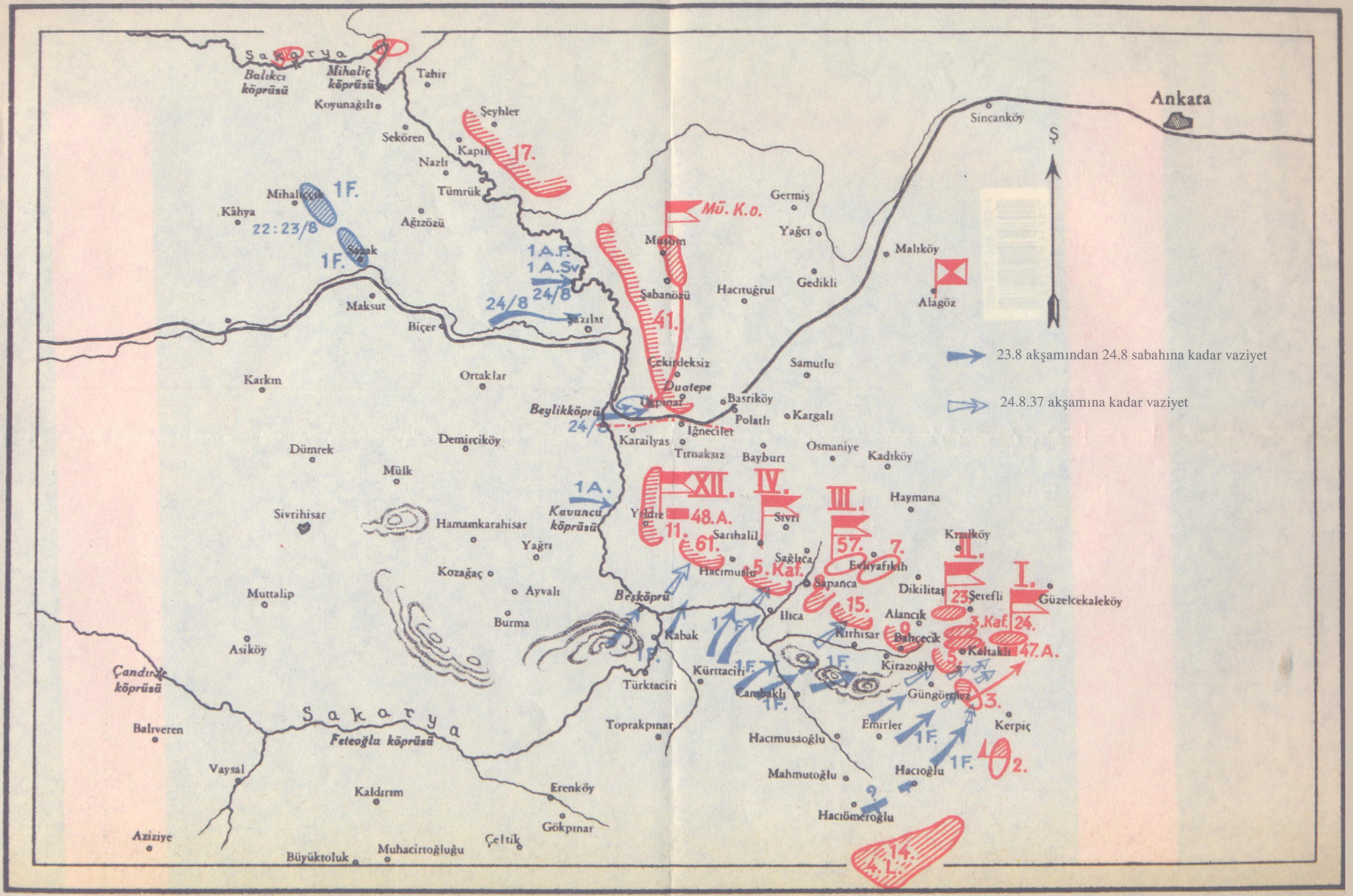

GARP CEPHESİNİN 30.8.38 AKŞAM VAZÜ'L-CEYŞİDİR

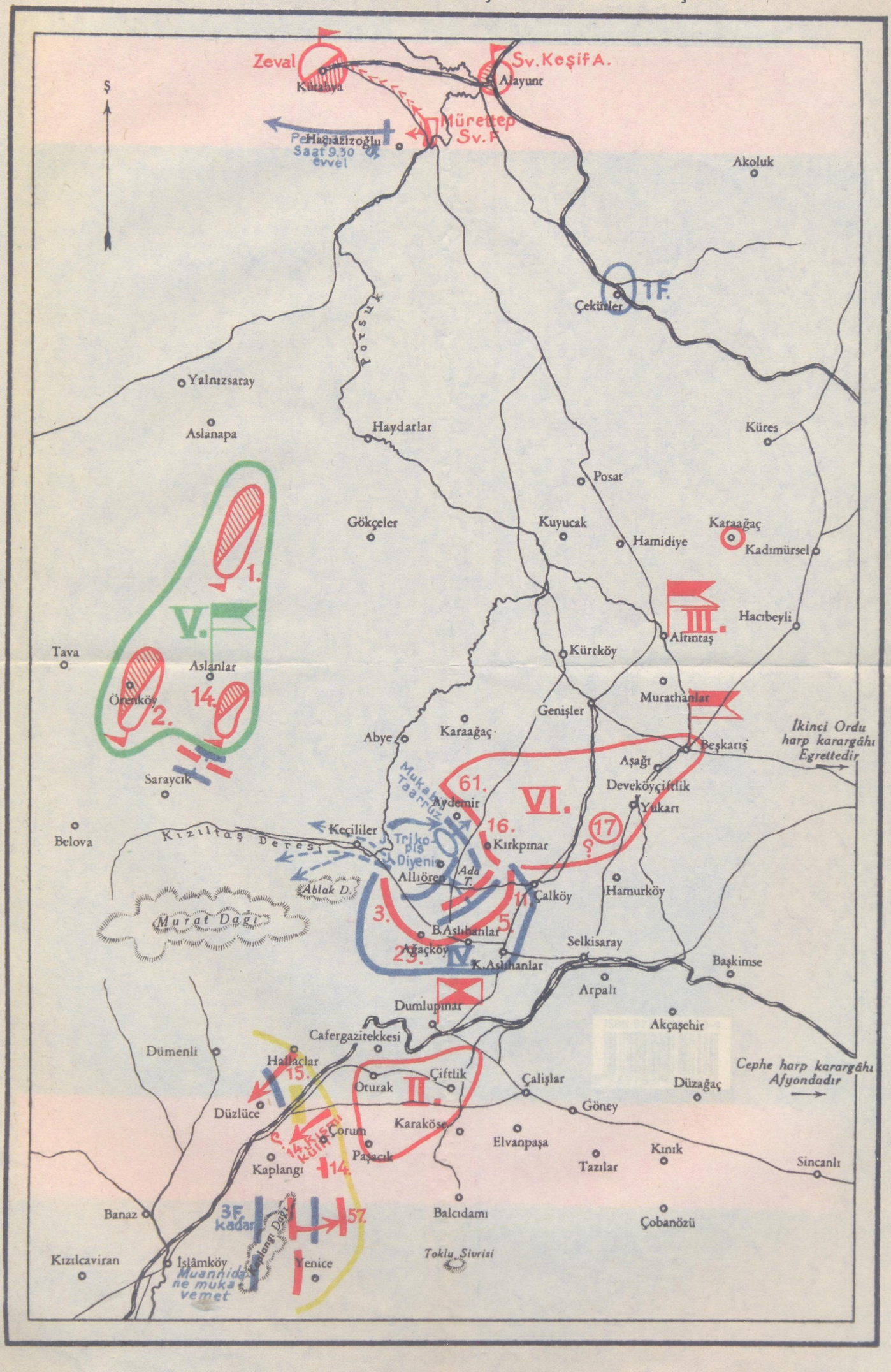

23 NİSAN 336 TARİHİNDEKİ TÜRK ORDUSUYLA İZMİR VE ADANA MINTIKALARINDAKİ YUNAN VE FRANSIZ ORDULARININ VAZÜ'L-CEYŞİ

MÜCADELE-İ MİLLİYE BİDAYETİNDE ANADOLUDA YUNAN VE İTİLAF ORDULARI İŞGAL MINTIKALARI VE TÜRK ORDUSUNUN VAZİYETİ

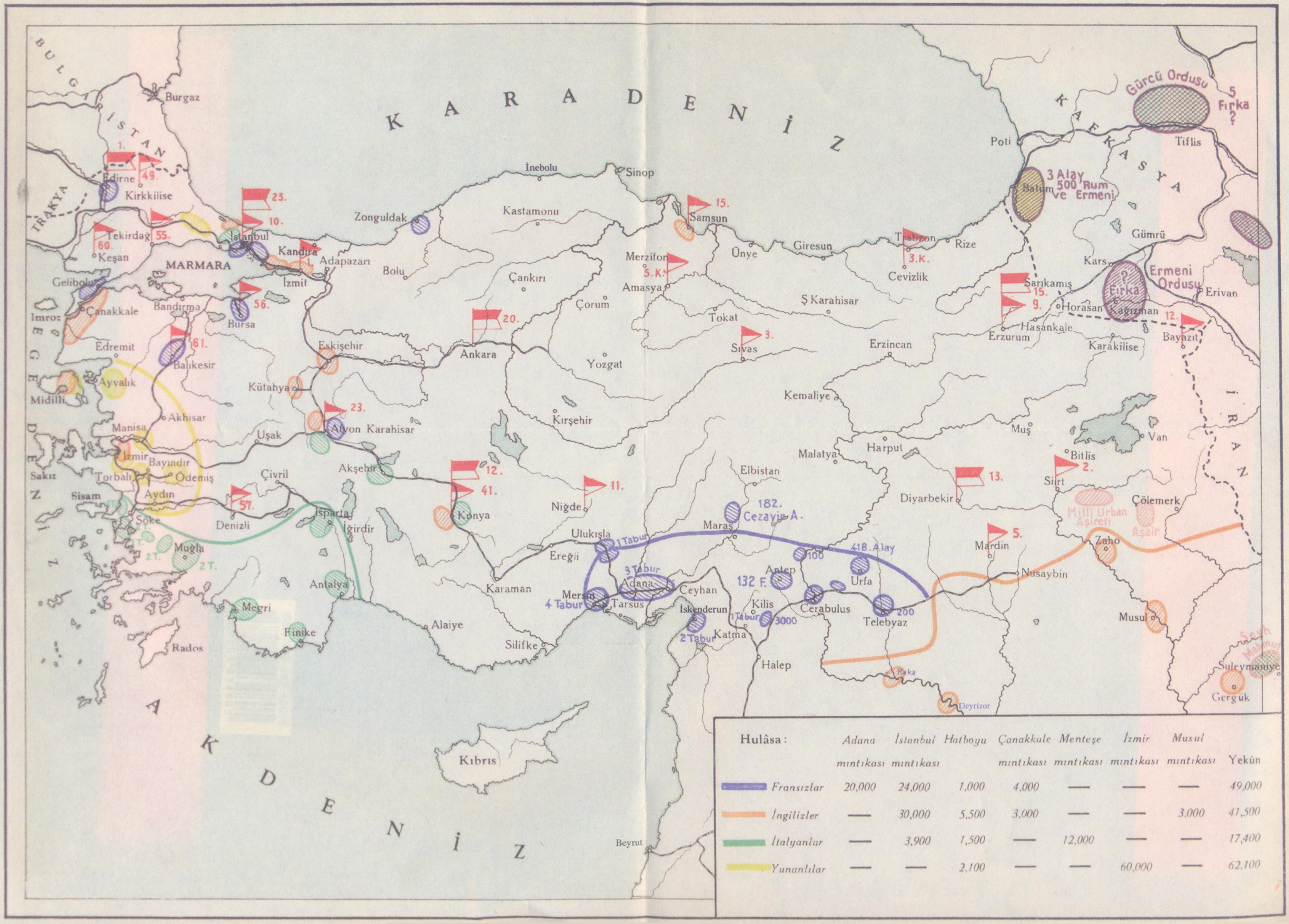

Hulâsa :

	Adana mıntıkası	İstanbul mıntıkası	Hatboyu	Çanakkale mıntıkası	Menteşe mıntıkası	İzmir mıntıkası	Musul mıntıkası	Yekûn
Fransızlar	20,000	24,000	1,000	4,000	—	—	—	49,000
İngilizler	—	30,000	5,500	3,000	—	—	3,000	41,500
İtalyanlar	—	3,900	1,500	—	12,000	—	—	17,400
Yunanlılar	—	—	2,100	—	—	60,000	—	62,100

KARADENİZ
AKDENİZ
BULGARİSTAN
KAFKASYA
GÜRCÜSTAN
ACARA
ERMENİSTAN
İRAN
IRAK
SURİYE
TRAKYA
MARMARA
EGE DENİZİ
İZMİR
İSTANBUL
ANKARA
Kıbrıs
Sevr Muahedesine nazaran Irak hududu
Sevr Muahedesine nazaran Boğazlar mıntıkası
Sevr Muahedesine nazaran İzmir mıntıkası
İngiltere-Fransa-İtalya arasındaki 10 Ağustos 920 tarihli itilâfa nazaran Fransız menafi-i mahsusa mıntıkası
İngiltere-Fransa-İtalya arasındaki 10 Ağustos 920 tarihli itilâfa nazaran İngiliz menafi-i mahsusa mıntıkası
İngiltere-Fransa-İtalya arasındaki 10 Ağustos 920 tarihli itilâfa nazaran İtalya menafi-i mahsusa mıntıkası
Wilson'nun teklifine nazaran mutasavver Ermenistan hududu
1914'deki Türk-Rus hududu
16 Mart 1921'de akd olunan Moskova Muahedesine nazaran bugünkü Türk-Rus hududu
5 Haziran tarihli Ankara Muahedesine nazaran Irak hududu
20 Teşrinievvel 921 tarihli Ankara İtilafnamesine nazaran Türkiye-Suriye hududu
Lozan Muahedesine nazaran Türk hududları
Lozan Muahedesine gayri askeri mıntıkalar

SAKARYA MUHAREBESİ 11/12.8.38 VAZİYETİ

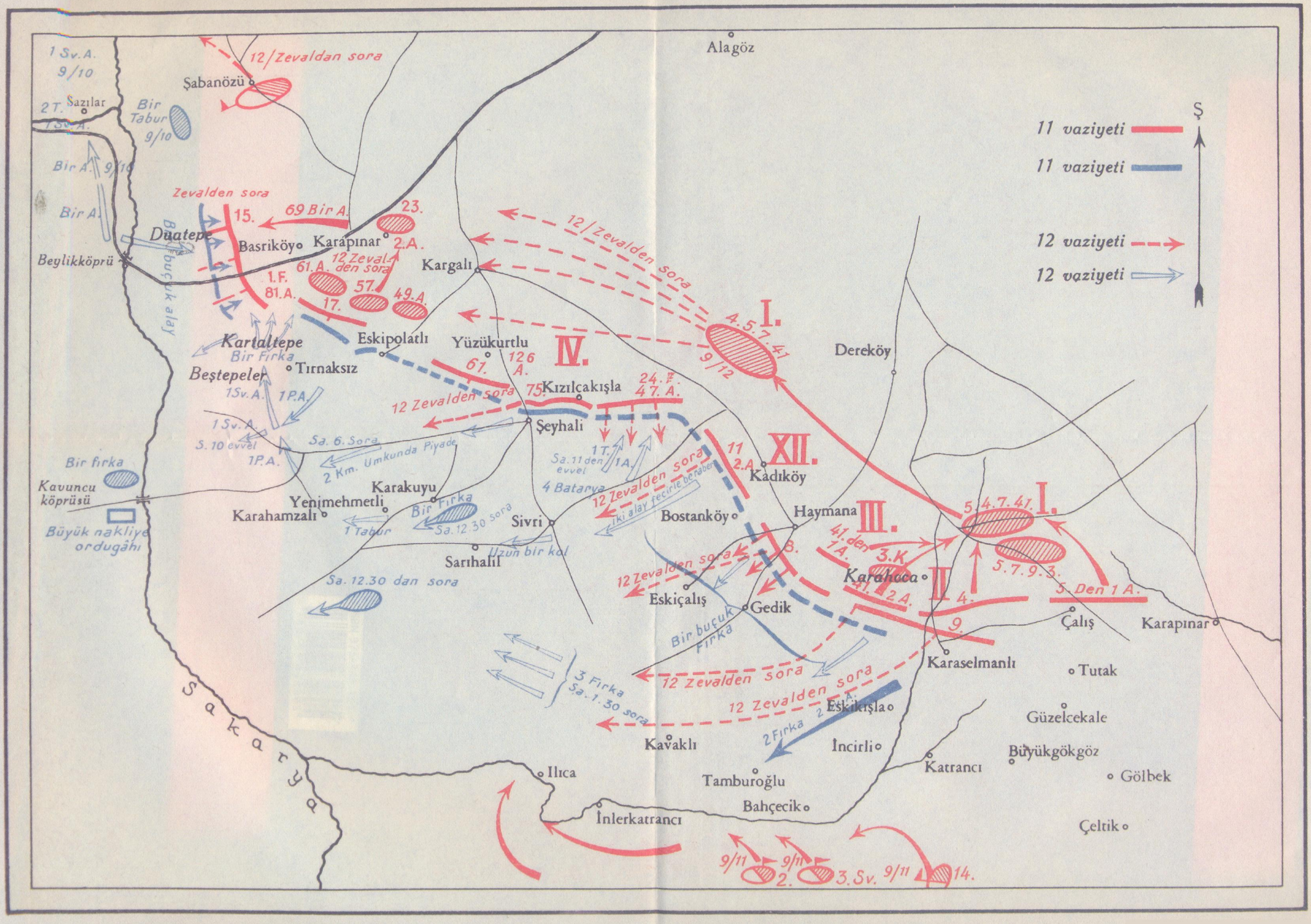

26.8.38 HAREKÂTI

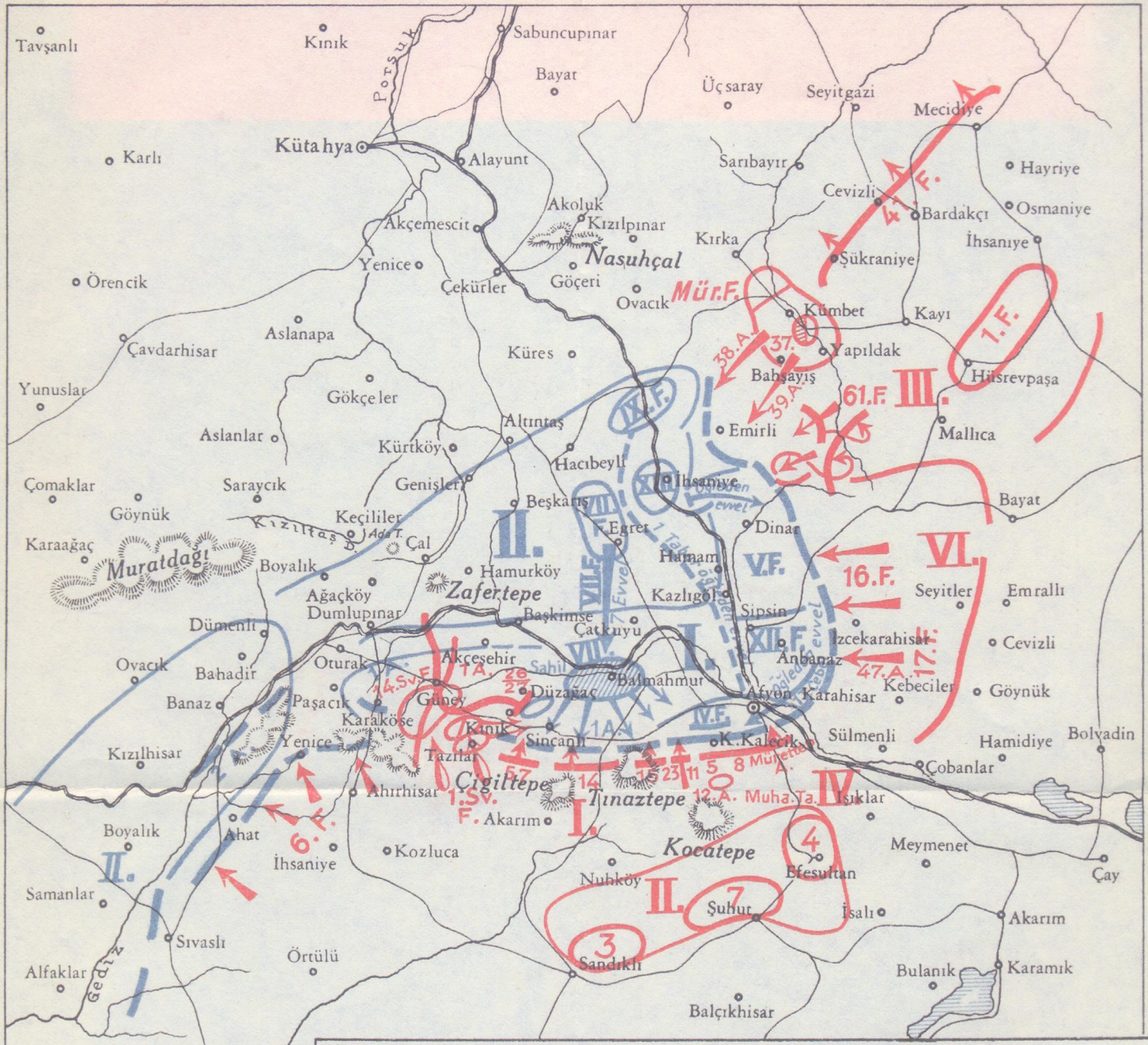

26.8.38 HAREKÂTI

Trikopis'in hâtırâtına, ve heyet-i tahkikiyenin raporuna nazaran:

Öğleden evvel

Birinci Kolordu 5. Fırka'yı İkinci Kolordu emrine verdi.

Afyon'daki hastahanelerin tahliyesini ve bütün hasta ve sâirenin Uşak'a naklini emretti.

Başkumandanlığa gönderdiği raporda düşman taarruzunun maksad-ı hakikîsi Akar'ın cenûbuna müteveccih bulunduğunu ve Akar'ın şimâlinde bilhassa Beşinci Fırka'nın sol cenâhı aleyhine mütemâdiyen nümâyiş harekâtı yapmakta olduğu ve maksadı Döğer'de ihtiyât kuvvetlerinin harekâtına mâni olmaktan ibâret bulunduğunu bildirdi.

Öğleden sonra

Başkumandanlığın ilk emri bugünün akşamı vâsıl oldu bu emre nazaran 5. ve müstakil 15. Fırka İkinci Kolordu emrine veriliyor ve İkinci Fırka Uşak'taki süvari fırkası da Birinci Kolordu emrine giriyordu. Aynı zamanda Birinci Kolordu'ya her fedâkârlıkla mevkii muhâfaza etmesi ve İkinci Kolordu'nun Hamidiye-Çay sahasında taarruza geçmesi emr olundu. Dokuzuncu Fırka'dan Afyon'a kuvvet gönderilmesi de men edilmişti.

Birinci Kolordu gece Birinci Fırka'nın Karaköseli'de kuvvetini İkinci Fırka emrine verdi ve elde mevcut bütün kuvvetlerini düşman süvarisinin mürûruna mâni olmak için Tazılar-Kınık-Düzağaç sahasında toplamasını emr etti.

Başkumandanlık Üçüncü Kolordu'nun müsaraaten çekilerek Akin'de toplanmasını da emr etmiş idi.

SAKARYA MUHAREBESİ 30/31.8.38'de TARAFEYN VAZİYETLERİ

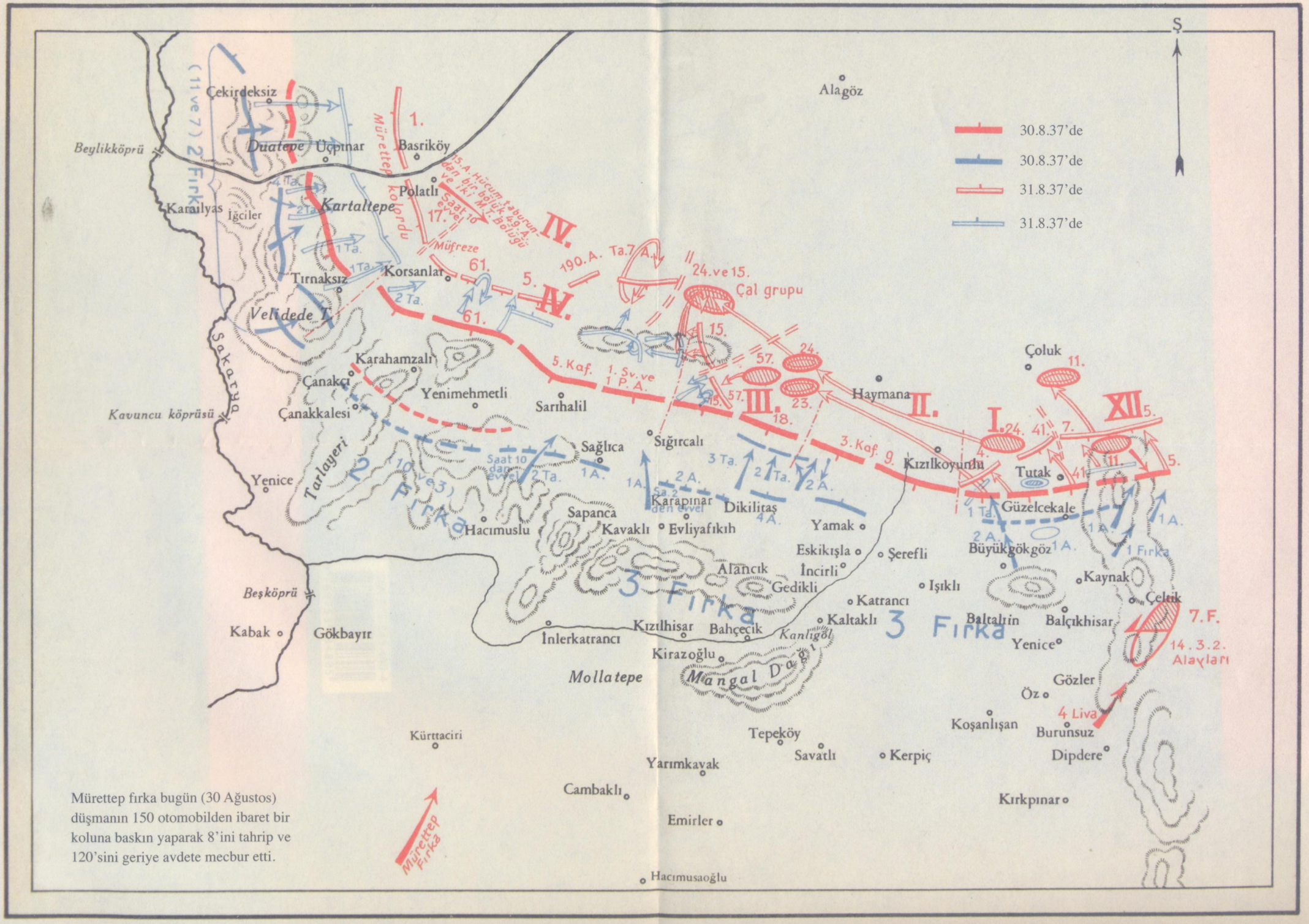

Mürettep fırka bugün (30 Ağustos) düşmanın 150 otomobilden ibaret bir koluna baskın yaparak 8'ini tahrip ve 120'sini geriye avdete mecbur etti.

KİTAP